PLACED ON THE SHELF
Date 2-3-95

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE.
Acc. No 20105
Date ....
TIRUPATI.

CB-4-35

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE VAVILLA PRESS
Madras.

పీఠిక

ఆంధ్రదేశమునందు ప్రచారసరణిలో నున్న ఆర్యజాతీయ వైద్య శాస్త్ర గ్రంథములలో బసవరాజీయము చాల ముఖ్యమైనదియును ప్రచారబాహుళ్యము గలదియు నై యున్నది. సుశ్రుతచరకాదు లగు సద్గ్రంథములను పఠింపఁ దొరకొనినను లేకున్నను, ఆంధ్రదేశము నందలి సామాన్యవైద్యులగువారెల్లరును బసవరాజీయమును విధిగాఁ జదివితీరెదరు. చారిత్రికు లగు వైద్యుల దృష్టిలో (మన ఆంధ్రదేశము నందలి వారిలో) బసవరాజునకును అతనిగ్రంథమునకును ఈయఁదగినం తటి ప్రామాణ్యస్థానము లభింపక పోయినను, పట్టణములందును పల్లెల యందును వైద్యవృత్తి కలవాటుపడిన ప్రతి యాంధ్రుని గృహమును బసవరాజురచించిన ఈవైద్యగ్రంథము స్థిరప్రతిష్ఠను గడించి, యలంక రించుచు వచ్చుచున్నది. ఇందులకు ముఖ్యమైన కారణము— బసవ రాజు ఆంధ్రుఁడగుటయును, ఆంధ్రదేశీయుల విజ్ఞానవిభవముల నాదరించి తదభివృద్ధికై చక్కని ప్రకరణవిభాగములతో సరసములును సంగ్ర హమహితములును సరళములు నగు చికిత్సాపద్ధతులదో గ్రంథము నామూలాగ్రమును సంతరించి కూర్చుట యై యున్నది. ఈవిషయము ఈగ్రంథమును చదువఁబూనెడి ప్రతివారికిని విశదమే యగుచున్నది.

కొంచెమంత స్తిమితముతోఁ బరికించినచో— ఆర్యవైద్య వాఙ్మయమునందు అత్యంత సుప్రసిద్ధిని గడించిన మహోత్తమము లగు గ్రంథములు వందలకొలఁదిగ గానవచ్చును. సుప్రసిద్ధము లై వేదము లందుఁగూడ—దుష్కృతాయ 'చరకాచార్యం'— అని కీర్తింపఁబడిన చరకమహర్షి, సుశ్రుతుఁడు, అగ్నివేశుఁడు మున్నగువారు రచించిన చరకసుశ్రుతములును మాత్రమేగాక మాధవకల్పము, బాహటముఁ

సిద్ధరసార్ణవము, భేషజకల్పము, మాధవనిదానము,అశ్వినీకల్పము,ఆయుర్వేదసూత్రములు మున్నగునవి ఇంకను అముద్రితములగు నవస్థలలో అనేకగ్రంథములు మన దృష్టిపథమున కగుపించును. ఇట్టి అపారమగు మన వైద్యవాఙ్మయమునందు గల గ్రంథరాశి నంతను ఆంధ్రమునకు బరివర్తించి జనసామాన్యమునకు అందుబాటగు స్థితిలోనికి దీసికొని వచ్చుటకై మనవా రెన్నియో శతాబ్దములు అవిరతముగాఁ బాటుపడవలసియున్నది. మేమును అనేక సంవత్సరములనుండి మాశక్తికొలఁది నిరుత్సాహమునకు పాల్పడక ఎట్లెట్లో ఆంధ్రవాఙ్మయమునందలి ఇతర విభాగములందువలె, ఈవైద్యవాఙ్మయవిభాగమునందును పరిశ్రమ చేసి అమూల్యము లగు గ్రంథములను వెలువరించుచు వచ్చుచునే యున్నాము. కాని ఆంధ్రుల యాదరాభిమానములు మాకీపట్టులలో చాలినంతగా లభించుట లేదని వ్రాయుటకు చింత వొడముచున్నది.

ఇప్పటికి మేము ముద్రింపఁదలఁచిన గ్రంథములలో—గదనిగ్రహము, వైద్యశతశ్లోకి, అజీర్ణమంజరి, భేషజకల్పము, శార్ఙ్గధరత్రిశతి, రాజమార్తాండము, రావణకుమారతంత్రము, వృక్షాయుర్వేదము, చక్రదత్త, శుశ్రుతశారీరము, అనుపానమంజరి, కాలజ్ఞానము, నాడీజ్ఞానము, రసప్రదీపిక, లోలంబరాజీయము, విషవైద్యచింతామణి, శార్ఙ్గధరసంహిత, షడ్రసనిఘంటువు, సహదేవపశువైద్యశాస్త్రము, ఇలాజుల్గుర్బా మున్నగు గ్రంథములు సుసంమృష్టము లగు ముద్రణములతో వెలువరింపఁబడినవి. ప్రస్తుతము ఈబసవరాజీయ మను సుప్రసిద్ధాంధ్రజాతీయ వైద్యగ్రంథమును పైయట్లే చక్కని ముద్రణముతో వెలువరించి మాపాఠకుల కుపాయన మిచ్చుచున్నాము. ఆంధ్రదేశమునందలి ప్రాజ్ఞలోకము మాయం దెప్పటి యాదరాభిమానములను వెలయించినచో ముస్ముందు చరకమును సంపూర్ణముగా ముద్రించి మర్పించుకొనుటకై యత్నించుచున్నా మని తెల్పుకొనుచున్నాము.

బసవరాజీయ మను ఈ వైద్యగ్రంథమును రచించిన బసవరాజు కాలమును గూర్చియును, అతని దేశ-నామ-ధామాదికములను గుఱించియును, పండితులలోనే అనేక విప్రతిపత్తిసహితములగు సిద్ధాంతములు గలవు. కొంద ఱీతఁడు సుప్రసిద్ధశైవమతప్రచారకుఁ డగు బసవేశ్వరుఁ డనియును, మఱికొందఱు శివతత్త్వరత్నాకరాది గ్రంథములను రచించి సంస్కృతవాఙ్మయమునకు అపారమగు సేవచేసిన కెళది బసవరా జనియును, మఱికొందఱు బసవనాముఁ డగు సామాన్యుఁ డనియు నందురు. ఇట్లే జాతినిబట్టి ఇతఁ డాంధ్రుఁ డని కొందఱును, కర్ణాటకుఁ డని కొందఱును, కర్ణాటాంధ్రాది విభాగముల కందని దాక్షిణాత్యుఁడని ఇంకఁ గొందఱును చెప్పెదరు. ఏమైన నేమి? యశఃకాయుఁ డై కేవలము లోకోపకారమునకై ఇంతటి మహోత్కృష్ట గ్రంథమును రచించినకవి ఏజాతివాఁ డైనను అభివంద్యుఁడును చిరస్మరణీయుఁడును అనుటకు ఎవ్వరికిని సందియ ముండదు. మాకు గల యనుభవమును బట్టియును, పండితపరంపరగా వచ్చుచున్న వినికిని బట్టియును, బసవరాజు సుప్రసిద్ధాంధ్ర దేశీయుఁడే యనియును, భైరవకల్పాది పరశ్శత గ్రంథములను రచించిన నిడిమామిడి బసవరాజే ఈగ్రంథసంధాత యని విశ్వాసము నొందుచున్నాము. ఇందులకు ఈతని గద్యమే ప్రమాణము:—'ఇతి శ్రీనీలకంఠ చరణారవింద తీర్థప్రసాద పారావార భోగపారీణ, నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయకారాధ్య రామదేశిక శిష్యోత్తమ నమశ్శివాయసత్పుత్త్ర, పవిత్రకవితాచాతురీధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ వైద్యశాస్త్రపారావారీణ బసవరాజవిరచితే'—అను గద్యభాగము (ప్రాచీనతాళపత్త్రములలో నున్నభాగము) అయి యున్నది. కాని గ్రంథకర్త యగు నీబసవరాజు చెప్పుకొనిన ఈనిడిమామిడి అతని యింటిపేరు కా దనియును, అతని శైవాచార్యపీఠము పే రనియును గూడ కొందఱు వివదించుచున్నారు. వివాదములకును చర్చలకు నేమి? బయలుదేరదీయుకొలఁదిని పెఱుగుచునే యుండును. కాబట్టి దొరకి

నంత యాధారముతో నీ బసవరాజు—నిడిమామిడి వాస్తవ్యుఁ డనీ యును, రామదేశికుని శిష్యుం డనియును, నమశ్శివాయపండితుని పుత్త్రుఁ డనియును, చక్కని కవితాధార కలవాఁ డనియును, మనము విశ్వ సింపగా వచ్చును. ఈనిడిమామిడి యిప్పటి యాంధ్రదేశములో నెచ్చ టిదో తేలినను తేలకున్నను నితఁ డాంధ్రదేశీయుఁడే యనుటకు ఎట్టి బాధకమును లేదుగదా. కావున నీవిషయము నింతతో విడచివైతము. ఇఁక కాలము విషయము. కొంచెమెచ్చుతగ్గుగా సంస్కృతవాఙ్మయమున వివిధవిషయములలో గల సంధానగ్రంథములు 17-వ శతాబ్ది ఆరంభ మున కూర్చఁబడుచు వచ్చుటచేతను, వైద్యశాస్త్రమున నిదియు నొకవిధ మగు సంధానగ్రంథ మగుటచేతను 17-వ శతాబ్ది పరిసరములం దియ్యది వైద్యప్రకరణగ్రంథముగా కూర్పఁబడి యుండు నని యూహింపఁబడు చున్నది. ఇయ్యది (అనగా నీ యభిప్రాయము) సిద్ధాంతము కానే రదు, యూహామాత్రమే. కాని ఆంధ్రదేశమునందలి వైద్యపండితు లలో—శ్లో. "కృతే తు చరకః ప్రోక్తః...కలౌ బసవకః స్మృతః." అను శ్లోక మొకటి ప్రచారమున నున్నది. దీని ననుసరించి చూచిన కల్యాదిని రచితమైన ట్లగునని కొంద ఱందురు గాని యిట్టి శ్లోకములు గ్రంథప్రశం సామాత్రము లగుటచే నంతగా నవ్విషయమునఁ బ్రమాణములు కాఁజాలవు.

మఱికొందఱు ఇతఁడు ఈవైద్యగ్రంథమునకు సంధాతయే యగునుగాని స్వతంత్రుఁడు అగు గ్రంథకర్త కాఁ డని వివదించు చున్నారు. ఇందులకుగాను వీరు చెప్పెడి ప్రధానకారణము—ఇందలి శ్లోకములును విషయములును ఇతరము లగు విఖ్యాతగ్రంథములలో ఆయావిభాగము లట్లే కానవచ్చుచున్న వనుటయై యున్నది. తత్త్వ విచారణఁ జేసినచో నితఁడు తనగ్రంథమునందు ప్రాచీనవైద్యగ్రంథ ములనుండి ఆయా ప్రకరణానుసారముగా విషయములను సంధానిం చినమాట నిజమే అయినను, అంతమాత్రమున నితని గ్రంథకర్తృత్వ

మునకు ఎట్టి హానియు పొసంగనేరక పోవుటయే గాక అయ్యై ప్రకరణాంశముల ననుసంధానించుటలో నితఁడు చూపిన కౌశలము ఇతనికి బహుగ్రంథవ్యాప్తి గలిగిన పండితుఁ డన్న విఖ్యాతిని సాకల్యముగా నార్జించిపెట్టగలుగుచున్నది. కాగా నియ్యది వైద్యమునందు ప్రకరణగ్రంథ మనియును దీనికి బసవరాజే గ్రంథకర్త యనియును నిర్వివాదముగా ధ్రువపఱిచి గ్రంథకర్తకు ఎనలేని కీర్తిని గల్గించుచున్నది.

వైద్యమునందు ఇయ్యది ప్రకరణగ్రంథ మనియు ఇట్టి ఈ గ్రంథమును బసవరాజు చాల నేర్పుతో ననుసంధించె ననియును చెప్పియుంటిమికదా! ఇకఁ బ్రకరణగ్రథితము లగు నంశములఁ జర్చించుకొందము గాక. మొత్తమున నిందు ౨౪ ప్రకరణములు కూర్పఁబడినవి. వానిలోఁ బ్రథమప్రకరణమునందు అష్టధాతునిదాన జ్వరనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్య లంఘన వివరణములును, ద్వితీయప్రకరణమునందు త్రయోదశ విధములగు సన్నిపాతములు సప్తవిధదోషలక్షణములు,తత్సాధ్యాసాధ్యములు, దినప్రమాణ తచ్చికిత్సానుపానములును వివరింపఁబడినవి.

తృతీయప్రకరణమునందు, కాయమనోదోషనిదానమూత్రపరీక్షలును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలును, చతుర్థప్రకరణమునందు క్షయరోగ నిదానములు, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు, పంచమప్రకరణమునందు పాండు, శోఫ, కామిలా రోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సానుపానములు, పథ్యాపథ్యములును, షష్ఠప్రకరణమునందు అశీతి వాతరోగనిదానములును, తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును వివరింపఁబడియున్నవి.

సప్తమప్రకరణమునందు చతుర్వింశతిపిత్తరోగములును, ఛర్ది మూర్ఛారోగములనిదానములును, తల్లక్షణములు, తత్సాధ్యాసాధ్య

చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, అష్టమప్రకరణమునందు కాసశ్వాస
హిక్కారోగనిదానములును, తల్లక్షణములును, వానిలో సాధ్యా
సాధ్యతలు, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యములును, నవమప్రకరణమున
మేహ, మేహవ్రణ, మూత్రకృచ్ఛ్ర, మూత్రాఘాత, అశ్మరీరోగ నిదా
నములును, తల్లక్షణములును, సాధ్యాసాధ్యములును, చికిత్సానుపా
పథ్యాపథ్యములును, దశమప్రకరణమునందు గ్రహణ్యతీసారరో
నిదానములును, తల్లక్షణములు తత్సాధ్యాసాధ్యతలు, తచ్చికిత్సాన
పానపథ్యాపథ్యములును కూర్పఁబడినవి.

ఏకాదశప్రకరణమునందు ఉదర, ఆనాహ, ఉదావర్త, విద్ర
రోగనిదానములును, తల్లక్షణతత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపానపథ్యా
పథ్యంబులును, ద్వాదశప్రకరణమునందు తృష్ణాదాహ హృద్రోగవిషూ
చ్యలసక, విలంబికాగ్నిమాంద్యాజీర్ణరోగలక్షణములును తత్సాధ్యా
సాధ్యతచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును సంగ్రహింపఁబడియున్నవి

త్రయోదశప్రకరణమునందు కుష్ఠ విసర్పి విస్ఫోటకరోగనిదా
ములును, తల్లక్షణ సాధ్యాసాధ్యతలును, చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్య
బులును, చతుర్దశప్రకరణమున అర్శోపదంశశూకదోషాండవృద్ధినిదా
తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యములును, పం
దశప్రకరణమునందు వంధ్యార్తవయోనిదుర్మాంసపుష్పావరోధరో
నిదానములును, తచ్చికిత్సలును, గర్భిణీచికిత్సానుక్రమపథ్యాదులును
షోడశప్రకరణమునందు అసృగ్దరాస్థిస్రావయోనివ్యాపత్తి యోనికం
గర్భపాత మూఢగర్భ యోనిసంవరణ స్తనసోరుగర్భిణీరోగలక్షణ తత్సా
ధ్యాసాధ్యములును, తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును చర్చిం
బడియున్నవి.

సప్తదశప్రకరణమునందు నేత్రరోగనిదానములు, తల్లక్షణముల
సాధ్యాసాధ్యతలు, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును, అష్టాదశప్ర

రణమున స్థౌల్యమేదోవృద్ధిమదాత్యయ నాసాశిరోరోగలక్షణ తత్సా ధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపానపథ్యాపథ్యంబులును, ఏకోనవింశ ప్రకరణ మున గుల్మశూలరోగనిదాన తల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్యతచ్చికిత్సాను పానపథ్యాపథ్యంబులును, వింశప్రకరణమునందు ఉన్మాదాపస్మారలక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులును కూర్పంబడి నవి.

ఏకవింశప్రకరణమున భగందరవ్రణాగంతుకవ్రణ నాడీవ్రణా గ్నిదగ్ధవ్రణ లూతవ్రణ మర్కటవ్యాప్ఫదగళగండ గండమాల కర్ణముఖ దంతజిహ్వాతాలుగతకంఠ గతదంతవ్రణతుండివ్రణకూపజంతిరాజస్నాయు క స్తనవ్రణ గళగ్రంథి గళకీలాస్య స్ఫోటకీలక కాలస్ఫోటాదిక శ్లీపద రోగనిదానతల్లక్షణ తత్సాధ్యాసాధ్య తచ్చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యం బులును, ద్వావింశప్రకరణమున అజగల్లికాంధాలజీవివృతాదిపిటికకచ్ఛ పికవల్మీకపనసికజాలగర్దభాది సర్వక్షుద్రరోగలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానం బులును చేర్పఁబడినవి.

త్రయోవింశప్రకరణమున విషలక్షణ తచ్చికిత్సానుపానాదు లును, చతుర్వింశప్రకరణమున జ్వరాతిసార సంగ్రహణ్యర్శోరోగపాం డురోగకామలారక్తపిత్తక్షయరోగ కాసహిక్కాశ్వాసారుచి ఛర్దిరోగ తృష్ణా దాహోన్మాదాపస్మార వాతరోగాజీర్ణశూల కర్ణశూల శూలా నాహోదావర్త గుల్మహృద్రోగ మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీరోగప్రమేహో దరశోఫగళగండ గండమాలశ్లీపదమస్తక వ్రణభగందరోపదంశ ముఖ కర్ణరోగ కర్మవిపాక తచ్ఛమనోపాయంబులును, పంచవింశప్రకరణమున రస గంధకాది ద్రవ్యశుద్ధులును, సర్వలోహశుద్ధి తద్భస్మసిందూరక్రమం బులును, మృతలోహామృతీకరణంబును, తద్భస్మగుణాగుణంబులును, నవ రత్నశుద్ధి తద్భస్మగుణాగుణంబులును గలిగియున్నవి.

ఇట్టి యాసర్వోత్కృష్టమగు వైద్యప్రకరణమగు బసవరాజీయ మును పెక్కేండ్లక్రిందట కీర్తిశేషులయిన శ్రీ పువ్వాడ సూర్యనారా

యణరావుగారు చక్కని తెలుగుటీకతో సవరించి ముద్రించిరి. అయ్యదియే ఇంతవఱకును బజారునందు పెక్కుముద్రణములనొంది లభించుచున్నది. నిజమునకు ఈ బసవరాజీయమునకు కర్ణాటాంధ్రభాషలలో నముద్రితములుగా పెక్కులు టీక లున్నవి. అయినను ప్రచారబాహుళ్యము నొందియున్న పైవారిటీకనే మే మొక ముద్రణమునకై తీసికొని ఇట్లు సర్వాంగసుందరముగాఁ బ్రకటించితిమి. సాధ్యమైనంతత్వరలో నముద్రితములగు నాటీకలను చేర్చి ప్రత్యేకముగా నీగ్రంథమును ముద్రించి వెలువరింప దలంపుకొన్నవారమై యుండుటచేత నిప్పటికి దీనినే మాపాఠకులకు ఉపాయన మిచ్చుచున్నాము. మాకు ఈగ్రంథమును ఇట్లు ముద్రణమును చేసికొనుటకై సర్వాధికారములతో నొసంగిన శ్రీ శ్రీ గ్రంథకర్త ప్రపౌత్రులగు శ్రీయుతులు పువ్వాడ వేంకటరావుగారికి మిగుల కృతజ్ఞతఁ జూపుచు నింతతో విరమించుచున్నారము. విజ్ఞు లిందలిగుణదోషముల ననుగ్రహబుద్ధితో యొప్పరికింత్రుగాతమని వేఁడెదము.

అక్షయ ఆశ్వయుజ ౧౦ లు.
తండయార్పేట, మదరాసు.

ఇట్లు,
వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్.

విషయానుక్రమణిక.

పుటసంఖ్య.

ప్రథమప్రకరణము.

అజీర్ణజ్వరలక్షణము 42
అజీర్ణనాడీలక్షణము 12
అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలపంచకషాయము 98
అన్తర్గతజ్వరలక్షణము 50
అపథ్యద్రవ్యాదులు 65
అభిఘాతజ్వరలక్షణము 42
అభిన్యాసజ్వరలక్షణము 53
అష్టధాతుస్థానములు 6
అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము 77
అష్టవిధజ్వరాదులకు వృధక్షుద్రాదికషాయము 97
అసాధ్యజ్వరలక్షణము 54
అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము 89
అసాధ్యనాడీలక్షణము 11
అసాధ్యమసూరికాజ్వరలక్షణము 26
అస్థిగతజ్వరలక్షణము 51
ఆగంతుకజ్వరనిదానము 53
ఆమజ్వరలక్షణము 48
ఆమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము 92
ఆమాదిజ్వరకాలప్రమాణము 49
ఆయుర్వేదప్రశంస 3
ఆహికజ్వరనస్యములు 24
ఆహికజ్వరలక్షణము 17
ఇష్టదేవతాప్రార్థన
ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము 100

పుట సంఖ్య.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము 102
ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షాభూతాంకుశతైలము 111
ఏకాహికాదివిషమజ్వరములకు మహాకట్వరతైలము 109
కంఠనాడీపరీక్ష 8
కఫశుద్ధి 68
కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము 97
కఫాదిజ్వరములకుశృంగ్యాదికషాయము 97
కామజ్వరలక్షణము 53
కామిలాజ్వరలక్షణము 58
కాలజ్వరలక్షణము 51
క్రిమిరోగచికిత్స 28
క్రిమిరోగములయందపథ్యము 29
క్రిమిరోగములయందు పథ్యము 29
క్రిమిరోగలక్షణము 27
క్షీరషట్పలఘృతము 115
గంభీరజ్వరలక్షణము 58
గ్రంథస్థవిషయములు 4
గ్రంథాధ్యయనఫలము 3
గ్రంథారంభప్రతిజ్ఞ 2
చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము 52
చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికారిరసము 93
చాతుర్థికజ్వరలక్షణము 22
చాతుర్థికాది సర్వజ్వరములకు మహాదగ్నికుమారము 23
జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము 30
జంతుజ్వరలక్షణము 29

	పుట సంఖ్య.
జీర్ణజ్వరలక్షణము	58
జ్వరగజకేసరి	70
జ్వరగజాంకుశము	71
జ్వరజాతిభేదములు	16
జ్వరదశావస్థలు	61
జ్వరదినప్రమాణము	62
జ్వరనాశనరసము	73
జ్వరపాకక్రమము	63
జ్వరపూర్వరూపము	33
జ్వరమన్త్రము	32
జ్వరముక్తలక్షణము	32
జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము	76
జ్వరమురారి	69
జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము	90
జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము	113
జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము	80
జ్వరములకు చండభానురసము	72
జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము	80
జ్వరములకు పంచాననరసము	71
జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము	79
జ్వరములకు లఘ్వగ్నికుమారము	81
జ్వరములకు లాక్షాదితైలము	106, 108
జ్వరములకు వైష్ణవీరసము	74
జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము	81
జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము	103
జ్వరములకు సూతరాజీయము	79
జ్వరములకు హస్తికర్ణితైలము	112
జ్వరరోగసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు	62
జ్వరలక్షణము	33
జ్వరవైరివటుకములు	70
జ్వరసంప్రాప్తికారణము	32
జ్వరస్వరూపము	15
జ్వరాతిసారచికిత్స	30
జ్వరాతిసారలక్షణము	30

	పుట సంఖ్య.
జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము	113
జ్వరితపథ్యలక్షణము	53
జ్వరితునిమారకోపద్రవములు	61
జ్వరితునియొక్క నియమములు	31
జ్వరోత్పత్తి	4
తరుణజ్వరారిరసము	73
తరుణాదిజ్వరప్రమాణము	59
తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలరుద్రరసము	87
త్వగ్గతాదిజ్వరలక్షణము	50
త్ర్యాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము	101
త్రికాలనాడీలక్షణము	13
త్రిదోషజ్వరమునకు క్షుద్రాదికషాయము	97
త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	77
త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స	22
త్రిరాత్రిజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము	20
త్రిరాత్రిజ్వరమునకు త్ర్యాహికారిరసము	22
త్రిరాత్రిజ్వరలక్షణము	19
దశమూలషట్పలఘృతము	115
దాహజ్వరలక్షణము	42
ద్వ్యాహికజ్వరలక్షణము	19
ద్వ్యాహిక త్ర్యాహికజ్వరనిదానము	47
దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము	106
దుష్టజ్వరములకుహరీతక్యాదిచూర్ణము	106
దోషక్షయవృద్ధులచే విషమోత్పత్తికారణము	46
దోషాతిసారలక్షణము	31
ద్వంద్వజ్వరలక్షణము	40
నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము	74
నవజ్వరేభసింహరసము	74
నాడీగతవాతసంచారకృత్యము	13

	పుట సంఖ్య.
నాడీజ్ఞానహీనవైద్యదోషము	14
నాడీపరీక్ష	7
నాడీపరీక్షానిషేధకాలము	13
నాడీస్పర్శనవిధి	7
నాసానాడీపరీక్ష	9
నిరామజ్వరలక్షణము	49
పచ్యమానజ్వరలక్షణము	49
పథ్యక్రమము	64
పథ్యోపయుక్తశాకములు	65
పిత్తజ్వరమునకుగుడూచ్యాదికషాయము	99
పిత్తజ్వరమునకుత్రాయమాణాదికషాయము	100
పిత్తజ్వరలక్షణము	36
పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు వృద్ధత్రాయణాది కషాయము	100
పిత్తశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
పిత్తాధిక్యనాడీలక్షణము	10
పునరావృత్తి జ్వరకారణము	31
పురాణజ్వరక్షయాదులకు ఏలాది చూర్ణము	102
పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనరసము	82
పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాది చూర్ణము	101
పురాణజ్వరములకు మాలినీవసంతరసము	66
పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు	66
ప్రకారాంతరనాడీలక్షణము	10
బాలవృద్ధాదుల నాడీలక్షణము	12
బాలురకుజనించు నీరుచవ్వ లక్షణము	59
భూతజ్వరలక్షణము	42
భేదిజ్వరాంకుశము	78
మజ్జాగతజ్వరలక్షణము	58
మసూచికాజ్వరలక్షణము	24
మాంసగతజ్వరలక్షణము	50
ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజనరసము	75

	పుట సంఖ్య.
ముహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము	83
మృత్యునాడీలక్షణము	12
మేదోగత జ్వరలక్షణము	58
యుగోపయుక్తగ్రంథములు	3
రక్తగత జ్వరకాలప్రమాణము	52
రక్తగతజ్వరలక్షణము	50
రక్తాతిసారజ్వర చికిత్స	31
రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము	30
రసగతజ్వరకాలప్రమాణము	53
రసగత జ్వరలక్షణము	52
రసప్రతాపమార్తాండరసము	19
రూపలక్షణము	14
లంఘనక్రమము	64
వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము	99
వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాది కషాయము	99
వాతజ్వరమునకు శఠ్యాది కషాయము	98
వాతజ్వరలక్షణము	34
వాతపిత్తజ్వరములకు పంచభద్ర కషాయము	98
వాతపిత్తజ్వరలక్షణము	39
వాతపిత్తనాడీలక్షణము	10
వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణము	11
వాతాది నాడీపరీక్ష	9
వాతాది నాడీలక్షణము	9
వాతాధిక్యనాడీలక్షణము	9
విషమజ్వరభేదము	44
విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము	78
విషమజ్వరములకు దార్వ్యాది కషాయము	96
విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాది తైలము	110
విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాదితైలం	108

	పుటసంఖ్య
విషమజ్వరములకు వాసాదికషాయము	100
విషమజ్వరలక్షణము	43
విషమజ్వరోత్పత్తికారణము	44
విషూచిజ్వరచికిత్స	57
విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము	57
విషూచిజ్వరలక్షణము	56
శబ్దలక్షణము	15
శీతజ్వరమునకు కట్టరితైలము	109
శీతజ్వరమునకు క్షుద్రాదికషాయము	95
శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము	18
శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్ర రసము	18
శీతజ్వరలక్షణము	17
శీతజ్వరహరకషాయము	95
శీతజ్వరాదులకు హస్తికర్ణికతైలము	107
శీతజ్వరానుపానములు	24
శుక్రగతజ్వరచికిత్స	48
శుక్లగతజ్వరలక్షణము	47
శుభనాడీపరీక్ష	9
శ్లేష్మజ్వరలక్షణము	38
శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము	96
శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్ఛత్యాది కషాయము	99
శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము	40
శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము	39
శ్లేష్మాధిక్యనాడీలక్షణము	10
సంగమదోషజ్వరలక్షణము	56
సంతతజ్వరకాలప్రమాణము	46
సంతతజ్వరక్రమము	45
సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము	45
సంతతాదిజ్వరనిదానము	46
సన్నిపాతజ్వరలక్షణము	40
సన్నిపాతనాడీలక్షణము	11
సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము	108

	పుట సంఖ్య
సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము	8
సర్వజ్వరములకుఆమలక్యాది చూర్ణము	10
సర్వజ్వరములకు చండీశ్వరరసము	84
సర్వజ్వరములకు చిన్తామణిరసము	94
సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవచూర్ణము	10
సర్వజ్వరములకు తరుణార్కరసము	8
సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము	7
సర్వజ్వరములకు భూనింబాది కషాయము	9
సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశ రసము	2
సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము	8
సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము	7
సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళ రసము	8
సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము	8
సర్వజ్వరహరకషాయము	9
సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘ నాదరసము	9
సర్వజ్వరాదిహరఘుటికలు	6
సహదేవిఘృతము	114
సిరాది స్వరూపము	7
సూతికాజ్వరలక్షణము	5
స్త్రీపురుషనాడీభేదము	8
స్పర్శలక్షణము	14
స్ఫోటకజ్వరచికిత్స	2
స్వేదచికిత్స	6
స్వేదభేదములు	6
హస్తగళనాడీపరీక్ష	8
హస్తనాడీపరీక్ష	8

ద్వితీయప్రకరణము

అంతకసన్నిలక్షణము	129
అపథ్యజనితసప్తవిధదోషలక్షణము	147

	పుటసంఖ్య
అభిన్యాససన్నిలక్షణము	133
అసాధ్యరోగ చికిత్సావశ్యకత్వము	151
అసాధ్యసన్నిపాతవివరణము	127
అసాధ్యసన్నిపాతసామాన్యనాడీ లక్షణము	120
ఆశుకారిసన్నిపాతలక్షణము	137
ఔషధప్రయోగకాలము	149
ంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము	130
ంపన సన్నిపాతలక్షణము	137
ర్కటకసన్నిపాతలక్షణము	141
ర్ణికసన్నిలక్షణము	126
ాటపాలకసన్నిపాతకలక్షణము	139
ష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము	148
్రకచసన్నిపాతలక్షణము	141
త్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము	124
హ్వకసన్నిపాతలక్షణము	125
ంద్రికసన్నిలక్షణము	122
్రయోదశసన్నిపాతవిశేషములు	136
్రయోదశసన్నిపాతసామాన్య నిదానము	117
హాద్యుగ్రసన్నిపాతవివరణము	135
్యాగ్నికుమారము	156
ాతలక్షణరోగసాధ్యాసాధ్యములు	146
లకసన్నిపాతలక్షణము	140
జిహ్వకదోషలక్షణము	148
రోక్తసన్నిపాత సాధ్యనాడీ లక్షణము	127
లాపసన్నిలక్షణము	123
ప్రసన్నిపాతలక్షణము	138
సన్నిపాతలక్షణము	138
ష్ఠ నేత్రసన్నిలక్షణము	129
త్యధాతులక్షణము	120
మ్యసన్నిపాతలక్షణము	140
జిహ్వకదోష లక్షణము	148

	పుటసంఖ్య
రక్తష్ఠీవి సన్నిలక్షణము	131
రుగ్దాహ సన్నిలక్షణము	128
రోగారిష్టతిథివారనక్షత్రములు	144
రోగోత్పత్తిశుభాశుభనక్షత్రములు	145
విషమదోషలక్షణము	147
విషమశీతదోషలక్షణము	148
విస్ఫారకసన్నిపాతలక్షణము	137
వైదారికసన్నిపాతలక్షణము	142
శీఘ్రకారిసన్నిపాతలక్షణము	138
శీతాంగసన్నిలక్షణము	132
శీతాదిసన్నిపాతవివరణము	135
శ్వేతజిహ్వకదోషలక్షణము	148
సంధికసన్నిలక్షణము	121
సంమోహసన్నిపాతలక్షణము	139
సద్వైద్యలక్షణము	151
సన్నిపాతజ్వరసామాన్యప్రమాణము	120
సన్నిపాతదినప్రమాణము	135
సన్నిపాత నామతత్సాధ్యాసాధ్యములు	121
సన్నిపాతభేదములు	134
సన్నిపాతభైరవము	154
సన్నిపాతములకు నవలోహాగ్ని కుమారము	155
సన్నిపాతములకు ప్రతాపాగ్ని కుమారము	156
సన్నిపాతములకు భేతాళరసము	165
సన్నిపాతములకు బ్రహ్మాస్త్రరసము	159
సన్నిపాతములకు మహాగంధ సూర్యరసము	164
సన్నిపాతములకు మహాతరుణార్కము	157
సన్నిపాతములకు మృతసంజీవనీ రసము	162
సన్నిపాతములకు మృతోత్థాపనరసము	161

	పుటసంఖ్య
సన్నిపాతములకు రసరాజేంద్ర రసము	166
సన్నిపాతములకు రాజాగ్నికుమారము	155
సన్నిపాతములకు సమగరళ తరుణార్కము	157
సన్నిపాతములకు సూచికాముఖ రసము	164
సన్నిపాతములయందు సూచికా భరణము	165
సన్నిపాత సప్తవిధదోషమార కోపద్రవములు	143
సన్నిపాత సప్తవిధదోషములకు కాలకూట రసము	152
సన్నిపాత సప్తవిధదోషమృత్యునాడీ లక్షణము	151
సన్నిపాత సప్తవిధదోషసాధ్య లక్షణములు	146
సన్నిపాత సామాన్యలక్షణము	117
సన్నిపాతాది సర్వరోగములకు శీతాంశురసము	160
సన్నిపాతాదులకు అపుటాగ్నికుమా రకము	154
సన్నిపాతాదులకు అమృతసంజీవినీ రసము	158
సన్నిపాతాదులకు ఆనందభైరవము	158
సన్నిపాతాదులకు మృతసంజీవనీ రసము	163
సన్నిపాతోత్పత్తికారణము	116
సప్తవిధదోష దినప్రమాణము	149
సప్తవిధదోష మారకోపద్రవములు	149
సప్తవిధదోష సన్నిపాత సాధ్య లక్షణములు	152
సాధ్యసన్నిపాతవివరణము	127
స్త్రీసంగమదోషలక్షణము	147

తృతీయప్రకరణము.

	పుటసంఖ్య
అసాధ్యమూత్రపరీక్ష	175
ఋతుభేదమువలన వాతాదులకు అవస్థా విశేషములు	171
దీర్ఘరోగి మూత్రలక్షణము	197
దీర్ఘరోగియొక్క మూత్రపరీక్షా క్రమము	177
దోషభేదముచే రోగభేదములు	173
దోషలక్షణముల నెఱుంగునుపాయము	131
పిత్తవికారములు	170
పిత్తస్థానములు	169
ప్రకారాంతరఅసాధ్యమూత్రలక్షణము	197
మనఃకాయదోషలక్షణము	168
మూత్రపరీక్షాక్రమ తత్సాధ్య లక్షణములు	173
రోగవిశేషముల మూత్రలక్షణము	177
లంఘనభేదము	173
వాతవికారములు	170
వాతస్థానములు	169
వాతాదిదోషచికిత్సాభేదవివరణము	172
వాతాదిదోషాద్యవస్థాలక్షణము	169
వాతాదిధాతువుల అవస్థావిశేషము	169
వాతాదిరోగమూత్రలక్షణము	197
శరీరజరోగముల కౌషధభేదవివరణము	171
శ్లేష్మవికారములు	171
శ్లేష్మస్థానములు	169
సర్వరోగసాధ్యాసాధ్యవివరణము	173

చతుర్థప్రకరణము

ఏకాదశక్షయలక్షణములు	187
చతుర్విధక్షయలక్షణము	187
పిత్తక్షయలక్షణము	185
పిత్తశ్లేష్మక్షయలక్షణము	186

పుటసంఖ్య.	
ప్రకారాన్తరక్షయరోగోత్పత్తి కారణము	183
మండూరగుణము	198
రక్తక్షయలక్షణము	187
రక్తపిత్తక్షయలక్షణము	186
రాజయక్ష్మలక్షణము	184
రోగరాజక్షయలక్షణము	186
రోగసాధ్యాసాధ్యములు	191
వాతక్షయలక్షణము	184
వాతపిత్తక్షయలక్షణము	185
వాతశ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మక్షయలక్షణము	185
శ్లేష్మసన్నిపాతలక్షణము	185
సన్నిపాతక్షయలక్షణము	185
సర్వక్షయలకు కాన్తవల్లభరసము	199
సర్వరోగభేదవివరణము	191
క్షతక్షయలక్షణము	186
క్షయఏకాదశరూపషడ్రూపత్రిదోష శోషపోషణము	190
క్షయపాండుకామిలలకు శ్రీమదగ్ని కుమారము	193
క్షయరోగకారణీభూతపాపములు	182
క్షయరోగపరిహారము	182
క్షయరోగములకు తాళకసిందూరము	192
క్షయరోగములకులోకనాథరసము	200
క్షయరోగములయందపథ్యములు	202
క్షయరోగములయందు పథ్యములు	201
క్షయరోగరూపములు	184
క్షయరోగలక్షణము	188
క్షయరోగస్వరూపము	182
క్షయరోగోత్పత్తికారణము	181
క్షయాదిసర్వరోగములకు పూర్ణచంద్రోదయము	194
క్షయాదులకుజీర్ణమండూరచూర్ణము	198

పుటసంఖ్య.	
క్షయాదులకు మహదగ్నికుమారము	196
క్షయోపద్రవములు	189

పంచమప్రకరణము

అభిఘాతజశోఫలక్షణము	224
అసాధ్యశోఫలక్షణము	225
కామిలకు పంచాస్యరసము	231
కామిలకు మన్త్రము	232
కామిలకు రక్షకర్మ	232
కామిలానిదానము	230
కామిలాసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు	230
కుంభకామిలాలక్షణము	230
దంష్ట్రజసన్నిపాతజశోఫలక్షణము	224
పాండురోగచికిత్సారంభక్రమము	208
పాండురోగచికిత్సావిధానము	281
పాండురోగనిదానము	203
పాండురోగములపథ్యాపథ్యములు	221
పాండురోగములయందు పథ్యములు	220
పాండువులకు త్రిఫలాయనమార్గము	215
పాండువులకు ప్రకారాన్తర లఘుచించాదిలేహ్యము	212
పాండువులకు రక్షాకర్మములు	214
పాండువులకు సహాయసమార్గము	215
పాండుశోఫలకు శోఫాంకుశరసము	217
పిత్తజశోఫలక్షణము	223
పిత్తపాండురోగలక్షణము	204
పిత్తపాండువునకు హంసమండూరము	209
పూర్వోక్తపంచపాండురోగమారకోపద్రవములు	206
ప్రకారాన్తరపాండురోగలక్షణము	205
మృత్పాండురోగలక్షణము	205
మృత్పాండువునకు స్వయమగ్నిమఖ మండూరము	210
రోగసాధ్యవివరణము	208
వాతజశోఫలక్షణము	223

పుట సంఖ్య.

వాతపాండురోగలక్షణము 204
వాతపాండువులకు రససిందూర భూషణము 208
వాతాదిస్థానవిశేషమువలన శోఫోత్పత్తిక్రమము 225
విషజశోఫలక్షణము 225
శిలాజిత్యాదివటికలు 231
శుష్కపాండుక్షయలకు త్రైలోక్య సుందరరసము 219
శుష్కపాండులక్షణము 218
శుష్కపాండువులకు కాలవిధ్వంసన రసము 218
శోఫకారణము 222
శోఫనిదానము 221
శోఫపూర్వరూపము 222
శోఫమారకోపద్రవములు 226
శోఫముద్గరరసము 218
శోఫలకు కిట్టాదికషాయము 228
శోఫలకు తింత్రిణీమండూరము 228
శోఫలకు వజ్రమండూరము 228
శోఫలకు రసభూపతి 229
శోఫలయందు అపథ్యము 229
శోఫలయందు పథ్యము 229
శోఫవిభాగము 222
శోఫసామాన్యలక్షణము 223
శోఫారిరసము 227
శ్లేష్మజశోఫలక్షణము 224
శ్లేష్మపాండురోగలక్షణము 204
శ్లేష్మపాండువునకుమండూరవటికములు 209
సన్నిపాత పాండురోగలక్షణము 204
సన్నిపాతపాండువుకు సిద్ధమండూరము 211
సర్వపాండువులకు పూర్ణచంద్రరసము 215
సర్వపాండువులకు మహాచించాది లేహ్యము 213

పుట సంఖ్య

సర్వపాండువులకు లఘుచించాది లేహ్యము 21
సర్వపాండ్వాదులకు చించాది కషాయము 21
హలీమకకులాన్తకరసము 23
హలీమకలక్షణము 21
హలీమకవివరము 21

షష్ఠప్రకరణము

అంగుళీవాతలక్షణము 27
అగ్నివాతమునకు వీరభద్రరసము 26
అగ్నివాతలక్షణము 26
అజీర్ణవాతలక్షణము 26
అణువాతలక్షణము 28
అనులోమవాతమునకు వాతసమ్మోహన రసము 26
అనులోమవాతలక్షణము 26
అర్దితారివాతమునకు కాశ్మర్యాది నస్యము 28
అర్ధాంగవాతలక్షణము 26
అవయవాంగవాతమునకు వైరేచన కల్పము 27
అవయవాంగవాతలక్షణము 27
అశీతివాతములకు కాలాగ్నిరుద్ర రసము 26
అశీతివాతవివరణము 23
అశీతివాతసామాన్యలక్షణము 29
అస్థివాతలక్షణము 27
ఆఢ్యవాతమునకు ప్రభావతీవటిక ములు 27
ఆఢ్యవాతలక్షణము 27
ఆతపవాతమునకు వాతశార్దూలరసము 26
ఆతపవాతలక్షణము 26
ఆమవాతనివర్తకోపాయము 29

	పుట సంఖ్య.
ఆమవాతమునకు ఏరండతైలము	292
ఆమవాతమునకు పంచవక్త్రకరసము	292
ఆమవాతలక్షణము	291
అష్ఠీలవాతమునకు విషతిందుకతైలము	263
అష్ఠీలవాతలక్షణము	263
ఉదరవాతలక్షణము	262
ఉన్మాదవాతలక్షణము	290
ఊరుస్తంభవాతమునకు వాతగజాంకుశరసము	256
ఊరుస్తంభవాతలక్షణము	256
ఊర్ధ్వవాతమునకు వాతారిరసము	290
ఊర్ధ్వవాతలక్షణము	290
ఏకాంగవాతమునకు స్వర్ణారిరసము	240
ఏకాంగవాతలక్షణము	240
ఒరుగువాతమునకు చికిత్స	292
కంఠవాతలక్షణము	266
కంధరవాతలక్షణము	242
కంపవాతమునకు విజయభైరవరసము	257
కంపవాతలక్షణము	257
కటివాతమునకు వాతకేసరిరసము	254
కటివాతలక్షణము	254
కఫవాతలక్షణము	241
కఫవాతారిరసము	241
కర్ణవాతమునకు దశమూలతైలము	289
కర్ణవాతలక్షణము	289
కర్ణవాతహరతైలము	289
కర్ణశూలవాతలక్షణము, తచ్చికిత్స	290
కళావాతమునకు సొసాదితైలము	275
కళావాతలక్షణము	275
కాకవాతలక్షణము	279
కిక్కసవాతమునకు మహాకర్పూరము	254
కిక్కసవాతలక్షణము	254
కుక్షివాతలక్షణము	262
కోష్ఠవాతమునకుస్వచ్ఛందభైరవరసము	286

	పుట సంఖ్య.
కోష్ఠవాతలక్షణము	286
క్షతవాతలక్షణము	287
క్షీణవాతలక్షణము	274
క్షుతవాతలక్షణము	245
ఖండావాతమునకు వాతవజ్రరసము	275
ఖండావాతలక్షణము	274
గుల్ఫవాతమునకు ప్రాణవల్లభరసము	277
గుల్ఫవాతలక్షణము	277
గుల్మవాతములకు త్రివిక్రమరసము	287
గుల్మవాతలక్షణము	287
గృధ్రవాతమునకు ద్రాక్షాదిగుటికలు	248
గృధ్రవాతలక్షణము	248
జంఘావాతమునకు లక్ష్మీవిలాసరసము	278
జంఘావాతలక్షణము	278
జానువాతలక్షణము	278
జిహ్వాంగవాతలక్షణము	241
జిహ్వాంగవాతాంకుశరసము	242
తిమిరవాతలక్షణము	257
తైలపాకలక్షణము	299
త్వగ్వాతలక్షణము	253
దండవాతమునకు విజయభైరవరసము	284
దండవాతలక్షణము	284
దధివాతలక్షణము	288
దధివాతారిరసము	288
ధనుర్వాతమునకు అగ్నికర్మాదిచికిత్స	266
ధనుర్వాతలక్షణము	266
ధూమవాతమునకు త్రిఫలాదిచూర్ణము	239
ధూమవాతలక్షణము	238
నయనవాతలక్షణము	260
నష్టేంద్రియనిదానము	250
నష్టేంద్రియమునకు వాతాంతకరసము	250
నాసారక్తమునకు నస్యము	261
నాసావాతమునకు నస్యము	261
నాసావాతలక్షణము	261

పుట సంఖ్య.

పంగువాతమునకు ప్రభావతీవటికలు 281
పంగువాతలక్షణము 281
పక్ష అర్దితవాతములకుభృంగాదినస్యము 283
పక్షఘాతవాతమునకు కాలకంటక రసము 267
పక్షఘాతవాతలక్షణము 266
పాంశువాతలక్షణము 249
పాదవాతమునకు స్వచ్ఛందనాయక రసము 243
పాదవాతలక్షణము 243
పార్శ్వవాతలక్షణము 268
బధిరవాతలక్షణము 289
బలవత్తరవాతలక్షణము 295
బలవత్తరవాతోపచారము 296
బాహుకంపవాతమునకు కార్పాస తైలము 258
బాహుకంపవాతమునకు మాషతైలము 258
బాహుకంపవాతలక్షణము 258
భోగవాతమునకు ఏరండమూల చూర్ణము 253
భోగవాతమునకు రసకర్పూరము 254
భోగవాతలక్షణము 253
భ్రమణవాతమునకు విష్ణుపరాక్రమ రసము 280
భ్రమణవాతలక్షణము 279
భ్రమణాదివాతములకు గంధకకల్పము 280
మందవాతమునకు కాలకంటరసము 285
మందవాతలక్షణము 285
మజ్జావాతలక్షణము 287
మతాంతరస్థాశీతివాతములలో బలవత్తరమైనవాతములు 294
మధువాతలక్షణము 244
మధువాతహరగుటికలు 244

పుట సం

మలబద్ధవాతమునకు వాకుచ్యాది చూర్ణము 25
మలబద్ధవాతలక్షణము 25
ముఖవాతమునకు చతుర్ముఖరసము 26
ముఖవాతమునకు విళంగాదిచూర్ణము 2
ముఖవాతలక్షణము 26
మూత్రబద్ధవాతమునకు వాతవిద్రావణరసము 25
మూత్రబద్ధవాతలక్షణము 25
మూర్ఛాదులకు కుంకుమాదినస్యము 28
మూర్ఛావాతమునకు మధూకాది నస్యము 28
రక్తవాతమునకు వాతాంతకరసము 27
రక్తవాతలక్షణము 27
వసావాతలక్షణము 28
వస్తివాతమునకు స్వచ్ఛందభైరవరసము 24
వస్తివాతలక్షణము 24
వాతప్రకోపలక్షణము 29
వాతములకు రక్షాదికర్మలు 29
వాతరోగనిదానము 23
వాతరోగములయందపథ్యములు 30
వాతరోగములయందు పథ్యము 30
వాతశమనోపచారములు 29
వాతసాధ్యాసాధ్యములు 23
వాతాదిప్రకోపజనితరోగభేదములు 23
వాతాదిరోగములకు త్రికటుకాది నస్యము 284
విధూమవాతమునకు వాతాదిరసము 239
విధూమవాతలక్షణము 239
విలోమవాతమునకు సింహనాదరసము 265
విలోమవాతలక్షణము 265
విస్ఫోటవాతలక్షణము 246
శిరోవాతలక్షణము 272
శీతవాతమునకు అగ్నికుమారరసము 259

	పుట సంఖ్య
శీతవాతలక్షణము	259
శుక్ల వాతమునకు ఫణిపతిరసము	249
శుక్ల వాతలక్షణము	249
శుష్క వాతలక్షణము	271
శృంఖలవాతమునకు త్రిగుణాఖ్య రసము	246
శృంఖలవాతలక్షణము	245
సంధివాతమునకు రత్నగర్భపోటలీ రసము	272
ంధివాతలక్షణము	272
ర్వవాతములకు అర్కాదితైలము	299
ర్వవాతములకు స్వచ్ఛందభైరవము	293
ాధ్యవాతలక్షణము	272
రావాతమునకు ఏరండాదికషాయము	260
రావాతమునకు దేవదార్వాది కషాయము	260
రావాతలక్షణము	260
ప్తవాతమునకు కనకసుందరరసము	271
ప్తవాతలక్షణము	271
ాతికావాతమునకు బడబానలరసము	251
ాతికావాతమునకు వాతవిధ్వంసన రసము	252
ాతికావాతలక్షణము	251
ంధవాతమునకు ఇంద్రవారుణికాది ఘుటికలు	243
ంధవాతమునకు వాతముద్గరరసము	242
ంధవాతలక్షణము	242
రహీనవాతమునకు వాతకులాంతక తైలము	273
రహీనవాతలక్షణము	273
నవాతమునకు వాతోన్మూలనరసము	276
నవాతలక్షణము	276
యుకవాతమునకు పంచానన కల్పము	247
స్నాయుకవాతమునకు భుజగరాజ చూర్ణము	247
స్నాయుకవాతలక్షణము	247

సప్తమప్రకరణము

	పుట సంఖ్య
అసాధ్యఛర్దిలక్షణము	338
అసృగ్దరరోగవివరణము	323
ఆగంతుకఛర్దిలక్షణము	337
ఆమ్లపిత్తమునకు అభ్రకాదికల్పము	335
ఆమ్లపిత్తమునకు తామ్రాదికల్పము	335
ఆమ్లపిత్తమునకు పిత్తభంజనరసము	331
ఆమ్లపిత్తమునకు ప్రాణేశ్వరీరసము	333
ఆమ్లపిత్తమునకు మహాప్రాణేశ్వరీరసము	334
ఆమ్లపిత్తమునకు రసభస్మాదికల్పము	335
ఆమ్లపిత్తమునకు లీలావిలాసరసము	332
ఆమ్లపిత్తమునకు సంజీవరసము	330
ఆమ్లపైత్యమునకు సుధానిధిరసము	306
ఆమ్లపైత్యలక్షణము	306, 329
ఆపర్ణాది పైత్యములకు పైత్యాంతక రసము	303
ఆవర్ణాది పైత్యోపచారము	303
ఉన్మాదపైత్యమునకు చండభైరవరసము	308
ఉన్మాదపైత్యమునకు పిప్పలీఘృతము	308
ఉన్మాదపైత్యలక్షణము	307
ఊర్ధ్వగతపిత్తలక్షణము	304
ఊర్ధ్వాధోగతరక్తపిత్తలక్షణము	322
ఊర్ధ్వాధోముఖామ్లపిత్తమున కుపచారము	330
కఫఛర్దికి పిప్పలాదియోగము	339
కఫఛర్దియందు కపిత్థాదికల్పము	339
కఫజమూర్ఛాలక్షణము	340
కరపాదపిత్తలక్షణము	309
కామిలాపైత్యమునకు కపర్దికరసము	305

SRI VENKATESWARA ... RESEARCH CENTRE TIRUPATI 20105

	పుట సంఖ్య
కామిలాపైత్యలక్షణము	305
కుసుమపైత్యలక్షణము	312
క్రోధపైత్యమునకు నారాచరసము	314
క్రోధపైత్యలక్షణము	313
క్షుధాపైత్యమునకు పిత్తభంజనరసము	315
క్షుధాపైత్యలక్షణము	315
చతుర్వింశతిపైత్యవివరణము	301
చర్మపైత్యమునకు పిత్తవిధ్వంసనరసము	317
చర్మపైత్యలక్షణము	317
ఛర్దినిదానము	335
ఛర్దిపూర్వరూపము	336
ఛర్దియందనుపానము	343
ఛర్ద్యరుచిలక్షణము	337
ఛర్ద్యరోచకమునకు కుస్తుంబరీలేహ్యము	343
ఛర్ద్యరోచకమునకు ఖండార్ద్రిక లేహ్యము	344
ఛర్ద్యరోచకమునకు ధాన్యకలేహ్యము	344
ఛర్ద్యరోచకహరయోగము	344
ఛర్దులకు ఉపణాదిచూర్ణము	340
ఛర్దులకు ఏలాదిచూర్ణము	343
ఛర్దులకు కార్పాసాస్థికల్పము	342
ఛర్దులకు కృష్ణాదికల్పము	342
ఛర్దులకు లాజాదికల్పము	341
ఛర్దులయందు లేపనము	343
ఛర్దులయందు సామాన్యోపచారము	336
జ్వరాదులయందు చికిత్సానిషేధన కాలము	321
తంద్రాలక్షణము	348
తృష్ణాపైత్యమునకు ధాన్యకాదియోగము	317
తృష్ణాపైత్యమునకు నారికేళయోగము	316
తృష్ణాపైత్యమునకుపైత్యహింసకరసము	316
తృష్ణాపైత్యలక్షణము	316
దుర్గంధపైత్యలక్షణము	318
దుర్భావపైత్యలక్షణము	317
నాసికాకుసుమపైత్యవివరణము	312
నాసికాకుసుమములకు ఉదుంబరాది కల్పము	312
నాసికాకుసుమములకు గజకేసరిరసము	313
నాసికాకుసుమములకు నస్యము	313
పంచఛర్దులకు పూర్ణచంద్రోదయ సిందూరము	339
పిత్తఛర్దియందుపచారము	339
పిత్తజమూర్ఛాలక్షణము	346
పిత్తప్రకోపకారణము	350
పుండరీకపైత్యమునకు విశ్వమూర్తి రసము	309
పుండరీకపైత్యలక్షణము	308
పూర్వరూపము	346
పైత్యఛర్దిలక్షణము	337
పైత్యరోగములయం దపథ్యము	354
పైత్యరోగములయందు పథ్యము	354
ప్రకారాంతర రక్తపైత్యలక్షణము	322
భ్రంశపైత్యమునకు భృంగరాజ చూర్ణము	314
భ్రంశపైత్యలక్షణము	314
మదనపైత్యమునకు శ్రీరామబాణ రసము	318
మదనపైత్యలక్షణము	318
మధురపైత్యమునకు పైత్యగజాంకుశ రసము	311
మధురపైత్యలక్షణము	311
మూర్ఛలకు నస్యము	353
మూర్ఛానిదానము	345
మూర్ఛాపైత్యలక్షణము	310
మూర్ఛాపైత్యాంకుశరసము	311
మూర్ఛా, భ్రమ, తంద్ర, నిద్ర అనువాని భేదములు	348

పుటసంఖ్య.

మేఢ్రమున ప్రవించు రక్తపిత్తమునకు ఉపచారము 323
రక్తజమూర్ఛాసంప్రాప్తి 347
రక్తజాదిమూర్ఛాలక్షణము 348
రక్తపిత్తమునకు అలక్తకకల్పము 327
రక్తపిత్తమునకు ఉశీరకాదిచూర్ణము 328
రక్తపిత్తమునకు కాకతుండ్యాది చూర్ణము 327
రక్తపిత్తమునకు చందనాదిఘృతము 328
రక్తపిత్తమునకు పైత్యముద్గరరసము 325
రక్తపిత్తమునకు మహాచంద్రకళారసం 325
రక్తపిత్తమునకు రసభస్మకల్పము 325
రక్తపిత్తమునకు వేణుపత్రాదికషాయము 327
రక్తపిత్తమునకు సిందూరకల్పము 324
రక్తపిత్తమునం దపథ్యము 328
రక్తపిత్తమునందు పథ్యము ,,
రక్తపిత్తసాధ్యాసాధ్యములు 321
రక్తపిత్తసావర్తకోపాయములు 321
రక్తపైత్యలక్షణము 320
రక్తపైత్యవర్ణవివరణము 321
వాతఛర్దియం దుపచారము 338
వాతఛర్దియందు విళంగాదిచూర్ణము ,,
వాతఛర్దిలక్షణము 336
వాతజమూర్ఛాలక్షణము 346
వాతపైత్యగుణములుగలరోగములకు త్రివిక్రమరసము 351
వాతపైత్యమూర్ఛలకు ప్రచండభైరవ రసము ,,
వాతపైత్యమూర్ఛాహరకల్పము 352
వాతశ్లేష్మసంకలితమునకు గగనగర్భికా రసము ,,
వాతాదిరక్తపిత్తలక్షణము 322
వాతాదిస్వస్థాస్వస్థతాదిలక్షణము 350
వివర్ణపైత్యమునకు బడబాగ్నిరసము 304

పుటసంఖ్య.

వివర్ణపైత్యలక్షణము 304
విషమద్యజనితమూర్ఛానివరణము 347
విసర్పిపైత్యమునకు పిత్తకులాంతక రసము 319
విసర్పిపైత్యలక్షణము ,,
శిరఃపిత్తమునకు పైత్యకాలాంతక రసము 315
శిరఃపిత్తలక్షణము ,,
శీతపైత్యమునకు పూర్ణాభ్రరసము 310
శీతపైత్యలక్షణము ,,
శీతపైత్యవిసర్పికి లేపనము 320
శ్లేష్మఛర్దిలక్షణము 337
సన్న్యాసలక్షణము 349
సన్నిపాతజమూర్ఛాలక్షణము 347
సర్వఛర్దులకు బిల్వాదిలేహ్యము 341
సర్వఛర్దులకు లఘుబిల్వాదిలేహ్యము 342
సర్వపైత్యములకు పాణిబద్ధరసము 309
సర్వమూర్ఛలకు శిరీషబీజాద్యంజనము 349
సర్వరక్తపైత్యములకు రక్తమాహేశ్వర రసము 323
సూర్యవర్ణపైత్యమునకు మృగజరసము 305
సూర్యవర్ణపైత్యలక్షణము 304
స్వేదపైత్యమునకుఅమృతేశ్వరరసము 306
స్వేదపైత్యమునకు మృతసంజీవనీరసము 307
స్వేదపైత్యలక్షణము 306

అష్టమప్రకరణము.

అగస్త్యహరీతక్యవలేహ్యము 359
అన్నజహిక్కాలక్షణము 395
అసాధ్యశ్లేష్మరోగోపద్రవములు 382
అసాధ్యహిక్కాలక్షణము 397
ఆమకాసమునకు చంద్రామృతరసము 371
ఆమకాసలక్షణము 371
ఇంద్రవారుణికాదిచూర్ణము 360

	పుటసంఖ్య.
ఉపజిహ్వాకాసలక్షణము	376
ఊర్ధ్వకాసమునకు అంకోలాది చూర్ణము	378
ఊర్ధ్వకాసమునకు కాసకేసరివటికలు	377
ఊర్ధ్వకాసలక్షణము	377
ఊర్ధ్వశ్వాసమునకుసూర్యావర్తనరసం	390
ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము	385
కంఠజిహ్వాక కాసలక్షణము	375
కాసములకు కదళీఫలయోగము	383
కాసరోగనిదానము	355
కాసరోగపూర్వరూపము	356
కాసరోగభేదవివరణము	356
కాసరోగములయం దపథ్యము	383
కాసరోగములయందు పథ్యము	,,
కాసరోగసాధ్యాసాధ్యము	358
కుష్ఠకాసమునకు అగ్నిరసము	380
కుష్ఠకాసలక్షణము	,,
కృష్ణకాసమునకు రసేంద్రఘుటిక	372
కృష్ణకాసలక్షణము	,,
క్షతకాసములకు తాళేశ్వరరసము	369
క్షతకాసలక్షణము	357, 368
క్షయకాసలక్షణము	357, 363
క్షుద్రశ్వాసలక్షణము	387
క్షుద్రహిక్కాలక్షణము	396
గంభీరహిక్కాలక్షణము	396
చిత్రకాదిలేహ్యము	359
చిప్పికాకాసమునకు సర్వాంగసుందర రసము	365
చిప్పికాకాసలక్షణము	,,
ఛిన్నశ్వాసలక్షణము	386
జిహ్వాకకాసమునకు నీలకంఠరసము	376
జిహ్వాకకాసలక్షణము	376
తమకశ్వాసలక్షణము	386
త్రిఫలాదిలేహ్యము	358
త్రినేత్రకరసము	368
దంతీధూమపానము	376
దధికాసమునకు కాసవిధూననరసము	374
దధికాసలక్షణము	,,
పంచకాసాదులకు అమృతాంకరసము	358
పాండుకాసమునకు కాససంహార భైరవము	372
పాండుకాసలక్షణము	,,
పూర్వకాసమునకు కాసకర్తరీరసము	363
పూర్వకాసలక్షణము	,,
పైత్యకాసలక్షణము	356, 367
భృంగరాజఘుటికలు	375
మహాశ్వాసలక్షణము	384
మహాహిక్కాలక్షణము	396
మేఘురంజిదగ్గుకు చికిత్స	382
యమళహిక్కాలక్షణము	395
రక్తకాసలక్షణము	364
రుద్రపర్పటీరసము	366
రోగసంప్రాప్తి, తల్లక్షణములు	388
వాతకాసమునకు భూతాంకుశరసము	362
వాతకాసలక్షణము	356, 366
వింశతిశ్లేష్మరోగవివరణము	362
విజయభైరవరసము	368
వృషాదికషాయము	364
శిలాతాళకరసము	375
శుక్తికాసలక్షణము	370
శ్లేష్మకాసమునకు బోళబద్ధరసము	373
శ్లేష్మకాసలక్షణము	357, 373
శ్లేష్మజిహ్వాకకాసలక్షణము	374
శ్లేష్మభంగాళిలక్షణము	378
శ్లేష్మభంగాళీకాసమునకు నిదిగ్ధికాది చూర్ణము	380
శ్వాసనిదానము	384
శ్వాసములకు కంటకార్యాదిలేహ్యం	392

పుటసంఖ్య.

శ్వాసములకు గంధకయోగము 391
శ్వాసములకు భార్గ్యాదికషాయము 391
శ్వాసములకు వాసాద్యవలేహము 393
శ్వాసములకు విభీతకాదికషాయము 391
శ్వాసరోగపూర్వరూపము 384
శ్వాససాధ్యాసాధ్యవిచారము 388
శ్వాససామాన్యలక్షణములు 388
శ్వాసాధోముఖనిషేధకారణము 385
శ్వాసోపద్రవములు 389
సర్వకాసములకు క్షుద్రాదిలేహ్యము 381
సర్వకాసములకుమహాక్షుద్రాదిలేహ్యం 381
సర్వకాసములకు స్వర్ణభూపతి 379
సర్వశ్వాసములకు ఉదయభాస్కరరసము 391
సర్వశ్వాసములకు భార్గీగుడము 392
సర్వశ్వాసములకు శ్వాసకాళేశ్వరరసము 394
సూర్యరసము 370
స్వయమగ్నిరసము 361
హిక్కలకు కుళీరాదికషాయము 399
హిక్కలకు గంధామృతరసము 398
హిక్కలకు నిదిగ్ధికాదియోగము 399
హిక్కలకు భీతకాదికషాయము ,,
హిక్కలకుమధూచ్ఛిష్టాధూమపానం 400
హిక్కలకు మయూరపింఛయోగము ,,
హిక్కలకు మేఘడంబరరసము 397
హిక్కలకు రోగవాహకరసము 398
హిక్కలకు వ్యాఘ్ర్యాదికషాయము 400
హిక్కలయందపథ్యము 401
హిక్కలయందు పథ్యము ,,
హిక్కానిదానము 395
హిక్కాపూర్వరూపము ,,
హిక్కాభేద, తత్సంప్రాప్తి ,,

పుటసంఖ్య.

హిక్కాస్వరూపతత్సాధ్యాసాధ్యము 396
హిక్కాహరయోగములు 400

నవమప్రకరణము.

అశ్మరికి త్రివిక్రమరసము 452
అశ్మరికి పాషాణభేదరసము 449
అశ్మరికి విషాదివటికములు 452
అశ్మరీహరకోపద్రవములు 448
అశ్మరీరోగభేదములు 446
అశ్మరీరోగమునకు శిలాదిచూర్ణము 450
అశ్మరీరోగములయందపథ్యము 453
అశ్మరీరోగములయందు పథ్యము 452
అశ్మరీసామాన్యలక్షణము 446
అష్ఠీలాలక్షణము 441
అసాధ్యపిటకాలక్షణము 413
అసాధ్యమేహపిటకాలక్షణము 431
అసాధ్యమేహలక్షణము 410, 414
అసాధ్యమేహోపద్రవములు 411
ఇక్షుమేహలక్షణము 405
ఉదకమేహలక్షణము ,,
ఉష్ణవాతలక్షణము 443
కఫజనితదశమేహములు 405
కఫాదిమేహసంప్రాప్తి 404
క్షారమేహలక్షణము 407
నీల, కాలమేహలక్షణములు 408
నీలమేహమునకు హరిశంకరరసము 418
పంచలోహరసాయనము 430
పాషాణవజ్రరసము 450
పిత్తజనితషణ్మేహములు 407
పిత్తమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు యష్ట్యాదికషాయము 438
పిత్తాశ్మరీలక్షణము 447
పిష్టమేహమునకు మేహారిరసము 421
పిష్టమేహలక్షణము 406

పుటసంఖ్య.

పురీషజమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 436
పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు లఘులోకేశ్వరీరసము 438
పైత్యమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 434
పైత్యమేహోపద్రవములు 409
ప్రమేహపిటికాభేదములు 412
బహుమూత్రచికిత్సలు 424
బహుమూత్రమునకు ఆకుల్యాదిపుటపాకము 424
బహుమూత్రమునకు జాత్యాదివటికములు 427
బహుమూత్రమునకు తాళకేశ్వరరసము 424
బహుమూత్రలక్షణము 407
మంజిష్ఠామేహమునకు విద్యావాగీశ్వరరసము 417
మంజిష్ఠామేహలక్షణము 407
మజ్జామేహలక్షణము 408
మధుమేహమునకులోధ్రాదికషాయం 415
మధుమేహలక్షణము 408
మర్మస్థానవివరణము 414
మూత్రకృచ్ఛ్రనిదానము 434
మూత్రకృచ్ఛ్రమునకు తిలాదిక్షారము 439
మూత్రకృచ్ఛ్రములయందు పథ్యము 440
మూత్రకృచ్ఛ్రములయందపథ్యము ,,
మూత్రక్షయలక్షణము 442
మూత్రగ్రంథిలక్షణము 443
మూత్రజఠరలక్షణము 442
మూత్రపరీక్ష 410
మూత్రసాదలక్షణము 443
మూత్రశుక్రలక్షణము 443
మూత్రాఘాతనిదానము 440
మూత్రాఘాతములకు క్షీరయోగము 445
మూత్రాఘాతమునకు ముస్తాదిచూర్ణము ,,

పుటసంఖ్య.

మూత్రాతీతలక్షణము 442
మూత్రోత్సంగలక్షణము ,,
మేహకుంజరకేసరీరసము 429
మేహకులాన్తకరసము 414
మేహపిటికాచికిత్స 413
మేహపిటికాచికిత్సాక్రమము 432
మేహపిటికోపద్రవములు 412
మేహబద్ధరసము 419
మేహమునకు చంద్రప్రభావటికములు 416
మేహములకు వసన్తకుసుమాకరము 427
మేహములయందపథ్యము 434
మేహములయందు పథ్యము 433
మేహరోగనిదానము 403
మేహరోగపూర్వరూపములు 411
మేహరోగభేదములు 405
మేహరోగములయందు మూత్రపరీక్ష 410
మేహవ్రణచికిత్స 432
మేహశూలలకు 431
రక్తమేహమునకు వేదవిద్యారసము 418
రక్తమేహలక్షణము 407
లాలామేహచికిత్స 423
లాలామేహమునకు నిత్యారోగ్యేశ్వరరసము ,,
లాలామేహలక్షణము 407
వంగావలేహయోగము 427
వసామేహలక్షణము 408
వస్తికుండలలక్షణము 444
వాతకుండలికాలక్షణము 441
వాతకుండలిమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 435
వాతజనితచతుర్మేహములు 408
వాతమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు మూత్రకృచ్ఛ్రాంతకరసము 437
వాతమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 434

పుట సంఖ్య.

వాతమేహోపద్రవములు 410
వాతవస్తిలక్షణము 441
వాతాదిమేహవిభాగము 409
వాతాశ్మరీలక్షణము 447
వింశతిమేహపూర్వరూపములు 409
విడ్విఘాతలక్షణము 444
శనైర్మేహలక్షణము 406
శర్కరాశ్మరికి తిలాదిక్షారము 452
శర్కరాశ్మరీచికిత్స 451
శల్యజమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 435
శీతమేహమునకు నాగేంద్రఘుటికలు 421
శీతమేహలక్షణము 406
శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు చికిత్స 439
శుక్లమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 435
శుక్లమేహమునకు మేహజ్వరదసింహ రసము 421
శుక్లమేహలక్షణము 406
శుక్లాశ్మరికి శ్వదంష్ట్రాదియోగము 451
శుక్లాశ్మరీచికిత్స 451
శుక్లాశ్మరీలక్షణము 448
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు చక్రధర రసము 439
శ్లేష్మమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 435
శ్లేష్మమేహోపద్రవములు 409
శ్లేష్మాశ్మరీలక్షణము 447
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛ్రమునకు ద్రాక్షాది కషాయము 440
సన్నిపాతమూత్రకృచ్ఛ్రలక్షణము 436
సర్వపిటికాలక్షణములు 412
సర్వమేహములకు చంద్రోదయరసము 431
సర్వమేహములకు మహావంగేశ్వర రసము 429
సర్వమేహములకు వేదవిద్యావటికములు 420
సర్వమేహములకుహరగౌరీసృష్టిరసం 4 5

పుట సంఖ్య.

సాంద్రమేహచికిత్స 422
సాంద్రమేహలక్షణము 405
సికతామేహలక్షణము 406
సురామేహములకు మృగమూలరసము 422
సురామేహలక్షణము 406
హస్తిమేహలక్షణము 408
హారిద్రమేహమునకు మేహహరరసం 416
హారిద్రమేహలక్షణము 407

దశమప్రకరణము.

అతిసారనిదానము 457
అతిసారభేదములు ,,
అతిసారసామాన్యోపచారము 463
అతిసారాదులయం దపథ్యము 477
అతిసారాదులయందు పథ్యము ,,
అసాధ్యాతిసారలక్షణములు 460
ఆమకుఠారరసము 467
ఆమవాతగ్రహణికి గ్రహణ్యాంకుశ రసము ,,
ఆమవాతగ్రహణిలక్షణము 456
ఆమాతిసారలక్షణము 460
కనకసుందరరసము 476
గ్రహణికి గజకేసరిరసము ,,
గ్రహిణీభేదములు 457
గ్రహణీరోగనిదానాదులు 454
గ్రహణీరోగోపచారములు 457
గ్రహణీరోగోపచారవిశేషములు 470
గ్రహణులకు ఆనందరసము 468
గ్రహణులకు తక్రాభయము 469
గ్రహణులకు పూతికాదియోగము 471
గ్రహణులకు మరీచివటికములు 474
గ్రహణ్యతిసారములకు అగ్నికర్మవిధి 472
గ్రహణ్యతిసారాదులకు మదవారణ సింహరసము 474

	పుటసంఖ్య.
గ్రహణ్యతిసారోపచారవిధి	463
త్రిదోషగ్రహణికి కుటజాద్యవలేహ్యము	466
ద్వంద్వ, త్రిదోష గ్రహణీలక్షణము	456
పిత్తాధికగ్రహణికి కపిత్థాష్టకము	469
పైత్యగ్రహణికి చిత్రాంబరరసము	465
పైత్యగ్రహణిలక్షణము	455
పైత్త్యాతిసారలక్షణము	458
రక్తాతిసారలక్షణము	459
వాతగ్రహణికి బడబాముఖరసము	463
వాతగ్రహణికి వజ్రకవాటరసము	464
వాతగ్రహణిలక్షణము	455
వాతాతిసారమునకు కనకసుందరరసము	472
వాతాతిసారలక్షణము	458
వాతాతిసారవాతకరద్రవ్యములు	473
శ్లేష్మగ్రహణికిఅర్కలోకేశ్వరరసము	465
శ్లేష్మగ్రహణిలక్షణము	455
శ్లేష్మాతిసారలక్షణము	458
శోకాతిసారకృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము	459
శోకాతిసారలక్షణము	459
సన్నిపాతాతిసారలక్షణము	458
సర్వగ్రహిణ్యతిసారములకు మృతసంజీవనీరసము	473
సర్వగ్రహిణ్యతిసారములకు లోకనాథరసము	475
సర్వాతిసారములకుపథ్యాదిపటికములు	470
ఏకాదశప్రకరణము.	
అంతర్విద్రధిలక్షణము	499
అగ్నిముఖచూర్ణము	493
అభిఘాతజవిద్రధిలక్షణము	498
అరిమేదాదిఘృతము	504
అష్టోదరసాధ్యాసాధ్యములు	483

	పుటసంఖ్య.
అసాధ్యవిద్రధిలక్షణము	500
ఆనాహరోగనిదానము	490
ఆనాహోదావర్తములకు యోగసారరసము	494
ఉదరనిదానము	478
ఉదరములకు కదళీయోగము	490
ఉదరరోగములయందపథ్యము	505
ఉదరరోగములయందు పథ్యము	504
ఉదరరోగవిశేషలక్షణములు	479
ఉదరరోగసామాన్యచికిత్స	480
ఉదరరోగసామాన్యరూపము	479
ఉదరసంప్రాప్తి	478
ఉదరసామాన్యలక్షణము	479
ఉదరాసాధ్యలక్షణములు	484
ఉదావర్తనిదానము	491
ఉదావర్తమునకు నారాచచూర్ణము	495
ఉదావర్తాసాధ్యలక్షణము	492
క్షతోదరలక్షణము	482
చిత్రకాదిలేహ్యము	501
జలకూర్మోదరలక్షణము	483
జలోదరమునకు వహ్నివీర్యరసము	488
జలోదరలక్షణము	481
తుంబురుచూర్ణము	496
ద్వంద్వ, త్రిదోష, గ్రహణీలక్షణములు	456
పండినవిద్రధియొక్కస్రావము	497
పిత్తవిద్రధియందుపచారము	503
పిత్తవిద్రధిలక్షణము	497
పైత్యగ్రహణిలక్షణము	455
పైత్త్యోదరమునకు త్రైలోక్యసుందరరసము	486
పైత్త్యోదరలక్షణము	480
ప్లీహోదరమునకు వంగేశ్వరరసము	489
ప్లీహోదరలక్షణము	481

	పుట సంఖ్య.
చూర్ణము	495
గుదోదరలక్షణము	482
నవర్తి	496
విద్రధియందుపచారము	503
విద్రధిలక్షణము	493
కవిద్రధి చికిత్స	501
కవిద్రధిలక్షణము	497
ోదరమునకు అగ్నికుమారరసము	484
ోదరమునకు వ్యోషాదిగణ చూర్ణము	485
ోదరలక్షణము	480
ధినిదానము	496
ధిసాధ్యాసాధ్యములు	500
ధిసామాన్యచికిత్స	501
ధిస్థానములు	499
ధిస్రావనిర్గమనము	500
గ్రహణిలక్షణము	455
విద్రధికి త్రివృతాదితైలము.	503
విద్రధిలక్షణము	497
దరమునకువైశ్వానరీవటికములు	486
దరలక్షణము	480
పాతవిద్రధిలక్షణము	497
పాతోదరమునకు బృహదగ్నిముఖ చూర్ణము	487
పాతోదరలక్షణము	481
ోదరములకు బ్రహ్మవటికములు	430

ద్వాదశ ప్రకరణము.

కుమారరసము	537, 539
మాంద్యనిదానము	531
మాంద్యమునకు ఆర్ద్రకకల్పము	541
మాంద్యమునకుక్షారాదివటికము	540
మాంద్యమునకు తామ్రభస్మ యోగము	541

	పుటసంఖ్య.
అగ్నిమాంద్యవటికములు	540
అగ్నిమాంద్యస్వరూపము	531
అగ్నిముఖయోగము	539
అగ్నిముఖయోగరసము	529
అజీర్ణకారణము	534
అజీర్ణబలకాలానలరసము	542
అజీర్ణమునకు ముఖ్యకారణము	536
అజీర్ణములకు పథ్యాదిచూర్ణము	536
అజీర్ణములయందపథ్యము	546
అజీర్ణములయందు పథ్యము	545
అజీర్ణరోగభేదములు	533
అజీర్ణహరకల్పము	536
అజీర్ణహరయోగములు	536
అజీర్ణోపద్రవములు	535
అన్నజతృష్ణాలక్షణము	508
అలసకలక్షణము	528
అసాధ్యతృష్ణాలక్షణము	509
అసాధ్యవిషూచీ, అలసకలక్షణము	528
అసాధ్యవిషూచీలక్షణము	527
ఆదిత్యరసము	542
ఆమజతృష్ణాలక్షణము	508
ఆమాజీర్ణలక్షణము	534
ఉపసర్గజతృష్ణాలక్షణము	408
కఫజతృష్ణాలక్షణము	507
కృమిజహృద్రోగలక్షణము	523
క్రవ్యాదరసము	537
ఖర్జూరాదిచూర్ణము	516
క్షతజతృష్ణాలక్షణము	507
క్షతజదాహలక్షణము	510
క్షయజతృష్ణాలక్షణము	508
క్షౌద్రాదిగండూషము	515
చందనాదిచూర్ణము	517
చింతామణిరసము	542
తామ్రాదికరసము	514

	పుటసంఖ్య.
తృష్ణకు ఖర్జూరాదికషాయము	511
తృష్ణకు చందనాదికల్పము	513
తృష్ణకు దధిమస్తుకల్పము	512
తీక్ష్ణాగ్నిలక్షణము	532
తృష్ణకు పర్పటీవటికములు	511
తృష్ణకు పునర్నవాదికల్పము	511
తృష్ణకు వాలుకాదిలేహ్యము	512
తృష్ణానిదానము	505
తృష్ణానిరోధిజదాహలక్షణము	509
తృష్ణారోగములయం దపథ్యము	520
తృష్ణారోగములయందు పథ్యము	519
తృష్ణాసామాన్యలక్షణము	506
తృష్ణాహరయోగము	515
దాహమునకు చంద్రకళారసము	515
దాహమునకు సైంధవకల్పము	512
దాహరోగమునం దపథ్యము	521
దాహరోగమునందు పథ్యము	520
ధాతుక్షయజన్యదాహలక్షణము	510
పిత్తజతృష్ణాలక్షణము	507
పిత్తజదాహమునకు చికిత్స	517
పిత్తాజీర్ణలక్షణము	535
పునర్నవాదితైలము	517
పైత్యతృష్ణకు సితాదికల్పము	513
పైత్యవిషూచీలక్షణము	527
పైత్యహృద్రోగమునకు పంచసారరసం	524
మద్యజన్యదాహలక్షణము	509
మర్మాభిఘాతజదాహలక్షణము	510
మృతసంజీవనీగుటికలు	516
యవసక్తుకల్పము	512
రక్తజ, పిత్తజ, దాహలక్షణము	509
రసశేషాజీర్ణలక్షణము	535
రసాదిగుటికలు	515
రసాదిచూర్ణము	514

	పుటసంఖ్య.
వాతజతృష్ణకు బదర్యాదికల్పము	512
వాతజతృష్ణాలక్షణము	507
వాతవిషూచీలక్షణము	526
వాతాజీర్ణలక్షణము	535
విదగ్ధాజీర్ణలక్షణము	534
విలంబిక, అలసకచికిత్స	531
విలంబికాలక్షణము	528
విషూచీలకు చికిత్స	528
విషూచీలక్షణము	526
విషూచ్యుపద్రవములు	527
విష్టబ్ధాజీర్ణలక్షణము	534
శంఖద్రావకము	544
శంఖవటికములు	530
శస్త్రఘాతజదాహలక్షణము	510
శ్లేష్మజతృష్ణకు శారిబాదికషాయము	513
శ్లేష్మవిషూచీలక్షణము	527
శ్లేష్మహృద్రోగమునకు హృదయార్ణవరసము	524
శ్లేష్మాజీర్ణలక్షణము	535
సంజీవనీగుటికలు	530
సమాగ్న్యాదిలక్షణము	532
సర్వాజీర్ణములకు అగ్నికుమారరసము	537
హృద్రోగనిదానము	522
హృద్రోగభేదములు	,,
హృద్రోగమునకు గుంజాభద్రరసము	525
హృద్రోగమునకు రసాయనము	523
హృద్రోగమునం దపథ్యము	526
హృద్రోగమునందు పథ్యము	525
హృద్రోగోపద్రవములు	523

త్రయోదశప్రకరణము.

అగ్నివిసర్పలక్షణము	584
అమృతాదికషాయము	594
అసాధ్యకుష్ఠలక్షణము	556

	ఫుట సంఖ్య.
ౌదుంబరకుష్ఠువునకు కనకసంకోచ రసము	559
హ్యజిహ్వాకకుష్ఠలక్షణము	551
హ్యజిహ్వాకకుష్ఠువునకు త్రైలేంద్ర రసము	562
ౌదుంబరకుష్ఠలక్షణము	551
ఛత్వక్కుష్ఠలక్షణము	550
ఛపకుష్ఠువునకు కుఠారరసము	563
పాలకుష్ఠలక్షణము	551
పాలకుష్ఠువునకు సోమేశ్వరరసము	566
పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	592
విస్ఫోటకలక్షణము	,,
మవిసర్పలక్షణము	583
కణకుష్ఠలక్షణము	550
కణకుష్ఠువునకు కరంజతైలాదిలేపనము	561
కణకుష్ఠువునకు సూర్యకాంతరసం	560
భకుష్ఠలక్షణము	553
భకుష్ఠువునకు వజ్రపాణిరసము	567
నిదానము	547
రోగచికిత్సాక్రమము	555
రోగపూర్వరూపము	548
రోగభేదములు	549
రోగమునకు రసభస్మయోగము	570
రోగములకు గంధకకల్పము	575
రోగసాధ్యాసాధ్యములు	554, 556
వులకు బడబానలరసము	571
వులయం దపథ్యము	581
వులయందు పథ్యము	,,
జవిసర్పలక్షణము	585
కకల్పసేవనామహిమ	577
కరసాయనము	579
కసేవనయందు పథ్యాపథ్యములు	575

	ఫుటసంఖ్య.
గంధకసేవనోపయుక్తమంత్రము	575
గంధకోత్పత్తి, తత్సేవనాక్రమము	574
గజచర్మకుష్ఠలక్షణము	583
గజచర్మకుష్ఠువునకు లంకేశ్వరరసము	550
గళకుష్ఠలక్షణము	565
గ్రంథివిసర్పలక్షణము	572
చర్మదళకుష్ఠలక్షణము	553
తాళకభస్మయోగము	568
దద్రుకుష్ఠలక్షణము	594
దద్రుకుష్ఠువునకు పాంభద్రరసము	594
ద్రాక్షాదికషాయము	531
ద్వాదశాంగకషాయము	551
ద్విపంచమూలాదికషాయము	593
పటోలాదికషాయము	595
పామాకుష్ఠచికిత్స	566
పామాకుష్ఠలక్షణము	550
పిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
పుండరీకకుష్ఠలక్షణము	549
పుండరీకకుష్ఠువునకు సర్వాంగసుందర రసము	558
పైత్తవిసర్పలక్షణము	582
పైత్తవిసర్పిప్రపౌండరీకాదిలేపనం	586
ప్రపున్నాటాదిలేపము	589
ప్రసూతికుష్ఠలక్షణము	552
భూనింబాదికషాయము	594
భేతాళరసము	569
మండలకుష్ఠలక్షణము	552
మండలకుష్ఠువునకు విద్యాధరరసము	567
మండకుష్ఠువునకు సర్వేశ్వరరసము	564
రక్తజవిస్ఫోటకలక్షణము	593
వాతపిత్తవిసర్పికిగుడూచ్యాదిలేపము	588
వాతపిత్తవిస్ఫోటకలక్షణము	592
వాతవిసర్పలక్షణము	582
వాతవిస్ఫోటకలక్షణము	591

	పుటసంఖ్య.
వాతాదిభేదకుష్ఠలక్షణము	556
విచర్చికకుష్ఠలక్షణము	552
విచర్చికాకుష్ఠాన్తకరసము	561
విచర్చికాకుష్ఠమునకు కుష్ఠనికృంతనరసము	569
విసర్పకోపచారక్రమము	589
విసర్పనిదానము	581
విసర్పమునకు శోభాంజనాది లేపనం	588
విసర్పమునం దపథ్యము	590
విసర్పమునందు పథ్యము	,,
విసర్పసాధ్యాసాధ్యములు	583
విసర్పులకు కాలాగ్నిరుద్రరసము	586
విసర్పోపద్రవములు	585
విస్ఫోటకకుష్ఠలక్షణము	549
విస్ఫోటకకుష్ఠమునకు బడబానలరసము	565
విస్ఫోటకనిదానము	591
విస్ఫోటకమునందు సామాన్యోపచారము	593
విస్ఫోటకములయం దపథ్యము	593
విస్ఫోటకములయందు పథ్యము	,,
విస్ఫోటకసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	593
విస్ఫోటకస్వరూపము	591
విస్ఫోటకోపద్రవములు	593
వైపాదికకుష్ఠలక్షణము	552
వైపాదికకుష్ఠమునకు మహాకాళరసము	565
శతారుష్యకుష్ఠలక్షణము	554
శతారుష్యకుష్ఠమునకు లంకాధిపేశ్వరరసము	563
శ్లేష్మపిత్తవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవాతవిసర్పికి చికిత్స	587
శ్లేష్మవిసర్పలక్షణము	582
శ్లేష్మవిసర్పికి మదనాదిచూర్ణము	587
శ్లేష్మవిసర్పికి వారిసాగరరసము	587

	పుటసంఖ్య
శ్విత్రకుష్ఠలక్షణము	554
శ్విత్రకుష్ఠమునకు చంద్రప్రభావరసం	559
శ్వేతకుష్ఠమునకు పశుపతిచూర్ణము	558
శ్వేతకుష్ఠమునకు భృంగాదిచూర్ణము	557
సంసర్గరోగములు	557
సన్నిపాతవిసర్పమునకు చికిత్స	588
సన్నిపాతవిసర్పలక్షణము	582
సన్నిపాతవిస్ఫోటకలక్షణము	592
సిధ్మకుష్ఠలక్షణము	553
సిధ్మకుష్ఠమునకు పారదాదిలేపము	569
స్వర్ణకరణవిధి	577, 578

చతుర్దశ ప్రకరణము

అండవృద్ధినిదానము	624
అండవృద్ధిభేదములు	625
అజాజ్యాదిలేపము	627
అభ్రకహరీతకి	606
అర్కాదిలేపము	605
అర్శోత్పత్తికి స్థానాన్తరము	602
అర్శోభేదలక్షణము	600
అర్శోరోగకృచ్ఛ్రసాధ్యలక్షణము	602
అర్శోరోగచికిత్స	608
అర్శోరోగపూర్వరూపము	598
అర్శోరోగభేదములు	597
అర్శోరోగమునకు సూరణవటికములు	607
అర్శోరోగసాధ్యాసాధ్యములు	598
అర్శోరోగసామాన్యగుణములు	597
అర్శోరోగసామాన్యలక్షణము	601
అర్శోరోగసుఖసాధ్యలక్షణము	602
అర్శోరోగస్వరూపము	596
అర్శోరోగహారధూపము	610
అర్శోరోగోపచారము	609
అలజికాచికిత్స	622

	పుటసంఖ్య.
అలజీ లక్షణము	619
అవమంథచికిత్స	622
అవమంథలక్షణము	619
అష్ఠీలికాచికిత్స	622
అష్ఠీలికాలక్షణము	618
అసాధ్యశూకదోషలక్షణము	621
అసాధ్యాండవృద్ధిలక్షణము	626
అసాధ్యాంత్రవృద్ధిలక్షణము	628
అసాధ్యార్శోపద్రవములు	601
అసాధ్యోపదంశలక్షణము	612
ఆంత్రవృద్ధియందపథ్యము	,,
ఆంత్రవృద్ధియందు పథ్యము	631
ఆంత్రవృద్ధిలక్షణము	626
ఉత్తమాలక్షణము	620
ఉత్తమాశూకరోగచికిత్స	623
ఉపదంశకుఠారము	616
ఉపదంశమునకు ప్రక్రియ	613
ఉపదంశరోగనిదానము	611
ఉపదంశలయందపథ్యము	624
ఉపదంశలయందు పథ్యము	,,
ఉపేక్షితఅండవృద్ధిపరిణామము	626
ఔషధసేవనకాలనియమము	609
కపిత్థాదియోగము	610
కఫోపదంశలక్షణము	612
కుంభికాచికిత్స	622
కుంభికాలక్షణము	619
గౌరీపాషాణలేపము	609
గ్రథితచికిత్స	622
గ్రథితలక్షణము	618
తిలకాలకచికిత్స	623
తిలకాలకలక్షణము	621
త్రిదోషార్శస్సునకువైక్రాన్తాఖ్యరసం	606
త్రిఫలాదిప్రక్షాళనము	618
త్వక్పాకలక్షణము	620
త్వక్పాక స్పర్శహాని మృదితములకు చికిత్స	623
దార్వ్యాదిచూర్ణము	627
దేవదాళ్యాదిలేపము	605
ద్వంద్వ, త్రిదోషార్శోలక్షణము	600
నింబాదిలేపము	605
న్యగ్రోధపత్రలేపము	605
పంచారవిందఘృతము	614
పారదాదిలేపము	617
పిత్తరక్తోపదంశలక్షణము	612
పిత్తార్శస్సునకు రాజవల్లభరసము	604
పుష్కరికాలక్షణము	619
పుష్కరీమూఢపిటికాచికిత్స	623
బాలహరీతక్యాదియోగము	617
మాంసపాకలక్షణము	621
మాంసార్బుదలక్షణము	620
మూత్రవృద్ధిలక్షణము	625
మూలరోగమునందపథ్యము	610
మూలరోగమునందు పథ్యము	,,
మృదితలక్షణము	619
రక్తార్శస్సునకు భల్లాతకఘృతము	608
రక్తార్శోలక్షణము	600
రసగంధకకజ్జలి	616
లాక్షాదిలేపము	627
లింగరోగ చికిత్స	613
లింగరోగహరలేపనము	613
లింగవర్తిలక్షణము	612
వాతాద్యండవృద్ధిలక్షణము	625
వాతార్శకారణ, లక్షణములు	599
వాతార్శస్సునకు అర్శఃకుఠారరసము	603
వాతార్శస్సునకు కారణము	598
వాతార్శస్సులక్షణము	,,
వాతోపదంశలక్షణము	611
విద్రధిలక్షణము	621

	పుటసంఖ్య.
వృద్ధినాశరసము	627
శతపోనక చికిత్స	623
శతపోనకలక్షణము	620
శస్త్రోపయుక్తయంత్రలక్షణము	597
శూకదోష చికిత్స	621
శూకదోషనిదానము	618
శోణితార్బుదలక్షణము	620
శ్లేష్మార్శోనిదాన, తల్లక్షణము	599
సంమూఢపిటికాలక్షణము	619
సన్నిపాతోపదంశలక్షణము	612
సప్తవృద్ధిచికిత్సలు	628
సర్వఉపదంశలకు వ్యాధిహరణరసము	615
సర్షపికలక్షణము	618
సామాన్యచికిత్స	604
సార్షపచికిత్స	621
సూతాదివటికములు	616
సూరణాది లేపనము	605
స్నుహ్యాది లేపనము	,,
స్పర్శహానిలక్షణము	620

పంచదశప్రకరణము.

	పుటసంఖ్య.
అభయాదియోగము	641
అహిపత్యచూర్ణము	645
ఆమ్రమూలయోగము	641
ఆరవమాసగర్భచికిత్స	643
ఉత్పలాదియోగము	641
ఎనిమిదవమాసగర్భచికిత్స	644
ఏడవమాసగర్భచికిత్స	643
ఐదవమాసగర్భచికిత్స	643
కల్యాణఘృతము	636
కాకవంధ్యకు విష్ణుక్రాంతయోగము	637
గర్భపాతమునకు లజ్జాళుయోగము	640
గర్భశూలచికిత్సలు	644
గర్భస్థక్రిమినాశకరయోగము	671
గర్భిణీఅగ్నిమాంద్యచికిత్స	650
గర్భిణీకాసరోగచికిత్స	649
గర్భిణీఛర్ది చికిత్స	650
గర్భిణీజ్వరచికిత్స	648
గర్భిణీనాసారక్తచికిత్స	650
గర్భిణీరక్తపిత్తచికిత్స	650
గర్భిణీవాతచికిత్స	651
గర్భిణీశోఫచికిత్స	649
గర్భిణీశ్వాసచికిత్స	449
గర్భిణీస్త్రీలకు అపథ్యము	652
గర్భిణీస్త్రీలకు పథ్యము	652
గర్భిణ్యతిసారచికిత్స	648
నాలవమాసగర్భచికిత్స	643
పదియవమాసగర్భచికిత్స	644
పిత్తదోషమునకు ఉత్పలాదియోగము	634
పిత్తదోషలక్షణము	634
పుష్పావరోధనిదానము	647
మూడవమాసగర్భచికిత్స	643
యోనిదుర్మాంసనిదాన, తచ్చికిత్స	646
యోనిశూలచికిత్స	645
రెండవమాసగర్భచికిత్స	642
వంధ్యలకు మంజిష్ఠాదిఘృతము	640
వంధ్యలకు మహాద్రాక్షాదిచూర్ణము	638
వంధ్యానిదానము	632
వంధ్యావిభాగము	,,
వాతదుష్టార్తవచికిత్స	,,
వాతదుష్టార్తవలక్షణము	,,
వాతార్తవమునకు త్రివృతాదియోగము	,,
శుక్రవృద్ధికి ధాత్రీఫలాదియోగము	636
శ్లేష్మదోషమునకు అర్కమూలాది యోగము	634
శ్లేష్మదోషలక్షణము	633
సన్నిపాతదోషమునకు ఉత్పలాది యోగము	635

	పుటసంఖ్య.
సన్నిపాతదోషలక్షణము	635
సూతికావాతమునకుబడబానలరసము	651
స్త్రీపురుషనపుంసకోత్పత్తికారణము	635

షోడశ ప్రకరణము.

	పుటసంఖ్య.
అపామార్గబంధము	676
అమృతాదికషాయము	678
అసాధ్యగర్భిణీలక్షణము	674
అసాధ్యమూఢగర్భలక్షణము	673
అసృగ్ధరచికిత్స	654
అసృగ్ధరనిదానము	653
అస్థిస్రావనిదానము	661
అస్థిస్రావలక్షణము	660
ఆఖుతైలము	669
ఇక్షుమూలబంధము	676
కదంబాదికషాయము	665
కఫజయోనికందలక్షణము	669
కఫదుష్టస్తన్యచికిత్స	684
కుసుమములకు బాలసూర్యోదయము	656
కుసుమరోగచికిత్స	659
కుసుమరోగమునం దపథ్యము	663
కుసుమరోగమునందు పథ్యము	663
కృష్ణాదిలేపనము	675
గర్భచలనమునకుహ్రీబేరాదికషాయం	672
గర్భచింతామణిరసము	679
గర్భపాతనిదానము	670
గర్భపాతమునకు లజ్జాలుకాది కషాయము	672
గర్భపాతమునకు శర్కరాదియోగము	,,
గర్భపాతోపద్రవములు	671
గర్భమరణహేతువు	674
గర్భమూలలక్షణము	,,
గర్భవినోదరసము	681
గర్భవిలాసరసము	679
గర్భస్రావణకారణము	670
గర్భస్రావపాతనకాలము	670
గర్భిణీరోగములయం దపథ్యము	686
గర్భిణీరోగములయందు పథ్యము	,,
గర్భోద్ధరణవిధి	676
గుడూచ్యాదివర్తి	670
చంద్రకళారసము	657
జంబ్వాదిఘృతము	659
దేవదార్వాదికషాయము	678
పాఠాదిఘృతము	658
పిత్తజయోనికందలక్షణము	669
పిత్తస్తన్యదుష్ట చికిత్స	684
పిష్టజంబూకలేపము	670
ప్రతిమాసగర్భౌషధములు	671
ప్రదరాంతకరసము	656
ఫలఘృతము	666
బలాదికషాయము	662
బృహత్సూతివినోదరసము	681
బృహద్గర్భచింతామణిరసము	680
మాతులుంగాదిలేపనము	676
ముసల్యాదికషాయము	662
మూఢగర్భగతి, తద్భేదములు	672
మూఢగర్భలక్షణము	672
మృతగర్భఛేదనవిధి	677
యోనికందచికిత్స	669
యోనికందనిదానము	668
యోనివ్యాపత్తినిదానము	663
యోనిసంవరణలక్షణము	675
వచాద్యవలేహ్యము	668
వజ్రకాంజికము	679
వాతయోనికందలక్షణము	668
వాతరోగస్తన్యచికిత్స	683
వాతసంకుచితగర్భలక్షణము	675
వాతాదిదుష్టదుగ్ధలక్షణము	683

	పుటసంఖ్య.
వాతాద్యసృగ్ధరలక్షణము	653
వికృతాకృతిగర్భలక్షణము	674
శతావరీఘృతము	661
శతావరీపానము	684
శుద్ధదుగ్ధలక్షణము	683
సన్నిపాతజయోనికందలక్షణము	669
సిందూరాదివటికములు	658
సిద్ధార్థకాదిఘృతము	667
సుఖప్రసవము	676
సూతికారిరసము	681
సూతికారోగనిదానము	677
సూతికారోగసామాన్యచికిత్స	678
సూతికాహరరసము	682
సోమరోగచికిత్స	685
సోమరోగనిదానము	684
స్తన్యజననవిధి	684
స్తన్యరోగచికిత్స	683
స్తన్యరోగనిదానము	682
స్థానాంతరగత గర్భోపద్రవములు	671

సప్తదశప్రకరణము.

అంజనలక్షణము	605
అక్లిన్నవర్త్మలక్షణము	706
అక్షిపాకాత్యయలక్షణము	694
అజకాజాతలక్షణము	694
అనిమిత్తజలింగనాశనలక్షణము	700
అన్యతోవాతలక్షణము	691
అభిష్యందభేదము	687
అభిష్యందరోగములు	688
అర్జునలక్షణము	701
అర్ధచంద్రోదయము	720
అర్బుదలక్షణము	706
అర్మరోగభేదములు	701
అర్శోవర్త్మలక్షణము	704

	పుటసంఖ్య.
అవస్థాభేదసాధ్యశుక్రవివరణము	693
అవ్రణశుక్రకృచ్ఛ్రసాధ్యత్వము	,,
అవ్రణశుక్రలక్షణము	,,
అవ్రణశుక్రాసాధ్యత్వము	,,
ఆగంతుకలింగనాశనము	700
ఆమనేత్రలక్షణము	690
అమ్లాధ్యుషితలక్షణము	692
ఉత్పలాద్యంజనము	720
ఉపనాహలక్షణము	702
కంటితెల్లగుడ్డునందు జనించు రోగములు	701
కతకాద్యంజనము	709
కఫజాభిష్యందలక్షణము	689
కఫవిదగ్ధదృష్టిలక్షణము	699
కాయకండ్లకు చికిత్స	721
క్లిష్టవర్త్మలక్షణము	705
కుంభనలక్షణము	707
కుంభికాలక్షణము	704
కుమారికావర్తి	717
కృమిగ్రంథిలక్షణము	703
ఖర్పర్యాద్యంజనము	715
గంభీరదృష్టిలక్షణము	700
గజకేసరి	713
గరుడాంజనము	709, 710
గిరికర్ణికాద్యంజనము	717
గోదంతాద్యంజనము	716
చంద్రకాంజనములు	713
చంద్రప్రభాంజనము	716
చంద్రోదయవర్తి	,,
చతుర్థపటలస్థతిమిరలక్షణము	696
తామ్రాద్యంజనము	711
తారకాద్యవటికములు	713
తిలపుష్పాంజనము	715
తృతీయపటలస్థతిమిరలక్షణము	695

	పుట సంఖ్య.
త్రికటుకాద్యంజనము	708
ాంధ్యలక్షణము	699
ృష్టిమండలగతరాగలక్షణము	698
ృష్టిరోగసంఖ్య	698
ోషభేదమువలన కాలావధి	690
ృతీయపటలస్థదోషలక్షణము	695
త్ర్యంజనము	720
ామదర్శలక్షణము	699
ులాంధ్యలక్షణము	700
క్తాంధ్యలక్షణము	699
యనామృతము	710, 715
గ్రుడ్డునందు జనించురోగములు	692
రికేళాంజనము	718
మీషలక్షణము	707
ామలక్షణము	690
త్రనాడీలక్షణము	702
త్రరోగనిదానము	688
త్రరోగమునకు దార్వ్యాద్యంజనము	717
త్రరోగమునకు రసక్రియ	711
త్రరోగమునకు నృపవల్లభతైలము	721
త్రరోగములకు మహానారికేళాంజనము	718
త్రరోగములయందపథ్యము	723
త్రరోగములయందు పథ్యము	722
త్రరోగసంఖ్య	687
ాంజనము	711
ోపలక్షణము	707
శాతలక్షణము	708
ాయికలక్షణము	697
ాయిరోగవిశేషలక్షణము	698
ి, అలజీలక్షణములు	703
ధగ్ధదృష్టిలక్షణము	699
భిష్యందలక్షణము	689
లక్షణము	701

	పుట సంఖ్య.
పుష్పాంజనము	719
పూయాలసలక్షణము	702
పోదకీలక్షణము	704
ప్రకారాంతరఅవ్రణశుక్రాసాధ్యత్వము	694
ప్రకారాంతరలింగనాశస్వరూపము	696
ప్రక్లిన్నవర్త్మలక్షణము	706
ప్రథమపటలస్థదోషలక్షణము	694
బలాసలక్షణము	702
బహుళవర్త్మలక్షణము	705
బిసవర్త్మలక్షణము	707
మరిచాంజనము	716
యష్ట్యాదితైలము	722
రక్తాభిష్యందలక్షణము	689
రసాంజనాద్యంజనము	712
రాగభేదమువలన లింగనాశవివరము	697
లగణలక్షణము	707
వర్త్మకర్దమలక్షణము	705
వర్త్మబంధలక్షణము	705
వర్త్మరోగము, ఉత్సంగపిటికాలక్షణము	704
వర్త్మశర్కరాలక్షణము	,,
వాతపర్యయలక్షణము	691
వాతహతవర్త్మలక్షణము	706
వాతాధిమంథలక్షణము	691
వాతాభిష్యందలక్షణము	689
శంఖావిపటికములు	719
శిలాద్యంజనము	718
శుక్తిరోగలక్షణము	701
శుష్కాక్షిపాకలక్షణము	691
శుష్కార్శోలక్షణము	704
శోణితార్శోలక్షణము	707
శోథయుక్తఅక్షిపాతకలక్షణము	691
శ్యావవర్త్మలక్షణము	706

	పుటసంఖ్య.
సవ్రణశుక్రలక్షణము	692
సిరాజపిటికాలక్షణము	702
సిరాజాలలక్షణము	,,
సిరాహర్షలక్షణము	692
సిరోత్పాతలక్షణము	692
సైంధవాద్యంజనము	713
హ్రస్వదృష్టిలక్షణము	700
అష్టాదశప్రకరణము	
అనంతవాతలక్షణము	757
అనంతవాతశిరోరోగచికిత్స	764
అపక్వపీనసలక్షణము	742
అర్ధావభేదలక్షణము	757
అసాధ్యప్రతిశ్యాయలక్షణము	749
అసాధ్యమదాత్యయలక్షణము	733
ఆగంతుకక్షవథులక్షణము	740
ఉదుంబరఫలయోగము	761
ఉద్వర్తనము	732
ఏరండాదిలేపనము	758
కణాదినస్యము	752
కఫజప్రతిశ్యాయచికిత్స	745
కఫజప్రతిశ్యాయలక్షణము	745
కఫజశిరోరోగచికిత్స	760
కఫజశిరోరోగలక్షణము	755
కఫమదాత్యయలక్షణము	733
కఫమదాత్యయోపచారము	735
కరంజాదిచూర్ణవిరేచనము	767
కరవీరాదితైలము	747
కార్శ్యకపోటకరసము	731
కార్శ్యమునందుపచారము	730
కుంకుమఘృతము	765
కుముదాదిబంధనము	759
కుష్ఠాదిలేపనము	758
కృమిజశిరోరోగచికిత్స	762

	పుట సంఖ్య
కృమిజశిరోరోగచికిత్స	75
కృమినాసాచికిత్స	75
కృమిహరచికిత్స	,,
కృశత్వమునకు పూర్ణచంద్రరసము	73
కృశత్వరోగముగలవారికి ఉద్వర్తనము	73
కృష్ణాదిలేపము	76
క్షయజశిరోరోగలక్షణము	75
క్షవథులక్షణము	74
క్షీరాదినస్యము	76
క్షుద్రామలకాదియోగము	73
గంధకకల్పము	72
గాంధార్యాదినస్యము	76
గిరికర్ణ్యాదినస్యము	76
గుగ్గుల్వాదిచూర్ణము	72
గుడాదినస్యము	76
గుడాదియోగము	7
గుళూచ్యాదిచూర్ణము	72
చవ్యాదిచూర్ణము	72
చిత్రకహరీతకీరసాయనము	74
జయంత్యాదిచూర్ణము	72
జీవంత్యాదికషాయ	75
తామ్రభస్మయోగము	72
తువర్యాదినస్యము	76
త్రికటుకాదిచూర్ణము	72
త్రిదోషజమదాత్యయలక్షణము	7
త్రిమూర్తిరసము	72
దశమూలాదినస్యము	7
దాడింబాదియోగములు	7
దార్వ్యాదిలేపము	7
దీప్తనాసాచికిత్స	7
దీప్తనాసాలక్షణము	7
దుగ్ధమర్దనాదినస్యము	7
దుష్టప్రతిశ్యాయలక్షణము	7

	పుటసంఖ్య.
ద్రాక్షాదిస్నేహము	752
ధాత్రీలేపము	748
ధూమచూర్ణము	748
ధూమపానవర్తి	745
ఘనసాగరయోగము	749
స్యములు	753
ాగరాదినస్యము	761
ాసాపరిశోషచికిత్స	742
ాసాపరిశోషలక్షణము	742
ాసాపాకలక్షణము	738
ాసారోగచికిత్స	737
ాసారోగనిదానము	736
ాసారోగములయందపథ్యము	751
ాసారోగములయందు పథ్యము	750
ాసాశోషోపచారము	747
ాసాస్రావచికిత్స	741
ాసాస్రావలక్షణము	741
సికార్శనివర్తనోపాయము	754
సికార్శోలక్షణము	754
బాదిగుగ్గులము	762
ోత్పలాదితైలము	767
పీనసలక్షణము	742
తాదితైలము	739
జశిరోరోగచికిత్స	759
ప్రతిశ్యాయచికిత్స	744
ప్రతిశ్యాయలక్షణము	,,
మదాత్యయలక్షణము	733
ల్యాదినస్యము	744, 762
రోగనిదానము	751
రోగభేదములు	751
రోగములయందు, పథ్యము	754
సామాన్యచికిత్స	747
హరనస్యములు	751
నస్యలక్షణము	737

	పుటసంఖ్య.
పూయరక్తచికిత్స	739
పూయరక్తలక్షణము	739
ప్రతిశ్యాయచికిత్స	743
ప్రతిశ్యాయపూర్వరూపములు	743
ప్రతిశ్యాయసామాన్యచికిత్స	748
ప్రతిశ్యాయహరనస్యము	749
ప్రతిశ్యాయోత్పత్తి	742
ప్రతిశ్యాయోత్పత్తికారణము	743
ప్రతిశ్యాయోపేక్షజవికారములు	750
ప్రతీనాహచికిత్స	741
ప్రతీనాహలక్షణము	741
ప్రపున్నాటాదిలేపము	760
బడబాగ్నిరసము	728
బలాదిలేపము	767
బాలమూలయూషము	743
భృంగరాజాదినస్యము	764
భ్రంశథులక్షణము	740
మదాత్యయనిదానము	732
మదాత్యయమునందపథ్యము	736
మదాత్యయమునందు పథ్యము	735
మదాత్యయరోగచికిత్స	734
మరీచాదిలేపము	766
మహాలక్ష్మీవినాశనీరసము	763
మేదోరోగమునందపథ్యము	730
మేదోరోగమునందుపథ్యము	729
మేదోరోగాసాధ్యత్వము	726
మేదోవృద్ధిలక్షణము	725
రక్తజశిరోరోగచికిత్స	760
రక్తజశిరోరోగలక్షణము	756
రక్తప్రతిశ్యాయచికిత్స	748
రక్తప్రతిశ్యాయలక్షణము	747
రసభస్మయోగము	728
వాతజప్రతిశ్యాయచికిత్స	744
వాతజప్రతిశ్యాయలక్షణము	,,

	పుటసంఖ్య.
వాతజశిరోరోగచికిత్స	758
వాతజశిరోరోగలక్షణము	755
వాతజశిరోరోగహరవస్తికర్మ	759
వాతమదాత్యయమునకు సౌవర్చలాది యోగము	734
వాతమదాత్యయలక్షణము	733
విడంగాదిచూర్ణము	753
విడంగాదితైలము	762
విడంగాదినస్యము	765
వేల్లగోధూమయోగము	737
వ్యాఘ్రీతైలము	738
వ్యోషాదివటికములు	738
శంఖలక్షణము	757
శట్యాదిచూర్ణము	749
శర్కరాదినస్యము	767
శశాదియోగము	766
శారిబాదిలేపము	764, 766
శిగ్రుతైలము	738
శిగ్రుపత్రాదిలేప్యము	762
శిరోరోగభేదములు	755
శిరోరోగమునందపథ్యము	768
శిరోరోగమునందు పథ్యము	768
శుంఠ్యాదిఘృతము	740
శుంఠ్యాదినస్యము	765
షడ్బిందుఘృతము	739
సక్తుధూమము	748
సన్నిపాతనాసారోగలక్షణము	745
సన్నిపాతమదాత్యయోపచారము	735
సన్నిపాతశిరోరోగలక్షణము	755
సర్జకాదిఘృతము	738
సర్వపీనసములకు చికిత్స	737
సాన్నిపాతికశిరోరోగచికిత్స	760
సూక్ష్మశృంగ్యాదియోగము	734
సూర్యావర్తచికిత్స	763

	పుటసంఖ్య.
సూర్యావర్తరసము	763
సూర్యావర్తలక్షణము	756
సూర్యావర్తశిరోరోగచికిత్స	763
స్థూలలక్షణము	726
స్థూలాంతకరసము	728
స్థౌల్యరోగనిదానము	724
స్థౌల్యరోగలక్షణము	725
స్థౌల్యరోగహరోపాయములు	728
హరేణ్వాదిలేపము	760
హింగ్వాదితైలము	746

ఏకోనవింశప్రకరణము

అష్ఠీలా, అత్యష్ఠీలానిదానము	780
అసాధ్యగుల్మలక్షణము	77
అసాధ్యరక్తగుల్మలక్షణము	77
ఆమశూలకు షణ్ముఖరసము	78
ఆమశూలలక్షణము	78
కణాదికషాయము	77
కాంచనమోహనరసము	77
కుబేరాక్షాదిచూర్ణము	78
గుల్మరోగనిదానము	76
గుల్మరోగభేదములు	,,
గుల్మరోగసామాన్యరూపములు	,,
గుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము	77
గుల్మాదులయందపథ్యము	79
గుల్మాదులయందు పథ్యము	,,
గోమూత్రమండూరము	78
తిలాదికషాయము	77
తూని, ప్రతితూనుల లక్షణము	78
ద్వంద్వ, త్రిదోషశూల లక్షణము	78
ద్వంద్వశూలోత్పత్తిస్థానములు	78
ద్వంద్వసన్నిపాతగుల్మలక్షణము	77
పంక్తిశూలలక్షణము	78
పరిణామశూలలకు త్రివృతాదియోగము	7

పుటసంఖ్య.

పరిణామశూలలక్షణము 783
పైత్తికపరిణామశూలలక్షణము 780
పైత్తగుల్మమునకు దండామరరసము 778
పైత్తగుల్మలక్షణము 770
పైత్తశూలలకు ముస్తాదిమండూరము 786
పైత్తశూలలక్షణము 781
ప్రక్కశూలచికిత్స 791
మహాశంఖద్రావకము 792
మృత్యుశూలలకు క్షారయోగము 789
మృత్యుశూలలక్షణము 783
రక్తగుల్మచికిత్స 773, 774
రక్తగుల్మమునకు కరంజలవణము 775
రక్తగుల్మమునకు పారదాదివటికములు 774
రక్తగుల్మలక్షణము 771
లశునాదికషాయము 774
వాతగుల్మలక్షణము 770
వాతగుల్మశూలలకు శంఖద్రావకము 776
వాతశూలలకు ఉదయభాస్కరము 784
వాతశూలలక్షణము 781
వాతికపరిణామశూలలక్షణము 780
శంఖద్రావకము 792
శిఖిబాడబరసము 777
శూలకుఠారరసము 786
శూలదావానలరసము 785
శూలనిదానము 781
శూలసాధ్యాసాధ్యములు 784
శూలాంతకరసము 790
శూలాదులకు గజకేసరిరసము 789
శూలారిరసము 790
శూలోత్పత్తిస్థానములు 782, 783
శ్లేష్మగుల్మమునకు విద్యాధరరసము 779
శ్లేష్మగుల్మలక్షణము 770
శ్లేష్మజశూలలక్షణము 782
శ్లేష్మపరిణామశూలలక్షణము 781

పుటసంఖ్య.

శ్లేష్మశూలలకు శూలసింహవటికములు 787
సర్వశూలలకు గజాంకుశరసము 791
సర్వశూలలకు వైశ్వానరవటికములు 789
సర్వశూలలకు సర్వేశ్వరవటికములు 788

వింశప్రకరణము.

అపస్మారగజాంకుశము 806
అపస్మారపూర్వరూపములు 803
అపస్మారమునకు ఇంద్రబ్రహ్మవటికములు 807
అపస్మారమునకు బ్రాహ్మీఘృతము 808
అపస్మారమునకు భూతభైరవరసము 807
అపస్మారములకు విజయపర్పటిరసము 813
అపస్మారసామాన్యలక్షణము 803
అపస్మారోన్మాదములకు ప్రసిద్ధమైన నస్యములు 812
అపస్మారోన్మాదములయందపథ్యము 817
అపస్మారోన్మాదములయందు పథ్యము 816
అపస్మారోన్మాదములకు విజయగుళికలు 811
అసాధ్యాపస్మారలక్షణము 804
అసాధ్యోన్మాదలక్షణము 799
అసురగ్రహోన్మాదలక్షణము 800
ఉన్మాదకారణతత్సంప్రాప్తి 796
ఉన్మాదకారణము 796
ఉన్మాదనిదానము 795
ఉన్మాదభేదములు ,,
ఉన్మాదస్వరూపము 796
కఫజోన్మాదలక్షణము 797
గంధకపిష్టి 810
గంధర్వగ్రహోన్మాదలక్షణము 801
దేవగ్రహోన్మాదలక్షణము 800
దేవాదిగ్రహగ్రహణాదికాలము 802
పితృగ్రహోన్మాదలక్షణము 801
పిత్తజోన్మాదలక్షణము 797
పిత్తాపస్మారలక్షణము 803

	పుటసంఖ్య.
పిశాచజుష్టలక్షణము	802
బ్రాహ్మీఘృతము	808
భూతజోన్మాదలక్షణము	799
భూతభైరవరసము	806
భూతోన్మాదచికిత్సాక్రమము	809
భూతోన్మాదములకు మంత్రము	816
భూతోన్మాదలక్షణము	799
భూతోన్మాదాపస్మారములకు విజయఘృతము	810
మరణసూచకములు	817
మాహేశ్వరధూపము	815
యక్షగ్రహోన్మాదలక్షణము	801
రాక్షసగ్రహోన్మాదలక్షణము	802
వాతజోన్మాదలక్షణము	796
వాతాపస్మారలక్షణము	803
విషజోన్మాదలక్షణము	798
శరీరాశ్రితగ్రహాదృష్టకారణము	803
శోకజోన్మాదలక్షణము	798
శ్లేష్మజాపస్మారలక్షణము	804
శ్వేతాపరాజితాదినస్యము	815
సన్నిపాతాపస్మారలక్షణము	804
సన్నిపాతోన్మాదలక్షణము	798
సర్పగ్రహోన్మాదలక్షణము	801
సామాన్యచికిత్స	805
హింగ్వాదిఘృతము	809

ఏకవింశప్రకరణము.

	పుటసంఖ్య.
అగ్నిదగ్ధవ్రణచికిత్స	854
అగ్నిదగ్ధవ్రణనిదానము	,,
అధిజిహ్వకచికిత్స	910
అధిజిహ్వకలక్షణము	897
అధిమాంసకలక్షణము	892
అధిమాంసచికిత్స	904
అధ్యర్బుదలక్షణము	866
అధ్రువలక్షణము	895
అనిశ్చితవ్రణవైద్యదోషము	831
అపక్వభగందరచికిత్సాక్రమము	823
అపక్వవ్రణలక్షణము	829
అపామార్గతైలము	884
అభయాదిలేపము	928
అభిఘాతజోష్ఠరోగలక్షణము	890
అమృతాదిగుగ్గులము	838
అయోరజాదిలేపము	840
అర్కపత్రరసము	883
అర్కాంకురాదిస్వరసము	,,
అర్బుదపాకానుత్పత్తికారణము	866
అర్బుదభేదములు	864
అర్బుదమునకు చిత్రమూలాదిలేపము	867
అర్బుదరోగనిదానము	864
అర్బుదరోగలక్షణము	864
అర్బుదలక్షణము	895
అలాసలక్షణము	894
అశ్వత్థాదిలేపము	925
అసాధ్యకోష్ఠభేదలక్షణము	843
అసాధ్యగళగండలక్షణము	869
అసాధ్యభగందరలక్షణము	822
అసాధ్యముఖరోగలక్షణము	900
అసాధ్యార్బుదలక్షణము	865
అసాధ్యలూతలక్షణము	857
అసాధ్యవ్రణలక్షణము	833
అస్థివిద్ధలక్షణము	844
ఆగంతుకవ్రణచికిత్స	845
ఆగంతుకవ్రణనిదానము	840
ఆగంతుకవ్రణభేదములు	,,
ఆగంతుకవ్రణసామాన్యచికిత్స	845
ఆమాశయభేదోపచారము	847
ఆమాశయస్థితరక్తలక్షణము	841
ఆమ్రాదితైలము	887

	పుటసంఖ్య.
రగ్వ్యధాదివర్తి	852
స్యాస్ఫోటచికిత్స	924
స్యాస్ఫోటలక్షణ తచ్చికిత్స	924
స్యాస్ఫోటలక్షణము	924
స్వార్గభగందరలక్షణము	821
పకుశలక్షణము	891
పజిహ్వకలక్షణము	895
పజిహ్వకాచికిత్స	908
ప్ర శిరోదరభగందరలక్షణము	820
కబృందచికిత్స	910
కబృందలక్షణము	898
ష్ఠరోగసంప్రాప్తి	888
ంతశాలూకచికిత్స	909
ంతశాలూకలక్షణము	897
ంతశుండిలక్షణము	895
ంతశుండ్యాదిచికిత్స	903
చ్ఛపలక్షణము	895
ణాదిచూర్ణము	903
పాలగండమాలలక్షణము	875
పాలికాచికిత్స	905
పాలికాలక్షణము	893
ఫజకర్ణరోగలక్షణము	880
ఫజగళగండలక్షణము	868
ఫజగళగండోపచారము	870
ఫజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము	851
ఫజనాడీవ్రణలక్షణము	849
ఫజరోహిణీచికిత్స	910
ఫజరోహిణీలక్షణము	897
ఫజలక్షణము	894
ఫజవ్రణలక్షణము	831
ఫజసర్వసరలక్షణము	900
రాళలక్షణము	892
ర్ణకండూలక్షణము	878
ర్ణక్ష్వేడలక్షణము	,,

	పుటసంఖ్య.
కర్ణగండమాలలక్షణము	882
కర్ణగూథకలక్షణము	878
కర్ణదుఃఖవర్ధనలక్షణము	881
కర్ణనాదలక్షణము	877
కర్ణపరిలేహాలక్షణము	881
కర్ణపాదలక్షణము	879
కర్ణప్రతినాహాలక్షణము	878
కర్ణరోగమునకు రాస్నాదిచూర్ణము	886
కర్ణరోగమునం దపథ్యము	888
కర్ణరోగమునందు పథ్యము	887
కర్ణవిద్రధిచికిత్సాక్రమము	,,
కర్ణవిద్రధిలక్షణము	879
కర్ణశూలలక్షణము	877
కర్ణశోధలక్షణము	880
కర్ణశోధార్బుదార్శలక్షణము	,,
కర్ణస్రావచికిత్స	886
కర్ణస్రావలక్షణము	878
కర్ణోత్పాతలక్షణము	881
కర్ణోన్మంథకలక్షణము	,,
కాలస్ఫోటహారలేపనము	926
కాలస్ఫోటాదికలక్షణము	925
కాలాగ్నిరుద్రరసము	825
కాళరాత్రీమర్కటీస్వరూపము	863
కాళింగాదిచూర్ణము	914
కాసీసాదిగుటికలు	905
కాసీసాదిచూర్ణము	902
కీలకలక్షణము	925
కీలకలేపనము	,,
కుష్ఠాదిచూర్ణము	907
కృఛ్రసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	832
కృమికర్ణచికిత్స	886
కృమికర్ణలక్షణము	879
కృమిదంతచికిత్స	904
కృమిదంతలక్షణము	893

	పుటసంఖ్య.
కోష్ఠభేదలక్షణము	841, 843
కోష్ఠలక్షణము	841
క్షతవ్రణలక్షణము	842
క్షోభిణీమర్కటీచికిత్సాక్రమము	863
క్షోభిణీమర్కటీస్వరూపము	„
ఖరాదిగుటికలు	912
ఖల్లీవర్ధనలక్షణము	892
గండమాలభేదములు	871
గండమాలలకు గంధకాదిలేపము	873
గండమాలలకు తాళకాదివటికలు	872
గండమాలలకు త్రికటుకాదివటికములు	„
గండమాలలక్షణము	„
గండమాలాకండనరసము	874
గండమాలాదులయందు అపథ్యము	877
గండమాలాదులయందు పథ్యము	876
గంధకతైలము	887
గంధకాదిలేపనము	874
గంధాదిలేపము	866
గంభీరవ్రణమునకు అభయాదిలేపము	835
గళకీలచికిత్సాక్రమము	923
గళకీలస్వరూపము	„
గళగండనిదానము	867
గళగండసంప్రాప్తి	868
గళగ్రంథిస్వరూప తచ్చికిత్స	922
గళరోగచికిత్స	911
గళవిద్రధిచికిత్స	910
గళవిద్రధిలక్షణము	899
గళశుండిచ్ఛేదనవిధి	908
గళౌఘలక్షణము	899
గిలాయుచికిత్స	910
గిలాయులక్షణము	899
గుగ్గుల్వాదిలేపము	853
గోజిహ్వాదిలేపము	859
గౌరాదిఘృతము	846

	పుటసంఖ్య.
గ్రంథి, విసర్పులయందు శస్త్రకర్మ నిషేధము	921
గ్రంథులకు బృహత్యాదిలేపము	921
ఘృష్టలక్షణము	842
చందనాదితైలము	856
చర్దిచికిత్స	860
చిరబిల్వాదిలేపనము	835
ఛిన్నలక్షణము	840
జంతి, రాజవ్రణలక్షణము	917
జయంత్యాదిచూర్ణము	824
జాతీపత్రాదిచూర్ణము	907, 915
జాత్యాదిఘృతము	839
జాత్యాదితైలము	846
జాత్యాదివర్తి	852
జిహ్వాకామర్కటీలక్షణ, తచ్చికిత్స	860
జీరకాదిచూర్ణము	902
జీవనీయతైలము	887
జ్యోతిష్మతీలేపము	858
తాలుపాకలక్షణము	896
తాలుపుప్పుటలక్షణము	„
తాలుశోషలక్షణము	„
తిలాదిగండూషము	912
తుండికేరిలక్షణము	895
తుండివ్రణలక్షణము	916
తుంబితైలము	870
తుంబ్యాదితైలము	„
తైలాదిలేపనము	901
త్రిదోషజ రోహిణీలక్షణము	897
త్రిదోషజలూతకు మదనాదిలేపము	858
త్రిదోషజ లూతలక్షణము	857
దంతపుప్పుట చికిత్స	902
దంతపుప్పుటలక్షణము	890
దంతరోగమునకు అరిమేదాదితైలము	906
దంతరోగములయందు పథ్యము	907

	పుటసంఖ్య.
దంతరోగసామాన్యచికిత్స	905
దంతవిద్రధిసామాన్యచికిత్స	904
దంతవేష్టచికిత్స	902
దంతవేష్టలక్షణము	891
దంతవ్రణలక్షణము	913, 914
దంతశర్కరలక్షణము	893
దంతహర్షలక్షణము	,,
దంతీమూలాదిలేపము	836
దగ్ధయవచూర్ణము	855
దార్వికవర్తి	,,
దాలనలక్షణము	893.
దాహినీమర్కటీలక్షణము	863
దీప్తికాతైలము	885
దుష్టవ్రణలక్షణము	832
దుష్టవ్రణలేపనము	837
దూర్వాదితైలము	847
దేవదార్వాదిలేపము	870
దోషత్రయసంబంధవ్రణపాకము	830
ద్విరర్బుదలక్షణము	866
నందామర్కటికి పద్మపత్రాదిలేపము	861
నందామర్కటీలక్షణము	861
నరాస్థితైలము	852
నాగరాదితైలము	884
నాడీవ్రణచికిత్స	851, 905
నాడీవ్రణనిదానము	849
నాడీవ్రణభేదములు	849
నాడీవ్రణలక్షణము	892
నాడీవ్రణసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	850
నాడీవ్రణసామాన్యచికిత్స	850
నింబపత్రాదిధూపము	839
నింబాదిశోధనము	837
నిర్గుండితైలము	852
నిర్గుండ్యాదితైలము	885
నిశాదివర్తి	825

	పుటసంఖ్య.
నూతిపుంటిలక్షణము	917
పంచత్వక్కులకషాయము	862
పంచలవణాదిచూర్ణలేపము	903
పక్వవ్రణలక్షణము	829
పక్వాశయస్థరక్తలక్షణము	842
పచ్యమానవ్రణలక్షణము	829
పటోలాదికషాయము	835
పటోలాదితైలము	856
పతంగాదికీటకలక్షణము	879
పథ్యాదిలేపము	855
పద్మినీమర్కటికి పునర్నవాదిలేపము	861
పద్మినీమర్కటీలక్షణము	860
పరిదరలక్షణము	891
పరిపోటకలక్షణము	881
పరిస్రావిభగందరలక్షణము	821
పలాశమూలలేపనము	871
పారదాదిమలహరఘృతము	837
పిచ్ఛితవ్రణలక్షణము	842
పిత్తజకర్ణరోగలక్షణము	880
పిత్తజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపము	851
పిత్తజరోహిణీచికిత్స	909
పిత్తజరోహిణీలక్షణము	897
పిత్తజలక్షణము	894
పిత్తనాడీవ్రణలక్షణము	849
పిత్తోష్ఠరోగచికిత్స	901
పునర్నవాదిలేపము	922
పూతికరంజలేపనము	922
పూతికర్ణలక్షణము	880
పూయానిర్గమన పరిణామము	830
పైత్తభగందరచికిత్స	823
పైత్తలూతకు చందనాదిలేపము	858
పైత్తికవ్రణలక్షణము	831
పైత్తికసర్వసరలక్షణము	900
పైత్తికోష్ఠరోగలక్షణము	889

	పుట సంఖ్య.
ప్రక్షాళనము	836
బలాసలక్షణము	898
బాగుగ తేలిన వ్రణలక్షణము	833
బాధిర్యలక్షణము	878
బిల్వతైలము	885
బీజపూరరసము	885
బృందచికిత్స	910
బృందలక్షణము	898
భంజనకలక్షణము	893
భగందరపూర్వరూపములు	819
భగందరభేదములు	820
భగందరములకు రసకర్పూరకయోగము	822
భగంధరసాధ్యాసాధ్యలక్షణము	821
భగందరస్వరూపము	819
భగందరోత్పత్తి	819
భద్రముస్తాదివటికములు	903
భల్లాతకాదితైలము	882
భిన్నలక్షణము	841
భుజపత్రబంధము	859
మండూరలోహము	869
మధూచ్ఛిష్టాదితైలము	856
మనశ్శిలాదిలేపనము	835
మర్కటీరోగభేదములు	860
మర్కటీరోగోత్పత్తి	860
మర్మక్షతసామాన్యలక్షణము	843
మర్మరహితసిరావిద్ధలక్షణము	844
మహాసౌష్ఠిరలక్షణము	891
మాంసజౌష్ఠరోగలక్షణము	889
మాంసతానకలక్షణము	899
మాంసమర్మవిద్ధలక్షణము	845
మాంససంఘాతకలక్షణము	896
మాంసార్బుదలక్షణము	865
ముఖపాకచికిత్స	912

	పుటసంఖ్య.
ముఖపాకసామాన్యచికిత్స	911
ముఖరోగనిదానము	888
ముఖరోగమునం దపథ్యము	916
ముఖరోగమునందు పథ్యము	915
ముఖరోగసంఖ్య	888
ముస్తాదికషాయము	923
మృద్వీకాదిచూర్ణము	911
మేదజగళగండచికిత్సాక్రమము	870
మేదజగళగండలక్షణము	868
మేదజౌష్ఠరోగలక్షణము	890
మోహినీమర్కటీచికిత్స	863
మోహినీమర్కటీలక్షణము	862
మోహినీమర్కటీస్వరూపము	862
యవక్షారాదిగుటికలు	911
యవక్షారాదిలేపము	866
యవాదిలేపము	836
యష్టిమధ్వాదిలేపము	912
యష్ట్యాదిలేపము	824
యోగరాజగుగ్గులము	827
రక్తజ, ద్వంద్వజవ్రణలక్షణము	832
రక్తజరోహిణీచికిత్స	909
రక్తజరోహిణీలక్షణము	897
రక్తజౌష్ఠరోగలక్షణము	889
రక్తార్బుదలక్షణము	865
రవితాండవరసము	822
రసఉబ్బు	916
రసాదిఘృతము	838
రాళాదిలేపనము	901
రోహిణీలక్షణము	896
రోహిణీసామాన్యచికిత్స	909
రౌద్రరసము	867
లశునాదిలేపము	839
లశునాదిస్వరసము	883
లాక్షాదితైలము	906

	పుటసంఖ్య.
లాంగల్యాదియోగము	915
లూతవ్రణలక్షణము	856
వంధ్యాకర్కోటకీలేపనము	913
వటాదికషాయము	920
వలయలక్షణము	897
వాతకర్ణరోగలక్షణము	880
వాతగళగండమునకు నిచులాదిలేపము	869
వాతజరోహిణీచికిత్స	909
వాతజరోహిణీలక్షణము	896
వాతజలక్షణము	894
వాతనాడీవ్రణచికిత్సాక్రమము	851
వాతనాడీవ్రణలక్షణము	849
వాతభగందరములకు విళంగాదివటికములు	823
వాతలూతకు లాంగల్యాదిలేపము	857
వాతలూతచికిత్స	857
వాతవ్రణమునకు మాతులుంగాదిలేపము	834
వాతికగళగండలక్షణము	868
వాతికవ్రణలక్షణము	831
వాతికాష్ఠరోగలక్షణము	888
వాసినీమర్కటికి ఈశ్వర్యాదిలేపము	862
వాసినీమర్కటీలక్షణము	861
వాసినీమర్కటీస్వరూపము	861
విడంగాదిగుగ్గులు	852
విడంగాదిగుగ్గులువటికములు	838
విడంగాదిచూర్ణము	873
విదారీలక్షణము	900
విద్ధలక్షణము	842
విపరీతకమల్లతైలము	847
విళంగాదిలేపనము	825
విశేషజ్ఞానము	854
విషముష్ట్యాదిలేపము	923

	పుట సంఖ్య.
విషస్ఫోటకహారలేపనము	926
విస్యందనతైలము	824
వైదర్భచికిత్స	903
వైదర్భలక్షణము	892
వ్యోషాదికషాయము	922
వ్యోషాదిచూర్ణము	908
వణకృచ్ఛ్రసాధ్యలక్షణము	833
వ్రణక్రిములకు కరంజాదిలేపము	835
వ్రణపాకలక్షణము	828
వ్రణములయందపథ్యము	853
వ్రణరోహణలక్షణము	833
వ్రణలక్షణము	828
వ్రణలేపనములు	840
వ్రణవర్జ్యద్రవ్యములు	834
వ్రణవైద్యగుణదోషము	830
వ్రణాంతకరసము	827
వ్రణాపచారము	834
శంబూకావర్తభగందరలక్షణము	821
శతఘ్నీలక్షణము	893
శతపోనకభగందరలక్షణము	820
శతావరీతైలము	887
శర్కరాచికిత్స	905
శల్యజనాడీవ్రణమునకు తిలాదిలేపనము	851
శల్యజనాడీవ్రణలక్షణము	850
శల్యవ్రణలక్షణము	843
శారిబాపర్ణిసాధారణము	905
శారీరవ్రణభేదము	831
శిరీషాదిలేపము	922
శీతాదరోగచికిత్స	901
శీతాదలక్షణము	890
శుండీభేదనానంతరోపచారము	909
శుద్ధవ్రణలక్షణము	832
శృంగబేరాదితైలము	883

	పుటసంఖ్య.
శోధనరోపణవిధి	836
శ్యావదంతలక్షణము	894
శ్లీపదచికిత్స	928
శ్లీపదరోగనిదానము	927
శ్లీపదరోగలక్షణము	927
శ్లీపదలక్షణము	,,
శ్లేష్మకౌష్ఠరోగలక్షణము	889
శ్లేష్మభగందరచికిత్స	823
శ్లేష్మభగందరమునకు కాంచన్యాది లేపము	824
శ్లేష్మలూతకు శ్లేష్మాటకాదిలేపము	858
శ్వాసాస్థిలేపనము	825
సంధివిద్ధలక్షణము	844
సన్నిపాతకర్ణరోగలక్షణము	880
సన్నిపాతజనాడీవ్రణలక్షము	850
సప్తవింశతిగుగ్గులము	848
సముద్రఫేనచూర్ణము	885
సర్జకాదిఘృతము	839
సర్జత్వక్చూర్ణము	886
సర్పాక్షీలేపము	858
సర్వవ్రణములకు రసరాట్టు	826
సర్వవ్రణములయందుపథ్యము	853
సర్వవ్రణోపద్రవములు	845
సర్వసరలక్షణములు	900
సర్వసరసామాన్యచికిత్స	910
సర్వౌష్ఠరోగసామాన్యచికిత్స	901
సర్షపాదిలేపనము	869
సాధ్యాసాధ్యవ్రణలక్షణము	833
సాన్నిపాతకౌష్ఠరోగలక్షణము	839
సిక్థకాదిలేపము	924
సిరాదిమర్మలక్షణము	844
సుఖవ్రణలక్షణము	832
సుధాదిలేపనము	855

	పుటసంఖ్య.
సూర్యావర్తాదిలేపము	871
సైంధవలవణలేపము	923
సౌషిరచికిత్స	903
సౌషిరలక్షణము	891
స్తనవ్రణచికిత్స	920
స్తనవ్రణలక్షణము	919
స్నాయుకవ్రణచికిత్స	,,
స్నాయుకవ్రణమునకు గంధకతైలము	918
స్నాయుకవ్రణలక్షణము	918
స్నాయువిద్ధలక్షణము	844
స్యోనాకతైలము	883
స్వరఘ్నలక్షణము	899
హనుమోక్షలక్షణము	894
హరిద్రాదితైలము	912
హరిద్రాదిలేపము	866
హస్తిదంతలేపనము	838
హింగ్వాదితైలము	884

ద్వావింశప్రకరణము

అందాలజీలక్షణము	932
అగ్నిరోహిణీచికిత్స	936
అగ్నిరోహిణీలక్షణము	,,
అజగల్లికాచికిత్స	931
అజగల్లికాలక్షణము	,,
అనుశయీచికిత్స	938
అనుశయీలక్షణము	,,
అరూషికలక్షణము	942
అరోచకచికిత్సలు	962
అరోచకలక్షణము	,,
అలసచికిత్స	940
అలసలక్షణము	,,
అవపాటికచికిత్స	955
అవపాటికలక్షణము	954
అహిపూతనలక్షణము	956

	పుట సంఖ్య.
ఆర్ద్రికాదిచూర్ణము	958
ఇంద్రలుప్తచికిత్సలు	948
ఇంద్రలుప్తరోగనిదానము	,,
ఇంద్రలుప్తలక్షణము	948
ఇంద్రవృద్ధలక్షణము	934
ఇరివేల్లకచికిత్స	935
ఇరివేల్లకలక్షణము	935
కంటకార్యాదిలేపము	941
కందరచికిత్స	940
కందరలక్షణము	,,
కక్షగంధపిటికాచికిత్స	936
కక్షపిటికాలక్షణము	935
కచ్ఛపికాచికిత్స	933
కచ్ఛపికాలక్షణము	,,
కరంజాదిలేపము	941
కాసీసాదిలేపము	957
కుంకుమాదితైలము	953
కునఖచికిత్స	937
కునఖలక్షణము	,,
కుష్ఠాదివటికములు	960
గంధనామ్నిలక్షణము	936
గర్దభికలక్షణము	935
చిప్య, కునఖచికిత్స	937
చిప్యలక్షణము	,,
ఛాయారోగచికిత్సలు	961
ఛాయారోగనిదానము	,,
జంతుమణి, మాష, తిలకాలకచికిత్స	951
జంతుమణిలక్షణము	,,
జాలగర్దభలక్షణము	934
తారుణ్యపిటికలక్షణము	942
తిలకాలకలక్షణము	951
త్రిఫలాదితైలము	942
దారుణచికిత్స	941
దారుణలక్షణము	,,

	పుటసంఖ్య.
నింబాదిఘృతము	950
నింబాదిచూర్ణము	947
నిరుద్ధప్రకశచికిత్స	955
నిరుద్ధప్రకశలక్షణము	,,
నీలికలక్షణము	953
నీలోత్పలాదిలేపము	942
న్యచ్ఛలక్షణము	951
పటోలాదిఘృతము	957
పద్మినీకంటకచికిత్స	950
పద్మినీకంటకలక్షణము	,,
పనసికలక్షణచికిత్స	934
పనసికలక్షణము	934
పరివర్తకలక్షణము	954
పలితలక్షణము	945
పాదదారిలక్షణము	939
పాషాణగర్దభచికిత్స	935
పాషాణగర్దభలక్షణము	,,
పిణ్యాకాదిలేపము	942
పులిపిర్లచికిత్స	960
పులిపిర్లనిదానము	,,
భల్లాతకాదిలేపము	961
భృంగరాజతైలము	941, 949
మంజిష్ఠాదితైలము	942, 952
మదనాదిలేపము	939, 940
మధూచ్ఛిష్టాదిలేపము	939
మధ్వాదిలేపము	940
మనశ్శిలాదితైలము	934
మాషలక్షణము	951
ముండీతైలము	946
ముఖమంగులకు చికిత్స	943
యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స	932
యవప్రఖ్యాలక్షణము	,,
రజన్యాదిలేపము	958
రాజీవాదికల్కము	958

	పుటసంఖ్య.
లాజాదివటికములు	960
వటపత్రాదిలేపము	953
వటాంకురాదిలేపము	952
వదనదుర్గంధచికిత్స	959
వదనదుర్గంధనిదానము	,,
వలీపలితచికిత్స	947
వలీపలితరోగనిదానములు	945
వల్మీకలక్షణము	933
విదారికచికిత్స	938
విదారికలక్షణము	,,
విభీతకాదిచూర్ణము	958
వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, శాలగర్దభచికిత్స	932
వివృతాపిటికలక్షణము	932
వృషణకచ్ఛపలక్షణము	957
వ్యంగచికిత్స	952
వ్యంగలక్షణము	,,
శంఖాదిలేపము	956
శర్కరార్బుదచికిత్స	939
శర్కరార్బుదలక్షణము	939
శర్కరాలక్షణము	938
సన్నిరుద్ధగుదచికిత్స	956
సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము	,,
సర్జాదిలేపనము	957
సామాన్యోపచారము	938, 954
సూకరదంష్ట్రలక్షణము	957
సైంధవాదిచూర్ణము	959
స్వరభంగనిదానము	958
హరిద్రాదికల్కము	937
హేమాద్రిరసము	946

త్రయోవింశప్రకరణము.

అభయాదివటికములు	965
అష్టఫణినిదాన,తద్భిజాతౌషధంబులు	972
ఉల్లిపాముకాటునకు చికిత్స	974
కుక్కకాటునకు చికిత్సలు	966
తాటిజెఱ్ఱికి చికిత్స	968
తేలుమంత్రము	973
నేత్రాంజనము	972
పాముకాటువలనగలిగినగాయమునకు చికిత్స	974
పాముకాటువలనగలిగినవాపుచికిత్స	,,
పుత్రజీవియోగము	970
పులికోరుచికిత్స	968
పొడపాములవిషమునకు చికిత్స	974
ప్రభావతీవటికములు	967
భీమరుద్రరసము	964
మూషకవిషచికిత్స	966
విషచికిత్స	965
విషనిదానము	964
విషప్రతివిషములు	969
విషముకక్కుటకు చికిత్స	974
విషహరచికిత్సలు	970
వృశ్చికవిషచికిత్స	967
శట్యాదియోగము	965
సర్పదష్టలక్షణము	969
సర్పాక్షీయోగము	965
సర్వపాములకాటుకు మంత్రము	973

చతుర్వింశప్రకరణము.

అజీర్ణశూలకర్మవిపాకము	994
అతిసారకర్మవిపాకము	977
అపస్మారకర్మవిపాకము	990
అరుచికర్మవిపాకము	988
అరుచిశూల	994
అరుచిశూలశమనము	,,
అర్శోరోగకర్మవిపాకము	979
ఆనాహ, ఉదావర్తకర్మవిపాకము	996

	పుటసంఖ్య.
అశ్మరీకర్మవిపాకము	993
అశ్మరీశమనము	,,
ఆమవాతకర్మవిపాకము	993
ఉదరకర్మవిపాకము	1000
ఉదరశమనము	1000
ఉన్మాదరోగవిపాకము	990
ఉపదంశకర్మవిపాకము	1004
కటిశూలకర్మవిపాకము	995
కటిశూలశమనము	995
కదళీనిదానము	983
కర్ణరోగకర్మవిపాకము	1005
కామలారోగకర్మవిపాకము	982
కాసకర్మవిపాకము	985
కుష్ఠరోగకర్మవిపాకము	1004
క్షయరోగకర్మవిపాకము	983
గండమాలకర్మవిపాకము	1002
గళగండకర్మవిపాకము	1002
గీతాద్యుపాయము	985
గుదరోగకర్మవిపాకము	985
గుల్మరోగకర్మవిపాకము	997
ఛర్దిరోగకర్మవిపాకము	988
జఠరశూల	994
జఠరశూలశమనము	,,
జలోదరకర్మవిపాకము	1000
జలోదరశమనము	,,
జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స	983
జ్వరకర్మవిపాకము	975
జ్వరవైదికోపచారము	976
తృష్ణాదికర్మవిపాకము	989
దాహరోగకర్మవిపాకము	,,
దుశ్చర్మత్వహారము	1005
దేవపూజాదియోగము	985
ధనుర్వాతహరవిధి	991
నయనశూల	996

	పుటసంఖ్య.
నయనశూలశమనము	996
పక్షవాతహరవిధి	992
పాండురోగకర్మవిపాకము	981
ప్రతిమాదానము	982
ప్రమేహకర్మవిపాకము	999
ప్లీహశూల	994
ప్లీహోదరకర్మవిపాకము	1001
ప్లీహోదరశమనము	,,
బ్రహ్మచర్యాదియోగము	984
భగందరకర్మవిపాకము	1003
మందాగ్నిహరవిధి	980
మధుమేహకర్మవిపాకము	999
మస్తకవ్రణకర్మవిపాకము	1003
ముఖరోగకర్మవిపాకము	1005
మూత్రకృచ్ఛ్రకర్మవిపాకము	998
రక్తపిత్తకర్మవిపాకము	982
రక్తవాత, రక్తపిత్తహరవిధి	,,
రక్తవాతహరవిధి	,,
వాతపిత్తహరవిధి	993
వాతమేహకర్మవిపాకము	999
వాతరోగహరవిధి	991
వాతవ్యాధికర్మవిపాకము	,,
శాస్త్రార్థము	985
శిరోవేదనాసహితపాండురోగహరవిధి	981
శీతజ్వరకర్మవిపాకము	976
శీతజ్వరశమనోపచారము	,,
శూలకర్మవిపాకము	996
శూలమేహకర్మవిపాకము	999
శోఫకర్మవిపాకము	1001
శోఫహరప్రతిమాదానము	
శ్లీపదకర్మవిపాకము	1003
శ్లీపదరోగప్రతిమాదానము	
శ్వాసకర్మవిపాకము	986

SRI VENKATESWARA CENTRAL LIBRARY & RESEARCH CENTRE TIRUPATI.

	పుటసంఖ్య.
సంగ్రహిణీకర్మవిపాకము	978
సంగ్రహిణీరోగశాన్తి	,,
స్వర్ణధేనుదానము	979
హస్తశూల	995
హస్తశూలశమనము	996
హిక్కాకర్మవిపాకము	986
హృద్రోగకర్మవిపాకము	997

పంచవింశప్రకరణము.

అంజనపంచకగుణము	1032
అంజనపంచకశుద్ధి	,,
అంజనభేదములు	1031
అధఃపాతనవిధి	1086
అపక్వమాక్షికదోషము	1029
అభ్రకగుణము	1079
అభ్రకభస్మగుణము	1078
అభ్రకభస్మము	1075
అభ్రకభస్మానుపానములు	1079
అభ్రకభేదములు	1073
అభ్రకశుద్ధి	1074
అభ్రకసిందూరము	1075
అభ్రకానుపానములు	1082
అభ్రకామృతీకరణము	1078
అమృతీకృతాభ్రకగుణము	,,
అశుద్ధఇంగిలీకదోషము	1023
అశుద్ధకాంస్యదోషము	1058
అశుద్ధగంధకదోషము	1022
అశుద్ధతామ్రదోషము	1051
అశుద్ధతామ్రభస్మదోషము	1054
అశుద్ధతాళకదోషము	1025
అశుద్ధనాగవంగదోషము	1068
అశుద్ధరత్నగుణము	1093
అశుద్ధరౌప్యభస్మగుణము	1050
అశుద్ధలోహదోషము	1064

	పుటసంఖ్య.
అశుద్ధవజ్రగుణము	1094
అశుద్ధశిలాజిత్తుదోషము	1034
అశుద్ధసువర్ణభస్మగుణము	1048
అశుద్ధాభ్రకదోషము	1079
ఆముదపువిత్తులు, నేలదంతివిత్తులు, వీనిశుద్ధి	1039
ఇంగిలీకగుణము	1023
ఇంగిలీకములోరసముదీయువిధము	1015
ఇంగిలీకశుద్ధి	1023
ఇంగువశుద్ధి	1039
ఇత్తడినామములు	1058
ఇత్తడిభస్మగుణము	,,
ఇనుపభస్మగుణము	1066
ఇనుముపేర్లు	,,
ఊర్ధ్వపాతనవిధి	1085
ఉల్లిపాషాణశుద్ధి	1026
ఊర్ధ్వపాతనవిధి	1085
కంకుష్ఠగుణము	1043
కంకుష్ఠభేదము	,,
కంకుష్ఠశుద్ధి	,,
కంపిల్లగుణము	1035
కంపిల్లనామములు	1034
కంపిల్లభేదము	1035
కంపిల్లశుద్ధి	,,
కఫరిశుద్ధి	,,
కర్పూరశిలాజిత్తుశుద్ధి	1033
కాంతద్రుతి	1060
కాంతభస్మగుణము	1060
కాంతభస్మము	1059
కాంతలక్షణము	1058
కాంతశుద్ధి	1059
కాంతసిందూరము	1059
కాంతాభ్రకసిందూరగుణము	1060
కాంస్యగుణము	1056

పుటసంఖ్య.

కాంస్యనామములు	1056
కాంస్యభస్మగుణము	1057
కాంస్యభస్మము	1056
కాంస్యశుద్ధి	,,
కాంస్యసిందూరము	1057
కాసీసగుణము	1030
కాసీసనామములు	1029
కాసీసభేదములు	1029
కాసీసశుద్ధి	1030
కాసీససత్వపాతనము	,,
కిట్టనామములు	1065
కిట్టమండూరము	,,
కిట్టశుద్ధి	,,
గంధకకల్పము	1021
గంధకతైలము	,,
గంధకనామములు	1020
గంధకలక్షణము	,,
గంధకశుద్ధి	,,
గంధకోత్పత్తి	1019
గజపిప్పలిశుద్ధి	1038
గవ్వలు, శంఖములు వీనిశుద్ధి	1036
గైరికగుణము	1031
గైరికభేదములు	1030
గైరికశుద్ధి	1030
గైరికసత్వపాతనము	1031
గోమేధికభస్మగుణము	1103
గోమేదికభస్మము	,,
గోమేధికశుద్ధి	,,
గౌరీపాషాణశుద్ధి	1026
జీలకఱ్ఱశుద్ధి	1039
టంకణ, శంఖ వరాటాంజనగైరిక కాసీస, భుజగశుద్ధి	1031
తప్తఖల్వలక్షణము	1012
తామ్రదోషము	1051
తామ్రనామములు	1051
తామ్రభస్మగుణము	1054, 1056
తామ్రభస్మము	1052, 1053, 1054
తామ్రశుద్ధి	1051, 1052
తామ్రసిందూరము	1055
తాళకగుణము	1025
తాళకనామములు	1024
తాళకభస్మము	,,
తాళకభేదములు	1023
తాళకశుద్ధి	1024
తాళకోత్పత్తి	1023
తిర్యక్పాతనము	1086
తీక్ష్ణద్రుతి	1067
త్రికటుకశుద్ధి	1038
దొడ్డిపాషాణశుద్ధి	1027
దోషాష్టయుక్తపారదసేవన జనిత రోగములు	1009
ద్రవ్యశుద్ధి ఉపరసమాలిక	1041
ధాన్యాభ్రకవిధి	1074
నల్లమందుశుద్ధి	1039
నవరత్ననామములు	1093
నవలోహవివరము	1044
నాగభస్మవిధి	1069
నాగవంగశుద్ధి	1069
నాగశుద్ధి	,,
నాగసిందూరము	1069
నాగసిందూరవిధి	1070
నియమనము	1087
నిరుత్థాపనము	1073
నీలగుణము	1101
నీలభస్మము	,,
నీలశుద్ధి	,,
నేపాళశుద్ధి	1040
పంచలవణగుణము	1037

	పుటసంఖ్య.
పంచలవణశుద్ధి	1037
పారదోత్పత్తి	1006
పాలతుత్థశుద్ధి	1036
పుష్పరాగగుణము	1102
పుష్పరాగశుద్ధి	1102
ప్రకారాంతరసువర్ణభస్మము	1046
ప్రవాళగుణము	1104
ప్రవాళనామములు	1103
ప్రశాళభస్మము	1104
ప్రవాళశుద్ధి	1103
బోధనము	1087
బోళశుద్ధి	1035
భస్మసిందూరపరీక్ష	1067
మందూరగుణము	1065, 1066
మణిశిలభేదము	1025
మణిశిలశుద్ధి	1026
మరకతగుణము	1103
మరకతనామములు	1102
మరకతభస్మము	,,
మరకతశుద్ధి	,,
మర్దనవిధి	1084
మస్తకిశుద్ధి	1035
మాక్షికగుణము	1029
మాక్షికనామములు	1028
మాక్షికశుద్ధి	1028
మాక్షికసత్వపాతనము	1028
మాక్షికోత్పత్తి, తద్భేదాదులు	1027
మాణిక్యగుణము	1093
మాణిక్యభస్మము	1093
మాణిక్యశుద్ధి	1093
మిత్రపంచకము	1073
ముష్టివిత్తులశుద్ధి	1039

	పుటసంఖ్య.
మూర్ఛనవిధి	1084
మృతలోహామృతీకరణము	1067
మైలుతుత్థశుద్ధి	1036
మౌక్తికగుణము	1094
మౌక్తికనామములు	1094
మౌక్తికభస్మము	,,
మౌక్తికశుద్ధి	,,
యవక్షారగుణము	1037
యవక్షారశుద్ధి	,,
రజతద్రుతి	1049
రజతనామములు	1048
రజతభస్మము	1049
రజతశుద్ధి	1048
రజతసిందూరము	1049
రసకర్పూరసేవనచేహరించురోగము	1092
రసకర్పూరోత్పత్తి	1092
రసగతదోష తదుపద్రవములు	1013
రసగతసర్వదోషాష్టకనివర్తకోపాయము	1012
రసతప్తకంచుకదోషతజ్జనితరోగములు	1010
రసతాపనివర్తకోపాయము	1017
రసతాపములయందు పథ్యము	1017
రసతాపహరలేపనములు	1016
రసదోషాష్టకజనితరోగములు	1009
రసదోషాష్టకనివర్తకోపాయము	1011
రసదోషాష్టకము	1009, 1008
రసనామభేదలక్షణ, తత్ప్రయోజనము	1008
రసభస్మము	1088
రసభేద తల్లక్షణములు	1007

	పుటసంఖ్య.
రసమంత్రము	1017
రసమాహాత్మ్యము	1007
రసమెక్కినందుకు చికిత్స	1016
రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు	1010
రసశుద్ధి	1013
రసశుద్ధిక్రమము	1011
రససంస్కారమంత్రము	,,
రససప్తకంచుకదోషములు	1010
రససిందూరము	1090
రసాజీర్ణమూలకోపద్రవములు	1015
రసాష్టాదశ సంస్కారవివరణము	1083
రసౌషధసేవనయం దపథ్యము	1013
రసౌషధసేవనయందు పథ్యము	1017
రోగానుక్రమణిక	1104
రౌప్యభస్మగుణము	7050
రౌప్యభస్మానుపానములు	1049
లోహద్రుతి	1063, 1067
లోహభస్మగుణము	1063
లోహభస్మవిధి	1062
లోహవిశేషగుణము	1066
లోహశుద్ధి	1062
లోహసిందూరము	1062
లోహాష్టకద్రుతి	1067
లోహాష్టకభస్మవిధి	1072
వంగభస్మగుణము	1071
వంగశుద్ధి	1071
వజ్రగుణము	1095
వజ్రజాతినిర్ణయము	,,
వజ్రభస్మగుణము	1097
వజ్రభస్మము	,,

	పుటసంఖ్య.
వజ్రభేదములు	1094
వజ్రలక్షణ, తద్గుణము	1095
వజ్రశుద్ధి	1096
వజ్రాభ్రకపరీక్ష	1074
వసనాభిశుద్ధి	1040
విమలభేదము	1027
విమలలక్షణము	1027
విమలశుద్ధి	,,
వైక్రాంతగుణము	1100
వైక్రాంతద్రుతి	1099
వైక్రాంతభస్మము	,,
వైక్రాంతభేదములు	1098
వైక్రాంతలక్షణము	,,
వైక్రాంతశుద్ధి	,,
వైక్రాంతశుద్ధి, తద్భస్మవిధి	1099
వైక్రాంతసత్వము	1100
వైక్రాంతోత్పత్తి	1098
వైడూర్యనామములు	1100
వైడూర్యభస్మగుణము	1101
వైడూర్యభస్మము	,,
వైడూర్యశుద్ధి	,,
శతపుటాభ్రకసిందూరము	1076
శిరోగతరసదోషకనివర్తకోపాయము	1015
శిలాజతూత్పత్తి	1032
శిలాజిత్తుగుణము	1033
శిలాజిత్తుభేదము	1032
శుద్ధగంధకగుణము	1022
శుద్ధశిలాజిత్తుపరీక్ష	1034
శోధనయోగ్యగంధకలక్షణము	1020
సందీపనము	1087
సప్తధాతుభస్మపరక్ష	1072

	పుటసంఖ్య.
సర్జక్షారగుణము	1037
సర్జక్షారశుద్ధి	1036
సర్వద్రవ్యశుద్ధులు	1040
సర్వరోహగుణములు	1068
సర్వలోహభస్మక్రమము	1044
సర్వలోహశుద్ధి	,,
సాధారణరసములు	1034
సీసపుపేళ్లు	1068
సీసభస్మగుణము	1070
సువర్ణనామములు	1044
సువర్ణభస్మగుణము	1047

	పుటసంఖ్య.
సువర్ణశుద్ధి	1045
సువర్ణసిందూరవిధి	,,
సూతాదిభస్మగుణము	1073
స్త్రీత్వాదిజాతిభేదములవలన వజ్రోపయోగము	1096
స్వర్ణద్రుతి	1047
స్వర్ణభస్మము	1046
స్వర్ణభస్మహరరోగములు	1047
స్వర్ణాదిసర్వలోహనామములు	1043
స్వేదనవిధి	1083
హేమపరీక్ష	1048
హేమాదిభగ్నపరీక్షగుణము	1072

యంత్రాధ్యాయము

విద్యాధరయంత్రము

అథ స్థాల్యాం రసం క్షిప్త్వా నిదధ్యాత్తన్ముఖోపరి,
స్థాలీ మూర్ధ్వముఖీం సమ్య జ్నిరుధ్య మృదుమృత్స్నయా.
ఊర్ధ్వస్థాల్యాం జలం క్షిప్త్వా చుల్ల్యా మారోప్య యత్నతః,
అధస్తా జ్జ్వాలయేదగ్నిం యావత్ప్రహరపంచకమ్.
స్వాంగశీతా త్తతోయంత్రా ద్గృహ్ణీయా ద్రసముత్తమం,
విద్యాధరాభిధం యంత్ర మేత త్తత్ జ్ఞై రుదాహృతమ్.

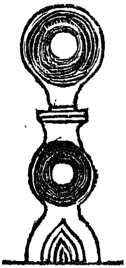

తా. రెండుకుండల గ్రహించి యందొకదానిలో పాదరసమును పోసి దానిపై రెండవకుండ నూర్ధ్వముఖముగమూసి యారెండుకుండలు జేరుస్థలమున చీలమన్ను లేపనముజేసి పైపాత్ర నుదకముచే నిండించి పాదరసం బుండుపాత్రను పొయ్యిమీఁద నునిచి యైదు ఝాములు పాకముజేసి స్వాంగశీతలమున నా యంత్రమునం దుండు రసమును దీసికొనవలయును. ఇదియ విద్యాధరయంత్ర మనంబడును.

టంకయంత్రము

భాండకంఠాదధశ్ఛిద్రే వేణునాళం వినిక్షిపేత్,
సమానాం కరకాం వాపి భాండవక్త్రే నివేశయేత్.
సంధిం లిప్త్వాచ నాళాగ్రే కాచభాండం నిధాపయేత్,
అధస్తాత్ప్రస్రవేద్ద్రాస్యం టంకయంత్రమితి స్మృతమ్.

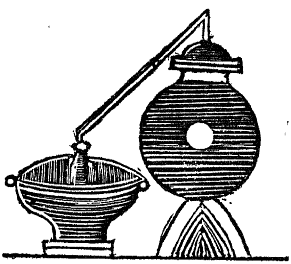

తా. ఒకకుండను గ్రహించి దానికంఠమున రంధ్రముజేసి యందు వెదురుగొట్టమును జేర్చి యాకుండమూతికి సరియైన మఱియొకకుండను జేర్చి వానిసందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి పొయిమీఁద నునిచి గొట్టముయొక్క నోటివద్ద గాజుపాత్ర నునిచి పాకము జేసిన ద్రావసిలోని యౌషధము నళికాముఖము వలన పతనంబగును. ఇదియ టంకయంత్రమనియు గ్రంథాంతరేణ ఊర్ధ్వనళికాయంత్రమనియు జెప్పంబడును.

వాలుకాయంత్రము

ఖాండేవిత_స్తగంభీరే మధ్యే నిహితకూపికే,
కూపికా కంఠపర్యంతం వాలుకాభిశ్చ పూరితే.
భేషజం కూపికా సంస్థం వహ్నినా యత్ర పూజితే,
వాలుకాయంత్ర మేతద్ధి యంత్రతంత్రబుధైః స్మృతమ్.

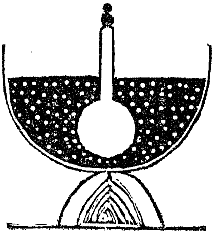

తా. జానెడునిడుపు, జానెడువెడల్పుగల మంటిపాత్రను గ్రహించి దానికడుగుయొక్క మధ్యభాగమున దబ్బనముతో లావుగ బెజ్జముజేసి దానిపై యౌషధపుకుప్పెనునిచి దానికంఠమువఱకు నిసుకపోసి పొయిమీఁదనునిచి యోగములోఁ జెప్పఁబడియుండు కాలమువఱకు పాకముజేయవలయును. ఇదియ వాలుకాయంత్ర మనఁబడును.

భూధరయంత్రము

వాలుకాసు సమస్తాంగం గతం మూషా రసాన్వితా,
దీప్తోపలై స్సంవృణుయా ద్యంత్రం భూధరనామకమ్.

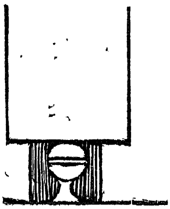

తా. మూసలోఁ పాదరసముపోసి దానినోరును బంధించి యిసుకచే బూరింపఁబడిన బానయందామూసను సంపూర్ణముగ బూడ్చి ఇసుకపై పిడకలతో పుటంబిడవలయును. ఇదియ భూధరయంత్ర మనంబడును.

కోష్ఠయంత్రము

వా. హస్తప్రమాణం దీర్ఘార మష్టసంఖ్యాంగుళం తిర్యక్సమ భూభాగేఘటితం వృత్తం మృత్కర్మసంపన్నం వాతాయనద్వితయవృత భస్త్రీముఖతుల్యమిత్యధోభాగే ప్రథమే పళుంపళనాళైర్భస్త్రాభిర్వాభ్ర సత్వార్థమిదమేవ కోష్ఠయంత్రం పూర్ణం విద్యాదధోచితాంగారైః.

తా. మూరప్రమాణముగల గొట్టమును జేసికొని దాని నెనిమిదంగుళ ప్రమాణముగల సమమైనభూమిలోఁ నొకింత నిమ్నోన్నతముగ బూడ్చి యాగొట్టముయొక్క

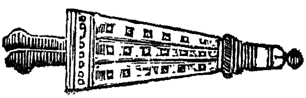

యిరుపార్శ్వపు ముఖముల దెరచియుంచి దానిముఖమువద్ద బట్టువుగ నొకపల్లముజేసి యాపల్లమును మన్నుతో బాగుగనలికి గొట్టముయొక్క పైభాగపు

మూతియందు తోలుతిత్తిని దగిలించి పల్లమునకు తగుమాత్రముగ బొగ్గులువైచి తిత్తి నూదవలయును. ఇదియ కోష్ఠయంత్ర మనంబడును.

డోలాయంత్రము

నిబద్ధం సౌషధం సూతం భూర్జేతు త్రిగుణాంబరే,
రసపోటలికాం కాష్ఠే దృఢం బధ్వా గుణేన హి.
సంధాయ పూర్ణకుంభాంతః ఖావలంబనసంస్థితాం,
అధస్తా జ్జ్వాలయే దగ్నిం తత్తదుక్తక్రమేణహి.
డోలాయంత్రమిదం ప్రోక్తం స్వేదనాఖ్యం తదేవ హి,
సాంబుస్థాలీముఖే బద్ధే వస్త్రే స్వేద్యం నిధాయచ,
విధినా పచ్యతే యత్ర తద్యంత్రం స్వేదనం స్మృతమ్.

తా. ఔషధములతో గూడియుండు పాదరసమును భూర్జపత్రములో జుట్టి మూడుమడతలుగల వస్త్రమున మూటగట్టి దారమున బంధించి యాదారమునొకవెదురు

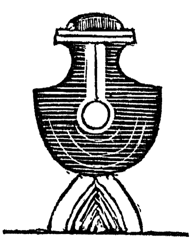

పుల్లమధ్యమునగట్టి యొకకుండలో పాచనద్రవ్యములబోసి పైప్రకారము దారముతో బంధింపఁబడిన యౌషధము కుండలో వ్రేలాడునటుల కుండనోటియందా వెదురుపుల్ల నడ్డముగనిడి యోగములో జెప్పఁబడియుండు కాలప్రకారము పొయిమీఁద నునిచి పాకము జేయవలయును. ఇదియ డోలాయంత్రమనియు, లేక స్వేదనాయంత్రమనియు జెప్పంబడును. లేక పాత్రనోటియందు వస్త్రమునుగట్టి దానిపై స్వేదనసంస్కారము జేయునట్టి ద్రవ్యముల నునిచి దానిపైమూసి పాకము జేయుటయు స్వేదన మనంబడును.

తులాయంత్రము

వృంతాకాకారమూషే ద్వే తయోః కుర్యా దధఃఖలు,
ప్రాదేశమాత్రాం నళికాం మృదాలిప్తసుసంధికామ్.
తత్రైకస్యాం క్షిపే త్సూత మన్యస్యాం గంధమూర్ణకం,
నిరుధ్య మూషయోర్వక్త్రం వాలుకాయంత్రకే క్షిపేత్.
గంధాధో జ్వాలయే దగ్నిం తులాయంత్ర ముదాహృతం,
తాళగంధాశ్మసారాణాం జారణార్థ ముదాహృతమ్.

తా. వంకాయయొక్క యాకారముగల రెండుమూసలజేయించి వాని నోటి

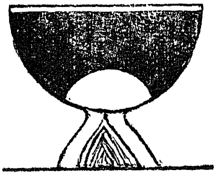

యందు బెత్తెడు ప్రమాణముగలగొట్టమును దగిలించి వాని సందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి అందొకమూసలో పాదరసమును, మఱియొకమూసలో గంధకచూర్ణమును వైచి వాని ముఖముల మూసి వాలుకాయంత్రమునం దుంచవలయును గంధకముండు మూసక్రింద నగ్నిని జ్వలింపం జేయవలయును. ఇదియ తులాయంత్ర మనంబడును. ఈతులాయంత్రము తాళకము, గంధకము, లోహము వీని జారణార్థముపయోగించును.

గర్భయంత్రము

స్థూలభాండస్యగర్భేతు ఇష్టకాం స్థాపయేత్తతః,
పాత్రం స్థాప్యం చేష్టికోర్ధ్వం ద్రవ్యం స్థూలేచ భాండకే.
పశ్చాన్ముఖేచాస్యభాండం ఘటికా సదృశం దదేత్,
సంధి లేపనతః కృత్వా జలందత్వోర్ధ్వపాత్రకే.
అగ్నిం ప్రజ్వాలయేన్మందం తప్తం నీరం పునస్త్యజేత్,
పునశ్శీతం జలం దత్వా తప్తం చైతత్త్యజేత్పునః.
ఏవం కృతేచోర్ధ్వభాండ లగ్నం తైలాదికం స్రవేత్,
అంతస్థే సూక్ష్మపాత్రేచ తచ్చ గ్రాహ్యం ప్రయత్నతః,
గర్భయంత్రమిదం ఖ్యాతం సుగంధ్యర్కాదిసాధనే.

తా. ఒకగొప్పభాండమునుపొయిమీఁదనునిచి దానిలో నిటికెఱాయి నిడి యా

యిటికెఱాతిపై గాజు మొదలగువానిచే జేయఁబడిన గిన్నె నునిచి యాగిన్నె కంఠముపఱకు నౌషధద్రవ్యముల నునిచి యాభాండపు మూతిని మరియొకకుండయొక్క అడుగుభాగముచే మూసి సందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి భాండముపై మూసి యుండు కుండలో నుదకముపోసి మందముగ నగ్నిని జ్వలింపంజేయవలయును. కుండలోని యుదకము కాగిన దానిం దీసివేసి మరల శీతోదకమును పోయవలయును. ఇత్తెఱంగున జేయుచుండిన పైనమూసి యుండు భాండముయొక్క అడుగున నావిరిజేరి గిన్నెలో తైలాదులు స్రవించును. వానిని యుక్తిచే గ్రహింపవలయును. ఇదియ గర్భయంత్ర మనంబడును.

కచ్ఛపయంత్రము

ఖర్పరం పృథులం సమ్యగ్విస్తారం తస్యమధ్యతః,

ఆలవాలం పుటే కృత్వా తన్మధ్యే పారదం క్షిపేత్.
ఊర్ధ్వాధస్తు బిడం దత్వా మల్లేనారుద్ధ్య యత్నతః,
ఊర్ధ్వం దేయం పుటం తస్య యంత్రం కచ్ఛపసంజ్ఞికం,
జారణార్థం రసస్యోక్తం గంధాదీనాం విశేషతః.

తా. పెద్దవెడల్పునోరుగలబానను జేకొని దానిమధ్యమున సుమారు మూఁడువేళ్ల

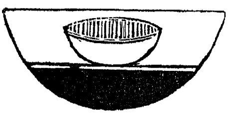

పొడవుగల పాదినిజేసి దానియందు బిడాలవణమును వేసి దాని పై పాదరసము నునిచి దానిపై మరల బిడాలవణమును వేసి యాపాదికి తగినటుల యొకింత పల్లముగనుండు మూఁకుడుతో దానిని మూసి చీలమన్ను లేపనము జేసి యాబానను పిడకలచే నిండించి పుటంబిడిన రసగంధములు జారణంబులగును. ఇదియ కచ్ఛపయంత్ర మనంబడును.

జలయంత్రము

ఉపర్యాపస్తలే తాపో మధ్యేచ రసగంధకౌ,
జలయంత్రమిదం గోప్యం యంత్రం శ్రేష్ఠం సమీరితమ్.
అస్మిన్ స్వర్ణాదిభూసత్వ గంధకాదిచ జారయేత్,
కృత్వా లోహమయీం పాత్రీ మధోముఖసమన్వితామ్.
ముఖమధ్యే క్షిపే ద్ద్రవ్యం పాత్రవక్త్రం నిరోధయేత్,
లోహచక్రికయారుద్ధ్వా తత్సంధిం సాధు లేపయేత్.
తస్మిన్నోష్ఠే క్షిపేదస్రం ఛాగం లోహరజోన్వితం,
పునఃపునశ్చ సంశుష్కే పునరేభిశ్చ లేపయేత్.
లోహవర్తచ్చ బబ్బూలక్వాథేన పరిమర్దితం,
జీర్ణేష్టకా రజస్సూక్ష్మ గుడచూర్ణసమన్వితమ్.
లేపయేత్ఖలు తత్ప్రోక్తం దుర్భేద్యం సలిలైః ఖలు,
ఖటికాపటుకిట్టైశ్చ మహిషీదుగ్ధమర్దితైః.
యత్తయా మృత్స్నయా రుద్ధో నగంతుం క్షమతే రసః,
విదగ్ధవనితాప్రౌఢప్రేమ్ణాబద్ధః పుమానివ.
తతో జలం వినిక్షిప్య వహ్నిం ప్రజ్వాలయేదధః,
అథవా కారయేన్మూషాం పాత్రలగ్నా మధోముఖీమ్.
లోహేనా మనురూపాశ్చ తన్మూషా ముఖరోధినీం,
దత్వాచాన్యాం తయోస్సంధిం విలేప్యాజాసృగాదిభిః.

జలమూర్ధ్వం వినిక్షిప్య నిస్సందేహం విపాచయేత్,
జలయంత్రంతు బహుభి ర్దినై రేవహి జాయతే.

తా. ఊర్ధ్వమున జలము, క్రింద నగ్నిజ్వాల, మధ్యమున రసగంధకాదుల నునిచి పాకముజేయుటయ జలయంత్ర మనంబడును ఇది శ్రేష్ఠంబగుటచే రహస్యముగ నునిచికొనవలయును. ఇది స్వర్ణాదిభూసత్వగంధకాదిజారణముల కుపయోగించును. ఎట్లన—లోహముతో నొకపెద్దబానను దానిలోపల లోహముతో నొకమూసను జేయించి దానియందు స్వర్ణరసగంధకాదుల నునిచి యామూసమూతికి దగినటుల లోహముతో నొకమూఁకుడును జేయించి దానిచే నా మూసమూతిని మూసి భాండములో నునిచి మేకనెత్తురుతో లోహకిట్టమును బాగుగ నూరి ఆమూసముఖమున, దానికడుగున పలుమారు బాగుగ లేపనముజేసి పలుమారు లెండించవలయును.

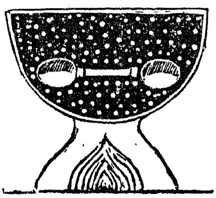

ఇత్తెఱంగుననే యామూసకు క్రిందిభాగమున, పైభాగమున, తుమ్మచెక్కకషాయములో ప్రాతయిటికెరాయిచూర్ణమును, బెల్లమునునూరి పలుమారు లేపనముజేసి యెండింపవలయును. ఇటులంజేసిన ఉదకము దానిని భేదింపకుండును. మఱియు తెల్లమన్ను, ఉప్పు, లోహకిట్టము - వీని నెనుపపాలతో నూరి లేపనముజేసిన "ప్రియురాలగు స్త్రీయొక్క ప్రేమచే నాయకుఁడు బంధింపఁబడుభంగి" పాదరసము బంధింపఁబడును. పిదప నా పాత్రయం దుదకముపోసి క్రింద మంటవేయవలయును. లేక పెద్దభాండమును జేయించునపుడే దానిని మూసతోడ చేయించి పైప్రాకారము మూతమూసి లేపనాదుల జేయవలయును. ఇదియ జలయంత్రమనంబడును. ఇది దీర్ఘకాలముమీఁద సిద్ధించును.

గౌరీయంత్రము

గౌరీయంత్రం ప్రవక్ష్యామి సుఖదం జారణావిధౌ,
అష్టాంగుళోచ్ఛ్రియాం కృత్వా చతురస్రాం సమేష్టకామ్.
సూతనామా త్సముత్కృత్య మధ్యే చూర్ణేన లేపయేత్,
శ్లక్ష్ణాం వస్త్రకృతాం పిష్టిం కృత్వా ప్రాగ్బద్ధతాభ్రజామ్.
రూప్యజాం హేమజాం వాపి సత్త్వేనాపి వినిర్మితాం,
నివేశ్య తత్రచోర్ధ్వాధో బలేశ్చూర్ణం విధాయచ.
తస్యాః పిష్ట్యా శ్చతుర్థాంశం వారంవారం విశోషయేత్,
వక్త్రే ఖర్పరచక్రంతు దత్వా లేప్య విశోష్యచ,
ఊర్ధ్వం హయఖురాకారం పుటం దద్యా ల్లఘూత్పలైః.

తా. జారణవిషయమున సుఖకారియగు గౌరీయంత్రమును వచించెదను:—ఎని దంగుళములపొడవు వెడల్పుగల యొక యిటికరాతిని జేయించి దాని మధ్యమున

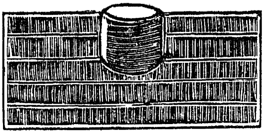

మూషాకారముగ పల్లము జేసి దానికి సున్నముపూసినున్నగ జేసి యెండించి పిదప వెండి, బంగారు, అభ్రకము అను వానిసత్త్వముల నూరి యిటికెరాతిమూసలో బోసి ఆసత్త్వమునకు నాలవభాగము గంధకమును యిటికెరాతి మూసకు క్రింద పైననునిచి మధ్యమున పైఁజెప్పఁబడిన రసాదిద్రవ్యముల నునిచి మూస నోటిపై ప్రమిదెనుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి యెండించి గుల్లపుగిట్టల ప్రమాణముగల చిన్నచిన్న ఏరుపిడకల పేర్చి పుటంబిడవలయును. ఇదియె గౌరీయంత్ర మనంబడును.

వజ్రమూష

వర్తులా గోస్తనాకారా వజ్రమూషా ప్రకీర్తితా,
ద్వౌ భాగౌ తుషదగ్ధస్య ఏకో వల్మీకమృత్తికా.
లోహకిట్టస్య భాగైకం శ్వేతపాషాణభాగకం,
నరకేశసమం కించిచ్ఛాగీక్షీరేణ పాచయేత్.
యామద్వయం దృఢం మర్ద్య తేన మూషాంచ సంపుటం,
శోషయిత్వా రసం క్షిప్త్వా తత్కాలై స్సంధిరుచ్యతే,
వజ్రమూషా ఇయం ఖ్యాతా సమ్యక్సూతస్య మారణే.

తా. ఊముక రెండుభాగములు, బూడిద, పుట్టమన్ను ౧ భాగము, లోహ

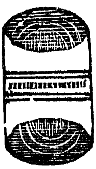

కిట్టము ౧భాగము, తెల్లరాతిచూర్ణము ౧ భాగము, ఒకింతమనుజుని వెండ్రుకలు-వీనినేకముచేసి మేకపాలుపోసి యుడికించి రెండుఝాములునూరి గుండ్రముగ, గోస్తనాకారముగ, పొడవుగ, నొకమూసను పైమూఁకుడును జేసి యెండించి మూసలో రసముపోసి పైన మూఁకుడును మూసి చీలమన్ను లేపనముచేయవలయును. ఇదియె వజ్రమూషయనంబడును. ఇది రసమారణమునం దుపయోగించును.

పాతాళయంత్రము

హస్తప్రమాణం నిమ్నంచ గర్తం కృత్వా ప్రయత్నతః,
తస్మిన్ భాండంచ సంస్థాప్య తథాన్యం పాత్రమాహరేత్.
తస్మి న్నౌషధవర్గంచ దత్వాన్యంచ శరావకం,
ముఖే సంస్థాప్య ఛిద్రాణి కృత్వాచైవ శరావకే.
శరావసహితం పాత్రం గర్తస్థే భాజనే న్యసేత్,

సంధిలేపం తతః కృత్వా గర్తమాపూర్య మృత్స్నయా
పశ్చాదగ్నించ ప్రజ్వాల్య స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
పశ్చాత్తత్పాత్రమధ్యస్థం పాత్రం యుక్త్యా సమాహరేత్.
తదంతస్థంచ తత్తైలం గృహ్ణీయాద్వ్యాధిపూర్వకం,
పాతాళాఖ్యమిదం యంత్రం భాషితం శంభునా స్వయమ్.

తా. ఒకమూర లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి అందు వెడల్పునోరుగల భాండమును

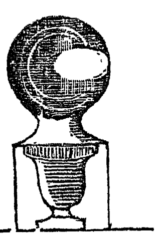

నునిచి మఱియొకకుండలో నౌషధమునునిచి యౌషధముండు కుండ నోటియందు రంధ్రములుగల మూకుడునునిచి ఆమూఁకుడుతోడ నే యాకుండను పల్లములోని పాత్రపైనునిచి సంధిలేపనముఁజేసి యాపల్లమును మట్టితోమూసి దానిపై నగ్ని నునిచిన మూఁకుడుయొక్క రంధ్రమువలన క్రిందిభాండములో తైలముగాని, ద్రావకముగాని స్రవించును. దానిని స్వాంగశీతలమున యుక్తిచే గ్రహింపవలయును. ఇదియు పాతాళయంత్ర మనంబడును. ఇది ఈశ్వరునిచే జెప్పంబడియెను.

తేజోయంత్రము

భాండేచార్ధప్రమాణేన ద్రవ్యం స్థాప్యం ప్రయత్నతః,
తన్ముఖే ద్వినలీయంత్రం సంస్థాప్యచ నిరోధయేత్.
పశ్చాత్ప్రజ్వాల్య మందాగ్నిం జలం దత్వోర్ధ్వమత్రకే,
తత్తప్తం నళికాద్వారా నిస్సార్యంచ పునఃపునః.
నీచస్థనళికావక్త్రే భాండం స్థాప్యం ద్వితీయకం,
తస్మిన్నర్కశ్చ సంధార్యో గృహ్ణీయాత్తు విశేషతః,
తేజోయంత్రమిదం ఖ్యాతం తథాన్యైర్లంబికం మతమ్.

తా. పెద్దభాండమును చేకొని దాని కర్ధభాగమువఱకు ఔషధద్రవ్యముల

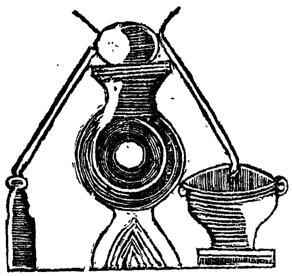

నునిచి దానినోటియందు రెండుగొట్టములుగలయంత్రమును దగిలించి సంధిలేపనముచేసి పైభాండములో నుదకముపోసి క్రింద మందాగ్నితో పాకముచేయవలయును. ఆయుదకముకాగి యుష్ణంబైన నళికాముఖముగ దానిం దీసివేసి మరల శీతోదకమును బోయుచుండవలయును. క్రిందనుండు నళికాముఖమున గాజుమొదలగు పాత్రల నునిచి ద్రావకమును దీసికొనవలయును. ఇదియ తేజోయంత్రమనంబడును. దీనినే మఱికొందఱు లంబికాయంత్రమనియు వచించెదరు.

పుటాధ్యాయము

మహాపుటము

ఘనచౌరసకే గర్తే హస్తద్వితయమాత్రకే,
కరీషై రర్థపూర్ణేచ ముద్రితంచ శరావకమ్.
సంస్థాప్య చాన్యకారీషైః పూరితే శుభగర్తకే,
అగ్నిం ప్రజ్వాల్య శీతేచ గృహ్ణీయాత్తు సరావకం,
ఏతన్మహాపుటంచోక్తం కృతిభిః పూర్వసూరిభిః.

తా. రెండుమూరలు చదరముగ, రెండుమూరలు లోతుగనుండు పల్లమునుత్రవ్వి యందు సగమువఱకు ఏరుపిడకలబఱచి దానిమధ్యమున యౌషధశరావమును గాని, మూసనుగాని ఉనిచి దానిపై ఏరుపిడకలబఱచుటచే నాపల్లమును నిండించి యగ్ని నునిచి పుటంబిడి సాంగశీతలమున నౌషధమును గ్రహింపవలయును. ఇది మహాపుటమని పూర్వీకులచే జెప్పంబడియె.

గజపుటము

ఘనచౌరసకే సార్థహస్తేచైవ తు గర్తకే,
పూర్వవద్ద్వితయేచాగ్ని స్తత్పుటం గజసంజ్ఞితం,
మాహిషం వేతి సంజ్ఞేయం సూరిభి స్సముదాహృతమ్.

తా. ఒకటిన్నరమూర చదరము ఒకటిన్నరమూర లోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో పైక్రమప్రకారము పుటంబిడుటయే గజపుట మనంబడును. దీనినే మాహిషపుట మనియు పెద్దలు వచించెదరు.

వరాహపుటము

అరత్నిమాత్రే గర్తేయ ద్దీయతే పూర్వవత్పుటం,
కరీషాగ్నౌతు తత్ప్రోక్తం పుటం వారాహసంజ్ఞితమ్.

తా. మూరప్రమాణముగల పల్లమును త్రవ్వి దానియందు మునుపటివలెనే పుటంబిడుటయె వరాహపుట మనంబడును. దీనియం దేరుపిడకల నుపయోగింపంబడును.

కుక్కుటపుటము

వితస్తిమాత్రగర్తే యత్పుట్యతే తత్తు కౌక్కుటమ్.

తా. జానెడుచదరము, జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి దానిలో పైప్రకారము పుటంబిడుటయె కుక్కుటపుట మనంబడును.

కపోతపుటము

వితస్తిమాత్రకే గర్తే సప్తభిర్వాథ చాష్టభిః,
వనోత్పలైః పుటం దత్తం తత్తు కాపోతసంజ్ఞితమ్.

తా. జానెడుచదరమును, జానెడులోతుగల పల్లమును త్రవ్వి అందు ఏడు, లేక ఎనిమిది పిడకలతో పుటంబిడుటయె కపోతపుట మనంబడును.

గోవరపుటము

చూర్ణీకృతకరీషాగ్నౌ భూమావేవతు యత్పుటం,
దీయతే తత్తు కృతిభి ర్గోవరం సముదాహృతమ్.

తా. ఏరుపిడకలచూర్ణమును భూమిపైబోసి దానిమధ్యమునం దౌషధము నునిచి చేతితో బాగుగ నదిమి యగ్ని నునుచుటయె గోవరపుట మనంబడును.

కుంభపుటము

మృద్ఘటస్యతు ఛిద్రాణి కృత్వాంగుళసమానివై,
చత్వారింశ త్తత స్తస్మిన్ శీత ముల్ముకచూర్ణకమ్.
అర్ధ మాపూరయిత్వాచ ముఖే దద్యా చ్ఛరావకం,
కర్పటేన మృదా లిప్త్వా ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్.
తస్మిన్నంగారకాన్ క్షిప్య చుల్ల్యాంవాథేష్టకాసుచ,
నిధాయ త్రిదినాచ్ఛీతం గృహీత్వౌషధమాహరేత్,
ఏతత్కుంభపుటం జ్ఞేయం కథితం శాస్త్రదర్శిభిః.

తా. మంటికుండ కధోభాగమున నొక అంగుళప్రమాణముగల నలువది ఛిద్రముల జేసి యాకుండ కర్ధభాగమువఱకు బొగ్గులబోసి దానిపై నౌషధము నునిచి యాకుండ మూతిని ప్రమిదెతో మూసి చీలమన్ను లేపనము జేసి నీడనెండించి పొయిమీఁద నునిచి యాకుండప్రమిదెపై నగ్ని నిడి మూడుదినములు పొయిక్రింద మంటవేయవలయును. మంటచల్లారిన పిదప స్వాంగశీతలమున నౌషధమును గ్రహించవలయును. ఇది కుంభపుట మనంబడును.

తాళపత్ర లిఖిత బసవరాజీయముయొక్క తెనుఁగుతాత్పర్యములో నుదహరింపఁబడిన మాత్రాప్రమాణవివరణము.

చతుర్వల్లం=౮ గురిగింజలయెత్తు
లేక 3 చిన్నములయెత్తు
నిష్కకం=మాడయెత్తు
వల్లద్వయం=౪ గురిగింజలయెత్తు
మాషం=మినుపగింజయెత్తు
రెండుపలములు=౨ మాడలయెత్తు
ఐదుపలములు=౫ మాడలయెత్తు
వల్లయుగ్మం=౪ గురిగింజలయెత్తు
పలం=పావుసేరు
పలాష్టకం= రెండు సేర్లు
షోడశపలం=౪ సేర్లు
శాణం=౧౦ చిన్నములు
నిష్కార్ధం=౫ చిన్నములు
కర్షం=౪ మాడలయెత్తు
కుడవం=౪ పలములు
నిష్కం=మాడయెత్తు
ప్రస్థం=౪ సేర్లు లేక ౧౬పలములు

అక్షం=తానిగింజ ప్రమాణము
మాషద్వయం=౫ చిన్నములు
కర్షం=ముప్పాతికయెత్తు
ఆఢకం=3౨ పలములు
కుంభం=తూము
అర్ధకలశం=ఇద్దుము
షోడశపలం=౬ పావు సేర్లు
నిష్కద్వయం=౨ మాడలు
అక్షం=౪ మాడలు
ద్రోణము=౪ తూములు
ప్రస్థం=తూము
కర్షం=౪ మాడలు
బిడాలపతకం=పిల్లియడుగంత
సేరు=౪ పలములు
తులమన=౧౦౦ పలములు
ద్విపలం=చారెడు

గ్రంథాంతర ప్రమాణ మాత్రావివరణము.

పరమాణువు మొదలగువాని వివరణము

జాలాంతరగతే భానౌ యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః,
తస్య త్రింశత్తమో భాగః పరమాణు స్సఉచ్యతే.

తా. సూర్యకిరణములు కిటికీ మొదలగువానిలో ప్రసరించునపుడు అందు గానఁబడెడి అణువులో 30-వ భాగము పరమాణు వనంబడును.

త్రసరేణు ర్బుధైః ప్రోక్త స్త్రింశద్భిః పరమాణుభిః,
త్రసరేణుస్తు పర్యాయనామ్నా వంశీ నిగద్యతే.

తా. 30 పరమాణువు లొకత్రసరేణు వనంబడును. మఱియు నీత్రసరేణువుకు వంశియను నామాంతరముకూడ గలిగియుండును.

జాలాంతరగతై స్సూర్యకరై ర్వంశీ విలోక్యతే,
షడ్వంశీభి ర్మరీచిస్స్యా త్తాభి ష్షడ్భిస్తు రాజికా,
తిసృభీ రాజికాభిశ్చ సర్షపః ప్రోచ్యతే బుధైః.

తా. కిటికీ మొదలగువాటియందు ప్రసరించెడి సూర్యకిరణములచే గానంబడెడి నలుసువ వంశి యనంబడును. అట్టి ౬ వంశీ లొకమరీచి యనియు, ౬ మరీచి లొక రాజిక యనియు, 3 రాజిక లొకసన్నయావగింజ యెత్తనియు బరంగును.

యవోష్టసర్షపైః ప్రోక్తో గుంజాస్యా త్తచ్చతుష్టయం,
షడ్భిస్తురత్తికాభిస్స్యా న్మాషకో హేమధాన్యకౌ.

తా. మఱియు ౘ ఆవగింజ లొకయవగింజ యనియు, ౪ యవగింజ లొక గురిగింజయెత్తనియు, ౬ గురిగింజ లొకమాషమనియు జెప్పంబడును: మఱియు నీమాష మునకు హేమమనియు, ధాన్యకమనియు నామాంతరంబులు గలవు.

మాషై శ్చతుర్భి శ్శాణస్స్యా ద్ధరణ స్సనిగద్యతే,
టంకస్సఏవ కథిత స్తద్వయం కోలఉచ్యతే,
క్షుద్రభో వటకశ్చైవ వంక్షణ స్సనిగద్యతే.

తా. మఱియు ౨ మాషము లొకశాణమనియు, ధరణమనియు, టంకమనియు, జెప్పంబడును. ౨ శాణము లొకకోలమనియు, క్షుద్రభమనియు, వటకమనియు, దంక్షణమనియు బరంగును.

కోలద్వయంచ కర్షస్స్యాత్సప్రోక్తః పాణిమానికా,
అక్షం పిచుః పాణితలం కించిత్పాణిశ్చ తిందుకమ్.
బిడాలపదకంచైవ తథాషోడశికామతా,
కరమధ్యో హంసపదం సువర్ణం కబలగ్రహం,
ఉదుంబరంచ పర్యాయైః కర్షఏవ నిగద్యతే.

తా. మఱియు ౨ కోలము లొకకర్షమనియు, పాణిమానికయనియు, అక్షమనియు, పిచువనియు, పాణితలమనియు, కించిత్పాణియనియు, తిందుకమనియు, బిడాలపదకమనియు, షోడశికయనియు, కరమధ్యమనియు, హంసపదమనియు, సువర్ణమనియు, కబళగ్రహమనియు, ఉదుంబరమనియు జెప్పంబడును.

స్యాత్కర్షాభ్యా మర్ధపలం శుక్తిరష్టధికా తథా,
శుక్తిభ్యాంచ పలం జ్ఞేయం ముష్టిరామ్రం చతుర్థికా,
ప్రకుంచ షోడశీబిల్వం పల్వమేవాత్ర కీర్త్యతే.

తా. మఱియు ౨ కర్షము లొ॥ అర్ధపలమనియు, శుక్తియనియు, అష్టధికయనియు, ౨ శుక్తులొకపలమనియు, ముష్టియనియు, ఆమ్రమనియు, చతుర్థికయనియు ప్రకుంచమనియు, షోడశీబిల్వమనియు జెప్పంబడును.

పలాభ్యాం ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ప్రసృతశ్చ నిగద్యతే,
ప్రసృతిభ్యా మంజలిస్స్యాత్కుడవోర్ధశరావకః.
అష్టమానంచ సజ్ఞేయం కుడవాభ్యాంచ మానికా,
శరావోష్టపలం తద్వత్ జ్ఞేయ మత్ర విచక్షణైః.

తా. మఱియు, ౨ పలము లొకప్రసృతయనియు, ప్రసృతియనియు, ౨ ప్రసృతు లొకయంజలియనియు, కుడవమనియు, అర్ధశరావకమనియు, అష్టమానమనియు, ౨ కుడవము లొకమానికయనియు, శరావమనియు, అష్టపలమనియు బరంగును.

శరావాభ్యాం భవేత్ప్రస్థ శ్చతుః ప్రస్థై స్తథాఢకం,
భాజనం కాంసపాత్రంచ చతుష్షష్టిపలంచ తత్.

తా. మఱియు, ౨ శరావకము లొక ప్రస్థమనియు, ౪ ప్రస్థము లొక ఆఢకమనియు, భాజనమనియు, కాంసపాత్రమనియు జెప్పంబడును. ఆఢకమన ౬౪ పలములు

చతుర్భి రాఢకై ర్ద్రోణః కలశో నల్వణోన్మనౌ,
ఉన్మానశ్చ ఘటో రాశి ర్ద్రోణపర్యాయసంజ్ఞకాః.

తా. మఱియు ౪ ఆఢకము లొకద్రోణమనియు, కలశమనియు, నల్వణమనియు ఉన్మనమనియు, ఉన్మానమనియు, ఘటమనియు, రాశియనియు పరంగును.

ద్రోణాభ్యాం శూర్పకుంభౌచ చతుష్షష్టిశరావకః,
శూర్పాభ్యాంచ భవే ద్ద్రోణీ వాహో గోణీచ సాస్మృతా,

తా. మఱియు ౨ ద్రోణము లొకశూర్పమనియు, కుంభమనియు, ౨ శూర్పవ లొక ద్రోణియనియు, వాహమనియు, గోణియనియు జెప్పంబడును. ద్రోణియన ౬ శరావములు.

ద్రోణీ చతుష్టయం ఖారీ కథితా సూక్ష్మబుద్ధిభిః.
చతుస్సహస్రపలికా షణ్ణవత్యధికాచ సా.

తా. మఱియు ౪ ద్రోణు లొకఖారి యనిజెప్పంబడును. ఖారియన ౪౦౯ పలములు.

పలానాం ద్విసహస్రంచ భారఏకః ప్రకీర్తితః,
తులా పలశతం జ్ఞేయం సర్వత్రైవైష నిశ్చయః.

తా. ౨౦౦ పలము లొక భారమనియు, ౧౦౦ పలము లొక తులమనియు జెప్పంబడును. కావున ముందు జెప్పంబోయెడి ప్రమాణంబులనన్నిటిని ఇదే ప్రకారముగా నెఱుంగందగును.

మాషటంకాక్షబిల్వాని కుడవః ప్రస్థమాఢకం,
రాశి గోణీ ఖారికేతి యథోత్తరచతుర్గుణాః,

తా. ౪ మాషము లొకటంకమనియు, ౪ టంకము లొక అక్షమనియు ౪ అక్షము లొకబిల్వమనియు, ౪ బిల్వము లొకకుడవమనియు, ౪ కుడవము లొక ప్ర

మనియు ౪ ప్రస్థము లొక ఆఢకమనియు, ౪ ఆఢకము లొక రాశియనియు, ౪ రాసు లొకగోణియనియు, ౪ గోణు లొకఖారియనియు నెఱుంగవలయును. ఇఁక పచ్చవిగ నుండు ద్రవ్యపరిమాణంబుల వచించెదను.

గుంజాదిమాన మారభ్య యావత్స్యా త్కుడవస్థితిః,
ద్రవార్ద్రశుష్కద్రవ్యాణాం తావన్మానం సమంమతమ్.
ప్రస్థాదిమాన మారభ్య ద్విగుణంతు ద్రవార్ద్రయోః,
మానం తథా తులాయాస్తు ద్విగుణం న క్వచిత్ స్మృతమ్.

తా. పైఁజెప్పిన పరిమాణంబులలో గుంజాప్రమాణము మొదలుకొని కుడవప్రమాణమువఱకు రసార్ద్రశుష్కద్రవ్యంబులను సమాంశంబులుగను, ప్రస్థాదిపరిమాణంబులకు రసార్ద్రద్రవ్యంబులను శుష్కద్రవ్యంబులకన్న ద్విగుణంబుగను స్వీకరింపవలయును. ఐనను తులమనుప్రమాణము ద్విగుణంబుగ జెప్పంబడదయ్యెను.

శ్రీ ర స్తు.

బ స వ రా జీ య ము

ప్ర థ మ ప్ర క ర ణ ము

అవతరణిక. వైద్యశాస్త్రపారీణుం డగు బసవరాజు అను విద్వాంసుఁడు లోక హితార్థంబై బసవరాజీయ మని పేర్కొనంబడిన యీవైద్యశాస్త్రమును చేయంబూని తనచేఁ జేయంబడు నీగ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిసమాప్తి యగుటకై నమస్కారాత్మకమంగళమును "శ్రీనాథం పార్వతీనాథం" అనుశ్లోకముచేఁ జేయుచున్నాఁడు.—

శ్లో. శ్రీనాథం పార్వతీనాథం వాణీనాథం సరస్వతీం,
హేరంబం వటుకం విద్యాం సతతం తం నమామ్యహమ్. 1

తాత్పర్యము. లక్ష్మీపతి యగువిష్ణువు గౌరీపతి యగునీశుఁడు వాణీపతి యగుబ్రహ్మ విద్యాధిష్ఠానదేవత యగు సరస్వతి విఘ్నేశ్వరుఁడు వటుకభైరవుఁడు వీరిని నేను ఎల్లపుడు నమస్కరించెద.

శ్రీనీలకంఠం భుజగేంద్రభూషం నాగాజినం రాజకళాకలాపం,
గౌరీశ్వరం దేవమునీంద్రసేవ్యం దేవం భజే శ్రీగిరిరాజనాథమ్. 2

తా. శోభాకరనీలకంఠయుక్తుఁడును శ్రేష్ఠసర్పాభరణాలంకృతుఁడును గజచర్మధరుఁడును చంద్రకళాభూషణుఁడును పార్వతీపతియును ఇంద్రాదిదేవ నారదాదిముని సేవ్యుఁడును కైలాసపతియు నగు పరమేశ్వరుని బసవరాజు అను నేను భజియించెద.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 3

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠం బగు బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమును వచింపుచున్నాఁడను.

వృషరాజీయనామాయం గ్రంథః పరమదుర్లభః,
శ్రీమద్బసవరాజేన ధియా గురుసమేనచ. 4
పరోపకారపుణ్యాయ ప్రయాసేనచ నిర్మితః,

తా. బుద్ధియందు బృహస్పతితో సమానుఁడైన బసవరాజు అని పేరొందఁ బడిన నేను పరోపకారపుణ్యమునకై బసవరాజీయ మని పేరొందఁబడి కడుదుర్లభముగ నుండు నీగ్రంథము నతిప్రయాసచే నిర్మించినాఁడను.

చరకం మాధవం కల్పం భైరవం కల్పమేవచ. 5
వాగ్భటం సిద్ధవిద్యాభూం తథాసిద్ధరసార్ణవం,
తథా భేషజకల్పంచ తద్వజ్జాతుకకర్ణకమ్. 6
మాధవీయం చాశ్వినీయ మాయుర్వేదం తథైవచ,
సిందూరదర్పణం తద్వత్పూజ్యపాదీయమేవచ. 7
దేవీశాస్త్రం చంద్రకల్పం బ్రహ్మగారుడమేవచ,
చింతామణిం జ్యోతిషం చ కాశీఖండం తథైవచ. 8
శారీరసూత్రం తద్వచ్చ నిత్యనాథీయమేవచ,
తద్వచ్చ నందినాథీయం తథా చాగ్నిమతాంతరమ్. 9
మతాంతరం చాన్యశాస్త్రం చికిత్సాసారసంగ్రహం,
తథాకర్మవిపాకంచ తద్వద్రేవణకల్పకమ్. 10
ఇత్యాదిగ్రంథరత్నాని సమాలోచ్య యథామతి,
లోకోపకారార్థమిమం జగద్వైద్యనుతం తథా. 11
ఆంధ్రభాషాయుతం తద్వత్కరామలకవత్స్ఫుటం,
సర్వరోగనిదానైశ్చ సాధ్యాసాధ్యై స్తథైవచ. 12
సద్వైద్యైశ్చికిత్సితైర్యుక్తం వక్ష్యే సంతోష్య యత్నతః.

తా. ఇపుడు బసవరాజు అను నేను చరకము మాధవకల్పము భైరవకల్పము బాహటము సిద్ధవిద్యాభు సిద్ధరసార్ణవము భేషజకల్పము జాతుకకర్ణకము మాధవీయము అశ్వినీయము ఆయుర్వేదము సిందూరమణిదర్పణము పూజ్యపాదీయము దేవీశాస్త్రము చంద్రకల్పము బ్రహ్మగారుడము చింతామణి జ్యోతిషము కాశీఖండము శారీరసూత్రము నిత్యనాథీయము నందినాథీయము అగ్నిమతాంతరము మతాంతరము అన్యశాస్త్రము చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహము కర్మవిపాకము రేవణసిద్ధకల్పము ఇవి మొదలగు సమస్త వైద్యశాస్త్రరత్నంబుల నాబుద్ధ్యనుసారంబుగా బాగుగా పరిశీలించి లోకోపకారార్థము

జగద్వైద్యనుతంబుగా ఆంధ్రభాషాయుక్తంబుగ కరతలామలకమువలె స్ఫుటంబుగా సర్వరోగనిదానంబులు సాధ్యాసాధ్యంబులు సర్వరోగచికిత్సలు కలిగియుండునటుల బసవరాజీయం బను దుర్లభం బగు నీవైద్యశాస్త్రమును సంగ్రహముగా రచియింపు చున్నాఁడను.

ప్రోవాచ రోగనికరస్య వినాశనాయ
భైషజ్యతంత్రమమలంహి మహాంశ్చ దేవః,
బ్రహ్మాదివిష్ణుసురసిద్ధవిలోలచిత్తో
భక్త్యా విజృంభితమహం వృషభం స్మరామి. 13

తా. బ్రహ్మ విష్ణువు సురలు వీరలయందాసక్తచిత్తముగల నేను దేవతలలోఁ పెద్ద యగు ఏవృషభుఁడు సకలరోగనివారణార్థంబై బైషజ్యతంత్రమును వచించెనో అట్టి మహామహిమగల వృషభుని మిగుల భక్తిచే భజింపుచున్నాఁడను.

యుగోపయుక్తగ్రంథములు

కృతేతు చరకః ప్రోక్త స్త్రేతాయాంతు రసార్ణవః,
ద్వాపరే సిద్ధవిద్యాభూః కలౌ బసవకః స్మృతః. 14

తా. కృతయుగమునకు చరకగ్రంథమును, త్రేతాయుగమునకు రసరత్నాకరమును, ద్వాపరయుగమునకు సిద్ధవిద్యాభు అను గ్రంథమును, కలియుగమునకు బసవరాజీయమును శ్రేష్ఠంబు లని చెప్పంబడియె.

ఆయుర్వేదప్రశంస

ఆయుష్యరక్షణార్థత్వా దాయుర్వేద స్తథోచ్యతే,
ధర్మార్థకామమోక్షాణాం వర్గాణాం ఫలదాయకః. 15

తా. ఆయుర్వేదము ఆయుర్వృద్ధికారణం బగుటం జేసి ఆయుర్వేద మనంబడు. మఱియు నది ధర్మార్థకామమోక్షరూపపురుషార్థచతుష్టయములకుకూడ కారణంబుగ నుండు.

గ్రంథాధ్యయనఫలము

ఉక్తంచ బసవాఖ్యేన నిదానం వృషరాజకం,
యోఽధీతే జానత స్తస్య సిద్ధ్యంత్యర్థానసంశయః 16

తా. బసవరాజుచేఁ జెప్పఁబడిన బసవరాజీయనిదానము నెవ్వ రభ్యసించి దాని యందలి యర్థము నెఱిఁగెదరో వారలకు రోగనిదానాది సకలసిద్ధులు నిశ్చయముగ కలుగును,

నిదానం సంప్రవక్ష్యామి బసవాఖ్యం కలౌయుగే,
యస్యజ్ఞానాచ్చ రోగాణాం ప్రయోగం కర్తు మర్హతి. 17

తా. కలియుగోపయుక్తం బగునటుల బసవరాజీయనిదానము చెప్పఁబడియె. కావున దానియందలి యర్థజ్ఞానము నెఱిఁగెడివారు చికిత్సలయందు సమర్థు లయ్యెదరు.

గ్రంథస్థవిషయములు

శ్రుత్వా సమస్తం క్రియతేచసారం ధాన్వంతరోక్తం బహుజాలయుక్తం,
కాయాదిబాలగ్రహరోగసంఘాన్ చికిత్సితాద్యాన్ రసధాతుశోధనమ్.
కషాయచూర్ణాన్ఘుటికానుపానే తైలాదిలేహ్యాన్ఘృతయంత్రమంత్రాన్,
రత్నాదిశుద్ధించ విషక్రియాస్తథా పాషాణకాదే స్సకలాంచ శుద్ధిమ్.
అన్యత్ప్రివక్ష్యేథ దేశకాలాన్ లింగాఖ్యదేహం ప్రకృతిం మలాదీన్,
జ్వరాదికాన్వై సకలాంశ్చరోగాన్ జ్ఞాత్వా భిషక్కర్మ సమారభేద్వై.

తా. ధన్వంతరిప్రణీతంబై అనేకార్థజాలములుగల వైద్యశాస్త్రమును నేను బాగుగ నెఱిఁగి యీగ్రంథమును రచియించినాఁడను. ఇందు శరీరాది బాలగ్రహరోగ సమూహములు, తచ్చికిత్సలు, రసధాతుశుద్ధులు, కషాయములు, చూర్ణములు, ఘుటికలు, అనుపానములు, తైలములు, లేహ్యములు, ఘృతములు, యంత్రములు, మంత్రములు, రత్నాదిశుద్ధులు, విషచికిత్సలు, పాషాణాదిశుద్ధులు, దేశకాలములు, లింగదేహము, ప్రకృతి, మలములు, నాడీనిదానము, దూతలక్షణము, పథ్యములు, అపథ్యములు, ఇతర రోగములు, జ్వరము మొదలగు సర్వరోగములు చెప్పఁబడియున్నయవి. కావున వాని నెల్ల వైద్యుఁడు బాగుగా నెఱిఁగి చికిత్స జేయవలయు.

జ్వరోత్పత్తి.

యుగక్రమా ద్ధర్మబలస్య నాశ స్తథాక్రమా జ్జీవగతిశ్శరీరే,
కృతేయుగేప్యస్థిగతశ్చ జీవ స్త్రేతాయుగే మజ్జగతోవిధేయః. 21
ద్వాపారకే మాంసగతశ్చ జీవః కలౌయుగే తిష్ఠతి చాన్నపానే,
జ్ఞాత్వా ప్రయోగః క్రియతే బుధైఃకలౌప్రయోగమిచ్ఛన్ సుతరాం
[సువైద్యః.22

తా. ధర్మము, కృత త్రేతా ద్వాపర కలియుగములయందు క్రమముగా క్షయించును. అటులనే యుగక్రమముగా శరీరమునందలి జీవుఁడును (ప్రాణవాయువును) క్షయించు. ప్రాణవాయువు కృతయుగమున అస్థిగతముగా, త్రేతాయుగమున మజ్జా

ముగా, ద్వాపరయుగమున మాంసగతముగా, కలియుగమున అన్నపానాశ్రితముగా
డు. (దానంజేసి మానవులకు కృతయుగమున అస్థిగతజ్వరము, త్రేతాయుగమున
జ్జాగతజ్వరము, ద్వాపరయుగమున మాంసగతజ్వరము, కలియుగమున అన్నపానాశ్రిత
రము తరుచుగా జనించు.) కావున బుద్ధిమంతుఁడగు వైద్యుఁడు చికిత్సఁజేయబూనిన
ఁడై పైక్రమంబుల నెఱిఁగి కలియుగానుగుణచికిత్సలం జేయవలయు. అటుల చేయు
ఁడే సువైద్యుఁడు.

న్నాచ్చ పానాచ్చ పురీషమూత్రం పురీషమూత్రాత్ప్రభవంతిరోగాః,
లస్య రోధో జ్వరమూలమాహుః పిత్తాధికం స్యాజ్జలపానదోషాత్.
లేచరంత స్సకలాశ్చ జీవాః ప్రసూతిభావే మలముద్గిరంతి,
త్పానసేవాత్స్వతిపిత్తవృద్ధి స్తస్మాచ్చ పిత్తం విషవహ్నిరూపమ్. 24
త్తంచనాభేశ్శ్రితవామభాగం తత్పాచకాఖ్యం జ్వరమూలకం స్యాత్,
వాతాదిదోషానలనాశకంస్యాదంతర్గతోసౌబహిరేవ గమ్యతే. 25

తతస్సవాయు ర్జఠరే ప్రవిష్ట స్స్రోతాంసి రుద్ధ్వా జ్వరతీవ్రకారః,
దోషత్రయం ద్వంద్వజసన్నిపాతా నామాతిసారం విషమం విదాహమ్.
ఇత్యాదిరోగాంస్తుబహూంశ్చకుర్యాద్దృష్ట్వాప్రయత్నం కురుతేచికిత్సకః.
బహిర్గతోగ్నిః పునరంతరం యథా ప్రవేక్ష్యతే యేన కృతేన తత్క్షణాత్,
విధిప్రయుక్త్యా క్రియతేచ లంఘనం పాకక్రియాంక ర్తుమిహోచ్యతేపునః.

తా. అన్నపానాదులవలన మలమూత్రంబులును వానివలన రోగంబులును జనించు. మఱియు మలనిరోధమువలన జ్వరములును మిక్కుటముగా నీరుద్రాగుటవలన పైత్యరోగములును ఉదకములయందలి జీవరాసులు ప్రసవకాలమున వెళ్ళగ్రక్కెడి మలమిశ్రిత జలపానమువలన కడుపిత్తరోగమును జనించు. అందులంజేసి ఆ పిత్తము విషాగ్ని స్వరూపంబై నాభికి వామపార్శ్వంబున నుండినదై పాచక మనుపేరం బర గుచు సర్వజ్వరములకు మూలకారణంబై వాతాది దోషములను అగ్నిని నశింపఁజేయు. మఱియు నాపిత్తము అంతర్గతంబైయుండినను నాడీచలనమువలన వెలపట దృశ్యం బగుచుండు. పిదప వాతము జ్వరమున ప్రవేశించి నాడుల నడ్డగించి తీవ్రజ్వరములను కలుగంజేయు. మఱియు నాపిత్తమే వాతపిత్తశ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతజ్వరములను ఆమాతిసారము విషమరోగము విదాహము మొదలగు అనేకరోగములను కలుగఁజేయు. కావున వైద్యుఁడు తత్తత్కారణంబుల నెఱిఁగి చికిత్సింపవలయు. మఱియు వైద్యుఁడు

బహిర్గతజ్వరాగ్ని యెవ్విధ చికిత్సలచే తత్క్షణము లోపలఁ బ్రవేశించునో అవ్విధ చికిత్సలు జేయుటయేగాక శాస్త్రోక్తప్రకారము లంఘనమును చేయించవలయు.మఱియు పూర్వోక్త జ్వరము ఏక్రియచే పాకమును జెందునో అట్టిదానిని వచించెద.

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః,
బహిరగ్నిర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథా క్రియామ్. 28
ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః,
ధాతూత్పన్నాశ్చ యేదోషా అన్యానన్వేష్యయథాక్రమమ్. 29
అంతర్గతాశ్చయేదోషాజ్వరరూపా బహిర్గతాః,
పునరామాశయగతా జ్వరపాకమవాప్యతే. 30
తన్మధ్యేచాప్యపథ్యాని కురుతేఽజీర్ణముచ్యతే,

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిఁగి యెవ్విధ చికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపలఁ బ్రవేశించునో అవ్విధచికిత్సలను వైద్యుఁడు చేయవలయును. అట్లు చికిత్సలం జేయుకాలమున ఔషధముల ప్రభావము నెఱిఁగి వానిని ప్రయోగించవలయు. ధాతుజనితదోషములను యితరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించెద. అంతర్గత దోషములు బహిర్గతంబులైన జ్వరరూపం బగు. బహిర్గతదోషములు మరల ఆమాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందు. జ్వరపాకమధ్యమున అపథ్యంబులుసేసిన అజీర్ణ రోగము జనించు.

రసరక్తగతం మాంసమజ్జాస్థిగతమేవచ. 31
ఏతన్మధ్యేత్వపథ్యాని ధాతుగస్తు తథోచ్యతే,
ధాతుగశ్చేత్త్వపథ్యాని కురుతే తత్క్షయో భవేత్. 32

తా. అజీర్ణదోషముచే రసగత రక్తగత మాంసగత మజ్జాగత అస్థిగతజ్వరములు జనించు. అపుడు అపథ్యంబులుసేసిన యవి ధాతుగతంబులగు. ధాతుగతంబున అపథ్యంబులుచేసిన ధాతుక్షయము కలుగు.

అష్టధాతుస్థానములు

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తంసూక్తముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేస్మిన్ అష్టధాతునిగద్యతే. 33
నాడ్యోష్టౌ పాణిపాత్కంఠ నాసోపాంతసమాశ్రితాః,
పాదయోర్హస్తయోర్ఘ్రాణ మూలయోః కంఠమూలయోః 34
(ఆయుర్వేదే)

తా. ఇఁక ఆయుర్వేదములోఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము సంక్షిప్తముగా విశదముగా
ఁసలకు అష్టస్థానములను వచించెద. ఎట్లన్న.—హస్తద్వయగతనాడులు రెండు,
ద్వయగతనాడులురెండు, కంఠమున నిరుపార్శ్వములయందుండునాడులు రెండు,
కమున నిరుపార్శ్వములయందుండునాడులు రెండు - అని నాడులు ఎనిమిది
ఁబులు.

పాదయోర్నాడికాస్థానం గుల్ఫస్యాంగుళికాత్రయం,
హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాంతే మణిబంధేఽంగుళిత్రయమ్. 35

కంఠమూలేఽంగుళిద్వంద్వం నాసామూలేఽంగుళాధికం,
స్థానాన్యేతాని నాడీనాం తేషు ప్రాణోవ్యవస్థితః 36

తా. పాదాశ్రితనాడులు గుల్ఫప్రదేశమున (చీలమండల)కు క్రిందుగా మూడం
ళములస్థానములోను, హస్తాశ్రితనాడులు ప్రకోష్ఠాంతమునందు మణికట్టుకు క్రిందుగా
ాడంగుళములస్థానములోను, కంఠమూలాశ్రితనాడులు యిరుపార్శ్వములయందు
డంగుళములస్థానములోను, నాసామూలాశ్రితనాడులు ఏకాంగుళస్థానములోను
ండును ఈయెనిమిదిస్థానములను ప్రాణవాయువు లాశ్రయించియుండును.

సిరాదిస్వరూపము

పత్రరేఖానిభాభిన్నాసూక్ష్మావపుస్సిరాశ్శ్రితాః,
మృణాలనాడికారూపాస్స్రోతాంసి సర్వదేహగాః. 37

తా. సన్ననరములు ఆకుల రేఖలంబోలి యతిసూక్ష్మంబులై శరీరమంతట వ్యాపించి
యుండు. పెద్దనరములు తామరనాళములంబోలి శరీరమంతట వ్యాపించియుండు.

నాడీపరీక్ష

జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్యచ విమోచనం,
యత్తుస్థానం సముచ్చేత పాదనాడీం నిదర్శయేత్. 38

తా. ఆయువు, శరీరలఘుత్వము శరీరస్వాస్థత జ్వరవిమోచనము వీని నెఱుఁగుటకై
పాదగతనాడీస్థానమును తప్పక పరీక్షింపవలయు.

నాడీస్పర్శనవిధి

సవ్యేన రోగధృతికూర్పరభాగమధ్యం
పీడ్యాథ దక్షిణకరాంగుళికాత్రయేణ,

అంగుష్ఠమూలమధిపశ్చిమభాగమధ్యే
నాడీప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్. 39

తా. వైద్యుఁడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచెయ్యిమొదలు తన వామహస్తముచే చక్కగా పిసికి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠమూలములో లోభాగమధ్యమునందు తన దక్షిణకరాంగుళిత్రయములచే యెల్లపుడు వాతగతిని పరీక్షించి రోగనిదానము తెలియఁగవలయు.

స్త్రీపురుషనాడీభేదము

స్త్రీణామూర్ధ్వముఖఃకూర్మః పుంసాం పునరధోముఖః,
అతఃకూర్మవ్యతిక్రాంతాత్సర్వత్రైషవ్యతిక్రమః. 40
లక్ష్యతే దక్షిణే పుంసాం యాచ నాడీవిచక్షణైః,
కూర్మభేదేన వామానాం వామేచైవావలోక్యతే. 41

తా. నాభికూర్మము స్త్రీలకు ఊర్ధ్వముఖముగను, పురుషులకు అధోముఖముగ నుండుటవలన స్త్రీపురుషులకు నాడులుకూడా వ్యత్యస్తముగ నుండును. కాఁబట్టి స్త్రీలకు వామహస్తమునందును, పురుషులకు దక్షిణహస్తమునందును నాడిని పరీక్షింపవలయు. నపుంసకుఁడైనయెడల వాని స్త్రీపురుషభేదముల తెలిసికొని వామ దక్షిణ క్రమముగా నాడిని పరీక్షింపవలయు.

హస్తగళనాడీపరీక్ష

తిర్యగ్యవప్రమాణేన జహాతిచ నిజంపదం,
సూచితం జీవనిర్యాణం హస్తనాడీగళేచయా. 42

తా. నాడి తిర్యగ్యవప్రమాణము హస్తమందేకాని గళమందేకాని స్వస్థానమును విడిచియుండిన జీవుఁడు శరీరమును విడనాడు నని తెలియవలయు.

హస్తనాడీపరీక్ష

అజీర్ణమామదోషంచ జ్వరస్యాగమనం క్షుధాం,
వాతపిత్తకఫాన్దుష్టాన్ హస్తనాడీ నిదర్శయేత్. 43

తా. అజీర్ణము ఆమదోషము జ్వరాగమనము ఆఁకలి దుష్టమైన వాతపిత్తశ్లేష్మములు వీనిని హస్తనాడివలన తెలియవలయును.

కంఠనాడీపరీక్ష

ఆగంతుకజ్వరం తృష్ణామాయాసం మైథునం క్లమం,
భయం శోకంచ కోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్. 44

తా. ఆగంతుకజ్వరము దప్పి ఆయాసము మైథునము బడలిక భయము శోకము కోపము వీనిని కంఠనాడివలన తెలియవలయు.

నాసానాడీపరీక్ష

మరణం జీవితం కామం నేత్రరోగం శిరోవ్యథాం,
శ్రావణాన్ముఖజాన్రోగాన్ నాసానాడీ నిదర్శయేత్. 45

తా. మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము తలనొప్పి చెవినొప్పి ముఖరోగము వీనిని నాసానాడివలన తెలియవలయు.

శుభనాడీపరీక్ష

సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవచ,
అచంచలమమందత్వం సర్వాసాం లక్షణం శుభమ్. 46

తా. సర్వనాడులు విశదముగ నిర్మలముగ (అనఁగా జాడ్యరహితముగ) స్వస్థానమునందు స్థిరముగ చంచలరహితముగ మంథనవిహీనముగ నుండిన శుభలక్షణము లని తెలియవలయు.

వాతాదినాడీపరీక్ష

వాతపిత్తకఫంచైవ ద్వంద్వజం సాన్నిపాతకం,
సాధ్యాసాధ్యవివేకంచ సర్వం నాడీనిదర్శయేత్. 47

తా. వాత పిత్త శ్లేష్మ ద్వంద్వజ సన్నిపాతరోగసాధ్యాసాధ్యంబుల నన్నిటిని నాడీగతివలన నెఱుఁగవలయు.

వాతాదినాడీలక్షణము

వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ చపలా పిత్తవాహినీ,
స్థిరా శ్లేష్మవతీజ్ఞేయా సంసర్గాన్మిశ్రలక్షణమ్. 48

తా. వాతనాడి వక్రముగ పిత్తనాడి చంచలముగ శ్లేష్మనాడి స్థిరముగ నడుచు. నాడి సంకరమున మిశ్రమముగ నడుచు.

వాతాధిక్యనాడీలక్షణము

*వాతాధికే వహేచ్చాగ్రేవ్యంతే శ్లేష్మాధికా వహేత్,
మధ్యేపిత్తాధికానాడీ సన్నిపాతే విలక్షణమ్. 49

తా. నాడి వాతాధిక్యమున మొదటి వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ,

---

* పాఠాంతరము.—వాతాధికావహేదంతే న్యగ్రే శ్లేష్మాధికావహేత్, మధ్యే పిత్తాధికానాడీ సన్నిపాతే త్రిలక్షణమ్.

శ్లేష్మాధిక్యమున మూడవవ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ, పిత్తాధిక్యమున మధ్యమ వ్రేలియొక్క అగ్రమునందు తీవ్రముగ నడుచు. సన్నిపాతమునందు విలక్షణముగ నడుచు.

వాతే వాతాధికానాడీ వ్యాళీవ కుటిలా సదా,
అత్యంతదుష్టావహతి స్తబ్ధా తంత్రీసమాకృతిః 50

తా. వాతనాడి వాతాధిక్యమునందు సర్పమువలె వక్రముగను కడుదుష్టంబున బిగించఁబడిన తంత్రిచందంబునను నడుచు.

పిత్తాధిక్యనాడీలక్షణము

పిత్తాధికేతు చపలా నాడీ వహతి కాకవత్,

తా. పిత్తనాడి పిత్తాధిక్యమునందు చంచలముగను కాకివలె నడుచు.

శ్లేష్మాధిక్యనాడీలక్షణము

బకదర్దురసంచారా చటకావర్తికాగతిః. 51
కఫేన దుష్టనాడీతు హంస కుక్కుటగామినీ,
కపోతమందసంచారా వహతీతి వినిశ్చయః. 52

తా. శ్లేష్మనాడి శ్లేష్మాధిక్యమునందు కొంగవలె కప్పవలె ఊరపిచ్చుకవలె *పిరికిపిట్టవలె నడుచు. మఱియు కడుదుష్టంబున హంసవలె కోడివలె పావురపిట్టవలె మందముగ నడుచు.

ప్రకారాంతరనాడీలక్షణము

అగ్రే వాతవహానాడీ మధ్యే వహతి పిత్తలా,
అంతే శ్లేష్మవికారేణ నాడీ జ్ఞేయా బుధైస్సదా. 53
వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ పిత్తాదుత్ప్లుత్యగామినీ,
కఫాన్మందగతిర్జ్ఞేయా సన్నిపాతాదతిద్రుతా. 54

తా. వాతనాడి వాతప్రకోపమున అగ్రమునందు వక్రముగ, పిత్తనాడి మధ్యమందుండినదై పిత్తప్రకోపమున కప్పవలె ఎగిరెగిరియు, శ్లేష్మనాడి కడపట నుండినదై కఫప్రకోపమున మందముగ నడుచు. సన్నిపాతమునందు పైఁజెప్పఁబడిన మూఁడు నాడులు కడుతీవ్రముగ నడుచు.

వాతపిత్తనాడీలక్షణము

ముహుస్సర్పగతిం నాడీం ముహుర్భేకగతిం తథా,

* ఇదే మీనవల్లంకిపిట్ట.

వాతపిత్తద్వయోద్భూతాం ప్రవదంతి విచక్షణాః. 55

తా. వాతపిత్తసంసర్గమునందు నాడి పలుమారు సర్పమువలె కప్పవలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

వాతశ్లేష్మనాడీలక్షణము

భుజగాదిగతిం నాడీం రాజహంసగతిం తథా,
వాతశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవదంతి వినిశ్చయమ్. 56

తా. వాతశ్లేష్మసంసర్గమునందు నాడి సర్పము రాజహంస వీనివలె నడుచు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

పిత్తశ్లేష్మనాడీలక్షణము

మండూకాదిగతిం నాడీం మయూరాదిగతిం తథా,
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రాహు ర్వైద్యవిశారదాః. 57

తా. పిత్తశ్లేష్మ సంసర్గమునందు నాడి కప్ప నెమలి మొదలగువాని గమనము గలదిగ నుండు నని వైద్యవేత్తలు వచించెదరు.

సన్నిపాతనాడీలక్షణము

మందంమందం శిథిలశిథిలం వ్యాకులం వ్యాకులం వా
స్థిత్వాస్థిత్వా వహతి ధమనీయాతినాశంచ సూక్ష్మా,
నిత్యంస్కంధే స్ఫురతి పునరప్యంగుళిస్సంస్పృశేద్వా
భావై రేవం బహువిధతరై స్సన్నిపాతేత్వసాధ్యా. 58

తా. సన్నిపాతమునందు నాడి కడుమందముగ కడుశిథిలముగ కడువ్యాకులముగ నిలిచి నిలిచియు కడుసూక్ష్మముగ పలుమాఱు భుజములపై స్థిరముగ నడుచుచు నంతలోనే అంగుళిస్థానము చేరి యనేకరీతులుగ నడుచుటయేగాక నాశనమును చెంది నటులకూడ దృశ్యం బగు. కావున నీసన్నిపాతం బసాధ్యంబు.

అసాధ్యనాడీలక్షణము

యాత్యుత్కటాస్థిరాత్యంతం యాత్యేవం మందగామినీ,
యాచసూక్ష్మాచ వక్రాచ తామసాధ్యాంచ నిర్దిశేత్. 59

తా. ఏనాడి దోషముమీఁద హెచ్చుగా కడుస్థిరముగా కడుమందముగా సూక్ష్ముముగా వక్రముగా నడుచుచుండునో, అట్టినాడి అసాధ్యం బని తెలియవలయు.

మృత్యునాడీలక్షణము

వ్యాకులా శిథిలా మందా స్థిత్వాస్థిత్వా ప్రయాతి యా,
స్థానం క్రమేణ ముంచంతీ నాడీ మరణశంసినీ. 60

తా. ఏనాడి వ్యాకులముగా శిథిలముగా మందముగా నిలిచి నిలిచియు, క్రమముగా స్థానమును విడనాడి నడుచుచుండునో ఆనాడి మరణసూచకనాడి యని తెలియవలయు.

అత్యంతశీతలా నాసా స్తైమిత్యం నేత్రయోరపి,
స్థానచ్యుతిశ్చ నాడీనాం సద్యోమరణహేతవః. 61

తా. ఎవనినాసిక కడుశీతలముగా నేత్రములు నిశ్చలముగా (అనఁగా రెప్పపాటు వేయకుండా) నుండి నాడికి స్వస్థానచలనము కలిగియుండునో వాఁడు తత్క్షణమున మృత్యువును గాంచు.

జహాతి యస్య స్వస్థానం యవార్ధమపి నాడికా,
న స జీవితమాప్నోతి త్రిదినేనైవ పంచతామ్. 62

తా. ఎవనినాడి స్వస్థానమును విడనాడి యవార్ధప్రమాణమైనను చలించియుండునో వాఁడు మూఁడుదినములలో మరణమును జెందు.

అజీర్ణనాడీలక్షణము

అజీర్ణాదుద్భవానాడీ కఠినా పూరితా జడా,
ప్రసన్నాస్ఫుటితాశుద్ధా క్షుధానాడీ ప్రశస్యతే. 63

తా. అజీర్ణనాడి కఠినముగా పూరితముగా జడముగా నడుచు. ఆఁకలిగొనినవాని నాడి నిర్మలముగా స్పష్టముగా సాంకర్యరహితముగా నడుచు.

బాలవృద్ధాదులనాడీలక్షణము

బాలానామపి వృద్ధానాం మూకానామపి దేహినాం,
ఉన్మత్తానామభిన్యాస విమూఢమనసామపి. 64
వ్యస్తం సమస్తం ద్వంద్వంచ దోషరూపమశేషతః,
దర్శయత్యచిరాదేవ నాడీ ద్రవ్యాణి దీపవత్. 65

తా. దీపము సర్వవస్తువులను ప్రకాశింపఁజేయునటుల, బాలురు వృద్ధులు మూకులు ఉన్మత్తులు అభిన్యాసరోగపీడితులు యోగపురుషులు వీరలనాడి తనయొక్క ప్రత్యేకగతిని సంకరగతిని ద్వంద్వగతిని దోషగతిని కడుశీఘ్రముగా ప్రకాశింపఁజేయు.

త్రికాలనాడీలక్షణము

ప్రాతః శ్లేష్మగతిర్నాడీ మధ్యాహ్నే చాతిపిత్తళా,
అపరాహ్నే వాతికా జ్ఞేయా పునః పిత్తా [1] నిశార్ధకే 66

నాడి [2] ప్రాతఃకాలమునందు శ్లేష్మగతి గలదిగ [3] మధ్యాహ్నమునందు పిత్తగతి గలదిగ [4] అపరాహ్ణమునందు వాతగతి గలదిగ అర్ధరాత్రియందు మరల పిత్తగతి గలదిగ నడుచు.

నాడీగతవాతసంచారకృత్యము

స్పర్శనాత్పీడనోద్ఘాతాద్భేదనాన్మర్దనాదపి,
తాసు ప్రాణస్య సంచారం ప్రయత్నేన విశోధయేత్. 67

తా. స్పర్శించుట (తాఁకిచూచుట) పిసుకుట మెటికలు విఱుచుట మర్దించుట వీనిచే నాడులయందలి ప్రాణవాయువును బాగుగా సంచరించునటులఁ జేయవలయు.

నాడీపరీక్షానిషేధకాలము

వ్యాయామతృష్ణాతపపీడితస్య బుభుక్షితో భుక్తవతోఽపిజంతోః,
అభ్యంజనస్నానవధూపభోగక్రియాసు నాడీ న విబోధనీయా. 68

తా. వ్యాయామము దప్పి ఎండ వీనిచే పీడింపఁబడినవానికి ఆఁకలిగొనినవానికి భుజించినవానికి అభ్యంజనము చేసికొనినవానికి స్నానము చేసినవానికి స్త్రీసంభోగము చేసినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు. కావున నట్టిసమయములయందు నాడి పరీక్ష చేయఁజనదు.

సద్యస్స్నాతస్య భుక్తస్య క్షుత్తృష్ణాతపసేవినః,
వ్యవాయ శ్రాంతదేహస్య సమర్థోఽపి నబుధ్యతి. 69

తా. అపుడు స్నానముచేసినవాఁడు భుజించినవాఁడు ఆఁకలిగొనినవాఁడు దప్పి గలవాఁడు ఎండతాఁకినవాఁడు స్త్రీసంభోగము చేసినవాఁడు సంచారముచే బడలిన వాఁడు ఇట్టివారలనాడిని యెట్టి సమర్థుఁడైనను కనుఁగొనఁజాలఁడు.

భుక్తస్య సద్యః స్నాతస్య నిద్రితస్యోపవాసినః,
వ్యాయామశ్రాంతదేహస్య భూతావేసిని రోదనే. 70
సుందరీణాంచ సంయోగే మద్యపానే మతిభ్రమే,

---

1 దినార్ధకే. 2 ప్రాతఃకాల మనఁగా ఉదయాది పదిఘడియలు. 3 మధ్యాహ్న మనఁగా పదిఘడియలు మొదలు ఇరువదిఘడియలవఱకు. 4 అపరాహ్ణ మనఁగా ఇరువది ఘడియలు మొదలు సూర్యాస్తమయమువఱకు,

గంధారీ భక్షణేచైవ పవనాభ్యాససాధకే. 71
కుక్కుటీ శశ మండూక సర్పమాంసాదిభక్షకే,
అపస్మారే శ్రాంతదేహే నాడీసమ్యఙ్న బుధ్యతే. 72

తా. భుజించినవానికి అపుడు స్నానముచేసినవానికి నిదురగాంచినవానికి ఉపవాసముచేసినవానికి వ్యాయామముచే బడలినవానికి భూతము సోకినవానికి రోదనము స్త్రీసంభోగము మద్యపానము చేసినవానికి మతిభ్రమగలవానికి గంజాయి సేవించినవానికి యోగాభ్యాసము సేయువానికి కోడి కుందేలు కప్ప సర్పము వీని మాంసములను భుజించినవానికి అపస్మారరోగముకలవానికి బడలినవానికి నాడి బాగుగా కనుపించదు.

నాడీజ్ఞానహీనవైద్యదోషము

నాడీగతిమవిజ్ఞాయ *యఃకరోతి చికిత్సితం,
ఆరోహతి గిరింసోంధస్తస్యయానసమంవిదుః.

తా. ఎవఁడు నాడీగతి విశేషంబుల నెఱుఁగక చికిత్స చేయంబూనునో, వాఁడు "పర్వతము నెక్కుటకు నడుచుటకు యత్నించు అంధునివలె" భంగపడు.

స్పర్శలక్షణము

అథ స్పర్శమిమం వక్ష్యే కించిదుష్ణం ప్రభంజనే,
అత్యుష్ణం పిత్తరోగేతు హ్యథవాచాతిశీతలమ్. 74
కించిచ్ఛీతం శ్లేష్మరోగే ద్వంద్వజేచ పృథక్పృథక్,

తా: ఇఁక స్పర్శలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగికి కించిదుష్ణముగ నుండు; పైత్యరోగికి కడు ఉష్ణముగగాని కడుశీతలముగగాని ఉండు, శ్లేష్మరోగికి ఒకింత శీతలముగా ద్వంద్వరోగికి పలురీతులుగా నుండు.

రూపలక్షణము

తతస్స్వరూపం పశ్యేచ్చ శ్యామంభాతి ప్రభంజనే. 75
హరిద్రారక్తవర్ణాభం గాత్రం పైత్యే విభాతిచ,
పాండురస్యచ వర్ణాభం స్వరూపం కఫరోగతః. 76
మిశ్రజం ద్వంద్వరోగేతు వివర్ణం సాన్నిపాతికే,

తా. ఇఁక రూపలక్షణమును వచించెద. శరీరము వాతరోగమునందు నల్లగ నుండు,

* చికిత్సాం యః కరోతిచ.

పైత్యరోగమునందు పచ్చగగాని ఎఱ్ఱగగాని ఉండు. శ్లేష్మరోగమునందు *పాండురవర్ణముగా ద్వంద్వరోగమునందు మిశ్రముగా సన్నిపాతమునందు వివర్ణముగా నుండు.

శబ్దలక్షణము

తతశ్శబ్దగుణం వక్ష్యే సమశబ్ద స్సమీరణే. 77
సహర్షోల్బణవాక్పిత్తే శ్లేష్మరోగేచ హీనతా,
ద్వంద్వజే మిశ్రితా జ్ఞేయా భిషక్ఛాస్త్రవిశారదైః 78

తా. ఇక శబ్దలక్షణమును వచించెద. వాతరోగి సమమైన మాటలుకలవాఁడుగ నుండు. పైత్యరోగి నవ్వుచు వదరుచు నుండు. శ్లేష్మరోగి హీనస్వరము కలవాఁడుగ నుండు. ద్వంద్వరోగి మిశ్రభాషలాడుచుండు. ఇటుల వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు తెలిసికొనవలయు.

జ్వరస్వరూపము

రుద్రకోపాగ్నిసంభూత స్సర్వభూతప్రతాపనః,
త్రిపాద్భస్మప్రహరణ స్త్రిశిరా స్సుమహోదరః. 79
వైయాఘ్రిచర్మవసనః కపిలో: మాల్యవిగ్రహః,
పింగేక్షణో హ్రస్వజంఘో భీభత్సో బలవాన్మహాన్. 80
పురుషో లోకనాశార్థ మసౌ జ్వరఇతి స్థితః,
తైస్తైర్నామభిరన్యేషాం సత్వానాం పరికీర్త్యతే. 81
జన్మాదౌ నిధనేచైవ ప్రాయో విశతి దేహినాం,
ఋతే దేవమనుష్యాభ్యాం నాన్యో విషహతే హితమ్. 82

తా. రుద్రకోపాగ్నిలోనుండి జనించినవాఁడుగా, సర్వభూతములను తపింపఁజేయువాఁడుగా, మూడుకాళ్లు మూడుశిరములు పెద్దకడుపు ఇవిగలవాఁడుగా, పులితోలును కప్పుకొనియుండువాఁడుగా, కపిలవర్ణము పసుపువర్ణముగల నేత్రములు, పొట్టిగానుండుపిక్కలు, భయంకరమైన ఆకారము ఇవి గలవాఁడుగా, బలిష్ఠుఁడుగా, లోకనాశముకొఱకు జనించినవాఁడుగా నుండు పురుషుఁడు జ్వర మనఁబడును. ఈ జ్వరపురుషుఁడు స్థావరజంగమములైన సమస్తవస్తువులయందును వెవ్వేరునామములచే వెలయుచుండును. ఇది ప్రాణులకు ఉత్పత్తికాలమునందును అంత్యకాలమునందును కలుగును. దీనిని దేవతలు మనుజులు తప్ప ఇతరులు సహింపఁజాలరు.

---

* అధికముగా దెలుపుగలసిన పచ్చరంగు.

జ్వరో రోగపతిః పాప్మా మృత్యురోజోశనోంతకః,
క్రోధోదక్షాధ్వరధ్వంసి రుద్రోర్ధ్వనయనోద్భవః. 83
జన్మాంతయోర్మోహమయస్సంతాపాత్మాపచారజః,
వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాజాతిషు వర్తతే. 84

తా. జ్వరము సర్వరోగములలో ప్రధానంబై పాపమువలన జనించిన దగుటవలన పాపస్వరూపముగలదై మరణమును గలుగఁజేయునదియై శరీరపుష్టిని గలుగఁజేయునట్టి ఓజస్సును నశింపఁజేయుచు అంతకస్వరూపము గలదిగా నుండును. ఇది దక్షప్రజాపతి యాగమును నాశముచేసిన పరమేశ్వరునియొక్క ఊర్ధ్వనేత్రములోనుండి జనించిన కోప స్వరూపము గలది. ఉత్పత్తినాశము వీనియందు మోహమును కలుగఁజేయును. మిగుల సంతాపస్వరూపము గలదిగ నుండును. విషమాశనాద్యహితాహారములు, స్త్రీసంభోగము, వాతమలమూత్రాది వేగనిరోధము ఇంద్రియములకు అతిసంతోషము అతిపీడనము ఈ మొదలగు అహితాచారములవలన జనించును. ఇది నానావిధనామములచేత పశు పక్ష్యాది సమస్తజాతులయందును వర్తించును. రోగపతి, పాప్మా, మృత్యుః, ఓజోశనః, అంతకః అను నామములచే వ్యవహరింపఁబడుచుండును.

జ్వరజాతిభేదములు

పాకలశ్చైవ నాగానాం పర్వతానాం శిలాజతు,
భుజంగానాంతు నిర్మోకః జలానాం నీలికాస్మృతా. 85
గవాంచ శితికారోగః ఊషరం పృథివీతలే,
శునస్త్వళర్కో వ్యాఘ్రాదౌ దృష్టిప్రత్యవరోధనమ్. 86
అపస్మృతిః స్మృతాశ్వానాం శిఖోద్భేదశ్శిఖండినాం,
నేత్రరోగప్రవహితో వాయసే జ్వర ఉచ్యతే. 87
పృష్ఠభేదో బిడాలానా మాఖూనాం దర్దురుచ్యతే,
శుకానా మథ సర్వేషాం భిత్తికాజ్వర ఉచ్యతే. 88
శార్దూలానాంచ సర్వేషాం శ్రమోజ్వరఇహేరితః,
మానుషేషుచ ధర్మజ్ఞ మిథ్యాహారాదిసేవనమ్. 89
జన్మన్యంతేచ వన్యానాం స్వభావాజ్జాయతే జ్వరః,
ఏషమాహేశ్వరం తేజో జ్వరనామానుదారుణః. 90

తా. ఏనుఁగులకు కలిగెడిజ్వరము పాకలమనియు, పర్వతములకు కలిగెడి జ్వరము శిలాజిత్తనియు, పాములకు కలిగెడిజ్వరము నిర్మోకమనియు, ఉదకమునకు కలిగెడి

్వరమునీలికా యనియు, ఆవులకు కలిగెడిజ్వరము శీతికా యనియు, భూమికి కలిగెడిజ్వర
ు ఊషర మనియు, కుక్కలకు కలిగెడిజ్వరము అళర్క మనియు, పులులకు కలిగెడి జ్వర
ు దృష్టిప్రత్యవరోధ మనియు, గుఱ్ఱములకు కలిగెడి జ్వరము అపస్మృతి యనియు, నెమ
ుకు కలిగెడిజ్వరము శిఖోద్భేదమనియు, కాకులకు కలిగెడిజ్వరము ప్రవాహతమనియు,
ల్లులకు కలిగెడిజ్వరము పృష్ఠభేదమనియు, రోమనాశమనియు, పందికొక్కులకు కలిగెడి
్వరము దర్దురమనియు, చిలుకలకు కలిగెడిజ్వరము భిత్తికాయనియు, శివంగి మొదలగు
ంతువులకు కలిగెడిజ్వరము శ్రమమనియు చెప్పఁబడును. మనుజులకు మిథ్యాహారాదుల
లన జ్వరము కలుగును. ఏనుఁగు మొదలగు అడవిజంతువులకు అంత్యకాలమునందు
్వభావముగానే జ్వరము కలుగును. ఇటుల అనేకవిధములగు దారుణమైన జ్వరములు
ాహేశ్వరునియొక్క కోపస్వరూపము కలవై యుండును.

ఆహికజ్వరలక్షణము

అథోత్తరం ప్రవక్ష్యామి చాహికజ్వరలక్షణమ్,
శీతం సపులకం గాత్రం దాహసంతాపహృద్గదమ్. 91
శిరోరుజాంగవైకల్యం కుక్షిపార్శ్వేచ శూలకృత్,
అపథ్యవాంఛా తంద్రాచ పాదహృన్ముఖశోఫతా. 92
గాత్రం పాండురవర్ణంచ పీతవర్ణంచ లోచనమ్,
అతీరక్తవిహీనంచాప్యతిసారశ్చ జాడ్యతా. 93
కరపాదవిదాహశ్చాప్యాహికజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే)

తా. ఇఁక ఆహికజ్వరలక్షణముల వచించెద. శరీరమున చలిపుట్టుట, శరీరము ులకరించుట, విదాహము, సంతాపముకలుగుట, ఱొమ్ము నొచ్చుట, తల నొచ్చుట, ంగములు శైథిల్యమును జెందుట, కడుపుపార్శ్వములు శూలించుట, అపథ్యముల సందిచ్ఛ కలుగుట, *తంద్రముకలుగుట, పాదములు ఱొమ్ము ముఖము వాచుట, శరీరము ాండురవర్ణముగ నుండుట, నేత్రములు పసుపుబారియుండుట, నేత్రములు రక్తహీన ులై తెలుపుబారియుండుట, అతిసారము శరీరజాడ్యము కలుగుట, చేతులు కాళ్లు ండుట ఈలక్షణములు గలది ఆహికజ్వరమని తెలియవలయు.

శీతలజ్వరలక్షణము

దేహస్య శీతతా కంపో రోమహర్షశ్చ గాయితా,

---

* తంద్ర యన సోమరితనము, లేక కునికిపాట్లు.

తంద్రామూర్ఛభ్రమశ్చైవ శీతజ్వరస్యలక్షణమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శరీరము చల్లగ నుండుట, వణుకుట, గగుర్పొడుచుట, పాడుట, తంద్ర, మూర్ఛ, భ్రమ యీలక్షణముగలది శీతలజ్వర మని తెలియవలయు.

త్వక్స్థౌ శ్లేష్మానిలౌ శీత మాదౌ జనయతో జ్వరమ్.
తయోః ప్రశాంతయోః పిత్తమంతే దాహంకరోతిచ. (మతాంతరే)

తా. శ్లేష్మవాతములు రెండును తొలుత రసధాతువు నాశ్రయించి వణుకును.చలిని గలుగఁజేసి పిదప జ్వరమును కలుగఁజేయును. ఆశ్లేష్మవాతములు శాంతిచెందిన పిదప పిత్తము ప్రకోపించి విదాహమును గలుగఁజేయును. ఈలక్షణములు సామాన్యముగా శీతపూర్వజ్వరంబులకెల్ల కల వని యెఱుంగవలయు.

శీతజ్వరములకు పాశుపతాస్త్రరసము

రసభస్మ తామ్రభస్మ గంధకంచ మనశ్శిలా,
పాషాణద్వితయంచాథ భృంగీ నీరేణ మర్దయేత్. 96
ద్విదినం వాలుకాయంత్రే చండాగ్నౌచ ద్వియామకమ్,
ద్విగుంజం భక్షయే న్నిత్యమార్ద్రికంచానుపానకమ్. 97
పాశుపతాస్త్రనామాయంసర్వాహికజ్వరంహరేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. రసభస్మము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము, శుద్ధిచేసిన గౌరిపాషాణము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకు రసముచే రెండుదినములు యెడతెగక మర్దించి మాత్రలుజేసి గాజుకుప్పెలో బోసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి రెండుఝాములు (గంధకము జీర్ణంబగువఱకు) తీక్ష్ణాగ్నిచే వండి సాంగశీతలమున దీసి ప్రతిదినము రెండు గురిగింజలయెత్తు ఔషధమును అల్లపురసానుపానముతో సేవింపుచుండిన సకల ఆహిక జ్వరములు నశించు. (ఇదియ పాశుపతాస్త్రరసము.)

శీతజ్వరములకు మహాపాశుపతాస్త్రరసము

ద్విభాగం శ్వేతపాషాణం రసం నేపాళమ్లేచ్ఛకమ్. 98
ప్రత్యేకమేకభాగంతు ఖల్వమధ్యే వినిక్షిపేత్,
కృష్ణదుత్తూరతోయేన మర్దితం యామమాత్రకమ్. 99
ముద్గప్రమాణమాత్రేణ త్వార్ద్రికం చానుపానకమ్,
ఐకాహికం ద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికం నాశయేజ్జ్వరమ్. 100
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము ౨ భాగములు, శుద్ధిచేసిన కఫరి, శుద్ధిచేసిన ళములు, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ఒక్కొకభాగము. ఇత్తే ఏన వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములోవైచి ఒకర్ఝాము నల్ల ఉమ్మెత్తాకురసముతో గా మర్దించి పెసరగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని చలివచ్చినతోడనే పురసముతో సేవింపవలయు. ఇటుల మూఁడుపూటలు సేవించిన ఏకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక శీతలజ్వరములు హరించును. (దీనియందు చప్పిడిగంజిని త్రాగవలయు. యు నీయౌషధమును వరుస త్రిరాత్రజ్వరములయందును సేవింపవలయు. ఈపాశు స్త్రరసములు శీతజ్వరములను హరింపఁజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిజెందినవి.)

ద్వ్యాహికజ్వరలక్షణము

కరపాదవిదాహశ్చ ముఖే పాండురశోఫతా,
అంతర్దాహో బహిశ్శీతం ద్వ్యాహికజ్వరలక్షణమ్. (బాహటే)

తా. చేతులు కాళ్లు మండుట, ముఖము పాండురవర్ణమై శోఫయుక్తముగ టుట, కడుపులో మంట కలుగుట, వెలపట శీతలముగ నుండుట - ఈలక్షణములుంగలది ద్వ్యాహికజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈద్వ్యాహికజ్వరమునందు పైఁజెప్పిన పాశుప స్త్రరసమును సేవింపవలయు.)

త్రిరాత్రజ్వరలక్షణము

దేహినాం శ్యామలంవర్ణం కంఠశోషశ్చ దాహకృత్,
గాత్రంతు శీతలం గ్రాహ్యం త్రిరాత్రజ్వరలక్షణమ్. 102
(పూజ్యపాదీయే)

తా. శరీరమునకు నల్లవర్ణము, కంఠము శోషించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట-క్షణములు గలది త్రిరాత్రజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈత్రిరాత్రజ్వరవరుసలో ము వచ్చుటకు ముందుదినము కడుపు కలుసుటకై యిఁకఁ జెప్పఁబడు రసప్రతాప ర్తాండరసమును గుడపానకయుక్తముగా సేవింపవలయు.)

రసప్రతాప మార్తాండరసము

రసహింగుళనేపాళం పృథ్వీదంత్యంబుమర్దితం,
దినార్ధేన జ్వరం హన్యాద్గుడేన సితయాసహ. 103
చతుర్వల్లమిదంఖాదే త్సర్వజ్వరప్రశాంతయే,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము ౨ భాగములు, శుద్ధి నేపాళములు ౪ భాగములు - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో వైచి నేలదంతిచెక్క

రసముచే రెండుఝాములు బాగుగా మర్దించి నాలుగువల్లములు (అనఁగా ఎనిమిది గురుగింజలయెత్తు) మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లపురసముచేగాని పంచదార పానకముచేగాని సేవించిన కడుపుకలిసి సర్వజ్వరములు హరించు. (ఈ రసప్రతాపమార్తాండరసమును సేవించిన మరుదినంబున త్రిరాత్రజ్వరమునకు ఇఁకఁ జెప్పఁబడు జ్వరాంకుశమును ఒకమండలము సేవింపవలయు.)

త్రిరాత్రజ్వరమునకు జ్వరాంకుశము

సూతంగంధంవిషంతుల్యం ధూర్తబీజం త్రిభిస్సమమ్. 104
చతుర్ణాం ద్విగుణం వ్యోషం చూర్ణయే ద్దినమాత్రకమ్,
జంబీరస్యరసైర్మర్ద్య మార్ద్రికస్య ద్రవేనచ. 105
గుంజాద్వయం ప్రదాతవ్యం వాతజ్వరహరం పరం,
ఇదం జ్వరాంకుశం నామ్నా సర్వజ్వరవినాశనమ్. 106
ఐకాహికం ద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికంవా చతుర్థకమ్,
విషమంవా త్రిదోషంవా హంతి సత్యం నసంశయః. 107

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన నాభి - ఇవి సమభాగములు, ఈమూటికి సమము శుద్ధిచేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు, ఈనాలుగింటికి ఇమ్మడి సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు-ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్దించి రెండుగురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యం దొకదానిని అల్లపురసముతో సేవించిన వాతజ్వరము హరించు. ఇది వాతజ్వరమును హరింపఁ జేయుట యందు కడుశ్రేష్ఠంబైనది. మఱియు దీనిని అల్లపురసముతో నలుపదిదినములు సేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు విషమజ్వరములు త్రిదోష జ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు నిస్సంశయముగ హరించు. ఇదియ జ్వరాంకుశ మనఁబడు. (ఈజ్వరాంకుశమును పావుశేరు ఖర్జూరపండ్ల అనుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు నేలతాటిగడ్డలచూర్ణానుపానముతోనేని, లేక పావుశేరు గుడానుపానముతోనేని ఒకమండలము ప్రత్యహము సేవింపుచుండిన త్రిరాత్రజ్వరము నశించు.)

తామ్రతోద్విగుణం తాళం మర్దయేత్స్నుహీద్రవైః,
ప్రపుటేద్భూధరేశీతే వజ్రీక్షీరేణ మర్దయేత్. 108
ప్రపుటేద్భూధరే పశ్చాత్పంచగుంజామితం భజేత్,
ఆర్ద్రికస్య రసేనైవ సర్వజ్వరనికృంతనః. 109
ఐకాహికం ద్వ్యాహికంచ త్ర్యాహికం చతురాహికం,

విషమంచాపి శీతాఢ్యం జ్వరం హంతి జ్వరాంకుశః. (అన్యశాస్త్రే)

తా. తామ్రభస్మము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన తాళకము ౨ భాగములు-ఇటుల
ని ఖల్వములో నునిచి కాకరాకు రసముచే ఒకరుఝాము మర్దించి బిళ్లచేసి యెండ
డించి భూధరయంత్రములో పుటంబిడి సాంగశీతలమున దీసి బొంతజెముడు పాలచే
రల మర్దించి మరల భూధరయంత్రములో పుటంబిడి అయిదు గురిగింజలప్రమాణమును
ప్లపురసముతో సేవించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక జ్వరములు విషమ
రములు శీతజ్వరము మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (ఇదియును జ్వరాంకుశ
నఁబడు.)

సర్వజ్వరములకు మహాజ్వరాంకుశరసము

పారదం గంధకం తామ్రం హింగుళం తాళమేవచ,
లోహం వంగం మాక్షీకంచ ఖర్పరంచ మనశ్శిలా. 111
మృతాభ్రకం గైరికంచ టంకణం దంతిబీజకం,
సర్వాణ్యేతాని తుల్యాని చూర్ణయిత్వా విభావయేత్. 112
జంబీరతులసీచిత్ర విజయా తింతిడీరసైః,
ఏభిర్దినత్రయంరౌద్రే నిర్జలే ఖల్వగహ్వరే. 113
చణమాత్రాం వటీం కృత్వా ఛాయాశుష్కాంచ కారయేత్,
మహాగ్నిజననీచైషా సర్వజ్వరవినాశినీ. 114
ఏకజం ద్వంద్వజంచైవచిరకాలసముద్భవం,
ఐకాహికం ద్వ్యాహికం చ తథా త్రిదివసజ్వరమ్, 115
చాతుర్థికం తథాత్యుగ్రం జలదోషసముద్భవం,
సర్వాన్ జ్వరాన్ నిహంత్యాశు భాస్కరస్తిమిరం యథా. 116
నాతఃపరంకించిదస్తి జ్వరనాశనభేషజం.
మహాజ్వరాంకుశోనామ రసోయం మునిభాషితః. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, తామ్రభస్మము, శుద్ధిజేసిన ఇంగి
లికము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, లోహభస్మము, వంగభస్మము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షి
కము, శుద్ధిచేసిన కపరి, శుద్ధిచేసిన మణిశిల, అభ్రకభస్మము, కావిరాయి, వెలిగారము,
నేలదంతివిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి ఖల్వములోనుంచి నిమ్మపండ్లరసము
తులసిరసము చిత్రమూలరసము తక్కెడరసము చింతాకురసము వీనిలో ప్రతిదానిచే
మూడేసిదినములచొప్పున భావనచేసి పిదప పైరసముల నన్నిటిచే ఖల్వమును నిండించి

20105

మూడుదినములు నిర్జలప్రదేశములో ఖల్వముతోడ నెండ నెండించి శనగగింజలంత మాత్రలుచేసి నీడనెండించి యందొకమాత్రను అల్లపురసముతో సేవించిన అగ్నిదీపనః గలుగుటయేగాక వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరములు ద్వంద్వజ్వరములు పురాణజ్వరములు ఐ హిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వరములు అత్యుగ్రజ్వరము జలదోషమువ జనించిన జ్వరము ఈమొదలగు సర్వజ్వరములను "సూర్యుఁడు చీకటిని బోకడు చందంబున" బోకడుచు. జ్వరముల బోకడుచుటయందు దీనికంటె శ్రేష్ఠంబైనయౌష బెద్దియు లేదు. ఇది మహాజ్వరాంకుశరస మని మునీశ్వరులు వచించిరి.

త్రిరాత్రజ్వరమునకు త్ర్యాహికారిరసము

రసకేనసమం శుద్ధం శిఖిగ్రీవంచ పాదికం,
గోజిహ్వాయా జయంత్యాచ తండులీయైశ్చ భావయేత్. 1
ప్రత్యేకం సప్తసప్తాథ శుష్కం గుంజాచతుష్టయం,
జరణేన ఘృతేనాద్యాత్త్ర్యాహికజ్వరశాంతయే. (మాధవనిదా

తా. కఫరి, శంఖము-ఇవి సమభాగములు. మైలుతుత్తము కాలుభాగము, వీ ఎద్దునాలుక, తక్కెడు, చిత్తికూర వీనిరసములలో ప్రతిదానిచే ఏడుపర్యాయము భావనచేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించి నాలుగు గురిగింజలయెత్తును ప్ర నేతితో నిప్పించిన త్ర్యాహికజ్వరము నివర్తించును.

త్రిరాత్రజ్వరచికిత్స

క. ఇలఁ దమ్ములమున నల్లుల
విలసితముగ వరుసతోడ విడియము సేయఁ
జలిబెట్టు త్రిరాత్రజ్వర
కులమెల్లను ద్రుంచుటరుదె గోపతిగమనా.

తా. త్రిరాత్ర వరుసదినమున సైదునల్లులను, రెండవ వరుసదినమున నేడునల్ లను, మూడవవరుసదినమున దొమ్మిదినల్లులను, తమలపాకులలో బొదిగి విడెముసేయ వలయు. ఇటులజేసిన త్రిరాత్రజ్వరము హరించు. (త్రిరాత్రజ్వరములో పైఁజెప్పి పాశుపతాస్త్రమునుకూడ బ్రయోగింపవలయు.)

చాతుర్థికజ్వరలక్షణము

శీతం సపులకం గాత్రం శిరోభ్రమణకంపనే,
హరిద్రా నేత్రకాంతిశ్చ చాతుర్థజ్వరలక్షణమ్. (మాధవనిదానే

తా. చలిపెట్టుట, శరీరము పులకరించుట, తలదిరుగుట, వణకుట, నేత్రములు చ్ఛమై యుండుట-ఈలక్షణములుగలది చాతుర్థికజ్వర మని తెలియవలయు.

చతుర్థకోమలే మేదో మజ్జాస్థ్న్యన్యతమే స్థితే,
మజ్జన్యేవ త్వపరే ప్రభావం సతు దర్శయన్. 121
ద్విధాకఫేన జంఘాభ్యాం సపూర్వ శ్శిరసోనిలాత్,
చతుర్థకస్సాధుకార్య స్స త్ర్యహాంతరసంభవః. (బాహటే) 122

తా. మేదస్సు, మజ్జ వీనిలో దేనినేని దోషము ఆశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగును. మజ్జధాతువు నాశ్రయించియుండునపుడు చాతుర్థికజ్వరము కలుగు నని కొందరాచార్యులమతము.

చాతుర్థికాదిసర్వజ్వరములకు మహదగ్నికుమారము

రసంవిషంచాభ్రగంధం తాళకం హింగుళం విషం,
శుల్బభస్మసమంతుల్యం మర్దికం భృంగవారిణా, 123
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య మృత్తికాం లేపయేద్బహిః,
వాలుకాయంత్రకేపాచ్యం దినైకం మందవహ్నినా. 124
స్వాంగశీతలముద్ధృత్య దాతవ్యం చణమాత్రకం,
అనుపానవిశేషేణ చాతుర్థికజ్వరం హరేత్. 125
సన్నిపాతం నిహంత్యాశు సర్వజ్వరహరం పరం,
మహదగ్నికుమారోయం సర్వవ్యాధివిదారణమ్. (చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిన గంధకము, శుద్ధిచేసిన తాళకము, శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన ఉల్లిపాషాణము, తామ్రభస్మము - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి గుంటగలగరాకురసముచే ఒకదినము బాగుగా మర్దించి గాజుకుప్పెలో బోసి దానిపై చీలమన్ను లేపనము చేసి ఒక దినము వాలుకాయంత్రములో మందాగ్నిచే పాకముచేసి స్వాంగశీతలమున దీసి గుంట గలగరాకురసముచే మరల మర్దించి శనగగింజలంతమాత్రలు చేసి నలువదిదినములు అల్లపు రసానుపానముతో సేవింపుచుండిన చాతుర్థికజ్వరము సన్నిపాతజ్వరము త్రిరాత్రవరుస జ్వరము ఆహికజ్వరము పురాణజ్వరములు ఇవి మొదలగు సర్వజ్వరములు హరించు. (దీనిని చాతుర్థికజ్వరమున పంచమూల కషాయానుపానముతో సేవింపవలయు.) ఇదియె మహదగ్నికుమార మనఁబడు.

శీతజ్వరానుపానములు

కణాభయంవా కణజీరకంవా సశర్కరం కేవలజీరకంవా,
ఉష్ణాంబుపీత్వా సహసానిహన్యాచ్ఛీతస్యకంపంపరితాపముగ్రమ్.
(మాధవనిదానే)

తా. ఆహికజ్వరములయందు పిప్పలి కరక్కాయనుగాని, లేక పిప్పలి జీలకఱ్ఱనుగాని, లేక పంచదార జీలకఱ్ఱనుగాని, అనుపానముగా గ్రహించి ఉష్ణోదకముతో పానము చేయించవలయు. మఱియు నౌషధమును అల్లపురసయుక్తముగా నొసంగవలయు. ఇటులఁజేసిన చలి వణఁకు ఉగ్రతాపము వీనితోఁగూడియుండు ఆహికజ్వరములు శీఘ్రముగా నశించు.

ఆహికజ్వరనస్యములు

గిరికర్ణికయోర్మూలం మరీచం లశునంయుతమ్,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి ఏకద్విత్రిచతుర్థకమ్. (మాధవనిదానే)

తా. *తెల్లగంటెనవేరు, నల్లగంటెనవేరు, మిరియాలు, వెల్లుల్లిపాయలు-వీనిని సమభాగములుగా నూరి నస్యముచేయించిన ఐకాహిక ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థిక శీతజ్వరములు నశించు.

నరకేశాభ్యంగతైలే కాకచూర్ణం సపిప్పలం,
నస్యం శీతజ్వరం హంతి చాహికం హరతి క్షణాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. మనుజుఁడు అభ్యంజనము చేసికొనినపిదప అంటకలికాసరవేళ్ళు పిప్పళ్ళు నూరి నస్యముచేయించిన శీతజ్వరములు, ఆహికజ్వరములు తత్క్షణమున నశించు.

అజామోదం సైంధవంచ మరీచం లశునం సమం,
అర్కపత్రరసే నస్య మాహికజ్వరనాశనమ్. 130

తా. ఖురాసాని ఓమము, సైంధవలవణము, మిరియాలు, వెల్లుల్లిపాయలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి జిల్లేడుకొనలరసముచే నస్యముచేయించిన ఆహికజ్వరములు కూతవేసిపడే మూర్ఛరోగములు నశించు.

మసూచికాజ్వరలక్షణము

వాతపిత్తకఫజామసూరికా శైలికాభిషగమంతుమానుషాః,
గంభీరాత్రిదినముత్థితాతథా సన్నిమోహన చతుర్థనాడికా. 131
ఈశ్వరప్రళయ ఉగ్రరూపిణీ చాష్టకేనవద శేషు శోషణం,

---

* ఇదే దింటెనవేరనియుఁ జెప్పఁబడు.

శక్తిరూపమథవాష్టమే జ్వరం దోషధాతునవమే ప్రలుప్యతే. 132
ఈశ్వరప్రళయముగ్రముద్భవం వైద్యనాథమితి కథ్యతే శృణు,
మధుమసూరికాపిత్తజాతిః, కృష్ణమర్కటదద్రువిషమాకఫజాతిః,
దోషజిహ్వాకమనిలగ్రహదోషజాతిః, హారనయనసముద్భవాగ్నివత్త్రి
ధాతువేష్టితముగ్రమారణమ్. (మాధవనిదానే) 134

తా. మసూరికాజ్వరము వాతపిత్తశ్లేష్మములవలన మనుజులకు శిలలకు జనించు
ననియు వానికి చికిత్సచేయుట కడు నసాధ్యంబనియు మనుజులు దెలిసికొనవలయు.
మఱియు దానియందు మూడుదినములు గంభీరజ్వరము గలిగియుండుటయే గాక సన్ని
పాతచాతుర్థికజ్వరములవలెనే నాడియు నాడును. మఱియు నది ఈశ్వరప్రళయమువలెనే
ఉగ్రరూపముగలదై ఎనిమిది, లేక తొమ్మిది, లేక పదిదినములకు శరీరమునుండి జారి
పొక్కులు కట్టును. ఇది శక్తిస్వరూపము కలది. మఱియు నిది వాతపిత్తశ్లేష్మములను
రసాదిసప్తధాతువుల నాశ్రయించుటచే ఎనిమిది, లేక తొమ్మిదవదినమున జ్వరము
శమించు. మఱియు నిది ప్రళయమువలెనే ఉగ్రమైన యుత్పత్తిగలదిగ నుండు. దానం
జేసి దానిస్థితి నెఱుంగుటకు వైద్యులకశక్యంబు. స్ఫోటకములు వట్రువలై నేత్రముల
కెంపుగ నుండిన పిత్తధాతుజనిత మనియు, నల్లకోతివెంట్రుకలవలె దద్దులు గలవై విషమ
ముగ నుండిన శ్లేష్మధాతుజనిత మనియు, దోషగ్రస్తమైన నాలుకవలె నుండిన వాతధాతు
జనిత మనియు, ఈమూడుధాతువులు నేకమై యుండిన వాఁడు చచ్చు ననియు తెలియ
వలయు.

ఉగ్రరూపం మహాతేజ స్త్రిశూలం డమరుకం తథా,
క్రోధాగ్నిదంష్ట్రాసహితం శక్తిజ్వరస్య సంభవమ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. ఉగ్రరూపము మహాతేజస్సు త్రిశూలము డమరుకము క్రోధము నేత్రముల
యందు నిప్పులురాలుట పెద్దకోరలు ఇవిగలది మహాశక్తి జ్వరస్వరూపమని తెలియవలయు.

దాహజ్వరం సంతతదాహతృష్ణా,
మూర్ఛా స్యదోషం వమనంచ తంద్రా,
స్ఫోటజ్వరం *జంతువికారకారి
మసూరికాచ జ్వరమష్టసంభవమ్. (గ్రంథాంతరే) 136

* వ్యాధివికారకారి.

తా. దాహయుక్తజ్వరము ఎల్లప్పుడు ఆఁకలి దప్పి మూర్ఛ ముఖదౌర్గంధ్యము వాంతులు తంద్ర కడుపులో శూల ఈలక్షణములు గలది మసూరికాజ్వర మని తెలియవలయు. ఈమసూరికాజ్వరము ఎనిమిదివిధంబులుగ జనించు.

అసాధ్యమసూరికాజ్వరలక్షణము

దద్రుంచ కుండలం దీర్ఘ మంతర్వేగం చతుర్విధం,
కృష్ణంచ రక్తకం శ్వేత మతివృద్ధిశ్చ నాశనమ్. 137
తృష్ణాతిసారః కంపశ్చ శ్వాసకాసాదివిభ్రమః,
హిక్కా మూర్ఛా జ్వరం దాహ మసాధ్యంచ వివర్జయేత్. 138
(అశ్వినీప్రోక్తే

తా. స్ఫోటకములు వద్దులయొక్క ఆకారము, వట్రువాకారము, దీర్ఘాకారము అంతర్వేగముగలవి యని నాలుగువిధంబులు. అవి కృష్ణవర్ణంబులుగనేని రక్తవర్ణంబులుగనేని శ్వేతవర్ణంబులుగనేని తఱుచుగనేని నుండినను తఱుచుగా దప్పి అతిసారము శరీ కంపము శ్వాసకాసలు డగ్గుత్తిక తబ్బిబ్బుమాటలు ఎక్కిళ్ళు మూర్ఛ జ్వరము దాహము అనువానిలో దేనితోనైనను గూడియుండినను మరణము కలుగు నని తెలియవలయు.

స్ఫోటకజ్వరచికిత్స

మహామయం సర్వమనేకరూపం
మూర్ఛాత్రిదోషజ్వరసన్నిపాతైః,
ఇవంపరాశక్తిరుజామనుష్యే
ష్వనేకరూపం బహుళం చికిత్సితమ్. 139
ధూమంచ యంత్రం తిలకం మనుష్యో
వక్ష్యేచ తాని స్ఫుటమేవ సంగ్రహాత్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. సమస్తస్ఫోటకజ్వరములు కడుపరాక్రమముగలవిగ మూర్ఛ త్రిదోషసన్నిపాతములచే పలురూపంబులుగలవిగ నున్నయవి. మనుజులకు జనించెడి ఇవ్విధశక్తిరూపము గల స్ఫోటకజ్వరములకు ధూపములు యంత్రములు తిలకములు మొదలగు ననేక చికిత్సలు గలవు. వానిని సంగ్రహముగా వచించెద. వానిని మనుజు లాచరించవలయు.

దృష్టంహారీతాత్రేయకసంహితాయాంహారిద్రవిశ్వౌషధవాసకేషికా
గుడూచి నింబా తులసీదళంచ సజీరకం ధాన్యకపర్పటీచ. 140
విళంగతక్కోలత్రిజాతకంచ పాఠాదురాలాభువినింబపత్రమ్,

)లై వ్యశ్చపుంఖిపశుగంధదారుణంపతత్సమాంశంహరతే మసూరికామ్.

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. వాతపైత్యశ్లేష్మజనిత మసూరికాజ్వరములకు పసుపు, సొంటి, అడ్డసరపు ఆకెలు, తిప్పతీగె, వేపాకు, తులసియాకు, జీలకఱ్ఱ, కొతిమెర్లు, పర్పాటకము, ాయువిడంగములు, తక్కోలపుట్లు, [1]లవంగపుచెక్క, ఏలకులు, ఆకుపత్రికె, చిరుబొద్ది, రేగటిదూల, నేలవేపాకు, మారేడు, ములువెంపలి, వావిలి, వీనినిసమభాగములుగా గ్రహించి ఉదకముతో మర్దించి దానిరసమును సేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు. నిని హారీతాత్రేయాదిసంహితలం జూచి వచించినాఁడ.

ఉశీరం నింబపత్రంచ ధాత్రీమధుకధాన్యకమ్,
ముస్తా సౌవీరకం ఛిన్నం మంజిష్ఠాతివిషా తథా. 142
ఏతాని సమభాగాని తుల్యం చూర్ణంతు కారయేత్,
క్వాథమష్టావశేషంచ మసూరీజ్వరనాశనమ్. (మాధవనిదానే) 143

తా. వట్టివేళ్ళు, వేపాకు, ఉసిరికెపప్పు, ఇప్పపువ్వు, కొతిమెర్లు, తుంగముస్తెలు, రేగుపలుకులు, తిప్పతీగె, మంజిష్ఠ, అతివస-వీనిని సమభాగములుగా దంచి చూర్ణము చేసి దీని కెనిమిదింతలు నీళ్ళుపోసి అష్టావశేషముగా కషాయము కాచి సేవించిన మసూరికాజ్వరములు హరించు.

మధుకంచ సమం జాజి దేవదారుచిరాయుతం,
గుళూచీ బిల్వమూలంచ వాలుకం ముస్తకం తథా. 144
క్వాథ మష్టావశేషంతు మసూరీజ్వరనాశనం,

తా. ఇప్పపువ్వు, జాజికాయ, దేవదారు, ఊరకాకర, తిప్పతీగె, మారేడు వేరు, కురువేరు, కూతురుబుడమ, తుంగముస్తెలు వీనిని సమభాగములుగా దంచి యం దుదకముబోసి అష్టావశేషముగా కషాయము కాచి సేవించిన మసూచికాజ్వరములు హరించు. (మఱియు మాహేశ్వరధూపములు వేయవలయు. చండభానుతిలకము పెట్ట వలయు. ఇటులజేసిన మసూచికాజ్వరములు అంటకుండు.)

క్రిమిరోగలక్షణము

జ్వరోవివర్ణతా శూలం హృద్రోగస్సతతంభ్రమః. 145
భక్తద్వేషోతిసారశ్చసంవిద్యాత్క్రిమిలక్షణం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

---

1 ఇదే దాచినిచెక్క. 2 ఇదే పిన్న రేగటిదూలగొండి.

తా. జ్వరము కలుగుట, శరీరము వివర్ణమైయుండుట, కడుపులో శూలించుట, హృదయములో మండుట, ఎల్లప్పుడు తబ్బిబ్బులాడుట, అన్నద్వేషము, అతిసారము ఈలక్షణములు గలది క్రిమిరోగ మని తెలియవలయు.

క్రిమిరోగచికిత్స

ఆరనాళేన పాతవ్యః క్రిమిఘ్నః క్రిమిశత్రువః. 146
ప్రాతస్తస్యసమోనాస్తి క్రిమిఘ్నో భువనత్రయే, (మాధవనిదానే)

తా. వాయువిడంగములను కలితో నూరి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన క్రిమి రోగములు హరించు. క్రిముల నశింపఁజేయుటకు దీనికి సమానమైన యౌషధము ముల్లోకములయందు లేదు.

ఖదిరః కుటజః పిచుమందవచా త్రికటు త్రిఫలం త్రివృతాచ సమమ్,
పశుమూత్రయుతంపిబ సప్తదినం క్రిమికోటిశతాన్యపిహంత్యచిరాత్. (గ్రంథాంతరే)

తా. చంద్రచెక్క, *కోలముక్కిచెక్క, మంచివేపచెక్క, వస, సొంటి, పిప్పలి, మిరియాలు, కరక్కాయలు, తానికాయలు, ఉసిరికెపప్పు-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి దీనికిసమముగా శుద్ధిచేసిన తెల్లతెగడ చూర్ణమును కలిపి ప్రతిదినము నాలుగుమాడలయెత్తు మార్ణమును ఆవుపంచితముతో ఏడుదినములు సేవించిన సంఖ్యాతీత క్రిము లుండినను శీఘ్రముగ నశించును.

పాలాశబీజం సగుడం తిలజంతుఘ్నసంయుతమ్,
జలేన నారికేళస్య పిబేత్క్రిమివినాశనమ్. (మాధవనిదానే) 148

తా. మోదుగవిత్తులు, బెల్లము, నువ్వులు, వాయువిడంగములు-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి టెంకాయనీళ్లతో నూరి సేవించిన క్రిమిరోగములు నశించును.

విళంగనిర్గుండ్యభయాఖుకర్ణి రసోనశోభాంజనచిత్రకాణామ్,
క్వాథానిషేవ్యః క్రిమిదుష్టరోగే యథామృతంస్వర్గిభిరాదరేణ. 149
(అన్యశాస్త్రే)

తా. వాయువిడంగములు, వావిలి, కరక్కాయలు, ఎలుకచెవివిత్తులు, వెల్లుల్లిపాయలు, మునగవిత్తులు, చిత్రమూలము-వీనిని సమభాగములుగ దంచి కషాయము కాచి "స్వర్గవాసులగు దేవతలు అమృతమును ఆదరణతో సేవించినమాడ్కి" క్రిమిదుష్టరోగము గలవారు సేవించిన క్రిములు నశించుటయే గాక దివ్యశరీరముకూడా గలుగు.

---

* కొడిసెచెక్క.

ముస్తాఖుకర్ణీ సురదారుశిగ్రు వరాకషాయః క్రిమిజిత్కణాఢ్యః,
జలేనవాహింగువిళంగబీజం ప్రపీతమాశుక్రిమిజిత్కణాఢ్యమ్. 150
(మాధవనిదానే)

తా. తుంగముస్తెలు, ఎలుకచెవివిత్తులు, దేవదారు, మునగ, పిప్లిప్పీచర, వాయు విడంగములు, పిప్పళ్లు - వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయము గాచి సేవించినను, లేక ఇంగువ, వాయువిడంగములు, పిప్పళ్ళు - వీనిని ఉదకముతో నూరి సేవించినను క్రిమిరోగములు హరించు.

యఃపిబేచ్ఛ్రద్ధయా నామ్నా కీటమర్దనకం రసం,
త్రిమాసం క్రిమిరోగేషు దివ్యదేహీభవే న్నరః. 151

తా. క్రిమిరోగముగలవారు కీటమర్దనరసమును మూడుమాసములు సేవించిన దివ్యదేహముగలవారుగ నయ్యెదరు.

క్రిమిరోగములయందు పథ్యము

పటోలారిష్టవేత్రాగ్ర వాస్తుకం మూలకానిచ,
ఉపక్రితో ముద్గయూషో పురాణశ్శాలిషష్టికః. 152
విళంగస్సర్వభోజ్యేషు క్రిమిరోగి ప్రయోజయేత్.

తా. పొట్లకాయ, వేము, వెదురుగొమ్ము, చక్రవర్తికూర, ముల్లంగిగడ్డలు, పెసర కట్టు, అరువదిదినములకు పండినప్రాతవడ్లు, వాయువిడంగములు - వీనిని సర్వభోజ్య వస్తువులయందు క్రిమిరోగపీడితులు జేర్చుకొనవలయు.

క్రిమిరోగములయందు అపథ్యము

క్షీరాణి మాంసాని గుడం ఘృతాని దధీని శాకానిచ పర్ణవంతి,
సమాషతోష్లామ్లమధురాన్రసాంశ్చక్రిమీన్జిఘాంసుః పరివర్జయేత్తాన్.

తా. పాలు, మాంసములు, బెల్లము, నెయ్యి, పెరుగు, ఆకుకూరలు, మినుములు, పులుసు, తేనె మొదలగు మధురద్రవ్యములు-వీనిని క్రిమిరోగులు వర్జింపవలయు.

జంతుజ్వరలక్షణము

అరుచి శ్శ్యామనేత్రత్వం పాండుత్వం ఛర్దనం భ్రమః,
జ్వరాతిసారహృచ్ఛూలం క్రిమిణాథ ప్రజాయతే. (ఆయుర్వేదే)

తా. అరుచి నేత్రములకు నలుపువర్ణము శరీరమునకు పాండురవర్ణము వాంతులు తబ్బిబ్బుమాటలు జ్వరము అతిసారము ఱొమ్మునొప్పి ఇవి కలిగిన జంతుజ్వరమని తెలియ వలయు.

జంతుజ్వరములకు కీటమర్దనరసము

శుద్ధసూతం శుద్ధగంధ మజామోదం విళంగకం,
విషముష్టి ర్బ్రహ్మబీజం క్రమాదూర్ధ్వగుణం భవేత్. 155
చూర్ణయేన్మధునా లేహ్యం నిష్కైకం జన్తుజిద్భవేత్
కీటమర్దరసోనామ ముస్తాతోయం పిబేదను. (భేషజకల్పే) 156

తా. శుద్ధిచేసిన రసము ౧ భాగము, శుద్ధిచేసిన గంధకము ౨ భాగములు, ఓమము 3 భాగములు, వాయువిడంగములు ౪ భాగములు, *పెనుముష్టిచెక్క ౫ భాగములు, మోదుగవిత్తులు ౬ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల చూర్ణముచేసి అందులో తేనె బోసి వండి మాడయెత్తుమాత్రలు చేసి యందొకదానిని తుంగముస్తెల కషాయముతో సేవించిన జంతురోగము నశించు. ఇది కీటమర్దనరస మనఁబడు.

జ్వరాతిసారలక్షణము

జ్వరసంతాపహృచ్ఛూల మరోచకవిరేచనమ్.
ఆమంవా శోణితంవాపి జ్వరాతీసారముచ్యతే. (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము సంతాపము ఱొమ్మునొప్పి అరుచి విరేచనములుగలుగుట ఆమము గాని రక్తముగాని పడుట ఈలక్షణములు గలది జ్వరాతిసార మని తెలియవలయు. (జ్వరాతిసారమునకు అతిసారప్రకరణములో నుదహరింపఁబడు కనకసుందరరసము నుపయోగింపవలయును.)

జ్వరాతిసారచికిత్స

ధన్యానాగరముస్తాభి ర్బిల్వకైః క్వథితం జలమ్,
జ్వరాతిసారం విషమం మూర్ఛాం తృష్ణాం వమిం జయేత్.
(గ్రంథాంతరే)

తా. కొతిమెర్లు, శొంఠి, తుంగముస్తెలు, మారేడుపిందెలు-వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముకాచి సేవించిన విషమజ్వరాతిసారములు మూర్ఛ దప్పి వాంతులు హరించు.

రక్తాతిసారజ్వరలక్షణము

రక్తాతిసార స్త్వథవా ప్రవాహః పిపాసనంచైవ మహాజ్వరస్స్యాత్,
విలోమవాంత స్సకలే నిరోధో జ్వరాతిసారస్యచ లక్షణంస్యాత్ .159
(పూజ్యపాదీయే)

* ఇదే విషముష్టి యనియు, ముసిణి యనియుఁ జెప్పఁబడు.

గర్భమైనట్టిమృతవంధ్యకాంత లెల్ల
కలితదీర్ఘాయుపుత్రులఁ గాంతు రపుడు.

(పైఁజెప్పఁబడిన రెండుపద్యములలోని యౌషధముల గర్భము నిలిచిన నాలవ మాసము మొద లొకమండలముగాని లేక రెండుమండలములుగాని సేవించుటయేగాక చప్పిడిపథ్యము నాచరింపవలయును. చప్పిడి యన—ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి, చింతలాకు కూర, సహదేవికూర, అనువానితోడ నన్నముకు భుజించుటయనునది.)

సీ. శనివారముపవాసమునుండి భానువారమునాఁడుగలగరళసమునూనె
సరికూర్చి గంధకం బరతులంబును గల్పి భక్షించిశయ్యపైఁబవ్వళించి
పూని కుంపటిఁ గాచి మూఁడవజామున నీళ్ళాదిపథ్యంబునెఱినొనర్చి
పొసఁగ భానుత్రయంబును నాచరించియు మాన్యమౌ నేడవమాస
గీ. ననుభవించినకాంతల కవనిఁ బుత్ర [మందు
నర్గ ముదయించు మఱి శతవత్సరంబు
లాయువును గల్గినట్టి యత్యధికబలుల
సంశయంబేల నిందుకు సాటి లేదు.

ఏకవింశప్రకరణమ్.

ద్వావింశప్రకరణము.

క్షుద్రరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లోకః. జగత్కారణ మీశానాం జటామండలమండితం,
వ్యాఘ్రచర్మాంబరధరం లింగమూర్తి మహం భజే.

తా. జగత్కారణభూతుఁడు, జగత్పరిపాలకుఁడు, జటామండలాలంకృతు
వ్యాఘ్రచర్మమును ధరించినవాఁడు, లింగస్వరూపుఁడు నగు పరమేశ్వరుని నేను
ఖుంచెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్.

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజని పేరొ
ఁడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయమను నీ గ్రంథముయొక
ద్వావింశప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

అజగల్లికాలక్షణము

స్నిగ్ధా స్సవర్ణా గ్రథితా నీరుజా ముద్గసన్నిభాః,
కఫవాతోత్థితా జ్ఞేయా బాలానా మజగల్లికా. (ఆయుర్వే

తా. శిశువులకు కఫవాతమువలన పెసలంత కురుపులు జనించి మినప
గాఁడుచు చర్మముతో సమానవర్ణముగ, గుండ్రముగ, వేదనారహితముగ నుండిన అజగ
నఁబడును.

అజగల్లికాచికిత్స

తత్రాజగల్లికామామాం జలౌకాభి రుపాచరేత్,
శుక్తి సౌరాష్ట్రికాక్షార కల్కైశ్చాలేపయే న్ముహుః.

తా. అజగల్లిక పండుటకుముందు జలగల నంటించి రక్తముదీసి దానియందు క
ప్పుసున్నము, పటికారము అనువాని కల్కమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును

కఠినాం క్షారయోగైశ్చ ద్రావయే దజగల్లికాం,
శ్యామా లాంగలికా మూర్వా కల్కైరపి విలేపయేత్.

తా. అజగల్లిక కఠినంబైయుండిన దానిపై క్షారమును బూసి స్రావము జేయ
ల్లసుగంధిపాల, చెన్నచర్లగడ్డ, చాగ అనువానికల్కమును లేపనము జేయవలయును.

పక్వాం వ్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాధయేత్,

తా. అజగల్లిక పండిన దానియందు యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

యవప్రఖ్యాలక్షణము

యవాకారాసు కఠినా గ్రథితా మాంససంశ్రితా. 6
పిటికా శ్లేష్మవాతాభ్యాం యవప్రఖ్యేతిచోచ్యతే,

తా. కఫవాతమువలన కురుపు జనించి యవవలె కఠినముగ, గుండ్రముగ, మాంసాశ్రితముగ నుండిన యవప్రఖ్య యనంబడును.

అంధాలజీలక్షణము

ఘనామవక్త్రాం పిటికా మున్నతాం పరిమండలామ్. 7
అంధాలజీ మల్పపూయాం తాం విద్యాత్కఫవాతజామ్,

తా. కఫవాతమువలన కఠినముగ, ముఖవిహీనముగ, ఉబ్బుగ నుండుకురుపులు జనించి వానిచుట్టు చిన్నగుల్లలు వ్యాపించి యొకింతచీముతో గూడియుండిన అంధాలజి యనంబడును.

యవప్రఖ్యాంధాలజీచికిత్స

అంధాలజీం యవప్రఖ్యాం పూర్వం స్వేదై రుపాచరేత్. 8
మనశ్శిలా దేవదారు కుష్ఠై రేనాం ప్రలేపయేత్,

పక్వాం వ్రణవిధానేన యథోక్తేన ప్రసాధయేత్. 9

తా. అంధాలజి, యవప్రఖ్య అనువానియందు దొలుత స్వేదనకర్మంజేసి పిదప మణిశిల, దేవదారు, చెంగల్వకోష్టు అనువానినినూరి లేపనము జేయవలయును. అవి పండియుండిన యథోక్తముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

వివృతాపిటికలక్షణము

వివృతాస్యాం మహాదాహాం పక్వోదుంబరసన్నిభామ్,
పరిమండలాం పిత్తకృతాం వివృతాంనామ తాం విదుః. 10

తా. పిత్తసంబంధమువలన నోరుదెరచికొని కడుదాహయుక్తంబై పండిన యత్తి పండుతోసమానంబై చుట్టు సన్నని గుల్లలవలన వ్యాప్తంబైయుండిన వివృతపిటిక యనంబడును.

వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, జాలగర్దభచికిత్స

వివృతా మింద్రవృద్ధాం చ గర్దభే జాలగర్దభే,
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా సాధయే ద్భిషక్. 11

తా. వివృత, ఇంద్రవృద్ధ, గర్దభ, జాలగర్దభ మనురోగములయందు పిత్తవిసర్పమునకై జెప్పంబడిన చికిత్సం జేయవలయును.

పాకే తు రోపయే దాజ్యైః పక్వైర్మధురభేషజైః,
నీలీ పటోలమూలాభ్యాం సాజ్యాభ్యాం లేపనం హితమ్. 12
జాలగర్దభరూపం తు సద్యో హంతి సవేదనం,

తా. పైఁజెప్పబడిన వివృతాదులు పండియుండిన దానియందు మధురౌషధములతో సిద్ధముజేయఁబడిన ఘృతలేపనమును జేయవలయును. మఱియును జాలగర్దభమునందు నీలి, చేతిపొట్లవేరు - వీనిని నేతితో నూరి లేపనముజేసిన పోట్లు తత్క్షణమున హరించును.

కచ్ఛపికాలక్షణము

గ్రథితాః పంచవా షడ్వా దారుణాః కచ్ఛపోన్నతాః. 13
కఫానిలాభ్యాం పిటికా జ్ఞేయా కచ్ఛపికా బుధైః,

తా. కఫవాతమువలన ఐదు, లేక ఆరు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై తాఁబేటి వీఁపువలె నున్నతమై భయంకరముగ నుండిన కచ్ఛపిక మనంబడును.

చికిత్స

కచ్ఛపీం స్వేదయేత్పూర్వం తతఏభిః ప్రలేపయేత్. 14
కల్కీకృతై ర్నిశా కుష్ఠ శిలా తాళక దారుభిః,
తాం పక్వాం సాధయే చ్ఛీఘ్రం భిషగ్వ్రణచికిత్సయా. 15

తా. కచ్ఛపికయందు దొలుత స్వేదమును దీసి పసపు, చెంగల్వకోష్టు, మణిశిల, తాళకము, దేవదారు అనువానికల్కమును లేపనము సేయవలయును. మఱియు నదిపండిన శీఘ్రముగ వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

వల్మీకలక్షణము

గ్రీవాంసకక్షాకరపాదదేశే సంధౌ గళే వా త్రిభిరేవదోషైః,
గ్రంథిస్సవల్మీకవదక్రియాణాం జాతఃక్రమేణైవగతఃప్రవృద్ధిమ్.
ముఖైరనేకైస్స్రుతితోదవద్భి ర్విసర్పవత్సర్పతిచోన్నతాగ్రైః,
వల్మీకమాహు ర్భిషజో వికారం నిష్ప్రత్యనీకంచిరజంవిశేషాత్.

తా. మెడ, భుజశిరములు, చంకలు, హస్తములు, పాదములు, సంధులు, కంఠము అనునీస్థలముల త్రిదోషమువలన పాముపుట్టవలె గ్రంథి జనించి చికిత్సింపఁబడకుండుటవలన నది మెల్లమెల్లగ వృద్ధిం జెంది పెక్కుముఖములు, స్రావము, సూదులతో బొడుచునట్టుల వేదన, ఉన్నతమైన ముఖము గలదై విసర్పరోగమువలె ప్రసరించిన వల్మీక

మనంబడును. దీనియం దౌషధోపచారము సేయుట కశక్యంబు. మఱియు జనించి చిరకాలంబైన నొకింత యుపచారంబయినను జేయుట కశక్యంబు.

మనశ్శిలాదితైలము

మనశ్శిలా సభల్లాత సూక్ష్మైలాగరు చందనైః,
జాతీపల్లవ కల్కైశ్చ నింబతైలం విపాచయేత్. 18
వల్మీకం నాశయే త్తద్ధి బహుచ్ఛిద్రం బహువ్రణం,

తా. మణిశిల, జీడి, సన్నయేలకులు, అగరు, చందనము, జాజియాకులు అను వాని కల్కములను వేపనూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసిన అనేకఛిద్రములతో గూడి బహువ్రణములుగల వల్మీకము హరించును.

పనసికలక్షణము

కర్ణస్యాభ్యంతరే జాతాం పిటికా ముగ్రవేదనామ్. 19
స్థిరాం పనసి కాం తాం తు విద్యాద్వాతకఫోత్థితాం,

తా. చెవిలోపల వాతకఫముచే పనసకాయవలె కఠినముగనుండు కురుపు జనించి మిక్కుటముగ నొప్పితో గూడియుండిన పనసిక మనంబడును. (మఱియు నిది చెవిపైటి భాగమునకు చుట్టు గలుగుచున్న దని భోజునిమతము.)

చికిత్స

భిషక్పనసికాం పూర్వం స్వేదనై రపతర్పణైః. 20
జయేద్విదారిపల్లేపై శ్శిగ్రుదేవద్రుమోద్భవైః,

తా. పనసికయందు దొలుత స్వేదకర్మను, అపతర్పణక్రియను జేసి పిదప విదారికయందు జెప్పంబడు మునగ, దేవదారు అనువానిపట్టల నుదకముతో నూరి లేపనము జేయ వలయును.

జాలగర్దభలక్షణము

విసర్పవ త్సర్పతియః శ్వోథ స్తనురపాకవాన్. 21
దాహజ్వరకరః పిత్తా త్సజ్ఞేయో జాలగర్దభః,

తా. పిత్తముచే విసర్పమువలె నంతట వ్యాపించునదిగాని, లేక యొకింత పండునదిగాని యుండు వాపు జనించి దాహము, జ్వరము అనువానితో గూడియుండిన జాలగర్దభ మనంబడును.

ఇంద్రవృద్ధలక్షణము

పద్మకర్ణికవన్మధ్యే పిటికాభి స్సమాచితామ్. 22
ఇంద్రవృద్ధాం తు తాం విద్యాద్వాతపిత్తోత్థితాం భిషక్,

తా. కమలముయొక్క మిద్దెవలె మధ్యను నొకకురుపు జనించి దానిచుట్టు సన్నని కురుపులు వ్యాపించియుండిన ఇంద్రవృద్ధ మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములవలన గలుగును.

గర్దభికలక్షణము

మండలం వృత్తముత్సన్నం సరక్తం పిటికాచితమ్. 23
రుజాకరీం గర్దభికాం తాం విద్యా ద్వాతపిత్తజాం,

తా. గుండ్రముగ, ఉబ్బుగ, ఎఱ్ఱగనుండు కురుపులవలన వ్యాప్తంబై మండలములు గలిగి మిక్కుటముగ నొచ్చుచుండిన గర్దభిక మనంబడును. ఇది వాతపిత్తములచే జనించును.

పాషాణగర్దభలక్షణము

వాతశ్లేష్మసమూద్భూత శ్శ్వయథుర్హానుసంధిజః. 24
స్థిరో మంద రుజ స్స్నిగ్ధో జ్ఞేయః పాషాణగర్దభః,

తా. వాతకఫములచే కటుమర్లసంధియందు కఠినముగ, మందమైన పీడగలదిగ నుండు వాపు జనించి మినమినలాడుచుండిన పాషాణగర్దభ మనంబడును.

పాషాణగర్దభచికిత్స

సురదారు శిలా కుష్ఠై స్స్వేదయిత్వా ప్రలేపయేత్. 25
కఫ మారుత శోఫఘ్నో లేపః పాషాణగర్దభే,

తా. తొలుత స్వేదకర్మంజేసి దేవదారు, మణిశిల, చెంగల్వకోష్టు అనువానిని నూరి లేపనముజేసినను, లేక కఫ, వాత, శోఫ హరలేపనము జేసినను పాషాణగర్దభను హరించును.

ఇరివేల్లికలక్షణము

పిటికా ముత్తమాంగస్థాం వృత్తా ముగ్రజ్వరాన్వితామ్. 26
సర్వాత్మికాం సర్వలింగాం జానీయా దిరివేల్లికాం,

తా. త్రిదోషములవలన శిరముపై గుండ్రముగ, కడుపీడాయుక్తముగ, జ్వరయుక్తముగ, త్రిదోషలక్షణయుక్తముగ నుండు కురుపుజనించిన ఇరివేల్లిక మనంబడును.

చికిత్స

పైత్తికస్య విసర్పస్య యాచికిత్సా ప్రకీర్తితా. 27
తామేవ భిషగేతాం చ చికిత్సే దిరివేల్లికామ్,

తా. ఇరివేల్లికమునందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్పచికిత్సలం జేయవలయును.

కక్షపిటికాలక్షణము

బాహుకక్షాం సపార్శ్వేషు కృష్ణస్ఫోటాం సవేదనామ్. 28

పిత్తకోపసముద్భూతాం కక్షా మిత్యభినిర్దిశేత్,

తా. భుజము, చంకలు, భుజశిరస్సులు, పార్శ్వములు అనువానియందు పిత్తప్రకోపమువలన నల్లనికురుపు జనించి వేదనాయుక్తంబై యుండిన కక్షపిటిక యనంబడును.

గంధనామ్నిలక్షణము

ఏకామేతాదృశీం దృష్ట్వా పిటికాం స్ఫోటసన్నిభామ్. 29
త్వగ్గతాం పిత్తకోపేన గంధనామ్నీం ప్రచక్షతే,

తా. పిత్తప్రకోపమువలన చర్మముపై ఒక పెద్దబొబ్బతో సమానమైన పిటిక జనించిన గంధనామ్ని యనంబడును.

కక్ష, గంధపిటికాచికిత్స

కక్షాం చ గంధనామ్నీం చ చికిత్సేచ్ఛ చికిత్సకః. 30
పైత్తికస్య విసర్పస్య క్రియయా పూర్వముక్తయా,

తా. కక్షపిటిక, గంధనామ్ని అను రోగములయందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్ప చికిత్సం జేయవలయును.

అగ్నిరోహిణీలక్షణము

కక్షభాగేషు యేస్ఫోటా జాయంతే మాంసదారణాః. 31
అంతర్దాహా జ్వరకరా దీప్తపావకసన్నిభాః,
సప్తాహా ద్ద్వాదశాహాద్వా పక్షాద్వా హంతి మానవమ్. 32
తా మగ్నిరోహిణీం విద్యా దసాధ్యాం సాన్నిపాతికం,

తా. చంకయందు మాంసమును పీడునటులంజేసెడి కురుపులు జనించి అంతర్దాహ తాపములుగలవై జ్వలింపుచుండునగ్నివలె నెఱ్ఱనివియై యుండిన అగ్నిరోహిణి యనంబడును. ఇది వాతాధిక్యంబై యుండిన నేడుదినములకును, పిత్తాధిక్యంబై యుండిన ౧౨ దినములకును, కఫాధిక్యంబై యుండిన ౧౫ దినములకును రోగిని యమమందిరనివాసినిగ జేయును. ఇది త్రిదోషజనితంబగుటచే నసాధ్యంబు.

చికిత్స

పిత్తవిసర్పవిధినా సాధయే దగ్నిరోహిణీమ్. 33
రోహిణ్యాం లంఘనం కుర్యా ద్రక్తమోక్షణరూక్షణం,
శరీరస్య చ సంశుద్ధిం తాంతు వృద్ధాం పరిత్యజేత్. 34

తా. అగ్నిరోహిణియందు పూర్వోక్తపిత్తవిసర్పచికిత్సను, తొలుత లంఘనరక్తమోక్షణములను, రూక్షకరవిధిని జేయుటచే అగ్నిరోహిణిని హరింపంజేయుటయేగాక విరేచనాదిక్రియలను జేయవలయును. అది వృద్ధింజెందిన వర్జింపవలయును.

చిప్పలక్షణము

నఖ మాంస మధిష్ఠాయ వాతపిత్తే చ దేహినాం,
కుర్వాతే దాహపాకౌ చ తం వ్యాధిం చిప్ప మాదిశేత్. 35

తా. వాతపిత్తములు నఖమాంసముల నాశ్రయించి దాహపాకములను గలుగంజేసిన చిప్ప మనంబడును.

కునఖలక్షణము

తదేవాల్పతరై ర్దోషైః కునఖం పురుషం వదేత్,
అభిఘాతాత్ప్రదుష్టో యో నఖో రూక్షోఽసితః ఖరః. 36
భవే త్తం కునఖం విద్యా త్కులీరమితి సంజ్ఞితం,

తా. చిప్పమే యల్పదోషమువలన జనించిన కునఖ మనంబడును. మఱియు నఖము అభిఘాతమువలన దుష్టంబై రూక్షము, నలుపువర్ణము, కాఠిన్యము కలదై యుండిన కునఖ మనియు, కులీర మనియు జెప్పంబడును.

చిప్ప, కునఖచికిత్స

చిప్పం రుధిరమోక్షేణ శోధనే నాప్యుపాచరేత్. 37
గతోష్మాణ మథైనం తు శేచయే దుష్ణవారిణా,
శస్త్రేణాపి యథాయోగ్య ముచ్ఛిద్య స్రావయే త్తతః. 38
వ్రణోక్తేన విధానేన రోపయేత్తు విచక్షణః,

తా. చిప్పమునందు రక్తమును దీసి శోధనక్రియను జేయవలయును. రక్తమోక్షణానంతరమందలి యుష్ణత్వము వెడలినపిదప నుష్ణోదకముతో సేకముసేయవలయును. మఱియు యథాయోగ్యముగ దానిని శస్త్రముతో ఛేదించి రక్తమును స్రవింపంజేసి వ్రణచికిత్సంజేసి మాంసపూరితం బగునటులం జేయవలయును.

హరిద్రాదికల్కము

స్వరసేన హరిద్రాయాః పాత్రే కృత్వాయసేభయామ్. 39
ఘృష్ట్వా తజ్జేన కల్కేన లింపే చ్చిప్పం పునఃపునః,

తా. పసపుస్వరసములో కరకచూర్ణమును గలిపి దాని నినుపపాత్రలో నునిచి మర్దించి చిప్పముపై పలుమారు లేపనము సేయవలయును.

కునఖచికిత్స

శ్లేష్మవిద్రధివచ్చైవ కునఖం సముపాచరేత్. 40
నఖకోటిప్రవిష్టేన టంకణేన చ శామ్యతి,

తా. కునఖమునందు శ్లేష్మవిద్రధిచికిత్సం జేయుటయేగాక గోళ్ళప్రక్కన వెలిగారచూర్ణము నునిచిన కునఖము నశించును.

అనుశయీలక్షణము

గంభీరా మల్పసంరంభాం సవర్ణా ముపరిస్థితాత్. 41
పాదస్యానుశయీం తాంతు విద్యాదంతఃప్రపాకినీం,

తా. పాదముపై చర్మసమానవర్ణముగ, గంభీరముగ, ఒకింతయుబ్బుగ నుండు కురుపు జనించి లోనపండిన అనుశయీ యనంబడును.

చికిత్స

హరే దనుశయీం వైద్యః క్రియయా శ్లేష్మవిద్రధే. 42

తా. అనుశయీ యనురోగమున కఫవిద్రధికై జెప్పఁబడియుండు చికిత్సం జేయవలయును. దానిచే నది హరించును.

విదారికలక్షణము

విదారీ కందవద్వృత్తాం కక్షవంక్షణసంధిషు,
విదారికామితి వదేత్సరుజాం సర్వవేదనామ్. 43

తా. నేలగుమ్ముముగడ్డవలె గుండ్రముగ చంకలయందుగాని, లేక గజ్జసంధుల యందుగాని గ్రంథిజనించి పీడతోగూడి సర్వదోషలక్షణయుక్తంబై యుండిన విదారిక మనంబడును. (ఇది సన్నిపాతమువలన జనించును.)

చికిత్స

విదారికాయాం ప్రథమం జలౌకాయోజనం హితం,
పాటనం చ విపక్వాయాం తతో వ్రణవిధిః స్మృతః. 44

తా. విదారికయందు దొలుత జలగల నంటించి రక్తము స్రవింపజేయుట హితకరంబులు. మఱియు నదిపండిన ఛేదించి వ్రణచికిత్సం జేయవలయును.

సామాన్యోపచారము

జయే ద్విదారికాంలేపై శ్శిగ్రుదేవద్రుమోద్భవైః,

తా. మునగ, దేవదారు అనువానిలేపనమువలన విదారిక హరించును.

శర్కరాలక్షణము

ప్రాప్య మాంస సిరా స్నాయు శ్లేష్మ మేద స్తథానిలః. 45
గ్రంథిం కరోత్యసౌ భిన్నో మధుసర్పి ర్వసా నిభం,
స్రవత్యా స్రావ మనిల స్తత్ర వృద్ధిం గతఃపునః. 46
మాంసం విశోష్య గ్రథితాం శర్కరాంజనయే త్తతః,

తా. కఫమేదోవాతములు మాంససిరాస్నాయువులయందు జేరి గ్రంథిరూపంబై పగిలి తేనె, నెయ్యి, క్రొవ్వు అనువానితుల్యముగ నుండు స్రావమును గలుగంజేయుట వలన వాతము పలుమారు వృద్ధిం జెంది మాంసమును శుష్కింపం జేసి సన్నసన్న గ్రంథుల గలుగంజేసిన శర్కర యనంబడును.

శర్కరార్బుదలక్షణము

దుర్గంధిక్లిన్నమత్యర్థం నానావర్ణం తతస్సిరాః. 47
సృజంతి రక్తం సహసా తద్విద్యా చ్ఛర్కరార్బుదం,

తా. శర్కర జనించినపిదప నచ్చట సిరలవలన గడుదుర్గంధక్లేదయుక్తముగ, పలువిధవర్ణములుగ (అనఁగా ఘృతము, మేదస్సు, వసవలె) రక్తస్రావం బకస్మాత్తుగ గలిగిన శర్కరార్బుద మనంబడును.

చికిత్స

మేదార్బుదవిధానేన నాశయే చ్ఛర్కరార్బుదమ్. 48

తా. శర్కరార్బుదమును మేదార్బుదచికిత్సలచే హరింపంజేయవలయును.

పాదదారిలక్షణము

పరిక్రమణశీలస్య వాయురత్యర్థరూక్షయోః,
పాదయోః కురుతే దారీం సరుజాంతలసంశ్రితామ్. 49

తా. మిక్కుటముగ నడుచుటవలన, వాతసంబంధమువలన నరకాలు కడురూక్షంబై పగిలి నొచ్చుచుండిన పాదదారిక మనంబడును.

మధూచ్ఛిష్టాదిలేపము

మధూచ్ఛిష్ట వసా మజ్జా ఘృతక్షార విమిశ్రితైః,
సర్జాహ్వాసింధూద్భవయో శ్చూర్ణం మాక్షికసంయుతమ్. 50
నిర్మథ్య కటుతైలాక్తం హితం పాదప్రమార్జనే,

తా. మైనము, క్రొవ్వు, మజ్జ, నెయ్యి, క్షారము అనువానిలో గుగ్గిలము, సైంధవలవణము, తేనె, తెల్లావనూనె గలిపి మర్దించి పాదములయందు రుద్దిన పాదదారిక హరించును.

మదనాదిలేపము

మదన సైంధవ గుగ్గులు గైరికాజ్య మధువాలక పంకవిలేపనాత్,
ప్రఫుటితంత్వఖిలంచరణద్వయం వికచతామవసప్రతిమంభవేత్. 51

తా. మ్రంగకాయ, సైంధవలవణము, గుగ్గిలము, కావిరాయి, వట్టివేరు - వీని చూర్ణములో నెయ్యి, తేనె గలిపి లేపనము జేసిన కాలిపగుళ్లు మాని తామరరేకులవలె మృదువుగ నుండును.

తా. రక్తవిరేచనంబు లగుట, లేక మలము పలచగ వెడలుట, దప్పి ప్రబలజ్వరము విలోమవాతము శరీరమంతటనొప్పి ఈలక్షణములు గలది రక్తాతిసారజ్వర మని తెలియవలయు. (ఈరక్తాతిసారజ్వరమునకు. అతిసారరోగప్రకరణమునం దుదహరింపఁబడు గ్రహణిగజకేసరి నేని కనకసుందరరసము నేని ప్రయోగింపవలయు.)

రక్తాతిసారజ్వరచికిత్స

శుంఠీసమంగాతివిషాచ బిల్వపాఠాకణావత్సకదీపనీయాః,
క్వాథోనిహన్యాద్యదతిసారమాశు సామం సశూలంసకఫంసరక్తమ్.160
(మాధవనిదానే)

తా. సొంటి, ముణుగుదామర, అతివస, మారేడు, *పాఠవేళ్లు, పిప్పళ్ళు, కొడిసెపాల, ఓమము - వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయముపెట్టి సేవించిన ఆమము శూల కఫము రక్తము వీనితో గూడియుండు జ్వరాతిసారము హరించు.

దోషాతిసారలక్షణము

అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కరపాదంచ శీతలం,
ప్రలాపశ్ఛర్దిహిక్కాచ కాసశ్వాసమరోచకమ్.
కంపోవిభ్రమహృల్లాసో బృంహాణం జాగరోమదః,
ఆమం సరక్తం హృచ్ఛూలం దోషాతీసారలక్షణమ్. 162

తా. లోన విదాహము, వెలపట శీతలము, కాళ్ళుచేతులు చల్లగ నుండుట, కల్లలాడుట, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, కాసశ్వాసలు, అరుచి, శరీరమువణుకుట, భ్రమ, అలసట, శరీరభారము, నిదుర రాకుండుట, మదము, ఆమము రక్తయుక్తమై వెడలుట, ఱొమ్ము నొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలది దోషాతిసార మని తెలియవలయు. (ఇది యసాధ్యము.)

జ్వరితునియొక్క నియమములు

గుర్వన్నం శీతలం వారి దివాస్వాపం క్లమం త్యజేత్,
జ్వరితోజ్వరముక్తశ్చ యత్నాదాబలలాభతః. 163
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే)

తా. జ్వరితుఁడును జ్వరవిముక్తుఁడును శరీరమునకు బలముకలుగువఱకు బలకరయాహారసేవ శీతోదకపానము పగటినిద్ర శ్రమ వీనిని వర్జింపవలయు.

పునరావృత్తి జ్వరకారణము

అసక్తాహారచేష్టాభిః పునరావర్తతే జ్వరః,

---

* ఇదే చిరుబొద్దియనియు, విషబొద్దియనియుఁ జెప్పఁబడు.

మధ్వాదిలేపము

మధు సిక్థక సైంధవ ఘృత గుడ మహిషాఖ్య సాల నిర్యాసైః,
గైరికసహితైర్లేపః పాదస్ఫుటనాపహస్సిద్ధః. 52

తా. తేనె, మైనము, సైంధవలవణము, నెయ్యి, బెల్లము, మహిసాక్షిగుగ్గిలము, తెల్లధూపము కావిరాయి - వీని నేకముజేసి మర్దించి లేపనముజేసిన కాళ్ళ పగుళ్ళు మానును.

మదనాదిలేపము

మదనం చ తథాసిక్థం సాముద్రలవణం తథా,
మహిషీనవనీతేన సంతప్తం లేపనే హితమ్. 53
సప్తాహాత్స్ఫుటితౌ పాదౌ జాయేతే కమలోపమౌ,

తా. మ్రంగకాయ, మైనము, సముద్రలవణము - వీనిని బఱ్ఱెవెన్నలో గలిపి యుడికించి ఏడుదినములు పూసిన కాళ్ళపగుళ్ళు మాని తామరరేకులవలె నగును.

కందరలక్షణము

శర్కరోన్మథితే పాదే క్షతే వా కంటజాదిభిః. 54
గ్రంథిః కోలవదుత్పన్నో జాయతే కందరం తు తత్,

తా. ఱాయిని ద్రొక్కుటచేనేని, లేక కాలియందు గ్రుచ్చికొనిన ముల్లును దీయు నపుడు లోన ముల్లువిరుగుటచేనేని, గాయంబై రేగుబండంతయుబ్బుగల గ్రంథి జనించిన కందర బనంబడును.

చికిత్స

దహేత్కందర ముద్ధృత్య తైలేన దహనేన వా. 55

తా. కందరమును ఛేదించి తీసి నూనెతో గాని అగ్నితో గాని కాల్చవలయును.

అలసలక్షణము

క్లిన్నాంగుళ్యంతరౌ పాదౌ కండూ దాహ రుజాన్వితౌ,
దుష్టకర్దమసంస్పర్శా దలసంతం వినిర్దిశేత్. 56

తా. దుర్వాసనగల బురదగలుగుటచే కాలియొక్క వ్రేళ్ళసంధులయందలి మాంసము కుళ్ళి నీరునుగార్చుచు దురద, మంట, పోట్లు అనువానితో గూడియుండిన అలస మనంబడును.

చికిత్స

పాదౌ సిక్తారనాళేన లేపనం త్వలసే హితం,
పటోల కుటజీ నింబ రోచనా మరిచై స్తిలైః. 57

క్షుద్రా స్వరససిద్ధేన కటుతైలేన లేపయేత్,
తతః కాసీస కునటీ తిలచూర్ణై ర్విచూర్ణయేత్. 58

తా. అలసరోగమునందు దోలుత కలిని పాదములయందు బూసి పిదప చేతి పొట్ల, మణిశిల, వేప, గోరోచనము, మిరియాలు, నువ్వులు అనువానిచూర్ణములో ములక స్వరసమును, తెల్లావనూనెను గలిపి తైలపక్వముగ గాచి పాదముల లేపనముజేసి అన్నభేది, మణిశిల, నువ్వులు అనువానిచూర్ణమును దానిపై నద్దవలయును.

కరంజాదిలేపము

కరంజబీజం రజనీ కాసీసం పద్మకం మధు,
రోచనా హరితాళం చ లేపోఽయ మలసే హితమ్. 59

తా. క్రానుగవిత్తులు, పసపు, అన్నభేది, పద్మకాష్ఠము, తేనె, గోరోచనము, హరిదళము - వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అలసకము హరించును.

దారుణలక్షణము

దారుణా కండురా రూక్షా కేశభూమిః ప్రపచ్యతే,
కఫమారుతకోపేన విద్యా ద్దారుణకం తు తత్. 60

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన వెంట్రుకలుండు ప్రదేశము భయంకరమైన దురదతో గూడి సన్ననికురుపులవలన వ్యాప్తమై పండిన దారుణ మనంబడును. (ఇది కఫవాత ప్రకోపజనితంబైనను రక్తపిత్తసంబంధములేకయే పాకము జెందకుండుటంజేసి రక్తపిత్తసంబంధమును గలదై యుండును.)

చికిత్స

దుగ్ధేన ఖాఖసంబీజం ప్రలేపా ద్దారుణం హరేత్. 61

తా. పాలతో గసగసాలను నూరి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

కంటకార్యాదిలేపము

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్,
జపాపుష్పద్రవైర్వాథ తల్లేపో దారుణప్రణుత్. 62

తా. నేలములకపండ్ల రసమునకుగాని, దాసానిపువ్వుల రసమునకుగాని సమముగ నూనెగలిపి కాచి లేపనముజేసిన దారుణము హరించును.

భృంగరాజతైలము

భృంగరాజరసేనైవ లోహకిట్టం ఫలత్రికం,
శారిబాం చ పచే త్కల్కై స్తైలం దారుణనాశనమ్. 63
అకాలపలితం కండూ మింద్రలుప్తం చ నాశయేత్,

తా. గుంటగలగరాకురసములో లోహకిట్టము, త్రిఫలములు, సుగంధిపాలవేరు అనుపానికల్కమును, తైలమును గలిపి కాచి లేపనము జేసిన వారణము, అకాలమున వెంట్రుకలు నెరయుట, దురద, ఇంద్రలుప్తము హరించును.

అరూంషికలక్షణము

అరూంషి బహువక్త్రాణి బహుక్లేదాని మూర్ధని. 64
కఫాసృక్కృమికోపేన నృణాం విద్యా దరూంషికాం,

తా. కఫ, రక్త, క్రిమి, ప్రకోపమువలన శిరమున ననేకముఖములుగల కురుపులు జనించి బంకగ స్రావము వెడలిన అరూంషిక మనంబడును.

నీలోత్పలాదిలేపము

నీలోత్పలస్య కింజల్కో ధాత్రీఫలసమన్వితః. 65
యష్టీమధుకయుక్తశ్చ లేపాదస్యాదరూంషికాం,

తా. నల్లకలువయగరులు, ఉసిరికకాయ, అతిమధురము-వీనిని నూరి లేపనము జేసినఅరూంషిక హరించును.

త్రిఫలాదితైలము

త్రిఫలాయా రజోయష్టి మార్కవోత్పల శారిబాః 66
సైంధవం పక్వమేతైస్తు లేపా ద్ధన్యా దరూంషికాం,

తా. త్రిఫలములు, అతిమధురము, గుంటగలగర, నల్లకలువ, సుగంధిపాల,సైంధవ లవణము అనుపానికల్కములో నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసిన అరూంషిక హరించును.

పిణ్యాకాదిలేపము

పురాణమపి పిణ్యాకం పురీషం కుక్కుటస్య చ. 67
మూత్రపిష్టం ప్రలేపోయం శీఘ్రం హన్యా దరూంషికాం,

తా. ప్రాతగానుగపిండి, కోడిపిష్ఠము-వీటిని గోమూత్రముతోనూరి లేపనము జేసిన అరూంషిక శీఘ్రముగ హరించును.

తారుణ్యపిటికలక్షణము

శాల్మలీ కంటకప్రఖ్యాః కఫమారుతకోపజాః. 68
జాయంతే పిటికాయూనాం జ్ఞేయాస్తా ముఖదూషికాః,

తా. కఫవాతప్రకోపమువలన యౌవనపురుషునియొక్క ముఖమున బూరగముండ్ల వంటికురుపులు జనించి ముఖము వికారముగనుండిన ముఖదూషిక యనంబడును. (ముఖదూషిక యన— మొటిమలు.)

మంజిష్ఠాదితైలము

న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థ ప్లక్షాః కపితనస్తథా. 69

త్వచాం షోడశపలం మూలచూర్ణం ప్రకల్పయేత్,
ద్విరష్టగుణితై స్తోయైః పాచయే త్పాదశేషకమ్. 70
కషాయాంశం గవాంక్షీరం క్షీరార్ధతిలతైలకం,
మంజిష్ఠా ద్వి నిశా లోధ్ర తువరీ తాలకం శిలా. 71
లాక్షా గోరోచనా కుష్ఠం *కుంకుమం రజనీద్వయం,
గైరికం సిక్థకం తుత్థం వట మర్జునవృక్షకమ్. 72
నాగకేసర కాలీయ పద్మబీజం చ కేసరం,
పారదం గంధకం పత్రం త్వచం చ ప్రతికార్షికమ్. 73
సర్వంపాచ్యం తైలశేషం లేపనా న్వ్యంగకాపహం,
వదనం చంద్రతుల్యంస్యా త్సప్తరాత్రాన్నసంశయః. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మఱ్ఱి, మేడి, రావి, జువ్వి, అంబాళము అనువానివేరు పట్టల దినుసుకు ౧౬ పలములచొప్పున దంచి ౧౨౮ పలములు నీళ్ళుపోసి చతుర్థాంశముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ నావుపాలు, ఆవుపాలకు సమముగ నూనె గలిపి అందు మంజిష్ఠ, పసుపు, మ్రానిపసుపు, లొద్దుగచెక్క, తోపరిమన్ను, అరిదళము, మణిశిల, లక్క, గోరోచనము, చెంగల్వకోష్టు, కుంకుమపువ్వు, పసపు, మ్రానిపసపు, కావిరాయి, మైనము, మైలుతుత్థము, మఱ్ఱిచిగుళ్లు, ఏరుమద్దిచెక్క, నాగకేసరములు, కృష్ణచందనము, తామరవిత్తులు, తామరయగరులు, పాదరసము, గంధకము, ఆకుపత్రిక, లవంగపుచెక్క అనువానిచూర్ణమును దినుసుకు కర్షప్రమాణముచొప్పున గలిపి చిక్కగ వండి ముఖమునందు లేపనము జేసిన నేడుదినములలో వ్యంగము హరించి ముఖము చంద్రునితో సమానముగ నుండును.

ముఖమంగులకు చికిత్స

ముఖచ్ఛాయాంతరం వంగభస్మస్యా న్మాహిషం పయః,
మాక్షికం తాళకం తుత్థం రాజావర్తం శిలాజతు. 75
మహిషాక్షం శిలా సూతం తుల్యం క్షీరైస్తు మాహిషైః,
సప్తాహం మర్దయే ద్గాఢం వ్యంగఘ్నం కాంతివర్ధనమ్. 76
మహిషీక్షీరమథిత మేతదుద్వర్తనం హితం,
ముఖవర్ణకరం స్త్రీణాం తిలకాలం చ నాశయేత్. (మాధవనిదానే)

తా. వంగభస్మమును బఱ్ఱెపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమంగు, ముఖము యొక్క నలుపు మాని కాంతి గలుగును. మఱియు స్వర్ణమాక్షికము, తాళకము, మైలుతుత్థము, రాజావర్తము, శిలాజిత్తు, మహిసాక్షిగుగ్గిలము, మణిశిల, పాదరసము-వీనిని సమ

* తథాచ కుంకుమద్వయమ్.

భాగములుగ బఱ్ఱెపాలతో నేడుదినములు దృఢముగ నూరి లేపనము జేసిన ముఖమంగులు హరించి కాంతి గలుగును. మఱియు బఱ్ఱెపాలను జిలికి వెన్నదీసి ముఖమున మర్దనము జేసిన స్త్రీలకు ముఖమంగులు హరించి ముఖకాంతి గలుగును.

గౌరీ హరిద్రా మంజిష్ఠా ఘృతం గౌరాశ్చ సర్షపాః,
పేష్యం గైరికసంయుక్త మజాక్షీరేణ సంయుతమ్. 78
ఏతేనైవ భవేద్వక్త్ర ముదయాదిత్యసన్నిభం. (ఆయుర్వేదే)

తా. పచ్చిపసపు, మ్రానిపసపు, మంజిష్ఠ, నెయ్యి, తెల్లావాలు, కావిరాయి-వీనిని మేకపాలతో నూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన బాలసూర్యునివంటి కాంతి గలుగును.

శోకక్రోధాదికుపితా ద్వాతపిత్తాన్ముఖే తనుమ్.
శ్యామలం మండలం వ్యంగం ముఖాదన్యత్ర నీలకా,
వ్యంగనీలద్వయోః కుర్యా ద్వ్యథాస్విన్నం సిరావ్యథామ్. 80
లేప్యం క్షౌద్రేణ మంజిష్ఠా ముసలీ మూలమేవవా,
ప్రసుప్తకుష్ఠరోగోక్తం కుర్యాద్ధూమం చ వహ్నినా. 81

తా. శోకము, కోపము మొదలగువానివలన వాతపిత్తములు ప్రకోపించి ముఖమునందు సూక్ష్మమైన నల్లనిమండలములను, మంగులను గలుగంజేసిన ముఖమంగనియు, ఇతరస్థలముల గలుగంజేసిన నీలియనియు జెప్పంబడును. వీని నివారణార్థంబై స్వేదమును సిరావ్యధను జేయుటయేగాక మంజిష్ఠనుగాని, లేక నేలతాటిగడ్డనుగాని తేనెతోనూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మంగులు నల్లనిమండలములు హరించును. ఆ ముఖదూషికలయందు తిమిరిగలిగియుండిన కుష్ఠురోగచికిత్సలను ధూమపానమును జేయవలయును.

మహిషీక్షీరసంఘృష్టం రజనీ రక్తచందనం,
కృతోలేపో నిహంత్యాశు [1]శ్యామికాం గండయో స్థితామ్. 82
(మాధవనిదానే)

తా. పచ్చిపసపు, రక్తచందనము-వీనిని బఱ్ఱెపాలతోనూరి లేపనము జేసిన ముఖమునందును, చెక్కిళ్ళయందునుండు నల్లనిమండలములు శీఘ్రముగ హరించును.

సోమవల్లీ రజన్యాథ హ్యశ్వక్షీరస్య లేపనాత్,
మనశ్శిలా తథాలోధ్రం ద్వినిశం సర్షపా స్సమమ్. 83
వారిపిష్టా హితో లేపో వదనే [2]శ్యామికాం హరేత్,
(సిద్ధవిద్యాభూః)

---

1 మాక్షికాం. 2. మాక్షికాం.

తా. భావంచివిత్తులు, పచ్చిపసపు వీనిని గుఱ్ఱపుపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు (మొటిమలు) హరించును. మఱియు మణిశిల, లొద్దుగ చెక్క, పచ్చిపసపు, మ్రానిపసపు, తెల్లావాలు-వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖమునందలి నల్లనిమచ్చలు హరించును.

విశాలోగ్ర ముశీరంచ సర్పి స్సర్జరసం పయః. 84
ఏతాని వటపత్రాణి రజన్యా సహ పేషయేత్,
లేపోఽయం ముఖపాదేచ పద్మవత్కురుతే భృశమ్. 85

తా. పాపర, నల్లయతివస, వట్టివేరు, నెయ్యి, సర్జరసము, మఱ్ఱిచిగుళ్ళు, పసపు, మ్రానిపసపు-వీనిని మేకపాలతో నూరి లేపనముజేసిన ముఖము, పాదములు పద్మమువలె నుండును. (లోనికి గంధకకల్పమును సేవింపవలయును.)

త్రిమాసే క్షుద్రరోగేషు నాశయే న్నాత్ర సంశయః,

తా. గంధకకల్పమును 3 మాసములు సేవించిన క్షుద్రరోగములన్నియు నిస్సంశయముగ హరించును.

పలితలక్షణము

క్రోధ శోక శ్రమ కృత శ్శరీరోష్మా శిరోగతః. 86
పిత్తంచ కేశా న్పచతి పలితం తేన జాయతే,
వాతికం విషమం రూక్షం పీతం పిత్తా త్సితం కఫాత్. 87
సర్వరూపాన్వితంవిద్యా త్సన్నిపాతసమన్వితం,
రూక్షంశ్లక్ష్ణం చ సూక్ష్మంచ జరాపలితముచ్యతే. 88

తా. క్రోధము, శోకము, శ్రమ అనువానివలన శరీరోష్ణపిత్తములు శిరమునందు ప్రవేశించి వెంట్రుకల పండునటులంజేసిన పలిత మనంబడును. అత్తెరంగుననే వాత పిత్త కఫములు శిరమునందుజేరి పలితమును గలుగంజేయును. అందు వాతప్రాబల్యమున వెంట్రుకలు అర్ధభాగము నల్లగ, అర్ధభాగము తెల్లగ, రూక్షముగ నగును. పిత్తప్రాబల్యమువలన పీతవర్ణము నగును. కఫప్రాబల్యమువలన శ్వేతవర్ణముగ నగును. సన్నిపాతమువలన పూర్వోక్తసర్వలక్షణయుక్తంబై యుండును. మఱియు వెంట్రుకలు రూక్షముగ, నున్నగ, సూక్ష్మముగ నుండిన జరాపలిత మనియెదరు.

వలీపలితరోగనిదానములు

వలీపలితరోగాశ్చ వాతదోషాదిసంచయాత్,
భైషజ్యం మునిభిశ్చాత్ర చంద్రోదయ ముదీరితమ్. 89

తా. వాతాదిదోషములు ప్రకోపించి [1]వలీ [2]పలితము లను రెండురోగముల గలుగంజేయును. వీనియందు చంద్రోదయము శ్రేష్ఠం బని మునులు వచించిరి.

హేమాద్రిరసము

రసనిష్కం కాంతనిష్కం గంధకంచ ద్వినిష్కకం,
త్రిఫలాచ త్రినిష్కాస్స్యా న్మర్దితం కజ్జలీకృతమ్. 90
చూర్ణితం శాణమాత్రంతు సితాయుక్తంతు సేవితం,
సర్వరోగవినాశాయ వలీపలితనాశనమ్. 91

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ నిష్కము, కాంతభస్మము ౧ నిష్కము, శుద్ధిజేసిన గంధకము ౨ నిష్కములు, త్రిఫలములు 3 నిష్కములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి ఖల్వములో నునిచి కాటుకవలె మర్దించి ౫ చిన్నముల యెత్తును పంచదారయనుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగములు, వలీపలితములు హరించును.

(అయస్కాంతమును నేరేడుచెక్కరసముతో మర్దించి పుటంబులిడి పిదప గుంటగలగరాకురసముతోను, త్రిఫలరసముతోను మర్దించి పుటంబులిడి వెలిగారముతో మరల మర్దించి పుటంబిడి సేవించిన వలీపలితములు హరించును.)

ముండీతైలము

ముంటీచూర్ణం దశపలం పచే త్తోయే చతుర్గుణే,
అర్ధశేషం హరేత్క్వాథం క్వాథార్థం తిలతైలకమ్. 92
తైలశేషం పచేత్తేన నస్యం పానం చ కారయేత్,
పలితం యౌవనస్త్రీణాం మాసార్ధంచ న తిష్ఠతి. (ఆయుర్వేదే) 93

తా. పదిపలములు బోడతరపుమార్ణములో ౪౦ పలములనీళ్లు గలిపి యర్ధభాగము శేషించునటుల కషాయముగాచి దానికర్ధభాగము నూనె గలిపి చిక్కగ గాచి వడియగట్టికొని నస్యపానములు జేయించిన యౌవనస్త్రీలవలీపలితములు ౧౫ దినములలోహరించును.

శ్యామా నింబ బలా లాజా లవణం క్వాథయేత్సమం,
తోయై రష్టగుణై రేవ పాదశేషం సమాహరేత్. 94
తిలతైలం క్వాథపాదం తైలార్ధం మాహిషంఘృతం,
స్నేహశేషం పచేత్తేన నస్యే మాసంప్రయోజయేత్. 95
బాలానాంవృద్ధనారీణాం యౌవనంకురుతేధ్రువం, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ప్రేంకణము, వేము, ముత్తవపులగము, పేలాలు, ఉప్పు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి యెనిమిదింత లుదకముబోసి పాలవభాగముగ కషాయముగాచి వడియ

1 వలీ యన శరీరము ముడతలుపడుట. 2 పలిత మన వెంట్రుకలు నెరయుట,

గట్టి దానికి నాలవభాగము నూనె, నూనె కర్షభాగము బర్రెనెయ్యి గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి వడియగట్టి మాష ప్రమాణమును నస్యముజేయించిన యౌవనస్త్రీలు, వృద్ధులు వీరి వలీపలితములు శీఘ్రముగ హరించును.

నింబాదిచూర్ణము

కృష్ణనింబస్యపంచాంగం త్రిఫలాచ కటుత్రయమ్. 96
కాలా తిలా తథాక్రాంత వాకుచీకృష్ణజీరకం,
నింబేన సమభాగంస్యా ద్దౌషధం దశకం తథా. 97
బిడాలపదమాత్రంతు భక్షయే త్ప్రాతరుత్థితః,
రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం మేహావింశతినాశనమ్. 98
అష్టాదశచ కుష్ఠాని కాసశ్వాస క్షయానిచ,
కాయాగ్నేర్వర్ధనంచైవ వలీపలితనాశనమ్. 99

తా. త్రిఫలములు, త్రికటుకములు, నల్లతెగడ, నువ్వులు, విష్ణుక్రాంతము, భావంచివిత్తులు, నల్లజీలకఱ్ఱ, దశమూలములు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి చూర్ణముజేసి దానికి సమముగ పెద్దవేముపంచాంగముల చూర్ణమును గలిపి బిడాలపదక ప్రమాణమును ప్రాతఃకాలమున సేవించిన ౨౦ మేహములు, ౧౮ కుష్ఠువులు, కాశశ్వాసములు క్షయములు, వలీపలితములు హరించి శరీరవృద్ధి, అగ్నిదీపనము గలుగును.

వలీపలిత చికిత్స

కంటకారీఫలరసై స్తుల్యం తైలం విపాచయేత్,
జపాపుష్పద్రవైః క్వాథం తల్లేపః పలితంహరేత్. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. నేలములకపండ్లరసమునకు సమముగ నూనె గలిపి కాచి లేపనముజేసినను, లేక దాసానిపువ్వులరసము నుడికించి లేపనముజేసినను పలితములు హరించును.

ద్వినిశే నవనీతేన లేపా త్పలితకండునుత్,
నీలోత్పలం తిలా యష్టీ సర్షపా నాగకేసరమ్. 101
ధాత్రీ ఫలం సమం పిష్ట్వాలేపా త్పలితనాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. పసపు, మ్రానిపసపు- వీనిని వెన్నతో నూరి లేపనముజేసిన పలితము, దురద హరించును. మఱియు నల్లకలువదుంపలు, నువ్వులు, యష్టిమధుకము, తెల్లావాలు, నాగకేసరములు వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి ఉసిరికపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన పలితము హరించును.

కార్పాస బీజ మజ్జాంతు రవిక్షీరేణ పేషయేత్. 102
తస్యలేపో నిహంత్యాశు పలితంతు న సంశయః, (మాధవనిదానే)

తా. ప్రత్తివిత్తులలోని పలుకులను జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనము జేసిన పలితములు శీఘ్రముగ హరించును.

ఇంద్రలుప్తరోగనిదానము

క్రిమిభ్యః కేశనాశశ్చ తస్యాసా మేంద్రలుప్తకమ్. 103
తద్భావశ్చ సువిజ్ఞేయో భైషజ్యేతు జయంతికా,

తా. క్రిములవలన వెంట్రుక లూడిన ఇంద్రలుప్త మనంబడును. దీనియందు తక్కాలి యాకురసమును త్రాగుటయేగాక వెంట్రుకలూడిన స్థలమున యారసమును బూసిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును.

ఇంద్రలుప్తలక్షణము

రోమకూపానుగం పిత్తం వాతేన సహమూర్ఛితమ్. 104
ప్రచ్యావయతి రోమాణి తతశ్శ్లేష్మా సశోణితః,
రుణద్ధి రోమకూపాంస్తు తతోఽన్యేషా మసంభవః. 105
తదింద్రలుప్తం విజ్ఞేయం ఖాలిత్యమితిచాపరే,

తా. పిత్తము వాతముతో గలిసి కుపితమై రోమకూపములయందు జేరుటవలన వెంట్రుకలూడి కఫరక్తములు రోమకూపముల బంధించుటవలన మరల వెంట్రుకలు జనింపకుండును. ఇది ఇంద్రలుప్తము ఖాలిత్యము అనంబడును.

చికిత్సలు

త్రిఫలాం చోత్పలం కందం యష్టికాం భృంగజం రసమ్. 106
రసార్థం తిలతైలంస్యా త్పక్త్వా తైలావశేషకం,
తల్లేపా త్కేశవృద్ధిస్స్యా త్పునః పంచవిశేషతః. 107
ఆమలక్యామూలచూర్ణం పిష్ట్వా వటజటాంతువా,
మర్దయిత్వా రసైర్లేప స్తూర్ణం కేశవివర్ధనమ్. 108

తా. త్రిఫలములు, నల్లకలువగడ్డలు, యష్టిమధుకము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి గుంటగలగరాకురసముతో నూరి కల్కముజేసి అందు గుంటగలగరాకు రసము, దానికర్థభాగము నువ్వులనూనె గలిపి చిక్కగ తైలముగాచి ౫ మార్లు తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు వృద్ధియగును. మఱియు ఉసిరికవేరు, మఱ్ఱియూడలు, జటామాంసి-వీనిని నూరి రసముపిండికొని తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిజెందును.

మహిషీనవనీతేన ప్రత్యేకంచ ప్రలేపయేత్,
భృంగరాజరసం తుల్యం పాచ్యం తైలావశేషకమ్. 109

తా. బఱ్ఱెవెన్నను తలయంటికొనిన కేశములు వృద్ధిచెందును. లేక గుంటగలగరాకురసముతో నూనె గలిపి చిక్కగగాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు బాగుగ పెరుగును.

హస్తీ దంతీఫలం ధాత్ర్యా తిలతైలేన పాచయేత్,
తేన భృంగీసమాః కేశా స్థిరాశ్చాపి భవంతి చ. 110

తా. బలురక్కసిగడ్డ, నేలదంతివిత్తులు, ఉసిరికపప్పు-వీనిని నూరి కల్కముజేసి అందు నువ్వులనూనెకలిపి చిక్కగగాచి తలయంటికొనిన వెంట్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగ స్థిరముగనుండును.

కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట జపాపుష్పప్రలేపనం,
బహుకేశాన్వితం సాంద్ర మింద్రలుప్తం ప్రజాయతే. 111

తా. కర్రియావుమూత్రముతో దాసానిపువ్వులనూరి వెంట్రుకలూడిన స్థలమున లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందుకూడ దట్టముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

ఇంద్రలుప్తే చేంద్రయవై శ్శిరసశ్చ విలేపనాత్,
ఘృష్ట్వేంద్రియవ కాసీసం మనోహ్వా తుత్థ కోషణైః. 112
హన్యా ద్దారురసై ర్వాపి గుంజామూలఫలై స్తతః,
తథా లాంగలికామూలైః కరవీరరసేనవా. 113
సక్షౌద్ర క్షుద్ర వార్తాక స్వరసేన విచక్షణః,
దుత్తూరకస్యపత్రాణి భల్లాతకరసేనవా. 114
అథవా మాక్షికం హంతి తిలపుష్పార్ద్రికర్ణికైః,
తైలకో హస్తిదంతస్య మషికాచౌషధం పరమ్. 115
కృష్ణగోమూత్రసంపిష్ట్య జపాపుష్పప్రలేపనం,
బహుకేశాన్వితం చిత్ర మిద్రలుప్తం ప్రజాయతే. 116

తా. కొడిసెపాల, నుష్ణోదకముతో నూరి శిరమున లేపనముజేసినను, లేక కొడిసెపాల, అన్నభేది, మణిశిల, మైలుతుత్థము, పిప్పలి-వీనిని దేవదారురసముతో నూరిగాని లేక పెద్దగురిజవేరు, దాసివిత్తులు, చెన్నచర్లగడ్డ-వీనిని గన్నేరువేరురసముతో నూరిగాని, నేలములకరసములో తేనెను గలిపిగాని, లేక ఉమ్మెత్తాకును జీడివిత్తులరసముతో నూరిగాని, లేక నువ్వులపువ్వు, అల్లము, గంటెన-వీనిని తేనెతో నూరిగాని, ఏనుగుదంతపు మసిని నూనెలోగలిపిగాని, లేక (ఏనుగుకొమ్ము, సదాప, పిప్పలి, కర్రియావుపంచితము, ఏరుజాజిపువ్వు వీనిని నూరిగాని) లేక దాసాని పువ్వులను కర్రియావుపంచితముతో నూరిగాని లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తమునందుసగా మిక్కుటముగ వెంట్రుకలు మొలుచును.

భృంగరాజతైలము

నీలీమూలకషాయేతు బీజం ఖదిరసారజం,
నీలిమూలాంజనం కల్కం యష్టీమధుక మేవచ. 117

తత్రార్ధం లంఘనం కార్యం శేషం పూర్వవదాచరేత్. 1

తా. విరుద్ధాహారచేష్టలచే నివృత్తించినజ్వరము తిరిగివచ్చును. దానియం పూర్వోక్తలంఘనములో సగము లంఘనము వేయించి పిదప పూర్వోక్తజ్వరచికిత్స జేయవలయు.

జ్వరముక్తలక్షణము

అన్నకాంక్షా శిరఃకండూ క్షువథుర్గాత్రలాఘవం,
ప్రస్వేదో ముఖపాకశ్చ జ్వరముక్తస్య లక్షణమ్. 1(

తా. అన్నమునందిచ్ఛ, తలదురద, తుమ్ములు, శరీరమునకు చులకదనము, చెమ ముఖపాకము-ఈలక్షణములుకలవాఁడు జ్వరవిముక్తుఁడని తెలియవలయు.

దేహోలఘువ్యపగతక్లమమోహతాపాః
పాకోముఖే కరణసౌష్ఠవమవ్యథత్వం,
స్వేదః క్షుతం ప్రకృతియోగమనోన్నలిప్సా
కండూశ్చ మూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని. (గ్రంథాంతరే) 16

తా. శరీరలఘుత్వము కలిగియుండుట, బడలిక, అజ్ఞానము, తాపము లేకుండుట ముఖపాకము, ఇంద్రియములు తెలివిగ నుండుట, శరీరమున వేదన లేకుండుట, చెమట తుమ్ములు, మనస్సు తెలివిగ నుండుట, అన్నమునం దిచ్ఛ, తలదురద-ఈలక్షణములు గ వాఁడు జ్వరవిముక్తుఁ డని తెలియవలయు.

జ్వరమంత్రము

ఓం నమో భగవతే పరమార్థిని సర్వజ్వరరక్షస్వాహా
హారిణా సారంగ సారంగ స్వామినిప్రసాదమ్. 16

తా. ఈమంత్రముచే పదిమార్లు యభిమంత్రింపఁబడినజలమును పానముజేసిన సర్వజ్వరములు హరించు.

జ్వరసంప్రాప్తికారణము

మిథ్యాహారవిహారాభ్యాం దోషాహ్యామాశయాశ్రయాః,
బహిర్నిరస్యకోష్ఠాగ్నిం జ్వరదాస్స్యూరసానుగాః. 168

తా. *మిథ్యాహారవిహారములచే వాతపిత్తశ్లేష్మములు దుష్టంబులై ఆమాశయము

---

* మిథ్యాహారమనఁగా—ప్రకృత్యాదివిరుద్ధఆహారసేవనయు, భుజించినయన్నము జీర్ణమగుటకుముందుగా భుజించుటయు, మిథ్యావిహార మనఁగా తనబలిమి కతిక్రమించిన కార్యమును చేయంబూనుట.

మార్కవస్వరసప్రస్థం తైలప్రస్థం విపాచయేత్,
అనేనలిప్తాః కేశాస్స్యుః మృదవః షట్పదై స్సమాః, 1:
ఇంద్రలుప్తహరం చైవ పాలిత్యంచైవ నాశయేత్,
తైలం రహస్యం పరమం వలీపలితనాశనమ్. (మాధవనిదానే) 1:

తా. నీలివేళ్ళను దంచి కషాయముగాచి యందు చంద్రవిత్తులచూర్ణము, నీలివేళ నల్లతుమికి, యష్టిమధుకము అనువానికల్కమును, ౧ ప్రస్థము గుంటగలగరాకు రసము ౧ ప్రస్థము నూనెనుగలిపి తైలపక్వముగగాచి వెంట్రుకలకు లేపనముజేసిన ఇంద్రలుప్తవ వలీపలితములు హరించి వెంట్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లనై మృదువుగనుండును.

బృహతీఫలసంయుక్తం గుంజామూలఫలం తథా,
తల్లేపే నశ్యతి క్షిప్ర మింద్రలుప్త మనేకధా. (పూజ్యపాదీయే

తా. ములకపండ్లు, గురిగింజ వేరు, గురిగింజలు-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన ప విధములైన ఇంద్రలుప్తములు శీఘ్రముగ హరించును.

పద్మినీకంటకలక్షణము

కంటకై రాచితం వృత్తం మండలం పాండు కండురం,
పద్మినీకంటకప్రఖ్యై స్తదాఖ్యం కఫ వాతజమ్. 1:

తా. తామరముండ్లవలె గుండ్రముగ, పాండువర్ణముగ, దురదతోగూడినది నుండు మండలములు జనించిన పద్మినీకంటక మనంబడును. ఇది కఫవాతమువల జనించును.

చికిత్స

పద్మినీకంటకే రోగే ఛర్దయే న్నింబవారిణా,
తేనైవ సిద్ధం సక్షౌద్రం సర్పిః పాతుం ప్రదాపయేత్. 12
నింబారగ్వధకల్కైర్వా ముహురుద్వర్తనం హితం,

తా. పద్మినీకంటకమున వేపకషాయముతో వమనముజేయింపవలయును. మఱియ వేపకషాయములో నెయ్యి గలిపి కాచి తేనె వేసి సేవింపవలయును. మఱియు వేప, రే గుజ్జు అనువానికల్కమును పలుమారు లేపనము జేయవలయును.

నింబాదిఘృతము

చతుర్గుణేన నింబోత్థ పత్రక్వాథేన గోఘృతమ్. 12
పచే త్తతస్తు నింబస్య కృతమూలస్య పత్రజైః,
కల్కై ర్భ్యాయః పచే త్సిద్ధం తత్పిబే త్పలసమ్మితమ్. 12
పద్మినీకంటకాద్రోగా న్ముక్తో భవతి నాన్యథా,

తా. వేపాకు కషాయములో నాలవభాగ మావునెయ్యి గలిపి అందు వేప, రే

అనువానియాకుల కల్కమును గలిపి ఘృతపక్వముగ గాచి అందొకపలమును త్రాగిన పద్మినీ కంటకము హరించును.

జంతుమణిలక్షణము

సమ ముత్పన్న మరుజం మండలం కఫరక్తజమ్. 125
సహజం లక్ష్మచైకేషాం లక్ష్యో జంతుమణిః స్మృతః,

తా. కఫరక్తమువలన జనించినది మొదలు సమముగ, ఉబ్బుగ, వేదనారహితముగ నుండు మండలము శరీరమున జనించిన కొందఱు లక్ష్మ యనియు, మఱికొందఱు లక్ష్య మనియు, వేఱుకొందఱు జంతుమణి యనియు వచించెదరు. (ఇది స్త్రీపురుషులకు జనించునట్టి స్థానవిశేషమువలన శుభాశుభఫలముల గలుగంజేయును.)

మాషలక్షణము

అవేదనం స్థిరంచైవ యస్మిన్గాత్రే ప్రదృశ్యతే. 126
మాషవత్కృష్ణముత్పన్న మనిలా న్మాషమాదిశేత్,

తా. వాతమువలన శరీరముపై వేదనారహితముగ, కఠినముగ, నల్లగ, ఒకింత నుబ్బుగ నుండు గంటుజనించి మినపగింజలవలెనుండిన మాషమనంబడును. (మాషమన—పులిపిరి కాయ.)

తిలకాలకలక్షణము

కృష్ణాని తిలమాత్రాణి నీరుజాని సమానిచ. 127
వాతపిత్తకఫోద్రేకా త్తాన్విద్యా త్తిలకాలకాన్,

తా. వాత, పిత్త, కఫ, ప్రకోపమువలన మచ్చజనించి నల్లగ, నువ్వుగింజంత ప్రమాణముగలదై నొప్పిలేనిదిగ, చర్మమునకు సమానముగనుండిన తిలకాలక మనంబడును.

జంతుమణి, మాష, తిలకాలక చికిత్స

చర్మకీలం జంతుమణిం మాషకా న్తిలకాలకాన్. 128
ఉత్కృత్య శస్త్రేణ దహే త్క్షారాగ్నిభ్యా మశేషతః,

తా. చర్మకీలకము, జంతుమణి, మాషము, తిలకాలకము-వీనిని శస్త్రముతో ఛేదించి క్షారాగ్నికర్మల జేయవలయును.

న్యచ్ఛలక్షణము

మహద్వా యదివాత్యల్పం శ్యావంవా యదివా సితమ్. 129
నీరుజం మండలం గాత్రే న్యచ్ఛ మిత్యభిధీయతే,

తా. శరీరముపై పెద్దదిగగాని, లేక చిన్నదిగగాని, లేక నల్లదిగగాని, లేక తెల్లదిగగాని, వేదనారహితముగ గాని యుండు మచ్చజనించి ముఖవిహీనంబై యుండిన న్యచ్ఛ మనంబడును.

మంజిష్ఠాదితైలము

మంజిష్ఠా మధుకం లాక్షా మాతులుంగశ్చ యష్టికా. 130
కర్షప్రమాణై రేతైస్తు తైలస్య కుడవం తథా,
ఆజం పయస్తు ద్విగుణం శనై ర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 131
నీలికా పిటికా వ్యంగా నభ్యంగాదేవ నాశయేత్,
ముఖం ప్రసాదోపచితం వలీపలితవర్జితమ్. 132
సప్తరాత్రప్రయోగేణ భవేత్కనకసన్నిభం,

తా. మంజిష్ఠ, ఇప్ప, లక్క, మాదీఫలము, అతిమధురము-ఇవి దినుసుకు కర్షప్రమాణము, నూనె ౧ కుడవము, మేకపాలు ౨ కుడవములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మందాగ్నితో పాకముజేసి ౭ దినములు అభ్యంజనముజేసిన నీలిక, మొటిమలు, మంగు, వలీపలితములు-వీనిని హరింపజేయుటయేగాక ముఖము స్వచ్ఛముగ వెంట్రుకలు నల్లగ, ముఖము స్వర్ణకాంతిగలదిగ నగును.

వ్యంగలక్షణము

క్రోధాయాస ప్రకుపితో వాయుః పిత్తేన సంయుతః. 133
ముఖమాగమ్య సహసా మండలం విసృజత్యతః,
నీరుజం తనుకం శ్యావం ముఖే వ్యంగం తమాదిశేత్. 134

తా. కోపము, శ్రమ అనువానివలన ప్రకోపించిన వాతపిత్తముతో గలసి ముఖముపై వేదనారహితముగ, పలచగ, శ్యామలవర్ణముగనుండు మండలముల గలుగంజేసిన వ్యంగము (మంగు) అనంబడును.

చికిత్స

త్రిభువనవిజయాపత్రం మూలం స్థవిరస్య శింశుపాచ్చైభిః,
ఉద్వర్తనం విరచితం న్యచ్ఛవ్యంగాపహం సిద్ధమ్. 135

తా. గంజాయియాకు, దేవదారు, ఇరుగుడువేరు—వీనిని నూరి ముఖమునందు లేపనము జేసిన మచ్చలు, వ్యంగము హరించును.

వటాంకురాదిలేపము

వటాంకురా మసూరాశ్చ ప్రలేపా ద్వ్యంగనాశనం,
వ్యంగే మంజిష్ఠయా లేపః ప్రశస్తోమధుయుక్తయా. 136

తా. మఱ్ఱిచిగుళ్ళు, చిరుసెనగలు అనువానినిగాని, మంజిష్ఠిని తేనెతోగాని నూరి లేపనముజేసిన వ్యంగము హరించును.

వటపత్రాదిలేపము

వటస్య పాండుపత్రాణి మాలతీ రక్తచందనం,
కుష్ఠం కాలీయకం లోధ్ర మేభిర్లేపం ప్రయోజయేత్. 137
యువానపిటికానాంతు వ్యంగానాంచ వినాశనః,

తా. పండి తెలుపుబారిన మఱ్ఱియాకు, జాజిచిగుళ్ళు, రక్తచందనము, చెంగల్వకోష్టు, మ్రానిపసపు, లొద్దుగచెక్క అనువానికల్కమును లేపనముజేసిన మొటిమలు మంగు హరించును.

నీలికలక్షణము

కృష్ణమేవంగుణం గాత్రే ముఖేవా నీలికాం విదుః. 138

తా. పైఁజెప్పఁబడినప్రకారము నల్లనిమండలములు శరీరముపైగాని, ముఖముపైగాని గలిగిన నీలిక మనంబడును.

కుంకుమాదితైలము

కుంకుమం చందనం లోధ్రం పతంగం రక్తచందనం,
కాలీయక ముశీరంచ మంజిష్ఠా మధుయష్టికా. 139
పత్రకం పద్మకం పద్మ కుష్ఠం గోరోచనం నిశా,
లాక్షా దారు హరిద్రాచ గైరికం నాగకేసరమ్. 140
పాలాశకుసుమంచాపి ప్రియంగుశ్చ వటాంకురాః,
మాలతీచ మధూచ్ఛిష్టం సర్షపా స్సురభి ర్వచా. 141
చతుర్గుణపయః పిష్టై రేతై రక్షమితైః పృథక్,
పచే న్మందాగ్నినా వైద్య స్తైలప్రస్థద్వయోన్మితమ్. 142
వ్రదనాభ్యంజనా దేతద్వ్యంగం నీలికయా సహ,
తిలకం మాషకం న్యచ్ఛం నాశయే న్ముఖదూషికామ్. 143
పద్మినీకంటకంవాపి హరే జ్జంతుమణిం తథా,
విదధ్యా ద్వదనం పూర్ణచంద్రమండలసుందరమ్. 144

తా. కుంకుమ, కేసరములు, చందనము, లొద్దుగచెక్క, రసకర్పూరము, రక్తచందనము, మ్రానిపసపు, వట్టివేరు, మంజిష్ఠ, అతిమధురము, లవంగపత్రి, పద్మకాష్ఠము, తామర, చెంగల్వకోష్టు, గోరోచనము, పసపు, లక్క, మ్రానిపసపు, కావిఱాయి, నాగకేసరములు, మోదుగపువ్వులు, ప్రేంకణము మఱ్ఱిచిగుళ్లు, జాజి, మైనము, తెల్లావాలు, తులసి, వస-వీనిని దినుసుకొక్కొక్క అక్షప్రమాణముగ గ్రహించి నూరి నాలు

గింతలు పాలుపోసి కషాయముగాచి అందు రెండుప్రస్థములు నూనె గలిపి మందాగ్నితో పక్వముజేసి ముఖమునందు లేపనము జేయుచుండిన వ్యంగము, నీలిక, తిలకాలము, మాషము, న్యచ్ఛము, మొటిమలు, పద్మినీకంటకము, జంతుమణి-వీనిని హరింపంజేసి ముఖమునందు చంద్రునివంటికాంతిని గలుగంజేయును.

పరివర్తకలక్షణము

మర్దనా త్పీడనాద్వాపి తథైవా ప్యభిఘాతతః,
మేఢ్రచర్మ యదావాయు ర్భజతే సర్వతశ్చరః. 145
తదా వాతోపసృష్టత్వా త్తచ్చర్మ పరివర్తతే,
మణేరధస్తా త్కోశస్తు గ్రంథిరూపేణ లంబతే. 146
సవేదనం సదాహంచ పాకంచ వ్రజతి క్వచిత్,
పరివర్తికేతి తాం విద్యా త్సరుజాం వాతసంభవామ్. 147
సకండూః కఠినావాపి సైవ శ్లేష్మసముత్థితా,

తా. మేఢ్రమును రుద్దుటచేగాని, లేక పిసుకుటచేగాని, అభిఘాతమువలనగాని వ్యానవాయువు ప్రకోపించి చర్మమునందు చేరి చర్మమును వెనుకకు నీడ్చుటచే మేఢ్రకోశము వాచి మణిక్రింద గంటువలెనై వ్రేలాడుచు పోట్లు, మంటలతోగూడి యొకానొకప్పుడు పండిన పరివర్తక మనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించిన పోట్లు గలుగును. కఫమువలన జనించియుండిన దురద, కాఠిన్యము గలుగును.

సామాన్యోపచారము

పరివర్తే ఘృతాభ్యక్తాం సుస్విన్నా ముపనాహయేత్. 148
త్రిరాత్రం పంచరాత్రంవా వాతఘ్నై శ్శాల్వలాదిభిః,
తతోఽభ్యజ్య శనైశ్చర్మ వేశయే త్పీడయే న్మణిమ్ 149
ప్రవిష్టే చర్మణిమణౌ క్లేదయే దుపనాహయేత్,
దద్యా ద్వాతహరాం వస్తిం స్నిగ్ధాన్యన్నాని భోజయేత్. 150

తా. పరివర్తకమునందు మేఢ్రమునకు ఘృతమును బూసి చెమటందీసి వాతహరమైన శాల్వలాదులచే మూడుదినములుగాని, లేక ఐదుదినములుగాని కట్టుగట్టి పిదపఘృతమును బూసి మేఢ్రమణిని చర్మములో మెల్లమెల్లగ ప్రవేశింపంజేసి పిదప వాతహరములగు ద్రవ్యములచే కట్టుగట్టి వాతహరములగుద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయఁబడిన ఘృతాదులచే వస్తికర్మంజేసి స్నిగ్ధకరమైన యన్నమును భుజింపంజేయవలయును.

అవపాటికలక్షణము

అల్పీయసీం యదా హర్షా ద్బలా ద్గచ్ఛేత్త్స్త్రియం నరః,

హస్తాభిఘాతా దథవా చర్మణ్యుద్వర్తితే బలాత్, 151
మర్దనా త్పీడనాద్వాపి శుక్రవేగవిఘాతతః,
యస్యావపాట్యతే చర్మ తాం విద్యా దవపాటికామ్. 152

తా. సూక్ష్మమైన యోనిఛిద్రముల స్త్రీతో బలాత్కారముగ రతికేళిఁ దేలుటచేనేని, లేక చేతిదెబ్బచేనేని, బలాత్కారమువలన మేఢ్రచర్మము వ్యత్యస్తంబగుటచేనేని, పిసుకుటచేనేని, అదురుటచేనేని, శుక్రవేగము నడ్డగించుటచేనేని మేఢ్రచర్మము భిన్నంబై పీడను గలుగంజేసిన అవపాటిక మనంబడును.

చికిత్స

స్నేహస్వేదై రిమాం వైద్య శ్చికిత్సే దవపాటికాం,

తా. అవపాటికయందు స్నేహస్వేదోపచారములు సేయవలయును.

నిరుద్ధప్రకసలక్షణము

వాతోపసృష్టే మేఢ్రేతు చర్మసంశ్రయతే మణిమ్. 153
మణిశ్చర్మోతనద్ధస్తు మూత్రస్రోతో రుణద్ధిచ,
నిరుద్ధప్రకసే తస్మి న్మందధార మవేదనమ్. 154
మూత్రం ప్రవర్తతే జంతో ర్మణిర్విప్రియతేనచ,
నిరుద్ధప్రకసం విద్యా త్సరుజం వాతసంభవమ్. 155

తా. వాతసంబంధమువలన మేఢ్రపీడగలవాఁడై యుండ చర్మము వానిమేఢ్రమణిని మూసికొనుటవలన మూత్రమార్గము అడ్డగింపంబడి పోట్లు, మంటలు లేకనే బిందుబిందువులుగ మూత్రము వెడలిన నిరుద్ధప్రకసమనంబడును. ఇది వాతమువలన జనించును.

చికిత్స

నిరుద్ధప్రకసే నాడీం లోహీ ముభయతోముఖీం,
దార్వీంచ వాజతుకృతాం ఘృతాక్తాంసం ప్రవేశయేత్. 156
పరిషించే ద్వసాం మజ్జాం శింశుమారవరాహయోః,
చక్రతైలం తథాయోజ్యం వాతఘ్నద్రవ్యసంయుతమ్. 157
అహాత్స్థూలతరాం సమ్య జ్నాడీం గర్భే ప్రవేశయేత్,
భిత్వావా సేవనీం ముక్త్వా సద్యఃక్షతవదాచరేత్. 158

తా. నిరుద్ధప్రకసమునందు, ఇనుము, వెదురు, లక్క అనువానితో దేనిచేనేని నొకశలాకును రెండుముఖములుగలదిగ జేయించి నెయ్యిపూసి లోన బ్రవేశింపంజేయుటజే దానినోరును దెరచి మొసలి, పంది అనువానియొక్క క్రొవ్వును, మజ్జను, వాతహరద్రవ్యయుక్తముగ జేయఁబడిన చక్రతైలమును బోసి తదనంతరము సేవని యను

నాడినివదలి, మిక్కుటముగ స్థూలించియుండునాడిని ఛేదించి గర్భములో బాగుగ ప్రవేశింపంజేసి సద్యఃక్షతోపచారములం జేయవలయును.

సన్నిరుద్ధగుదలక్షణము

వేగసంధారణా ద్వాయు ర్విహతో గుదసంశ్రితః,
నిరుణద్ధి మహాస్రోత స్సూక్ష్మద్వారం కరోతిచ, 159
మార్గస్య సౌక్ష్మ్యాత్కృచ్ఛ్రేణ పురీషం తస్య గచ్ఛతి,
సన్నిరుద్ధగుదం వ్యాధి మేనం విద్యా త్సుదారుణమ్. 160

తా. మలమూత్రాదివేగము. నడ్డగించుటచే గుదాశ్రితవాతము ప్రకోపించి గుదము నడ్డగించి గుదద్వారమును సన్నముగ జేయును. దానివలన మలము కడుకష్టముమీఁద వెడలును. ఇదియ సన్నిరుద్ధగుద మనంబడును. ఇది కడుభయంకరమైనది.

చికిత్స

సన్నిరుద్ధగుదే తైలై స్సేకో వాతహరైర్హితః,
తథానిరుద్ధప్రకసే క్రియాపి కథితాహితా. 161

తా. సన్నిరుద్ధగుదమునందు వాతనాశకరతైలసేచనమును, నిరుద్ధప్రకసనమునందు జెప్పంబడిన సర్వక్రియలను జేయవలయును.

అహిపూతనలక్షణము

శకృన్మూత్రసమాయుక్తే ధౌతే పానే శిశోర్భవేత్,
స్విన్నే వాస్నాప్యమానేవా కండూరక్తకఫోద్భవా. 162
తతఃకండూయనాత్క్షిప్రం స్ఫోటాస్స్రావశ్చ జాయతే,
ఏకీభూతం వ్రణం ఘోరం తం విద్యా దహిపూతనమ్. 163

తా. శిశువు మలమూత్రోత్సర్జనమును జేసిన పిదప గుదమును కడుగకుండుటచేనేని, చెమటను తుడువకుండుటచేనేని, స్నానముజేయించిన పిదప తుడువకుండుటచేనేని, రక్తకఫములు ప్రకోపించి దురదను కలుగంజేయును. పిదప గోకుటచే శీఘ్రముగ కురుపులు జనించి స్రావమును జేయించుటచే ఒకటితో నొకటిచేరి విస్తరించును. ఇదియ అహిపూతన మనంబడును. (ఈభయంకరమైన రోగము తరుచుగ శిశువులకే జనించును.)

శంఖాదిలేపము

శంఖ సౌవీర యష్ట్యాహ్వై ర్లేపః కార్యోఽహిపూతనే,

తా. శంఖము, సురమరాయి, అతిమధురము-వీనిని నూరి లేపనముజేసిన అహిపూతనము హరించును.

పటోలాదిఘృతము

పటోలపత్ర త్రిఫలా రసాంజన విపాచితమ్. 164
పీతం ఘృతం నాశయతి కృచ్ఛ్రమ ప్యహిపూతనం,

తా. చేదిపొట్లాకు, త్రిఫలములు, రసాంజనము అనువానికల్కములో ఘృతము గలిపి కాచి పానముజేసిన కష్టసాధ్యమైన అహిపూతనము హరించును.

వృషణకచ్ఛలక్షణము

స్నానోత్సాదనహీనస్య మలోవృషణసంస్థితః. 165
యదాప్రక్లిద్యతే స్వేదా త్కండూ స్సంజాయతే తదా,
కండూయనా త్తతఃక్షిప్రం స్ఫోటా స్స్రావశ్చ జాయతే. 166
ప్రాహుర్వృషణకచ్ఛాం తాం శ్లేష్మరక్తప్రకోపజాం,

తా. స్నానము జేయునపుడు వృషణమలమును బాగుగ కడిగికొనకుండుటవలన వృషణములయందు మలముజేరి చెమటవలన తేమగలదై మిక్కుటముగ దురదను గలుగంజేయును. దానిని గోకిన క్షణముననే కురుపులు జనించి స్రావము గలుగును. ఇదియ వృషణకచ్ఛ మనంబడును. ఇది కఫరక్తములవలన జనించును.

సర్జాదిలేపనము

సర్జాంబు కుష్ఠ సైంధవ సితసిద్ధార్థైః ప్రకల్పితోయోగః,
ఉద్వర్తనేన నియతం శమయతి వృషణకండూతిమ్. 167

తా. సర్జరసము, వట్టివేరు, చెంగల్వకోష్టు, సైంధవలవణము, తెల్లావాలు-వీనిని నూరి యెల్లపుడు పూయుచుండిన వృషణములయందలిదురద హరించును.

కాసీసాదిలేపము

కాసీస రోచనా తుత్థ హరితాళ రసాంజనైః,
అమ్లపిష్టైః ప్రలేపోఽయం ముష్కకం డ్వహిపూతనే. 168

తా. అన్నభేది, గోరోచనము, మైలుతుత్థము, హరిదళము, రసాంజనము - వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతోనూరి లేపనముజేసిన అండవృద్ధి, దురద, అహిపూతనము హరించును.

సూకరదంష్ట్రలక్షణము

సదాహో రక్తపర్యంత స్త్వక్పాకీ తీవ్రవేదనః,
కండూమాన్ జ్వరకారీచ సస్స్యా త్సూకరదంష్ట్రకః. 169

తా. చర్మము దాహయుక్తంబై యెఱ్ఱనై పండి తీవ్రవేదన, దురద, వాపు, తేకవ్రణముగలదై జ్వరయుక్తంబుగ నుండిన సూకరదంష్ట్ర మనంబడును,

రాజీవాదికల్కము

రాజీవమూలకల్కః పీతోగవ్యేవ సర్పిషా ప్రాతః,
శమయతి సూకరదంష్ట్రోద్భూతం జ్వరం ఘోరమ్. 170

తా. ఎఱ్ఱదామరగడ్డల కల్కములో ఆవునెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున నెల్లప్పుడు సేవింపుచుండిన సూకరదంష్ట్రమువలన గలిగిన భయంకరమైన జ్వరము హరించును.

రజన్యాదిలేపము

రజనీం మార్కవమూలం పిష్టం శీతేనవారిణా,
తల్లేపాద్ధంతి వీసర్పం వారాహదశనాహ్వయమ్. 171

తా. పసపు, గుంటగలగరవేరు-వీనిని శీతోదకముతో నూరి లేపనము జేసిన విసర్పము, వరాహదంష్ట్రము హరించును.

స్వరభంగనిదానము

వాతపిత్తే గళే జాతే స్వరభంగః ప్రజాయతే,
ఏతదుక్తంతు పూర్వేణ వామదేవేన మానినా. 172

తా. వాతపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమునుజెందిన స్వరభంగము గలుగునని పూర్వమందు వామదేవుఁడను మునీశ్వరుఁడు వచించెను.

విభీతకాదిచూర్ణము

విభీతక కణా ముంఠీ సైంధవం తత్సమంసమం,
గోమూత్రేణ పిబే న్నిష్కం స్వరభంగప్రశాంతయే. 173

(మాధవనిదానే)

తా. తానికాయ, పిప్పలి, బోడతరము, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి నిష్కమెత్తును గోమూత్రములో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించును.

ఆర్ద్రికాదిచూర్ణము

ఆర్ద్రికం భృంగ గోరంట వచా బ్రాహ్మీచ వాకుచీ,
ఏలాచూర్ణం సమాంశేన పలైకం వారిణా పిబేత్. 174
మాఘమాసే చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే ద్విసప్తకే,
గాంధర్వో జాయతే సమ్యక్ కోకిలానాం స్వరో యథా. 175

(ఆయుర్వేదే)

తా. అల్లము, గుంటగలగర, గోరింట, వస, మండూకబ్రహ్మి, భావంచివిత్తులు, ఏలకులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి ఒకపలము నుష్ణోదకములో గలిపి

మాఘబహుళచతుర్దశి దినము మొదలు ౧౮ దినములు త్రాగిన కంఠస్వరము గాంధర్వ కోకిలస్వరములతో సమానంబగును.

సైంధవాదిచూర్ణము

సైంధవేంద్రయవం రాత్రౌ మరిచం చోష్ణవారిణా,
పాయయేత్కర్షమాత్రంతు గళదోషప్రశాంతయే. 176

తా. సైంధవలవణము, కొడిసెపాల, మిరియాలు - వీనిచూర్ణము కర్షప్రమాణమును ఉష్ణోదకములో గలిపి రాత్రులయందు త్రాగిన స్వరభంగము హరించును.

కరంజబీజమజ్జా చ ద్వినిష్కం చోష్ణవారిణా,
గళదోషహరం పానే పథ్యాం క్షౌద్రకసంయుతామ్. 177

తా. కానుగవిత్తులలోని పప్పును రెండునిష్కములయెత్తు ఉష్ణోదకములో గలిపి త్రాగినను, లేక కరక్కాయచూర్ణమును తేనెలో గలిపి సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

అభయా గంధకం క్షౌద్రం నింబబీజం సమాంశకం,
గళదోషహరం లేహ్యం సక్షౌద్రం పర్పటీరసమ్. (సిద్ధరసార్ణవే) 178

తా. కరక్కాయ, గంధకము, వేపవిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి తేనెలో గలిపి సేవించినను, పూర్వోక్తపర్పటీరసమును తేనెతో సేవించినను స్వరభంగము హరించును.

ధాత్రీఫలరసైః క్షీరైః పానంస్యాత్స్వరభంగనుత్,
త్రిమాసేసేవయేన్నిత్యం స్వరభంగప్రశాంతయే. (నిత్యనాథీయే)179

తా. ఉసిరికపండ్లరసమును పాలలో గలిపి త్రాగిన స్వరభంగము హరించును. స్వరభంగరోగనివారణార్థంబై చెప్పంబడిన యౌషధమును మూడుమాసములు సేవింపవలయును.

వదనదుర్గంధనిదానము

కఫపిత్తే గళే జాతే వక్త్రే దుర్గంధసంభవః,
తచ్ఛాంత్యర్థం వక్ష్యామి భైషజ్యం లోకమోహనమ్. 180

తా. కఫపిత్తములు ప్రకోపించి కంఠమును జెందిన నోట దుర్గంధము గలుగును. అది శమించుటకై ప్రశస్తమైన చికిత్సల వచించెదను.

చికిత్స

సర్వసోమాతులుంగస్య సంయుతో మధుసర్పిషా,
తాలుదేశేప్రదేయశ్చ చూర్ణితం సైంధవం తథా. 181

నాశ్రయించి కోష్ఠాగ్నిని బైలుపఱచి రసధాతువుతోగలసి జ్వరమునుగలుగజేయును. ఇదియ శారీరజ్వరలక్షణము.

తేమలాస్తత్ర దోషైశ్చ స్వైస్వైర్దుష్టాః ప్రదూషణైః,
ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిధాయచ. 169
స్రోతాంసి పంక్తిస్థానాచ్చ నీరస్య జ్వలనం బహిః,
సహతేనాభిసర్పంత స్తపంత స్సకలం వపుః. 170
కుర్వంతో గాత్ర మత్యుష్ణం జ్వరం నిర్వర్తయంతి తే,
స్రోతోవిబంధాత్ప్రాయేణ తతః స్వేదో నజాయతే. (బాహటే) 171

తా. వాతాదిదోషములు తమతమ ప్రకోపకారణములచేత బ్రకోపించి ఆమాశయమును జెంది అజీర్ణముగనుండు ఆహారరసముతోచేరి రోమకూపము మొదలగు స్రోతోమార్గముల నడ్డగించి పక్వాశయమునందుండి జాఠరాగ్నిని బైలుపఱచి దానితోకూడ శరీరమంతట వ్యాపించి అత్యుష్ణముగనుండు జ్వరమును కలుగచేయును. జ్వరమ్మునందు రోమకూపాదిస్రోతోమార్గములు అడ్డగింపఁబడియుండుటవలన తరుచుగా చెమట కలుగదు.

జ్వరలక్షణము

స్వేదావరోధ స్సంతాప స్సర్వాంగగ్రహణం తథా,
యుగపద్యత్ర రోగేచ సజ్వరో వ్యపదిశ్యతే. 172

తా. చెమట్ల బైలువెడలకుండుట, దేహము ఇంద్రియములు మనస్సు వీనియందు సంతాపము సర్వాంగములయందు వేదన ఈలక్షణములు ఏకకాలమునందు యేరోగములో కలుగునో నదియ జ్వర మనఁబడు.

జ్వరపూర్వరూపము

శ్రమోఽరతిర్వివర్ణత్వం వైరస్యం నయనప్లవః,
ఇచ్ఛాద్వేషౌ ముహుశ్చాపి శీతవాతాతపాదిషు. 173
జృంభాంగమర్దో గురుతా రోమహర్షో రుచి స్తనుః,
అప్రహర్షశ్చ శీతంచ భవంత్యుత్పత్స్యతి జ్వరే, 174
సామాన్యతో విశేషస్తు జృంభోత్యర్థం సమీరణాత్,
పిత్తాన్నయనయోర్దాహః కఫాన్నాన్నాభినందనమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. బడలియుండుట, దేనియందును ఇష్టములేకుండుట, శరీము వివర్ణముగనుండుట, నోరువిరసముగనుండుట, నేత్రములయందు నీరుపూరించియుండుట, శీతము ఎండ

గోజలైః క్వథితం పథ్యా మిసి కుష్ఠ కణాన్వితం,
వదనస్య దురామోదం నిహంతి పరిశీలితమ్. 18
ధృతంచ కాంజికం దోషే పరితో భక్షయేత్సితాం,
తథాకృతే భవేదాస్యే దురామోదానుమర్దనమ్. 18

తా. మాదీఫలరసములో తేనెగాని, నెయ్యిగాని, గలిపి త్రాగినను, సైంధవలవ
చూర్ణమును తాలుప్రదేశమునం దునిచినను, కరక్కాయలు, సదాప, చెంగల్వకోష్ఠ
పిప్పలి-వీనిని చూర్ణముజేసి గోమూత్రములో కలిపి కాచి త్రాగినను, నోటిదుర్గంధమ
హరించును. లేక కలిలో పంచదారగలిపి గండూషముజేసిన నోటిదుర్గంధము హరించున

కుష్ఠాదివటికములు

గోమూత్రే క్వాథయేత్కుష్ఠం వాలుకం సహరీతకీ,
పిష్ట్వా ధార్యావటీఃకృత్వా ముఖదుర్గంధనాశనీః. 18

తా. చెంగల్వకోష్ఠు, కూతురుబుడమ, కరక్కాయలు - వీనిని చూర్ణముచే
గోమూత్రములో గలిపి వండి నూరి మాత్రలుజేసి నోట నునిచికొనిన నోటిదుర్గంధమ
హరించును.

లాజాదికషాయములు

లాజా జాతీఫలం పూగో మాక్షికంచ పిబేదను,
శీతతోయం పలార్ధంచా ప్యాస్యదుర్గంధశాంతయే. 18

తా. పేలాలు, జాజికాయ, పోకలు-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుని
తేనెతో మర్దించి మాత్రలుజేసి భక్షించి వెంబడిగ అరపలము శీతోదకమును త్రాగి
నోటిదుర్గంధము హరించును.

పులిపిర్లనిదానము

వాతేన కఠినం పీతం జాయతే కందు భేదనమ్. 18

తా. వాతమువలన కఠినమై పచ్చగ నుండు పులిపిర్లు జనించును.

చికిత్స

అశ్వత్థస్యత్వచోభస్మ చూర్ణేన సమమిశ్రితం,
నవనీతం ద్వయోస్తుల్యం మర్ద్యంతేన విలేపయేత్. 187
ఆననే గుదపార్శ్వేచ కటిస్థాః పిటికా జయేత్,

తా. రావిచెక్కలబూడిదె, కొత్తసున్నము-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి

వానికి సమముగ వెన్నగలిపి లేపనముజేసిన ముఖము, గుదపార్శ్వము, నడుము-వీనియందుండెడి పులిపిర్లు నశించును. (మఱియు నక్కపీటాకురసమును బూసిన పులిపిర్లు నశించును.)

ఛాయారోగనిదానము

ఛాయారోగం ప్రవక్ష్యామి వాతదోషాదిసంభవమ్. 188
ఉత్తమాంగస్య కేశేషు రక్తరూపం ప్రజాయతే,

తా. వాతాదిదోషమువలన శిరమునందలి వెంట్రుకలు రక్తవర్ణంబులైన ఛాయారోగ మనంబడును.

ఛాయారోగచికిత్స

జపాపుష్పశతం హంతి కృష్ణగోమూత్రలేపనాత్. 189
గుంజామూలఫలం చూర్ణం కంటకారిఫలద్రవైః,
తేనలేపోనిహంత్యాశుఛాయారోగంసుదుస్సహమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. నూఱు దాసానిపువ్వులను కరియావుమూత్రముతో నూరి లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును. మఱియు గురిజవేరు, గురిజవిత్తులు-వీనిచూర్ణమును నేలములకపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసిన అసాధ్యమైన ఛాయారోగము శీఘ్రముగ హరించును.

భల్లాతకఫలద్రావై స్స్నుహీ క్షీరయుతై ర్జయేత్,
కుంకుమం మరిచం చార్ధం పిష్ట్వా తైలేన లేపనాత్. 191
పక్త్వా తైలం నిహంత్యాశు లేపో జంబీరజద్రవైః,
లాక్షా భల్లాతకం ముస్తా కుష్ఠ గుగ్గులుసర్పిషా. 192
విశంగేన సమం చూర్ణం పిబే చ్ఛాయాహారంపరం, (శారీరే)

తా. జీడిపండ్లరసమును జెముడుక్షీరములో గలిపిగాని, లేక కుంకుమపువ్వు ౧ భాగము, మిరియాలు ౪ భాగము-ఈరెంటిని నూరి నూనెలో గలిపిగాని, నిమ్మపండ్లరసములో నూనెను గలిపి కాచిగాని, లేపనముజేసిన ఛాయారోగము హరించును. లక్కబియ్యము, జీడిగింజలు, తుంగముస్తెలు, చెంగల్వకోష్టు, గుగ్గిలము, వాయువిడంగములు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి నేతిలో గలిపి త్రాగిన ఛాయారోగము హరించును.

భల్లాతకాదిలేపము

భల్లాతకం కృష్ణతిలాః కంటకారిఫలం సమమ్. 193
పిష్ట్వాతండులతోయేన లేపశ్ఛాయాం వినాశయేత్, (నిత్యనాథీయే)

తా. జీడివిత్తులు, నల్లనువ్వులు, నేలములకపండ్లు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణము జేసి బియ్యపుకడుగుతో నూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించును.

భల్లాతకం చ బృహతీ గుంజామూలం కటిల్లకమ్. 194
మధునాసహ లేపేన ఛాయారోగం వినశ్యతి,

తా. జీడివిత్తులు, ములకవిత్తులు, గురిజవేరు, కాకరవేరు - వీనిని సమభాగములుగ తేనెతో నూరి లేపనము జేసిన ఛాయారోగము హరించును.

అరోచకలక్షణము

వాతాదిభిశ్శోకభయాతిలోభ క్రోధైర్మనోఘ్నాశనరూపగంధైః,
అరోచకాస్యుఃపరిహృష్టదంత కషాయవక్త్రస్యసతోఽనిలేన. 195
(మాధవనిదానే)

తా. వాత, పిత్త, కఫ, సన్నిపాత, శోక, భయ, అతిక్రోధ, లోభములవలన అరోచకము జనించును. ఇది జనించినపిదప మనోవేదన, అన్నాదిరూపకరమైన దౌర్గంధ్యము గలుగును. మఱియు అరుచి వాతజనితంబై యుండిన దంతములు పులిసినట్లుగ, నోరువగరుగ నుండును.

చికిత్సలు

కుష్ఠ సౌవర్చలా జీర శర్కరా మరిచం బిడం,
ధాన్యైలా పద్మకోశీర పిప్పల్య శ్చందనోత్పలమ్. 196
లోధ్ర తేజోవతీ పథ్యా త్ర్యూషణం నయనాగ్రజం,
ఆర్ద్రదాడిమ నిర్యాస స్సా జాజీ శర్కరాయుతః. 197
సతైలమాక్షికాహ్యేతే చత్వారః కబళగ్రహాః,
చతురో రోచకాన్ ఘ్నంతి వాతాద్యేకజసర్వజాన్. 198

తా. చెంగల్వకోష్టు, సౌవర్చలవణము, జీలకఱ్ఱ, మిరియాలు, బిడాలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగవండి ప్రాతఃసాయంకాలములయందు రేగుపండంత *కబళముజేసిన వాతారోచకమును, ధనియాలు, ఏలకులు, తామరదుంపలు, వట్టివేరు, పిప్పళ్ళు, శ్రీగంధము, నల్లకలువగడ్డలు - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంతకబళముజేసిన పిత్తారోచకమును, లొద్దుగపట్ట, వెక్కుడుతీగె, కరక్కాయ, శొంఠి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు, యవక్షారము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు పంచదార, ఆవనూనె, తేనె అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ

---

* కబళ మన—నోటియందు దునిచికొని నములుట యనుట.

వండి రేగుబండంత ప్రాతస్సాయంకాలముల కబళముజేసిన కఫారోచకమును, జీలకఱ్ఱను చూర్ణముజేసి యందు దల్లపురసము, దాడిమపడ్లరసము, శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, పంచదార, ఆవనూనె, తేనె - అనువానిని సమముగ గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి రేగుబండంత కబళముజేసిన సన్నిపాతారోచకమును హరించును.

శమయతి కేసర మరుచిం సలవణఘృతమాశు మాతులుంగస్య,
దాడిమచర్వణ మథవా చరకోరుచికౌరిసూచయమాస. 199

తా. మాదీఫలకేసరములు, సైంధవలవణము - వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అందు తగుమాత్రము నెయ్యిగలిపి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు భక్షించినను, లేక పుల్లదాడిమగింజల బాగుగనమిలి భక్షించినను అరుచి శీఘ్రముగ నశించు నని చరకసంహితయం దుదహరింపఁబడియున్నయది.

శర్కరా దాడిమం చాథ ద్రాక్షా ఖర్జూర మేవ చ,
కేసరం మాతులుంగస్య సింధునా మధునాపి వా. 200
ఆస్యవైరస్య శమనం భక్షయే త్కర్ష సమ్మితమ్,

తా. దీపద్రాక్ష, ఖర్జూరము, మాదీఫలకేసరములు - వీనిని సమభాగములుగ దంచి అందు శర్కర, దాడిమపండురసము పైచి సైంధవలవణము నైనను, తేనెనైనను గలిపి లేహ్యపక్వముగ వండి అందొకకర్షమును సేవించిన అరుచి హరించి జిహ్వకు రుచి గలుగును.

విడంగచూర్ణం కర్షైకం క్షౌద్రై శ్చతుర్గుణైర్యుతమ్. 201
అసాధ్యమపి సంహన్యా దరుచిం వక్త్రధారణాత్,

తా. ఒకకర్షము వాయువిడంగములచూర్ణమునందు ౪ కర్షముల తేనె గలిపి కొంచెము వెచ్చజేసి గట్టియైనపిదప రేగుబండంతమాత్రలుజేసి యందొకమాత్రను పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన అసాధ్యమైన అరుచి హరించును.

సితా వ్యోష కపిత్థానాం చూర్ణం క్షౌద్రేణ తద్వటీమ్. 202
సర్వారోచకశాంత్యర్థం ధారయే ద్వదనాంబుజే.

తా. శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి అందు శర్కర, వెలగపండుగుజ్జు, తేనె గలిపి పక్వముగ వండి మాత్రలుజేసి పుక్కిట నునిచికొని దానిరసమును మ్రింగుచుండిన సమస్తమైన అరుచులు నశించును.

ద్వావింశ ప్రకరణమ్.

త్రయోవింశప్రకరణము

విషరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. బాలచంద్రకళామౌళిం భుజగేంద్రవిభూషణం,
తారకం సచ్చిదానందం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తాత్పర్యము. బాలచంద్రుని శిరమున ధరించిన వాఁడును, సర్పములే యాభరణములుగ గలవాఁడును, జగత్తును దరింపఁజేయువాఁడును, సచ్చిదానందరూపుఁడును, లింగస్వరూపుఁడు నగు పరమేశ్వరుని నేను భజియించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజని పేరొ్కనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క త్రయోవింశప్రకరణమును వచియింపుచున్నాఁడను.

విషనిదానము

అనేకవిషజీవానాం చూర్ణం ముఖవిషైర్యుతం,
మిశ్రితం నఖదంతైశ్చ లోహాద్యం చూర్ణసంచయమ్. 3
కృత్రిమం తు విషం ఖ్యాతం పక్షమాసా ద్విబాధతే,
ఆలస్యం కురుతే జాడ్యం కాసశ్వాసబలక్షయమ్. 4
రక్తస్రావో జ్వర శ్శోభా పీతచక్షుశ్చ లక్షణం, (బ్రహ్మగారుడే)

తా. అనేకవిషజంతువులు, ముఖమునందు విషముగల సర్పాదిజంతువిషములు, గోళ్ళు, దంతములు, లోహాదులు మొదలగువాని చూర్ణాదు లన్నాదులతోఁడ గలిపియొసంగుటయ కృత్రిమవిష మనంబడును. ఇది ౧౫ దినములకుగాని, ఒకమాసమునకుగాని విషమెక్కి బాధించును. దానిలక్షణము లెవ్వి యనిన—ఆలస్యము, జాడ్యము, దగ్గు, ఉబ్బసము, బలక్షయము, రక్తస్రావము, జ్వరము, శరీరమునందు వాపు, నేత్రములయందు పసపువర్ణము అనునవి యనుట.

భీమరుద్రరసము

మృతంస్వర్ణం శుద్ధసూతం శుద్ధం వై హేమమాక్షికమ్. 5
త్రయాణాం గంధకం తుల్యం మర్ద్యం కన్యాద్రవైర్దినం,
తచ్ఛుష్కం ససితక్షౌద్రం మాషైకం లేహయేత్సదా. 6

వహ్నిమూలం శృతం క్షీరై రనుస్యా ద్గరనాశనం,

తా. స్వర్ణభస్మము, శుద్ధిజేసిన రసము, శుద్ధిచేసిన హేమమాక్షికము-ఈమూటికి సమముగ శుద్ధిజేసిన గంధకము గలిపి కలబందరసముతో నొకదినము మర్దించి నీడ నెండించి మాషప్రమాణము మాత్రలుజేసి యందొకదానిని పంచదార, తేనె అనువాని యనుపానముతోడ సేవించి వెంబడిగ పాలలో చిత్రమూలమును వైచి కాచి త్రాగిన కృత్రిమవిషము నివర్తించును.

శట్యాదియోగము

శటీ పుష్కరమూలం చ పాచ్యం పారావపిత్తకమ్. 7
మత్పిబే చ్ఛీతలం పానే గరతృష్ణాజ్వరాపహం, (మాధవనిదానే)

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, పావురపుపిట్టచేదు-వీనిని సమభాగములుగ వండి శీతోదకముతో త్రాగిన కృత్రిమవిషములు, దప్పి, జ్వరము నివర్తించును.

అభయాదిపటికములు

వృష భూనింబ పత్రాణి పటోలం చ పలంపలమ్. 8
తోయేచాష్టగుణేక్వాథం పాదశేషం సమాహరేత్,
క్వాథ తుల్యం ఘృతం గవ్యం ఘృతార్ధ మభయారసమ్. 9
ఘృతశేషం పచేత్సర్వం పానాద్విషహారం ఘృతం, (మాధవకల్పే)

తా. అడ్డసరము, నేలవేము, చేదుపొట్లాకు-వీనిని దినుసుకు పలిమెడుచొప్పున దంచి ౨౪ పలము లుదకముపోసి నాలవభాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ ఆవునెయ్యి, ఆవునేతికి సమముగ కరక్కాయలరసము గలిపి చిక్కగ వండి సేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

సర్పాక్షీయోగము

సమూలపత్రాం సర్పాక్షీం జలేన క్వథితాం పిబేత్. 10
నరమూత్రైశ్చ వా పిష్టాం పిబే త్సర్వగదాపహాం, (ఆయుర్వేదే)

తా. సర్పాక్షీసమూలమును దంచి యుదకములో వైచి కషాయముగాచి త్రాగినను, లేక సర్పాక్షిని నరమూత్రముతో నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు నివర్తించును.

విషచికిత్స

న్యగ్రోధో రజనీ కుష్ఠం పిష్ట్వాజ్యం గృహధూమకమ్. 11
తండులీయకమూలేన కర్షం గరహారం పిబేత్, (అశ్వినికల్పే)

తా. మఱ్ఱి, పసపు, చెంగల్వకోష్టు, కరుధూపము, చిఱ్ఱివేరు - వీనిని సమభాగములుగ నూరి కర్షప్రమాణమును నేతితో గలిపి సేవించిన విషదోషము నివర్తించును.

శిరీషం మేఘనాదం చ నవనీతసమన్వితమ్.
భల్లాతకం విషం హంతి లేపనేన క్షణా ద్ధ్రువం, (అన్యశా[illegible]

తా. దిరిసెనము, చిర్రి, జీడి-వీనిని సమభాగములుగ నూరి వెన్నలో గలిపి [illegible]నము జేసిన విషము నిశ్చయముగ క్షణకాలములో నివర్తించును.

కుక్కకాటునకు చికిత్సలు

గుడ తైలార్కదుగ్ధస్య లేప శ్శ్వానవిషం హరేత్.
పిష్ట్వాపామార్గమూలం తు కర్షైకం మధునా లిహేత్,
శ్వానదష్టవిషం హంతి లేపా త్కుక్కుటవిష్ఠయా.
(భేషజక[illegible]

తా. బెల్లము, నూనె, జిల్లేడుపాలు వీని నేకముజేసి లేపనము జేసినను, [illegible] ప్రమాణము ఉత్తరేణువేళ్ళను నూరి తేనెలో గలిపి భక్షించినను, లేక కఱచినస్థలవ[illegible] కోడివిష్ఠమును లేపనము జేసినను, వెఱ్ఱికుక్క (నక్క) విషము నివర్తించును. (గొ[illegible] కాకరగడ్డను ౪౦ దినములు సేవించినను, లేక మంగ, బోడతరము-వీనిరసములో మూ[illegible] నూనెబొట్లు గలిపి ౪౦ దినములు త్రాగినను వెఱ్ఱికుక్క, నక్క విషములు నివర్తించు[illegible]

నింబ కుటజబీజాని చందనాంబుజకేసరం,
క్షీరైః పిష్టం నిహంత్యాశు శ్వాన మారాలజం విషమ్.
(మాధవనిదా[illegible]

తా. వేపవిత్తులు, కొడిసెవిత్తులు, చందనము, తామరగరులు-వీనిని పాల[illegible] నూరి త్రాగిన కుక్కకాటు (నక్కకాటు) పిల్లికాటు శీఘ్రముగ నివర్తించును. ([illegible] తులము వెంట్రుకలను మంగలములో వైచి మసిజేసి దానిలో నూనెగలిపి త్రాగిన[illegible] లేక శరీరమునకు కాకరాకురసము పూసికొని స్నానముజేసినను వెఱ్ఱికుక్క, నక[illegible] విషము నివర్తించును. కుక్క, నక్క విషములయం దొకవత్సరమువఱకు చప్పిడి వ[illegible] కమును భుజించుటయేగాక స్త్రీసంగమము, అవాలు, మామిడికాయ అనువా[illegible] వర్జింపవలయును.

మూషకవిషచికిత్స

శిలా తాళక కుష్ఠం చ భావ్యం నిర్గుండిజద్రవైః,
పానంమూషకదష్టానాం దంతతీవ్రవిషం హరేత్. (ఆయుర్వే[illegible]

తా. శుద్ధిజేసిన శిలాజిత్తు, శుద్ధిజేసిన తాళకము, చెంగల్వకోష్టు-వీనిని వావిల[illegible] రసముతో నూరి భావనజేసి త్రాగిన ఎలుకకాటు శీఘ్రముగ నివర్తించును.

చించాఫలసమాయుక్తం గృహధూమం పలార్ధకం,
పురాణాజ్యేన సప్తాహం లిహే దాఖువిషం హరేత్.

తా. చింతగింజలు, కరుధూపము - ఈరెండిని నూరి అరపలమును ప్రాతనేతితో గలిపి భక్షించిన ఎలుకకాటు హరించును.

శిరీషకుసుమం తక్రైర్వత్సనాభయుతం పిబేత్,
విషం మూషకదష్టానాం శమమాప్నోతి తత్క్షణాత్. 18

తా. దిరిసెనపువ్వు, శుద్ధిజేసిన నాభి - వీనిని చల్లతో నూరి త్రాగిన ఎలుక కాటు తత్క్షణమున నివర్తించును. (మఱియు వెంట్రుకలను త్రాడుగాపేని ముడివేసి జిల్లేడు పాలతో నేడుమార్లు పడిపి చుంచెలుక కఱచినస్థలమున గాల్చి దానిపై జిల్లేడుచెక్క పొడి నద్దిన చుంచెలుకకాటు నివర్తించును.

తోయైర్ఘృత్వా నాగరం నస్యం పిబేద్వా ఘృతసైంధవం,
అర్కదత్తూరమూలంవా జలపానే విషాపహమ్. 19

తా. శొంఠి నుదకముతో నూరి నస్యము జేయించినను, లేక శుద్ధిజేసిన నాభిని సైంధవలవణముతో నూరి త్రాగించినను, లేక జిల్లేడు, ఉమ్మెత్త|వీనివేరు నుదకముతో నూరి త్రాగించినను విషము నివర్తించును.

వృశ్చికవిషచికిత్స

కాకజంఘీయమూలం చాప్యారనాళేన పేషయేత్,
పానాద్వా లేపనాచ్చైవ విషం వృశ్చికజం హరేత్. 20

తా. నలుమసంధివేరును కలితో నూరి త్రాగినను, లేక దానిని గంధము దీసి కఱచినస్థలమున లేపనము జేసినను, తేలువిషము నివర్తించును. (మఱియు తంగేడుకొనల రసమునుద్రాగిన తేలుగఱచుటచేగలిగిన రక్తవమనము నివర్తించును.)

ప్రభావతివటికములు

హరిద్రా నింబపత్రాణి పిప్పలీ మరిచాని చ,
విళంగం భద్రముస్తా చ జీరకం విశ్వభేషజమ్. 21
చిత్రకం సైంధవం కుష్ఠం విషం పాఠా హరీతకీ,
ఏతాని సమభాగాని హ్యజామూత్రేణ పేషయేత్. 22
చణప్రమాణవటికా శ్చాయాశుష్కాశ్చ కారయేత్,
ఏకాముష్ణోదకైః పీత్వా విషూచీం చ వ్యపోహతి. 23
లూతవిస్ఫోటభేదం చ గోమూత్రేణ విలేపయేత్,
అష్టౌ తక్రేణ సేవేత సర్పదష్టవిషం హరేత్. 24
మహారక్తప్రవాహే తు శ్రీగంధేన సమం పిబేత్,
అర్కక్షీరయుతం లేప్యం వృశ్చికాదివిషం హరేత్. 25

హంతి పుష్పం చ పటలం రంభా కందరసాన్వితం,
కాకమాచీరసైః పీత్వా తిమిరాణి వినాశయేత్.
నీలికాయారసైర్యుక్తా రక్తాంగత్వం వినాశయేత్,
గుడేన మిశ్రితం భుక్త్వా వాతరోగం వినాశయేత్.
భృంగరాజరసైః పీత్వా శిరసో దాహనుద్భ్రశం,
తండులోదకసంమిశ్రం కాసకృచ్ఛ్రం వినాశయేత్.
గోమూత్రేణయుతం పీత్వా ప్లీహరోగం వినాశయేత్,
ఛాగక్షీరసమాయుక్తం వటికాం చాశ్వగంధికామ్.
పీత్వా మండలపర్యంతం రాజయక్ష్మ వినాశనం,

తా. మ్రానిపసపు, వేపాకు, పిప్పలి, మిరియాలు, వాయువిడంగములు, భ ముస్తెలు, జీలకఱ్ఱ, శొంఠి, చిత్రమూలము, సైంధవలవణము, చెంగల్వకోష్టు, అతిః చిరుబొద్ది, కరక్కాయ వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నునిచి మేకపంచితమః నూరి సెనగగింజలంత మాత్రలుజేసి నీడనెండించి యందొకదాని నుష్ణోదకముతో సే చిన విషూచియు, ఆవుపంచితముతో జాది లేపనము జేసిన లూత, విస్ఫోటకవ్రణ లును, ఎనిమిదిమాత్రల చల్లతో సేవించిన పాముకాటును, చందనానుపానముతో ద్రాగిన మిక్కుటముగ రక్తముగారుటయు, జిల్లేడుపాలతో జాది లేపనముజేసిన తే మొదలగువాని విషంబులును, అరటిగడ్డరసముతో జాది నేత్రముల కంజనమువే కంటిపువ్వులును. పొరలును, కాచియాకురసానుపానముతోడ సేవించిన తిమిరరో బులును, నీలియాకురసముతోడ సేవించిన సర్వాంగముల రక్తముస్రవించుటయు, బెల్లః తోడ సేవించిన వాతరోగంబులును, గుంటగలగరాకురసానుపానముతోడ సేవించ శిరము మండుట (తలనొచ్చుట)యు, బియ్యపుకడుగు రసానుపానముతోడ సేవించిన క సాధ్యంబులగు దగ్గులును, ఆవుపంచితముతోడ సేవించిన ప్లీహరోగంబును, మేకపాలల పెన్నేరుగడ్డచూర్ణమును, ఈయౌషధమును గలిపి ఒకమండలముపఱకు సేవించిన రా యక్ష్మయు నివర్తించును. (మఱియు నీప్రభావతివటికములు తేలు, పాము విషమ హరింపజేయుటయందు ప్రశస్తంబులు.)

పులికోనుచికిత్స

క. వెలగయు నావయు ముద్దగఁ, గలయఁగ మర్దించియదియుఖాదము నేఁ
న్నిలలో మనుజులఁగఱచిన, పులికోనులవిషము విఱిగిపోవు మహాత్మా

తాటిజెఱ్ఱికి చికిత్స

గీ. ధారుణీచక్రమందునఁ దాటిజెఱ్ఱి, గొట్టిపామును మనుజులఁ గుట్టెనే
తెల్లచౌటినుడక పెట్టి తేటనీరు, ద్రాగియదిగొట్టవలయునుదత్స్థలమున

విషప్రతివిషములు

సీసమాలిక:—

ఊడుగగన్నేర్లకొగిఁగరక్కాయలు పొత్తిగడ్డయుసొంటిపొందుమీఱు
జీడిగింజదలంపఁజెలఁగిమోదుగుపువ్వు ధరజెమ్ముడుపాలకుఁ దంగెడాకు
మునిడికినేరేడుమొగిలిచెక్కయుబొందుఁగర్పూరమునకునుగలగరాకు
నేరేడుపండ్లకు నెఱిదుగ్ధ మావకు నుసిరికపప్పు దా నుచితమగును
దేనె కాజ్యమునకు ధీరత నుదకంబుఁ జిక్కుఁదమ్ములమునఁ జింతపండు
తాఁకినజీడికిఁ దగ దూలకోవిల యుమ్మెత్తవెఱ్ఱి దా నుడుగువిధము
తామరచూర్ణము తగఁ బుల్లపావిలి పరఁగ నాక్షణమునఁ బచ్చికడుగు
తింత్రిణీఫలమునఁ దిలకింపఁ బసపును బెరుగుకు వేన్నీళ్ళు పెట్ట మేలు
మామిడిజీడికి మహినారికడపాకు స్థిరము సున్నమునకుఁ దిప్పతీఁగె
తెలికపిండికి నూనె తేటయటుకులగు సైంధవలవణంబు సరసమగును
సొంటి పిప్పళ్ళకు సొరిది మిర్యాలకు గ్రూలాటికడుగును గ్రోలగుణము
కడఁగి యనుములకెల్లగంధంబుసిద్ధంబు దూలింపదెగడకుఁదుమ్మచెక్క
పెసలు బెల్లమునకుఁ బసచల్లగుమ్మడి యఱుఁగనికూటికి నావయంద్రు
నూనెయింగువకొప్పు గానఁగేతకిరసంబడవిబీరకుముస్తలమరియుండు
వత్సనాభులకెల్ల వరుసతో నాచిఱ్ఱి వెసఁ జేతరాసికి విరిగినార
కందకు దమలపా కందమై విలసిల్లుఁ బనసపంటికి సొంటి బాగునౌను
గనకబీజములకుఁ గడునిమ్మరసమును జీలకఱ్ఱ నిడుండు చెన్నుమీఱఁ
గడునిమ్మపండ్లకు ఖర్జూరఫలమును పొసఁగ సున్నమునకుఁ బసపుశుద్ధి
నారికేళమునకు నలపరిబియ్యంబు మొనసి సువ్వాలకెల్ల మొగలిరసము
జిల్లేడుపాలకుఁ జెంచలినీలాకు పాషాణములకెల్లఁ బ్రత్తిగింజ
నల్లమందుకు సొంటి యల్లంబు సిద్ధంబు బలురక్కసికినెల్ల నులిమిడాకు
నేతికిఁ బులిచల్ల నేర్పుతో సంధిల్లు జిల్లకు ద్రాగుడు జిల్లగింజ

గీ. లనుచునుగ్రవిషంబులనవనినడఁచుఁ, జెలఁగుచునునిర్విషంబుఁజెప్పి
రిట్లు, సిద్ధసారంబులందు దాఁ జెలువమైన, వైద్యశాస్త్రంబులందుల
వరుసఁ దెలిసి.

సర్పదష్టలక్షణము

. భ్రాంతిర్మూర్ఛాతిసారశ్చ శూలం వాంతిశ్చ కంపనమ్. 30

వాయువు శయనము వీనియందు పలుమారు ఇచ్ఛ, ద్వేషము, ఆవలింతలు కలుగుట, లేక శరీరము విరుచుట, శరీరమునొచ్చుట, శరీరము బరువుగనుండుట, గగుర్పొడుచుట, అన్నమునందు ఇష్టములేకుండుట, తమోగుణముకలుగుట, సంతోషములేకుండుట, చలి పెట్టుట-ఈలక్షణములు జ్వరము జనించుటకు ముందుగలుగు. ఇవి రాబోయ్యెడి వాత పిత్తశ్లేష్మజ్వరములకు సామాన్యలక్షణంబులు. వాతజ్వరములో తఱుచుగా ఆవలింతలు, పిత్తజ్వరములో నేత్రములయందుమంట, శ్లేష్మజ్వరములో అన్నద్వేషము కలుగు. ఇవి రాబోయ్యెడి జ్వరములకు విశేషలక్షణంబులు.

తస్యప్రాగ్రూపమాలస్య మరతిర్గాత్ర గౌరవం,
అస్యవైరస్యమరుచిర్జృంభాసాస్రాకులాక్షతా. 176
అంగమర్దో విపాకోల్పప్రాణతా బహునిద్రతా,
రోమహర్షోవినమనం పిండికోద్వేష్టనంక్లమః. 177
హితోపదేశేష్వక్షాంతిః ప్రీతిరామ్లపటూషణే,
ద్వేషోనిస్వాదుభక్ష్యేషు తథా బాలేషు తృట్ భృశమ్. 178
శబ్దాగ్ని శీతవాతాంబు ఛాయోష్ణేష్వనిమిత్తతః,
ఇచ్ఛాద్వేషశ్చ తదపి జ్వరస్యావ్యక్తతా భవేత్. 179
(మాధవనిదానే)

తా. ఆలస్యము, వస్తువులయందు ప్రీతిలేకుండుట, శరీరము బరువుగ నుండుట, నోటియందు నీరసత్వము, అరుచి, ఆవలింత, నేత్రములయందు నీరుకమ్ముట, శరీరమునందు పోట్లు, అజీర్ణము, శరీరదౌర్బల్యము, అధికనిద్ర, గగుర్పాటు, శరీరము విరుచుట, పిక్కలయందు నొప్పి, బడలిక, హితోపదేశములయందసూయ, పులుసు ఉప్పు కారము వీనియందు ప్రీతి, మధురపదార్థములయందును బాలురయందును ద్వేషము, మిగుల దప్పి, శబ్దము, అగ్ని, శీతవాతము, శీతోదకము, నీడ, ఎండ వీనియందు కారణము లేకనే ఒకానొకపుడు ఇచ్ఛ ఒకానొకప్పుడు ద్వేషము ఇవి జ్వరమునకు పూర్వరూపంబులు. (అనఁగా జ్వరముకలుగుటకు ముందు పైలక్షణములు కలుగును.) పిదప జ్వరము ప్రకాశముగా కనుపించును.

వాతజ్వరలక్షణము

సర్వాంగదుఃఖం శిరసోఽతిఘాతో మందోష్ణమత్యుష్ణమితిప్రభావం,
కంపోవిబంధోమలమూత్రశుష్కం దంతోష్ఠభాగేత్వచికృష్ణవర్ణమ్,
విజృంభణం శీతమరోచకంస్యాద్విష్టంభనంబంధరుజాచ పార్శ్వే,

కాసశ్వాసౌ తీవ్రదాహో లక్షణం గద్గదస్వరః, (బ్రహ్మగారుడే)

తా. భ్రాంతి, మూర్ఛ, అతిసారము, శూల, వాంతి, వణుకు, కాసశ్వాసములు, తీవ్రమైనదాహము, హీనస్వరము-ఈలక్షణములవలన పాము గఱచిన దని తెలియ వలయును.

పుత్రజీవియోగము

పుత్రజీవీఫలే మజ్జా శీతతోయేన పేషయేత్. 31
లేపనే చాంజనే పానే నస్యే సర్పవిషాపహం,

తా. పుత్రజీవికాయలలోనిగుజ్జును శీతోదకముతో నూరి లేపనము జేసినను, నేత్రముల కంజనము వేసినను, లేక త్రాగినను, లేక నస్యము చేయించినను సర్వసర్పదష్టవిషములు హరించును.

విషహరచికిత్సలు

స్థావరం జంగమం చైవ కృత్రిమం యోగజం తథా. 32
నిష్కమాత్రం నసందేహో కాలదష్టోఽపి జీవతి,

తా. స్థావర, జంగమ, కృత్రిమవిషయములయం దొకనిష్కము పుత్రజీవి వేసమును ప్రతిదినమును సేవింపుచుండిన సర్వమైన పాములకాటు నివర్తించుటయేగాక కృష్ణసర్పాదులకాటును నిస్సంశయముగ నివర్తించును.

ముసలీ టంకణం పానే కాలదష్టోఽపి జీవతి. 33
కటుకా ముసలీమూలం పిబే త్తోయం విషాపహం,

తా. నేలతాటిగడ్డరసములో వెలిగారముగలిపి త్రాగిన కృష్ణసర్పదష్టుఁడైనను జీవించును. లేక చేదుబీరవేళ్ళు, నేలతాటిగడ్డలు-వీనిని నూరి రసముదీసి త్రాగిన సర్వవిషములు హరించును.

జలేన లాంగలీకంద నస్యే సర్వవిషాపహమ్. 34
వారిణా టంకణం పీత మథవార్కస్య మూలకం,

తా. చెన్నచర్లగడ్డ నుదకముతో నూరి నశ్యము జేయించినను, లేక తుంగగడ్డలు, వెలిగారము-వీనిని నూరి త్రాగినను, లేక జిల్లేడువేరును నూరి త్రాగినను సర్వవిషములు హరించును. (లేక నేలగుమ్మడువేరు గంధమును భక్షించిన పేరులేని పాములవిషము హరించును. లేక పాపరవేళ్ళరసమునుగాని, ఈశ్వరచెట్టు సమూలరసమునుగాని, లేక చిట్టివేళ్ళరసమునుగాని త్రాగిన విషములు నివర్తించును. కాసరగడ్డను బిళ్ళలుగ దరిగి జిల్లేడుపాలతో నేడుమార్లుభావనచేసి నీడ నెండించి చింతగింజంత భక్షించిన సర్వవిషములు హరించును.

ఇతి సర్పవిషాదీనాం సర్వస్థానగతే తథా. 35

గోక్షీరై రజనీక్వాథం పిబే త్సర్వవిషాపహం,

తా. ఆవుపాలలో పచ్చిపసపు గలిపి కషాయముగాచి త్రాగిన సర్వస్థానముల జెందియుండు పాము మొదలగువానివిషము హరించును.

గోమూత్రై ర్నరమూత్రైర్వా పురాణేన ఘృతేన వా. 36
హారిద్రా పానమాత్రేణ విషం హంతి చరాచరం,

తా. పచ్చిపసపుపొడిని గోమూత్రముతోగాని, నరమూత్రముతోగాని, ప్రాత నేతితోగాని సేవించిన స్థావర జంగమాది సర్వవిషములు హరించును.

అశ్వగంధా మేఘనాదో గోమూత్రే మహిషాక్షికమ్. 37
గృహధూమయుతం లేపో శివకంఠవిషాపహం,

తా. పెన్నేరుగడ్డ, చిల్లివేరు, మహిసాక్షిగుగ్గిలము, కరుధూపము-వీని నావుపంచితముతో నూరి లేపనముచేసిన కాలకూటవిషముగూడా హరించును.

పంచాంగ మశ్వగంధాయాః ఛాగమూత్రేణ పేషయేత్. 38
లేపనా న్నేహసందేహో గోనసావిషనాశనం,

తా. పెన్నేరుసమూలమును మేకపంచితముతో నూరి లేపనముచేసిన దాసరి పాముగఱచిన విషము నిశ్చయముగ హరించును. (మఱియు అమావాస్య ఆదివారము నాఁడు భూతాంకుశపువేరును దెచ్చి దానిని పాముగఱచినచో గంధముదీసి అందు మూడు నూనెబొట్లు గలిపి త్రాగిన సర్పవిషములు హరించును.)

కర్కటీమూలలేపేన సర్పదష్ట స్సుఖీభవేత్. 39

తా. ఆగాకరవేరును నూరి లేపనముచేసిన సర్పవిషము హరించును.

అలాబుబీజంచ కరంజబీజం కోశాతకీబీజ శిరీషబీజం,
గోమూత్రపిష్టం పరమేతదిష్టం పానాదినా సర్పవిషాపహారమ్. 40

తా. చేదానుగపువిత్తులు, క్రానుగవిత్తులు, చేటిబీరవిత్తులు, దిరిసెనపువిత్తులు-వీనిని సమభాగములుగ నావుపంచితముతో నూరి ఆవుపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన సర్వమైన పాములవిషము నివర్తించును.

శ్వేతార్కమూలం కుటజస్యమూలం కోశాతకీహింగు వచాసమేతం,
అజేనమూత్రేణకటుత్రయం చ పిష్టం విషంహంత్యపికాలకూటమ్.41

తా. తెల్లజిల్లేడువేరు, కొడిసెపాల, చేటిబీరవిత్తులు, ఇంగువ, వస, త్రికటుకములు-వీనిని సమభాగములుగ మేకపంచితముతో నూరి మేకపంచితములోనే గలిపి త్రాగిన కాలకూటాది సర్వవిషములు హరించును. (మన్నూరు కరకాయల భక్షించిన సమస్తమైన పాములవిషము హరించును.)

నేత్రాంజనము

తా. కుంకుడుపప్పు ౧ భాగము, మ్రుంగవిత్తులు ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧½ భాగము-వీనిని నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి కణికలుచేసి కలితోగాని, నిమ్మపండ్లరసముతో గాని చాది కన్నులబెట్టిన సర్వమైన పాములవిషము, సుఖజన్నుల నిశ్చయముగ హరించును.

. సకలునకుం బక్షకునకును, బ్రకటముగ ననంతునకును బద్మకునకు వాసుకి శంఖపాల కర్కోటక ఘనపద్మకుల నాదటను వివరింతున్.

అష్టఫణినిదాన, తద్బీజాక్షరౌషధంబులు

(ఆదివారమునాఁడు గఱచినపాము అనంతుఁ డనంబడును. అది గఱచినచోట ంపల విష ముండును. కావున మోగాలుమీఁద ఆ ఆ ఆ అనునక్షరముల వ్రాసి "అనంత గాలి హేలి విజయావిజయాయస్వాహా" అను మంత్రముతో నభిమంత్రించిన విషము ంను. మఱియు నీమంత్రముతోడనే ఉప్పును, నూనెను మంత్రించి త్రాగించిన నాదివారమునాఁడు గఱచిన అనంతుఁ డనెడి పామువిషము దిగును. సోమవారమునాఁడు ఱచిన పాము వాసుకి యనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున ంకాటికీలుమీఁద ఆ ఆ ఆ అను నక్షరముల వ్రాసి "వాసుకి వాసుకి వాసుకి హేలి ంలి విజయాయస్వాహా" అనుమంత్రముతో మోకాలుమీఁద దిగమంత్రించి ౧½ కర ాయలవార్ణములో నెయ్యిగలిపి మంత్రించి త్రాగించిన సోమవారమునాఁడు గఱచిన సుకి యనుపామువిషము దిగును. మంగళవారమునాఁడు గఱచిన పాము పేరు తక్షకుఁ ంబడును. అదిగఱచినచోట వెలపట విషముండును. కావున కంఠస్థానమునందు లి లి ంనునక్షరముల వ్రాసి "తక్షక తక్షక తక్షక హేలి హేలి హేలి విజయాయ స్వాహా స్వాహా దిగు దిగు ఓం గురుప్రసాదం" అనుమంత్రముతో మంత్రించి వేపాకును, చెక్కనునూరి రసముదీసి పైమంత్రముతో నభిమంత్రించి త్రాగించిన మంగళవారము ను గఱచిన తక్షకుఁడనే పామువిషము దిగును. బుధవారమునాఁడు గఱచిన పాము ్కటకుఁడనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున నాభిస్థానము హాః అనునక్షరమును వ్రాసి "కర్కోటకా హిలి హిలి విజయా విజయాయస్వాహా రు ప్రసాదం" అని నాభియందు దిగమంత్రించి ఉప్పు, మిరియాలు, అను) నూరి నీళ్లలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన బుధవారమునాడు న కర్కోటకు డను పామువిషము దిగును. గురువారమునాఁడు గఱచినపాము ఁ డనంబడును అది గఱచినచోట వెలపట విష ముండును. కావున ఆ అనుబీజాక్ష

రమును బొమ్మునవ్రాసి "పద్మాఖ్యా హిలిహిలి విజయాయస్వాహాదిగు దిగు ఓం గుచ ప్రసాదం" అని బొమ్మున దిగమంత్రించి పెన్నేరుగడ్డరసము నభిమంత్రించి త్రాగించిన గురువారమునాఁడు గఱచిన పద్మకుఁ డను పామువిషము దిగును. శుక్రవారమునాఁడు గఱచిన పాము మహాపద్మకుఁడనంబడును. అది గఱచినచోట దాపల విషముండును. కావున కంఠమున ఆ అనే బీజాక్షరమునువ్రాసి "మహాపద్మకా హిలి హిలి విజయాయ స్వాహా" అనుమంత్రముతో కంఠమున దిగమంత్రించి ప్రాతచింతపండును నీళ్ళతో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శుక్రవారమునాఁడు గఱచిన మహాపద్మకుఁ డనే పామువిషము దిగును. శనివారమునాఁడు గఱచినపాము శంఖపాలకుఁ డనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విష ముండును. కావున నేత్రములమీఁద ఓం అనే బీజాక్షరమును వ్రాసి "శంఖపాల శంఖపాల హిలి హిలి విజయా విజయాయ స్వాహా" అనుమంత్రముతో నేత్రములపై నభిమంత్రించి బెల్లమును నీళ్ళలో గలిపి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాఁడు గఱచిన శంఖపాలకుఁ డను పామువిషము దిగును. శనివారము ప్రొద్దుగూకగా గఱచినపాము సకలుఁ డనంబడును. అదిగఱచినచోట దాపల విష ముండును. కావున నడితలమీఁద ఓం అనుబీజాక్షరమును వ్రాసి "కురికురి హిరిహిరి విజయావిజయాయస్వాహా" అనుమంత్రముతో నడితలమీఁద మంత్రించి నెయ్యి, అనుపకట్టు, బెల్లము అను వాని నేకముజేసి యభిమంత్రించి త్రాగించిన శనివారమునాఁడు ప్రొద్దుగూకి గఱచిన సకలుఁ డను పామువిషము దిగును. ఇటుల బ్రహ్మగారుడ మనే శాస్త్రమునందు అష్టఫణినిదానంబులు, తద్బీజాక్షరౌషధంబులు చెప్పంబడియెను. బీజాక్షరము వ్రాసిన చోటనే మంత్రించవలయును.)

సర్వపాముల కాటుకు మంత్రము

అథోనాగోనేళ్లో చిత్తబారోబోడా తేరో జాతిజింటిపిరి కావోసర్పోవికా
టూలూరేనో జ్యాణేతో జాతిఈశ్వరపార్వతింకరో కోటికోటిఆజ్ఞ.

తేలుమంత్రము

ఊరికి ఉత్తరాన ఉమ్మగిరిపర్వతం పర్వతంమీద చెట్టుక్రిందపుట్ట పుట్టలో మున్నూరుముచ్చు తేళ్లు, నన్నూరు నల్లతేళ్లు, ఏనూరు ఎఱ్ఱతేళ్లు, ఆర్నూరు అకు తేళ్లు, అందులో ఒక తేలు నిప్పైకుట్టు నీరై దిగు మీగురుపునల్లేరు నాగేంద్రుడాన చల్లగదిగు.

యః కృత్తికాపూర్వమఖావిశాఖా సార్పాంతకార్ద్రాగ్నిసుభుజంగదష్టః,
స వైనతేయేనసురక్షితోఽపి ప్రాప్నోతిమృత్యుం భయదం మనుష్యః.

తా. కృత్తిక, మూల, మఖ, విశాఖ, ఆశ్లేష, భరణి, ఆర్ద్ర నక్షత్రములయందు పాముచే గఱవబడినవాఁడు గరుత్మంతునిచే రక్షింపంబడినను మృతిజెందును.

(సర్వసర్పవిషమునకు నాగముసిడిని నూరి త్రాగింపవలయును.)

పొడపాములవిషమునకు చికిత్స:—తిప్పతీఁగెవేరు, నాగమల్లెవేరు, ఊడుగవేరు, పుట్టపొదరువేరు, వస్త్రఘాలితపువేరు, నీలివేరు, తీఁగెముషిణివేరు, మిరియాలు - వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో నూరి కుంకుడుగింజలంత మాత్రలుజేసి రేపుమాపుఒక్కొక మాత్ర నుష్ణోదకముతో సేవించిన పొడపాములవిషము హరించును. పథ్యము - వేనీళ్లన్నము భుజింపవలయును.

వాపునకు:—జిల్లేడాకునుగాని, మారేడాకునుగాని నూరి కలితో. నుడికించి ముద్దజేసి కట్టుగట్టి పిదప దిరిసెనపాకు, పుట్టపొదరాకు, జిల్లేడాకు అను వానిరసములలో మిరియపు చూర్ణము గలిపి వాపుపై లేపనముజేసిన పాముకాటువలన గలిగినవాపు నివర్తించును.

గాయమునకు చికిత్స:—జెముడువేరు, పుట్టపొదవేరు, జిల్లేడువేరు, నాగమల్లె వేరు, తీఁగెముషిణివేరు, పగిమవేరు, ముషిణిచిగుళ్ళు-వీనిని సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగనూరి ముద్దజేసి చిట్టాముదములోగలిపి లేహ్యపక్వముగనుడికించిఅందుమిరియాలు, చెంగల్వకోష్టు, కాచు అనువానిచూర్ణమును మూడుభాగములు గుగ్గిలచూర్ణమును మూడు భాగములు గలిపి మర్దించి గాయముపై నునిచి కట్టుగట్టిన పాముకాటువలన గలిగిన గాయము మానును. కల్మషం బుండిన క్షోతమందు వేయవలయును.

ఉల్లిపాము కాటునకు చికిత్స:—తిప్పతీఁగె, నాగముషిణివేరు, మారేడువేరు, ఇందుపువేరు,సెరిజవేరు, నీలివేరు, దిరిసెనపువేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, మిరియాలు-వీనిని సమభాగములుగనుదకముతో నూరి ఇందుపుకాయగింజలంతమాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన ఉల్లిపాముపిషము నివర్తించును. పథ్యము—చప్పిడి.

విషము కక్కుటకు చికిత్స:—కుంకుడువేరును నూరి కుంకుడుగింజంత సేవించిన విషము కక్కును.

త్రయోవింశప్రకరణమ్.

చతుర్వింశప్రకరణము

ఉన్మాదరోగనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

శ్లో. అంబికాపతి మీశానం చంద్రశేఖర మచ్యుతం,
భస్మోద్ధూళితసర్వాంగం నీలకంఠ మహం భజే. 1

తా. పార్వతీవల్లభుఁడు, జగన్నియామకుఁడు, చంద్రుని శిరమున ధరించినవాఁడు, నాశరహితుఁడు, సర్వాంగమున భస్మము నలదికొనినవాఁడు నగు నీలకంఠుని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజని పేర్కొనంబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క చతుర్వింశప్రకరణమును వచియింపుచున్నాఁడను.

జ్వరకర్మవిపాకము

నీచస్థితస్య భానోర్దశాక్షి నాశోజ్వరశ్శిరోరోగః,
బంధనమహోగ్రపీడా కుష్ఠస్య చ దర్శనం చిహ్నమ్. 3
క్షీణేందుదశాయామప్యేవమ్. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. నీచుఁడుగనుండు సూర్యదశయందును, క్షీణచంద్రదశయందును, నేత్రనాశనము, జ్వరము, శిరోరోగము, బంధనము, భయంకరమైనపీడ, కుష్ఠురోగము మొదలగునవి గలుగును.

సుహృద్బంధుసమాయోగో భూనిమిత్తం కలిర్భవేత్,
దేహపీడా జ్వరో వ్యాధి శ్శిఖిమధ్యగతే బుధే. 4
శనేరంతర్గతేప్యేవమ్, తద్వైకృతనిరాకృతయేజపహోమాదికంకుర్యాత్.

తా. కేతుదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండునపుడు స్నేహితులు, బంధువులు అనువారిసంబంధము, భూవిషయమునందు కలహము, శరీరపీడ, జ్వరము, వ్యాధి గలుగును. మఱియు శనిదశయందు బుధాంతర్దశ వచ్చియుండఁగా వైఫల్యములే గలుగును. ఈయుపద్రవములు నివర్తించుటకై జపహోమాదులను జేయవలయును.

వాక్యమ్. యేపునః పూర్వజన్మని క్రూరాః పిశునా స్తత స్తేఽన్యజన్మని
సతతం జ్వరిణస్స్యుః. (కర్మవిపాకే)

తా. పూర్వజన్మమునందు క్రూరుఁడై దుష్టుఁడైయుండువానికి తత్సంబంధపాతకమువలన రెండవజన్మమునందు సంతతజ్వరము గలుగును.

శీతజ్వరకర్మవిపాకము

యేపునః క్రూరకర్మాణః పాపాః పిశునచేతసః,
తే భవేయు స్సదా శీతజ్వరవంత స్తదేనసా. 7

తా. క్రూరకర్మలసేయువాఁడు, పాపాత్ముఁడు, కొండెకాఁడు-ఇట్టివారి కెల్లప్పుడు, శీతజ్వరము గలుగును.

శీతజ్వరశమనోపచారము

శాంతయేఽయుతసంఖ్యాకం ప్రకుర్యా త్ప్రియతో జపం,
జాతవేదసమంత్రేణ బ్రాహ్మణా న్భోజయే త్తతః. 8
సురామాంసోపహారై ర్వా బలిస్సర్వత్ర శస్యతే,
సహస్రకలశస్నానం శతభోజనమేవ చ. 9
శీతజ్వరే పునఃకుర్యా దభిషేకం హరే ర్బుధః,

తా. పైఁజెప్పఁబడిన శీతజ్వరశమనార్థంబై "జాతవేదసే" అనుమంత్రమును పదివేలమార్లు జపించి బ్రాహ్మణభోజనమునుగాని, లేక మద్యము, మాంసము అనువాని వలన బలిదానముగాని జేయించవలయును. లేక వేయి కలశముల యుదకముతో దేవునికి నభిషేకమును సేయవలయును. లేక నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనంబైన నిడవలయును. లేక విష్ణువు నభిషేకమునైనను జేయించవలయును.

సహస్రకలశస్నానం రుద్రే ణేశస్య కారయేత్. 10
బ్రాహ్మణా న్భోజయే చ్ఛక్త్యా జపేద్వై జాతవేదసం,

తా. శివునికి వేయి కలశములచే రుద్రాభిషేకము జేయించి శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును లేక "జాతవేదసే" అనుమంత్రజపమునేని జేయింపవలయును.

జ్వరవైదికోపచారము

వేదానాం శ్రవణం హితస్యచరణం విప్రస్యసంతర్పణం
కృష్ణస్యస్మరణం శుభస్యకరణం ద్రవ్యస్యసంతర్పణం,
అశ్వత్థభ్రమణం సురత్నధరణం దీనస్యసంరక్షణం
హాన్యాదష్టవిధం జ్వరం కుముదినీనాథోయథోగ్రం తమః. 11

తా. వేదశ్రవణము, హితకరకార్యము, బ్రాహ్మణభోజనము, శ్రీకృష్ణస్మరణ, శుభకార్యము, ద్రవ్యదానము, అశ్వత్థప్రదక్షిణము, ఉత్తమరత్నధారణము, దీనుల పోషిం

చుట అనునుపచారములు "చంద్రుఁడంధకారమును నశింపఁజేయు మాడ్కి" అష్టవిధ జ్వరముల నశింపఁజేయును.

సహస్రనేత్రస్యసహస్రబాహో స్సహస్రవక్త్రస్యసహస్రమూర్ధ్నః,
సహస్రపాదస్యసహస్రనామ్న స్సహస్రనామ్నాంపఠనం జ్వరఘ్నమ్

తా. వేయినేత్రములు, బాహువులు, ముఖములు, శిరములు, పాదములు, నామములుగల విష్ణుసహస్రనామపఠనము జేసిన జ్వరము నశించును.

గణేశ్వరోవా గరుడేశ్వరోవా గౌరీశ్వరోవా దివసేశ్వరోవా,
మహేశ్వరీవా కులదైవతంవా తత్పూజనం తజ్జ్వరిణాం ప్రశస్తమ్.

తా. గణేశుఁడు, విష్ణువు, శివుఁడు, సూర్యుఁడు, గౌరి, లేక కులదేవత అనువారిలో నెవరి నేని బూజించుటవలన జ్వరము నశించును.

అతిసారకర్మవిపాకము

స్మార్తాగ్నిం శమయేద్యస్తు సోఽతిసారయుతో భవేత్,
అగ్నిరక్షేత్సృచం జప్త్వా దశాంశం జుహుయాత్తిలాన్. 14
సర్పిషాచాప్లుతాన్దద్యా ద్ధిరణ్యం బ్రాహ్మణాయవై,
అగ్నిరక్షేతి యాముక్చ తారతమ్యేన తాం జపేత్. 15

తా. బ్రాహ్మణులుమొదలగువారి స్మార్తాగ్ని నార్చినవానికి అతిసారరోగము జనించును. దానిశమనార్థంబై "అగ్నిరక్ష" అనుఋచమును రోగతారతమ్యము నెఱింగి జపించి ఘృతయుక్తముగ తిలలతో దశాంశహోమమును, బ్రాహ్మణునకు సువర్ణదానమును జేయవలయును.

అతిసారీ సభవతి యస్త్రేతాగ్నివినాశకః,
సువర్ణేనాథ తామ్రేన కుర్యాత్ప్రతికృతిం బుధః. 16
వహ్నే శ్శక్త్యనుసారేణ పలేనార్థేనవా పునః,
తథా జ్వాలాకులాం రక్తచందనేన విలేపితామ్. 17
రక్తవస్త్రేణ సంవీతాం మేషస్యోపరిసంస్థితాం,
రక్తమాల్యైశ్చ సంఛన్నాం ముక్తాదామపరిష్కృతామ్ 18
కనకాచలవర్ణాభాం ద్వాదశార్కనిభాం శుభాం,
బ్రహ్మచర్యాన్వితే విప్రే కర్మనిష్ఠేఽగ్నిహోత్రిణి. 19
అంగులీయకవస్త్రాద్యై ర్భూషితే తాం నివేదయేత్,
మంత్రేణానేన విధివ దగ్నిప్రీత్యర్థమాదృతః. (మతాంతరే) 20

తా. అగ్నిత్రయమును నశింపంజేయువానికి అతిసారము జనించును. దాని నివా ణార్థంబై సువర్ణపర్వతముతో సమానమైన కాంతి, ద్వాదశసూర్యులవంటికాంతిగ అగ్నిప్రతిమను శక్త్యనుగుణ్యముగ నరపలమెత్తుబంగారుతోగాని, తామ్రముతోగా మేషవాహనయుక్తముగ జేయించి రక్తచందనము, ఎఱ్ఱవస్త్రము, ఎఱ్ఱని పుష్పమా కలు, ముత్తియములహారము అనువానితో నలంకరించి పిదప బ్రహ్మచారినిగాని, శే కర్మనిష్ఠుఁడగు ఆహితాగ్ని విప్రునిగాని, ఉంగరములు, వస్త్రములు మొదలగువానిచే నల కరించి పూజించి "శ్లో. త్రేతారూపోఽగ్నిరీడ్య స్త్వమంతతశ్చాసివైనృణామ్, త్వ వేదప్రాక్తనం పాత మతిసారం వినాశయ, ఏవంకృత్వా నరస్సమ్య గతిసారం వ్యప హాతి, నీరుజస్సుఖీనిత్యం దీర్ఘమాయుశ్చ విందతి" అను మంత్రముతో దానము జేం వలయును.

స్త్రీహంతావాతిసారీస్యా దశ్వత్థా రోపయేద్దశ,
దద్యాచ్చ శర్కరాధేనుం భోజయేచ్చ శతంద్విజా. 2

(గ్రంథాంతరే

తా. స్త్రీహత్యజేసినవానికి అతిసారరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ప యశ్వత్థవృక్షముల స్థాపనముజేసి శర్కరాధేనుదానమును, నూరుబ్రాహ్మణులకు సంతర ణముజేయవలయును. (శర్కరాధేనుదానవిధానము రాజయక్ష్మప్రకరణమున జెప్ప బడియున్నయది.

సంగ్రహణీకర్మవిపాకము

అనన్యగతికాం భార్యా మదుష్టాం కారణం వినా,
పరిత్యజతి యస్సోఽపి గ్రహణీరోగవా న్భవేత్. 2

తా. *అనన్యగతిగలదై పవిత్రముగనుండుభార్యను కారణములేకనే వర్జించెడ దుష్టమనుజునకు సంగ్రహణిరోగము జనించును.

సంగ్రహణీరోగశాంతి

శివసంకల్పసూక్తస్య జపస్యాత్తత్ర శాంతయే,
అష్టోత్తరసహస్రం హి హిరణ్యంచ తథా మధు. 2
దద్యా ద్విత్తానుసారేణ సౌరమంత్రజప స్తథా,
ధేనుం సలక్షణాం దద్యా ద్వస్త్రాభరణసంయుతామ్. 2
పయస్వినీం గుణోపేతాం బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే,
వత్సాభరణసంయుక్తాం వస్త్రేణాభరణేనచ, 2

* గత్యంతరములేక.

తా. సంగ్రహణీరోగశమనార్థంబై శివసంకల్పసూక్తమును ౧౦౦౦ల మార్లు జపించి బ్రాహ్మణులకు సువర్ణమును, తేనెను శక్త్యనుసారముగ నొసంగవలయును. అటులనే సౌరమంత్రమునుకూడ జపింపవలయును. మఱియు సలక్షణ వస్త్రాభరణయుక్తంబై గుణసంపత్తి, పాలుగలగోవును, వస్త్రాభరణములచే నలంకరింపఁబడిన నాయావుదూడను, కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునకు దానం బియ్యవలయును.

గుదరోగకర్మవిపాకము

సురాలయే జలేవాపి సకృద్ద్వేషం కరోతి యః,
గుదరోగో భవేత్తస్య పాపరూప స్సదారుణః. 26
మాసం సురార్చనేనైవ గోదానద్వితయేనచ,
ప్రాజాపత్యేనచైకేన శామ్యంతి గుదజారుజః. 27

తా. దేవాలయమునుగాని, లేక ఉదకమునుగాని నశింపంజేసినవానికి భయంకరమైన గుదరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒక మాసము దేవపూజనుజేసి రెండు గోదానములను, ప్రాయశ్చిత్తార్థముగ నొకప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రము నియ్యవలయును.

అర్శోరోగకర్మవిపాకము

దత్వాథ వేతనం యోధ్యేత్యాద్దాయాపిచ వేతనం,
అధ్యాపయేచ్చ జుహుయా జ్జపేద్వార్శోయుతో భవేత్. 28

తా. వేతనమునిచ్చి యధ్యయనము జేసినవానికిగాని, లేక వేతనముతీసికొని యధ్యయనము జెప్పినవానికిగాని, లేక ద్రవ్యమునుదీసికొని హోమముజేసినవానికిగాని అర్శోరోగము జనించును.

స్వర్ణధేనుదానము

బోధాయనోక్త మథవా స్వర్ణధేనుం ప్రకల్పయేత్,
సౌవర్ణీం గాం ప్రకుర్వీత పలేనార్ధపలేనవా. 29
విత్తశాఠ్యం నకుర్వీత కుర్వ న్నైవఫలం లభేత్,
స్వర్ణశృంగీ రౌప్యఖురాం నానావస్త్రైరలంకృతామ్. 30
గ్రహాణాం ప్రీణనార్థాయ నవధాన్యాని నిక్షిపేత్,
హోమస్తు పూర్వవత్కార్యో గోవిందః ప్రియతామితి. 31
ఇదం విష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుక మతిబ్రువన్,
సమిధాజ్యచరూ న్హుత్వా పూర్ణాహుత్యంతమాచరేత్. 32
తతస్స్నాత శ్శుచీరోగీ బ్రహ్మాణం వేదపారగం,

రోమాంచకంవాంతి రుజావనాహం ప్రలాపనంమూర్ఛనకం విదాహః,
అత్యంతశైత్యం హ్యతిమూత్రఘాతః పదాతిశూలం నఖశోషణంచ.
(మాధవనిదానే)

తా. అవయవములయందు పోట్లు, అధికముగా తలనొచ్చుట, శరీరము ఒకింత ష్ణముగ నేని, లేక కడునుష్ణముగ నేవి ఉండుట, శరీరమువణుకుట, మలమూత్రములు లకుండుట, మలమూత్రములు శుష్కించి యొకింత వెడలుట, దంతములు పెదవులు ము నలుపుబారియుండుట, ఆవలింతలు, లేక ఒడలువిరుచుట, చలిబెట్టుట, అరుచి, ము బద్ధకించుట, ఒక పార్శ్వము కట్టివేసినట్టుండుట, గగుర్పొడుచుట, వాంతి, పుబ్బుట, ప్రలాపము, మూర్ఛ, విదాహము, కడుశైత్యము, అధికముగా *మూత్రా తము, పాదములు నఖములు వీనియందుపోట్లు, శూల-ఈలక్షణములు గలది వాతజ్వర తెలియవలయు.

వేపథుర్విషమో వేగః కంఠోష్ఠముఖశోషణం,
నిద్రానాశః క్షువః స్తంభో గాత్రాణాం రౌక్ష్యమేవచ. 182
శిరోహృద్గాత్రరుగ్వక్త్ర వైరస్యం గాఢవిట్కతా,
శూలాధ్మానే జృంభణంచ భవంత్యనిలజే జ్వరే. 183
(గ్రంథాంతరే)

తా. శరీరకంపము అనియతకాలమున జ్వరాధిక్యము కలిగి అవయవములు ఒకింత ఉష్ణముగ, శీతలముగ నుండుట, కంఠము పెదవులు ముఖము వీనియందు శోష, నాశము, తుమ్ములు, స్తబ్ధత్వము, అవయవములయందు చురుకు, శిరము హృదయము ము వీనియందు వేదన, నోరు వగరుగ నుండుట, మలము పెంటికలుకట్టుట, శూల పుబ్బరము ఆవలింతలు-ఈలక్షణములుగలది వాతజ్వర మని తెలియవలయు.

ఆగమాపగమక్షోభ మృదుతావేదనోష్మణాం,
వైషమ్యం తత్రతత్రాంగే తాస్తాస్స్యుర్వేదనాశ్చలాః 184
పాదయోస్సుప్తతా స్తంభః పిండికోద్వేష్టనం క్లమః,
విశ్లేషఇవసంధీనాం సాదఊర్వోః కటిగ్రహః. 185
పృష్ఠం క్షోభమివాప్నోతి నిష్పీడ్యత ఇవోదరం,
భిద్యంత ఇవ చాస్థీని పార్శ్వాంగాని విశేషతః. 186
హృదయస్య గ్రహస్తోదో గ్రాజనేవైవ వక్షసః,

---

* మూత్రాఘాత మనఁగా-మూత్రము మిగుల బద్ధకించి కడుస్వల్పమయి వెడలుట,

శ్రుతవృత్తోపసంపన్న మనుద్వేగకరం నృణామ్. 33
భక్త్యాయుక్త స్సమానీయ పూజయే త్ప్రీతిపూర్వకం,
అంగుళీయకవస్త్రాద్యై రుపానచ్ఛత్రకై రపి. 34
మంత్రేణానేన పాత్రేఽస్మిన్ దద్యాద్రోగీజితాత్మవాన్,
గోవిందం మనసా ధ్యాయ న్గవాం మధ్యే స్థితం విభుమ్. 35
బర్హాపీడేనసంయుక్తం వేణువాదనతత్పరం,
గోపీజనైః పరివృతం వన్యపుష్పావతంసకమ్. 36
గోవింద గోపీజనవల్లభేశ కంసాసురఘ్న త్రిదశేంద్రవంద్య,
గోదానతృప్తఃకురుమేదయాళో హ్యర్శస్యనాశంక్షపితారివర్గ. 37
దానేనానేన విధివ దర్శశో జాయతే క్షయః,

తా. ఒక పలము బంగారుతోగాని, లేక అర్ధపలము బంగారుతోగాని నొక గోవును జేయించి దానికి బంగారుకొమ్ములు, వెండిగిట్టలు కల్పించి వస్త్రపుష్పాదులతో నలంకరించి షోడశోపచారములచే బూజించి నవగ్రహప్రీత్యర్థముగ నవధాన్యములనునిచి నవగ్రహముల బూజించి "ఇదంవిష్ణుః ప్రతద్విష్ణుః విష్ణోర్నుకం" అనుమంత్రత్రయముచే సమిధాజ్యచరువుల ౧౦౦౮ మార్లుగాని లేక ౧౦౮ మార్లుగాని రోగతారతమ్యాను గుణముగ విష్ణుప్రీత్యర్థమై హోమముజేసి పూర్ణాహుతి నొసంగి హోమమును పరిపూర్తి జేసి తదనంతరము రోగి స్నానముజేసి పరిశుద్ధుడై వేదపారగుడు, శాస్త్రజ్ఞానాచారసంపన్నుడు, శాంతుడునగు బ్రాహ్మణునికి అంగుళ్యాభరణ వస్త్రఛత్రోపానహాదుల నొసంగి గంధపుష్పాదులచే బూజించి విష్ణుభక్తిగలవాడై "గోవిందం మనసా ధ్యాయన్" అను మంత్రముచే స్వర్ణధేనువును, నవగ్రహధాన్యములను దానముజేసిన అర్శోరోగము నివర్తించును.

మందాగ్నిహరవిధి

మందోదరాగ్నిర్భవతి సతిద్రవ్యేనవై యజేత్. 38
ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా భోజయే త్సశతం ద్విజాన్,

తా. ద్రవ్యముండునపుడు వైశ్వదేవాదినిత్యయజ్ఞముల జేయకుండినవానికి అగ్నిమాంద్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని నూరు బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును.

గోమాంసభక్షకో మంద జఠరాగ్నిర్భవేన్నరః. 39
ప్రాజాపత్యం చరే త్కృచ్ఛ్ర మతికృచ్ఛ్రం తథైవచ,
అగ్నిమంత్రం జపేన్నిత్యం శ్రీసూక్తంచ విచక్షణః. (పారాశరే)40

తా. గోమాంసమును భక్షించినవానికి అగ్నిమాంద్యరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములం జేసికొని "అగ్నిరక్షీతి" అనుమంత్రమును, శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును.

అకారణం గరం దత్వా ప్రమారయతి యఃపునః,
సమందాగ్నిర్భవేదేవ మృతకల్పశ్చ జాయతే. 41
యాతేరుద్రేతిసూక్తేన చరుంచ జుహుయాద్ఘృతం,
అష్టోత్తరశతం సమ్యక్తత్పాపస్యాపనుత్తయే. 42
తామగ్నివర్ణామితిచ జపేత్సూక్తం సహస్రకం,
భోజయేద్బ్రాహ్మణా న్సమ్యక్చత్వారింశత్సుఖీభవేత్. 43
(కర్మవిపాకసంగ్రహే)

తా. నిష్కారణముగ నొకనికి విషంబిడి జంపినవాఁడు అగ్నిమాంద్యరోగపీడితుఁడై మృతతుల్యుఁడై జనించును. తద్దోషనివారణార్థంబై "యాతేరుద్ర" అనుసూక్తముచే అన్నాజ్యములతో అష్టోత్తరశతహోమమును జేయవలయును. మఱియు "తామగ్ని వర్ణాం" అనుసూక్తమును సహస్రసంఖ్యాజపముజేసి నలువదిబ్రాహ్మణులకు సంతర్పణము జేసిన సుఖము గలుగును.

పాండురోగకర్మవిపాకము

దేవద్విజద్రవ్యహారీ పాండురోగీభవేన్నరః,
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః. 44
కుర్యాత్కూష్మాండహోమంచ స్వర్ణచంద్రేణవాససీ.
బ్రాహ్మణేభ్యో యథాశక్తి పాండురోగస్య శాంతయే. 45

తా. దేవబ్రాహ్మణుల ద్రవ్యము నపహరించినవానికి పాండు రోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణకృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములగాని, కూష్మాండహోమముగాని జేయవలయును. లేక చంద్రప్రతిమను స్వర్ణముతో జేయించి దానితోడ వస్త్రద్రవ్యముల శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణున కియ్యవలయును.

శిరోవేదనాసహితపాండురోగహరవిధి

అగ్నిష్టోమాదికర్మాణి ప్రక్రమ్య నసమాపయేత్,
సపాండురోగీ భవతి శిరోవేదనవాంస్తథా. 46
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌకుర్యాచ్చ చాంద్రాయణ మతంద్రితః,
శతంచ భోజయేద్విప్రా న్మృష్టాన్నేన యథేప్సితమ్. 47

తా. అగ్నిష్టోమాదికర్మల నారంభించి పరిసమాప్తి జేయకుండినవానికి కఫాల శూలయుక్తముగ పాండురోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములగాని, నూరుబ్రాహ్మణులకు మృష్టాన్నయుక్తముగ సంతర్పణముగాని జేయింపవలయును.

కామలారోగకర్మవిపాకము

కామలీ భక్తచోరస్స్యాత్తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిం,
కుర్యాచ్చ పక్షిరాజానం విష్ణోర్వాహనముత్తమమ్. 48
సువర్ణేన యథాశక్త్యా పక్షయో ర్మౌక్తికద్వయం.
నాసికాయాం తథా వజ్ర ముత్తరీయంచ రాజతమ్. 49
ఏవంకృత్వా గరుత్మంతం ఘృతద్రోణో పరిన్యసేత్.
శ్వేతవస్త్రేణ సంవేష్ట్య శ్వేతమాల్యై స్సమర్చయేత్. 50
సర్వశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో వైష్ణవో ధర్మపాఠకః,
బ్రాహ్మణ స్త్వర్చితో భక్త్యా యజమానేన శక్తితః. 51
ఉపచారై ష్షోడశభి ర్ద్విజమభ్యర్చయేత్తథా,

తా. అన్నమును దొంగిలించినవానికి కామలారోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై యజమానుఁడు తనశక్త్యనుగుణముగ బంగారులో విష్ణువాహనమైన గరుడపక్షిని జేయించి దాని రెండుఱెక్కలపై రెండుముత్తియములగట్టించి నాసికమున నొకవజ్రమును జెక్కించి రజతవస్త్రముతో నలంకరించి ద్రోణప్రమాణ ఘృతముపై నునిచి తెల్లనివస్త్రమును ధరింపంజేసి తెల్లనిపువ్వులచేతను, షోడశోపచారములచేతను గరుత్మంతుని బూజించి సర్వశాస్త్రతత్వజ్ఞానముగలిగి ధర్మపఠనము సేయునట్టి విష్ణుభక్తుని శక్త్యనుగుణముగ వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించి దానము సేయవలయును.

ప్రతిమాదానము

పీతాంగః కామలారోగః కపాలముసలాన్వితః. 52
పూజావిధానం త్వాతంకదేవతాతేత్యుదాహృతః,

తా. కామలారోగపీడితుఁడు కాంతియందు పసపుఛాయగలదిగ, హస్తములో కపాలముసలములు ధరించునట్టిదిగనుండు ఆతంకదేవీప్రతిమను జేయించి దానిం బూజించి బ్రాహ్మణునకు దాన మొసంగవలయును.

రక్తపిత్తకర్మవిపాకము

మద్యపోరక్తపిత్తీస్స్యా త్సదద్యాత్సర్పిషాఘటమ్. 53
మధునోఽర్ధఘటంచైవ సహిరణ్యం విశుద్ధయే,

తా. మద్యపానము సేయువానికి రక్తపిత్తరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒకకుండనిండ ఘృతమును, దానితో నర్ధకుండ తేనెను సువర్ణయుక్తముగ దానము జేయవలయును.

చంద్ర క్షేత్రే యథా భౌమో జాయతే మనుజస్తథా. 54
రక్తపిత్తేన దుర్నామ్నా నానావ్యాధిసమాకులః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున చంద్రక్షేత్రమున అంగారకుఁడుండిన రక్తపిత్తము, అర్శస్సు మొదలగు పలువిధరోగములు జనించును.

రక్తపిత్తం జ్వరం దాహ మగ్నివాయ్వోరుపద్రవమ్. 55
లభతే నాత్ర సందేహ శ్చంద్రమధ్యే యథా కుజః,
భౌమమంత్రజపఃకార్యో హోమఃఖాదిరజైస్తిలైః. 56
ఘృతేనచ సమాయుక్తైః దానం రక్తవృషస్యచ,
(మతాంతరే)

తా. చంద్రమధ్యమున కుజుఁడు వచ్చియుండ రక్తపిత్తము, జ్వరము, దాహము, అగ్నివాతము అనువానియొక్క యుపద్రవంబులు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై అంగారకమంత్రజపమును, చంద్రసమిధలు, నువ్వులు, నెయ్యి అనువానితో హోమమును ఎఱ్ఱని యెద్దుదానమును జేయవలయును.

జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తచికిత్స

బిల్వచందనబలాశణపుష్పై ర్హింగులూకఫలినీవకులైశ్చ,
స్నానమద్భిరిదమగ్నియుతాభి ర్భౌమదూషణనివారణమాహుః.

తా. బిల్వము, చందనము, ముత్తవపులగము, శణపుష్పము. హింగుళము, నల్ల అత్తి, పొగడకాయలు అనువానియుక్తముగ నుదకమును గాచిస్నానము జేయించిన చంద్రస్థానగత అంగారకదోషము శమించును.

క్షయరోగకర్మవిపాకము

బ్రహ్మహాక్షయరోగీస్యాత్స్త్రీయాస్యాక్షేత్రమారణే. 58

తా. బ్రహ్మహత్యవలనగాని, క్షేత్రము, తోట, స్త్రీలు మొదలగువానిని నశింపంజేయుటవలనగాని క్షయరోగము జనించును.

కదళీదానము

కారయేత్కదళీం దివ్యాం పత్రైస్సర్వత్ర సంయుతాం,
ఫలపూగేన సంయుక్తాం సువర్ణస్య పలేనతు. 59

బ్రాహ్మణా న్భోజయేచ్చాపి భక్ష్యై ర్నానావిధై శ్శుభైః. 60
హోమంచ కారయే త్తత్ర పూర్వవద్బ్రాహ్మణేనచ,
తస్మైతాం కదళీం దద్యా ద్వస్త్రాలంకారపూర్వికామ్.
పూజితాయ దరిద్రాయ ప్రతస్థాయా త్తవేదినే,
ధర్మజ్ఞాయాతిదాంతాయ మంత్రేణానేన తాం క్షయీ. 62
హిరణ్యగర్భపురుష పరాత్పరజగన్మయ,
రంభాదానేన దేవేశ క్షయం క్షపయ మే ప్రభో. 63
పుణ్యాహవాచనం కార్యం బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః,
శిష్టైరిష్టైర్బంధుభిశ్చ సహభోజనమాచరేత్. 64

తా. క్షయరోగి శక్త్యనుగుణముగ పలిమెడుబంగారుతో చుట్టుఆకులు, కాయలు, పువ్వులుగలిగియుండునటుల సుందరమైన యరటిచెట్టును జేయించి దాని చుట్టు వస్త్రమునుజుట్టి దారముతో బంధించి పలువిధపక్వాన్నములతోడ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి హోమముజేసి అలంకారపూర్వకముగ పూర్వోక్తమైన యరటిచెట్టును దరిద్రుఁడు, ప్రతస్థుఁడు, ఆత్మజ్ఞుఁడు, శాంతుఁడునైన బ్రాహ్మణుని పూర్వోక్త హిరణ్యగర్భాదిమంత్రములతో బూజించి దానమొసంగి పిదప వేదపారగులగు బ్రాహ్మణులతోడ పుణ్యాహవాచనమును, ఉత్తమబ్రాహ్మణయిష్టబంధుపంక్తిభోజనమును జేయవలయును.

బ్రహ్మచర్యాదియోగము

ధర్మశాస్త్రాణ్యవిజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం దదాతి యః,
రాజయక్ష్మా భవేత్తస్య రోగః పీడాతిదారుణః. 65
పూర్వోక్తేన విధానేన ప్రదద్యా త్ప్రతిరూపకం,
రాజయక్ష్మాకృశతను శ్శంఖోపాసితతర్జనిః. 66
తథా త్రినేత్రో దంష్ట్రాభ్యాం తరుణో హేతిభిర్యుతః,

తా. ధర్మశాస్త్రము తెలియక ప్రాయశ్చిత్తమును విధించెడివానికి కడుభయంకరమైన పీడగల రాజయక్ష్మ జనించును. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తవిధానముతో కృశమైన శరీరముగలదై తర్జనితో శంఖమును బట్టికొనినట్టుగ, మూడునేత్రములుగలదిగ, కోరపండ్లతో నమలునదిగ, తరుణావస్థగలదిగ, ఆయుధముల ధరించినదిగనుండు క్షయరోగప్రతిమను జేయించి దానముచేయవలయును.

బ్రహ్మచర్యేణ దానేన తపసా దేవతార్చనైః. 67
సత్యేనాచారయోగేన రవిమండలసేవయా,

వైద్యవిప్రార్చనాచ్చైవరోగరాజోనివర్తతే. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే) 68

తా. బ్రహ్మచర్యము, దానము, తపము, దేవపూజ, సత్యము, ఆచారము, సూర్య
జ, వైద్యబ్రాహ్మణపూజ అనువానివలన క్షయరోగము నివర్తించును.

కుష్ఠ కండూ వికారైశ్చ క్షయరోగ భగందరైః,
గజాదివాహనభయం భవేద్యస్యేనగే బుధే. (గ్రంథాంతరే) 69

తా. జననకాలమున సూర్యక్షేత్రమునందుగాని, లేక సూర్యునితోడగాని బుధుఁడు
ంధించియుండిన కుష్ఠువు, దురద, క్షయము, భగందరము, లేక ఏనుగుమొదలగు
ానములవలన భయము గలుగును.

దేవపూజాదియోగము

చంద్రక్షేత్రే యదాచాంద్రిర్జాయతే యస్య జన్మని,
సజాతః క్షయరోగిస్స్యాత్కుష్ఠాదీసిచి పాండుతా. 70

తా. చంద్రక్షేత్రమునందు బుధయోగంబుండు లగ్నంబున జనించినవానికి క్షయ
ంబేని, కుష్ఠువు, పాండు మొదలగు రోగంబులేని జనించును.

శాస్త్రార్థము

నిత్యం స్వదేవపూజా భక్తిర్భైషజ దేవతాగురుషు,
ఛాగలమాంసపయోశ్నన్ జీవతి యక్ష్మీ చిరం ధృతిమాన్. 71

తా. ప్రత్యహము ఇష్టదేవతాపూజ, ఔషధను, దేవగురుభక్తి, మేకపోతు
ంసభక్షణము, క్షీరపానము అనువానివలన క్షయరోగి చిరకాలము జీవించును.

గీతాద్యుపాయము

గీతవాదిత్రకైస్త్విష్టైః ప్రియస్తుతిభిరేవచ,
హర్షణాశ్వాసనైర్నిత్యైర్గురూణాం సముపాసనైః. 72

తా. గీతవాద్యములు, ఇష్టకరపదార్థము, ప్రియకరమైనస్తుతి, ఆనందకరపదార్థ
ు, ఊరడింపుమాటలు, ప్రత్యహము గురూపాసన అను నుపాయంబులవలన క్షయ
ముును శమింపఁజేయవలయును.

కాసకర్మవిపాకము

ద్రవ్యాణిచాల్పసారాణాం స్తేయం కృత్వాన్యవేషతః,
చరేత్సాంతపనం కృచ్ఛ్రమిత్యేవం మనురబ్రవీత్. 73

తా. దుర్బలునియొక్క ద్రవ్యమును దొంగలించువానికి కఫరోగము జనించును.
వారణార్థంబై సాంతపన, కృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొనవలయునని మనువు
చెను.

త్రపుహారీచ పురుషో జాయతే శ్లేష్మలస్సదా,
ఉపోష్య దివసం సోఽపి దద్యాత్పలశతం త్రపు. (అన్యశాస్త్రే) 74

తా. తగరమును దొంగిలించినవానికి కఫరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఒకదిన ముపవాసముజేసి నూరుపలములయెత్తు తగరమును దానము జేయవలయును.

నిత్యానుష్ఠానవిముఖః కఫరోగీ భవేన్నరః,
పరాభవం శుచాప్నోతీత్యాహ వై భగవాన్ యమః. 75
తచ్ఛాంతయే మాసమేకం యావకం భక్షయేన్నరః,
సహస్రనామపాఠశ్చ హోమశ్చాష్టోత్తరాయుతమ్. 76
సామమంత్రేణ కుర్వీత చర్వాజ్యంచ హవిర్భవేత్, (మతాంతరే)

తా. సంధ్యావందనాది నిత్యకర్మల జేయకుండినవానికి కఫరోగము జనించును. మఱియు కఫమువలనగాని, లేక శత్రువులవలనగాని పీడగలుగునని యముఁడు వచించెను. తన్నివారణార్థంబై, ఒకమాసమువఱకుయావకాన్నభోజనమును, విష్ణుసహస్రనామపఠనమును, సామమంత్రములతో నన్నాజ్యయుక్తముగ *అష్టోత్తరాయుతహోమమును జేయవలయును.

సూర్యేకుళీరజాతే బుధేనదృష్టివిగతనేత్రః,
కఫమారుతరోగార్తః పరస్వహారీవిలోలమతిచేష్టః. 77
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుఁడుండి బుధదృష్టియును కలిగియుండిన నష్టదృష్టిగలవాఁడుగనేని, కఫవాతరోగయుక్తుఁడుగనేని, లేక దొంగతనము, చంచలబుద్ధిగలవాఁడుగనేని, చంచలకర్మల జేయువాఁడుగనేని నగును.

హిక్కాకర్మవిపాకము

యోకృత్వా బ్రాహ్మణో భుంక్తే స్నానహోమజపాదికం,
సహిక్కారోగసంయుక్తస్తత్పాపస్యాపనుత్తయే.
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాత్త్రీన్కృచ్ఛ్రాంశ్చ సమాచరేత్,

తా. స్నానము, హోమము, జపాదికర్మలసేయక భోజనముజేసిన బ్రాహ్మణునకు హిక్కారోగము గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై మూఁడుచాంద్రాయణములను, మూఁడు ప్రాజాపత్య కృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములను జేయవలయును.

శ్వాసకర్మవిపాకము

కృతఘ్నో జాయతే మర్త్యః కఫవాన్ శ్వాసకాసవాన్. 79

* పదివేల యెనిమిది.

ఉష్ణజ్వరేచ నిత్యంహి పిత్తరోగసమన్వితః,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యాత్పంచాశ ద్విప్రభోజనమ్. 80
విష్ణోర్నామజపం కుర్యాత్పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
విష్ణోర్నామజపం కుర్యాత్తథాచైవద్విజోత్తమాన్. 81
పూజయే ద్భోజయే ద్దద్యా త్తస్మనానాన్యమానసః,

తా. కృతఘ్నుఁడుగ నుండువానికి కఫము, శ్వాసము, దగ్గు, ఉష్ణజ్వరము, పిత్తరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేసి ఏబదిబ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి విష్ణునామములను జపించి బ్రాహ్మణుని పూజించి వానికి యథాశక్తిగ దక్షిణను దానముసేయవలయును.

కురుక్షేత్రాదిదేశేషు కాలేషు గ్రహణాదిషు.
మహాదానాని గృహ్ణీయా న్నిషిద్ధాన్యథవా స్వయం,
అపాత్రభూతో దాతృభ్యో నిషిద్ధేభ్యశ్చ మానవః. 83
సహామా శ్వాసకాసైశ్చ కుక్షిస్థకృమిభిస్తథా,
కండూత్యాచైవ పీడ్యేత తద్రోగస్య ప్రశాంతయే. 84
మహిషీం యమదైవత్యాం దద్యా ద్విత్తానుసారతః,
కామ్యం యద్దీయతే దానం తత్సమగ్రం సుఖావహమ్. 85
అసమగ్రంతు దోషాయ భవతీహ పరత్రచ,
జపేన్నారాయణస్యాథ నామ్నాంచైవ సహస్రకమ్. 86
హిరణ్యం రక్తవాసాంసి పంచాశ ద్విప్రభోజనం,
సహస్రకలశస్నానం ప్రకుర్యా ద్రోగశాంతయే. (హేమాద్రౌ)

తా. కురుక్షేత్రాదిపుణ్యదేశములో గ్రహణాదిపుణ్యకాలములయందు షోడశ మహాదానములనుగాని, నిషిద్ధవైతరణీగోదానాదులగాని జెందినను, అసర్హుఁడై దానమును జెందినను, నిషిద్ధులగువారలవలన దానమును జెందినను అట్టివారలకుగజ్జి, శ్వాసము, కాసము, కుక్షిరోగము, కృమిరోగము, దురద గలుగును. తన్నివారణార్థంబై యమదేవతాక మహిషీదానమును తనవిభవానుసారముగ జేయవలయును. కామ్యకర్మనుసంపూర్ణముగ జేసినసుఖముగలుగును. సంపూర్ణము గాకుండినదుఃఖకరంబగుటయేగాక నిహపరములయందును దోషహేతువగును. మఱియు విష్ణుసహస్రనామజపమును, సువర్ణరక్తవస్త్రదానమును, ఏబది బ్రాహ్మణులకు సంతర్పణమును, సహస్రకలశస్నానమును జేయించవలయును. దానివలన రోగము శమించును.

పిశునో నరకస్యాంతే జాయతే శ్వాసకాసవాన్,
ఘృతం తేన ప్రదాతవ్యం సహస్రపలసంఖ్యయా. (కర్మకాండే)

తా. కొండెకాఁడు నరకాంతమునందు శ్వాసకాసరోగియై జనించును. తన్నివారణార్థంబై వెయ్యిపలముల నెయ్యిని దానముచేయవలయును.

అరుచికర్మవిపాకము

వా. శ్రద్ధాహీనోధనీప్యదాతా దానరతిర్వా తామసగుణాన్వితోయః,
సోఽరుచిమాన్ శూలీవా జాయతేతస్యప్రాయశ్చిత్తంకృచ్ఛ్రమతి
కృచ్ఛ్రం, చాంద్రాయణం వ్యస్తంసమస్తంవా వ్యాధితారతమ్యే
న కుర్యాత్, అత్రాశక్తౌధనీచనిత్యంపంచాశద్బ్రాహ్మణభోజనం
ప్రతిదినం మృష్టాన్నేన కారయేత్ అత్రాప్యశక్తౌ. 89
జపం హోమం తథాతీర్థం స్నానంవాపి సమాచరేత్,
తీవ్రవైరాగ్యసంయుక్తః కుర్యాద్బ్రాహ్మణభోజనమ్. 90

తా. ధనవంతుఁడైయుండి శ్రద్ధాహీనముగ, అదాతగ, లేక దానముజేసినను తామసదానపరుఁడుగ నుండువానికి అరుచియేని శూలయేని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్ర, చాంద్రాయణముల సంపూర్ణముగగాని, లేక ఆయారోగ తారతమ్యమునకు దగినటుల ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని జేయవలయును. మఱియు నీప్రాయశ్చిత్తముజేయుట కశక్తుఁడై ధనికుఁడుగ నుండువాఁడు ప్రతిదినము ఏబది బ్రాహ్మణులకు పిండివంటకములతోడ భోజనం బిడవలయును. ధనవిహీనుఁడుగ నుండువాఁడు జప, హోమ, తీర్థస్నానముల జేయవలయును. తీవ్రవైరాగ్యమును ధరించి బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడిన రోగవిముక్తుం డగును.

అతిపరిభూతఃకృపణ స్సహజగుణతో మానవో భవతి,
జీవేమందాగ్నివిజితో దుశ్చిత్తకః పాపకర్మాచ. 91

వా. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురోః ప్రాగుక్తజపహోమస్నానాదికం విద
ధ్యాత్. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మకాలమున సహజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను, లేక గురు హాజస్థానమునందు క్రూరగ్రహములుండినను, మందాగ్ని, పాపకర్మ, శత్రువుచే జయింపఁ డుట, దుశ్చిత్తత గలవాఁడుగ జనించును. దుశ్చికిత్స్యస్థానస్థితగురుదోషనివారణార్థంబై గాప్రోక్తజపహోమాదిక్రియలం జేయవలయును.

ఛర్దిరోగకర్మవిపాకము

వా. యోబ్రాహ్మణాయ కేశకీటకాకసారమేయాద్యుపహతమన్నం జాన
న్నేవ ప్రమాదాత్ప్రయచ్ఛతి సచ్ఛర్దిమానన్యజన్మని. 93

తా. బ్రాహ్మణులకు వెండ్రుకలు, పురుగులు, కాకులు, కుక్కలు అనువానివలన

దుష్టంబైన యన్నమును ఉన్మత్తుఁడై బుద్ధిపూర్వకముగ నొసంగెడివానికి మఱియొక జన్మమున ఛర్దిరోగము జనించును.

వా. విశ్వాసఘాతకీ ఛర్దియుక్తో భవతి. తదుపశాంతయే పంచాశద్బ్రాహ్మణభోజనం కారయేత్. అన్నదానంచయథాశక్త్యాజ్యయుక్తంచ కుర్యాత్. తతోపశాంతిర్భవతి. 94

తా. విశ్వాసఘాతుకము జేయువానికి ఛర్దిరోగము జనించును. తన్నివారణార్థంబై ఏబది బ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణముగ ఘృతయుక్తముగ అన్నదానమును జేయవలయును.

రిపుస్థానే యదా స్యాతాం చంద్రశుక్రౌ తతో భవేత్,
ఛర్దిమార్గే మనుజస్తృష్ణాయుక్తోవా ప్యవలోకితే. 95
క్షీణచంద్రావలోకీతు షష్ఠస్థానస్థితో బుధః,
శుక్రబాధోపశాంతయేబుధస్యపూర్వోక్తమేనసకలం జపాది విదధ్యాత్. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున నారవయింటిలో చంద్రశుక్రులుండినను, లేక వారల దృష్టి గలిగియుండినను, ఛర్దిరోగంబేని తృష్ణారోగంబేని జనించును. లేక బుధుఁడు ఆరవస్థానమునందుండి వానికి క్షీణచంద్రునిపై దృష్టిగలిగియుండిన ఛర్దిరోగంబేని లేక తృష్ణారోగంబేని కలుగును. శుక్రబుధదోషనివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపాదుల నన్నిటిని జేయవలయును.

తృష్ణాకర్మవిపాకము

పథిచాధ్వపరిశ్రాంతం బ్రాహ్మణం గా మథాపివా,
నపాయయే జ్జలం యస్తు సతృష్ణామూర్ఛితో భవేత్. 97

తా. బ్రాహ్మణుఁడుగాని, ఆవుగాని, మార్గమునందు బడలికచే దప్పివలన బీడింపంబడియుండ ఉదకము నొసంగకుండువానికి తృష్ణ, మూర్ఛ జనించును.

పానీయం పాయసం భక్త్యా శర్కరాఘృతసంయుతం,
ఇదమాపశ్యతో దేయం మూర్ఛాతృష్ణోపశాంతయే. 98

తా. ఉదకము, పాలు, పంచదార, లేక ఘృతము అనువానిని బ్రాహ్మణులకు ముఖ్యముగ నొసంగి (తానును భుజించిన) మూర్ఛ, తృష్ణ హరించును.

దాహరోగకర్మవిపాకము

వా. యఃపునరగ్నౌ క్షీవతి తం కపిలానామ గ్రహో గృహ్ణాతి. తత్క్షణా

వర్ణము, చెమట, శ్వాసము దుర్గంధముగా వెడలుట, అధికదప్పి-ఈలక్షణములు పిత్తజ్వ
నందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మజ్వరలక్షణము

కాసశ్వాసౌ పీనసః కంఠశోషా దాహోభ్రాంతిశ్శ్వేతవర్ణంబలాసం,
తంద్రాకారో గౌరవర్ణంచగాత్రం వాఙ్మాధుర్యం వారిపూరం సలాలమ్.
చింతాభీతిర్వ్యిద్ధితం మందవహ్నిం తాపస్స్వేదశ్శోఫమూత్రం శిరోర్తిః
స్నిగ్ధంగాత్రంఘుర్ఘురంసారణంస్యాద్భేతుశ్లేష్మదోశ్చితితోయంజ్వరస్స్యా
(సిద్ధవిద్యాభూ

తా. దగ్గు, ఎగరోజు, పీనస, కంఠశోష, దాహము, భ్రమ, కఫము తెల్లగ
డుట, తంద్ర, శరీరము పసుపువర్ణమై యుండుట, నోరు తియ్యగ నుండుట, అధికము
జొల్లుకారుట, చింత, భయము, అగ్నిమాంద్యము, తాపము, చెమట, శోభ, అధికము
మూత్రము వెడలుట, శిరస్సు నొచ్చుట, శరీరము నిగనిగలాడుచుండుట, కంఠములో గు
గుఱ్ఱు మనుశబ్దము, అతిసారము-ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మజ్వర మని తెలియవలయు.

స్తైమిత్యం స్తిమితోవేగ ఆలస్యం మధురాస్యతా,
శుక్లమూత్ర పురీషత్వక్ స్తంభేస్తృప్తిరథాపిచ. 2
గౌరవం శీతముత్ల్కేదో రోమహర్షోఽతినిద్రతా,
ప్రతిశ్యాయో రుచిః కాసః కఫజేఽక్ష్ణోచ్ఛశుక్లతా. (మతాంత

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పఁబడినటుల నిశ్చలముగనుండుట, జ్వరమునకు మం
వేగము, కార్యములయందాలస్యము, నోరుతియ్యగనుండుట, మూత్రపురీషములు చర్మ
తెల్లగ నుండుట, శరీరము స్తంభించుట, తృప్తిజెందినవానివలె అన్నమునం దభిలా
లేకుండుట, శరీరము బరువుగనుండుట, శరీరము శీతలముగనుండుట, ఓకర, గగుర్పా
చుట, కడునిద్ర, పీనస, అరుచి, కాస, నేత్రములు తెలుపుబారియుండుట, ఈలక్ష
ములుగలది శ్లేష్మజ్వర మని తెలియవలయు.

విశేషాదరుచిర్జాడ్యం స్రోతోరోధోఽల్పవేగతా,
ప్రసేకో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాసపీనసః. 20
హృల్లాసశ్ఛర్దనంకాస స్తంభ శైత్యంతగాదిషు,
అంగేషు శీతపిటకా స్తంద్రోదరకఫోద్భవే. (బాహటే) 20

తా. మిగుల అరుచి, జాడ్యము, స్రోతఃప్రతిబంధము, మలమూత్రాదులు కొం
ముగ వెడలుట, నోటియందు నీరుకారుట, నోరుతియ్యగనుండుట, హృల్లేపము, శ్వాసము

జ్వరశూలసర్వాంగదాహపీతనయనశ్చ భవతి. బలించ నిశిచతుష్పథే
పిష్టలాజాపిణ్యాకరుధిరతిలాశ్వగంధపుష్పైర్మిశ్రేణ దద్యాత్. 99
గృహ్ణీష్వచ బలించేమం కపిలాఖ్యమహాగ్రహా,
ఆతురస్య సుఖం సిద్ధిం ప్రయచ్ఛ త్వం మహాబల. 100

తా. అగ్నియందు నుమ్మివేయువానికి కపిలనామకమను గ్రహముసోఁకి పీడించుటచే తత్క్షణమున జ్వరము, శూల, సర్వాంగదాహము, నేత్రములయందు పసపు వర్ణము అనునుపద్రవంబులుగ లుగును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగుత్రోవలమధ్య పిండి, పేలాలు, గానుగపిండి, రక్తము, నువ్వులు, పెన్నేరుగడ్డ, పువ్వులు అనువాని యుక్తముగ "గృహ్ణీష్వచ బలించేమం" అనుమంత్రముతో బలి నివ్వవలయును.

తనౌ భవతి భూపుత్రో రంధ్రే భవతి భాస్కరః,
జన్మకాలే యదా యస్య సదాహజ్వరవాన్భవేత్. 101
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మలగ్నమున అంగారకుఁడు, అష్టమస్థానమున సూర్యుఁడుండిన దాహము, జ్వరము గలుగును.

ఉన్మాదరోగకర్మవిపాకము

మోహయిత్వా పరాన్యస్తు భుఙ్క్తే వస్తువిగర్హితం,
సోన్మాదవాతయుక్తస్స్యాత్కృచ్ఛ్రం చాంద్రాయణం తథా.
కుర్యాత్సారస్వతంనామ జపేద్బ్రాహ్మణతర్పణం,

తా. రెండవమనుజునికి మోహమును గలుగంజేసి నింద్యమైన వస్తువును భక్షణ జేయించినవానికి ఉన్మాదము, వాతపీడగలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణకృచ్ఛ్ర ప్రాయశ్చిత్తమునుగాని, సరస్వతీ నామజపమునుగాని జేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణ మును జేయవలయును.

అపస్మారకర్మవిపాకము

గురౌ స్వామినివ స్తేయః ప్రతికూలం సమాచరేత్. 103
సోఽపస్మారీ భవేత్తత్ర కుర్యాచ్చాంద్రాయణం నరః,

తా. గురువు, లేక స్వామి వీరలవద్దనుండి ప్రతికూలముగ నడుచువానికి అపస్మార రోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

బ్రాహ్మణశ్వాసరోధేన హ్యపస్మారీ భవేన్నరః. 104

వక్ష్యే తస్య ప్రతీకారం దానహోమక్రియావిధిం,

తా. బ్రాహ్మణునియొక్క శ్వాసమును బంధించినవానికి అపస్మారము గలుగును. దాని నివారణార్థంబై దానహోమక్రియాదుల జేయవలయును.

శనిభూసుతదిననాథనిధనస్థా యస్యజన్మకాలే స్యుః,
నానావ్యాధివధాద్యైః పీడాంచాపస్మారసంభవాం తస్య. 105
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

హా అష్టమస్థానస్థశనిమంగళసూర్యజనితాపస్మారశాంతయే గ్రహప్రీత
యే పూర్వోక్తమేవ సకలం జపాది కుర్యాత్. 106

తా. జన్మకాలమున శని, అంగారకుఁడు, సూర్యుఁడు అష్టమస్థానమందుండిన పలువిధములైన రోగములుగాని, అపస్మారముగాని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై గ్రహప్రీత్యర్థముగ పూర్వోక్తజపాది సర్వోపచారములం జేయవలయును.

వాతవ్యాధికర్మవిపాకము

దేవానాం బ్రాహ్మణానాంవా ధనాపహరణాత్తథా,
స్వామిద్రోహా ద్వాతరోగీ భవేత్తస్యాపి నిష్కృతిః. 107

తా. దేవబ్రాహ్మణులయొక్క ధనము నపహరించుటవలనగాని, స్వామిద్రోహమువలనగాని, వాతరోగము జనించును. కావున దానికి పరిహారము జేయవలయును.

వాతరోగహరవిధి

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో వాతరోగీ భవేన్నరః,
నామమంత్రేణ కుర్వీత జపం హోమం చ శాంతయే. 108

తా. గురువును ద్వేషించువానికి వాతరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ఉత్తరోత్తర జెప్పంబడు అచ్యుత, అనంత, గోవిందాదినామమంత్రములతో జపహోమములజేయవలయును.

ధనుర్వాతహరవిధి

అనిచ్ఛం త్యక్షతాం యస్తు హ్యుపభుంక్తే పరస్త్రియం,
బలాదాక్రమ్య సనర స్స్వసంధిషు వేదనామ్. 109
తీవ్రా మాప్నోత్యరుచిమాన్ ధనుర్వాతయుతో భవేత్,
జ్వరీ తదుపశాంత్యర్థం మహిషీదాన మాచరేత్. 110
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరం,
సూర్యనామజపం చైవ శక్త్యా బ్రాహ్మణతర్పణమ్. 111

నామత్రయం జపే న్మర్త్యో రోగశాంత్యర్థమాత్మనః,
సహస్రనామకంచాపి స్తోత్రం సమ్యగ్విధానతః. 112
అచ్యుతానంత గోవిందేత్యేతన్నామత్రయం ద్విజః,
అయుతత్రితయావృత్త్యా జపే ద్రోగస్య శాంతయే. 113

తా. ఇచ్ఛయించని అక్షతయోనిగల పరస్త్రీతో బలాత్కారముగ సంగమము జేయువానికి సర్వసంధులయందు తీవ్రవేదన, అరుచి, ధనుర్వాతము, జ్వరము మొదలగు రోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మహిషీదాన, కృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్ర, చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములను, సూర్యనామజపమును, శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణ సంతర్పణమును, నామమంత్రజపమును, సహస్రనామ జపమును, విధాన పూర్వకముగ జేయుటయే గాక అచ్యుత, అనంత, గోవింద అనుమూడునామమంత్రముల ముప్పది వేలమార్లు జపముజేయవలయును.

పక్షవాతహరవిధి

సభాయాం పక్షపాతీచ జాయతే పక్షఘాతవాన్,
నిష్కత్రయమితం హేమ సదద్యాచ్చ ద్విజాతయే. 114
శ్రాద్ధం చ వైష్ణవం కుర్యాదాత్మనో హితమిచ్ఛయా,
సప్తధాన్యాని దద్యాచ్చ గోదానం తత్ర కారయేత్. 115

తా. సభయందు పక్షపాతము జేయువానికి పక్షాఘాతవాతము గలుగును. తన్నివారణార్థంబు మూడునిష్కములయెత్తు బంగారును బ్రాహ్మణునికి దానముజేసి వైష్ణవ శ్రాద్ధమును, సప్తధాన్యదానమును, గోదానమును జేయవలయును.

రక్తవస్త్రప్రవాళానాం హారీస్యా ద్రక్తవాతవాన్,
సవస్త్రాం మహిషీం దద్యా త్పద్మరాగసమన్వితామ్. 116

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములను, పగడములను దొంగలించువానికి రక్తవాతముగలుగును, తన్నివారణార్థంబై పద్మరాగములతోడ వస్త్రయుక్తముగ మహిషీదానమును జేయవలయును.

రక్తవాత రక్తపిత్తహరవిధి

సవర్ణాగమనే వాతరక్తవాన్ జాయతే నరః,
సవర్ణాగమనే వాతపిత్తవానపి జాయతే. 117
లక్ష్మీనారాయణం రూపం సువర్ణేన ప్రకల్పయేత్,
పలేనవా తదర్ధేన తదర్ధేనాథవా పునః. 118
లక్ష్మీనారాయణం రూపం సర్వదా సర్వకామికం,

తా. సవర్ణస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి వాతరక్తరోగంబేని, లేక వాత పిత్తరోగంబేని గలుగును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగు, లేక రెండు, లేక ఒకరూపాయి యెత్తుబంగారుతో లక్ష్మీనారాయణ ప్రతిమను జేసి దానము జేయవలయును. మఱియు ఈలక్ష్మీనారాయణప్రతిమను సర్వకాలములయందును సర్వకామనావిషయములయందును దానము జేయందగును.

వాతపిత్తహారవిధి

లశునం గృంజనం తాలఫలం వాశ్నాతి యో ద్విజః. 119
సవాతపిత్తరోగీచ భవే చ్చాంద్రాయణం చరేత్,

తా. వెల్లుల్లి, గంజావి, లేక తాటిఫలము - వీనిని భక్షణముసేయు బ్రాహ్మణునికి వాతపిత్తరోగములు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

అతిమారుతరోగార్తోపరస్వ హారీవిలోల మతిచేష్టః,
కర్కటసంస్థభానౌ స్వపుత్రదృష్టే పుమాఞ్ పిశునః. 120
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున కర్కాటకరాశియందు సూర్యుఁడుండి శనివీక్షణమును గలిగియుండిన కొంటరితనము, వాతరోగము, చోరవృత్తి, చంచలచిత్తము గలుగును.

వాతపిత్తోద్భవాపీడా హీనజై రుగ్రవిగ్రహః,
విదేశగమనంచాపి సౌరిమధ్యే యదాశిఖీ. 121

తా. జననకాలమున శనిమధ్యమునందు కేతుసంబంధము గలిగియుండిన వాత పిత్తరోగము గలుగును. మఱియు హీనజాతివలన భయంకరమైన కలహంబేని, పరదేశ గమనంబేని గలుగును.

ఆమవాతకర్మవిపాకము

వా. హుతాగ్నినిర్వాపకోహ్యామవాతవానితి వచనాత్, తదుక్తదోష శాంతయే అయుతసంఖ్యాకో గాయత్రీజపః. 122

తా. హోమాగ్ని నార్పినవానికి ఆమవాతము జనించును. తన్నివారణార్థంబై పది వేలమార్లు గాయత్రీజపమును జేయవలయను.

వా. అష్టమోగురురామస్యకర్తాచేతి వచనాత్, అష్టమస్థానస్థితగురు జనితామవాతరోగోపశాంతయే తత్ప్రీతయే పూర్వోక్తమేవ జపహోమపూజాదానాదికం కుర్యాత్, తేనోపశామ్యతి. 123
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమున అష్టమస్థానమునందు బృహస్పతియుండువానికి ఆమవాతము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై పూర్వోక్తజపహోమ పూజాదానాదుల జేయవలయును.

అజీర్ణశూలకర్మవిపాకము

శూద్రస్యైవతు భుక్తాన్న మవ్రతస్య ద్విజస్యచ,
శూలవ్యాధి ర్భవే న్నిత్య మజీర్ణాచ్చాతిపీడితః.

తా. బ్రాహ్మణుఁడు శూద్రాన్నమునుగాని, లేక దుర్వృత్తిగల బ్రాహ్మణాన్నమునుగాని భుజించిన నెల్లపుడు శూల, అజీర్ణము గలుగును.

ప్లీహశూల

విశ్వాస్తవిషదాతాచ ప్లీహవా& జాయతే నరః. 125

తా. తనయందు విశ్వాసముగ నుండువానికి విషంబిడుటవలన ప్లీహశూల గలుగును.

జఠరశూల

శ్రుతాధ్యయనసంపన్నం యాచితార మకించనం,
బ్రాహ్మణం దాంత మాహూయ దానార్థం న దదాతి యః. 126
సభవే జ్జఠరీశూలీ తథాధ్మానీచ కర్హిచిత్,

తా. వేదాధ్యయనము సేయువాఁడు, శ్రోత్రియుఁడు, యాచకుఁడు, దరిద్రుఁడు, శమదమాదిసాధనయుక్తుఁడు నగు బ్రాహ్మణుని బిలిపించి దానముజేయకుండిన వానికి ఉదరశూల, కడుపుబ్బరము గలుగును.

శమనము

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రచాంద్రాణి సకుర్యా ద్రోగయుక్తయే. 127

తా. జఠరశూలగలవాఁడు కృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్ర, చాంద్రాయణ ప్రాయశ్చిత్తములజేసిన నది నివర్తించును.

అరుచిశూల

వా. శ్రద్ధాహీనో ధనవా& దానే ష్వరతి స్తా మవదానీ వాయస్సో
రుచిమా& శూలీజాయేతాత్రైషనిస్తారః. 128

తా. ధనవంతుఁడుగ నుండువాఁడు శ్రద్ధాహీనముగగాని, లేక తామసముగగాని దానముజేసిన అరుచి, శూల గలుగును.

శమనము

చాంద్రాయణం చాతికృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్య మథాపరం,
హోమాద్యపిచ కుర్వీత వ్యాధ్యాదే రనురూపతః, 129

తా. అరుచి, శూల గలవాఁడు చాంద్రాయణ, అతికృచ్ఛ్ర, ప్రాజాపత్య ప్రాయశ్చిత్తములగాని, రోగతారతమ్యానుగుణ్యముగ హోమాదులగాని జేయవలయును.

సాక్షాద్ధంతి గవాదీని యః పునర్జననాంతరే,
శిరోరోగీ శ్రోత్రరోగీ శూలీచారుచిమాన్భవేత్. 130

తా. ఆవునుగాని లేక బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిగాని జన్మాంతరమున స్వయముగ జంపినవారికి మస్తకశూల, కర్ణశూల, ఉదరశూల, లేక అరుచి గలుగును.

శమనము

ఏతన్నివృత్తయే వర్షం ద్వివర్షంవా త్రివర్షకం,
చరేద్ఘృతవ్రతంచాంతే గోహిరణ్యాదికం దిశేత్. 131

తా. పూర్వోక్తమైన గోహత్యాదిదోషములు నివర్తించుటకై ఒక సంవత్సరంబేని, లేక రెండు సంవత్సరంబులేని, లేక మూడుసంవత్సరంబులేని ఘృతవ్రతమును జేసి అంత్యమున, బ్రాహ్మణునికి ఆవును, సువర్ణమును దానము చేయవలయును.

కటిశూలకర్మవిపాకము

గోగామీ కటిశూలీస్యాత్తస్య చాంద్రాయణం తథా,
కృచ్ఛ్రంచైవాతికృచ్ఛ్రంచ జపం సౌరంచ నిర్దిశేత్. 132

తా. గోగమనము జేయువానికి కటిశూల గలుగును. తన్నివారణార్థంబై చాంద్రాయణ, కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రమునుగాని, సౌరజపమునుగాని చేయవలయును.

మైథునం శృణుయాత్పిత్రోః కర్ణశూలీ భవేత్తు సః,
స్యాచ్చైవ బధిరః కించిత్కపాలేఽసహ్యశబ్దవాన్. 133

తా. మాతాపితృమైథునము నాకర్ణించువానికి కర్ణశూలగాని, చెవిటితనముగాని, లేక కపాలమున అసహ్యమైన శబ్దముగాని గలుగును.

శమనము

నిష్కవింశతికం దద్యాద్బ్రాహ్మణాయ కుటుంబినే,
విష్ణుప్రకాశకాన్మంత్రాన్ జపేద్రోగోపశాంతయే. 134

తా. కర్ణశూల శమించుటకై కుటుంబియగు బ్రాహ్మణునికి ఇరువది నిష్కముల యెత్తు సువర్ణదానమునుగాని, లేక విష్ణుదేవతాకమంత్రజపములుగాని జేయవలయును.

హస్తశూల

పూర్వజన్మని నాస్తిక్యాత్సంధ్యాదిరహితో ద్విజః,
హస్తశూలీ సంభవతి నిష్కద్వాదశకం దిశేత్. 135

తా. జన్మాంతరమున నాస్తికుఁడై సంధ్యాదికర్మల జేయకుఁడిన బ్రాహ్మణునికి హస్తశూల గలుగును. తన్నివారణార్థంబై ౧౨ నిష్కములయెత్తు బంగారమును దానము చేయవలయును.

శమనము

భోజయేద్బ్రాహ్మణాఞ్ఛక్త్యా జపే త్సౌరం హిరణ్యదః. 136

తా. హస్తశూలగలవాఁడు శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణులకు భోజనంబిడి సువర్ణమును దానముజేసి సౌరజపమును చేయవలయును.

నయనశూల

నగ్నాం పరస్త్రియం దృష్ట్వా సూర్యంవాస్తమయోదయే,
నేత్రశూలీ భవేత్సోఽపి నేక్షితుం క్షమతే దిశః. 137

తా. నిర్వాణముగ నుండునపుడు పరస్త్రీని జూచెడువానికిగాని, లేక ఉదయాస్తమయకాలముల సూర్యావలోకము జేసెడివానికిగాని నేత్రమునందు శూలరోగము గలుగును. దానివలన దిక్కుల జూచుట కశక్యం బగును.

శమనము

వర్చో మే దేహి మంత్రేణ జపస్స్యా దష్టచాయుతం,
వయస్సుపర్ణా ఇతిచ మంత్రైస్సించేచ్చ వారిణా. 138

తా. నేత్రశూలరోగి, "వర్చో మే దేహి" అను మంత్రమును ౧౦౦౦౮ మార్లు జపించుటయేగాక "వయస్సుపర్ణా" అను మంత్రముతో అభిషేకముసగా చేయవలయును.

శూలకర్మవిపాకము

శూలీపరోపతాపేన జాయతే వపుషా తనుః,
సోఽన్నదానం ప్రకుర్వీత తథా రుద్రం జపేద్బుధః. 139

తా. పరునికి దుఃఖము గలుగజేసెడువానికి శూలరోగము జనించి శరీరము కృశించును. తన్నివారణార్థంబై అన్నదానమునుగాని, లేక రుద్రజపమునుగాని, చేయవలయును.

ఆనాహ, ఉదావర్తకర్మవిపాకము

వా. దేవద్విజక్షేత్రతటాకవల్మీకకూపాదీనాం యోభేదనం కరోతి తం వాయసోనామగ్రహో గృహ్ణాతి. తల్లక్షణ మాధ్మానోదావర్తిజ్వరారుచిమార్గ పాదదాహీచ జాయతే. 140

తా. దేవబ్రాహ్మణుల భూమినపహరించినవానికిని, చెఱువులు, పుట్టలు, బావులు మొదలగువాని నశింపజేసినవానికిని, వాయసమనుగ్రహము సోఁకును. దానివలన కడుపుబ్బరము, ఉదావర్తము, జ్వరము, అరుచి, అరకాలియందు మంట అనునవి గలుగును.

మధ్యేపాపగ్రహయో శ్చంద్రే మదనే స్థితేఽర్కజే జంతోః,
శ్వాసక్షయవిద్రధిగుల్మప్లీహాదిపీడిత స్సనరః. (జ్యోతిశ్శాస్త్రే.) 141

తా. జననకాలమునందు పాపగ్రహమధ్యమున చంద్రుఁడుండి సప్తమస్థానమున శనియుండిన శ్వాసము, క్షయము, విద్రధి, గుల్మము, ప్లీహము మొదలగురోగములు గలుగును.

గుల్మరోగకర్మవిపాకము

గురుప్రత్యర్థితాం యాతో గుల్మవాన్ జాయతే నరః,
ఆచరే త్తన్నివృత్త్యర్థం మాసమేకం పయోవ్రతమ్. 142

తా. గురుతిరస్కారకార్యము జేయువానికి గుల్మరోగము జనించును. అది నివారించుటకై ఒకమాసము పయోవ్రతమును జేయవలయును.

హృద్రోగకర్మవిపాకము

ఉదక్యావీక్షితం భుక్త్వా జాయతే కృమిలోదరః,
గోమూత్రయావకాహార స్సప్తరాత్రేణ శుద్ధ్యతి. 143

తా. రజస్వలగానుండు స్త్రీ యవలోకనముజేసిన యన్నమును భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించును. అది నివర్తించుటకై ఏడుదినములు గోమూత్రమును యవధాన్యమును భుజింపవలయును.

అభక్ష్య భక్షణేచైవ జాయంతే కృమయో హృది,
అథవా తద్విశుద్ధ్యర్థ ముపోష్యం భీష్మపంచకమ్. 144

తా. అభక్ష్యపదార్థములను భుజించుటవలన ఉదరమున క్రిములు జనించును. తన్నివారణార్థంబై భీష్మపంచక ముపవాసమును జేయవలయును.

గజేచ నిహతేవాశ్వే కృమి కుక్షిస్తు జాయతే.

తా. ఏనుగును, లేక గుఱ్ఱమును జంపినవానికి ఉదరమున క్రిములు జనించును.

మృతే భర్తరి యానారీ నీలీవస్త్రం ప్రధారయేత్,
సామృతా నరకం యాతి కృమికుక్షి స్తతఃపరమ్. 146

తా. పెనిమిటిమరణానంతరమున నీలివస్త్రమును ధరించినస్త్రీ మరణానంతరము నరకము ననుభవించి రెండవజన్మమున కడుపులో క్రిమిపీడగలదై జనించును.

పాటితహృదయో హిబుకే నిర్వాహనబాంధవార్తిసతిసౌఖ్యం,
బాల్యే వ్యాధితదేహో నఖరోమధరో భవే త్స్వాగః. 147
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జననకాలమునందు నాలవయింటిలో శనిగ్రహంబుండిన ఱొమ్మునొప్పి బంధుపీడ, భార్యాసౌఖ్యము, బాల్యమునందు వ్యాధి, నఖకేశధారణముగలవాఁడై యుండును.

మూత్రకృచ్ఛ్రకర్మవిపాకము

గురుజాయాగభిమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రజాయతే,
తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా శాస్త్రదృష్టేన వర్త్మనా. 14
పశుయోనౌచ గమనా న్మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రజాయతే,
తిలపాత్రత్రయంచైవ సజద్యా దాత్మశుద్ధయే.

తా. గురుభార్యాసంగమము జేసినవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించును. తన్నివారణార్థంబై శాస్త్రమున జెప్పఁబడియుండు ప్రకారము శాంతిచేయవలయును. పశుమైథునము జేయువానికి మూత్రకృచ్ఛ్రము జనించును. కావున నాత్మశుద్ధ్యర్థవ మూడుతిలపాత్రల దానము జేయవలయును.

జన్మకాలే యదాయస్య స్మరే భవతి భాస్కరః,
రాహుయుక్తః ప్రకురుతే మూత్రకృచ్ఛ్రాదికాం రుజమ్. 15
(జ్యోతిశ్శాస్త్రే)

తా. జన్మకాలమున సప్తమస్థానమునందు శనిరాహువులు గలవానికి మూత్రకృచ్ఛ్రాదిరోగములు జనించును.

అశ్మరీకర్మవిపాకము

వా. పరస్త్రీగామీ హ్యపస్మారీ భవ త్యశ్మరీవాఁ. 15

తా. పరస్త్రీగమనము సేయువానికి అపస్మారముగాని, అశ్మరీమూత్రకృచ్ఛ్రముగాని జనించును.

శమనము

వా. స్వర్ణదానం కార్యం తస్య సర్వరోగే దానస్యోక్తత్వాత్. 15

తా. కావున వాని నివారణార్థమై స్వర్ణదానమును జేయవలయును.

వా. శూలప్రమేహపీడిత మశ్మర్యోపహతమాననంచాపి జనయ
రవిణాదృష్టో జీవగ్రహే చంద్రజపురుషం, గురుగ్రహావర్తమా
రవిదృష్టబుధజనితాశ్మరీరోగ ప్రతీకారపూర్వకం బుధప్రీత
పూర్వోక్తమేవ జపాదికం కుర్యాత్ (జ్యోతిశ్శాస్త్రే.) 15

తా. జననకాలమునందు గురువుతోడ బుధుఁ డుండి సూర్యునిచే జూడంబ

మండిన శూల, ప్రమేహము, అశ్మరీరోగము గలుగును. కావున వానిశమనార్థంబై
ుధగ్రహప్రీత్యర్థము పూర్వోక్తజపాదులు చేయవలయును.

ప్రమేహకర్మవిపాకము

చాండాలీగమనా త్సర్వప్రమేహవ్యాధిమా న్భవేత్,
క్షుత్పిపాసాతురశ్చైవ జాయతే తస్యనిష్కృతిః. 154
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా ద్యవమధ్యం తథాపరే,
జుహుయా త్సర్పిషాచైతా జపేన్మంత్రా న్సమాహితః. 155
నా. ఇదమాపః ప్రవహతేతి. 156

తా. చండాలస్త్రీగమనము జేయువానికి సర్వమేహరోగములుగాని, ఆఁకలి,
ప్పి అనురోగములుగాని జనించును. కావున వానిశమనార్థంబై మూడుయవమధ్యచాం
ద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములచేసి రెండవదినమున "ఇదమాపః ప్రవహతి" అనుమంత్రజప
ును, మఱియు నీమంత్రముతోడనే సహస్రాజ్యహోమముల జేయవలయును.

శూలమేహకర్మవిపాకము

తిర్యగ్గామీ సశూలేన ప్రమేహేనయుతో భవేత్,
కుర్యా త్సాంతపనాదీని ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి. 157

తా. ఆవు, ఎనుము మొదలగుజంతువుల మైథునముజేసినవానికి శూలమేహము
నించును. తన్నివారణార్థంబై యథావిధిగ సాంతపనాదిప్రాయశ్చిత్తముల జేయవలయును.

వాతమేహకర్మవిపాకము

పర్వవ్యవాయీ మనుజః కన్యాగామీ తథైవచ,
వాతప్రమేహయుక్తస్స్యాత్కుర్యా చ్చాంద్రాయణత్రయమ్.

తా. అమావాస్య, పూర్ణిమ మొదలగు పర్వతిథులయందు స్త్రీసంగమముగాని,
ేక కన్యాసంగమముగాని జేయువానికి వాతమేహము జనించును. తన్నివారణార్థంమై
ూడుచాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తములు చేయవలయును.

మధుమేహకర్మవిపాకము

మధుమేహీ మాతృగామీ సతతం జాయతే నరః,
పితృభార్యాభిగామీచ జలమేహీ నరాధమః. 159
యోగచ్ఛే ద్భగినీం నిత్య మిక్షుమేహీ భవేన్నరః,
ప్రాయశ్చిత్తం క్రమాదత్ర షడ్వర్షాణ్యథ పంచచ. 160
త్ర్యబ్దమిత్యాచరే త్సమ్యక్తతోరోగా త్ప్రముచ్యతే,

పీనస, హృల్లాసము, వాంతి, దగ్గు, స్తబ్ధత్వము, చర్మము నఖము యీ మొదలగువాని యందు తెలుపువర్ణము, అవయవములయందు శీతపిటికలు, తంద్ర - ఈ లక్షణములు శ్లేష్మజ్వరమునందు కలిగియుండు.

వాతపిత్తజ్వరలక్షణము

తృష్ణామూర్ఛాభ్రమోదాహ స్స్వప్ననాశ శ్శిరోరుజా,
కంఠాస్యశోషోవమథూ రోమహర్షోఽరుచి స్తమః. 204
పర్వభేదశ్చ జృంభాచ వాతపిత్తజ్వరాకృతిః. (మాధవనిదానే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, భ్రమ, సర్వాంగతాపము, నిద్రానాశము, తలనొప్పి, కంఠము ముఖము ఎండియుండుట, వాంతి, గగుర్పొడుచుట, అరుచి, అకస్మాత్తుగా చీకట్లు కమ్ముకొనినట్లుండుట, కీళ్ళునొచ్చుట, ఆవలింతలు-ఈలక్షణములుగలది వాతపిత్తజ్వర మని తెలియవలయు.

శిరో ర్తిమూర్ఛావమిదాహమోహాః
కంఠాస్యశోషారతిపర్వభేదః,
ఉన్నిద్రితాతృట్ భ్రమరోమహర్షాః
జృంభాతివాక్త్వంచచలాత్సపిత్తాత్. (బాహటే) 205

తా. తలనొప్పి, మూర్ఛ, వాంతి, సర్వాంగతాపము, మోహము, గొంతు నోరు ఎండుట, పదార్థములయం దిచ్ఛలేకుండుట, కీళ్ళయందు నొప్పి, మిక్కుటముగా దప్పి, తాపము, భ్రమము, గగుర్పాటు, ఆవలింత, అధికముగా మాటలాడుట-ఈలక్షణములు వాత పిత్త జ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మవాతజ్వరలక్షణము

స్తైమిత్యం పర్వణాం భేదో నిద్రాగౌరవమేవచ,
శిరోగ్రహః ప్రతిశ్యాయః కాసస్స్వేదాప్రవర్తనమ్. 206
సంతాపో మధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః. (మతాంతరే)

తా. శరీరము తడిగుడ్డచే గప్పబడినటుల నిశ్చలముగ నుండుట, కీళ్లునొచ్చుట, నిద్ర, అంగములు జడముగ నుండుట, తలబరువుగ నుండుట, పీనసము, కాసము, స్వల్పముగా చెమటపట్టుట, శరీరములో సంతాపము, జ్వరమునకు మధ్యవేగము - ఈలక్షణములుగలది వాతశ్లేష్మజ్వర మని తెలియవలయు.

తాపహాన్యరుచిపర్వశిరోరుక్పీనసశ్వసనకాసవిబంధాః,

తా. మాతృగమనము చేసినవానికి మధుమేహమును, చవతితల్లిగమనము జేసిన వానికి జలమేహమును, సహోదరీగమనము జేసినవానికి ఇక్షుమేహమును జనించును. వానినివారణార్థంబై జెప్పఁబడిన ప్రాయశ్చిత్తములను క్రమముగ ఆరు, ఐదు, మూడు సంవత్సరములు జేయవలయును.

ఉదరకర్మవిపాకము

యో బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం మధ్యేచైకం విభావయేత్. 161
సాధయే దురదవ్యాధియుక్తో భవతి మానవః,

తా. ఎవఁడు బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్రులలో నొకని నేయధికముగ భావించి సాధించెడినో అట్టివానికి ఉదరరోగము గలుగును.

శమనము

కుర్యా త్కృచ్ఛ్రం చాతికృచ్ఛ్రం చాంద్రాయణ మథాపరమ్.162
సహస్రకలశస్నాన మీశ్వరస్యతు కారయేత్,

తా. ఉదరరోగనివారణార్థంబై కృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్ర, చాంద్రాయణాదిప్రాయశ్చిత్తములను, రుద్రునికి వెయ్యికలశములతో నభిషేకమును చేయవలయును.

జలోదరకర్మవిపాకము

రాజ్ఞావాతు నియుక్తేన నియుక్తో ధర్మనిశ్చయే,
పురోహితః ప్రాడ్వివాక స్సచివో వాన్యథా చరేత్. 163
జలోదరత్వం ప్రాప్నోతి తస్య వక్ష్యామి నిష్కృతిం,

తా. ధర్మనిర్ణయమునకై నియమింపఁబడిన రాజుగాని, లేక రాజుచే నియమింపఁబడిన పురోహితుఁడుగాని, న్యాయాధిపతిగాని, మంత్రిగాని - న్యాయవిరుద్ధముగ జరిగించిన జలోదరము గలుగును. దానికి శాంతిని వచించెదను.

శమనము

పయసా వర్తయే న్మాసత్రితయం వ్రతముత్తమమ్. 164
సహస్రకలశస్నానం మహాదేవస్యచైవహి,
భోజయేచ్చ శతంవిప్రా న్ముచ్యతే కిల్బిషాత్తతః. 165

తా. జలోదరశమనార్థంబై మూడుమాసములు పయోవ్రతమును, మహాదేవునకు సహస్రకలశస్నానమును చేయించి నూరుబ్రాహ్మణులకు భోజనం బిడవలయును.

ఉదరకర్మవిపాకము

గర్భపాతనజారోగా యకృత్ప్లీహజలోదరాః,
తేషాం ప్రశమనార్థాయ ప్రాయశ్చిత్తమిదం స్మృతమ్. 166

తా. గర్భపాతము గలుగ జేయుటచే యకృత్ప్లీహా, జలోదరము జనించును. వాని శమనార్థమై ప్రాయశ్చిత్తమును వచించెదను.

శమనము

ఏతేషు దద్యాద్విప్రాయ జలధేనుం విధానతః,
సువర్ణరౌప్యతామ్రాణాం పలత్రయసమన్వితామ్. 167

తా. పైఁజెప్పఁబడిన రోగశమనార్థంబై బ్రాహ్మణులకు విధ్యుక్తముగ మూఁడు పలములయెత్తు బంగారునేని, వెండినేని, తామ్రమునేని జలధేనువుతోడ దానముసేయవలయును.

ప్లీహోదరకర్మవిపాకము

భృతకాధ్యాపకోయస్తు కన్యాదూషణతత్పరః,
ప్లీహావాన్సంభవే ద్విప్రో జపే చ్ఛ్రీసూక్తమేవహి. 168

తా. వేతనముదీసికొని నధ్యయనము జెప్పెడువాఁడును, కన్యాదూషణము జేసెడివాఁడును ప్లీహరోగపీడితుండగును. తచ్ఛమనార్థంబై శ్రీసూక్తజపమును జేయవలయును.

శమనము

అయుతత్రయసంఖ్యాకం ప్లీహోదరవిముక్తయే,
ప్రత్యృచంచ భవే ద్ధోమ శ్చరుణా సర్పిషా పృథక్. 169

తా. ప్లీహోదరముగలవాఁడు ముప్పదివేలమార్లు శ్రీసూక్తమును జపింపవలయును. మఱియు ప్రతిఋక్కుచేతఅన్నాజ్యముల ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ హోమము జేయవలయు.

శోఫకర్మవిపాకము

అద్రౌమార్గే నదీతీరే ఛాయాయాం పులినే నరః,
మూత్రం పురీషం వల్మీకే యత్ప్రిముంచే జ్జలేపివా. 170
శ్వయథువ్యాధిమాప్నోతీత్యేవమాహ సదాశివః,
ఇంద్రంవఇతిమంత్రంహి జపేదష్టోత్తరాయుతమ్. 171
ఆపోహిష్ఠేతి హోమస్స్యా చ్చరుణా సర్పిషాయుతం,

తా. పర్వతము, మార్గము, నదీతీరము, నీడ, ఇసుకదిన్నె, పుట్ట, జలము అను వానియందు మూత్రమునుగాని, మలమునుగాని విసర్జనము సేయువానికి శోఫరోగము గలుగునని మహాదేవుఁడు వచించెను. తద్దోషశమనార్థంబై "ఇంద్రంవఇతి" అనుమంత్రముతో ౧౦౦౦౦౮ అష్టోత్తరజపమును "ఆపోహిష్ఠేతి" అనుమంత్రముతో అన్నాజ్య హోమములను జేయవలయును.

శోఫహరప్రతిమాదానము

శోఫః పంచకరస్త్రీక్ష్ణో దశాస్య శ్శరచాపధృక్. 172

దధానం ఛురికాం ఘంటాం కులిశంచ కృశ స్తథా,

తా. శోఫరోగమున ఐదుచేతులు, పదిముఖములు, క్రూరత్వము, బాణము ధనుస్సు, కత్తి, గంట, వజ్రము అనువానిని ధరించుకొని శరీరము కృశించియుండునటుల రోగప్రతిమం జేసి దానముజేయవలయును.

గళగండకర్మవిపాకము

గళగండీ గణద్రవ్యహర్తా భవతి మానవః. 173
దానేన తత్ప్రతీకారం వక్ష్యామి శృణు భాస్కర,
మాణిక్యం పద్మరాగంచ వజ్రమౌక్తికమేవచ. 174
వైడూర్యం పుష్యరాగంచ నీలం మరకతం తథా,
ఏభిర్మాలాం ప్రకుర్వీత సూత్రమన్యత్ర రాజతమ్. 175
అలాభే మౌక్తికాద్యన్యతమైర్మాలాం ప్రకల్పయేత్,
సర్వత్ర రాజతం సూత్రమితి వేదే ప్రకల్పితమ్. 176
తామ్రపాత్రే వినిక్షిప్య తిలానా ముపరిన్యసేత్,
తిలానాంచ పరీమాణం ద్రోణపంచకమిష్యతే. 177

వా. తతఊర్ధ్వం నవగ్రహాదిమహాశాంతిం కుర్యాత్. రత్నమాలాం పూజయిత్వా వేదశాస్త్రవిదే బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్.

తా. సముదాయద్రవ్యము నపహరించువానికి గళగండరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మాణిక్యము, పద్మరాగము, వజ్రము, ముత్తియములు, వైడూర్యము, పుష్యరాగము, ఇంద్రనీలమణి, పచ్చలు అనువానినిగాని, వానిలో దొరికెడివానినిగాని వెండితీగెలో జేర్చి మాలికజేసి తామ్రపాత్రయం దైదుద్రోణములయెత్తు నువ్వులు పోసి దానిపై నామాలిక నునిచి నవగ్రహాది మహాశాంతింజేసి పూజించి వేదశాస్త్ర సంపన్నుం డగు బ్రాహ్మణునికి దానము జేయవలయును.

గండమాలకర్మవిపాకము

అధ్యాపయతి శిష్యాంస్తు యః ప్రత్యార్యగురు స్తథా,
శిష్యో గురుం వంచయిత్వా యోధితే శృణుతస్యచ. 179
జాయతే గండమాలాఖ్యో రోగ స్తదుపశాంతయే,
అభక్ష్యపానపాయీవా గండమాలి భవేన్నరః. 180
కృచ్ఛ్రత్రయం ప్రకుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరం,
అష్టోత్తరసహస్రంతు జపేత్పురుషసూక్తకమ్. 181
సౌరమంత్రజప స్తద్వచ్ఛక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనం,

ఇతి కృత్వా నరస్సమ్య గ్గళగండా ద్విముచ్యతే. 182

తా. గురువు శిష్యుని వంచించి యధ్యయనము చెప్పుటవలనగాని, లేక శిష్యుడు గురువును వంచించి యధ్యయనము సేయుటవలనగాని, లేక అభక్ష్యభక్షణములవలన గాని, మద్యాదిపానములవలనగాని గండమాల జనించును. తన్నివారణార్థంబై మూడు కృచ్ఛ్రములు, లేక చాంద్రాయణము, అష్టోత్తరసహస్ర పురుషసూక్తజపము, లేక అష్టోత్తరసహస్ర సౌరమంత్రజపము, బ్రాహ్మణసంతర్పణ మొదలగు నుపచారముల నక్కర్యను గుణ్యముగ జేయవలయును.

శ్లీపదకర్మవిపాకము

స్వగోత్రాయాభిగమనా చ్ఛ్లీపదీ జాయతే నరః,
యోన్యామసృక్చ స్రవతి తత్ర చాంద్రాయణం చరేత్. 183
మాంసం పయోవ్రంతచైవ తస్మాద్రోగాత్ప్రముచ్యతే,

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి శ్లీపదరోగము జనించును. మఱియు, స్త్రీ స్వగోత్రపురుషునితో సంగమముజేసిన యోనివలన రక్తస్రావము గలుగును. వానిశమనార్థంబై చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తమును, ఒకమాసమువఱకు పయోవ్రతమును జేయవలయును.

శ్లీపదరోగప్రతిమాదానము

శ్లీపదస్త్రిపదః కుంతః పతే క్షురధనుర్ధరః. 184

తా. మూడుపాదములు, కుంతత్వము, వినుగకాలుంగలదై దిగువబడునటులనుండు నట్టి శ్లీపదరూపప్రతిమను జేయించి దానముజేయవలయును.

మస్తకవ్రణకర్మవిపాకము

జాత్యుత్తమస్త్రీగమనా జ్జాయతే మస్తకవ్రణీ,
తత్పాతకవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్. 185

తా. ఉత్తమజాతిగలస్త్రీతో సంగమముజేయువానికి శిరమున వ్రణము గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై ప్రాజాపత్యవ్రతమును జేయవలయును.

భగందరకర్మవిపాకము

స్వగోత్రస్త్రీప్రసంగేన జాయతేచ భగందరీ,
తేనాపి నిష్కృతిః కార్యా మేషీదానేన యత్నతః. 186
దేవానాం ముఖం హవ్యవాహనస్సర్వపూజితః,
తస్మాత్త్వం వాహనం పూజ్యం దేవైస్సేంద్రైర్మహర్షిభిః. 187
భగందరః పూర్వకర్మవిపాకోత్థంతు యన్మమ,

తత్సర్వం నాశయ శీఘ్రం సౌఖ్యంచాపి ప్రవర్ధయ. 188

తా. స్వగోత్రస్త్రీతో సంగమము సేయువానికి భగందరము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై (బంగారుగిట్టలు, వెండికొమ్ములు మొదలగువానితో నలంకరింపఁబడిన) మేకను "దేవానాం యోముఖం హవ్య" మనుమంత్రముతో స్తుతించి దానము చేయవలయును.

ఉపదంశకర్మవిపాకము

మాతృగామీ భవేద్యస్తు తస్య లింగం వినశ్యతి,
చాండాలీగమనేచైవ హీనకుష్ఠః ప్రజాయతే. 189
తస్య ప్రతిక్రియాం కర్తుం కుంభ ముత్తరతో న్యసేత్,

వా. తత్రోపరి కుబేరప్రతిమాం సౌవర్ణీం కృష్ణవస్త్రావృతాం మాల్యభూషితా మావాహనాది షోడశోపచారైః ప్రత్యహం పూజయేత్. అథర్వణవేదపారాయణం కుర్యాత్. సమాప్తే పారాయణే ప్రతిమా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్. దానమంత్రః. 190

నిధీనా మధిపో దేవ శ్శంకరస్య ప్రియస్సఖా,
సౌమ్యాశాధిపతి శ్శ్రీమా న్మమపాపం వ్యపోహతు. 191
ఇమంమంత్రం సముచ్చార్య ప్యాచార్యా య యథావిధి,
దద్యాదేవం హీనకుష్ఠీ లింగనాశీచ శుద్ధ్యతి. 192

తా. మాతృగమనము సేయువానికి లింగనాశనము గలుగును. మఱియు చండాలస్త్రీగమనము సేయువానికి శ్వేతకుష్ఠువు గలుగును. తద్దోషనివారణార్థంబై అగ్నికి నుత్తరదిశయందు కలశమును స్థాపించి దానిపై బంగారుతో కుబేరప్రతిమం జేసి యునిచి నల్లనివస్త్రముగట్టి పుష్పమాలికలచే నలంకరించి ప్రతిదిన మావాహనాది షోడశోపచారములచే బూజించి దాని కెదురుగ అథర్వణవేదపారాయణమును జేసి సమాప్తియైన పిదప నా ప్రతిమను "నిధీనా మధిపో దేవేత్యాది" మంత్రముతో యథావిధిగ నాచార్యునికి దానము జేసిన హీనకుష్ఠము, లింగనాశనరోగము నివర్తించును.

కుష్ఠరోగకర్మవిపాకము

పరుషం భాషతే వర్థ్యం సత్వద్దోషయుతో భవేత్,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్కృద్దద్యా దౌషధానిచ. 193
వైద్యకోక్తాని విప్రాయ శక్త్యా బ్రాహ్మణభోజనం,

తా. మఱియొకనితో కఠోరముగ, వ్యర్థముగ మాటలాడువానికి కుష్ఠురోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడుచాంద్రాయణ కృచ్ఛ్రముల జేసి వైద్యశాస్త్రము

నందు జెప్పంబడియుండుసౌషధములను శక్త్యనుగుణముగ బ్రాహ్మణుని కియ్యవలయును. మఱియు శక్త్యనుగుణ్యముగ బ్రాహ్మణసంతర్పణమును జేయవలయును.

దుశ్చర్మత్వహారము

గురుతల్పగదోషాచ్చ గవిమైథునదోషతః. 194
దుశ్చర్మాస్యాదసౌ కుర్యా ద్గురుతల్పాతిదేశతః,
చాంద్రాయణత్రయం కుర్యా త్తతోదోషా త్ప్రముచ్యతే. 195

తా. గురుభార్యతోగాని, లేక గోవుతోగాని సంగమముసేయువానికి కుష్ఠువు గలుగును. తన్నివారణార్థంబై మూడు చాంద్రాయణముల జేయవలయును.

ముఖరోగ కర్మవిపాకము

కూటసాక్షీ భవే ద్వక్త్రరోగీ శోణితపిత్తవాన్,
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాంద్రాయణ మథాపరమ్. 196
కుర్యా త్కూశ్మాండహోమంచ గాయత్రీ మయుతం జపేత్,
దద్యా ద్ధిరణ్యం వ్రీహీంశ్చ ముఖరోగస్య శాంతయే. 197

తా. తప్పుసాక్ష్యము సెప్పెడువానికి ముఖరోగము, రక్తపిత్తరోగము గలుగును. తన్నివారణార్థంబై కృచ్ఛ్ర, అతికృచ్ఛ్ర, చాంద్రాయణప్రాయశ్చిత్తముల జేసికొని కూశ్మాండహోమమును, పదివేలమారులు గాయత్రీజపమును జేసి సువర్ణమును, ధాన్యమును దానము జేయవలయును.

కర్ణరోగకర్మవిపాకము

మాతాపితృగురూణాంచ దేవబ్రాహ్మణయో స్తథా,
శృణోతి నిందాం బుద్ధ్యా యః కర్ణాభ్యాం తస్యశోణితమ్. 198
పూయంచైవ ప్రవత్యస్య శాంతిః కృచ్ఛ్రచతుష్టయాత్,
హిరణ్యరక్తవస్త్రాణాం దానా ద్బ్రాహ్మణభోజనాత్. 199
జపాద్ధోమాచ్చ భవతి సౌరమంత్రేణ శక్తితః.

తా. తల్లి, తండ్రి, గురువు, దేవతలు, బ్రాహ్మణులు మొదలగువారినిందను బుద్ధిపూర్వకముగ వినుచుండినవానికి చెవియందు రక్తము, చీము, స్రవించును. తన్నివారణార్థంబై నాలుగుప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రప్రాయశ్చిత్తములంజేసి బంగారును ఎఱ్ఱనివస్త్రమును దానముసేయుటయేగాక బ్రాహ్మణసంతర్పణను, శక్త్యనుగుణముగ సౌరమంత్రజపహోమములను జేయవలయును.

చతుర్వింశ ప్రకరణమ్.

పంచవింశప్రకరణము

రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధినిరూపణః

శ్లో. విశ్వనాథం జగన్నాథం లోకనాథం జగద్గురుం,
సర్వజ్ఞం పార్వతీనాథం లింగమూర్తి మహం భజే. 1

తా. సకలప్రపంచమునకు ప్రభువు, జంగమప్రపంచమునకు ప్రభువు, స్థావరప్రపంచమునకు ప్రభువు, జగద్గురువు, సర్వజ్ఞుఁడు, లింగమూర్తిస్వరూపుఁడు నగు పార్వతీపతిని నేను భజించెదను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశమనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజని పేర్కొనంబడిననేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథము యొక్క పంచవింశప్రకరణమును వచియింపుచున్నాఁడను.

పారదోత్పత్తి

స్కందా త్తారకహింసార్థం కైలాసే ప్రార్థితస్సురైః,
కరుణాత్మా మహాదేవః పార్వతీవల్లభ శ్శివః. 3
రతౌ శంభోః చ్యుతం రేతో గృహీతం వహ్నినా ముఖే,
క్షిప్తం తేన చతుర్దిక్షు క్షమాయాం తత్పృథక్పృథక్. 4
సౌమ్యాది దిక్త్రయస్యాంత ర్గౌరీశాపా న్నకార్యకృత్,
పశ్చిమాయాంతు యత్క్షిప్తం దిశి తత్సర్వకార్యకృత్. 5
ఏతోత్పత్తి స్సమాఖ్యాతా పారదస్య మనీషిభిః, (ఆయుర్వేదే)

తా. తారకాసురవధార్థమై కుమారస్వామిని జనింపఁజేయవలయునని కరుణాత్ముండును, మహాదేవుండును, పార్వతీవల్లభుండును నగునీశ్వరుని దేవేంద్రుఁడు మొదలగు సమస్తదేవతలు ప్రార్థింప నతండు కుమారస్వామి జననానిమిత్తార్థమై పార్వతితో సంభోగముఁజేయ వీర్యము పతనంబయ్యెను. దాని నగ్ని గ్రహించి భరింపనేరక భూమియందు విడిచిన నది నలుదిక్కులయందు వెవ్వేరుగ వ్యాపించెను. అందుత్తర ప్రాగ్దక్షిణ దిశలయందు పడినరసము గౌరీశాపముచే నిష్ఫలం బగుటంజేసి అది యేకార్యమునందు నుపయోగింపకుండును. పశ్చిమదిశయందు పడినరసము సమస్తకార్యములయం దుపయోగించును. ఇత్తెఱంగున రసోత్పత్తిక్రమము నాయుర్వేదవేత్తలచే జెప్పంబడియెను.

రసభేదతల్లక్షణములు

రసో విప్ర స్సితో రక్తః క్షత్రియః పీతరుగ్విశః. 6
శూద్రః కృష్ణ ఇతిప్రోక్తో వర్ణభేదా చ్చతుర్విధః,
బ్రాహ్మణః కల్ప్యతే కల్పే గుటికాయంచ బాహుజః. 7
ధాతువాదే తథావైశ్య శూద్ర శ్చేతరకర్మణి,
అంతస్సునీలోజపిరుజ్జ్వలాంగోమధ్యాహ్నసూర్యప్రతిమప్రకాశః,
శస్తోథధూమ్రః పరిపాండురశ్చ చిత్రస్తుయోజ్యోరసకర్మసిద్ధ్యై 8

తా. పాదరసము వర్ణభేదములచే నాలుగువిధంబులు. అందు తెల్లగ నుండునది బ్రాహ్మణజాతి యనియు, ఎఱ్ఱగ నుండునది క్షత్రియజాతి యనియు, పచ్చగ నుండునది వైశ్యజాతి యనియు, నల్లగ నుండునది శూద్రజాతి యనియు జెప్పంబడును. వానిలో బ్రాహ్మణజాతి కల్పవిషయమునందును, క్షత్రియజాతి గుటికలయందును, వైశ్యజాతి ధాతువాదమునందును, శూద్రజాతి యితరకర్మలయందు నుపయోగించును. మఱియులోన నీలవర్ణము, వెలపట చాకచక్యముగలదై మధ్యాహ్నసూర్యునితో సమానమైన కాంతి గలదై ధూమ్రవర్ణము, తెలుపువర్ణము, చిత్రవర్ణము గలదై ప్రశస్తముగనుండు రసమును సర్వౌషధములయందు నుపయోగింపందగును.

రసమాహాత్మ్యము

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మిన్ రసశుద్ధి ర్నిగద్యతే. 9
శుష్కేంధనమహారాజిం యద్వద్దహతి పావకః,
తద్వద్ధాతుగతా న్సూత స్సూతదోషా స్త్రయోదశ. 10
దర్శనా ద్రసరాజస్య బ్రహ్మహత్యా వ్యపోహతి,
స్పర్శనా నాశయే ద్దేవి గోహత్యాం నాత్ర సంశయః. 11
కింపునర్భక్షణా ద్దేవి ప్రాప్యతే పరమంపదం,
దోషహీనో రసో బ్రహ్మా మూర్ఛితస్తు జనార్దనః. 12
మారితో రుద్రరూపస్స్యా ద్బద్ధస్సాక్షాన్మహేశ్వరః,
వేధకో దేహలోహాభ్యాం సూత స్సాక్షాత్సదాశివః. 13

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము రసశుద్ధిని వచించెదను. "ఎండినకట్టెల సమూహము నగ్నిహోత్రుడు దహింపంజేయుభంగి" ధాతుగతదోషములను పాదరసము దహింపంజేయును. ఐనను రసమునందు ౧౩ దోషంబులు గలవు. మఱియు రసమును దర్శించుటవలన బ్రహ్మహత్యాజనితదోషము నివర్తించును. దానిస్పర్శ

నమువలన గోహత్యాజనితదోషము నిస్సంశయముగ నివర్తించి దానిసేవనవలన స్వర్గాది పరమపదములు గలుగును. దోషరహితమైనరసము బ్రహ్మస్వరూపము. మూర్ఛజెందింపఁ బడినరసము విష్ణుస్వరూపము. భస్మముజేయఁబడినరసము రుద్రస్వరూపము. బంధింపఁబడిన రసముమహేశ్వరస్వరూపము దేహలోహములచే వేధింపఁబడినరసము సదాశివస్వరూపము.

(రసనామభేదలక్షణతత్ప్రయోజనము)

పారదో రసధాతుశ్చ రసలోహో మహారసః,
చతుర్విధో రసో జ్ఞేయో రసేంద్ర ఇతి భేదతః. 14
ఆకృష్ణ శ్చపలో రూక్షో రసేంద్రః పరికీర్తితః,
పారద శ్శుకపర్ణస్స్యా త్కించిత్కాల ఇవాదృతః. 15
ఆపీతకాంతి రూక్షశ్చ సూతకః పరికీర్తితః,
మయూరపించికాకారో రసకశ్చ విదుర్బుధాః. 16
రసేంద్రో రసకర్మార్థః పారదో రోగనాశనః,
సూతక స్సర్వకార్యార్థో రసో యోజ్యో రసాయనే. 17

తా. పారదము, రసధాతువు, రసలోహము, మహారసము అనునవి పాదరస నామంబులు. ఆరసము రసేంద్రము, పారదము, సూతకము, రసకము అన నాలుగు విధంబులు. అందొకింత నల్లగ, చంచలముగ, రూక్షముగ నుండునది రసేంద్రమనియుఁ, చిలుకవన్నెగలదై యొకింత నలుపువర్ణముగ నుండునది పారద మనియు, ఒకింత పచ్చనై రూక్షముగ నుండునది సూతక మనియు, నెమలిపించపుఛాయగలదిగ నుండునది రసక మనియు జెప్పంబడును. రసేంద్ర మనుదానిని రసకర్మలయందును, పారద మనుదానిని రోగ హరక్రియలయందును, సూతకమనుదానిని సర్వక్రియలయందును, రసకమను దానిని రసాయనమునందును గ్రహింపందగును.

రసదోషాష్టకము

ఉండినంచాపి కౌటిల్య మనవర్తంచ సంకరం,
షండత్వ పంగుకారిత్వ సమలత్వగురుత్వతః. 18
సవిషత్వంచసూతస్య చాష్టదోషాః ప్రకీర్తితాః, (మాధవనిదానే)

తా. ఉండినదోషము, కౌటిల్యదోషము, అనవర్తదోషము, సంకరదోషము, షండత్వదోషము, పంగుదోషము, బరువుగనుండుటవలన మలదోషము, సవిషత్వదోషము అను నెనిమిది దోషములు రసమునందుండును (ఈదోషములు గలరసమును శుద్ధిజేయక ఔషధములలో బ్రయోగించినను, లేక సేవించినను రోగములు జనించును. అవెవ్వియనిన)

దోషాష్టకయుక్తపారదసేవజనితరోగములు

ఉండినే శూలదోషస్స్యా త్కౌటిల్యే స్యా త్కపాలరుక్. 19
అనవర్తే భ్రమశ్చైవ సంకరే ధాతుసంకరః,
షండత్వే స్యా దసంతానో పంగుత్వే దాహ కుష్ఠకృత్. 20
మలే జ్వరశ్చ మూర్ఛా చ విషత్వే చ క్షయో భవేత్.

తా. ఉండినదోషమువలన శూలయు, కౌటిల్యదోషమువలన కపాలరోగంబును, ...నవర్తదోషమువలన భ్రమయు, సంకరదోషమువలన ధాతుసాంకర్యంబును గలుగును. ...డత్వదోషమువలన సంతానము గలుగకుండును. పంగుత్వదోషమువలన దాహంబేని, ...ష్ఠరోగంబేని గలుగును. మలదోషమువలన జ్వరము, మూర్ఛ గలుగును. విషదోషము...న శరీరము క్షయించును.

రసదోషాష్టకము

నాగో వంగో మలో వహ్ని శ్చాంచల్యం చ విషం గిరిః. 21
అసహ్యాగ్ని ర్మహాదోషా నిసర్గాః పారదే స్థితాః, (ఆయుర్వేదే)

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, వహ్ని, చాంచల్య, విష, గిరి, అసహ్యా...లన నెనిమిదివిధములైన దోషంబు లుండును.

రసదోషాష్టకజనితరోగములు

జాడ్యం గండ స్తమో నాగా త్కుష్ఠం వంగా ద్రజో మలాత్.
దాహో వహ్నే ర్బీజనాశ శ్చాంచల్యా న్మరణం విషాత్,
గిరేస్స్ఫోటాగ్న్య సహ్యాతా దోషా న్మోహోఽభిజాయతే, 23
విషం వహ్ని ర్మల శ్చేతి దోషా ముఖ్యతమా స్త్రయః,
ఇమే మరణసంతాప మూర్ఛానాం హేతవః క్రమాత్. 24
యౌగికౌ నాగవంగౌ ద్వౌ తౌ జాడ్యాధ్మానకుష్ఠదౌ,

తా. రసమునందలి నాగదోషమువలన జాడ్యము, గండమాల, తామసము ...గును. వంగదోషమువలన కుష్ఠువును, మలదోషమువలన రజస్సును, అగ్నిదోషమువలన ...హమును, చాంచల్యదోషమువలన శుక్రనాశనమును, విషదోషమువలన మరణంబును, ...దోషమువలన శరీరమున పొక్కులును, అసహ్యాగ్నిదోషమువలన మోహమును గలు... ఈయెనిమిదివిధములైన దోషములలో విష, వహ్ని, మలము లను మూడుదోష...ు ముఖ్యంబులు. అట్లగుటచే నవి మరణము, సంతాపము, మూర్ఛ అనువానిని క్రమ... గలుగంజేయును. మఱియు నాగ, వంగ దోషములు యోగార్థముగలవి యగుటం... జాడ్యాధ్మానకుష్ఠువుల గలుగంజేయును.

శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతంద్రాశ్లేష్మవాతజనితజ్వరలింగమ్. 208

తా. తాపములేకుండుట, అరుచి, కీళ్ళయందునొప్పి, తలనొప్పి, పీనసము, శ్వాసము, కాసము, మలబంధము, శైత్యము, జాడ్యము, తిమిరరోగము, భ్రమ, తంద్ర - ఈలక్షణములు శ్లేష్మవాతజ్వరమునందు కలిగియుండును.

శ్లేష్మపిత్తజ్వరలక్షణము

లిప్తతిక్తాస్యతాతంద్రామోహాః కాసోరుచి స్తృషా,
ముహుర్దాహో ముహుశ్శీతం శ్లేష్మపిత్తజ్వరాకృతిః. (మతాంతరే)

తా. నోరుఅంటుకొని చేదుగనుండుట, తంద్ర, మోహము, కాస, అరుచి, దప్పి, ప్రతిక్షణమునందు దాహము, ప్రతిక్షణమునందు శీతలము - ఈలక్షణములుగలది శ్లేష్మపిత్తజ్వర మని తెలియవలయు.

ద్వంద్వజ్వరలక్షణము

తృట్ఛమోహభ్రమదాహపీడతా స్వప్నహానిరతిశీర్షవేదనా,
రోమహర్ష మరుచిర్జ్వరంతథా శ్వాసకాసమితి కథ్యతేబుధైః. 210
స్వేదహానిభ్రమకంపశోషణం ద్వంద్వజన్యమితి కథ్యతే శృణు.
(మాధవనిదానే)

తా. దప్పి, మూర్ఛ, భ్రమ, దాహము, నిదురరాకుండుట, అధికముగా తలనొచ్చుట గగుర్పొడుచుట, అరుచి, కడుజ్వరము, శ్వాసకాసలు, చెమటపట్టకుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, వణుకుట, శోష - ఈలక్షణములు గలది ద్వంద్వజ్వర మని విద్వాంసులచేఁ జెప్పఁబడినది.

సన్నిపాతజ్వరలక్షణము

రాత్రౌ జాగరణం దివాచ కృశతా మూర్ఛాతిదాహో మరు
చ్ఛీతం స్వేదప్రలాపసం మదతృషాహాస్యంచ హృత్పీడనం,
కాసశ్వాసవిదాహశైత్యజ్వరితాతృష్ణా [1]శిరోరోధనం
జిహ్వాదగ్ధకృశత్వ [2]మంగపులకం స్యాత్సన్నిపాతజ్వరే. 211
(మాధవనిదానే)

తా. రాత్రిమేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరమునందు దాహము, వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిబెట్టుట, చెమటపట్టుట, అసంగతముగ మాటలాడుట, మదము, నవ్వుట, ఱొమ్మునొచ్చుట, లేక ఱొమ్ములో మండుట,

---

1 శిరస్తోదనమ్ 2 కాయపులకమ్.

రసస ప్తకంచుకదోషములు

నాగో వంగో మలాగ్ని ర్విష గిరి చపలా స్స ప్తసూతస్యదోషాః
నాగా ద్గండాలిరోగం జనయతి బహుశః కుష్ఠ వంగే చ వంగాత్,
జ్ఞాత్వాజ్ఞానం మలాస్స్యాన్మరణమపివిషాద్దాహమోహశ్చవహ్నేః
జాడ్యం శైలాచ్చ వీర్యచ్యుతిరపి చపలా త్పారదశ్శుధ్యతే న. 25

తా. రసమునందు నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, విష, గిరి, చాపలము లన స ప్తకంచుకదోషములు గలవు. అందు నాగదోషమువలన గండమాలయు, వంగదోషమువలన కుష్టువును, మలదోషమువలన అజ్ఞానమును, విషదోషమువలన మరణంబును, అగ్నిదోషము వలన దాహమోహములును, గిరిదోషమువలన జాడ్యమును, చపలదోషమువలన వీర్య నాశనమును గలుగును. కావున రసమునందలి స ప్తకంచుకదోషములు నివ ర్తించుటకై దానిని శుద్ధిచేయవలయును.

రసస ప్తకంచుకదోషతజ్జనితరోగములు

నాగం వంగం మలం వహ్ని శ్చాంచల్యం చ గిరి ర్విషం,
పారదే కంచుకాస్స ప్త సంతి నైసర్గికాయతః. 26
ఏ తేతు స ప్తదోషాశ్చ కుర్వంతి ప్రాణసంకటం,
నాగేన జాయతే గండం కుష్ఠం వంగేన జాయతే. 27
విషదోషా ద్భవే న్మృత్యు ర్గిరికే జాడ్యతామపి,
కంచుకే హన్యతే వీర్యం తస్మా ద్దోషవివర్జితః. 28

తా. పాదరసమున నాగ, వంగ, మల, అగ్ని, చాంచల్య, గిరి, విషజము లన నేడు స ప్తకంచుకదోషంబులు స్వాభావికముగ గలిగియుండును. కావున నట్టిస ప్తవిధదోషం బులుగల రసమువలన ప్రాణసంకటము గలుగును. మఱియు నాగదోషమువలన గండ మాలయు, వంగదోషమువలన కుష్టువును, విషదోషమువలన మరణంబును, గిరిదోషమువలన జాడ్యంబును, కంచుకదోషమువలన వీర్యనష్టంబును గలుగును. కావున నట్టిదోషములుగల యశుద్ధమైన రసమును వర్జింపవలయును.

రసశుద్ధాశుద్ధగుణములు

దోషహీనో యదాసూత స్తదా మృత్యు జరాపహః,
సాక్షా దమృతమప్యేష దోషయుక్తో రసో విషమ్. 29

తా. శుద్ధిచే దోషరహితంబైనరసము మృత్యువును, ముదిమిని హరింపంజేయుట యేగాక ప్రత్యక్షముగ నమృతతుల్యంబై యుండును. దోషయు క్తరసము విషముతో సమా నంబై యుండును.

తస్మా ద్దోషనివృత్త్యర్థం రసశుద్ధి ర్విధీయతే. 30

తా. కావున దోషము నివర్తించుటకై రసమునకు శుద్ధి విధింపఁబడుచున్నయది.

రసశుద్ధిక్రమము

రసో గ్రాహ్య స్సుసక్షేత్రే పలానాం శతసమ్మితం,
పంచాశ త్పంచవింశ ద్ద్వాదశ పంచైక మేవ వా. 31
పలా దూనో న కర్తవ్యో రససంస్కార ఉత్తమైః,

తా. రసమును మంచిక్షేత్రమున నూఱుపలములుగాని, ఏఁబదిపలములుగాని, నుపైయైదుపలములుగాని, పన్నెండుపలములుగాని, ఐదుపలములుగాని, ఒకపలముగాని గ్రహించి సంస్కారము జేయవలయును. ఐన నొకపలమునకు తక్కువగ జేయం జనదు.

రససంస్కారమంత్రము

అఘోరఇతి మంత్రేణ రససంస్కారపూజనమ్. 32

తా. అఘోరమంత్రముచే రసమును బూజించి సంస్కారము జేయవలయును.

అమంత్రితపదార్థానాం తేజో నిఘ్నంతి భైరవాః. 33

తా. అమంత్రితపదార్థములయందలి తేజస్సును భైరవు లపహరింతురు.

రసదోషాష్టకనివర్తకోపాయము

అథాత స్సంప్రవక్ష్యామి దోషాష్టకనివారకం,
ఇష్టకా రజనీచూర్ణై ష్షోడశాంశై రసస్యచ. 34
మర్దయే త్తప్తఖల్వే తజ్జంబీరోత్థై ర్ద్రవై ర్దినం,
కాండికే క్షాలయే త్పూతం నాగదోషం విముంచతి. 35
విశాలాం కోలచూర్ణేన వంగదోషో వినశ్యతి,
రాజవృక్షో మలం హంతి చిత్రకో వహ్నిదూషణమ్. 36
చాంచల్యం కృష్ణధత్తూర స్త్రిఫలా విషనాశనం,
కటుత్రయం గిరిం హంతి హ్యసహ్యాగ్నిం త్రికంటకః. 37

తా. ఇఁక రసమునందలి అష్టదోషనివర్తికోపాయమును వచించెదను:—రసము న పదియాఱవభాగము ఇటికెపొడిని, పసుపుపొడిని జేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో నొక రము తప్తఖల్వమున మర్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలినాగదోషము నివర్తించును. రసమునకు పదియాఱవభాగము పాపరవేరు, ఊడుగవేరు అనుహాని చెక్కచూర్ణమును ర్చి నిమ్మపండ్లరసము బోసి యిగిరి పొడియగువఱకు మర్దించి కలితోగడిగిన రసము

నందలి వంగదోషము నివర్తించును. శేలవేరుచెక్క, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసముః మర్దించి కలితో గడిగిన రసమునందలి మలదోషము నివర్తించును. చిత్రమూలపుచెక్క చూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన అగ్నిదోషవ నివర్తించును. నల్లయుమ్మెత్తవేరుచెక్క, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన చాంచల్యదోషము నివర్తించును. త్రిఫలచూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో కడిగిన విషదోషము నివర్తించును. త్రికటుకచూర్ణము, నిమ్మ పండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడిగిన గిరిదోషము నివర్తించును. పల్లేరు వేళ్ళచూర్ణము, నిమ్మపండ్లరసము వీనితో రసమును మర్దించి కలితో గడగిన అసహ్యా గ్నిదోషము నివర్తించును.

తప్తఖల్వలక్షణము

ఖల్వే లోహమయేవాథ పాషాణోత్థేప్యథాపి వా,
అజాశకృత్తుషాగ్నిశ్చ భూగర్భే త్రితయం క్షిపేత్. 38
తస్యోపరిస్థితం ఖల్వం తప్తఖల్వమితి స్మృతం,

తా. ఇనుముతోగాని, నల్లజనపరాతితోగాని ఖల్వమును జేయించి యేకాంత గృహమున గుంటత్రవ్వి యందు మేకపెంటికలు, ఊముక, అగ్నివైచి సెగతగులునటుల దానిపై ఖల్వము నునుచుటయ తప్తఖల్వ మనంబడును.

రసగతసర్వదోషనివర్తకోపాయము

ప్రతిదోషం కలాంశేన తత్రచూర్ణం సకన్యకమ్. 39
సువస్త్రగలితం ఖల్వే సూతే క్షిప్త్వా యథాక్రమం,
ప్రత్యేకం ప్రత్యహం యత్నాత్సప్తరాత్రిం విమర్దయేత్. 40
ఉద్ధృత్య చారనాళేన మృద్భాండే క్షాళయే త్సుధీః,
సర్వదోషవినిర్ముక్తస్సప్తకంచుకవర్జితః. 41
జాయతే శుద్ధసూతోఽయం యోజయే ద్వైద్యకర్మణి,

తా. రసస ప్తకంచుకదోషనివారణార్థంబై పైజెప్పంబడిన ద్రవ్యములలో ప్రతి దానియొక్క పదియారవపాలుచూర్ణమును, కలబందను గలిపి యొక్కొకదినము చొప్పున నేడుదినములు నిమ్మపండ్లరసముతో రసమును మర్దించి మంటిపాత్రలో నునిచి కలితో గడిగి ఆరనిచ్చి మంచివస్త్రములలో బోసి ఖల్వములో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నేడుమార్లు బిడచవలయును. కలితో గడుగునపుడు రసము నురుగువలె తేలును. (కావున నది క్రిందపోకుండా పదిలముగ గడుగవలయును.) ఇటులం జేసిన రసమునందలి సర్వదో షములు, సప్తకంచుకదోషములు నివర్తించి రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదాని నౌషధము లలో ప్రయోగింపవలయును.

రసగతదోషతదుపద్రవములు

మల శిఖి విషనామానో రసస్యనైసర్గికాస్త్రయో దోషాః,
మూర్ఛాం మలేన కురుతే శిఖినా దాహం విషేణ మృత్యుంచ.
(గ్రంథాంతరే)

తా. రసమునందు మల, శిఖి, విషములవలన మూడుదోషంబులు స్వాభావికముగ గియుండును. అందు మలదోషమువలన మూర్ఛ, శిఖిదోషమువలన దాహము, విషదో ువలన మృత్యువు గలుగును.

రసశుద్ధి

గృహకన్యా హంతి మలం త్రిఫలా శిఖి చిత్రకం,
విషం హన్యా త్క్షాళనేన మర్దయే త్సప్తవారకమ్. 43

తా. కలబందపలుకు లిగురుపఱకు నేడుమార్లు రసమును మర్దించి నీళ్ళగడిగిన దోషంబును, త్రిఫలచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన శిఖిదోషంబును, ్రమూలపు చెక్కచూర్ణముతో నేడుమార్లు మర్దించి నీళ్ళగడిగిన విషదోషంబును ంచును.

ఇష్టకాచూర్ణమాదాయ ఖల్వే మర్ద్యం రసం ద్రవైః,
విషాగ్నిరాజవృక్షస్య కృష్ణాచూర్ణై రసం ద్రవైః. 44

కుమార్యా స్త్రిఫలానాం చ కతకస్యచ గోక్షురైః,
యది సంశోధితం సూతం సర్వకర్మసు యోజయేత్. 45

తా. తొలుత రసమును ఖల్వములో నునిచి యిటికపొడితో మర్దించి గడుగ గును. ఇటులనే అతివస, చిత్రమూలము, రేల, పిప్పలి అనువానిచూర్ణములలో గల రసము గలిపి మర్దించి నీళ్ళ గడుగ వలయును. మఱియు త్రిఫలములు, ఇండుపుగింజలు, ుపేల్లు అనువానిని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ చూర్ణముచేసి ప్రత్యేకప్రత్యేక నిమ్మపండ్లరసము, కలబందరసము గలిపి మర్దించి నీళ్ళగడిగిన రసము శుద్ధియగును. దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపం జనును.

రాజీరసోన మూషాయాం రసం క్షిప్త్వా విబంధయేత్,
వస్త్రేణ డోలికాయంత్రే స్వేదయే త్కాంజికై స్త్ర్యహమ్. 46
దినైకం మర్దయే త్సూతం కుమారీసంభవై ర్ద్రవైః,
తథా చిత్రకజైః క్వాథై ర్మర్దయే దేకవాసరమ్. 47
కాకమాచీరసై స్తద్వ ద్దినమేకం చ మర్దయేత్,
త్రిఫలాయా స్తతః క్వాథైః రసో మర్ద్యః ప్రయత్నతః. 48

తత_స్తేభ్యః పృథ క్కుర్యా త్సూతం ప్రక్షాళ్య కాంజికైః,
తతః క్షిప్త్వా రసం ఖల్వే రసాదర్ధం చ సైంధవమ్.
మర్దయే న్నింబుకరసై ర్దినమేక మనారతం,
తతో రాజిరసోనశ్చ ముఖ్యశ్చ నవసాగరః.
ఏతై రససమై _స్తద్వత్సూతో మర్ద్య స్తుషాంబునా,
తత స్సంశోష్య చక్రాభం కృత్వా క్షిప్త్వా చ హింగునా.
ద్విస్థాలీ సంపుటే భూత్వా పూరయే ల్లవణేన చ,
అథస్థాలీం తతో ముద్రాం దద్యా ద్దృఢతరాం బుధః.
విశోష్యాగ్నిం విధాయాధో నిషించే దంబునోపరి,
తతస్తు కుర్యా త్తీవ్రాగ్నిం తదధః ప్రహరత్రయమ్. 5
ఏవం నిపాతయే దూర్ధ్వం రసో దోషవివర్జితః,
అధోర్ధ్వం పిటరీమధ్యే లగ్నో గ్రాహ్యో రసోత్తమః. 5

తా. ఆవాలు, వెల్లుల్లి, యీరెంటిని నూరి మూసచేసి, అందు పాదరసము బో దానిపై వస్త్రముగట్టి డోలాయంత్రములో కలితోడ మూడుదినములు పాకముచే పిదప నాపాదరసమును దీసి ఖల్వములో బోసి కలబందరసము, చిత్రమూలకషాయమ కాచియాకు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినమును, త్రిఫలకషాయము నొకదినమును మర్దించి కలితో గడిగి ఖల్వముగ బోసి దానికర్థభాగము సైంధవల ణముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకదినము మర్దించి పిదప ఆవాలు, వెల్లుల్లి, నవాసా రము అను నీమూడుద్రవ్యములను పాదరసమునకు సమముగజేర్చి ఉముకనీటిచేతో ము యగువఱకు మర్దించి బిళ్ళజేసి ఎండించి దానిపై ఇంగువను నూరి లేపనముజేసి కుండ లో నునిచి దానిపై నుప్పుపోసి మరియొకకుండను బోర్లగిలమూసి దళముగ చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండనెండించి పొయిమీద నునిచి పాకముజేయవలయును. పైకుండకు వేడిమి తగిలిన నాపాదరసము కరిగి క్రిందపడును. కావున పైకుండపై నుదకమున బోయుచు గాఢాగ్నితో మూడుఝాములు వండవలయును. అది చల్లారిన చీలమన్ను నుపాయముచే దీసి పైకుండయం దంటుకొని యుండురసమును దీసికొనవలయును. ఈ రసము దోషరహితంబై శుద్ధంబుగ నుండును.

కుమార్యాశ్చ నిశాచూర్ణై ర్దినం సూతం విమర్దయేత్,
పాచయే త్పాతనాయంత్రే *శుద్ధో భవతి పారదః. 55

తా. పాదరసములో కలబందపలుకులు, పసపుపొడి గలిపి యొకదినము మర్దించి బిళ్ళచేసి దాని నటిక సంపుటములో నునిచి సందు లేకుండునటుల దానిమూతిని

* శుద్ధంచ వినియోజయేత్,

మూసి వస్త్రమృత్తికతో లేపనముజేసి యెండనెండించుటచే పాతనాయంత్రమని పరంగె
ందానిని పొయిమీఁద నునిచి దానిపై మఱియొక యటికను బోర్లగిలమూసి దానిపై
ంగుమాత్రముగ కుదురుగట్టి శీతోదకమును బోయుచుండవలయును. అది యుష్ణమైన
ానిందీసి పారబోసి మరల శీతోదకమును బోయవలయును. ఇటులంజేయుచుండిన
సము పైకుండయందు మంచువలె వ్యాపించును. పిదప నాపాతనాయంత్రమునకు
ాయంబడియుండు చీలమన్ను నుదకముతో డడిపి దీసి పైకుండ నంటియుండురసము
ెండించి గీచి తీసికొని బట్టను బిడచవలయును. ఇత్తెఱంగుననే రెండు, లేక మూడుమారులు
ాతనాయంత్రమునం ద్విడి పక్వముచేసి దీసికొనిన రసము శుద్ధంబగును. అట్టిదానిని సర్వౌ
ధముల బ్రయోగింపం జనును.

ఇంగిలీకములో రసముదీయువిధము

* పారిభద్రరసైః పేష్యం హింగుళం యామమాత్రకం,
జంబీరాణాం ద్రవైర్వాథ పాచం పాతనయంత్రకే.
తంసూతం యోజయేద్యోగే సప్తకంచుకవర్జితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుగు పలముల ఇంగిలీకము నొకఝాము వేపవేరు చెక్కరసముతో
ాని, లేక నిమ్మపండ్లరసముతోగాని మర్దించి పాతనాయంత్రమునం దిడి పాకముచేసిన
ప్తకంచుకదోషరహితమైన రసము జనించును. అట్టిరసము నౌషధములలో ప్రయోగిం
ంజనును.

రసాజీర్ణమూలకోపద్రవములు

క్షారంతీక్ష్ణంభూరిచామ్లంచవర్జ్యంసూతో జీర్ణోజాయతే తేనయస్మాత్,
సూతేజీర్ణేనాభిదేశేషుశూలందాహోమాంద్యంజాడ్యమాలస్యనిద్రా.
సత్వత్యాగోజాయతేబుద్ధినాశ స్తస్మాజ్జీర్ణేకన్యకాంగవ్యమాజ్యం,
కందంచామ్లంమృద్వికాం సేవయేద్వాసూతోజీర్ణస్సర్వదోషోపశాంతిః.

తా. ఉప్పు, తీక్ష్ణకరపదార్థములు, పులుసు-వీని నధికముగ సేవింపంజనదు.—
అధికముగ సేవించిన రసము జీర్ణముగాక బొడ్డుక్రింద శూలించుట, ఒడలు మండుట,
అగ్నిమాంద్యము, జాడ్యము, ఆలస్యము, నిదుర, సత్వక్షయము, బుద్ధినాశనము మొదలగు
పద్రవంబులు గలుగును.కావున రసము జీర్ణించువఱకు కలబందరసములో నావునెయ్యిని
లిపిగాని, లేక పుల్లనికందములగాని, లేక దీపద్రాక్షపండునుగాని సేవింపుచుండిన
సాజీర్ణమువలనగలిగిన సర్వదోషములు నివర్తించును.

శిరోగతరసదోషనివర్తకోపాయము

కార్పాసదళనిర్యాసైస్తండులీయరసేన వా. 59

---

* నింబపత్ర.

అభ్రకం జీరకైర్యుక్తం లోహచూర్ణం సశర్కరం,
రసవేధవినాశార్థం కుర్యాద్భైషజ్య ముత్తమమ్. 60

తా. పైడిప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని, అభ్రకసిందూరము, జీలకఱ్ఱ, పంచదార గలిపి సేవించిన రసవేధలు నివర్తించును. మఱియు పైడిప్రత్తాకు రసములోగాని, చిట్టివేళ్ళ రసములోగాని లోహభస్మము, జీలకఱ్ఱ, పంచదార గలిపి రెండుమండలములు సేవించిన రసవేధలు నివర్తించును. ఇది యుత్తమమైనది.

రసమెక్కినందుకు చికిత్స

ఉ. ఆరయ దూడిపాకురసమందున నేయియుఁ బంచదారయు
న్గూరిచియు న్మరీచమును గూరిచి గ్రోలినమీఁద శైత్యపు
న్నీరును వేడినీళ్ళ తగ నిత్యమును న్జలమాడి పథ్యము
న్వారక నెయ్యి జావయు నవశ్యముసేయ యొనర్ప నెక్కిన
న్వారదరోగగర్వములు భంగములై చను ధారుణీస్థలిన్.

(ఈపద్యములోని యౌషధమును రెండుమండలములు సేవింపవలయును.)

చ. నృపతరుపల్లవంబులును నిర్మలమైనను రూబతైలము
న్వివచన మొప్పఁజేసియును వేమును రెండుతులాలయెత్తున
త్యపటుగతి న్శరీరమున నద్దియు నెండనునుండి స్నానము
న్విపులముగా నొనర్చియును వేడియుఁ బథ్యము గొఱ్ఱిగింజిచేఁ
గపటపుసూతరోగముల గర్వములన్నియు మాను నిద్ధరన్.

(ఈపద్యములోని యౌషధమును రెండుమండలములు సేవించినను, లేక గంధకతైలమును సేవించినను రసవేధలు మానును.)

రసతాపహరలేపనములు

ధాత్రీ కుమారీ సర్పాక్షీ కూశ్మాండం భృంగరాజకం,
కాకమాచీ మేఘనాదో రంభాకందం సజీరకమ్. 61
కార్పాసం చామృతాచైవ జంబుకా బింబ తండులం,
నవనీతే సమం లేప్యం చందనే రసతాపనుత్. (ఆయుర్వేదే) 62

తా. ఉసిరికపప్పు, కలబంద, సర్పాక్షి, బూడిదెగుమ్మడుకాయ, గుంటగలగర, నల్లకాచి, చిట్టివేరు, అరటిగడ్డ, జీలకఱ్ఱ, పైడిప్రత్తాకు, తిప్పతీఁగె, నేరేడుచెక్క, దొండాకు, పసిగడుగు - వీనిలో సమభాగములుగ రసముదీసి వెన్న, మంచిగంధము గలిపి శరీరమున లేపనముచేసిన రసతాపము నివర్తించును.

రసతాపనివర్తకోపాయము

జమ్బ్వాత్వక్త్రిఫలాం బింబ కుమారీచ సమం పిబేత్,
రసతాపంమహాఘోరంనాశయేచ్చ సుఖీభవేత్. (మాధవనిదానే)

తా. నేరేడుచెక్క, త్రిఫలములు, దొండాకు, కలబంద-వీనిలో సమభాగము
గ రసముదీసి త్రాగిన కడుభయంకరమైన రసజనితశరీరతాపము నివర్తించును.

కుమారీరససంయుక్తం జీరకం తండులీయకం,
కార్పాసబీజకంచైవ నవనీతేన పేషయేత్. 64
చందనేన సమం కృత్వా స్యాల్లేపో రసతాపనుత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జీలకఱ్ఱ, చిఱ్ఱి, ప్రత్తిగింజలు, వెన్న, మంచిగంధము-వీనిని సమభాగము
గ గ్రహించి కలుబందరసముతో నూరి శరీరమున లేపనముజేసిన తల కెక్కిన రస
పములు నివర్తించును.

రసమంత్రము

"ఓం గోరుకుగోరుకునాథం । అటుగట్టునోనాశిచోళుస్వాహాసుచా
కోటికిర్కిణి దేవిఆకుకోటురం । రాం । ధరణి । హరణి । ఘృటకాభ
ి । సకలదేవి । సకలపూజాపాదం । పాదరసం । కీర్తాయం । గూర్తాం ।
ండాతాం । నారాయణతాం । అల్గాతాం । తర్తిణితాం । తిర్తాతాం ।
హతిర్తాం । గోరుగోరుకునాథం" ॥ అనునీమంత్రముచే నభిమంత్రించి
ౌషధసేవనను, లేపనౌషధముల నభిమంత్రించి లేపనములను జేయిం
లయును. (నిత్యనాథీయే)

రసతాపములయందు పథ్యము

రసజనితవిదాహే శీతతోయావగాహో
మలయజఘనసారై ర్లేపనం మన్దవాతాః,
తరుణదధిచ తక్రం నారికేళీఫలాంబు
శిశిరమధురపానైర్వా శీతమన్నం ప్రశస్తమ్. (సిద్ధవిద్యాభూః) 65

తా. పాదరసమువలన తాపముగలిగిన శీతోదకములో స్నానముజేయుట, శ్రీ
, కర్పూరముల లేపనముజేసికొనుట, చల్లనిగాడ్పులు, తీయనిపెరుగు, చల్ల, నారి
ళకాయనీరు, శీతకరరసములు, మధుకరరసములు, చల్లనివంటకము అనువానిని సేవిం
ప్రశస్తంబు.

రసౌషధసేవనయందు పథ్యము

గోధూమ జీర్ణశాల్యన్నం గవ్యంక్షీరం ఘృతం దధి,

తండులీయక ధాన్యాకం పటోలాలాబు సైంధవమ్. 66
అభ్రోదకం ముద్గరసం మాంసం జాంగలజం హితం,
ఉద్గారే సతిచాత్యర్థం కృష్ణా మీనాక్షీ జీరకమ్. 67
అభ్యంగ మనిలఘ్నోఘేతైలై ర్నారాయణాదిభిః,
ఆర్తిత శీతతోయేన మస్తకే పరిషేచనమ్. 68
తృష్ణాయాం నారికేళాంబు ముద్గ యూషం సశర్కరం,
ద్రాక్షా దాడిమ కర్పూర కదళీనాం ఫలం హితమ్ 69
రసవేధా నివృత్యర్థం దధి క్షీరేక్షు శర్కరాః,
శైత్యోపచారై రన్యైశ్చ కర్తవ్యం స్యా ద్యథోచితమ్. 70
(మాధవనిదానే)

తా. గోధుమలు, ప్రాతబియ్యపువంటకము, ఆవునెయ్యి, ఆవుపాలు, ఆవు పెరుగు, చిర్రికూర, ధనియాలు, పొట్లకాయ, ఆనుగపుకాయ, సైంధవలవణము, మేఘోదకము, పెసలకట్టు, జాంగలమాంసము అనువానిని సేవించుట, మిక్కుటముగ వమనంబులైన పిప్పలి, పొన్నగంటికూర, జీలకఱ్ఱ అనువానిని సేవించుట, వాతవికారము గలిగిన నారాయణతైలము మొదలగువానిచే నభ్యంజనము జేయుట, పీడగలిగిన శీతోదకములో శిరస్నానము జేయుట, దప్పిగలిగిన నారికేళోదకము, పంచదారతోకూడియుండు పెసరకట్టు, ద్రాక్షపండ్లు, దాడిమపండ్లు, పచ్చకర్పూరము, అరటిపండ్లు, పెరుగు, పాలు, చెఱకు, పంచదార, ఇతరములైన శైత్యోపచారములు మొదలగువానిని యథోచితముగ జేయుట-ఇట్టి యుపచారములచే రసతాపము నివర్తించును.

రసౌషధసేవనయం దపథ్యము

త్యజేత్కూశ్మాండ వార్తాకం వేత్రాగ్రం కారవేల్లకం,
మాషా న్మసూరనిష్పావం *కుళుత్థా న్సర్షపా స్తిలాన్. 71
బృహతీ రాజికా బిల్వం దివానిద్రాంచ మైథునం,
లంఘనోద్వర్తనస్నానం తామ్రచూడం సురాసవమ్. 72
జలమాంసారనాళంచ భోజనం కదళీదళే,
కాంస్యకం గురువిష్టంభి తీక్ష్ణోష్ణంచ భృశం త్యజేత్. 73
అపథ్యం సూతరాజస్య పురా ప్రోక్తం మహర్షిభిః,

తా. గుమ్మడుకాయ, వంకాయ, పేదురుగొమ్ము, కాకరకాయ, మినుములు, శనగలు, అనుములు, ఉలవలు, ఆవాలు, నువ్వులు, ములకకాయ, నల్లావాలు,

* కుళుత్థాన్ లవణం తిలాన్-అనగా ఉలవలు, ఉప్పు, నువ్వులు,

హారేడుకాయ, పగటినిద్ర, స్త్రీసంగమము, లంఘనము, శరీరమర్దనము, స్నానము, ...డిమాంసము, కల్లు, ఆసవము, జలమాంసము, కలి, అరటియాకులలో భుజించుట, కంచు ...పాత్రములలో భుజించుట, గురుకరపదార్థములు, మలబంధకరపదార్థములు, తీక్ష్ణకర ద్రవ్యములు, ఉష్ణకరద్రవ్యములు-ఇవి రససేవన జేయువారల కపథ్యకరంబులు.

గంధకోత్పత్తి

శ్వేతద్వీపే పురా దేవ్యాః స్త్రీరే క్షీరపయోనిధేః. 74
క్రీడంత్యా స్సఖిభి స్సార్ధ మభవ త్ప్రస్రుతం రజః,
బహుళం తద్రజోతీవ సుగంధి సుమనోహరమ్. 75
క్షీరార్ణవేతు సాధ్వ్యా యద్దుకూలం రజసాన్వితం,
ధౌతంచ సఖిభిస్తత్ర తజ్జాతం గంధకం రజః. 76
క్షీరాబ్ధిమథనే చాథాప్యమృతేన సహోత్థితం,
నిజగంధేన తాన్ సర్వాన్ హర్షయామాస దానవాన్. 77
తతో దేవగణైరుక్తం గంధకాఖ్యో భవత్వయం,
రసస్య బంధనార్థాయ జారణాయ భవత్వయమ్. 78
యేగుణాః పారదే ప్రోక్తా స్తేచైవాత్ర భవంత్వితి,
ఇత్యేవం గంధకోనామ విఖ్యాతః క్షితిమండలే. 79
బలినా సేవితః పూర్వం ప్రభూతబలహేతవే.
వాసుకేః కర్షకస్తస్య తన్ముఖజ్వాలనాద్ద్రుతమ్. 80
వాసో గంధకగంధాఢ్యా సర్వతో మిశ్రితం తతః,

తా. తొల్లి క్షీరసముద్రతీరమునందలి శ్వేతద్వీపమునందు చెలికత్తెలతోడ ...ార్వతీదేవి క్రీడించుచుండ రజస్వలైనందున కడుసుగంధముగ, మనోహరముగనుండునట్టి ...జోయుక్తవస్త్రమును చెలికత్తెలు క్షీరసముద్రమునందుదికినందున రజస్సుగంధకముగ ...య్యెను. అది క్షీరాబ్ధిమథన కాలంబున సమృతముతోడ నుత్పన్నంబయ్యెను. మఱియు ...ది తనవాసనవలన సకలదైత్యులకు సంతోషము గలుగంజేసెను. దేవతలు దీనికి గంధక ...ను పేరుపెట్టి రసబంధనార్థంబును, జారణార్థంబు నుపయోగించునటుల రసమునకుగల ...ణంబులన్నియు దీనియందును గలిగియుండునటుల నాశీర్వాదముజేసిరి. అదిమొదలు ...ికి భూమండలమున గంధకమని ప్రఖ్యాతిగలిగెను. దీనిని పూర్వకాలంబున బలిచక్రవర్తి ...లకరార్థము భక్షణముజేసెను. పిదప మథనకాలమునందు వాసుకి నీడ్చునపుడు దాని ...ుఖజ్వాలలవలన గంధకముగరిగి భూమియందంతట చెదరెను. అదిమొదలు గంధకము ...ూమండలంబున లభించుచున్నయది.

శ్వాసకాసలు, విదాహించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట, జ్వరము, దప్పి, తలనొప్పుట, నాలుక పిడకవలెయెండి కృశించియుండుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములు గలది సన్ని పాతజ్వర మని తెలియవలయు.

సర్వజోలక్షణైస్సర్వైః దాహోత్ర చ ముహుర్ముహుః,
తద్వచ్ఛీతం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి. 212
సదావా నైవవా నిద్రా ముహుస్స్వేదోఽతినైవవా,
గీతనర్తనహాస్యాదివికృతేహా ప్రవర్తనమ్. 213
సస్రుతే కలుషే రక్తే భుగ్నే లులితపక్ష్మణీ,
అక్షిణీ పిండికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిరుక్ భ్రమః, 214
స్వస్వనౌసరుజౌకర్ణౌ కంఠశ్శూకైరివావృతః,
పరిదగ్ధఖరాజిహ్వా గురుస్స్రస్తాంగసంధితా. 215
రక్తపిత్తకఫష్ఠీవో లోలనం శిరసోఽతిరుక్,
కోఠానాం శ్యావరక్తానాం మండలానాంచ దర్శనమ్, 216
హృద్వ్యథామలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాల్పశోపివా,
స్నిగ్ధాస్యతా బలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా. 217
దోషపాకశ్చిరాత్తంద్రా సతతం కంఠకూజనం,
సన్నిపాతమభిన్యాసం తంబ్రూయాచ్చ హృతౌజసమ్. (బాహటే)

తా. సన్నిపాతజ్వరమునందు వాతాదిజ్వరములకు చెప్పియుండు లక్షణము లన్నియు కలిగియుండును. దీనియందు పలుమారు ఉష్ణము, పలుమారు శీతము, పగటియందు విశేషనిద్ర, రాత్రులయందు నిద్రలేకుండుట, లేక యెల్లపుడు నిద్రించుట, నిద్రలేకపోవుట, పలుమారు చెమటపట్టుట, అధికముగా చెమట, చెమటయే లేకుండుట, సంగీతము, నర్తనము, హాస్యము మొదలగు వికారచేష్టలుచేయుట, నేత్రములు కలకబారి నీళ్లతోగూడి యెఱ్ఱగా నుండుట, కంటిఱెప్పలు వంకరగా పోవుట, పిక్కలు పార్శ్వములు శిరము కీళ్ళు అస్థులు వీనియందునొప్పి, భ్రమము, చెవులయందు ధ్వని, శూల, గొంతులో ముండ్లుగ్రుచ్చుకొనినటు లుండుట, నాలుక కాల్పబడినటుల రూక్షగ నుండుట, శరీరబంధులు జారుట, కారియుమియునపుడు రక్తకఫములు వెడలుట, శిరమునందు వణుకు అధికనొప్పి, నల్లగ యెఱ్ఱగనుండు కోఠములు, మండలములు కనుపించుట, ఱొమ్మునొప్పి, మలబంధము లేక కొంచె కొంచెముగా మలము వెడలుచుండుట, ముఖము మినమినలాడుట, బలహాని, స్వరభంగము, వదరుట, బహుకాలముమీఁద దోషము

గంధకలక్షణము

గంధ శ్చతుర్విధః ప్రోక్తో రక్తపీత స్సితోఽసితః. 81
రక్తో హేమక్రియా సూక్త శ్శుకతుండనిభోపరః,
పీతశ్చ మలసారాఖ్యో శ్రేష్ఠో రసరసాయనే. 82
శ్వేతోఽత్ర ఘుటికా ప్రోక్తో లేపనే లోహమారణే,
సుదుర్లభస్తు కృష్ణశ్చ స జరామృత్యునాశనః. 83

తా. గంధకము ఎఱుపువర్ణము, పసపువర్ణము, శ్వేతవర్ణము, కృష్ణవర్ణము గలదియని నాలుగు విధంబులు. అందు రక్తవర్ణముగలదై చిలుకముక్కువంటి కాంతిగలదైయుండునది స్వర్ణక్రియయం దుపయోగించును. అది కడుప్రశస్తంబు. పసపువర్ణముగలది రసాయనోపయుక్తంబు. శ్వేతవర్ణముగలది ఘుటిక, లేప, లోహమారణములయం దుపయోగించును. కృష్ణవర్ణము గలది జరామృత్యువుల బోకడచును. అది దొరకుట దుర్లభము.

గంధకనామములు

వైగంధక స్సుగంధశ్చ గంభీరో గంధకో బలీ. (గ్రంథాంతరే) 84

తా. వైగంధకము, సుగంధకము, గంభీరము, గంధకము, బలి అనునవి గంధకనామంబులు.

శోధనయోగ్యగంధకలక్షణము

కపికచ్ఛునిభచ్ఛాయో నవనీతసమప్రభః,
సమృదుః కఠిన స్స్నిగ్ధ శ్శ్రేష్ఠో గంధకఉచ్యతే. 85

తా. దురదగొండివిత్తుతో సమానముగ, వెన్నతో సమానమైన కాంతిగలదిగ, మృదు కఠిన స్నిగ్ధములుగనుండు గంధకము శ్రేష్ఠంబు.

గంధకశుద్ధి

సాజ్యభాండే పయఃక్షిప్త్వా ముఖం వస్త్రేణ బంధయేత్,
తత్పృష్ఠే చూర్ణితం గంధం క్షిప్త్వా శ్రావేణ శోధయేత్.
భాండం నిక్షిప్య భూమ్యంతరూర్ధ్వే దేయం పుటం లఘు,
తతః క్షీరే ద్రుతం గంధం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్. 87

తా. నేతికుండలో పాలుపోసి దానిమూతికి వస్త్రమునుగట్టి దానిపై గంధకచూర్ణము బఱచి యాకుండమూతిని మూకుడుచేమూసి చీలమన్ను లేపనము చేసి యెండించి యొకమూరెడులోతుగల నొకగుంటలో పాతి దానిపై ఏరుపిడకలతో లఘుపుటంబిడిన నందలి

కము కరిగి పాలలోఁ ద్రవించును. పిదప దానిని సాంగశీతలమున దీసి యౌషధము ప్రయోగించికొనవలయును.

దత్తూర కేతకీ లింగైః కుమార్యాథ పునర్నవైః,
మేఘనాదైశ్చ గోక్షీరై ర్ఘృతేన మధు గంధకమ్. 88
శోధనై ర్నిర్మలం సర్వయోగేషు పరివర్తయేత్,

తా. గంధకమును ఉమ్మెత్తాకు, మొగలిచన్ను, లింగపొట్ల, కలబంద, గలిజేరు, అనువానిరసములోను, ఆవుపాలు, నెయ్యి, తేనె అనువానితోను, భూయంత్రమున సుజేసిన శుద్ధియగును. దానిని సర్వయోగములయందు నుపయోగింపందగును.

గంధకతైలము

అర్కక్షీరై స్స్నుహిక్షీరై ర్వస్త్రం లేప్యంతు సప్తధా. 89
గంధకం నవనీతేన పిష్ట్వా వస్త్రం ప్రలేపయేత్,
తద్వర్తిర్జ్వలితా దండే దృఢం ధార్యాప్యథోముఖమ్. 90
తైలం పతే దధో భాండే గ్రాహ్యం యోగేషు యోజయేత్,

తా. జిల్లేడుపాలు, బొంతజెముడుపాలు అనువానిలో వస్త్రము నేడేసిమార్లు యొడించి గంధకమును వెన్నతో నూరి దానిపై లేపనముజేసి లావుగ వత్తిజుట్టి ంలో వెలిగించి దృఢముగ తలక్రిందుగ బట్టికొని దాని కడుగున నొకపిడత నునిచిన గంధకతైలము స్రవించును. దానిని సర్వౌషధములయందు గ్రహింపందగును.

గంధకకల్కము

నాతారి తైలసంయుక్తం గుగ్గులు త్రిఫలాన్వితమ్. 91
ంధకం రససంయుక్తం జరావ్యాధి వినాశనమ్.
మాసమాత్ర ప్రయోగేణ శృణు వక్ష్యామి తద్గుణాన్. 92
ర్శో భగందరశ్చైవ తథా శ్లేష్మసముద్భవః,
ష్టాదశచ కుష్ఠాని రాజయక్ష్మా తథైవచ. 93
మవాతశ్చ గుల్మంచ తథా సర్వవ్రణానిచ,
శ్యంతి వ్యాధయస్సర్వే గంధకస్య ప్రభావతః. 94
ణ్మాసస్య ప్రయోగేణ శృణు వక్ష్యామి తత్ఫలం,
ంసవర్ణాశ్చ యేకేశావలీచైవావలంబినీ. 95
త్క్షిణా ద్దేవతుల్యాశ్చ వృద్ధోఽపి తరుణాయతే,
వ్యదృష్టి సమాయుక్తో జీవే దాచంద్రతారకమ్. 96
కుంచితఘనం కేశా దీర్ఘదృష్టిశ్చ జాయతే,

చలాదంతా మందదృష్టి ర్బల శుక్రాది సంక్షయః. 97
నిర్జిత్య యౌవనం యాతి భ్రమరా ఇవ మూర్ధజాః,
దివ్యదృష్టి ర్మహాతేజా వరాహా ఇవ కర్ణయోః. 98
చక్షుషా తార్క్ష్య తుల్యోఽసౌ బలేన బలివిక్రమః,
దృఢదంతో వజ్రకాయో ద్వితీయ ఇవ శంకరః 99
తస్య మూత్ర పురీషేణ శుల్బం భవతి కాంచనం, (దేవీశాస్త్రే)

తా. ఆముదమున గుగ్గిలము, త్రిఫలములు, గంధకము, పాదరసము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములో నుంచి మర్దించి యొకమాసమువఱకు శరీరబలానుగుణముగ సేవించుచుండిన ముదిమి, అర్శస్సు, భంగదరము, శ్లేష్మరోగములు, పదునెనిమిది కుష్టువులు, రాజయక్ష్మ, ఆమవాతము, గుల్మము, సర్వవ్రణములు మొదలగు రోగముల నన్నిటిని గంధకము తన ప్రభావమువలన నశింపజేయును. మఱియు దీని నాఱుమాసములు సేవించిన నరుఁడు దేవతలతో సమానుండై చంద్రనక్షత్రంబు లుండువఱకు జీవించును. అంతేగాక యిది నెరసిన వెంట్రుకలు, వ్రేలాడుచుండుచర్మము, కదలుచుండుదంతములు, దృష్టిమాంద్యము, బలక్షీణము, శుక్రక్షయము అనువానినన్నిటిని బోకడచి యౌవనమును గలుగంజేయును. ముడిచికొనియుండు వెంట్రుకలు దట్టముగ, వెంట్రుకలు తుమ్మెదలవలె నల్లగ, దృష్టికి దివ్యముగ నుండుటయేగాక మహాతేజస్సుగలవాఁడై పందివలెనే సూక్ష్మమైన వినికిడిగలవాఁడుగ, గరుత్మంతునితో సమానమైన దృష్టిగలవాఁడుగ, బలములో బలిచక్రవర్తితో సమానుఁడుగ, దృఢదంతములు, వజ్రదేహము గలవాఁడుగ, రెండవశంకరునితో తుల్యుఁడుగ నుండును. మఱియు వానిమలమూత్రములవలన నిశ్చయముగ తామ్రబంగారంబు లుత్పన్నంబులగును.

శుద్ధగంధకగుణము

శుద్ధోగంధో హరే ద్రోగాన్ కుష్ఠ మృత్యు జరాదికాన్. 100
అగ్నికారీ మహానుష్ణో వీర్యవృద్ధిం కరోతిచ,

తా. శుద్ధిజేయఁబడిన గంధకము కుష్టువు, మృత్యువు, ముదిమి మొదలగువానిని నశింపజేయుటయేగాక అగ్నిదీపమును, మిక్కుటముగ నుష్ణమును, వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును.

అశుద్ధగంధకదోషము

అశుద్ధగంధం కురుతేచ కుష్ఠం తాపం భ్రమం పిత్తరుజం తథైవ,
రూపం సుఖం వీర్యబలం నిహంతి తస్మాద్విశుద్ధో వినియోజనీయః.

తా. అశుద్ధగంధకము కుష్టువు, తాపము, భ్రమ, పిత్తరోగము వీనిని గలుగం

జేయుటయేగాక రూప, సుఖ, వీర్య బలముల నశింపంజేయును. కావున నౌషధముల యందు శుద్ధిజేయఁబడిన గంధకమునే జేర్చవలయును.

ఇంగిలీకశుద్ధి

హింగుళం స్తన్యపయసా మర్దితం శుద్ధిమాప్నుయాత్,
జంబీరఫలజద్రావై ర్మర్ద్యం శుద్ధి ర్భవిష్యతి. (గ్రంథాంతరే)

తా. ఇంగిలీకమును చనుపాలతోను, నిమ్మపండ్లరసముతోను మర్దించిన శుద్ధియగును. పిదప దానినౌషధములలో నుపయోగింపంజనును.

ఇంగిలీకగుణము

హింగుళ స్సర్వదోషఘ్నో దీపనోఽతిరసాయనః,
సర్వరోగహరో వృష్యో జారణే లోహమారణే. 1(0)3
హింగుళం మధురం తిక్త ముష్ణవాతకఫాపహం,

తా. ఇంగిలీకము సర్వదోషముల బోకడచి అగ్నిదీపనమును గలుగంజేయుటయే గాక సర్వరోగహరరసాయనోపయుక్తముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, జారణలోహమారణోపయుక్తముగ, మధురముగ, వగరుగ, ఉష్ణవాతమును బోకడచునదిగ నుండును.

అశుద్ధఇంగిలీకదోషము

అశుద్ధో దరదః కుర్యా త్కుష్ఠం క్లైబ్యం క్లమం భ్రమమ్. 104
మోహంచ శోధయే త్తస్మా చ్ఛుద్ధం వైద్య స్తు హింగుళం,

తా. అశుద్ధమైన ఇంగిలీకము కుష్టువు, పుంస్త్వహాని, శ్రమ, భ్రమ, మోహము వీనిని గలుగంజేయును. కావున దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

తాళకోత్పత్తి

సంధ్యాయాం నరసింహేన హిరణ్యకశిపు ర్హతః. 105
తచ్ఛవిసమోభూ త్తాల స్తత్కుక్షౌ లేఖనాశ్రితః,

తా. తొల్లినరసింహమూర్తిసాయంకాలమున హిరణ్యకశిపుఁడను పేరుగలదైత్యుని వధించి వానిచుకల గీచినందున వానితో సమానకాంతిగల తాళకముత్పన్నంబయ్యెను.

తాళకభేదములు

హరితాళం ద్విధా ప్రోక్తం పత్రాఖ్యం పిండసంజ్ఞితమ్. 106
*తత్పత్రహీనం పిండాఖ్యం తయోః పూర్వం గుణాధికం,

తా. తాళకము పత్రాఖ్యము, పిండికము అన రెండువిధంబులు. వానిలో పత్రాఖ్యమనునది గుణాధిక్యముగలదిగ, పిండాఖ్యమనునది హీనగుణముగలదిగ నుండును.

---

* తయోరాద్యం గుణైశ్శ్రేష్ఠం తతో హీనగుణం పరమ్.

తాళకనామములు

హరితాళమలం తాళం గోదంత నటభూషణమ్. 1(
పిండాలకం విస్రగంధం పిజరం కనకప్రభం,

తా. హరితాళమలము, తాళము, గోదంతము, నటభూషణము, పిండాలకము విస్రగంధము, పింజరము, కనకప్రభము అనునవి హరిదళనామంబులు.

తాళకశుద్ధి

తాళకం కణశః కృత్వా దశాంశేనచ టంకణమ్. 10
జంబీరాణాం ద్రవైః క్షాళ్యం కాంజికైః క్షాళయేత్పునః,
వస్త్రే చతుర్గుణే బద్ధ్వా డోలాయంత్రే దినం పచేత్. 10
సంచూర్ణేనారనాళేన దినం కూశ్మాండజై రసైః,
తిలతైలైః పచేద్యామం యామంచ త్రిఫలాజలైః. 11(
త్రివారం తాళకం భావ్యం పిష్ట్వా మూత్రైశ్చ కాంజికైః,
ఏవంద్వాదశధాపాచ్యం శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్. 111

తా. తాళకమును రేకులుగ నొలిచి దానికి పదియవభాగము వెలిగారము గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతోను, కలితోను గడిగి నాలుగుమడతలుగల బట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కలి, సున్నపునీళ్ళు పోసి దానిచే నొకదినము, గుమ్మడుకాయరసముతో నొకదినము, నువ్వులనూనెతో నొకఝాము వండి పిదప త్రిఫలరసముతో నొక్కొక ఝాముచొప్పున మూడుమార్లును, గోమూత్రముతో నొక్కొకఝాముచొప్పున మూడుమార్లును, కలితో నొక్కొకఝాముచొప్పున మూడుమార్లును నూరి భావనజేసి డోలాయంత్రమున వండవలయును. ఇత్తెఱంగున పన్నెండుమార్లుజేసిన తాళకము శుద్ధియగును. అట్టిదాని నౌషధములలో బ్రయోగింపంజనును.

తాళకభస్మము

సదళం తాళకం శుద్ధం పునర్నవారసేనతు,
ఖల్వే విమర్దయే దేకం దినం పశ్చా ద్విశోషయేత్. 112
సంశోష్య గోళకం తస్య కుర్యా త్తంచ విశోషయేత్,
తతః పునర్నవాక్షారై స్థాల్యర్ధంతు ప్రపూరయేత్. 113
తత్ర తు గోళకం ధృత్వా పున స్తేనైవ పూరయేత్,
ఆకంఠం పిఠరం తస్య పిధానం ధారయే న్ముఖే. 114
దినాన్యంతరహీనాని పంచవహ్నిం ప్రదీపయేత్.
స్థాలీం చుల్ల్యాం సమారోప్య క్రమాద్వహ్నిం వివర్ధయేత్. 115

ఏవం తు మ్రియతే తాళం మాత్రాత్తస్యైవ రక్తికా,
అనుపానాన్యనేకాని యథాయోగ్యం ప్రయోజయేత్. 116

తా. శుద్ధిజేసిన తాళకమును రేకులుగ నొలిచి గలిజేరురసముతో నొకదినము
ంచి యుంటచేసి యెండించి దానిని బిందెవలె చిన్నదినోరుగలమంటిపాత్రలో నునిచి
కంఠమువఱకు గలిజేరురసమును బోసి దానిపై మూసి ఐదుదినము లహోరాత్రములు
యిమీఁద నునిచి క్రమాగ్నులతో సెడతెగక వండిన తాళకము భస్మంబగును. అందొక
ంజయెత్తు ననుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగములను హరింపఁజేయును.

*తాళకగుణము

శ్లేష్మవాతవిషరక్తభూతహృద్దీపనంచ శీతలరుజాపహం,
స్నిగ్ధముష్ణకటుకంచ లేఖనం కుష్ఠవారి హరితాళముచ్యతే. 117

తా. తాళకము శ్లేష్మము, వాతము, విషము, రక్తదోషము, భూతదోషము -
హరింపఁజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనము గలుగఁజేసి శీతరోగమును బోఁగొట్టునదిగ,
ముగ, ఉష్ణముగ, కారముగ, లేఖనకారిగ, కుష్ఠువ్యాధి హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

అశుద్ధతాళకదోషము

అశుద్ధంతాళ మాయుష్నుం కఫ మారుత మేహకృత్,
తాప స్ఫోటాంగసంకోచం కురుతే తేన శోధయేత్. 118

తా. అశుద్ధతాళకము ఆయువును క్షీణింపఁజేయునదియేగాక కఫము, వాతము,
ము, శరీరతాపము, స్ఫోటకములు, అంగసంకోచము-వీనిని గలుగఁజేయును. కావున
ి శుద్ధిజేయవలయును.

మణిశిలభేదము

మనశ్శిలా త్రిధా ప్రోక్తా శ్యామాంగీ కరవీరకా,
ద్విఖండాఖ్యాచ తాసాంతు లక్షణాని నిబోధమే. 119
శ్యామా హింగుళవద్రక్తా కించిత్పీతా విదీప్తికా,
రవీరా రక్తవర్ణా చూర్ణరూపాతిభారయుక్. 120
ంచిద్రక్తాచ గౌరాచ ద్విఖండా భారవత్తరా,
త్రివిధాసుచ శ్రేష్ఠాస్యాత్కరవీరా మనశ్శిలా. 121

తా. మణిశిల శ్యామాంగి, కరవీర, ద్విఖండము లని మూఁడువిధంబులు. అందు హిం
కమువలె నెఱ్ఱగ, ఒకింతపచ్చగ, కాంతిహీనముగ నుండునది శ్యామాంగి యనియు,
చూర్ణముతో సమానముగ, కడుబరువుగ నుండునది కరవీర మనియు, ఒకింత

* తాళక మన - హరిదళము.

మెట్టగ, పచ్చగ, కడుబరువుగ నుండునది ద్విఖండమనియు జెప్పంబడును. వానిలో కర వీరమనునది శ్రేష్ఠంబు.

మణిశిలశుద్ధి

సూక్ష్మవస్త్రద్వయోపేతం మనోగుప్తానుబంధనం,
పాచయే చ్ఛాగమూత్రేణ డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 122
పచనం కురుతే హ్యత్ర శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం, (గ్రంథాంతరే)

తా. మణిశిలను సన్నమైన జమిలిబట్టలో మూటగట్టి మేకపంచితముతో మూడు దినములు డోలాయంత్రమున వండిన నిశ్చయముగ శుద్ధియగును.

అగస్త్యపత్రతోయేన శృంగిబేరరసేనచ. 123
భృంగితోయేన పచ్యేత భావితం సప్తధా శిలా,

తా. మణిశిలను అగసియాకు, అల్లము, గుంటగలగర అనువానిరసముతో నేడేసి మార్లు వండి ఏడేసిమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

గౌరీపాషాణశుద్ధి

ద్విపలం గౌరిపాషాణం మర్ద్యం జంబీరవారిణా. 124
పిష్టం కృత్వా పటే బధ్వా డోలాయంత్రేణ బుద్ధిమాన్,
శిలాక్షారోదకే పాచ్యం భవే చ్ఛుద్ధి ర్వినిశ్చయః. 125

తా. రెండుపలములు గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో డోలాయంత్రమున రెండుఝాములు వండిన శుద్ధియగును.

ఉల్లిపాషాణశుద్ధి

ఉల్లిపాషాణ సంశుద్ధిం వక్ష్యతే శాస్త్రనిశ్చితం,
చూర్ణీకృతం పటే బధ్వా శిలాక్షారోదకేనచ. 126
డోలాయంత్రే దినైకంతు పాచితంచ విశుద్ధ్యతి,

తా. ఉల్లిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున సున్నపునీళ్ళతో నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

మధునా పాచయే ద్యామం శనైర్మృద్వగ్నినా తతః. 127
ఉల్లిపాషాణశుద్ధిశ్చ భవేదేవం విశారదః, (అగ్నిమతే)

తా. ఉల్లిపాషాణమును తేనెలో వేసి యొకఝాము మందాగ్నితో మెల్లమెల్లగ వండిన శుద్ధియగును.

దొడ్డిపాషాణశుద్ధి

గోమూత్రే దొడ్డిపాషాణం డోలాయంత్రే దినత్రయమ్. 128
పటే బధ్వా తతోపాచ్యం సమ్యక్ఛుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. దొడ్డిపాషాణమును చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి ఆవుపంచితముతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు వండిన శుద్ధియగును.

* విమలభేదము

విమలం త్రివిధం ప్రోక్తం హేమాఖ్యం తారపూర్వకమ్. 129
కాంస్యపూర్వం తథాచాల్యల్లక్ష్యతే సర్వకామదం,

తా. స్వర్ణమాక్షికము, రౌప్యమాక్షికము, కాంస్యమాక్షికము అని విమలము మూడువిధంబులు. ఇది సర్వకామ్యముల నిచ్చును.

విమలలక్షణము

వర్తులః కోణసంయుక్త స్స్నిగ్ధశ్చ ఫలకాన్వితః. 130
మరుత్పిత్తహరో వృష్యో విమలశ్చ రసాయనః,

తా. రౌప్యమాక్షికము గుండ్రముగ, కోణయుక్తముగ, దట్టముగ, పలకలుగ, వాతపిత్తముల హరింపజేయునదిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

విమలశుద్ధి

వాసా పునర్నవా సిందూవారకం యస్యకస్యచిత్. 131
రసేన స్వేదితం యామం విమలం నిర్మలం భవేత్,

తా. విమలమును అడ్డసరము, గలిజేరు, వావిలి అనువానిరసములలో దేనితోనైని డోలాయంత్రమున నొకదినమువండిన శుద్ధియగును.

పాటనా ద్విమలం భిన్నం సూక్ష్మవస్త్రేణ బంధయేత్. 132
అవిమూత్రే కాంజికేచ పృథక్ క్వథితవారిణి,
డోలాయంత్రే చతుర్యామం పాచయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్.
(గ్రంథాంతరే)

తా. విమలమును పగులఁగొట్టి సన్నపుబట్టలో మూటగట్టి గొఱ్ఱెపంచితముతోను, కలితోను ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ నాలుగుఝాములు డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

మాక్షికోత్పత్తి, తద్భేదాదులు

మాక్షికో ద్వివిధశ్చైవ మాక్షిక స్తారమాక్షికః,

---

* విమల మన మాక్షికభేదము

తత్రాద్యః కన్యకుబ్జోత్థో దశవర్ణసువర్ణకః. 13
భిన్నదేశోపి తారోఽన్యః పంచవర్ణసువర్ణకః,
పాషాణబహుళశ్చానో్యగుణై రల్పతరోపిసః. (ఆయుర్వేదే

తా. స్వర్ణమాక్షికము, తారమాక్షికము అని మాక్షికము రెండువిధంబుల అందు మొదటిది కన్యాకుబ్జమున జనించును. అది పదియవవన్నె బంగారుతో సమానంబై (శోణరహితంబై)యుండును. తారమాక్షికము భిన్నదేశమున జనించును. ఇది ఐదవవన్నె బంగారముతో సమానముగ, బహుళమైన పాషాణముగలదిగ, అల్పగుణకారిగ నుండున

మాక్షికనామములు

ఆవర్తం మధు తుత్థం చ తాపిజం ధాతుమాక్షికం,
రౌప్యమాక్షికధాతుశ్చమాక్షికం హేమమాక్షికమ్. (నిఘంటౌ

తా. ఆవర్తము, మధు, తుత్థము, తాపిజము, ధాతుమాక్షికము, రౌప్యమాక్షికమ మాక్షికము, హేమమాక్షికము అనునవి మాక్షికనామంబులు.

[1]మాక్షికశుద్ధి

ఏరండతైల లుంగాంబు సిద్ధం శుధ్యతి మాక్షికం,
పక్వం వా కదళీకంద తోయేన ఘటికాద్వయమ్. 13
తప్తం క్షిప్తం వరాక్వాథే శుద్ధి మాయాతి మాక్షికం,

తా. మాక్షికమును చూర్ణముచేసి బట్టలో మూటగట్టి ఆముదము, మాదీఫలరసమ అరటిగడ్డరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే రెండుగడియలు డోలాయంత్రమున వండి మాక్షికము శుద్ధియగును. లేక మాక్షికమును నిప్పులో కాచి త్రిఫలకషాయములో వే నను శుద్ధియగును.

(ఒకపలము మాక్షికమును తేనెతో మర్దించి ముద్దజేసి జమిలి బట్టలో మూటగ ఉలవకట్టు, గోమూత్రము, కలి-వీనితో నొకఝాము ప్రత్యేకముగ డోలాయంత్రము వండిన శుద్ధియగును)

(మాక్షికమును కలితో నొకదినము డోలాయంత్రమున నుడికించి చూర్ణముజే దాని నినుపపాత్రమునవేసి తేనె, నెయ్యిపోసి నొకదినంబునిచి నున్నగచూర్ణముజేసి ఇ పపాత్రలోవైచి తేనె, నెయ్యిపోసి యొకదినము వండి జెముడుపాలతో నొకదిన భావనచేసి యెండించి నెయ్యి, తేనెతో నొకదినము మర్దించి అంధమూషలో నుని వండిన నందు గురివిందచాయవలె సత్వము దిగును.)

మాక్షికసత్వపాతనము

ఏరండోత్థేన తైలేన గుంజా క్షౌద్రంచ [2]టంకణమ్. 13

1 మాక్షిక మన నిమ్మ. 2 వర్ధయేత్.

మర్దితం తస్యవాపేన సత్వం మాక్షికజం భవేత్,

తా. ఆముదము, గురివిందపలుకులు, లేసె, వెలిగారము - వీనినిజేర్చి నూరి మాక్షికముపై వైచి అగ్నిలో నునిచి యూదిన నందు సత్వము దిగును.

మాక్షికగుణము

శుద్ధంహితాప్యంసకలామయఘ్నంరసాదిధాతూంశ్చవరంప్రపుష్యేత్
దుర్మేహదేహక్షయమారకంచ గుణోత్తరంవృష్యరసాయనాగ్ర్యమ్,

తా. శుద్ధమైన మాక్షికము సర్వరోగముల హరింపంజేసి రసాదిధాతువృద్ధిని గలుగంజేయునదిగ, దుష్టమేహమును, శరీరక్షయమును హరింపంజేయునదిగ, గుణకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, రసాయనోపయుక్తముగ నుండును.

సువర్ణమాక్షికం స్వాదు తిక్తం వృష్యం రసాయనమ్. 140
చక్షుష్యం వార్తిహృత్కంఠ పాండు మేహ విషోదరం,
అర్శ శ్శోభవిషం కండూ త్రిదోషానపి నాశయేత్. 141

తా. సువర్ణమాక్షికను రుచికరముగ, వగరుగ,వీర్యవృద్ధికారిగ, నేత్రహితకారిగ, అంగావర్తి, కంఠరోగము, పాండువు, ప్రమేహము, విషదోషము, ఉదరము, మూలవ్యాధి, వాపు, విషరోగము, దురద, త్రిదోషము - వీనిని హరింపంజేయునదిగ నుండును.

అపక్వమాక్షికదోషము

మందానలత్వంబలహానిముగ్రాం విష్టంభితానేత్రగదాన్ సకుష్ఠాన్
ఘాలస్యభేదవ్రణపూర్వకంచ శుద్ధ్యాదిహీనంఖలుమాక్షికంతు

తా: అశుద్ధమాక్షికము అగ్నిమాంద్యము, బలహాని, మలబద్ధము, నేత్రరోగము, కుష్టువు, శిరోవ్రణము - వీనిని గలుగంజేయును.

* కాసీసభేదములు

వాలుకాఖ్యం పుష్పపూర్వం కాసీసం ద్వివిధం స్మృతం,
శ్యామ పాండురవర్ణంచ ద్వయోః పూర్వం గుణాధికమ్. 143

తా. వాలుకాసీసము, పుష్పకాసీసము లన కాసీసము రెండువిధంబులు. అందు మొదటిది నల్లుపువర్ణము, రెండవది పాండువర్ణము గలవిగనుండును. వానిలో మొదటిది గుణాధిక్యతం జెందియుండును.

కాసీసనామములు

కాసీసం ధాతుకాసీసం పాంసుకాసీస కేసరం,

---

* కాసీస మన్న అన్నభేది.

జీర్ణంబగుట, తంద్ర, యెల్లప్పుడు కంఠమునందు గుర్గురుశబ్దము-ఈలక్షణములు కలి యుండును. తేజస్సును నశింపఁజేయునట్టి యీసన్నిపాతము అభిన్యాస మనఁబడును.

దాహజ్వరలక్షణము

దాహః పిపాసా ముఖశోషణంచ ప్రలాపసంతాపమతీవ దుఃఖం,
మూర్ఛాపరిభ్రాంత్యుదరాగ్నిరోధ ఏతాని దాహజ్వరలక్షణాని.
(సిద్ధరసార్ణవే

తా. సర్వాంగతాపము, దప్పి, నోరెండుట, అసంగతముగా మాటలాడుట తాపము, కడుదుఃఖము, మూర్ఛ, తబ్బిబ్బులాడుట, అగ్నిమాంద్యము-ఈలక్షణములు గల దాహజ్వర మని తెలియవలయు.

అజీర్ణజ్వరలక్షణము

జ్వరజృంభణహిక్కాశ్చ మందాగ్నిర్జానునివ్యథా,
అమ్లస్స్వభావగంధశ్చాప్యజీర్ణజ్వరలక్షణమ్. (చరకే) 22

తా. జ్వరము, ఆవలింతలు, ఎక్కిళ్ళు, అగ్నిమాంద్యము, మోకాళ్ళ నొప్పు పులితేనుపులు-ఈలక్షణములుగలది అజీర్ణజ్వర మని తెలియవలయు.

భూతజ్వరలక్షణము

అపస్మారో విరూపాక్షో జ్వరోత్యంతప్రలాపనం,
అతీవ భోజనే వాంఛా రోమహర్షశ్చ గాయితా,
హాస్యంచ నర్తనం తంద్రా స్యా ద్భూతజ్వరలక్షణమ్. 22
(మాధవనిదానే

తా. అపస్మారము, వెఱ్ఱిచూపులు చూచుట, జ్వరము, మిక్కుటముగా వదరుట మిక్కుటముగా భుజించుటయం దిచ్ఛగలుగుట, శరీరము గగుర్పొడుచుట, పాడుట నవ్వుట, ఆడుట, తంద్ర-ఈలక్షణములుగలది భూతజ్వర మని తెలియవలయు.

అభిఘాతజ్వరలక్షణము

దూరవ్యాయామతోతీవ జాయతే జ్వరముత్కటం,
దాహస్సర్వాంగవైకల్యం స్వేదస్తంద్రా మతిభ్రమః. 22
శీతం తృష్ణాతిమోహాశ్చ ప్రలాపో హృది వేదనా,
శ్రమస్సంధిరుజాకాస శ్చాభిఘాతజ్వరాకృతిః. 22
(మాధవనిదానే

అన్యం మాల్యరసం పుష్పకాసీసం నేత్రభూషణమ్. 144

తా. కాసీసము, ధాతుకాసీసము, పాంసుకాసీసము, కేసరము, అన్యము, మాల్యరసము, పుష్పకాసీసము, నేత్రభూషణము అనునవి కాసీసనామంబులు.

కాసీసశుద్ధి

సకృద్భృంగాంబునా స్విన్నం కాసీసం నిర్మలం భవేత్. 145

తా. కాసీసమును గుంటగలగరాకురసముతో వండిన శుద్ధియగును.

కాసీససత్వపాతనము

చతుర్విధంతు కాసీసం రక్తపీతసితాసితం,
మర్దయే త్పిత్తవర్ణేన తిక్తకోశాతకీద్రవైః. 146
కాసమర్దద్రవైశ్చాపి మిత్రపంచకసంయుతం,
సత్వంచ యష్టికాయంత్రే ధ్మాతే సత్వం వినిశ్చితమ్. 147

తా. ఎఱుపు, పసపు, తెలుపు, నలుపు వర్ణభేదములవలన కాసీసము నాలుగువిధంబులు. వానిని మసిషి, గుజ్జము, నెమలి, ఆవు, మత్స్యము-అనువాని చేదులతో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ మర్దించి పిదప చేతిబీరాకురసము, కసివెందాకురసము, తేనె, నెయ్యి, వెలిగారము, గురివిందపలుకులు, బెల్లము అనువానితోడను మర్దించి బిళ్ళచేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూదిన నందు సత్వము వెడలును. (దానిని చూర్ణముచేసి పుటంబులిడిన సిందూరించును.)

కాసీసగుణము

కాసీస మమ్లం చక్షుష్యం కేశఘ్నం కుచరంజనం,
గర శ్లేష్మ హారం వాత వ్రణదోషవినాశనమ్. 148

తా. కాసీసము పుల్లగ, నేత్రహితకారిగ, వెంట్రుకల నశింపఁజేయునదిగ, స్తనరంజనకారిగ, విష, శ్లేష్మ, వాత, వ్రణదోషముల హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

గైరికభేదములు

గైరికం త్రివిధం తత్ర రక్తంస్యా త్పూర్ణగైరికం,
పాషాణగైరికం చైకం తేషాం పూర్వం గుణాధికమ్. 149

తా. రక్తగైరికము, పూర్ణగైరికము, పాషాణగైరికము అన *గైరికము మూడు విధంబులు. అందు మొదటిది గుణాధిక్యంబు గలదిగనుండును.

గైరికశుద్ధి

గైరికంతు గవాందుగ్ధై ర్భావితం శుద్ధిమాప్నుయాత్,

* గైరిక మన కావిఱాయి.

తా. గైరికము నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును.

గైరికసత్వపాతనము

గైరికం రక్తవర్గేణ పీతవర్గేణ భావితమ్. 150
సప్తాహం మర్దయే ద్యామం మిత్రపంచకసంయుతం,
ఆధ్మాతం యష్టికాయంత్రే సత్వం ముంచతి నిర్మలమ్. 151

తా. కావిరాయిని మంజిష్ఠ, కుంకుమపువ్వు, లక్క, దాడింబకాయ, రక్తచందనము, దాసనము, ఎఱ్ఱగన్నేరు అనురక్తవర్గములతోడను, కుసుంబ, మోదుగ, పసపు, మంజిష్ఠ, మ్రానిగోరింట అనుపీతవర్గములతోడను నేడేసిదినములు భావనజేసి తేనె, నెయ్యి, వెలిగారము, గురువిందపలుకులు, బెల్లము అనుమిత్రపంచకముతోడ నొకఝాము మర్దించి బిళ్ళజేసి యష్టికాయంత్రమునం దునిచి యూదిన నందు నిర్మలముగ సత్వము వెడలును.

గైరికగుణము

గైరికం మధురం నేత్రం దీపనం రక్తపిత్తజిత్;
వాంతి తాప విషఘ్నంచ రజస్తంభ బలప్రదమ్. 152

తా. కావిఱాయి మధురముగ, నేత్రహితకారిగ, అగ్నిదీపనకారిగ, రక్తపిత్తముల హరింపంజేయునదిగ, వాంతి, జ్వర, విషదోషముల బోకడచునదిగ, రజస్తంభనకారిగ, బలకారిగ నుండును.

అంజనభేదములు

పుష్ప నీల రస స్రోత సౌవీరపదపూర్వకం,
అంజనం పంచధా ప్రోక్తం లక్షణాదిక్రమేణచ. (చరకే) 153

తా. పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, రసాంజనము, స్రోతోంజనము, సౌవీరాంజనము అని అంజనములు లక్షణాదిక్రమమువలన నైదువిధంబులు.

టంకణ, శంఖ, వరాటాంజన, గైరిక, కాసీస, భుజగశుద్ధి

జంబీరాణాంద్రవేచైవ మాతపే ధారయే ద్దినం,
శుధ్యంతి టంకణం శంఖం వరాటాంజన గైరికమ్. 154
కాసీసం భుజగంచైవ శుద్ధం యోగేషు యోజయేత్,

తా. వెలిగారము, శంఖము, గవ్వలు, సౌవీరాంజనము, పుష్పాంజనము, నీలాంజనము, స్రోతోంజనము, రసాంజనము, కావిఱాయి, అన్నభేది, భూనాగము అనువానిని నిమ్మపండ్లరసములోవైచి యొకదినము సూర్యపుటంబిడిన శుద్ధియగును. అట్టివాని నౌషధములతో బ్రయోగింపంజనును.

అంజనపంచకశుద్ధి

అంజనాని విశుద్ధ్యంతి భృంగజస్వరసేన చ. 155

తా. పూర్వోక్త అంజనపంచకమును గుంటగలగరాకురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును.

అంజనపంచకగుణము

పుష్పాంజనం సితం శుద్ధం హిమం సర్వాక్షిరోగజిత్,
నీలాంజనం కృష్ణవర్ణం నేత్రదోషక్షయాపహమ్. 156
*రసాంజనంతు పీతాభం విష నేత్ర వికారనుత్,
స్రోతోఽంజనం పాండువర్ణం చక్షుష్యం సర్వరోగజిత్. 157
సౌవీరం రక్తవర్ణంచ నేత్రకండూ విషాపహం,

తా. పుష్పాంజనము తెల్లగ, శుద్ధముగ, శీతలముగ, సర్వ నేత్రరోగముల హరింపఁజేయునదిగనుండును. నీలాంజనము నల్లగ, నేత్రదోషము, క్షయము-వీనిని బోకడచునదిగ నుండును. రసాంజనము పచ్చగ, విషదోషమును, నేత్రరోగమును బోకడచునదిగనుండును. స్రోతోంజనము పాండువర్ణముగ, నేత్రహితకారిగ, సర్వరోగముల బోకడచునదిగ నుండును. సౌవీరాంజనము ఎఱ్ఱగ, కంటిదురదను, విషదోషమును హరింపజేయునదిగ నుండును.

శిలాజతూత్పత్తి

నిదాఘే ఘర్మసంతప్తా ధాతుసారం ధరాధరాః. 158
నిర్యాసవత్ప్రముంచంతి శిలాజతు ప్రకీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. పర్వతము యెండచే తపింపఁబడుటవలన నందలిధాతుసారము బంకవలె స్రవించిన శిలాజిత్తు అనంబడును.

శిలాజత్తుభేదము

శిలాజతు ద్విధా ప్రోక్తం గోమూత్రం గోరసాయనమ్. 159
కర్పూరపూర్వకంచాన్యద్రక్తంచ పాండురం పరం,

తా. గోమూత్రసిలాజిత్తు, కర్పూరసిలాజిత్తు అని సిలాజిత్తు రెండువిధములు, అందు మొదటిది గోమూత్రవర్ణతుల్యముగ నుండును. కర్పూరసిలాజిత్తు యెఱుపుగగాని, తెల్లగగాని యుండును. అందు తెల్లనిది శ్రేష్ఠంబు.

క్షారామ్ల గుగ్గులోపేత మాతపే స్థాపయే ద్దినమ్. 160

---

* రసాంజనోత్పత్తి యెట్లనిన.—దార్వీక్వాథ మజాక్షీరే పాదపక్వం యథా ఘనమ్, తదా రసాంజనం ఖ్యాతం నేత్రయోః పరమంహితమ్.

స్వేదయే ద్ఘటికామాత్రం శిలాజతు విశుద్ధ్యతి,

తా. సిలాజిత్తు, సర్జక్షారము, యవక్షారము, టంకణక్షారము, నిమ్మపండ్లరసము, గ్గిలచూర్ణము - వీనితో నొకదినము యెండలో భావనజేసి యొకగడియ వండిన ద్ధియగును.

కర్పూరసిలాజిత్తుశుద్ధి

కర్పూరశిలధాతుశ్చ మృణాళరసమర్దితః. 161
అథవోత్పలజై ర్యామం సమ్యక్ఛుద్ధి ర్భవిష్యతి,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తును తామరతూండ్ల రసముతోగాని, కలువగడ్డరసముతో గాని యొకఝాము మర్దించిన శుద్ధియగును.

గోదుగ్ధై స్త్రిఫలాక్వాథై ర్భృంగద్రావైశ్చ మర్దయేత్. 162
ఆతపే దినమేకైకం తచ్ఛుష్కం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కర్పూరసిలాజిత్తు నావుపాలు, త్రిఫలకషాయము, గుంటగలగరాకురసము- నితో నొకదినము యినుపఖల్వములో మర్దించి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతు పలమాత్రంచ మర్ద్యంచోత్పలజై రసైః. 163
ఆతపే ఘటికా స్సప్త శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. ఒక పలము సిలాజిత్తును కలువగడ్డరసముతో నేడుగడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

శిలాజతో ష్షోడశాంశం మృద్వీకా యష్టిచందనమ్. 164
నారికేళోదకం క్షిప్త్వా డోలాయంత్రేణ పాచయేత్,
తదుద్ధృత్యాతపే శోష్యం తత్తద్రోగానుపానతః. 165
సేవనా త్సర్వరోగఘ్నం కాంతి పుష్టి బలప్రదం,

తా. సిలాజిత్తునకు పదియాఱవభాగము దీపద్రాక్షను, యష్టిమధుకమును, శ్రీగంధమును గలిపి నారికెడపుకాయనీళ్ళతో డోలాయంత్రమున నుడికించి దానిం దీసి యెండనెండించి యనుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక శరీరకాంతిని, పుష్టిని, బలమును గలుగంజేయును.

శిలాజిత్తుగుణము

శుద్ధోఽయం గిరితప్తకందరభవః పాండు ప్రమేహ జ్వర
ప్లీహ శ్లేష్మ మరుద్భవాగ్ని సదన త్వగ్దోష శోషాపహః,
యక్ష్మోన్మాదక శోఫ శర్కర కృమి హృన్మూలామ్లపిత్తాపహో
నశ్యే చ్చోదర కామిలాశ్మరి జరాకృచ్ఛ్రాంచ పామాపహః. 166

తా. శుద్ధిజేయఁబడిన సిలాజిత్తు పాండువు, ప్రమేహము, జ్వరము, ప్లీహము, శ్లేష్మరోగము, వాతరోగము, అగ్నిమాంద్యము, కుష్టువు, శోష, రాజయక్ష్మ, ఉన్మాదము, శోఫ, శర్కర, కృమిరోగము, అోమ్మునొప్పి, మూలము, అమ్లపిత్తము, ఉదరము, కామిల, అశ్మరి, ముదిమి, మూత్రకృచ్ఛ్రము, గజ్జి వీనిని హరింపంజేయును.

అశుద్ధసిలాజతుదోషము

అశుద్ధం దాహమూర్ఛాంచ భ్రమపిత్తాస్రశోణితం,
శిలాజతు ప్రకురుతే మాంద్యమగ్నేశ్చ విడ్గ్రహమ్. 167

తా. అశుద్ధసిలాజిత్తు దాహము, మూర్ఛ, భ్రమ, పిత్తరక్తము, రక్తవికారము అగ్నిమాంద్యము, మలబద్ధకము మొదలగువానిని గలుగంజేయును.

శుద్ధశిలాజతుపరీక్ష

వహ్నౌ క్షిప్త్వా భవేద్యస్తు లింగాకారో హ్యధూమకః,
తృణాగ్రేణాంభసి క్షిప్తే హ్యధో గలతి తంతువత్. 168
గోమూత్రగంధం మలినం శుద్ధం జ్ఞేయం శిలాజతు,
సాధారణరసం కేచి ద్రసకర్మోపయోగిచ 169
పూర్వశాస్త్రానుసారేణ వక్ష్యతే లక్షణాదికం,

తా. అగ్నిపై వేసినపొగ వెడలకుండుట, పాకకాలమునందు లింగాకారమును జెందుట, తృణాగ్రముతో నెత్తి యుదకములో వేసిన తంతువలె క్రిందికి వ్యాపించుట, గోమూత్రమువంటివాసన వెడలుట-ఇట్టి లక్షణములవలన శుద్ధశిలాజతని తెలియవలయును. ఈసిలాజిత్తును సాధారణరసమని కొందఱువైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. కావున దీనిని రసస్థానమున నుపయోగింపంజనును.

సాధారణరసములు

కంపిల్లో లవణం గౌరీపాషాణో నవసాగరమ్. 170
దరదో వహ్నిజారశ్చ గిరిసిందూరమేవచ,
కేదారిశృంగి చేత్యష్టౌ సాధారణరసాస్స్మృతాః 171

తా. కంపిల్లము, సముద్రలవణము, గౌరీపాషాణము, నవాసాగరము, ఇంగిలీకము, వహ్నిజారము, గిరిసింధూరము, * కేదారశృంగి అను నీ యెనిమిదియు సాధారణ రసంబులు.

కంపిల్లనామములు

గిరిమృద్గైరికం ధాతూ రక్తాశ్మా రక్తశాంతికృత్. (నిఘంటౌ) 172

* ముదారసింగు.

తా. గిరిమృత్, గైరికధాతు, రక్తాశ్మ, రక్తశాంతి అనునవి కంపిల్లనామములు.

కంపిల్లభేదము

ఇష్టకాచూర్ణసంకాశం సవిరేకోపిహి కథ్యతే,
సౌరాష్ట్రదేశఖనిజం కంపిల్లమితి కీర్తితమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. సౌరాష్ట్రదేశముయొక్క గనియందు జనించినది కంపిల్ల మనంబడును: అది ఇటికపొడివలె నుండును. మఱియు నిదే విరేచనోపయుక్తంబుగ నుండును.

కంపిల్లశుద్ధి

స్వేద్యం హరీతకీసారే కంపిల్లం శుద్ధతాం వ్రజేత్,

తా. కంపిల్లమును చూర్ణముజేసి బట్టలో మూటగట్టి డోలాయంత్రమున కరక్కాయల రసముతోగాని, లేక కలితోగాని నుడికించిన శుద్ధియగును.

కంపిల్లగుణము

కంపిల్లకో విరేకీస్యాత్కటూష్ణో వ్రణనాశనః. 174
కఫకాసార్తి హారీచ జంతు కృమి హరో లఘు,

తా. కంపిల్లము విరేచనకారిగ, ఒకింత, కటూష్ణముగలదిగ, వ్రణము, దగ్గు, ఉబ్బసము, జంతువులు, కృములు-వీనిని హరింపంజేయునదిగ, లఘుకారిగ నుండును.

బోళశుద్ధి

పలమాత్రం కృష్ణబోళం రక్తంవా మర్దితం తతః. 175
ఆతపే కాంజకే యామం భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి,

తా. ఒకపలము నల్లబోళమునుగాని, లేక ఎఱ్ఱబోళమునుగాని కలితో మర్దించి యొకఝాము యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

మస్తకిశుద్ధి

జంబీరనీరకైర్యామం భావయే దాతపే తథా. 176
అథవా నరమూత్రేణ శుద్ధిర్భవతి మస్తకి,

తా. మస్తకిని నిమ్మపండ్లరసముతోగాని, లేక నరమూత్రముతోగాని యొకఝాము భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

కఫరిశుద్ధి

కఫరీం పలమాత్రంచ చూర్ణం కృత్వా విమర్దయేత్. 177
నరమూత్రే సప్తయామం డోలాయంత్రే పచేత్తథా,
గోమూత్రేణ ద్వియామంచ పాచయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్. 178

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయేత్కఫరీశుచిః,

తా. పలప్రమాణము కఫరిని నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టన మూటగట్టి నరమూత్రముతో నేడుఝాములును, గోమూత్రముతో రెండుఝాములును, డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును. లేక దాని నావునేతిలోగలిపి వండినను శుద్ధియగును.

మైలుతుత్థశుద్ధి

మయూరతుత్థం సంమర్ద్యం దధ్నాచ సహయోజయేత్. 179
లోహైస్తప్తం కృతంచాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయం,

తా. మైలుతుత్థమును పెరుగుతో మర్దించి బిళ్ళజేసి పెంకులో నునిచి వెచ్చజేసిన శుద్ధియగును.

తుత్థస్య టంకణం పాదం చూర్ణయే న్మధుసర్పిషా. 180
తుత్థేన మిశ్రితం ధ్మాతం కోష్ఠయంత్రే దృఢాగ్నినా,
ద్రావితం ముంచతీ సత్వం శుకతుండసమప్రభమ్. 181

తా. మైలుతుత్థమునకు నాలవభాగము వెలిగారము గలిపి చూర్ణముజేసి దానితో తేనె నెయ్యితోజేర్చి కోష్ఠయంత్రమునందిడి దృఢాగ్నిలో నునిచి యూదిన ద్రవించి యందు ఆసత్వము వెడలును. ఆసత్వము చిలుకముక్కు వన్నెతో సమానముగ నుండును.

పాలతుత్థశుద్ధి

పలమాత్రం క్షీరతుత్థం చూర్ణం కృత్వా విమర్దితం,
పటే బధ్వా శిలాచూర్ణ తోయే పాట్యం విశుధ్యతి. 182

తా. ఒకపలము పాలతుత్థమును నూరి చూర్ణముజేసి జమిలిబట్టలో మూటగట్టి సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును.

గవ్వలు, శంఖములు వీనిశుద్ధి

వరాట శంఖం గోమూత్ర కూశ్మాండకరసద్రవైః,
ఆమ్లే స్సకాంజికాభిశ్చ డోలాస్విన్నంచ శుధ్యతి. (ఆయుర్వేదే)

తా. గవ్వలు, శంఖములు వీనిని గోమూత్రము, గుమ్మడుకాయరసము, నిమ్మపండ్లరసము, కలి అనువానితో డోలాయంత్రమున వండిన శుద్ధియగును.

సర్జక్షారశుద్ధి

సర్జక్షారం కాంజికేన మర్దయే ద్ఘటికాద్వయం,
అథవా చ గవాం మూత్రే శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 184

తా. సర్జక్షారమును రెండుగడియలు కలితోగాని, లేక గోమూత్రముతోగాని మర్దించిన శుద్ధియగును.

సర్జక్షారగుణము

సర్జక్షారోఽగ్నిజననం గుల్మశూలనివారణమ్. 185

తా. సర్జక్షారము, అగ్నిమాంద్యము, గుల్మము, శూల-నీనిని హరింపఁజేయును.

యవక్షారశుద్ధి

యవక్షారం విమర్ద్యాథ తండులోదకమిశ్రితం,
ఆతపే ఘటికామాత్రం క్షిపే చ్ఛుద్ధిర్భవిష్యతి. 186

తా. యవక్షారమును పసిగడుగుతో నొకగడియ మర్దించి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

యవక్షారగుణము

దీపనం కఫవాతఘ్నం యవక్షారం వ్రణాపహం,

తా. యవక్షారము అగ్నిదీపనమును గలుగఁజేయుటయేగాక కఫ, వాత, వ్రణముల హరింపఁజేయును.

పంచలవణశుద్ధి

సైంధవం కాంజికే భావ్యం భవే చ్ఛుద్ధిర్ఘటీద్వయే. 187
అథవా ఛాగమూత్రేణ పాచితం శుద్ధిమాప్నుయాత్,
నింబనీరేణ సౌవర్చం భావయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్. 188
బిడాలవణకం తక్రే భావయే చ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్,
లవణం కాచకం జ్ఞేయం తింత్రిణీజల ఆతపే. 189
సముద్రలవణం లోష్ఠే తప్తం కుర్యా త్త్రియామకం,
సమ్యక్ఛుద్ధంభవేద్ద్రవ్యస్త్వౌషధేషుప్రయోజయేత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. సైంధవలవణమును రెండుగడియలు కలితో భావనజేసి యెండనెండించినను, లేక గొఱ్ఱెపంచితముతో వండినను శుద్ధియగును. సౌవర్చలవణమును నిమ్మపండ్లరసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. బిడాలవణమును పులిచల్లతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. కాచలవణమును చింతాకురసముతో భావనజేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును. సముద్రలవణమును పెంకులో బోసి మూడుయామములు వేయించిన శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధి జేయఁబడినవాని నౌషధములలో బ్రయోగింపందగును.

లవణాని క్షాళితాని సక్షారేణాంభసాతపే,
శోషితాని విశుధ్యంతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః. (మతాంతరే)191

తా. పంచలవణములక్షారోదకముతో గడిగి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

పంచలవణగుణములు

లవణం పంచధా భిన్నం సైంధవాదివిభేదతః,

సైంధవం చక్కణం స్నిగ్ధం ఘటకం శ్రేష్ఠముచ్యతే. 192
విశీర్యమాణఫలకం పాటలో నచ శస్యతే,
సైంధవం కఫవాతఘ్నం నిద్రాకుక్షిరుజాపహమ్. 193
సౌవర్చలం కృష్ణరక్తం గుల్మ శూల రుజాపహం,
కించిత్పిత్తం బిడా పాండు కుక్షిరోగ రుజాపహమ్. 194
కాచోత్థం కాచవర్ణం చ కుక్షిరోగ వినాశనం,
సాముద్రం కుక్షిరోగఘ్నం సర్వవాత వినాశనమ్. 195

తా. లవణములు సైంధవాది భేదములవలన ౫ విధంబులు. సైంధవలవణము నున్నగ, ఘనముగ, పలుకులుగ నుండును. ఇది ప్రశస్తమైనది. తనంతట తానే పలుకులై [1]పాటలవర్ణము గలదై యుండు సైంధవలవణ మప్రశస్తంబు. ఇది కఫ, వాత, నిద్ర, కుక్షిరోగముల బోకడచును. సౌవర్చలవణము కృష్ణరక్తవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక గుల్మ, శూలరోగముల హరింపజేయును. బిడాలవణము పాండురవర్ణముగ నుండుటయేగాక యొకింత పిత్తకారిగ నుండును. ఇది కుక్షిరోగము, శరీరపీడను బోకడచును. కాచలవణము కాచవర్ణముగలదిగ నుండుటయేగాక కుక్షిరోగమును బోకడచును. సముద్రలవణము కుక్షిరోగమును, సమస్తవాతరోగములను బోకడచును.

త్రికటుకశుద్ధి

శుంఠీం నిస్త్వక్కృతాంచాథ శిలాచూరం విలేపయేత్,
నిక్షిపే దాతపే యామం సమ్యక్ఛుద్ధిర్భవే ద్ధ్రువమ్. 196
వైదేహీం చిత్రకరసే [2]హ్యాతపే భావయే త్తథా,
సమ్యక్ఛుద్ధిర్భవే దేతాం రసయోగేషు యోజయేత్. 197
మరీచ మమ్ల తక్రేణ భావితం ఘటికాత్రయం,
లోహేతత స్తప్తకృతం శుద్ధిర్భవతి మారిచమ్. (చింతామణౌ) 198

తా. శొంఠిపై బెరడునుదీసి కొత్తసున్నము బట్టించి ఝాము యెండనెండించిన శుద్ధియగును. పిప్పలిని చిత్రమూలరసముతో రెండుగడియలు భావనజేసి యెండనెండించిన శుద్ధియగును. మిరియముల పులిచల్లతో మూడుగడియలు భావనజేసి పెంకులోబోసి వేయించిన శుద్ధియగును. ఇటుల శుద్ధిచేయఁబడినవానిని రసౌషధములయందు చేర్చికొనవలయును.

గజపిప్పలిశుద్ధి

కాంజికే భావితా యామం శుద్ధావారణ పిప్పలీ,

1 ఎక్కుడు తెలుపుకలిసిన ఎఱుపువర్ణము. 2 నిక్షిపే ద్ఘటికాద్వయమ్.

అజామూత్రేణ భావ్యేత శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్.

తా. గజపిప్పళ్ళను కలితోగాని, లేక మేకపంచితముతోగాని, నొకఝాము భావనచేసి యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

నల్లమందు శుద్ధి

గజకర్ణదలే బధ్వా హ్యఫేనం శోధయే ద్భిషక్,
డోలాయంత్రే పయఃపూర్ణే పాచితం యామమాత్రకమ్. 200

(సిద్ధసంగ్రహే)

తా. నల్లమందును బలురక్కసిపాకులో నునిచి మూటగట్టి యావుపాలతో డోలాయంత్రమున నొకఝాముపండిన శుద్ధియగును.

ఇంగువశుద్ధి

పద్మపత్రరసే యామ మాతపే భావితంవిదుః,
రామఠం శుద్ధిమాప్నోతి రసయోగేషు యోజయేత్. 201

(చింతామణౌ)

తా. ఇంగువను తామరపాకురసముతో నొకఝాము యెండలో భావనచేసిన శుద్ధియగును. అట్టిదానిని రసయోగములలో నునిచికొనందగును.

జీలకఱ్ఱశుద్ధి

ద్విజీరం కాంజికే తాపే క్షిపే ద్యామద్వయం పునః,
తతోఽగ్నినా క్వచి త్తప్తం కృత్వా శుద్ధిర్భవిష్యతి. 202

తా. జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ అను నీరెంటిని కలితో దడిపి రెండుఝాములు ఎండ నెండించి యొకింత వేయించిన శుద్ధియగును.

ఆముదపువిత్తులు, నేలదంతివిత్తులు వీనిశుద్ధి

గంధర్వహస్తబీజాని నారికేళోదకాంతరే,
యామమత్వక్పచేచ్ఛుద్ధి ర్దంతిబీజం పచేత్తథా. 203

తా. ఆముదపువిత్తులు, నేలదంతివిత్తులు-వీనిపైపొట్టు దీసి టెంకాయ నీటిలో నొకఝాముపండిన శుద్ధియగును.

ముష్టివిత్తులశుద్ధి

బీజాని విషముష్టేశ్చ ఛిల్లికామూలజే రసే,
పాచితం త్రిఘటీమాత్రం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 204

తా. ముష్టివిత్తుల నడ్డకత్తితో తునకలుగచేసి చిల్లువేళ్ళరసముతో మూడు గడియలు పండిన శుద్ధియగును.

తా. తనబలిమి నతిక్రమించి కడుదూరము నడుచుటచే నతిశయముగా జ్వరము జనించుట. ఇది అభిఘాతజ్వర మనఁబడు. దానియందు దాహము, సర్వాంగములయందు బలక్షయము, చెమట, తంద్ర, తబ్బిబ్బుమాటలు, శరీరశైత్యము, దప్పి, కడు మోహము, ప్రలాపము, హృదయమునందు వేదన, శ్రమ, కీళ్లయందు నొప్పి, దగ్గు ఇవి గలుగును.

తస్మిన్ జ్వరేతు పవనః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్,
సవ్యథా శోషవైవర్ణ్యం సరుజం కురుతే జ్వరమ్. 224

తా. అభిఘాతజ్వరమునందు వాతము తరుచుగా రక్తమును చెరిచి నొప్పి, శోష, వివర్ణత్వము, ఉపద్రవము వీనిని గలుగజేసి పిదప జ్వరమును కలుగఁజేయును.

విషమజ్వరలక్షణము

క్షుధామహాదాహభ్రమాజ్వరశ్చ క్షణంక్షణం శీతరుజామలాది,
ఊష్మాతిమూర్ఛావిషమప్రలాపశ్ఛర్దిశ్చహృద్రుక్క్లమశూలమోహః.
క్వచిద్దినేచ త్రిదినే చతుర్థే విషోవిదాహో వివిధజ్వరంస్యాత్,
ఏతచ్చ రూపం విషమజ్వరాణాం క్వచిద్దినే ద్విత్రిహిమంజ్వరశ్చ.226
(బాహటే)

తా. ఆఁకలి, కడుదాహము, భ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు జ్వరమువచ్చుట, చలి బట్టుట, మలమూత్రములు వెడలుట, శరీరము ఉష్ణముగనుండుట, కడుమూర్ఛ, తబ్బిబ్బు లాడుట, వాంతి, రొమ్మునొచ్చుట, బడలిక, శూల, మోహము, ఒకటవదినమునగాని మూడవదినమునగాని నాలుగవదినమునగాని విషమించి విదాహయుక్తమై పలువిధములుగ జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో రెండు లేక మూడుమార్లు చలిబట్టి జ్వరము వచ్చుట - ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు. (మఱియు దీనియందు అసాధ్య నాడులు కలిగియుండిన అసాధ్యంబనియు సాధ్యనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యంబనియు తెలియవలయు.)

క్షణేచోష్ణం క్షణేశీతం క్షణే జ్వరగతి స్తథా,
క్వచిద్దోఽగహిమంవాపి ద్వితీయంచ తృతీయకమ్. 227
చలం చాతుర్థికంవాపి విషమజ్వరలక్షణం, (నిత్యనాథీయే)

తా. క్షణములో ఉష్ణముగలుగుట, క్షణములో చలువపుట్టుట, క్షణములో జ్వరమువచ్చుట, ఒకదినములో రెండుమార్లేని మూడుమార్లేని నాలుగుమార్లేని విడిచి విడిచి చలివచ్చుట-ఈలక్షణములుగలది విషమజ్వర మని తెలియవలయు.

నేపాళశుద్ధి

నిస్త్వచంచైవ నేపాళం కుమారీరసజేనచ,
గుడోదకేన గోక్షీరైర్గోఘృతేన పృథక్పృథక్. 205
పాచితం శుద్ధిమాప్నోతి వైద్యశాస్త్రవినిశ్చితం,

తా. నేపాళముల పై పొట్టు నొలిచి యందలి యగరులు దీసి కలబందరసము, పానకము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి అనువానితో ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుడికించిన శుద్ధియగును.

వసనాభిశుద్ధి

విషంతు ఖండశః కృత్వా వస్త్రఖండేన బంధయేత్. 206
గోమూత్రమధ్యే నిక్షిప్య స్థాపయేదాతపే త్ర్యహం,
గోమూత్రంతు ప్రదాతవ్యం నూతనం ప్రత్యహం బుధైః.
త్ర్యహేఽతీతే తముద్ధృత్య శోషయేన్మృదువేషయేత్,
శుధ్యత్యేవం విషంచైవ యోగ్యం భవతి చార్తిజిత్. 208

తా. వసనాభిని తునకలుగ కత్తరించి బట్టలో మూటగట్టి యొకకుండలో వైచి అందు వసనాభి మునుఁగునటుల గోమూత్రము పోసి మూడుదినములు ఎండలో నుంచవలయును. మఱియు కుండయందలి గోమూత్రమును ప్రతిదినము దీసివేసి క్రొత్తగ గోమూత్రమును బోయుచుండవలయును. ఇటుల మూడుదినములుచేసి నాలవదినంబున వసనాభిని బైటికి దీసి ఎక్కుఁగ నెండించిన శుద్ధియగును. దీని నౌషధములయందు చేర్చునెడ జక్కఁగ చూర్ణముచేసి చేర్చవలయును. ఇది సర్వపీడల బోకడచును.

సర్వద్రవ్యశుద్ధులు

క్షీరాజ్యే గంధకం శుద్ధ్యే త్తాళం కూశ్మాండజైర్ద్రవైః,
ఆరనాళేన తుత్థంతు జంబీరామ్లే మనశ్శిలా. 209
మయూరతుత్థం లుంగామ్లే గోమూత్రేణ విషం హరేత్,
దంతిబీజాని పయసా కుళుత్థేనతు మాక్షికమ్. 210
అజామూత్రేణ వైక్రాంతం టంకణం కాంజికేనతు,
జంబీరామ్లేణ దుత్తూరం దరదం తేన శుధ్యతి.
తీక్ష్ణం గోమూత్రకైశ్శుధ్యే న్మండకం త్రిఫలారసైః,
కృష్ణేరిమేదో జంబూత్వ గ్రసైర్ధాత్రీఫలస్యచ. 212
ఆతపే శోషయిత్వాచాప్యయోవారితరం భవేత్,
గైరికంతు గవాందుగ్ధే భావితం శుద్ధముచ్యతే. 213

అంజనాని విశుధ్యంతి భృంగస్వరససేచనాత్,
నరమూత్రే చాఖువిషం పచేద్దోలాఖ్యయంత్రకే 214
యామమాత్రం విశోష్యాథ గోక్షీరే భావితం శుచిః,
గౌరీపాషాణకం పీతం రసబంధపురస్సరః. 215
హరిద్రాస్వరసే స్విన్నో యామేన పరిశుధ్యతి,

తా. గంధకము, ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి-వీనిలో నుడికించిన శుద్ధియగును. తాళకమును రేకులుగవొలిచి గుమ్ముడుకాయనీరులో నుడికించిన శుద్ధియగును. మైలుతుత్థమును కలితో నూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు కాల్చిన శుద్ధియగును. మణిశిలను నిమ్మపండ్లరసముతో నుడికించిన శుద్ధియగును. పాలతుత్థమును మాదీఫలరసముతో నూరి ఎఱ్ఱనగువఱకు గాల్చిన శుద్ధియగును. వసనాభిని గోమూత్రముతో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. (నేపాళములు) నేలదంతివిత్తులు వీనిని పైపొట్టుదీసి పాలతో నుడికించిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును ఉలవకట్టుతో నుడికించిన శుద్ధియగును. వైక్రాంతమును మేకమూత్రముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును కలితో నూరి కాల్చిన శుద్ధియగును. ఉమ్మెతవిత్తుల నిమ్మపండ్ల రసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యెండించిన శుద్ధియగును. ఇనుము గాని, లేక చిట్టెమును గాని గోమూత్రముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఉక్కును త్రిఫలకషాయముతో కాచిన శుద్ధియగును. ఇనుము ఉక్కు-వీనిని నల్లతుమ్మచెక్కరసము, నేరేడుచెక్కరసమును, ఉసిరికపండ్లరసము అనువానితో నూరి యెండనెండించిన శుద్ధియగును. పిదప దానిని చూర్ణముజేసి నీళ్ళపైపైచిన తేలును, కావిఱాయి నావుపాలతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. అంజనపంచకముల గుంటగలగరాకురసముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. ఉల్లిపాషాణమును నరమూత్రముతో నొకఝాము డోలాయంత్రమున వండి యావుపాలలో భావనజేసి యెండించిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును రసబంధపురసములతో నొకఝామువండి పసపునీరును చల్లి యావిరికొల్పిన శుద్ధియగును.

ద్రవ్యశుద్ధ, ఉపరసమాలిక

శాలిధాన్యామ్లసంఘృష్టమభ్రకం శుద్ధమిష్యతే. 216
విషం త్రిరాత్రముషితం గోమూత్రే శుద్ధమీరితం,
అఙ్గారైశ్చ గోమూత్రే క్షిపేత్తప్తాయసం మలమ్. 217
పురాతనం భూమికందం సప్తవారం విశుధ్యతి,
పలాశద్రవతాళాభ్యాం వంగం భస్మీభవేత్క్షణాత్. 218
శిలార్కదుగ్ధతో నాగం తామ్రమాజ్యేన గంధకాత్,
స్త్రీస్తన్యే హింగుళం తీక్ష్ణం తారం స్నుక్షీరతాపనాత్. 219
నాగభస్మశిలాభ్యాం తు హేమధాత్వాదయస్తథా,

అజామూత్రేణ లోహం తు శిలాగోమూత్రభావితా. 220
కఫరీ నరమూత్రేణ భావితా శుద్ధముచ్యతే,
మాక్షికం కదళీతోయైః పాచయేత్తు భిషగ్వరైః. 221
క్షీరేణ టంకణం చాథ గంధకం తు విపాచయేత్,
కూష్మాండనీరే తాళం చ తుత్థం జంబీరజైర్ద్రవైః. 222
దీప్యకంచూర్ణతోయేన గౌరీం జంబీరవారిణా,
సప్తాహం గవ్యతక్రస్థా విశుద్ధాస్యాదరాటికా. 223
గోక్షీరమాషయూషాభ్యాం భావ్యే హింగుళ టంకణే,
నిదిగ్ధికామృతా ముస్తా వాసారిష్టకమూలకైః. 224
త్రిఫలా క్వాథతోయేన గుగ్గులుం శోధయే ద్భిషక్,
అనుక్తానిచ సర్వాణి గోమూత్రేణ విభావయేత్. 225
జంబీరనీరైః స్సప్తాహం భావయిత్వా విశుధ్యతి, (ఆయుర్వేదే)

తా. అభ్రకమును వడ్లు, పులికడుగు - వీనితో రుద్దిన శుద్ధియగును. వసనాభిని గోమూత్రములో మూడుదినములు నానబెట్టిన శుద్ధియగును. ఇనుమును భూమిలోని ప్రాతచిట్టెమును, తానికట్టె నిప్పులో యేడుమార్లు కాచి యేడుమార్లు గోమూత్రముతో చల్లార్చిన శుద్ధియగును. వంగమును మోదుగరసము, తాళకము-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. నాగమును మణిశిల, జిల్లేడుపాలు-వీనితో నూరి పుటంబులిడిన భస్మంబగును. గంధకమును నేతితో నూరి తామ్రముపై లేపనముజేసి పుటంబులిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఇంగిలీకము చనుబాలతోనూరి పుటంబిడిన భస్మంబగును. వెండి సెట్టిగకాల్చి బొంతజెముడుపాలలో నద్దిన శుద్ధియగును. నాగభస్మము, మణిశిల-వీనితో స్వర్ణాదిధాతువులు భస్మంబులగును. లోహమును గొఱ్ఱెపంచితముతో పుటంబులిడిన భస్మంబగును. సిలాజిత్తు గోమూత్రముతో శుద్ధంబగును. కఫరిని నరమూత్రముతో భావనజేసిన శుద్ధియగును. మాక్షికమును అరటిరసముతో వండిన శుద్ధియగును. వెలిగారమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. గంధకమును పాలతో వండిన శుద్ధియగును. తాళకమును గుమ్మడుకాయనీటితో వండిన శుద్ధియగును. మైలుతుత్థమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. ఓమమును సున్నపునీళ్ళతో వండిన శుద్ధియగును. గౌరీపాషాణమును నిమ్మపండ్లరసముతో వండిన శుద్ధియగును. గవ్వల నావుచల్లతో నేడుదినములు వండిన శుద్ధియగును. ఇంగిలీకము, వెలిగారము-వీని నావుపాలతోను, మినుపకట్టుతోను భావనజేసిన శుద్ధియగును. గుగ్గిలమును ములక, తిప్పతీగె, తుంగముస్తెలు, అడ్డసరము, వేప అనువాని వేళ్ళరసముతోను, త్రిఫలకషాయముతోను వండిన శుద్ధియగును. మఱియు జెప్పంబడని సర్వద్రవ్యముల గోమూత్రము, నిమ్మపండ్లరసము - వీనిలో ప్రతిదానిచే నేడేసి దినములు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

[1]కంకుష్ఠభేదము

నాళీకం రేణుకంచేతి కంకుష్ఠం ద్వివిధం మతమ్. 226
నాళీకం పీతవర్ణం చా ప్యన్యం నీలం ప్రభం భవేత్,

తా. నాళీకము, రేణుకము అని కంకుష్ఠము రెండువిధంబులు. అందు పచ్చగ నుండునది నాళీకమనియు, నీలముగనుండునది రేణుకమనియు జెప్పంబడును.

కంకుష్ఠశుద్ధి

కంకుష్ఠం శుద్ధిమాయాతి త్రిధా విశ్వాంబుభావితమ్. 227

తా. కంకుష్ఠమును శొంఠిరసముతో మూడుమార్లు భావనజేసిన శుద్ధియగును.

కంకుష్ఠగుణము

కంకుష్ఠం తిక్తకటుకం [2]వీర్యేచోష్ణం ప్రకీర్తితం,
[3]వ్రణోదావర్తశూలఘ్నం గుల్మప్లీహగదాపహమ్. 228

తా. కంకుష్ఠము వగరు, కారము, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ (కడులేఖనకారిగ), వ్రణము, ఉదావర్తము, శూల, గుల్మము, ప్లీహము (రసదోషము, జంతువులు) వీనిని పోకడచునదిగా నుండును.

స్వర్ణాదిసర్వలోహ నామములు

శుద్ధం లోహం కనకరజతం భానులోహాశ్మసారం,
పూతిర్లోహద్వితయముదితం నాగవంగాభిధానమ్. 229
మిశ్రం లోహం పిత్తలం కాంస్యవర్తం
ధాతుర్లోహోక్త్మావికారాస్త్రక్తైతే. 230

తా. బంగారు, వెండి, తామ్రము, ఇనుము, రెండువిధములైన పూతిలోహములు, నాగము, వంగము అను నీయెనిమిది శుద్ధలోహంబులును, ఇత్తడి, కంచు, వార్తలోహము, ధాతులోహము అను నాలుగు మిశ్రలోహంబులును భూవికారంబులు.

స్వర్ణం తారం తామ్ర నాగం వంగం కాంతం చ తీక్ష్ణకం,
ముండాంత మష్టధాలోహం కాంస్యారం ఘోషకం త్రిధా. 231
ఉపలోహాః స్మృతాఖ్యాతా మండూరో ముండకిట్టకం,
ఏతద్ద్వాదశధాశోధ్యామార్యాస్తాప్యాఃపుటాదిషు. (మతాంతరే)

తా. బంగారు, వెడి, తామ్రము, నాగము, తగరము, కాంతము, ఉక్కు, ఇనుము అను నీయెనిమిది అష్టలోహంబులనియు, కంచు, ఇత్తడి, ఘోషకము అను నీమూ

---

1 కంకుష్ఠ మన ముదారుసింగు. 2 తీక్ష్ణోష్ణంచాతిలేఖనమ్. 3 గుల్మోదావర్త శూలఘ్నం రసజంతువ్రణాపహమ్.

డు లోహముతోడ నామద్వయముచే వెలయును. చుండూరము, ముండకిట్టమునుచిట్టెమును చేర్చుటచే నాలుగుగ నయ్యెడిలోహములు కృత్రిమలోహములనియు, ఉపలోహములని యు జెప్పంబడును. ఈపన్నెండువిధములైన లోహముల శుద్ధిజేసి పుటంబులిడుటచే భస్మము జేయందగును.

సర్వలోహశుద్ధి

త్రిక్షారం పంచలవణం తప్త్వాచామ్లేన భావయేత్,
కాంస్యారఘోషపత్రాణి తేనపత్రాణి లేపయేత్. 233

తా. సర్జక్షారము, యవక్షారము, వెలిగారము, పంచలవణములు-వీనిని నిమ్మపండ్ల రసముతో నూరి కంచు, ఇత్తడి, ఘోషము అనువాని రేకులపై లేపనముజేసి నిప్పులో గాచి నిమ్మపండ్లరసములో నద్దిన నవి శుద్ధియగును.

తైలే కుళుత్థే గోమూత్రే హ్యారనాళామ్ల తక్రకే,
స్వర్ణాదిసర్వలోహానాం శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 234

తా. బంగారుమొదలగు సర్వలోహరేకులకాచి నువ్వులనూనె, ఉలవకట్టు, గోమూత్రము, పుల్లనికలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేడుమార్లు నద్దిన నవి శుద్ధియగును. మఱియు సీసము, తగరము అను నీరెంటిని నేడేడుమార్లు కరిగించి నువ్వుల నూనె మొదలగువానిలో నేడేడుమార్లు పోసిన శుద్ధియగును.

సర్వలోహభస్మక్రమము

రుద్ధ్వా గజపుటే పక్త్వా శుద్ధమాయాతి నాన్యథా,
తామ్రపర్ణవదేతేషాం కృత్వా సర్వత్ర యోజయేత్. 235

తా. శుద్ధిజేయఁబడిన సర్వమైన లోహరేకులకు సమభాగముగ శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతోనూరి వానిపై లేపనముజేసి మూసలోనునిచి తామ్రమువలెనే గజపుటంబులిడిన సర్వలోహములు భస్మంబులగును. అట్టిభస్మముల సర్వప్రయోగములయందునిచికొనందగును.

నవలోహవివరము

సువర్ణం రజతం తామ్ర మయో నాగం చ వంగకం,
రీతికా కాంస్య వర్తాని లోహా నవ తథా విదుః. 236

తా. సువర్ణము, రజతము, తామ్రము, ఇనుము, సీసము, తగరము, ఇత్తడి, కంచు, వర్తలోహము అనునవి నవలోహంబులు.

సువర్ణనామములు

స్వరం సువర కనకోజ్జ్వలకాంచనాని
కల్యాణహాటకహిరణ్యమనోహరాణి,

గాంగేయ గైరిక మహారజతాగ్నివీర్య
రత్నాంగహేతుతపనీయకభాస్కరాణి. (నిఘంటౌ) 237

తా. స్వర్ణము, సువర్ణము, కనకము, ఉజ్జ్వలము, కాంచనము, కల్యాణము, హాటకము, హిరణ్యము, మనోహరము, గాంగేయము, గైరికము, మహారజతము, అగ్నివీర్యము, రత్నాంగహేతు, తపనీయకము, భాస్కరము అనునవి సువర్ణ నామంబులు.

జాంబూనదం జాతరూపం హిరణ్యం హేమ హాటకం,
చామీకరం చారుపుష్పం సువర్ణ స్వర్ణ కాంచనమ్. 238
తపనీయం శాతకుంభం రుక్మం కనక మేవచ,
మహారజత మాగ్నేయం గాంగేయంభర్మకర్బురమ్.(మతాంతరే)239

తా.జాంబూనదము, జాతరూపము, హిరణ్యము, హేమము, హాటకము, చామీకరము, చారుపుష్పము, సువర్ణము, స్వర్ణము, కాంచనము, తపనీయము, శాతకుంభము, రుక్మము, కనకము, మహారజతము, ఆగ్నేయము, గాంగేయము, భర్మము, కర్బురము అనునవి సువర్ణ నామంబులు.

సువర్ణశుద్ధి

సువర్ణం రక్తమృత్స్నాచ లేపితం తాప్యశుధ్యతి,
తత్సువర్ణం దళం కృత్వా సూక్ష్మం కుర్యా ద్విచక్షణః. 240
జంబీరనీరేణ హేమమాక్షీకం మర్దితం భిషక్,
తద్దళే లేపితం దంతిపుటం దేయం శరావకే. 241
భస్మీభవతి శీఘ్రేణ నాత్ర కార్యా విచారణా,

తా. బంగారు నెఱ్ఱమన్నులో పొదిగి కొలిమిలో నూదిన శుద్ధియగును. పిదప దానిని సన్నపురేకులుగ జేయించి దానిపై హేమమాక్షికమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి దానిపై మఱియొకమూకుడునుమూసి మూడు చీలమన్నులిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బంగారము భస్మంబగును.

సువర్ణసిందూరవిధి

తద్భస్మ రవిదుగ్ధేన చాశ్వత్థత్వగ్ద్రవేణచ. 242
హింగుళం భస్మతుల్యంచ దత్వా తుల్యం విమర్దయేత్,
మర్కటీమూరజద్రావైర్ద్రావైః సపాదిర సేనచ. 243
మర్దయే చ్చతుశోయామాన్ పుటః మారణ్యకోత్పలైః,
కరిసంజ్ఞం పంచదేయం సిందూరం భవతి ధ్రువమ్. 244

తా. ఆబంగారు భస్మమును జిల్లేడుపాలతోను, రావిచెక్కల రసముతోను

మర్దించి యీబంగారుభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమునుజేర్చి ఖల్వములో నునిచి తీటకోవెల వేళ్ళరసము, హంసపాదియాకురసము అనువానితో నాలుగుఝాములు మర్దించి పిరుపిడకలతో నైదుగజపుటంబులిడిన సువర్ణము శీఘ్రముగ సిందూరించును.

ప్రకారాంతరసువర్ణభస్మము

శుద్ధం స్వర్ణదళం కృత్వా చేక్షుకస్వరసేనచ,
గంధకం మర్దితం చాత్ర దళేకుర్యా ద్విలేపనమ్. 245
ఆతపే తాపయే త్తీవ్రే తద్విలేప్య ముహుర్ముహుః,
అరణ్యోత్పలకే దత్వా పుటమేకం శరావకే.
గంధం తత్సర్వపాదాంశం పునర్దత్వేక్షుకేరసే,
పునఃపుటత్రయేపాచ్యం భస్మీభవతి హాటకమ్. 247

తా. శుద్ధిజేసినబంగారును రేకులుగ జేయించి వానిపై శుద్ధిజేసిన గంధకమును చెఱుకు రసముతోనూరి లేపనముజేసి యెండ నెండించవలయును. ఇటుల నేడుమార్లు లేపనముజేసి యెండించి మూకుడులోనునిచి చీలమన్నులిచ్చి పిరుపిడకలతో నొకగజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి యీరేకులకు నాలవభాగము శుద్ధిజేసినగంధకమును గ్రహించి చెఱుకు రసముతోనూరి యేడుమార్లు పట్టించి యెండించి పిరుపిడకలతో మూడుగజ పుటంబులిడిన బంగారు భస్మంబగును. (ఇట్టిభస్మము క్షయరోగములయం దుపయోగింపదగును.)

స్వర్ణభస్మము

హేమ్నః పాదం మృతం సూతం పిష్ట మమ్లేన కేనచిత్,
పత్రే లిప్త్వా పుటేతచ్చా దష్టభి ర్మ్రియతే ధ్రువమ్. (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిచేసిన బంగారును రేకులుజేయించి సన్నముగ, టంకణపురేకులవలె సూక్ష్మముగ కత్తిరించి దానికి నాలవభాగము రసభస్మమునుజేర్చి నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి రేకులపై లేపనముజేసి యెండించి ప్రమిదెలసంపుటములో నునిచి చీలమన్ను లిచ్చి పుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి యీసువర్ణపురేకులకు నాలవభాగము రసభస్మముగలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో మరల మర్దించి ఎనిమిదిపుటంబులిడిన సువర్ణము శుద్ధభస్మంబగును.

(శుద్ధిజేసిన బంగారు ఒకభాగము, శుద్ధిజేసిన రసభస్మము రెండుభాగములు - ఇటుల వీని నేకముజేసి యుదకముతో మర్దించి యందలి నీటిని వడిపి ముద్దచేసి దాని కర్థభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి ప్రమిదలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి పుటంబిడిన భస్మంబగును. పిదప దానికి నాలుభాగము శుద్ధిజేసిన గంధకమును, ఇంగిలీకమునుజేర్చి రెండుపుటంబులిడిన బంగారము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

స్వర్ణద్రుతి

ఇంద్రగోపకసూతంతు దేవదాలీఫలద్రవైః,
భావితంచైకవింశాహం ద్రుతే హేమ్ని ప్రదాపయేత్. 249
కించిత్కించిత్సమాయాతి యావ త్తిష్ఠతి సూతవత్,

తా. ఇంద్రగోపపురుగులు, పాదరసము-వీనిచూర్ణమును దేవదాలీఫలరసముతో ౨౧ మార్లు భావనజేసి పిదప సువర్ణభస్మమును కరిగించి రసమువలె ద్రుతియగువఱకు నా చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండవలయును.

సువర్ణభస్మగుణము

మూర్ఛోన్మాదౌచ యక్ష్మాణం గ్రహణీంచ విశేషతః. 250
నాశయే త్సర్వరోగాంశ్చ సాధ్యాసాధ్యాంశ్చ దుస్తరాన్,
తత్తద్రోగానుపానేన ప్రయుంజీత భిషగ్వరః. (ఆయుర్వేదే) 251

తా. సువర్ణభస్మము నాయారోగానుపానములతోడ నొసంగిన అసాధ్యంబులై సాధ్యాసాధ్యంబులుగ నుండు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక మూర్ఛ, ఉన్మాదము, రాజయక్ష్మ, గ్రహణి అనువానిని విశేషముగ హరింపంజేయును.

సువర్ణంతు భవే త్స్వాదు తిక్తం స్నిగ్ధం హిమం గురు,
బుద్ధివిద్యా స్మృతికరం విషహారిరసాయనమ్. (గ్రంథాంతరే) 252

తా. శుద్ధసువర్ణభస్మము వగరుగ, శీతకారిగ, జడముగ, బుద్ధి, విద్యాస్మృతుల గలుగంజేయునదిగ, రసాయనముచలన విషమును బోకడచునదిగ నుండును.

స్వర్ణభస్మహరరోగములు

ఏతద్భస్మసువర్ణజం కటు ఘృతోపేతం ద్విగుంజోన్మితం
లీఢం హంతి నృణాం క్షయాగ్నిసదనం శ్వాసంచ కాసారుచిం,
ఓజోధాతువివర్ధనం బలకరం పాండ్వామయధ్వంసనం
పథ్యం సర్వవిషాపహం గరహరం దుష్టగ్రహణ్యార్తిజిత్. 253

తా. సువర్ణభస్మములో రెండుగురిగింజలయెత్తును కటుకరోహిణి ఘృతము అనువానితోడ సేవించిన క్షయాగ్నిమాంద్య, శ్వాస, కాసారుచుల హరింపంజేయుటయేగాక జోవృద్ధిని, ధాతువృద్ధిని, బలమును, శరీరారోగ్యమును గలుగంజేసి పాండువు, సర్వవిషదోషము, కృత్రిమవిషదోషము, దుష్టగ్రహణి అనువానిని హరింపంజేయును.

సువర్ణభస్మగుణము

స్నిగ్ధం మేధ్యం విష గరహరం బృంహణం వృష్యమగ్ర్యం
యక్ష్మోన్మాదప్రశమనపరం రోగజాలప్రమాథి,

మేధా బుద్ధి స్మృతి సుఖకరం సర్వనేత్రామయఘ్నం
రుచ్యందీప్తప్రశమనపరం స్వాదుపాకం సువర్ణమ్. (నిత్యనాథీయే)

తా. సువర్ణభస్మము స్నిగ్ధముగ, పరిశుద్ధముగ, విష కృత్రిమవిషముల బోకడచునదిగ, శరీరపుష్టికారిగ, కమువీర్యవృద్ధికారిగ, రాజయక్ష్మోన్మాదముల హరింపంజేయునదిగ, రోగసమూహమును బోకడచునదిగ, మేధ బుద్ధి స్మృతి సుఖముల గలుగంజేయునదిగ, సర్వనేత్రరోగముల బోకడచునదిగ, రుచికారిగ, అగ్నిమాంద్యమును బోకడచునదిగ, పాకమువలన రుచికరముగ నుండును.

అశుద్ధసువర్ణభస్మగుణము

సౌఖ్యం వీర్యం బలం హంతి రోగం వర్ణం కరోతి చ,
అశుద్ధ మమృతం స్వర్ణం తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్. 255

తా. అశుద్ధమైన సువర్ణభస్మము సౌఖ్య వీర్య బలముల బోకడచుటయేగాక రోగమును, దుష్టమైన వర్ణమును గలుగంజేయును. కావున బాగుగ శుద్ధిజేయఁబడిన సువర్ణము నే భస్మముచేయవలయును.

హేమపరీక్ష

ఘర్షే కుంకుమసంకాశం ఛేదే సిందూరసన్నిభం,
శిరీషపాక కందాహే మార్దవే సికతోపమమ్. 256
స్వాదు స్నేహ నిభం స్నిగ్ధం పారదేన సమం గురు,
బహుమూలమితి ఖ్యాతం స్వర్ణం షడ్విధలక్షణమ్. 257

తా. ఒరసినకుంకుమవలె నెఱ్ఱగనుండుట, ఛేదించిన సిందూరమువలె నుండుట, కాచిన దిరసెన పుష్పమువంటి పాకముగలదై యిసుకవలె మృదువుగనుండుట, రుచి మెఱపు స్నిగ్ధముగలదిగ నుండుట, పాదరసమువలె బరువుగ నుండుట, వెల యధికముగ నుండుట-ఈయాఱులక్షణములు స్వర్ణమునం దుండును.

రజతనామములు

రూప్యకం రజతం తారం త్రపుభీ రుధిరాహ్వయం,
కలధౌతం తప్తరూపం రుధిరం చంద్రహాసకమ్. (నిఘంటౌ) 258

తా. రూప్యకము, రజతము, తారము, త్రపుభి, రుధిరాహ్వయము, కలధౌతము, తప్తరూపము, రుధిరము, చంద్రహాసకము అనునవి రజతనామంబులు.

రజతశుద్ధి

అథ రౌప్యదళం పంథ్యా కర్కోటీ కందకద్రవైః,
భావితం సప్తవారంచ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. (చింతామణౌ) 259

తా. వెండిరేకుల కొలిమిలో కాచి గొడ్డుకాకరగడ్డరసముతో నేడుమార్లు అద్దిన శుద్ధియగును.

రజతభస్మము

తచ్ఛుద్ధం రజతం కృత్వా దళం సూక్ష్మం భిషగ్వరైః,
సీమంతినీస్తన్యదుగ్ధే మర్దితం కాకమాక్షికమ్. 260
విలేపితం తథాశోష్యం పుటమేకంచ మూషయా,
పాచ్యం వారణసంజ్ఞేన భస్మీభవతి నిశ్చయమ్. 261
అథవా స్వర్ణవత్కుర్యాద్రౌప్యం భస్మీ భవేద్ధ్రువం,

తా. శుద్ధిజేసిన సన్ననివెండిరేకులపై కాకమాక్షికమును చనుబాలతో మెత్తగనూరి పలుమారు పూసి యెండించి వజ్రమూషములో నునిచి ఏరుపిడకలతో గజపుటంబిడిన వెండి భస్మంబగును. లేక బంగారువలెనే పుటంబులిడినను వెండి భస్మంబగును.

* రజతసిందూరము

సమం తద్భస్మదరదం బర్బరాణాం శృతంజలమ్. 262
అర్కక్షీర వటక్షీరై ర్హంసపాది దురాలభాః,
గుడోదకైః పృథఙ్మర్ద్యం పృథక్సప్తపుటంగజే, 263
సిందూరం భవతి జ్ఞేయం సర్వకర్మసు యోజయేత్,

తా. రజతభస్మమునకు సమముగ శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకమును జేర్చి తుమ్మచెక్కకషాయము, జిల్లేడుపాలు, మఱ్ఱిపాలు, హంసపాదియాకురసము, దూలగొండివేళ్ళరసము, బెల్లపురసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకదినముచొప్పున మర్దించి ఏడు గజపుటంబులిడిన రజతభస్మము సిందూరించును.

రజతద్రుతి

శతధా నరమూత్రేణ భావయే ద్దేవదాళికామ్. 264
తచ్చూర్ణవాపమాత్రేణ ద్రుతిస్స్యా త్స్వర్ణతారయోః,

తా. దేవతాడిని నరమూత్రముతో నూరుమార్లు భావనజేసి దానిచూర్ణమును రజతభస్మములో పలుమారు వేయుచు నూదుచుండిన బంగారు, వెండి-వీనియందు ద్రుతి వెడలును.

రౌప్యభస్మానుపానములు

భస్మీభూతం రజతమమలం తత్సమం వ్యోషభాను
స్సర్వైస్తుల్యం త్రికటుకవరం సారమాజ్యేన యుక్తం,

1 రజత మన వెండి.

విషమజ్వరోత్పత్తి కారణము

దోషోల్పోహితసంభూతో జ్వరోత్సృష్టస్యవా పునః. 228
ధాతు మన్యతమం ప్రాప్య కరోతి విషమజ్వరం, (మతాంతరే)

తా. జ్వరవిముక్తునికి అహితాహారాచారాద్యపథ్యసేవనలచే దోషము జనించు. దోషము మరల కొంచెము వృద్ధిచెంది రసాదిసప్తధాతువులలో నేదైనా నొకదానిని నాశ్రయించి ఉత్పత్తిలోనే తృతీయాది విషమజ్వరములను గలుగజేయు. దోషము ఉత్పత్తికాలములో అల్పముగ నుండి కాలవిశేషమువలన బలవత్తరమై జ్వరము గలుగజేయు. బలవత్తరముగనుండిన నిత్యజ్వరమును గలుగజేయు.

ధాతుస్థానగతైర్దోషై ర్జాయంతే విషమజ్వరాః (ఆయుర్వేదే)

తా. దోషములు రసాదిసప్తధాతుగతంబులైన విషమజ్వరములు జనించు.

విషమజ్వరభేదము

సంతతస్సతతోఽన్యేద్యు స్తృతీయక చతుర్థకౌ, (ఆయుర్వేదే)

తా. సంతతము, సతతము, అన్యేద్యు (అనఁగా ద్వ్యాహికము), తృతీయకము (అనఁగా త్ర్యాహికము), చతుర్థకము (అనఁగా చాతుర్థికము) అని విషమజ్వరములు ఐదు విధంబులు. (దోషము రసగతంబైన సంతతజ్వరమును గలుగజేయు. రక్తగతంబయిన సతత జ్వరమును గలుగఁజేయు. మాంసగతంబైన ద్వ్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. మేదోగతంబైన త్ర్యాహికజ్వరమును గలుగజేయు. అస్థిమజ్జాగతంబైన అనేకరోగములతో గలసి మృత్యుతుల్యముగనుండు చాతుర్థికజ్వరమును గలుగజేయు.)

రసాశ్రితస్సంతతకో దివారాత్రం నముంచతి. 230
అహోరాత్రే సతతకో ద్వౌకాలా వనువర్తతే,
అన్యేద్యుష్క స్త్వహోరాత్ర ఏకవారం ప్రవర్తతే. 331
తృతీయక స్తృతీయేహ్ని చతుర్థేహ్ని చతుర్థకః,
ముక్తేన్యేహ్ని చతుర్థోసౌ చాతుర్థిక విపర్యయః. 232

తా. రసధాతువు నాశ్రయించి ౭, ౧౦ లేక ౧౨ దినములవఱకు ఱేయుంబగలు విడువకుండుజ్వరము సంతత మనఁబడును. అహోరాత్రమధ్యములో రెండుమార్లు(అనఁగా పగలు రెండుమారులుగాని, రాత్రి రెండుమార్లుగాని, లేక పగలు ఒకమారుగాని రాత్రి ఒకమారుగాని, ఒకపూటలో రెండుమార్లుగాని) వచ్చుజ్వరము సతత మనఁబడు అహోరాత్రమధ్యములో ఒకమారువచ్చుజ్వరము అన్యేద్యుష్క మనఁబడు. మూఁడు దినముల కొకమారువచ్చు జ్వరము తృతీయక మనఁబడు. నాల్గుదినముల కొకమారు వచ్చు

లీఢం ప్రాతః క్షపయతి నృణాం యక్ష్మ పాండూదరార్శ
శ్శ్వాసా న్కాసాన్ తిమిరజ హారం పిత్తరోగా నశేషాన్.

తా. నిర్మలమైన రజతభస్మమునకు సమముగ అభ్రకమును, తామ్రమును వానికన్నిటికి సమముగ త్రికటుకచూర్ణమును, నెయ్యిగలిపి ప్రాతఃకాలమున సేవిం క్షయము, పాండువు, ఉదరము, అర్శస్సు, శ్వాసము, కాసము, తిమిరరోగము, రోగము-వీనిని హరింపఁజేయును.

రౌప్యభస్మగుణము

రౌప్యం శీతం కషాయం చ స్నిగ్ధం వాతహరం గురు,
రసాయనవిధానేన సర్వరోగాపహారకమ్. 2

తా. రజతభస్మము శీతకారిగ, కషాయముగ, స్నిగ్ధముగ, వాతమును హరిం జేయునదిగ, బరువుగ, రసాయనమువలన సర్వరోగముల హరింపఁజేయునదిగ నుండు

రౌప్యం స్నిగ్ధం కషాయామ్లం విపాకే మధురం పరం,
వయస స్థాపనం వృష్యం లేఖనం వాతపిత్తజిత్. (రసరత్నాక

తా. రజతము స్నిగ్ధముగ, కషాయముగ, పుల్లగ, విపాకమువలన మధురరస గలదిగ, విరేచనకారిగ, వయస్థాపనకారిగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, లేఖనక్రియం జేం నదిగ, వాతపిత్తముల బోకడచునదిగ నుండును.

రౌప్యం విపాకమధురం తువరామయఘ్నం
శీతం సరం పరమలేఖనకంచ వృష్యం,
స్నిగ్ధంచ వాత కఫజి జ్జఠ రాగ్నిదీప్తే
ర్బల్యప్రదం స్థిరవయస్కరణంచ హృష్యమ్. (ఆయుర్వేదే) 2

తా. రజతము విపాకమువలన మధురముగ, ఒగరుగ, రోగమును బోకడ నదిగ, శీతలముగ, విరేచనకారిగ, ఉత్తమమైన లేఖనక్రియాకారిగ, వీర్యవృద్ధికారి స్నిగ్ధముగ, వాతకఫముల హరింపఁజేయునదిగ, జాఠరాగ్నికి దీపనమును గలుగంజేం నదిగ, బలకారిగ, వయస్థాపనకారిగ, సుఖకారిగ నుండును.

అశుద్ధరౌప్యభస్మగుణము

ఆయు స్సుఖం బలం హంతి తారం వీర్యంచ శుక్రజిత్,
అశుద్ధ మమృతం తారం శుద్ధం కార్యమతో బుధైః. 2

తా. అశుద్ధరజతభస్మము ఆయువు, సుఖము, బలము, వీర్యము, శుక్రము వీనిని బోకడచును. కావున దానిని శుద్ధముగనే జేయవలయును.

* తామ్రనామములు

తామ్ర మౌదుంబరం శుల్బం పవిత్రం బ్రహ్మవర్ధనం,
రక్తలోహం మ్లేచ్ఛముఖం త్ర్యంబకం మిహిరాహ్వయమ్. 270
(నిఘంటౌ)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, పవిత్రము, బ్రహ్మవర్ధనము, రక్తలోహము, మ్లేచ్ఛముఖము, త్ర్యంబకము, మిహిరాహ్వయము అనునవి తామ్రనామంబులు.

తామ్ర మౌదుంబరం శుల్బం తపనేష్ట ముదుంబరం,
త్ర్యంబకం చానువిందం చ రవిలోహం రవిప్రియమ్.(గ్రంథాంతరే)

తా. తామ్రము, ఔదుంబరము, శుల్బము, తపనేష్టము, ఉదుంబరము, త్ర్యంబకము, అనువిందము, రవిలోహము, రవిప్రియయు అనునవి తామ్రనామంబులు.

తామ్రదోషము

అశుద్ధతామ్రం వక్ష్యామి తామ్రం నైవ మహావిషం,
విషస్యైకదోషస్స్యా దష్టౌ దోషాశ్చ శుల్బకే. 272
భ్రమో మూర్ఛా విదాహశ్చ ఛర్ది క్లేదన స్వేదనే,
సంతాపశ్చారుచిశ్చాష్టౌ శుల్బేదోషాభవంతితే. (సిద్ధవిద్యాభూః)273

తా. అశుద్ధతామ్రమున భ్రమ, మూర్ఛ, విదాహము, ఛర్ది, క్లేదము, స్వేదము, సంతాపము, అరుచి అను నెనిమిదిదోషంబులుండును. అట్లగుటచే నొకేదోషముగలవిషము నకన్న తామ్రమే విషంబు.

అశుద్ధతామ్రదోషము

అశుద్ధతామ్ర మాయుఘ్నం కాంతిఘ్నం సప్తధాతుహా,
వాంతి మూర్ఛా భ్రమోద్రేక నానారుక్కుష్ఠ శూలకృత్. 274

తా. అశుద్ధతామ్రమువలన ఆయుఃక్షయము, కాంతి నశించుట, రసరక్తమాంస త్వక్శుక్లమేదోమజ్జ లను సప్తధాతునాశనము, వాంతి, మూర్ఛ, భ్రమ, నానావిధ రోగములు, కుష్ఠువు, శూల గలుగును. అట్లగుటచే దానిని శుద్ధిజేయవలయును.

తామ్రశుద్ధి

తైల తక్రాదిశుద్ధస్య తద్దోషవినివృత్తయే,
శుల్బస్య శోధనం ప్రాజ్ఞైర్విశేషా త్సముదాహృతమ్. 275

---

* తామ్ర మన రాగి.

స్నుహ్యర్క క్షీర లవణ కాంజికై స్తామ్రపత్రకం,
లిప్త్వా ప్రతాప్య నిర్గుండీరసై స్సించే త్పునఃపునః. 2
వారాద్ద్వాదశదాహత్వం లేపనా త్తామ్రసించనాత్,
(చికిత్సాసారసిద్ధసంగ్రహే

తా. ఖరీదుదడ్లనుగాని, వారాణసిచెంబులనుగాని రేకులుగజేయించి కొ
ంగ్గొకాచి నువ్వులనూనె, పులిచట్ల మొదలగువానిలో నద్దుటచే తామ్రదోషమును కడచి పిదప బొంతజెముడుపాలు, జిల్లేడుపాలు, పంచలవణములు, కలి - వీనిని ఆ కులపై ప్రత్యేకప్రత్యేకముగబూసి యెండించి కొంమిలోకాచి వావిలియాకురసము నద్దవలయును. ఇటుల ప్రతిదానిని బూసి కాచి ౧౨ మార్లు అద్దిన తామ్రము శు బగును. (మఱియు తామ్రమును ౧౨ మార్లు కాచి చింతాకురసములోను, తామ్రము హేమాక్షికమును నూరి పట్టించి వావిలాకురసములోను నద్దవలయును.)

తామ్రశుద్ధి

గోమూత్రేణ పచేద్యామం తామ్రపత్రం దృఢాగ్నినా. 2
శుధ్యతే నాత్ర. సందేహో మారణం కథ్యతేఽధునా,

తా. తామ్రపురేకుల గోమూత్రములోవైచి దృఢాగ్నితో నొకఝాము కా శుద్ధియగును. ఇక దానిమారణమును వచియించెదను.

తామ్రభస్మము

సూక్ష్మాణి తామ్రపత్రాణి కృత్వా సంస్వేదయేద్బుధః. 2
వాసరత్రయ మమ్లేన తతఃఖల్వే వినిక్షిపేత్,
పాదాంశం గంధకం దత్వా యామ మమ్లేన మర్దయేత్. 2
తతఉద్ధృత్య పత్రాణి లేపయే ద్ద్విగుణేనచ,
గంధకే నామ్లపిష్టేన తస్యకుర్యాచ్చ గోళకమ్. 2
తతఃపిష్ట్వాచ మీనాక్షీం చాంగేరీం వా పునర్నవాం,
తత్కల్కేన బహిర్గోళం లేపయే ద్వ్యంగుళోన్మితమ్. 2
ధృత్వా తద్గోళకం భాండే శరావేణచ రోధయేత్,
వాలుకాభిః ప్రపూర్యాథ విభూతిలవణాంబుభిః. 2
ధృత్వా భాండే ముఖే ముద్రా తతశ్చుల్ల్యాం విపాచయేత్,
క్రమవృద్ధ్యాగ్నినా సమ్య గ్యావద్యామ చతుష్టయమ్. 2
స్వాంగశీతం సముద్ధృత్య మర్దయే త్సూరణద్రవైః,
యామైకం గోళకం తచ్చ నిక్షిపే త్సూరణోదరే. 2

మృదోపలేపః కర్తవ్యో సర్వతోఽంగుళమాత్రకః,
పాచ్యం గజపుటే క్షిప్తం మృతం భవతి నిశ్చితమ్. 285
వమనంచ విరేకంచ భ్రమం క్లేద మథారుచిం,
విదాహ స్వేహ ముత్క్లేదం న కరోతి కదాచన. 286

తా. తామ్రమును పలచగ రేకులజేయించి మూడుదినములు నిమ్మపండ్లరసములో నుడికించి యందుండి దీసి ఖల్వములో నునిచి దానికి నాలవభాగము గంధకమును గలిపి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకఝామము మర్దించి యాతామ్రరేకుల ఖల్వములోనుండి తీసి పిదప దానికి రెండింతలగంధకమును నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి యారేకులపై బూసి యెండించి యారేకుల మడిచి యుంటగజేసి దానిపై పొన్నగంటి, పులిచింత, తెల్లగలిజేరు అనువానికల్కములను రెండంగుళముల ప్రమాణము దళముగ ముద్దపై లేపనము జేసి యెండించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి వాలుకాయంత్రమునం దిడి దానికంఠమువఱకు నిసుకపోసి దానిపై బూడిదె, ఉప్పునీళ్లు చల్లి కుండమూతిని మూసి చీలమన్ను పూసి పొయిమీఁద నునిచి నాలుగుఝాములు క్రమముగ నగ్నిని వృద్ధిజేయుచు పాకముజేసి సాంగశీతలమున దీసి కందగడ్డరసముతో నొకఝాము మర్దించి యుంటజేసి కందగడ్డలో నునిచి యాకందగడ్డపై నొకయంగుళప్రమాణము చీలమన్ను పూసి గజపుటంబిడిన తామ్రము బాగుగ భస్మంబగును. దీనివలన వాంతి, భ్రాంతి, భ్రమ, క్లేద, అరుచి, విదాహ, స్వేహ, ఉత్క్లేదములు గలుగకుండును.

తామ్రభస్మము

సూక్ష్మం తామ్రదళం విమర్ద్య పటునా క్షారేణ జంబీరజై
స్తస్త్వామర్ద్య మథో తదర్కపయసా లిప్త్వా దళే సప్తథా,
నిర్గుండ్యంబు హిమం రసేంద్రగలితం గంధేన దుగ్ధేన త
త్త్రైలోక్యనాథ మృతం భవే త్పుటితం పంచామృతేన త్రిధా.

తా. తామ్రమును పలచగ రేకులుజేయించి వానిపై పంచలవణములను, త్రిక్షారములను, నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి లేపనముజేసి యెండించి ఏడుమార్లు కాచి వావిలియాకురసములో నద్దవలయును. పిదప వానిపై జిల్లేడుపాలు పట్టించి ఏడుమార్లు కాచి వావిలియాకురసములో నద్దవలయును. (పిదప హేమమాక్షికమును నూరి పట్టించి నిప్పులో కాచి వావిలియాకురసములో నద్దవలయును) ఇటులజేసిన తామ్రము శుద్ధియగును. పిదప యాతామ్రమునకు సమముగ రసమును, గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి యారేకులపై బట్టించి పుటంబిడిన తామ్రము భస్మంబగును. ఆతామ్రభస్మమును పంచామృతములతో మర్దించి మూడుపుటంబులిడిన నందలి అష్టవిధదోషంబులు హరించును.

తామ్రభస్మగుణము

తామ్రం తిక్తంచ మధురం కషాయం లేఖనం లఘు,
విషపాకం సరం శీతం మారణం కఫ పిత్తజిత్. 238

తా. తామ్రభస్మము వగరుగ, మధురముగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, లఘువుగ, విషపాకముగలదిగ, విరేచనకారిగ, శీతకారిగ, కఫ, పిత్తరోగముల హరింపం జేయునదిగ నుండును.

వాంతి భ్రాంతి వివర్జితం జ్వర రుజా కుష్ఠాని పాండ్వామయం,
శూలం మేహ గుదాంకురానిలగదాన్ యుక్తానుపానై ర్జయేత్
భుక్తం స్థౌల్యజరాగ్నిమాంద్యశమనో వంధ్యాశమో వత్సరాత్.
(మతాంతరే)

తా. వాంతి భ్రాంతివివర్జితంబగుటచే శుద్ధమైన తామ్రభస్మమును యుక్తానుపానములతోడ సేవించిన జ్వరము, పీడ, కుష్టువు, పాండువు, శూల, మేహము, గుదరోగము, వాతము, స్థౌల్యరోగము, ముదిమి, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపం జేయుటయేగాక ఒకసంవత్సరము సేవించిన వంధ్యాత్వమునుకూడ బోకడచును.

అశుద్ధతామ్రభస్మదోషము

శుల్బం తనో నయతి దోష మశేషధాతూన్
రోగాన్ కరోతి వివిధాంశ్చ నిహంతి కాంతిం,
కుష్ఠం రుజంచ విషమాన్ కురుతే విశేషాన్
పాకేన హీన మిహ వాంతి విరేచనంచ. 290
హంత్యాయురుచ్చైఃకురుతేవితాపం మూర్ఛాంవిధత్తేహరతేచశుక్రం,
నానాగదానాంచ సహాయకారీ హ్యశుద్ధశుల్బస్సచజీవహర్తా. 291

తా. అశుద్ధతామ్రము సర్వధాతుదోషము, పలువిధములైన రోగములు, కాంతినాశనము, కుష్టువు, విషమజ్వరము, వాంతి, విరేచనము, ఆయుఃక్షయము, సంతాపము, మూర్ఛ, శుక్రనాశనము అనువానిని గలుగంజేయుటయేగాక యనేకరోగములకు సహాయకారియై తుదకు ప్రాణముల హరింపంజేయును.

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంతుష్టం సూక్ష్మముత్తమం,
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మిన్ తామ్రశుద్ధి ర్నిగద్యతే. 292

తా. ఆయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము తామ్రశుద్ధిని వచించెదను.

తామ్రశుద్ధి

గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునఃపునః,

తత స్తత్తం మేఘనాదే భావయిత్వా పునఃపునః. 293
గంధకార్కక్షీరలేపం కృత్వా కృత్వా పుటత్రయం,
చూర్ణీభవతి తత్తామ్రం పునః ఖల్వే విమర్దయేత్. 294
ఫలత్రయకషాయేణ తతో నిక్షిప్య మూషయోః,
పునర్మర్దనం క్రమేణైవ దత్త్వా షోడశధా పుటమ్. 295
అనంతరం క్షీరసర్పి ర్మధుమూత్రై ర్ముహుర్ముహుః,
భావయిత్వా పుటం దేయం ప్రత్యేకం సప్తసప్తచ. 296
గృహకన్యారసేనైవ భావయిత్వా పునః పుటం,
దత్త్వా విచక్షణ శ్చూర్ణం తద్భవే న్నాత్ర సంశయః. 297
ఏతై ర్వివిధసంస్కారై శ్ఛర్దిదాహభ్రమం హరేత్,
వ్యోషైః సైరండతైలేన కాంజికేనాథవా పునః. 298
నిష్కేణ సమ్మితే చూర్ణం గుల్మశూల ప్రశాంతయే,
ప్రయోగ స్సర్వరోగాణాం క్రమపథ్యేన చేదను. 299

తా. రాగిరేకుల నేడుమార్లు కాచి కలుబందరసములో నేడుమార్లును, పొన్నగంటిరసములో నేడుమార్లును నద్దిన శుద్ధియగును. పిదప నారేకులపై శుద్ధగంధకమును జిల్లేడుపాలతో నూరి బట్టించి మూడుపుటంబులిడిన భస్మంబగును. పిదప నాభస్మమును ఖల్వములో బోసి త్రిఫలకషాయముతో మర్దించి ముద్దజేసి యెండించి మూసలో నునిచి పుటంబిడవలయును. ఇట్లైయగుగ క్రమముగ ౧౬ మార్లు మర్దించి ౧౬ పుటంబులిడి ఆవుపాలు, ఆవునెయ్యి, తేనె, గోమూత్రము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నేడేసిమార్లు మర్దించి మూసలో నునిచి నేడేసిపుటంబులిడి పిదప కలుబందరసముతో మర్దించి పుటం బిడవలయును. ఇట్టి సంస్కారములు జేయఁబడిన తామ్రభస్మమువలన ఛర్దిదాహభ్రమలు గలుగకుండును. మఱియు రాకయెత్తు తామ్రభస్మమును మృదువుగ మర్దించి నిష్క ప్రమాణము త్రికటుకచూర్ణానుపానముతోఁగాని, ఆముదముతోఁగాని, గంజితోఁగాని క్రమపథ్యముగనుండి సేవించిన గుల్మశూలలు, సర్వరోగములు హరించును.

తామ్రసిందూరము

తతో భస్మ రవిక్షీరై ర్మాంసపాదిరసేనచ,
న్యగ్రోధదుగ్ధేఽజాక్షీరే కపికచ్ఛూద్రవేణచ. 300
అశ్వత్థవల్కలక్వాథే ప్లక్షక్వాథేనమర్దయేత్,
ముహుర్ముహు స్సప్తపుటాన్ కుర్యాద్వారణసంజ్ఞయా. 301
సూర్యోదయసమం వర్ణం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

వాంతి భ్రాంతి విరేకంచ న కరోతి కదాచన.

తా. తామ్రభస్మమును ఖల్వములో బోసి జిల్లేడుపాలు, హంసపాదిర రసము, మఱ్ఱిపాలు, మేకపాలు, దూలగొండివేళ్ళరసము, రావిచెక్కకషాయము, పట్టకషాయము అనువానిలో ప్రతిదానిచే మర్దించి యెండేసి గజపుటంబులిడిన సూర్యునివలె సిందూరించును. దీనివలన వాంతి, విరేచనములు గలుగకుండును.

తామ్రభస్మగుణము

తామ్రం తీక్ష్ణోష్ణ మధురం కషాయం శీతలం సరం,
కఫ పిత్త క్షయం పాండు కుష్ఠఘ్నం చ రసాయనమ్.
శ్లేష్మ పిత్తహరంచైవ సర్వరోగనివారణం,
వ్రణాని శూల మర్శాంసి మందాగ్నించ వినాశయేత్.

తా. తామ్రభస్మము తీక్ష్ణము, ఉష్ణము, మధురము, కషాయము, శీత సరముగలదిగ, కఫ, పిత్త, క్షయ, పాండు, కుష్ఠువుల హరింపంజేయునదిగ, రస నోపయుక్తముగ, శ్లేష్మపిత్తముల, సర్వరోగముల హరింపంజేయునదిగ, వ్రణము, శ అర్శస్సు, అగ్నిమాంద్యము-వీనిని నశింపంజేయునదిగ నుండును.

కాంస్యనామములు

కాంస్య ఘోష ప్రకాశంచ కాంస్యఘోషశ్చ సంస్మృతమ్.

తా. కాంస్యము, ఘోషము, ప్రకాశము, కాంస్యఘోషము అనునవి కా నామంబులు.

కాంస్యగుణము

కాంస్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం సరం,
దృష్టిప్రసాదనం రూక్షం తిక్తం పిత్తకఫాపహమ్.

తా. కాంస్యభస్మము కషాయముగ, పరిశుద్ధముగ, లేఖనకారిగ, సరమ నేత్రహితకారిగ నుండుటయేగాక రూక్షముగ, వగరుగ, పిత్తకఫముల బోక నదిగ నుండును.

కాంస్యశుద్ధి

తింత్రిణీపత్రజద్రావైః కాంస్యం భావ్యం త్రివారకం,
తతః కుళుత్థయూషేణ కాంస్యం శుద్ధం భవిష్యతి.

తా. కంచును కాచి చింతాకురసములో మూడుమార్లు, ఉలవకట్టులో మూ మార్లు నద్దిన శుద్ధియగును.

కాంస్యభస్మము

శుద్ధం కాంస్యం దళం కృత్వా సమభాగం బలిం దదేత్,

మర్దితం చార్కదుగ్ధేన చాతపే తాపయే త్పునః. 308
మర్దితం సప్తవారేణ రవిదుగ్ధే పునఃపునః,
వజ్రమూషగతం పాచ్యం కానసోత్పల భూపుటే. 309
ఏవం సప్తపుటం దత్వా కాంస్యం భస్మ భవే ధ్రువం,

తా. శుద్ధిజేసినకంచును సన్నముగ తునకలుజేసి దానికి సమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి యెండనెండించి వజ్రమూషలో నునిచి పిరుపిడకలతో భూపుటం బిడవలయును. ఇటుల నేడుమార్లు కంచునకుసమముగ గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలతో నూరి లేపనముజేసి వజ్రమూషలో నునిచి యెండించి పిరుపిడకలతో నేడుపుటంబులిడిన కాంస్యము భస్మంబగును.

కాంస్యసిందూరము

తద్భస్మార్ధం చ దరదం తదర్ధం శుద్ధగంధకమ్. 310
తదర్ధం పారదం దత్వా వటక్షీరేణ మర్దయేత్,
హంసపాదిరసాశ్వత్థ వల్కల క్వథితైరపి. 311
బర్బరత్వక్కషాయేణ పాలాశత్వగ్రసేనచ,
మర్కటీమూలజరసై ర్మర్దితం చ ముహుర్ముహుః. 312
పునర్జంబీరనీరేణ మర్ద్యం సప్తపుటే పచేత్,
పుటే వారణసంజ్ఞే చ విశ్వకర్మపుటేపి వా. 313
బాలసూర్యోదయసమం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

తా. కాంస్యభస్మమున కర్ధభాగము ఇంగిలీకమును, దానికర్ధభాగము శుద్ధగంధకమును, దానికర్ధభాగము శుద్ధరసమును జేర్చి మఱ్ఱిపాలు, హంసపాదిమూకరసము, రావిచెక్కకషాయము, తుమ్మచెక్కకషాయము, మోదుగచెక్కరసము, దూలగొండివేళ్ళరసము, నిమ్మపండ్లరసము అనువానిలో ప్రతిదానిచే నొక్కొకమారు మర్దించి ఒక్కొక గజపుటము చొప్పున నేడుమార్లు గజపుటంబులిడినను, లేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను కంచుభస్మము బాలసూర్యునివలె సిందూరించును.

కాంస్యభస్మగుణము

కాంస్యం కషాయ ముష్ణం చ లఘు రూక్షం చ తిక్తకమ్. 314
కఫ పిత్తరుజాం హంతి చాయుర్దేహబలాపహం,

తా. కాంస్యభస్మము కషాయముగ, ఉష్ణముగ, లఘువుగ, రూక్షముగ, వగరుగ నుండుటయేగాక కఫపిత్తరోగముల హరింపంజేయునదిగ ఆయుర్దేహబలకారిగ నుండును.

రీతి కా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం పరమ్. 315
శోఫఘ్నం పాండు వాతఘ్నం బలవీర్యవివర్ధనం,

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను రెండువిధములైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ నుండుటయేగాక శోఫ, పాండు, వాతముల హరింపంజేయునదిగ, బల వీర్యకారిగ నుండును.

అశుద్ధకాంస్యదోషము

అశుద్ధ మమృతం లోహ మాయుర్హారి రుజాకరమ్. 316
హృత్పీడాం దేహతాపం చ తస్మాచ్ఛుద్ధం చ మారయేత్,

తా. అశుద్ధమైన కాంస్యభస్మము ఆయుఃక్షయము, పీడ, ఱొమ్మునొప్పి, శరీర తాపము అనువానిని గలుగంజేయును. కావున బాగుగా శుద్ధిజేయఁబడిన కంచునేభస్మము సేయవలయును.

రీతికా కటు తీక్ష్ణం చ గుల్మ మేహ కఫాస్రజిత్. 317
సతిక్త లవణం భేది పాండు త్వక్క్రిమి వాతజిత్, (నిఘంటౌ)

తా. ఇత్తడిభస్మము కారముగ, తీక్ష్ణముగ, గుల్మ, మేహ, కఫరక్తదోషముల హరింపంజేయునదిగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, విరేచనకారిగ, పాండు, చర్మదోషము, క్రిమి, వాతముల బోకడచునదిగ నుండును.

ఇత్తడినామములు

పీతలోహం సింహలకం కపిలం సౌఖ్య మారకమ్. 318
వర్తలోహం త్రిలోహం చ రాజరీతి ర్మహేశ్వరీ,

తా. పీతలోహము, సింహలకము, కపిలము, సౌఖ్యము, ఆరకము, వర్తలోహము, త్రిలోహము, రాజరీతి, మహేశ్వరి అనునవి ఇత్తడినామములు.

రీతికా పిత్తళా పీతలోహ శ్శైవలకంచ తత్. (మతాంతరే)

తా. రీతిక, పిత్తళ, పీతలోహము; శైవలకము అనునవి ఇత్తడినామములు.

ఇత్తడిభస్మగుణము

రీతికా యుగళం రూక్షం తిక్తం చ లవణం రసే,
శోధనం పాండురోగఘ్నం కృమిఘ్నం వీర్యవర్ధనమ్. 320

తా. రాజరీతి, కాకతుండి అను ద్వివిధమైన ఇత్తడిభస్మము రూక్షముగ, వగరుగ, ఉప్పుగ, శోధనకారిగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిములహరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును.

కాంతలక్షణము

యత్పాత్రస్థే ప్రవిశతి జలే తైలబిందు ర్నదత్తో

హింగోర్గంధం విసృజతి జలం తిక్తతాం నింబుకల్కః,
పాచ్యం దుగ్ధం భవతి శిఖరాకారకం నైతిభూమిం
దగ్ధాంగాస్స్యుస్స్వజలచణకాః కాంతలోహం తదుక్తమ్, 321

తా. కాంతపాత్రయం దుదకముపోసి తైలబిందువును వైచిన వ్యాపించకుండుట, ఉదకము ఇంగువయొక్క వాసనవేయుట, నిమ్మపండ్లరసములో కాంతపాత్ర నునిచిన వగరుగ నగుట, మఱియు నాకాంతపాత్రలో పాలుకాచిన పొంగి బైలుపడక దానిలోనే పడుట, కాంతపాత్రనుకాచి సెనగలతడిపి దానిలోవేసిన సెనగలపై పొట్టు కాలిపోవుట-ఇట్టిలక్షణములుగలవి కాంతలోహ మనంబడును.

కాంతశుద్ధి

జంబీర జారనాళేచా ప్యామ్లతక్రే చ కాంతకం,
క్షిప్త్వా సప్తాతపే దేయం కాంతశుద్ధి ర్భవే త్సుధీః. 322

తా. నూదంటురాయిని నిమ్మపండ్లరసము, కలి, పులిచల్ల అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు వేసి నేడేసిగడియలు యెండ నెండించిన శుద్ధియగును.

కాంతభస్మము

తచ్ఛుద్ధం కాంతపాదాంశం గంధకం చ దదే ద్భిషక్,
అర్కక్షీరే విమర్ద్యాథ శిరాభేదిరసేన చ. 323
పలాశత్వగ్రసేనైవ మర్ద్యం గజపుటే పచేత్,
ఏవం పుటత్రయే పాచ్యం కాంతం భస్మ భవే ద్ధ్రువమ్. 324

తా. శుద్ధిజేసిన కాంతమునకు నాలవభాగము గంధకమును గ్రహించి జిల్లేడుపాలు, కొండపిండివేళ్ళరసము, మోదుగచెక్కరసము అను నీమూటిచే వేర్వేఱుగ మర్దించి మూడుగజపుటంబులిడిన కాంతము భస్మంబగును.

కాంతసిందూరము

తద్భస్మార్ధం చ దరదం దత్వా ఖల్వే విమర్దయేత్,
కపికచ్ఛూమూలరసే మర్దితం దివసత్రయమ్ 325
రక్తమృత్స్నా వజ్రమూషాం కృత్వా తస్యాంతరా క్షిపేత్,
వస్త్రమృత్తికయా లేప్యం పాచ్యం గజపుటత్రయమ్ 326
కాంతం బాలోదయసమం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

తా. కాంతభస్మమున కర్ధభాగము, ఇంగిలీకమును జేర్చి దూలగొండివేళ్ళరసముతో మూడుదినములు మర్దించి యెఱ్ఱగ మంటితో జేయఁబడిన వజ్రమూషలో నునిచి మూడుచీలమన్నులిచ్చి మూడుగజపుటంబులిడిన బాలసూర్యునివలె కాంతము ప్రకాశించును.

జ్వరము చాతుర్థిక మనఁబడు. ఈచాతుర్థికజ్వరము నాలుగవదినంబున వచ్చి విడిచి ఐదవ దివసంబునవచ్చిన చాతుర్థికవిపర్యయము (అనఁగా పంచాహికము) అనఁబడు. (ఈవిషమ జ్వర సాధ్యాసాధ్యంబుల నెఱింగి చికిత్సింపవలయు. చికిత్సించునెడల స్వచ్ఛందభైరవము నొసంగవలయు.)

జ్వరః పంచవిధః ప్రోక్తః మలకాలబలాబలాత్,
ప్రాయశ్శ్చ సన్నిపాతేన భూయసా త్వపదిశ్యతే,
సంతత స్సతతోఽన్యేద్యుః తృతీయక చతుర్థకౌ. (బాహటే)233

తా. వాతాదిదోషములు, ఆదానవిసర్గరూపమైన కాలము, వీని బలాబలముల వలన జనించుజ్వరము అయిదువిధములుగ నుండును. మఱియును సన్నిపాతముచే సంతతము, సతతము, అన్యేద్యుః, తృతీయకము, చతుర్థకము అని జ్వరములు నానావిధములుగ నుండును.

సంతతజ్వరోత్పత్తిక్రమము

ధాతుమూత్రశకృద్వాహి స్రోతసా వ్యాపినోమలాః,
తాపయంత స్తమం సర్వాం తుల్యదూష్యాదివర్ధితాః. 234
బలినో గురవ స్తబ్ధా విశేషేణరసాశ్రితాః,
సంతతం నిష్ప్రతిద్వంద్వం జ్వరం కుర్యు స్సుదుస్సహమ్. 235

తా. తుల్యమగుదూష్యాదులు, ప్రకోపకరవస్తువులు వీనిచే వృద్ధిచెంది బలిష్ఠముగనుండు వాతాదిదోషములు రసాదిసప్తధాతువులను మలమూత్రములను వహించునట్టి స్రోతస్సులయందు వ్యాపించి సమస్తశరీరమును తపింపఁజేసి పిదప అజీర్ణరసము నాశ్రయించి బలమును గురుత్వమును జెంది స్తబ్ధముగనై దుస్సహమైన సంతతజ్వరమును కలుగజేయును.

సంతతజ్వరక్రమము

మలాః జ్వరోష్మధాతూన్వా సశీఘ్రం క్షపయే త్తతః,
సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యశుద్ధ్యాపివా క్రమాత్. 236
వాతపిత్తకఫై స్సప్తదశద్వాదశవాసరాః,
ప్రాయోనుయాతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ. 237

తా. సంతతజ్వరము సర్వాంగములయందు వ్యాపించి మలమును రసాదిసప్త ధాతువులను శీఘ్రములో నిశ్శేషముగా నశింపఁజేయును. మఱియు నిది రసాదులయొక్క జీర్ణాజీర్ణభేదములవలన యథాక్రమముగా వాత పిత్త కఫదోషములచే ఏడు, పది,

కాంతద్రుతి

సృగాల మేష కూర్మాది శల్యాని చ శిలాజతు. 327
ఏతత్సర్వం చూర్ణయిత్వా సుతప్తే కాంతచూర్ణకే,
భావయేద్ద్రవతాం యాతి యథాసూతం సునిర్మలమ్. 328

తా. నక్క, గొఱ్ఱె, తాఁబేలు మొదలగువానియెముకలను, సిలాజిత్తును చూర్ణము జేసి కాంతచూర్ణము బాగుగాఁ కాచి నీరగువఱకు నా చూర్ణమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన రసమువలె నిర్మలముగ ద్రుతి దిగును.

కాంతభస్మగుణము

కాంతాయఃకమనీయకాంతి జననం వాతామయారోచకం
యక్ష్మఘ్నం కఫనాశనం గరహరం దోషత్రయం నాశయేత్,
నానాకుష్ఠనిబర్హణం బలకరం వృష్యం వయస్స్తంభనం
సర్వవ్యాధిహరం రసాయనవరం భౌమామృతం నాపరమ్. 329

తా. అయస్కాంతభస్మము శరీరకాంతిని గలుగఁజేయుటయేగాక వాతరోగము, అరుచి, రాజయక్ష్మ, కఫరోగము, కృత్రిమవిషము, త్రిదోషము, పలువిధములైన కుష్ఠురోగములు-వీనిని హరింపఁజేసి బల, వీర్యవృద్ధి, వయస్స్తంభనముల గలుగఁజేయును. మఱియు నది సర్వవ్యాధులఁ బోఁగొట్టునట్టి రసాయనంబును, భూమియందమృతంబునై యుండును.

కాంతాయఃకమనీయ ముత్తమతరం ప్రశస్తం చిరాయుష్యదం
స్నిగ్ధం మేహహారం త్రిదోషశమనం శూలాదిమూలాపహం,
గుల్మప్లీహ మసృగ్ధర క్షయహరం పాండూదర వ్యాధిను
త్తిక్తాఢ్యంహిమవీర్యకాంతిజననం కుష్ఠప్రమేహాన్ జయేత్. 330
(మతాంతరే)

తా. కాంతభస్మము మనోహరముగ, కడు శ్రేష్ఠంబైనదిగ, ప్రశస్తమైనదిగ, దీర్ఘాయువును గలుగఁజేయునదిగ, మేహపిటికా త్రిదోష, శూల, మూల, గుల్మ, ప్లీహ, అసృగ్ధర, క్షయ, పాండు, ఉదరముల హరింపఁజేయునదిగ నుండుటయేగాక, స్నిగ్ధముగ, వగరుగ, శీతవీర్యముగలదిగ, శరీరకాంతి కారిగ, కుష్ఠుప్రమేహముల హరింపఁజేయునదిగ నుండును.

కాంతాభ్రసిందూరగుణము

కాంతాభ్రం కఫవాతపిత్తజనితం క్షీణం చ ప్లీహాపహం
శుక్లాస్థి ప్రదరక్తపిత్తవికృతా న్నానావిధానామయాం,

ఛర్దిం హృద్రుజ మామవాత మరుచిం మూర్ఛాం శిరోవిభ్రమం
పాండుంవింశతిమేహజాంచవికృతిం యోన్యామయంగుల్మజమ్. 331
కాస శ్వాస హలీమకాగ్నిశమనం శూలాతిసారం గరం
నానాక్షి ప్రభవాంగదాహహరణం కంఠప్రరోగాన్ జయేత్,
కుష్ఠోన్మాద మపస్మృతి వ్రణహరం క్షుద్రామయం విద్రధిం
వృద్ధిం సప్తవిధం హలీమకగదం హన్యాత్తథానాహకమ్. 332
వాతం పిత్త కఫ జ్వరం గుదగదం శోషం గ్రహణ్యామయం
వైసర్పిం వినిహంతి వాతరుధిరం స్థౌల్యామయం కామిలాం,
నానారోగహరానుపానసహితం యద్వా జరా న్నాశయేత్
ద్వృష్యం పుష్టికరం రసాయనవరం జత్రూర్ధ్వరోగాన్ జయేత్.
దంతానాం దృఢతాంకరోతిచికురాన్ భృంగైస్సమాన్ కుర్వతే
యే దేవా హ్యమృతం యథాచమనుజారక్షేచ్ఛతంచాయుషం,
మేధా బుద్ధి వివర్ధనం శుభకరం వర్ణప్రదం శ్రీకరం
పార్వత్యా వృషభధ్వజేన కథితం కాంతాభ్రసిందూరకమ్. 334

తా. కాంతాభ్రకములు, కఫ, వాత, పిత్తజనితకృశత్వ, ప్లీహరోగముల హరింపంజేయునవిగ, శుక్లదోషము, అస్థిస్రావము, రక్తపిత్తవికారము మొదలగు నానావిధ రోగములను, వాంతి, ఱొమ్మునొప్పి, ఆమవాతము, అరుచి, మూర్ఛ, తల దిరుగుట, పాండువు, ఇరువదిమేహములవలన గలిగినవికారము, యోనిరోగము, గుల్మము, కాస శ్వాసము, హలీమకము, అగ్నిమాంద్యము, శూల, అతిసారము, కృత్రిమవిషదోషము, పలువిధములైన నేత్రరోగములు, శరీరతాపము, కంఠరోగము, కుష్ఠువు, ఉన్మాదము, అపస్మారము, వ్రణము, క్షుద్రరోగములు, విద్రధి, సప్తవృద్ధులు, హలీమకము, అనాహము, వాత పిత్త కఫ జ్వరములు, మూలరోగము, శోష, గ్రహణి, విసర్పి, వాతరక్తము, స్థౌల్యము, కామిల అనువానిని హరింపంజేయునదిగ నుండుటయేగాక వానిని యుక్తానుపానములతోడ సేవించిన సర్వరోగములను, ముదిమిని హరింపంజేసి వీర్యవృద్ధిని, శరీరపుష్టిని గలుగంజేసి జత్రూర్ధ్వగతరోగముల బోకడచును. కాంతాభ్రకములు శ్రేష్ఠమైన రసాయనంబులు. కాంతాభ్రకసిందూరము దంతములకు దృఢత్వమును, వెంట్రులకు తుమ్మెదలవంటివర్ణమును గలుగంజేయును. మఱియు "అమృతము దేవతల రక్షించుచందంబున" మనుజుల నూఱుసంవత్సరములవఱకు కాంతము రక్షింపుచుండును. మఱియు దీనివలన మేధా, బుద్ధి, శుభము, వర్ణము, సంపత్తు గలుగును. ఈకాంతాభ్రకసిందూరములను శివుఁడు పార్వతికి నుపదేశించెను.

లోహశుద్ధి

లోహసిందూర శుద్ధ్యాది వక్ష్యతే శాస్త్రసమ్మతం,
సూక్ష్మం చూర్ణీకృతం లోహం తిలతైలేన పాచయేత్. 335
తథోకజమాళయుతం బర్బురత్వగ్ఘృసే పునః,
పాచ్యం తీవ్రాతపే క్షిప్తం లోహశుద్ధిర్భవిష్యతి. (చింతామణౌ)

తా. లోహరాపొడిని నూనెలోవైచి యుడికించి నూనెపోవునటుల గడిగి తుమ్మచెక్కరసముతో నుడికించి యొకఝాము యెండనెండించిన శుద్ధియగును.

లోహభస్మవిధి

తతో భస్మవిధిం వక్ష్యే తల్లోహం మర్దయేత్పునః,
జంబూత్వచోద్రవైర్మర్ద్యం పాచితం తద్రసేన చ. 337
తతశ్చామలకద్రావైస్తింత్రిణీదళజైరపి,
శిగ్రుత్వచరసైర్వాపి గవాంమూత్రే ముహుర్ముహుః 338
పాచితం మర్దితం లోహం రుద్ధ్వా గజపుటేన చ,
భస్మీభవతి తల్లోహం రసయోగేషు యోజయేత్. 339

తా. శుద్ధిజేసిన లోహపొడిని మెత్తగనూరి నేరేడు చెక్కరసముతో రెండు ఝాము లుడికించి మఱల మర్దించవలయును. ఇత్తెఱంగుననే దాని నుసిరికరసము చింతాకురసము, మునగపట్టరసము, ఆవుపంచితము అనువానితో ప్రతిదానిచే నుడికించి మర్దించి మూషలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటంబిడిన భస్మంబగును. ఇట్టిలోహభస్మంబును రసయోగములలో నుపయోగింపంజనును.

లోహసిందూరము

తద్భస్మ త్రిఫలాద్రావైర్మర్ద్యం మర్ద్యం పునఃపునః,
న్యగ్రోధదుగ్ధార్కదుగ్ధైర్మర్దితం సప్తవాసరమ్. 340
పాచ్యం గజపుటేవాపి విశ్వకర్మపుటేపి వా,
త్రిచత్వారిపుటందద్యాత్సిందూరంభవతిధ్రువమ్. (చింతామణౌ)

తా. లోహభస్మము త్రిఫలరసము, మఱ్ఱిపాలు, జిల్లేడుపాలు అనువానిచే నేడు దినములు మర్దించి గజపుటంబిడవలయును. ఇత్తెఱంగున మర్దించి ఏడుగజపుటంబులిడినను, లేక కొలిమిలో నునిచి యూదినను లోహము సిందూరించును.

లోహశుద్ధి

తాపయిత్వా తథాంగారే లోహపత్రం పునఃపునః,
నిర్వాపయేద్గవాంమూత్రే తతశ్చూర్ణం సముద్ధరేత్. 342

గోమూత్రే త్రిఫలాక్వాథే లోహచూర్ణం తతఃపచేత్,
పంచాశచ్ఛ పుటే తాభ్యాం సుశుద్ధం జాయతే యథా. 343
మత్స్యాక్షీ చేంద్రవారుణి హంసపాదికషాయకం,
దత్తూరచ్ఛదపత్రాణాం ద్రవేణ దరణేన చ. (ఆయుర్వేదే)

తా. తాటితొట్టిలో గోమూత్రము బోసి యందు ఉక్కురేకుల నెఱ్ఱగ కాల్చి యద్దుచుండిన యారేకులు తునకలుగ తునిగి యాతొట్టిలో బడును. పిదప గోమూత్రమును వడిపి యందలి ఉక్కుపొడిని దీసికొని పెంకులో బోసి గోమూత్రముతో నెఱ్ఱగ వేయించవలయును. ఇటుల గోమూత్రముతో నేడుమార్లును, త్రిఫలకషాయముతో నేడుమార్లును వేయించి ఖల్వములో బోసి గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము అనువానితో ముద్దగనూరి పదిగజపుటంబులును, పొన్నగంటి, పాపర అనువానిరసముతో నూఱి పదిగజపుటంబులును వేయవలయును. పిదప దానికి పదియవభాగము ఇంగిలీకమును జేర్చి హంసపాదియాకు కషాయముతో మర్దించి పదిపుటంబులును, ఉమ్మెత్తాకురసము, అవిసిమస్త్రె రసము అనువానితో మర్దించి పదేసి పుటంబులను వేయవలయును. (ఇటుల నేబదిపుటంబులిడిన లోహమునకు పదియవభాగము ఇంగిలీకముజేర్చి పంచదారపానకముతో మర్దించి బుద్ధ్యనుసారముగ పుటంబులిడిన లోహము శుద్ధముగ భస్మంబగును.)

లోహద్రుతి

గంధకం రక్తలవణం తుల్యం దేయం పునఃపునః,
ధ్మాతానాం లోహచూర్ణానాం సర్వేషాం ద్రావణం పరమ్. 345

తా. గంధకము, ఎఱ్ఱఉప్పు-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి దానిని లోహభస్మములో పలుమారు వేయుచు నగ్నిలో నుసిచి యూదుచుండిన లోహము ద్రవించును. మఱియు గంధకము, ఎఱ్ఱఉప్పు అనువానిచేతనే సర్వలోహములును ద్రవించును.

లోహభస్మగుణము

మృతాని లోహాని చ సేవితాని నిఘ్నంతి యుక్తాని మహామయాని,
అభ్యాసయోగాద్దృఢదేహసిద్ధిం కుర్వంతి రుగ్జన్మజరావినాశమ్. 346
(రసరత్నాకరే)

తా. లోహభస్మసేవనవలన బలిష్ఠమైన రోగమును హరించును. మఱియు లోహభస్మము నెల్లపుడు సేవింపుచుండుటవలన శరీరదార్ఢ్యము గలుగుటయేగాక సకల రోగోత్పత్తిని, ముదిమిని బోకడచును.

ఆయుర్వీర్యం బలం దత్తే పాండుమేహం చ కుష్ఠజిత్,
ఆమవాతహరం లోహం వలీపలితనాశనమ్. 347
ఆయసం పాండురోగఘ్నం తీక్ష్ణముష్ణంచదీపనం, (నిత్యనాథీయే)

తా. లోహభస్మము ఆయుర్వీర్యబలముల గలుగంజేయునదిగ, శరీరపాండువు, మేహము, కుష్టువు, ఆమవాతము, ముదిమి, పాండురోగము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, దీపనకారిగ నుండును.

లోహం జంతువికార పాండు పవన క్షీణత్వ పిత్తామయ
స్థౌల్యార్శో గ్రహణీ వికారకఫజి చ్ఛోఫ ప్రమేహ ప్రణుత్,
గుల్మ ప్లీహ విషాపహం బలకరం *కుష్ఠాగ్నిమాంద్యాపహం
సౌఖ్యాలంబి రసాయనం మృతిహరం దృష్టేశ్చ కాంతిప్రదమ్.

(ఆయుర్వేదే)

తా. లోహభస్మము, జంతువికారము, పాండువు, వాతము, క్షీణత్వము, పిత్తరోగము, స్థౌల్యము, మూలరోగము, సంగ్రహణి, కఫము, వాపు, ప్రమేహము, గుల్మము, ప్లీహము, విషదోషము, కుష్ఠువు, అగ్నిమాంద్యము అనువానిని హరింపంజేయునదిగ, సౌఖ్యకారిగ, శ్రేష్ఠమైన రసాయనముగ, మృత్యువును బోకడచునదిగ, దృష్టిప్రదముగ నుండును.

ఆమవాతహరణేషు శోభనం పాండుమేహగదనాశనే గజః,
దుష్టకుష్ఠపలితాస్రవాతజిత్స్యాజ్జరామృతివలీవినాశనమ్. 349
కామలాకబలితక్షతక్షయం పాండుపాండురసుదేహమేహహా,
రూపసంపదముపైతి మానవో లోహమన్వహమహో లిహన్భిషక్.

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. లోహభస్మము ఆమవాతము, పాండువు, మేహము, కుష్టువు, వలీపలితములు, రక్తవాతము, ముదిమి, మరణము, వళులు, కామిల, క్షతక్షయము, పాండురోగము, శరీరపాండువర్ణము, మేహము-వీనిని నశింపంజేయుటయేగాక ప్రతిదినము దానిసేవంజేయువానికి రూపాతిశయమును గలుగంజేయును.

అశుద్ధలోహదోషము

షండత్వకుష్ఠామయమృత్యుదంభ వేదృద్రోగశూలాశ్మరుతేశ్మరించ,
నానారుజానాంచతథా ప్రకోపం కరోతిహృల్లాసమశుద్ధలోహమ్.
జీవహారిమదకారిచాయసం దేహహానిమథతాపకృద్ధ్రువం,
పాటవంతనను తేశరీరకే దారుణాంహృదిరుజాంచయచ్ఛతి. 352

తా. అశుద్ధలోహము నపుంసకత్వము, కుష్టువు, మృత్యువు, హృద్రోగము, శూల, అశ్మరి, పలువిధములైన రోగములు, తత్ప్రకోపము, హృల్లాసము (ఓకరింతలు),

* కాంతాజనానందకమ్—స్త్రీలకానందకారిగ.

ఆయుఃక్షయము, మదము, దేహహాని, తాపము, అశక్తత, హృదయమున దారుణమైన పీడ-వీనిని గలుగంజేయును.

కిట్టనామములు

తీక్ష్ణం శస్త్రాయసం శస్త్రం పిండం పిండాయసం శివం,
లోహకిట్టం తు కిట్టం స్యా ల్లోహచూర్ణ మయోమలమ్. 353
(నిఘంటౌ)

తా. తీక్ష్ణము, శస్త్రాయసము, శస్త్రము, పిండము, పిండాయసము, శివము, లోహకిట్టము, కిట్టము, లోహచూర్ణము, అయోమలము అనునవి చిట్టెమునామములు.

కిట్టశుద్ధి

అక్షాంగారై ర్ధమేత్కిట్టం లోహజం తద్గవాంజలైః,
సేచయే త్తప్తతప్తం తత్సప్తవారం పునఃపునః. 354
మండూరోఽయం సమాఖ్యాత శ్శుద్ధం తీక్ష్ణం నియోజయేత్,

తా. చిట్టెమును కొలిమిలో నునిచి దానిబొగ్గుల నిప్పుతో నూది యెఱ్ఱగ కాల్చి తాటెతొట్టిలో గోమూత్రముబోసి యందు నేడుమార్లు చల్లార్చిన చిట్టె శుద్ధి యగును. చిట్లకుండు దానిని మఱల కొలిమిలో నూది గోమూత్రములో నద్దిన చిట్టె శుద్ధం బగును. దీనినే మండూర మనియెదరు. ఈమండూరము నౌషధములయం దుపయోగింపఁ జనును.

కిట్టమండూరము

గోమూత్రై స్త్రిఫలాక్వాథై స్తచ్ఛోధ్యం పాచయే చ్ఛనైః 355
లోహకిట్టే సుతప్తేతు యావ త్తజ్జీర్యతి స్వయం,
తజ్జీర్ణం గ్రావభిః పేష్యం మండూరం తం ప్రయోజయేత్. 356

తా. పైప్రకారము శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెమును గోమూత్రములోను, త్రిఫల కషాయములోను వైచి యాకషాయము శోషించువఱకు మెల్లమెల్లగ వండి దానిం దీసి కొని రోటిలోపోసి గోమూత్రముతో నేబదిమార్లు రుబ్బి ఏబదిపుటంబులును, త్రిఫల కషాయముతో నేబదిమార్లు రుబ్బి యేబదిపుటంబులును వేసిన మండూరము సిద్ధంబగును.

మండూరగుణము

కిట్టం కటూష్ణం క్రిమినుత్పురాణాం పాండుశోభజిత్,
క్షయాదిసర్వరోగఘ్నం సంస్కారా త్సర్వరోగజిత్. 357

తా. బాగుగ శుద్ధిజేయఁబడిన చిట్టెము కారముగ, ఉష్ణముగ నుండుటయే గాక క్రిములు, పురాణజ్వరములు, పాండుశోఫలు, క్షయము, మొదలగు సర్వరోగముల హరింపఁజేయును.

మండూరగుణము

యేగుణా మారితే ముండే తేగుణా ముండకిట్టకే,
తస్మాత్సర్వత్ర మండూరం రోగశాంతౌ నియోజయేత్. 358

తా. మండూరము లోహభస్మ సమానగుణము గలదియగుటంజేసి సర్వరోగముల యందు దానినే ప్రయోగింపంజనును.

లోహవిశేషగుణము

కిట్టా ద్దశగుణం ముండం ముండా త్తీక్ష్ణం శతోన్మితం,
తీక్ష్ణా ల్లక్షగుణం కాంతం భక్షణా త్కురుతే బలమ్. 359
తస్మాత్కాంతంసదా సేవ్యం జరామృత్యుహరంపరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. మండూరముకంటె ముండలోహము పదింతలు గుణాధిక్యంబుగ, ముండలోహమునకన్న ఉక్కు నూరింతలు గుణాధిక్యంబుగ, ఉక్కుకన్న కాంతము లక్షగుణాధిక్యంబుగ, బలాధిక్యమును గలుగంజేయునదిగ నుండును. కావున కాంతము నెల్లపుడు సేవింపుచుండిన ముదిమి, మృత్యువు హరించును. (ఉక్కువలెనే ఇనుపశుద్ధిని, తద్భస్మాదులను జేయందగును.)

ఇనుముపేళ్లు

ముండం ముండాయసం లోహ మయస్సారం శిలోద్భవత్. 360
ఆయసం కృష్ణలోహం చ హాయం కృష్ణాయసం తథా, (నిఘంటౌ)

తా. ముండము, ముండాయసము, లోహము, అయస్సారము, శిలోద్భవము, ఆయసము, కృష్ణలోహము, హాయము, కృష్ణాయసము అనునవి ఇనుముపేళ్లు.

ఇనుపభస్మగుణము

చక్షుష్యం కృష్ణలోహం తు కషాయం లేఖనం లఘు. 361
తీక్ష్ణోష్ణతిక్తకటుకం కుష్ఠరోగనివారణం,

తా. కృష్ణలోహము నేత్రహితకారిగ, కషాయముగ, లేఖనకారిగ, లఘువుగ తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, వగరుగ, కారముగ, కుష్ఠురోగమును బోకడచునదిగ నుండును.

ముండీరకం హితకరం కఫవాత శూల
మూల ప్రమేహగద కామల పాండుహారీ,
గుల్మామ వాత జఠరా ర్తిహరం ప్రదీప్తం
శోఫావహం హృదిగదం ఖలు కోష్ఠశుద్ధిమ్. (సిత్యనాథీయే) 362

తా. ఇనుపభస్మము హితకరముగ, కఫవాత, శూల, మూల, ప్రమేహ, కామిల, పాండు, గుల్మ, ఆమవాతముల హరింపంజేయునదిగ, జఠరపీడలు బోకడచునదిగ, దీపనకారిగ, శోఫ, రొమ్మునొప్పి-వీనిని నశింపంజేయునదిగ, కోష్ఠశుద్ధికారిగ నుండును.

భస్మసిందూరపరీక్ష

న ధూమో నాపి వైవర్ణ్యం గంధంచాప్యగ్నిసంయుతం,
గురుర్లఘుతరం తోయే సిందూరభస్మలక్షణమ్. 363

తా. నిప్పుపైవేసిన పొగ వెడలకుండుట, వేఱువర్ణమును జెందకుండుట, వాసన లేకుండుట, శబ్దముజేయకుండుట, జడముగనుండుట, ఉదకముపైవైచిన చులకనగ తేలుట-ఇట్టిలక్షణములుగల సిందూరభస్మమును పరిశుద్ధం బని తెలియవలయును.

తీక్ష్ణద్రుతి

సురదాలిభవం భస్మ నరమూత్రేణ గాలితం,
త్రిస్సప్తవారం తత్క్షార వాపాత్తీక్ష్ణద్రుతిర్భవేత్. 364

తా. దేవదాళిబూడిదె నిరువది యొకమారు నరమూత్రమున వడియగట్టి క్షార ముగవండి తీక్ష్ణలోహమును కాచి దానిపై నాక్షారమును వేయుచుండిన తీక్ష్ణము ద్రవించి ద్రుతివలె నగును.

లోహాష్టకద్రుతి

గంధకం కాంత పాషాణం చూర్ణయిత్వా సమం సమం,
ద్రుతేచైవ ప్రతీవాపో దేయో లోహాష్టకం ద్రవేత్. 365

తా. గంధకము, కాంతము, పాషాణము-వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి అష్టలోహభస్మముల కొలిమిలో నూది యాచూర్ణమును కొంచె కొంచెముగ వేయుచుం డిన అష్టలోహములయందు ద్రుతి జనించును.

లోహద్రుతి

దేవదాల్యారసైర్భావ్యం గంధకం దినసప్తకం,
తేన ప్రవాపమాత్రేణ లోహా స్తిష్ఠంతి సూతవత్. 366

తా. దేవదాళిరసముతో గంధకము నేడుదినములు భావనజేసి లోహభస్మమును కొలిమిలో నూది దానిపై నాగంధకమును కొంచెకొంచెముగ వేయుచుండిన లోహము పాదరసమువలె ద్రవించును.

మృతలోహామృతీకరణము

తోయై రష్టగుణైః క్వాథ్యం త్రిఫలా పలపంచకం,
ఘృతం క్వాథస్య తుల్యంస్యా ద్ఘృతతుల్యం మృతాయసమ్.
పాచయే త్తామ్రపాత్రే తు లోహదర్వ్యా విచాలయన్,
మృద్వగ్నినా పచే త్తావ ద్యావజ్జీర్యతి తద్ఘృతం. 368
లోహతుల్యా శిలాయోజ్యా సుపక్వ మవతారయేత్,

యోగవాహ మిదంఖ్యాతం మృతలోహం మహామృతమ్. 369
ఏవంకాంతస్య తీక్ష్ణస్య ముండస్యాపి విధిక్రమః,

తా. ఐదుపలముల త్రిఫలములు దంచి యం దెనిమిదింతలు నీళ్లుపోసి యెనిమిదవ భాగముగ కషాయము గాచి దానికి సమముగ ఘృతము, ఘృతమునకు సమముగ ఇనుప భస్మము గలిపి తామ్రపాత్రలోబోసి ద్రవము శోషించువఱకు ఇనుపగరిటెతో కలియ బెట్టుచు మృద్వగ్నిలో పాకముజేసి లోహమునకు సమముగ మణిశిలచూర్ణమును గలిపి పక్వముజేసి దించికొనవలయును. ఇది యోగవాహ మనంబడును. ఇటుల నమృతీకరణము చేయఁబడిన లోహభస్మము మహామృతతుల్యంబును. ఇత్తెఱంగున నే కాంతభస్మము, తీక్ష్ణ భస్మము, ఇనుపభస్మము మొదలగు సర్వభస్మములకు నమృతీకరణము జేయందగును.

సర్వలోహగుణములు

హైమం వ్యోషయుతం త్రిదోషశమనం రౌప్యేన పిత్తామయం
తామ్రేణాపి కఫామయాంశ్చ వివిధాన్ శూలాన్ జయేల్లోహతః,
నాగేనాపి జయేచ్చ వంగసహితం మేహాంశ్చ వజ్రామృతం
హేమగ్రాస నివృత్తచంచలగుణ శ్శుద్ధోనివృత్తోరసః. (ఆయుర్వేదే)

తా. సువర్ణభస్మమును త్రికటుకములతోడ జేర్చి సేవించిన త్రిదోషమును, రజత భస్మముతో జేర్చి సేవించిన పిత్తరోగములను, తామ్రభస్మముతో జేర్చి సేవించిన శ్లేష్మరోగములును, లోహనాగభస్మములతో జేర్చి సేవించిన పలువిధములైన శూలలును, వంగభస్మము, వజ్రభస్మము వీనితోడ జేర్చి సేవించిన మేహరోగములును హరించును. శుద్ధిచేయఁబడిన రసము బంగారును గ్రహించిన నందలిచాంచల్యగుణము నివర్తించిన దని తెలియవలయును.

సీసముపేళ్ళు

సీసం కంతుజడం రంగం సీసకం నాగసంజ్ఞకం,
యోగేష్టం నాగ మురగ స్తీరకం పరిపిష్టకమ్. (నిఘంటౌ) 371

తా. సీసము, కంతుజడము, రంగము, సీసకము, నాగసంజ్ఞ, యోగేష్టము, నాగము, ఉరగము, తీరకము, పరిపిష్టకము-ఇవి సీసముపేళ్లు.

అశుద్ధనాగవంగదోషము

పాకహీనౌ నాగవంగౌ కుష్ఠ గుల్మ రుజాకరౌ,
మేహ పాండూదరం *వాత కఫ మృత్యుకరౌ కిల. (నిత్యనాథీయే)

తా. అశుద్ధనాగవంగములవలన కుష్ఠువు, గుల్మము, పీడ, మేహము, పాండువు ఉదరము, వాతరోగము, శ్లేష్మరోగము, మరణము గలుగును. కావున నాగవంగములు శుద్ధముగ జేయవలయును.

* వాతకఫపిత్తకరౌకిల.

నాగశుద్ధి

నిర్గుండీ మూలచూర్ణేన సార్కదుగ్ధేన లేపయేత్,
నాగపత్రం తు తచ్ఛుష్కం ద్రావయిత్వా నిషేచయేత్, 373
నిర్గుండీద్రవమధ్యే తు తతః పత్రం తు కారయేత్,
లిప్త్వా ద్రావ్యం పునస్సేచ్యం సప్తవారం విశుధ్యతి. 374

తా. సీసపురేకులపై వావిలిచూర్ణమును జిల్లేడుపాలతో భాగుగనూరి లేపనముజేసి యెండించి పిదప దానిని కరిగించి వావిలియాకురసములో బోయవలయును. ఇటుల నేడు మార్లు సీసపు రేకులకు లేపనము మొదలగు వానినిచేసిన సీసము శుద్ధియగును.

నాగవంగశుద్ధి

తిలతైలే చ గోమూత్రే హ్యారనాళామ్లతక్రకే,
కులుత్థకే రవిక్షీరే ఛాగక్షీరే ముహుర్ముహుః. 375
దాలితౌ నాగవంగౌ ద్వౌ తేనద్యాలేన శుధ్యతి, (చింతామణౌ)

తా. నాగవంగముల కరిగించి నూనె, ఆవుపంచితము, కలి, చల్ల, ఉలవకట్టు, జిల్లేడుపాలు, మేకపాలు అనువానిలో ప్రతిదానియందు నేడేసిమార్లు పోసిన నాగవంగములు శుద్ధియగును.

నాగభస్మవిధి

తతో నాగం లోష్టమధ్యే వాసాద్రావాజమోదకే. 376
తాపయే ద్వాసకాకాష్ఠై ర్భస్మీభవతి తత్క్షణాత్,

తా. శుద్ధిచేయఁబడినసీసమును పెంకులో పోసి అడ్డసరపాకురసమును, అజామోదరసమును పోయుచు అడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగును. (లేక శుద్ధిచేయఁబడిన సీసపురేకులకు కలుఁబందరసము నేడుమార్లు పూసి యెండించి మూకుటిలో నునిచి కలుఁబందపలుకులు వేయును నడ్డసరపుకట్టెతో వేయింపుచుండిన సీసము భస్మంబగును.)

నాగసిందూరము

తద్భస్మవాసకరసే హ్యజామోదాద్రవేణ చ. 377
ముండీరసే తథా మర్ద్యం పచేద్దశపుటే తథా,
ఫణివల్లిరసైర్మర్ద్యం పునర్దశపుటే పచేత్. 378
రుద్ధ్వా గజపుటే పాచ్యం సింధూరం భవతి ధ్రువం,

తా. నాగభస్మమును అడ్డసరము, ఓమము, బోడతరపాకు అనువానిరసముతో

పన్నెండు దినములవఱకు అనుసరింపుచుండి పిదప జ్వరనివృత్తినైనను, లేక మరణము నైనను గలుగజేయును.

ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా,
ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ. 238

సంతతజ్వరకాలప్రమాణము

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములచే జనించినసంతతజ్వరములకు యథాక్రమముగా ౭, ౧౪, ౨౧, ౨౨, దినములు కాలప్రమాణ మనియు, దానికి పిదప జ్వరనివృత్తిగాని లేక మరణముగాని కలుగు ననియు హారీతునిమతము.

దోషక్షయవృద్ధులచే విషమజ్వరోత్పత్తికారణము

కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాదిసేవినాం,
అల్పోపిదోషో దూష్యాదీన్ లబ్ధ్వాన్యతమతోఫలమ్. 239
సవిపక్షో జ్వరం కుర్యా ద్విషమం క్షయవృద్ధిభాక్.

తా. జ్వరాదివ్యాధులు నివర్తించి కృశించియుండువారలకు మిథ్యాహారాదిసేవనముచేత దోషము స్వల్పమై యుండినను, దూష్యములను జెంది వానినుండి విశేషబలమును పొంది క్షయవృద్ధులనుజెందుచు విషమజ్వరమును గలుగజేయును. దీనియందు సన్నిపాతజ్వరములకు జెప్పియుండు దుర్గుణములు కలిగియుండును.

దోషఃప్రవర్తతే తేషాం స్వేకాలే జ్వరయన్ బలీ. 240
నివర్తతే పునశ్చైషః ప్రత్యనీకబలాబలః,
క్షీణేదోషే జ్వరస్సూక్ష్మః రసాదిష్వే బలీయతే. 241
లీనత్వా త్కార్శ్యవైవర్ణ్యజాడ్యాదీన్ విదధాతి సః,

తా. పైఁజెప్పినవారికి దోషములు తమతమ కాలములయందు బలమును జెంది విశేషముగా జ్వరమును గలుగజేయుచు. మరల నాదోషము విరుద్ధమైన యాహారాదులచే దుర్బలమై నివర్తించును. దోషము క్షయించుచుండగా జ్వరము సూక్ష్మరూపముగా రసాదిధాతువులయందు లయమును జెందుచుండును. మఱియు నాజ్వరము రసశేషమునందు లయించియుండుటవలన శరీరకృశత్వము, వైవర్ణ్యము, జాడ్యము యీ మొదలగువానిని కలుగజేయును.

సంతతాదిజ్వరనిదానము

ఆపన్నవివృతాస్యత్వా త్స్రోతసాం రసవాహినామ్. 242
ఆశు సర్వస్య వపుషో వ్యాప్తిర్దోషేణ జాయతే,

పదిమార్లు మర్దించి ప్రమిదెలలో నునిచి చీలమన్ను లేపనము జేసి పదిగజపుటంబులును తమలపాకురసముతో పదిమార్లు మర్దించి పదిగజపుటంబులును వేసిన నాగభస్మము సిందూరించును.

నాగసిందూరవిధి

చించాత్వగ్భస్మపాదాంశం ద్రుతేనాగే వినిక్షిపేత్. 379
పాదయే ల్లోహపాత్రేణ సిందూరం జాయతే శుభం,
భస్మనా పూర్వవన్నాగం శాకస్య వారిజస్య చ. 380
సిందూరం జాయతే దివ్యం యథేష్టం నాత్ర సంశయః,
రక్తశాకిన్యపామార్గ కుటజస్య తు భస్మకం, 381
చతుర్థాంశం ద్రుతేనాగే లోహదర్వ్యా నిఘర్షయేత్,
చండాగ్నినా దినైకం తు దత్వా మర్ద్యం దినత్రయమ్. 382
పూర్వవల్లోహపాత్రే తు సిందూరం జాయతే శుభం,
(ఆయుర్వేదే)

తా. నాగమును కరిగించి దానికి నాలవభాగము చింతబెరడు చూర్ణమును గలిపి లోహపాత్రలో వేయించిన సిందూరించును. మఱియు పూర్వమువలెనే నాగభస్మమును బాడిదెపాకు క్షారములో వేయించిన నిస్సంశయముగ సిందూరించును. నాగమును కరిగించి దానికి నాలవభాగము * రక్తశాకి, ఉత్తరేణు, కొడిసె అనువానిబూడిదెలను గలిపి యినుపపాత్రలోబోసి యొకదినము గాఢాగ్నియందునిచి ఇనుపగరిటెతో రుద్దుచుండిన భస్మంబగును. దానిని పైబూడిదెలతోడనే మూడుదినములు రుద్దుచుండిన సింధూరించును.

సీసభస్మగుణము

శతనాగబలం ధత్తే మృతనాగో రుజాపహః. 383
ఆయుఃకాంతిం వీర్యవృద్ధిం కురుతే సేవయేత్సదా,

తా. నాగభస్మము నూరుయేనుగుల బలమును గలుగంజేసి సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయే గాక ఆయుర్వృద్ధిని, కాంతిని, వీర్యవృద్ధిని గలుగంజేయును. కావున దానినెల్లపుడు సేవింపుచుండవలయును.

సీసం పుష్టికరం వాతపిత్తశ్లేష్మరుజాపనుత్. 384

తా. సీసము పుష్టిని గలుగంజేయునదిగ, వాత, పిత్త, శ్లేష్మరోగముల హరింపంజేయునదిగ నుండును.

* ఎఱ్ఱనిటేకు.

వంగశుద్ధి

కార్పాసార్కకరంజధూర్తమునిజై ర్భల్లాతగుంజాగ్నికై
స్స్నుగ్వ్యాఘ్రీహయగంధసూరణఫలై ర్మూలైశ్చ పత్రైః ఫలైః,
తక్రాక్తం బహుశస్తఖర్పరగతం వంగం నిషించేన్ముహుః
యావత్పంచదినం చ శుద్ధ్యతి భిషగ్యోగే సదా యోజయేత్.

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ప్రత్తియాకు, జిల్లేడు, క్రానుగ, ఉమ్మెత్త, ఆగిసె, జీడి, గురిజ, చిత్రమూలము, బొంతజెముడు, నల్లేరు, పెన్నేరు, కంద అనువానివేళ్ళను, ఆకులను, కాయలను, మజ్జిగతో ద్రొక్కి రసముదీసి చల్లగలిపి, వడియగట్టి తగరమును కరిగించి దానిలో పలుమారు బోయుచుండవలయును. ఇటుల నైదుదినములు చేసిన తగరము శుద్ధియగును. ఈప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరము నౌషధములయందు గ్రహింపంజనును.

(పైప్రకారము శుద్ధిచేయఁబడిన తగరపురేకులపై కఫరిని నూరి లేపనముజేసి యెండించి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మంబగును. లేక తగరమును పెంకులోపోసి కరిగించి అందామ్లశిల గంధకమును, తాళకమును, సురాకారమును, సమభాగములుగ చూర్ణముచేసి కొంచెకొంచెముగ వేయుచు వేపకట్టెతో వేయించుచుండిన తగరము భస్మంబగును,

అపామార్గస్య చ క్షారై ర్లోష్టే వంగం ప్రదాపయేత్,
భస్మీభవతి తద్భస్మ జంబునీరేణ మర్దయేత్. 386
పుటత్రయం చ దాతవ్యం సిందూరం భవతి ధ్రువం,

(చింతామణౌ)

తా. శుద్ధిచేయఁబడిన తగరమును పెంకులోబోసి కరిగించి యందుత్తరేణు చూర్ణమునువైచి వేయింపుచుండిన తగరము భస్మంబగును. దానిని నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి మూడుగజపుటంబు లిడిన సిందూరించును.

(శుద్ధతగరపురేకులపై కఫరిని నూరి లేపనముచేసి అగ్నిలోకాచిన తగరము భస్మంబగును.)

వంగభస్మగుణము

సతిక్తలవణం వంగం పాండుఘ్నం క్రిమి * వాతనుత్. 387
లేఖనం పిత్తలం కించి త్సర్వమేహవ్రణాపహం,

తా. వంగభస్మము చేదుగ, ఉప్పగ నుండుటయేగాక పాండు, క్రిమి, వాత, ముల హరింపంజేయునదిగ, లేఖనకారిగ, ఒకింతపిత్తకారిగ, సర్వమేహవ్రణముల బోకడచునదిగ నుండును.

---

* మేహజిత్,

వంగం తిక్తోష్ణ రూక్షంచావ్యేతద్వాతప్రకోపనమ్. 388
మేహశ్లేష్మ క్షయఘ్నం చ మేహక్రిమికులాంతకం, (మతాంతరే)

తా. వంగభస్మము తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, రూక్షముగ, వాతప్రకోపకారిగ, మేహ, శ్లేష్మ, క్షయ, మేహక్రిముల భోకడచునదిగ నుండును.

లోహాష్టకభస్మవిధి

వంగం పలాశద్రవ తాళకేన నాగం పయస్యార్కమనశ్శిలేన. 389
శుల్బంహ్యజాక్షీరకగంధకేన తీక్ష్ణంచ నాగం పయహింగుళేన,
తారంచవజ్రీపయమాక్షికేణ హేమం శిలావర్తక నాగభస్మనా. 390

తా. వంగము మోదుగరసము, తాళకము అనువానివలనను, నాగము జిల్లేడు పాలు, మణిశిల అనువానివలనను, తామ్రము మేకపాలు, గంధకము అనువానివలనను, ఉక్కు, నాగము అను నీరెండును జిల్లేడుపాలు, ఇంగిలీకము అనువానివలనను, రజతము బొంతజెముడుపాలు, మాక్షికము అనువానివలనను, సువర్ణము, మణిశిల, నాగభస్మము అనువానివలనను భస్మంబగును.

తాళేనవంగం దరదేనతీక్ష్ణం నాగేనహేమం శిలయాచనాగం,
శుల్బంతథాగంధవరేణనిత్యంతారంచమాక్షికవరేణహన్యాత్.

తా. తాళకముచే వంగంబును, ఇంగిలీకముచే లోహంబును, సీసముచే సువర్ణంబును, మణిశిలచే సీసంబును, గంధకముచే తామ్రంబును, మాక్షికముచే రౌప్యంబును మృతిచెందును.

హేమాదిభస్మపరీక్షగుణము

హైమం కపోతకంఠాభ మభ్రకం గతచంద్రకం,
వాంతిభ్రాంతిహరం తామ్రం లోహం వారితరం శుభమ్. 392

తా. సువర్ణభస్మమును పావురపిట్టకంఠవర్ణముతో సమానముగ, అభ్రకభస్మము తళతళలులేనిదిగ, తామ్రభస్మము వాంతి, భ్రాంతి వర్జితముగ, లోహభస్మము నీళ్ళపై తేలునదిగనుండిన పరిశుద్ధంబులని తెలియవలయును.

హేమభస్మాదిశేషాణి ఉత్థానరహితాని చ,
నాన్యఽతోఽసౌ గుణం కుర్యా ద్భవేయు ర్వ్యాధిహేతవః. 393

తా. హేమాదిభస్మములు, ఇతరమైనభస్మములు మరల జనింపకుండిన సుగుణమును, ఆయుర్వృద్ధిని గలుగంజేయును. జనించిన రోగహేతువగును.

సప్తధాతుభస్మపరీక్ష

సర్వమేవం మృతం లోహం ధ్మాతవ్యం మిత్రపంచకైః,

ఇత్యేవం స్యా న్నిరుత్థానం సేవ్యవారితరం భవేత్. 394

తా. సర్వలోహభస్మములలో మిత్రపంచకము చేర్చి యూదినను మరల జనింపక నుదకముపై వైచిన తేలుచునుండిన పరిశుద్ధంబులని యెఱింగి వానిని సేవింపవలయును.

మిత్రపంచకము

గుడ గుగ్గులు గుంజాజ్య సారమై ష్టంకణం సమం,
జీవనం మృతధాతూనాం వైద్యశాస్త్రే ప్రకీర్తితమ్. 395

తా. బెల్లము, గుగ్గిలము, గురిగింజ, నెయ్యి, తేనె, మఱియు వెలిగారము-వీని తోడి మృతలోహములచేర్చి కొలిమిలో నూదిన నవి మరల జనించునని వైద్యశాస్త్ర మునందు జెప్పంబడియున్నయది.

మధు గుడ ఘృత గుంజా టంకణం పంచమిత్రకం, (మతాంతరే)

తా. తేనె, బెల్లము, నేయి, గురిగింజ, వెలిగారము అనునవి మిత్రపంచకములు.

నిరుత్థాపనము

గంధకంచోత్థితం భస్మ తుల్యం ఖల్వే విమర్దయేత్. 396
దినైకం కన్యకాద్రావై రుధ్వా గజపుటే పచేత్,
ఇత్యేవం సర్వలోహానాం కర్తవ్యం తు నిరుత్థితమ్. 397

తా. జనించినభస్మమును, గంధకమును, సగభాగములుగ గ్రహించి కలబంద రసముతో నొకదినము మర్దించి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటం బిడుటచే సర్వలోహములను మరల జనింపకుండునటులం జేయవలయును.

సూతాదిభస్మగుణము

సూతాద్గుణానంతకకోటివజ్రే హ్యాభ్రే సహస్రం కనకే శతైకం,
కాలేగుణాశీతితదర్ధకాంతే రౌప్యేచతుష్షష్టిజడేతదర్ధమ్. 398

తా. రసమునకన్న వజ్రమునందు అనంతకోటి గుణములును, అభ్రకమునందు వెయ్యిగుణంబులును, సువర్ణమునందు నూఱుగుణంబులును, లోహమునం దెనుబదిగుణం బులును, కాంతమునందు నలుబదిగుణంబులును, రజతమునం దరువదినాలుగు గుణంబు లును, సీసమునందు ముప్పదిరెండుగుణంబులును గలిగియుండును.

అభ్రకభేదములు

పినాకం దర్దురం నాగం వజ్రంచేతి చతుర్విధం,
పినాకాద్యాస్త్రయో వర్జ్యా వజ్రం యత్నా త్సమాహరేత్. 399

తా. పినాకము, దర్దురము, నాగము, వజ్రము అని అభ్రకము నాలుగు విధం బులు. అందు పినాకము మొదలు మూడు అభ్రకంబులు వర్జ్యంబులు. వజ్రాభ్రకము శ్రేష్ఠంబగుటచే దానిని గ్రహింపవలయును.

వజ్రాభ్రకపరీక్ష

వజ్రాభ్రకం తు వహ్నిస్థం నకించి ద్వికృతిం వ్రజేత్,
తస్మాద్వజ్రాభ్రకం యోజ్యం వ్యాధి వృద్ధత్వ మృత్యుజిత్. 400

తా. అభ్రకమును నిప్పులోనునిచి యూదిన కొంచెమైనను వికారముజెందకుండిన దానిని వజ్రాభ్రకమని తెలియవలయును. ఇది రోగము, ముదిమి, మృత్యువు వీనిని హరింపంజేయును కావున దానినే గ్రహింపవలయును.

అభ్రకశుద్ధి

ధమేద్వజ్రాభ్రకం వహ్నౌ తతః క్షీరే నిషేచయేత్,
భిన్నపత్రం తు తత్కృత్వా మేఘనాదామ్లజద్రవైః. 401
భావయే దష్టయామం తదేవం శుధ్యతి చాభ్రకం,

తా. వజ్రాభ్రకమును మూకుటిలోబోసి కొలిమిలో నెఱ్ఱగ నగువఱకు నూది పాలతో జల్లార్చి రేకులుగ నొలిచి చిఱ్ఱియాకు, తిప్పాకు, చింతాకు అనువానిరసములలో నెనిమిదిఝాములు భావనచేసిన వజ్రాభ్రకము శుద్ధియగును.

ధాన్యాభ్రకవిధి

అథవాభ్రస్య భాగౌ ద్వౌ ముస్తాశ్చైకం జలైస్సహ. 402
త్రిదినం స్థాపయేత్పాత్రే సూక్ష్మం కృత్వా ప్రవేషయేత్,
బధ్వా ధాన్యయుతం వస్త్రే మర్దయేత్కాంజికైస్సహ. 403
అధో యద్గలితం సూక్ష్మం శుద్ధం ధాన్యాభ్రకం భవేత్,

తా. అభ్రకము రెండుభాగములు, తుంగముస్తె లొకభాగము-ఇటుల వీనినేకముజేసి యొకభాండములో వైచి యందుదకముపోసి మూడుదినములు నానబెట్టి మెత్తగ రుబ్బి క్రొత్తబట్టలో కొంచెకొంచెముగ నునిచి చారెడేసివడ్లు వేయుచు కలిసిబోయుచు దానికి క్రింద నొకకుండ నునిచి గంజియన్నమును రుద్దునటుల రుద్దిన అభ్రకము కరిగి మురికివలె క్రిందికుండలో దిగును. బట్టలో వడ్లుమాత్రము నిలుచును. బానలో దిగిన దానిని తేరనిచ్చిన పైన నల్లగ తేలును. ఆనల్లనీళ్ళను వడిపి కుండలోనుండు శుద్ధమైన ధాన్యాభ్రకమును విభూతివలె వడియగట్టిగాని, కలి యిగురునటుల కాచిగాని గ్రహించవలయును.

అథాన్యత్సంప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్. 404
ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మిన్ వ్యోమభస్మ నిగద్యతే,

తా. ఇక నాయుర్వేదమున జెప్పంబడిన ప్రకారము అభ్రకభస్మమును వచించెదను.

అభ్రకభస్మము

కృత్వా ధాన్యాభ్రకం తత్తు శోషయిత్వా విమర్దయేత్. 405
అర్కక్షీరై ర్దినం ఖల్వే చక్రాకారం తు కారయేత్,
వేష్టయే దర్కపత్రైశ్చ సమ్య గ్గజపుటే పచేత్. 406
పునర్మర్ద్యం పునఃపాచ్యం సప్తవారం ప్రయత్నతః,
తతో వటజటాక్వాథై స్తద్వ ద్దేయం పుటత్రయమ్. 407
మ్రియతే నాత్రసందేహ స్సర్వయోగేషు యోజయేత్,
మృతం త్వభ్రం హరే న్మృత్యుం జరాపలితనాశనమ్. 408
అనుపానైశ్చ సంయుక్తం తత్తద్రోగహరంపరం, (ఆయుర్వేదే)

తా. ఇటుల ధాన్యాభ్రకమును జేసినపిదప దానిందీసి యెండించి ఖల్వములోఁ బోసి జిల్లేడుపాలతో నొకదినము మర్దించి సన్నపువడియములు చేసి యెండించి మూకుటి కడుగున జిల్లేడాకులపఱచి యం దభ్రకవడియముల నునిచి దానిపై జిల్లేడాకులను వరుసగపఱచి దానిపై మఱియొక మూకుడునుమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసి మరల పైరసములచేతనే రుబ్బి వడియములుచేసి యెండించి మునుపటి వలెనే యాకులబఱచి పైప్రకారమే ఏడుగజపుటంబులిడి సాంగశీతలమున దీసి మఱ్ఱి యూడలకషాయముతో మరల మర్దించి వడియముచుజేసి మునుపటివలెనే యాకులబఱచి దానిపై మూకుడునుమూసి ఏడుగజపుటంబులిడిన ధాన్యాభ్రకము భస్మంబగును. దీనిని సర్వయోగములయం దునిచికొనందగును. మఱియు నభ్రకభస్మము నాయారోగానుపాన విశేషములతో సేవించిన మృత్యువు, ముదిమి-వీనిని హరింపంజేయును.

అభ్రకసిందూరము

ఇత్థం కేచిన్మతం ప్రాహు ర్గగనస్య చ మారణమ్. 409
భేకరాజరసశ్చైవాప్యహి శాకరస స్తథా,
అశ్వగంధా సనిర్గుండీ రుదంతి విజయాద్రవైః. 410
శతావర్యా రసశ్చైవాప్యాటరూషర స స్తథా,
బలాచాతిబలాచైవ శాల్మలీ సత్వమేవ చ. 411
కూశ్మాండకరసశ్చైవ ముస్తాయాసపేవ చ,
విదారి వరకందం చ తులసీ మదనం తథా. 412
భల్లాతకరసశ్చైవ ద్రాక్షాఫలరస స్తథా,
కటుంబరారసశ్చైవా ప్యర్కక్షీరం తథైవ చ. 413
ఉశీరం వాలుకం కుష్ఠం తథాలోహితపుష్పకం,

చంపకః కాకమాచీ చ గోక్షురం శతపత్రికా. 414
దాడిమీ కపికచ్ఛూక ధాత్రీఫలరసస్తథా,
పునర్నవా తథా బ్రాహ్మీ చిత్రకస్య రసస్తథా. 415
ముండీరస శ్శిరీషస్య గుడూచ్యా స్స్వరసస్తథా,
అభ్రకస్య పుటే దేయం ప్రత్యేకైకరసేన చ. 416
హన్యస్తే సర్వరోగాణి తమసం భాస్కరో యథా,

తా. అభ్రకమారణవిధిని మఱికొందఱు వచించుతెఱం గెట్లనిన—గుంటగలగర, బ్రహ్మదండివేరు, పెన్నేరుగడ్డ, వావిలాకు, దూలగొండి, గంజాయియాకు, పిల్లిపీచరవేళ్లు, అడ్డసరపాకు, నుత్తవపులగపువేళ్లు, పెద్దముత్తవపులగపువేళ్లు అనువానిరసములతోడను, బూరుగబంగకల్కముతోడను, గుమ్ముడుకాయనీళ్ళతోడను, తుంగముస్తెలు, నేలగుమ్ముడుగడ్డ, తులసియాకు, భృంగవేళ్ళు, జీడివేరు, ద్రాక్షపండు, కటుకరోహిణి (రుద్రజడ) అనువానిరసములతోడను, జిల్లేడుపాలు, వట్టివేరు, కురువేరు, చంగల్వకోష్టు' వసపువ్వు, సంపంగివేరు అనువానికషాయములతోడను, కామంచి, పల్లేరువేరు, తామరగడ్డ, దాడిమాకు, దూలగోవెలవేరు, ఉసిరికపండు, గలిజేరువేరు, మండూకబ్రహ్మి, చిత్రమూలము, బోడతరము, దిరిసెనపువేరు, తిప్పతీఁగ అనువానిరసములతోడను, ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ అభ్రకమును మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి ప్రతిదానిచే నొక్కొక గజపుటముచొప్పున పుటంబులిడిన అభ్రకము సిందూరించును. అది "సూర్యుం డంధకారమును బోకడచుభంగి" సర్వరోగముల బోకడచును.

శతపుటాభ్రకసిందూరము

పునర్నవా మేఘనాదద్రవై ర్ధాన్యాభ్రకం దినమ్. 417
మర్ద్యం గజపుటే పాచ్యం చించాసూరణజైః పునః,
ద్రవైర్మస్తాభవై ర్మర్ద్యం పృథగ్దేయం పుటత్రయమ్. 418
కాసమర్దరసైః పంచగోమూత్రై స్త్రిఫలైరపి,
న్యగ్రోధక్వాథకై ర్మర్ద్యం కుర్యా ద్దశపుటం పునః. 419
షట్చ జంబీరనీరేణ గోక్షీరేణ పుటత్రయం,
ఏవ మర్కదళై ర్వేష్ట్య దేయం రుద్ధ్వాచ సంపుటేత్. 420
శతధా పుటితం భస్మ జాయతే పద్మరాగవత్,
నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యభ్రం యథాయోగేషు యోజయేత్. 421
(గ్రంథాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును గలిజేరు, చిఱ్ఱి అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి రెండుగజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని చింతాకు,

కందగడ్డ, తుంగముస్తెలు అనువానిరసములతో వెవ్వేఱుగ మర్దించి మూడుగజపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మర్దించి ఐదుగజపుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ మర్దించి ఐదుపుటంబులును, మఱ్ఱియూడలకషాయముతో మర్దించి పదిపుటంబులును, నిమ్మపండ్లరసముతో మర్దించి ఆరుపుటంబులును, ఆవుపాలతో మర్దించి మూడుపుటంబులును వేయవలయును. ఇటుల పుటంబులిడిన పిదప అభ్రకమును బాగుగ మర్దించి వడియములుచేసి యెండించి జిల్లేడాకులలో నునిచి మూడుకులలోబెట్టి పైన మూకుడుమూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి కెంపువలె నెఱ్ఱగనగువఱకు ౧౦౦ గజపుటంబు లిడవలయును. ఇటులంజేసిన అభ్రకము నిశ్చంద్రకముగ సిందూరించును. దానిని సర్వయోగములయందు బ్రయోగింపంజనును.

ముస్తా క్వాథేన ధాన్యాభ్రం పంచవింశత్పుటే పచేత్.
గోమూత్రై స్త్రిఫలా క్వాథైః పక్త్వాచ పూర్వవత్పచేత్. 422
పంచవింశత్పుటై రేవం కాసమర్ద ద్రవైః పచేత్,
దేయం పుటత్రయం క్షీరై ర్మర్దయేచ్చ పుటేపుటే. 423
నిశ్చంద్రం జాయతే హ్యభ్రం జరా మృత్యు రుజాపహం,

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును తుంగముస్తెల కషాయముతో మర్దించి ఇరువదిరైదుపుటంబులును, గోమూత్రము, త్రిఫలకషాయము-వీనితో మర్దించి ప్రత్యేకముగ ఇరువదిరైదుపుటంబులును, కసివెందాకురసముతో మర్దించి ఇరువదిరైదుపుటంబులును, పాలతోమర్దించి పదిపుటంబులును వేసి పిదప లెస్సగ మర్దించి వడియములుజేసి యెండించి దానిని జిల్లేడాకులలోగట్టి మూకుళ్ళలో నునిచి గజపుటంబులిడిన నిశ్చంద్రకముగ అభ్రకము సిందూరించును. దానిని సేవించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు హరించును.

ధాన్యాభ్రకం ద్రవైర్మర్ద్యం మత్స్యాక్షీ తులసీద్రవైః.
మూలజైః కోకిలాక్షస్య కుమారీ శ్వేతమూర్వయోః, 424
వ్యాఘ్రీభిః పునర్నవాయాశ్చ దినమేతద్విమర్దయేత్. 425
కుంజరాఖ్యైః పుటైస్సప్త పిష్ట్వా పిష్ట్వా పచేత్పునః,
తద్వత్పంచామృతైః పాచ్యం పిష్ట్వా పిష్ట్వా తు సప్తధా. 426
ఏవం నిశ్చంద్రితాంయాతి సర్వరోగేషు యోజయేత్, (మతాంతరే)

తా. ధాన్యాభ్రకమును పొన్నగంటి, తులసి, గొలిమిడివేళ్ళు, కలుబంద, తెల్లచాగ, ప్రాకుడు, గలిజేరు, అనువానిరసములచే ప్రత్యేకముగ నొక్కొకదినము మర్దించి వడియములుజేసి యెండించి మూకుళ్లలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి యేడేసి గజపుటంబు లిడవలయును. పిదప దానిని పంచామృతములో మర్దించి ఏడేసిపుటంబు లిడవల్ల

యును. ఇటులజేసిన నిశ్చంద్రకమువలె అభ్రకము భస్మంబగును. దానిని సర్వరోగముల యందు ప్రయోగించవలయును. (అభ్రకభస్మము సిందూరించినపిదప దాని నమృతీకరణము జేయవలయును. ఎట్లనిన.)

అభ్రకామృతీకరణము

సర్వేషాం ఘాతితాభ్రాణా మమృతీకరణం శృణు. 427
త్రిఫలోత్థకషాయస్య పలాన్యాదాయ షోడశ,
గోఘృతస్య పలాన్యష్టౌ మృతాభ్రస్య తథాదశ. 428
ఏకీకృత్య లోహపాత్రే పాచయే న్మృదువహ్నినా,
ద్రవేజీర్ణే సమాదాయ సర్వయోగేషు యోజయేత్. 429

తా. అభ్రకభస్మమునకు అమృతీకరణమును వచించెదను. పదియారుపలముల త్రిఫలకషాయమును, ఎనిమిదిపలముల ఆవునెయ్యిని, పదిపలముల అభ్రకభస్మమును లోహపాత్రలోవైచి యేకముచేసి మృద్వగ్నియందు ద్రవమిగురువఱకు కాచి గ్రహింపవలయును. అట్టిదానిని సర్వరోగములయం దుపయోగింపందగును.

అమృతీకృతాభ్రకగుణము

అనుపానం వినాహ్యభ్రం జరామృత్యు రుజాపహం,
యోజయే దనుపానైర్వా తత్తద్రోగహరం పరమ్. 430

తా. పైప్రకార నమృతీకరణము చేయఁబడిన అభ్రకమును అనుపానరహితముగ సేవించిన ముదిమి, మృత్యువు, సర్వరోగములు వీనిని హరింపంజేయును. మఱియు అభ్రకసిందూరమును అనుపానవిశేషములతో సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేయును.

అభ్రకభస్మగుణము

మృతంచాభ్రం హరేద్రోగా న్జరా మృత్యు మనేకధా,
సేవితం దేహదార్ఢ్యం చ రూపం వీర్యం వివర్ధయేత్. 431

తా. శుద్ధమైన అభ్రకభస్మము మృత్యువు, ముదిమి మొదలగు సర్వరోగముల హరింపంజేయుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యమును, రూపమును, వీర్యమును గలుగంజేయును.

అభ్రపత్రం తు రోగఘ్నం ఖరత్వం జరనాశనం,
మృదుసత్వం మృత్యునాశం ద్రుతిసత్వ మతంద్రతామ్. 432

తా. అభ్రకపుపత్రములు రోగముల హరింపంజేయును. ఖరత్వము ముదిమిని పోకడచును. మృదుసత్వము మృత్యువును పోకడచును. ద్రుతిసత్వము ఆలస్యమును పోకడచును.

అభ్రకగుణము

గౌరీతేజః పరమమమృతం వాత పిత్త క్షయఘ్నం
ప్రజ్ఞాబోధి ప్రశమితజరం వృష్య మాయుష్య మగ్ర్యం,
బల్యం స్నిగ్ధం రుచిదమకఫం దీపనం శీతవీర్యం
తత్తద్యోగై స్సకలగదహృద్వ్యోమసూతేంద్రబంధి. 433

తా. అభ్రకభస్మము కడు అమృతతుల్యంబుగ, వాత, పిత్త, క్షయములను, ముదిమిని హరింపంజేయునదిగ, బుద్ధిప్రదముగ, వీర్యవృద్ధికారిగ, ఆయుర్వృద్ధి, బల ము ల గలుగంజేయునదిగ, స్నిగ్ధముగ, రుచికారిగ, ఇంద్రియనిగ్రహమును బోకడ చునదిగ, కఫమును హరింపంజేయునదిగ, దీపనకారిగ, శీతవీర్యముగలదిగ, రసబంధన కారిగ నుండును.

అశుద్ధాభ్రకదోషము

పీడాం విధత్తే వివిధాం నరాణాం
కుష్ఠం క్షయం పాండుగదం చ శోఫం,
హృత్పార్శ్వపీడాశ్చ కరోత్యశుద్ధం
భ్రమ్మాహితం జాఠరవహ్నిహృత్స్యాత్. 434

తా. అశుద్ధాభ్రకసేవనవలన పలువిధములైన పీడ, కుష్ఠువు, క్షయము, పాండువు, శోఫ, హృదయ, పార్శ్వములయందు పీడ, భ్రమ, అగ్నిమాంద్యము గలుగును.

అభ్రకభస్మానుపానములు

అభ్రకం తు నిశాచూర్ణం మధునా సహమిశ్రితం,
శతావరీచూర్ణయుక్తం సర్వమేహేషు యోజయేత్. 435
అభ్రకం కాంతసంయుక్తం నవనీతవిమిశ్రితం,
సర్వవ్యాధిహరం పుంసాం కాంతివీర్యబలప్రదమ్. 436
అభ్రకం సైంధవం ద్రాక్షా మరీచేన విమిశ్రితం,
ఉష్ణోదకేన తత్పీత్వా సర్వాజీర్ణనిబర్హణమ్. 437
అభ్రకం రసభస్మస్యాన్మిశ్రితం మధునా విహేత్,
అత్యుగ్రసన్నిపాతఘ్నం మూర్ఛితం స్యాత్సముద్ధరేత్. 438
అభ్రకం మాగధీచూర్ణం కలిద్రుమఫలాని చ,
చూర్ణమేతత్సమోపేతం శ్లేష్మరోగనిబర్హణమ్. 439
అభ్రకం తామ్రభస్మస్యాన్మిశ్రితం విజయాసహా,
యోజితం మాతులుంగస్య ఫలేన స్వరసేన చ. 440

సంతత స్సంతత స్తేన విపరీతో విపర్యయాత్. 243
విషమో విషమారంభాః క్రియాః కాలోనుషంగవాన్,
దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతజ్వరమ్. 244

తా. అన్నరసాదులను వహించెడి స్రోతోద్వారములు తెరవబడియుండుటవలన ాయన్నరసాదులు సమస్తశరీరమునందు వ్యాపించి స్వల్పముగ క్షీణముగనుండు దోషము ంతతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇదియ సంతతజ్వరనిదానము. దీనియందు విరుద్ధాహారా సలవలన విషమజ్వరము కలుగును. రక్తము నాశ్రయించియుండుదోషము తరుచుగా తతజ్వరమును గలుగజేయును. ఇది ఒకయహోరాత్రము విడువకుండును. ఇదియ ఏకా ాకజ్వర మనఁబడును.

ద్వ్యహిక త్ర్యాహిక జ్వరనిదానము

అహోరాత్రస్య సద్విస్స్యా త్సకృదన్యేద్యురాశ్రితః,
తస్మిన్ మాంసవహానాడీ మేదోనాడీ తృతీయకే. 245
గ్రాహిపిత్తానలాన్మూర్ధా త్రికస్య కఫపిత్తతః,
సపృష్ఠస్యానిలకఫా త్సచైకాహాంతరస్మృతః. 246

తా. జ్వరము మాంసవహనాడినాశ్రయించియుండిన మరుదినము జ్వరము కలు ను. ఇదియ ద్వ్యహికజ్వర మనఁబడును. జ్వరములో నాడి న్నాశ్రయించియుండిన త్ర్యాహికజ్వరము కలుగును. దీనియందు పిత్తవాత సంసర్గమువలన తలనొప్పి, కఫపిత్త ంసర్గమువలన ముడ్డిపూసయందుపట్లు, కఫవాతసంసర్గమువలన వీపునందుపట్లు ఇవి లుగును. ఇది ఒకదినము విడిచి మరుదినమునందు కలుగును. దీనిని త్ర్యాహికజ్వర నియెదరు.

శుక్లగతజ్వరలక్షణము

తిమిరకఠినవాక్యం స్వేదమూర్ఛాప్రలాపం
నయనజలదదృష్టిర్వాంతి లాలాస్యదేశే,
వికృతవిదహాదేహే నష్టకాంతిః ప్రకుర్యా
ద్వివిధవిషవికారాన్ శుక్లయుక్తం జ్వరంచ. 247

తా. కండ్లు చీకట్లుకమ్ముట, కఠినముగ మాటలాడుట, చెమట, మూర్ఛ, ప్రలా ంచుట, కండ్లయందు నీరుకారుట, వాంతులగుట, నోటజొల్లుకారుట, శరీరము వికృ మైయుండుట, తాపయుక్తముగనుండుట, కాంతిహీనముగనుండుట—ఇట్టి విషవికార ులు, శుక్లస్ఖలనము-ఈలక్షణములుగలది శుక్లగతజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియం

సర్వశూలం నిహంత్యాశు కథితం శూలపాణినా,
అభ్రకం రససిందూర మిశ్రితం హేమభస్మనా. 441
సమభాగం ప్రకల్ప్యైత రసేనార్ద్రేణ యోజయేత్,
క్షయం చ క్షయ పాండుం చ క్షయం నాశం చ కుంభకమ్. 442
జయే న్మండలపర్యంతం పూర్వకర్మవిపాకతః,
అభ్రకం చ హరీతక్యా శ్చూర్ణం గోమూత్ర పేషితమ్. 443
గోమూత్రేణ పిబే న్నిత్యం మండలా త్పాండురోగజిత్,
ద్విగుణం సేవితం శోఫా కుంభ కామిలయా సహ. 444
నశ్యంతి త్రిగుణం సేవ్యం వాదిశే త్పథ్యభోజనం,
అభ్రకం లోహభస్మస్యా చ్ఛివా రసవిమర్దితమ్. 445
త్రింశత్పుటం పునర్దేయం తద్రసేన పునఃపునః,
లవంగ మధుసంయుక్తం ధాతువృద్ధికరం పరమ్. 446
సహస్రనారీ రమతే పురుషో వీర్యవా న్భవేత్,
అభ్రకం చ జపాపుష్పరసేన సహ భావయేత్. 447
శతధా చ తథా జాజీ కుసుంబస్వరసేన చ,
శతధా మల్లికాపుష్పస్వరసే భావయే ద్దృఢమ్. 448
శతధా శరపుష్పస్య భావయే త్స్వరసేన చ,
శతధా పంచకైఃపుష్పై స్స్వరసే భావయే ద్భిషక్. 449
తదభ్రకం భాగమేకం కుంకుమం తు ద్విభాగకం,
సురాకారం త్రిభాగంస్యా చ్చతుర్భాగం చ చందనమ్. 450
ఏతత్సర్వం సమం కృత్వా మృగనాభి ర్విశేషతః,
హిమాంబునా మర్దితం స్యా చ్చతుర్వల్లమితం భవేత్. 451
మధునా సేవితం నిత్యం యథేష్టాహారభోజనైః,
క్షీరాన్నం దాపయే త్పథ్యం ద్రాక్షా ఖర్జూరజం ఫలమ్. 452
భక్షయే చ్ఛర్కరాదీ న్నాస్య త్పిబే న్నిత్య మతంద్రితః,
ఆపాదమస్తకాంగాని లేపయే ద్వరచందనమ్. 453
ఏవం సేవిత మానందం సర్వపిత్తం విశోధయేత్,
అభ్రకం వజ్రభస్మస్యా త్సంయోగం కురుతే భిషక్. 454
మృగనాభిరసై స్సర్వం సేవితం మాషమాత్రకం,

మాషమాత్రం జయేన్మృత్యుం వలీపలితనాశనమ్. 455
సర్వరోగా న్జయే త్ప్రాజ్ఞో బలవా న్వీర్యవా న్భవేత్,
అభ్రకం కలధౌతస్య భస్మ ముక్తాఫలస్య చ. 456
తస్మి న్ప్రవాళభస్మాపి భస్మమాక్షీకమేవ చ,
తారతామ్రకభస్మం చ భస్మవైక్రాంతమేవ చ. 457
ఏతైర్భస్మసమంచైవ వ్యోమభస్మవిమిశ్రితం,
సర్వపుష్పరసై ర్భావ్యం మాషమాత్రం సహార్ద్రకైః. 458
సర్వరోగనివృత్త్యర్థం దాపయే త్కరుణాకరమ్,
మధునా శ్లేష్మరోగస్య వాతస్యైరండతైలకైః. 459
పిత్తస్య సితసంయుక్తం పాండుశోభస్య మూత్రకే,
ఘృతేన శ్వాసకాసే చ శ్లేష్మరోగస్య మాగధీ. 460
ముస్తా నాగరయుక్తం చా ప్యతిసారం వినాశయేత్,

తా. అభ్రకభస్మమును పసపుచూర్ణము, తేనె, చల్లపిల్లిగడ్డలచూర్ణము అనువానితోడ సేవించిన సర్వమేహములు హరించును. అభ్రకభస్మము కాంతభస్మమును, వెన్న అనువానితోడ సేవించిన సర్వరోగముల హరింపంజేసి శరీరకాంతిని, వీర్యమును, బలమును గలుగంజేయును. అభ్రకభస్మమును సైంధవలవణము, ద్రాక్షపండు, మిరియములు, ఉష్ణోదకము అనువానితోడ గలిపి సేవించిన సర్వాజీర్ణములు హరించును. అభ్రకభస్మమును రసభస్మము, తేనె అనువానిలో గలిపి సేవించిన అత్యుగ్రసన్నిపాతములు మూర్ఛ హరించును. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ పిప్పలిచూర్ణమును, తాడికాయల చూర్ణమును గలిపి సేవించిన శ్లేష్మరోగములు హరించును. అభ్రకభస్మమును తామ్రభస్మము, కరక్కాయ, మాదీఫలరసము అనువానితో జేర్చి సేవించిన సర్వశూలలు నివర్తించునని శివుడు వచించెను. అభ్రకభస్మమునకు సమముగ రససిందూరమును, సువర్ణభస్మమును గలిపి అల్లపురసముతో నొకమండలము సేవించిన పూర్వజన్మకర్మపరిపాకమువలన క్షయము, క్షయపాండువు, శరీరక్షయము, కుంభకామిల హరించును. అభ్రకభస్మము, కరకచూర్ణము - వీనిని గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడ నొకమండలమువఱకు సేవింపుచుండిన పాండురోగము హరించును. రెండింతల అభ్రకభస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణమును గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫలును, మూడింతల అభ్రకభస్మములో ఒకభాగము కరకచూర్ణము గలిపి గోమూత్రముతో నూరి గోమూత్రముతోడనే సేవించిన పాండు, శోఫ, కుంభకామిలలును హరించును. దీనియందు పథ్యభోజనముల వైద్యుడు విధింప

వలయును. అభ్రకభస్మములో లోహభస్మమును గలిపి కరక్కాయరసముతో మర్దించి ముప్పదిపుటంబులిడి లవంగములు, తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన పురుషుడు వీర్యవృద్ధిగలవాడై వెయ్యిస్త్రీలతో రమించును. అభ్రకమును దాసనపువ్వు జాజిపువ్వు, కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్కవాయింటపువ్వు అనువానిరసములలో ప్రతిదానిచే నూరేసిభావనలచొప్పున నేనూరు భావనలుజేసి యందొకభాగమును గ్రహించి అందు రెండుభాగములు కుంకుమపువ్వును, మూడుభాగములు సురాకా మును, నాలుగుభాగములు చందనమును, పదిభాగములు కస్తూరిని కలిపి శీతోదకములో మర్దించి నాలుగువల్లములంత మాత్రలంజేసి తేనెతో ప్రతిదినము సేవింపుచు యథేష్టాహారభోజనములను, పాలన్నమును, ద్రాక్షపండు, ఖర్జూరపండు, పంచదార మొదలగువానిని ప్రతిదిన మాలస్యముజేయక సేవింపుచుండుటయేగాక పాదము మొదలు శిరమువఱకు చందనమును బూసికొనిన సంతోషమును గలుగంజేసి సర్వపిత్తరోగము హరింపంజేయును. అభ్రకభస్మమును, వజ్రభస్మమును చేర్చి కస్తూరినీళ్లతో మర్దించి మాషప్రమాణమును సేవించిన మృత్యువు, ముదిమి, సర్వరోగములు - వీనిని హరింప జేయుటయేగాక బల, వీర్యముల గలుగంజేయును. సువర్ణభస్మము, ముత్తియము భస్మము, పగడభస్మము, స్వర్ణమాక్షికభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, వైక్రాంతభస్మము - వీనికన్నిటికి సమముగ అభ్రకభస్మమును గలిపి దాసనపువ్వు, జాజిపువ్వు కుసుంబాపువ్వు, మల్లెపువ్వు, కుక్కవాయింటపువ్వు మొదలగు సర్వపుష్పరసములతో భావనలుచేసి మాషప్రమాణమును అల్లపురసానుపానముతోడ సేవించిన సర్వరోగముల నివర్తించును. ఈయోగము కరుణాకరమని చెప్పంబడును. దీనిని తేనెతో సేవించి శ్లేష్మరోగములును, ఆముదముతో సేవించిన వాతరోగములును, పంచదారతో సేవించి పిత్తరోగ, పాండు, శోఫ, బహుమూత్రములును, ఘృతముతో సేవించిన శ్వాసకా ములును, పిప్పలితో సేవించిన శ్లేష్మరోగములును, తుంగముస్తెలు, శొంఠి అనువానితో సేవించిన అతిసారములును హరించును.

అభ్రకానుపానములు

నిశ్చంద్రికమృతం యోగ్యం సేవ్యం సర్వగదేషు చ. 46
పిప్పలీ శర్కరాయుక్తం వాత పిత్త జ్వరాపహం,
ఘృతేన గృహధూమేన గగనం చిప్పికాసహమ్. 46
పంచసారేణ గగనం విషమజ్వరజి ద్వరం,
చాతుర్జాతం త్రిరాత్రం తు సన్నిపాతహరం పరమ్. 46
తథాష్టై సన్నిపాతఘ్నం వాతఘ్నం రక్తపిత్తజిత్,

వాసారసేనగగనం * కాసశ్వాసం దురావహమ్. 464
క్షయరోగహరం శీఘ్రం మశ్వగంధి విసర్పిషు,
మయూరపింఛక్షారేణ మధునా ఛర్దిలుంఠనమ్. 465
కపిత్థఫలసారేణ హిక్కారుచిహరం పరం,
భల్లాతకేన గగన మర్శోరోగహరం పరమ్ 466
ముస్తా నాగరక్వాథేన సర్వాతీసారనాశనం,
ఇతి సాంగానుపానాభ్రం సర్వరోగహరం పరమ్. 467

తా. తళుకులులేకుండు అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు హరించును. మఱియు అభ్రకభస్మమును పిప్పలి, పంచదార అనువానితోడ సేవించిన వాతపిత్తజ్వరములును, నెయ్యి, కరుధూమము అనువానితోడ సేవించిన చిప్పికాకాసమును, పంచసారములతోడ సేవించిన విషమజ్వరములును, చాతుర్జాతక చూర్ణానుపానముతోడ మూడు దినములు సేవించిన సన్నిపాత, వాత, రక్తపిత్తములును, అడ్డసరపాకురసముతో సేవించిన అసాధ్యమైన కాసశ్వాసములును, వెన్నేరుగడ్డచూర్ణముతో సేవించిన క్షయ, విసర్పిరోగములును, నెమలియీకెభస్మము, తేనె అనువానియనుపానముతోడ సేవించిన ఛర్దియు, వెలగగుజ్జుతో సేవించిన హిక్కారుచులును, జీడిగింజలకషాయముతో సేవించిన అర్శోరోగంబును, తుంగముస్తెలు శొంఠి అనువానికషాయముతో సేవించిన సర్వాతిసారములును హరించును. ఈయనుపానవిశేషములతోడ అభ్రకభస్మమును సేవించిన సర్వరోగములు నివర్తించును.

రసాష్టాదశసంస్కారవివరణము

స్వేదనం మర్దనం మూర్ఛోత్థాపనం పాతనం త్రిధా,
బోధనం నియమంచైవ దీపనం చానువాసనమ్. 468
మారణం జారణంచైవ సారణం ప్రతిసారణం,
క్రామణం వేదనంచైవ దేహే యోగే చ శస్యతే. 469

తా. స్వేదనము, మర్దనము, మూర్ఛనము, ఉత్థాపనము, అధఃపాతనము, తిర్యక్పాతనము, ఊర్ధ్వపాతనము, బోధనము, నియమము, దీపనము, అనువాసనము, మారణము, జారణము, సారణము, ప్రతిసారణము, క్రామణము, వేదనము, శరీరయోగము అనునవి రసాష్టాదశసంస్కారంబులు.

స్వేదనవిధి

త్ర్యూషణం లవణం రాజీ రజనీ త్రిఫలార్ద్రికం,
మహాబలా నాగబలా మేఘనాదః పునర్నవా. 704

* అర్శోరోగహరం పరమ్.

మేషశృంగి చిత్రకం చ నవసారం సమంసమం,
రసస్య షోడశాంశేన సర్వాం యుంజ్యాత్పృథక్పృథక్. 471
ఏతత్సమస్తం వ్యస్తం వా పూర్వోక్తైశ్చైవ పేషయేత్,
లింపేదనేన కల్కేన వస్త్రేణాంగులిమాత్రకమ్. 472
తన్మధ్యే నిక్షిపేత్సూతం బధ్వా తత్ర దినం పచేత్,
డోలాయంత్రేఽమ్లసంయుక్తే జాయతే స్వేదితో రసః. 473

తా. త్రికటుకములు, ఉప్పు, ఆవాలు, పసపు, త్రిఫలములు, అల్లము, పెద్ద ముత్తపపులగము, నాగముత్తపపులగము, చిట్టీమూర, తెల్లగలిజేరు, వద్ది, చిత్రమూలము, నవాసారము అనువానిలో ప్రతిద్రవ్యమునుగాని, అందు దొరకినవానినిగాని రసము నకు పదియారవభాగము గ్రహించి ప్రత్యేకముగగాని, సముదాయముగగాని కలితో నూరి వస్త్రముపై అంగుళప్రమాణము లేపనముచేసి దాని మధ్యమున పాదరసమును బోసి వస్త్రములో మూటగట్టి దానిని డోలాయంత్రమున దగిలించి కలితో నొకదినము వండు టయు స్వేదన మనంబడును.

మర్దనవిధి

భిషగ్భిర్మర్దయేచ్చూర్ణైర్మిళిత్వా షోడశాంశతః,
సూతస్య గాలితే వస్త్రే వక్ష్యమాణద్రవాదిభిః. 474
గృహధూమేష్టికాచూర్ణం తథా దధి గుడాన్వితం,
లవణాసురిసంయుక్తం క్షిప్త్వా సూతం విమర్దయేత్. 475
జీర్ణాభ్రకం తథాజీర్ణ బీజసూతం తథైవ చ,
గృహ్ణాతి నిర్మలోరోగాణ్ గ్రాసేగ్రాసే విమర్దితః. 476

తా. కరుధూపము, ఇటికెరాయిపొడి, పెరుగు, బెల్లము, ఉప్పు, ఆవాలు జీర్ణాభ్రకము - వీనిలో ప్రతిదానిచూర్ణమును రసమునకు పదియారవభాగముచేర్చి మర్దించి రసమును వస్త్రములోబోసి పిడిచిన నిర్మలమై శీఘ్రముగ రోగముల హరింప జేయును.

మూర్ఛనవిధి

సహా కన్యామలం హంతి త్రిఫలా వహ్నినాశినీ,
చిత్రమూలం విషం హంతి తస్మాత్తంచ ప్రయత్నతః. 47
మిశ్రితం మర్దయేత్సూతం సప్తవారేణ మూర్ఛయేత్,
ఇత్థం సంమూర్ఛిత స్సూతో దోషశూన్యః ప్రజాయతే 47

తా. కలుబంద పాదరసమునందలి మలదోషమును, త్రిఫలములు వహ్నిదోష
ను, చిత్రమూలము విషదోషమును హరింపఁజేయును. కావున మిశ్రిత పాదరసమును
ంబంద, త్రిఫలములు, చిత్రమూలము అను నాలిరసములతో ప్రతిదానిచే ఏడేసిమార్లు
ర్దించిన రసము మూర్ఛం జెందును. ఇటుల మూర్ఛంజెందినరసము దోషరహితంబు.

ఉత్థాపనవిధి

జలై స్స్వేదనాశైర్వా క్షాళనా దుత్థితో భవేత్,
అథవా పాతనాయంత్రే పాతనా దుత్థితో భవేత్. 479
ఉత్థితః కాంజికక్వాథైః క్షాళనీయ మతఃపరం,

తా. పాదరసమును ఉష్ణోదకముతోగాని, ఉష్ణముగనుండు కలితోగాని; కడిగి
సికొనిన ఉత్థితంబగును. లేక ఊర్ధ్వపాతనాయంత్రమునందును ఉత్థితంబగును. ఉత్థా
నానంతరము రసమును ఉష్ణముగ నుండుకలితో గడుగవలయును.

ఊర్ధ్వపాతనవిధి

భాగాస్త్రయో రసస్యార్కచూర్ణ మంశాంశనింబుకమ్ 480
తతస్సంమర్దయే ద్యావ త్తావ దాయాతి పిండతాం,
తత్పిండం తలభాండస్థ మూర్ధ్వభాండే జలం క్షిపేత్. 481
కృత్వా లంబాలకే యంత్రే దత్వావార్ధ్రింహి మోదకం,
సంరోప్య చాగ్నిం మధ్యస్థం చతుర్యామంహి బోధయేత్. 482
యుక్త్యోర్ధ్వభాండసంలగ్నం గృహ్ణీయా త్పారదం తతః,
ఊర్ధ్వపాతన మిత్యుక్తం భిషగ్భి స్సూతశోధనే. 483
ససూతభాండవివర మన్యద్గలతి భాండకే,
తథా సంధిర్ద్వయోః కార్యా పాతనాయంత్రయంత్రకే. 484
యంత్రప్రమాణం వదనా ద్గురోర్జ్ఞేయం విచక్షణః,

తా. పాదరసము మూడుభాగములు, జిల్లేడుపట్టచూర్ణము ఒకభాగము - ఇటుల
వీనిని గ్రహించి అందొకింత నిమ్మపుడ్లరసము పోసి యుంటగ నగువఱకు మర్దించి దాని
నధస్థితభాండమునం దునిచి పైభాండమునం దుదకముబోయుటచే డమరుకాయంత్ర
మన పరఁగెడుదానిని పొయ్యిమీఁద నునిచి పైభాండమునందు శీతోదకముపోయుచు
నాలుగుఝాములు మధ్యమాగ్నితో వండి పైకుండ నంటియుండురసమును యుక్తితో
గ్రహింపవలయును. రసశోధనవిషయమున చేయంబడు నీక్రియనే ఊర్ధ్వపాతన మనియె
దరు. ఊర్ధ్వపాతనాధస్థితభాండముఖములో పైభాండముయొక్క ముఖమును చేర్చి

బాగుగ సంధిలేపనము చేయవలయును. యంత్రప్రమాణమును గురుముఖమువలన దెలి
కొనవలయును.

అధఃపాతనవిధి

త్రిఫలా శిగ్రు శిఖిభి ర్లవణాసురిసంయుతైః. 48
నష్టపిష్టరసం కృత్వా లేపయే దూర్ధ్వభాండకే,
ఊర్ధ్వభాండోదరం లిప్త్వా చాధోభాండే జలం క్షిపేత్. 48
సంధిలేపం ద్వయోః కృత్వా తద్యంత్ర భువిపూరయేత్,
ఉపరిష్టాత్పుటే దత్తే జలే పతతి పారదః. 49
అధఃపాతన మిత్యుక్తం సిద్ధాద్యైః సూతకర్మణి,

తా. త్రిఫలములు, మునగ, చిత్రమూలము, ఉప్పు, ఆవాలు-వీనితోడ రసము చేర్చి రసము గలియునటుల ఖల్వమున మర్దించి డమరుకయంత్రముయొక్క పైపా లోభాగమున దానినిబూసి క్రిందిపాత్రయం దుదకముపోసి ఆరెండుపాత్రలచేర్చి సం లకు బాగుగ చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి యాపాత్రను భూమిలోపూడ్చి దాని పుటంబిడవలయును. ఇటులచేసిన రసము జలముండు క్రిందిపాత్రయందు పడును. దీ సిద్ధాదులు రసకర్మయందు అధఃపాతనమని వచించెదరు.

తిర్యక్పాతనము

ఘటేరసో వినిక్షిప్య సజలం ఘటమన్యకమ్. 4
తిర్యఙ్ముఖం ద్వయోఃకృత్వా సమ్ముఖం రోధయేత్సుధీః,
తత్రైవ చుల్ల్యాం సంస్థాప్య యత్నత స్తంతతో భిషక్. 4
రసస్యోజ్జ్వాలయేద్వహ్నిం యావత్సూతో జలం విశేత్,
తిర్యక్పాతనమిత్యుక్తం సిద్ధైర్నాగార్జునాదిభిః. 4
మిశ్రితౌ నాగవంగౌ చ రసే విక్రయహేతుతః,
తాభ్యాం స్యాత్కృమిదోషస్తు తన్ముక్తిః పాతనత్రయాత్.
ఏవం సుసంస్కృతస్సూతః పాతనావిధియత్నతః,
సర్వదోషవినిర్ముక్తో జాయతే నాత్ర సంశయః. 4

తా. యంత్రమునకు తగినటుల ఒకింత నిడుపుగనుండు కుండల గ్రహించి దొకదానిలో పాదరసమును, మఱియొకదానిలో నుదకమునుబోసి అడ్డముగ ను వానిని చేర్చి సంధులకు చీలమన్ను లేపనముచేసి రసముపోసినకుండను పొయిమీద ముగ యుక్తితో నునిచి పాకముజేసిన రసమునీళ్ళలో ప్రవేశించును. దీనినే నాగార్జును మొదలగుసిద్ధులు తిర్యక్పాతనమని వచించెదరు. ఇటుల యుక్తిచే మూడుమార్లుతిర్య

తనము చేయుటవలన రసమునందలి నాగ, వంగ, క్రిమిదోషములు నివర్తించును. ఈతిర్యక్పాతనవిధివలన రసమునందలి సర్వదోషములు నిస్సంశయముగ హరించును.

బోధనము

ఏవం కదర్థిత స్సూతః షండత్వ మధిగచ్ఛతి,
తన్ముక్తయేస్య క్రియతే బోధనం కథ్యతే హి తత్. 493

తా. పైప్రకారము శోధింపఁబడిన పాదరసమునందు షండత్వదోషం బుండును. అది నివర్తించుటకై బోధనక్రియను వచించెదను.

కదర్థనేనైవ నపుంసకత్వ మేవంభవే దస్యరసస్యపశ్చాత్,
వీర్యప్రకర్షాయ చ భూర్జపత్రే స్వేద్యోజలే సైంధవచూర్ణగర్భే.

తా. రసమునకు పైఁజెప్పంబడిన సంస్కారమువలన షండత్వదోషము గలుగును. తన్నివారణార్థంబును, రససామర్థ్యము వృద్ధిఁజెందుటకును, రసమును భూర్జపత్రము, ఉదకము, సైంధవలవణము అనువానితోఁ పాకము జేయవలయును.

నియమనము

సర్పాక్షీ చించకా వంధ్యా భృంగాబ్ద కనకాంబుభిః,
దినం సంస్వేదజ స్సూతో నియమాత్స్థిరతాం వ్రజేత్. 495

తా. పాదరసమును సర్పాక్షి, చింత, గొడ్డుకాకర, గుంటగలగర, తుంగముస్తెలు, ఉమ్మెత్త అనువానిరసముతోఁగాని, లేక కషాయములతోఁగాని, ఒకదినము వండిన నియమన మనంబడును.

సందీపనము

కాసీసం పంచలవణం తదూర్ధ్వం నింబుకం రసం,
క్షిప్త్వా క్షిప్త్వాథ దాతవ్యం తాదృక్సైంధవఖేటకమ్. 496
గర్తే కృత్వా ధరాగర్భే దత్వా సైంధవసంయుతం,
ధూలి మష్టాంగుళీం దత్వా రాజికా మరిచాని చ. 497
ద్విశిగ్రుబీజ మేకత్ర టంకణేన సమన్వితం,
ఆలోడ్య కాంజికే డోలాయంత్రే పాచ్యం దినైస్త్రిభిః. 4:8
దీపనం జాయతే సమ్యక్సూతరాజస్య జారణే,

తా. అన్నభేది, పంచలవణము-వీనిని గ్రహించి దానిపై పలుమారు నిమ్మపండ్లరసమునుబోసి సైంధవలవణగడ్డను పగులగొట్టి అందు సైంధవలవణముతోడ పాదరసమును జేర్చి దానిపై పూర్వోక్త సైంధవలవణమును, నిమ్మపండ్లనంటించి దానిపై నెనిమిదంగుళముల ధూళినంటించి మునగవిత్తులు, చేదుమునగవిత్తులు, వెలిగారము అన

నీమూటవెని నూరి కుండకు లేపనముజేసి అందు కలినిబోసి దానిమధ్యమున డోలాయం
ముతో మూడుదినములు వండిన రసము జారణసంస్కారణమునందు దీపనమగును.

(రసమున కష్టాదశసంస్కారములు జెప్పంబడియుండినను "స్వేదో మర్దితమూ
ర్ఛా స్థితిరతః పాతోఽపి భేదాన్వితో, బోధ స్సంయమనం ప్రదీపనమితి స్పష్టాష్ట
సంస్కృతిః, అస్యాస్సర్వరసోపయోగికతయా త్వస్యానవిన్యస్య తే, గ్రంథేఽస్మి
త్రకృతోపయోగవిరహా ద్విస్తారభీత్యాథవా." అను గ్రంథాంతరవచనప్రకారః
స్వేదన, మర్దన, మూర్ఛన, ఉత్పాతన, పాతన, బోధన, సంయమన, ప్రదీపనము
లనెనిమిది సంస్కారములు సర్వోపయోగంబులగుటచే చెప్పంబడియెను. తక్కినపదిసంస్కా
రములు ఔషధోపయోగంబులు గాకుండుటంజేసియు, గ్రంథవిస్తరభీతింజేసియు
జెప్పంబడవయ్యెను.)

రసభస్మము

దత్వా వింశతిభాగకే జలధిజే సూతస్యభాగం దృఢం
ఖల్వే మర్ద్య చ కాంజికేన సతతం యద్వా తతశ్చాంబునా,
ఉద్ధృత్యాపి చ నిక్షిపేచ్చ పుటయే దేవం యథేష్టోరస
స్సాముద్రైశ్చ సుమార్యతే చ లవణై రేవం ప్రకారేణ చ. 49

తా. ఒకపలము శుద్ధిచేసిన రసములో ఒకపలము సముద్రలవణమును గ
యవి యిగురువఱకు మర్దింపవలయును. ఇత్తెఱంగున ౨౦ పలములసముద్రలవణ మిగు
వఱకు పాదరసమును కలితో మర్దించి హండికాయంత్రమునందునిచి పాకముజేసినరస
భస్మంబగును. ఆరసభస్మమును దీసికొని భస్మముగాకుండురసమును మరల లవణము,
అనువానితో మర్దించి హండికాయంత్రమునం దునిచి పాకముజేసిన యారసము భ
బగును. రసము భస్మంబగువఱకు పైప్రకారమే మర్దనపాకముల జేయవలయును. (భ
మైనరసమును గ్రహించుతెఱం గెట్లనిన—రసభస్మమును, తీయనినీళ్ళను ఖల్వము
బోసి మర్దించి యొకకుండలోబోసి దానినిండా యుదకముపోసి ౮ ఘామములు పేరని
యందలియుదకమును వడిపిన క్రింద తెల్లగ రసభస్మము నిలిచియుండును. అందు మ
నుదకముపోసి బాగుగగలిపి నీళ్ళు తీయగనగువఱకు వడిపి క్రిందనుండు రసభస్మమును
కొనిఖల్వమున నెండించి దంతపుకరాటములో నునిచికొనవలయును. అట్టి రసభస్మమ
౪ తులము, జాజికాయ ౧ తులము, జాపత్రి ౧ తులము, లవంగములు ౧ తుల
పిప్పలి ౧ తులము, వాయువిడంగములు ౧ తులము, ఓమము ౧ తుల
బెల్లము ౮ తులములు-ఇటుల వీనినెల్ల నేకముజేసి మర్దించి మాత్రలుచేసి యందొక
దానిని సాయంప్రాతఃకాలములయం దావునేతిలో సేవించి చప్పిడిపథ్యము నాచరింప
అపుచల్లనుద్రాగుచు నుండవలయును. దానివలన సర్వరోగములు హరించును.)

శుద్ధసూత స్తదర్ధంతు శుద్ధగంధకఏవచ,
తయోః కజ్జలికాం కుర్యా ద్దినమేకం విమర్దయేత్, 500
మృత్కర్పటవిలిప్తాయాం కుప్యాం కజ్జలికాం క్షిపేత్,
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యా యావద్దినచతుష్టయమ్.
గృహ్ణీయా దూర్ధ్వసంలగ్నం సిందూరం రససన్నిభం,

తా. శుద్ధిచేసినరసము ఒకభాగము, శుద్ధిచేసినగంధకము అరభాగము - ఇటుల వీనినేకముజేసి కజ్జలిగ నొకదినము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి చీలమన్ను లేపనము జేసి యెండించి వాలుకాయంత్రమునందిడి, నాలుగుదినములు పాకముచేసి స్వాంగశీతల మునదీసి గాజుకుప్పెగొంతు నంటి యుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయును.

ధూమసారం రసం తోరీ గంధకం నవసాగరమ్. 502
యామైకం మర్దయే దమ్లై ర్భాగం కృత్వా సమంసమం,
కాచకుప్యాం వినిక్షిప్య తాంచ మృద్వస్త్రముద్రయా. 503
విలిప్య పరితో వస్త్రే ముద్రాం దత్వాచ శోషయేత్,
అథ స్సచ్ఛిద్రపిఠరీ మధ్యే కుప్యాం నివేశయేత్. 504
పిఠరీం వాలుకాపూరై ర్భృత్వా చాకూపికాగళం,
నివేశ్య చుల్ల్యాంతదధః కుర్యా ద్వహ్నిం శనైశ్శనైః. 505
తస్మా దప్యధికం కించిత్పావకం జ్వాలయే త్క్రమాత్,
ఏవం ద్వాదశభిర్యామై ర్మ్రియతే సూతకోత్తమః. 506
స్ఫోటయే త్స్వాంగశీతం చాప్యూర్ధ్వకం గంధకం జయేత్,
అధస్థ్సం మృతసూతంచ సర్వకర్మసు యోజయేత్. 507

తా. కరుధూపము, శుద్ధిచేసినరసము, పటికారము, శుద్ధిజేసినగంధకము, నవాసాగరము-వీనిని సమభాగములుగ ఖల్వములోనునిచి నిమ్మపండ్లరసముతో నొకఝాము మర్దించి గాజుకుప్పెలో నునిచి దానినోటికి బిరడవేసి చీలమన్ను లేపనముచేసి యెండించి చట్టికి క్రిందిభాగమున దబ్బనముతో రంధ్రముచేసి యాచట్టిమధ్యమున గాజుకుప్పె నునిచి కుప్పెగొంతువఱకు నిసుకబోసి యాచట్టిని పొయిమీఁదనునిచి లఘ్వగ్నితో పాకముచేయుటయేగాక క్రమముగ నగ్నిని హెచ్చించుచుండవలయును. ఇత్తెఱంగున పన్నెండుఝాములు పాకముచేసి స్వాంగశీతలమున కుప్పెనుదీసికొని యుక్తితో పగుల గొట్టి దానినోటియందంటియుండు గంధకమును పరిగ్రహించి క్రిందయుండురసభస్మమును దీసికొని సర్వకార్యములయం దుపయోగించుకొనవలయును.

దశనికి దోషధాతువులు కలిగెడినో వాఁడు మృత్యువుపాలగు. అటుగాక ధాతువు స్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్య మని యెఱింగి చికిత్సింపవలయు.

మరణం ప్రాప్నుయాత్తత్ర శుక్రస్థానగతే జ్వరే,
శేఫసః స్తబ్ధతా మోక్షః శుక్రస్యచ విశేషతః. (మతాంతరే) 248

తా. రసాదిసప్తధాతుగతజ్వరములలో శుక్రస్థానమును జ్వరము నాశ్రయింపుచుండగా మరణము కలుగు. ఆజ్వరమధ్యములో మేఢ్రము స్తబ్ధత్వమును జెందుటయేగాక విశేషముగా శుక్రస్రావమును, ఒకానొకపుడు కొంచెకొంచెముగా రక్తస్రావమును కలుగును.

శుక్రగతజ్వరచికిత్స

పునర్నవార్కమూలంచ బాలావార్తాకమూలకం,
కుళుత్థమూలం బృహతీ బర్బరం గ్రంథినాగరమ్. 249
కణచూర్ణమిదం ఖాదేచ్ఛుక్లజ్వరనికృంతనం,

తా. గలిజేరువేరు, జిల్లేడువేరు, నూనెముంతవేరు లేక ముత్తవపులగపువేరు, వంగవేరు, ఉలవవేరు, నేలములకవేరు, వాయింటవేళ్లు, మోడి, సొంటి-వీనిని సమభాగములుగా దంచి కషాయము కాచి పిప్పలిచూర్ణముకలిపి సేవించిన శుక్లగతజ్వరము హరించు.

ఆమజ్వరలక్షణము

లాలాప్రసేకహృల్లాస హృదయాశుద్ధ్యరోచకా. 250
*తంద్రాలస్యవిపాకంచ గురుగాత్రాతిమూత్రకం,
ఆమజ్వరసలింగంస్యా న్నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్. (భేషజకల్పే)

తా. తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నము అరగకుండుట, నోరు విరసముగనుండుట, అంగములు బరువుగ నుండుట, ఆఁకలి లేకుండుట, పలుమారు మూత్రము వెడలుట, అంగములు స్తంభించియుండుట, అధికజ్వరము - ఈలక్షణములుగలది అపక్వజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు. ఔషధము నిచ్చిన అధికముగా జ్వరముగలుగు. మఱియు శోధనీయ ఔషధములనుగాని లేక శమనీయ ఔషధములనుగాని ప్రయోగించిన విషమజ్వరము కలుగును. అని పాఠాంతరముగలదు.

---

* తంద్రాలస్య విపాకాస్య వైరస్యం గురుగాత్రతా, క్షున్నాశో బహుమూత్రత్వం స్తబ్ధతా బలవాన్ జ్వరః, ఆమజ్వరస్య లింగాని నదద్యాత్తత్ర భేషజమ్, భేషజం హ్యామదోషస్య భూయో జనయతి జ్వరం, శోధనం శమనీయంచ కరోతి విషమజ్వరమ్,

కాకోదుంబరికాదుగ్ధ్రై రసం కించి ద్విమర్దయేత్,
తద్దుగ్ధఘృష్టిహింగోశ్చ మూషాయుగ్మం ప్రకల్పయేత్. 5(
క్షిప్త్వా తత్సంపుటే సూతం తత్ర ముద్రాం ప్రదాపయేత్,
ధృత్వా తం గోళకం ప్రాజ్ఞో మృన్మూషా సంపుటేభికే. 5(
పచేన్మృదుపుటేనైవ సూతకోయాతి భస్మతాం, (మతాంత

తా. శుద్ధిచేసిన రసమును ఖల్వములోబోసి బ్రహ్మమేడిపాలతో యొకింత మర్దిం
పిదప ఇంగువను బ్రహ్మమేడిపాలతోనూరి రెండుమూసలుజేసి యందొకదాని
నొకింత మర్దించిన పైపాదరసమునునిచి దానిపై రెండవమూసను మూసి బాగుగచే
యుంటజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముజేసి ఏరుపిడకలతో లఘుపు
బిడిన రసము భస్మంబగును.

అపామార్గస్య బీజానాం మూషాయుగ్మం ప్రకల్పయేత్. 5
తత్సంపుటే న్యసే త్సూత మర్కదుగ్ధ విమిశ్రితం,
ద్రోణపుష్పీ ప్రసూనాని విడంగ మిరిమేదకమ్. 5
ఏతచ్చూర్ణ మధశ్చోర్ధ్వం దత్వా ముద్రాం ప్రదాపయేత్,
తంగోళం ముద్రయే త్సమ్య జ్మృన్మూషా సంపుటే సుధీః. 5
ముద్రాం దత్వా శోషయిత్వా తతో గజపుటే పచేత్,
ఏవ మేకపుటేనైవ జాయతే సూతభస్మకమ్. 5

తా. ఉత్తరేణువిత్తులనూరి రెండుమూసలుచేసి అందొకదానిలో తుమ్మిపూ
వాయువిడంగములు, నల్లతుమ్మపట్ట అనువాని చూర్ణమునువైచి శుద్ధిచేసినరసవ
జిల్లేడుపాలతో మర్దించి యాచూర్ణముపై బోసి దానిపై తుమ్మిపూలు మొదలగు
చూర్ణమును వైచి మఱియొకమూతను మూసి సందులకు చీలమన్ను లేపనముజేసి మ
మూసలోనునిచి దానిపై మఱియొక మంటిమూతనుమూసి సందులకు చీలమన్ను లేప
జేసి యెండించి గజపుటంబిడిన రసము భస్మంబగును.

రససిందూరము

పలద్వయం శుద్ధరసం పలార్ధం శుద్ధగంధకం,
క్షారార్ధం నవసారంచ జంబీరేణ విమర్దయేత్.
కాచకుప్యాం క్షిపేచ్చైవ మృత్కర్పట్యాచ సప్తధా,
విలిప్య కాచకుప్పింతా మాతపే శోషయే ద్దృఢమ్.
ఛిద్రభాండే తతో కుప్పీం న్యసే త్సికతయంత్రకే,

కుప్పికాకంఠ మాసేన పూజయే ద్దిష్టదేవతాః. 516
పంచభోజ్యా కుమార్యశ్చ తతశ్చుల్ల్యాం వినిక్షిపేత్,
పచే ద్యామాష్టకంచైవ కుప్పికాంచ క్షణేక్షణే. 517
సంశోధ్య పాచయేదన్తే స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
గ్రాహ్యంచ దరదాకారం దేవదానవదుర్లభమ్. 518
సేవయే ద్రోగనాశాయ తతో రోగానుపానతః,
వల్లంవా వల్లయుగ్మంవా మధునా కణయాసహ. 519
సేవితం కామినీకామం దర్శయే ద్రతికౌతుకం,
వీర్యబంధకరం శీఘ్రం యోషామదవినాశనమ్. 520
సిందూరం హరవీర్యసంభవమిదం రూక్షాగ్నిమాంద్యాపహం
యక్ష్మాది క్షయ పాండు శోఫ ముదరం గుల్మ ప్రమేహాపహం,
శూల ప్లీహ వినాశనం జ్వరహరం దుష్టవ్రణా న్నాశయే
దర్శాంసి గ్రహణీభగందరగ్రహం ఛర్ది త్రిదోషాపహమ్.

తా. శుద్ధిచేసినరసము రెండుపలములు, శుద్ధిజేసినగంధకము అరపలము, నవా గరము అరకర్షము-ఇటుల వీనినేకముచేసి కజ్జలిగ మర్దించి నిమ్మపండ్లరసముతో నూరి జుకుప్పెలో నునిచి దానిపై నేడుమార్లు చీలమన్ను లేపనముచేసి బాగుగ నెండనెం చి ఛిద్రముగల వాలుకాయంత్రమునం దునిచి యాగాజుకుప్పెకంఠమువఱకు నిసుక సి ఇష్టదేవతాపూజచేసి ఐదుకుమారికల కన్నంబిడి పొయిమీఁద నునిచి పలుమారు ప్పెను బరీక్షించుచు నెనిమిదిఝాములు పాకముచేసి సాంగశీతలమున దేవదైత్యులకు ర్లభంబై ఇంగిలీకమువలె నెఱ్ఱగనుండు రససిందూరమును గ్రహింపవలయును. ఇట్టి సిందూరములో ఒకటి, లేక రెండువల్లముల ప్రమాణము నాయారోగోక్తానుపానము ఁడనేని, తేనె, పిప్పలి అనువానితోఁడనేని సేవించిన సర్వరోగముల హరింపఁజేయు యేగాక స్త్రీలకు శీఘ్రముగ సంతోషమును జూపించునట్టి వీర్యబంధనకారిగ, స్త్రీ దమును హరింపఁజేయునదిగ నుండును. మఱియు పాదరసమువలన జనించిన నీసిందూ ము రూక్ష, అగ్నిమాంద్యము, రాజయక్ష్మ, క్షయము, పాండువు, శోఫ, ఉదరము, ల్మము, ప్రమేహము, శూల, ప్లీహము, జ్వరము, దుష్టవ్రణము, అర్శస్సు, గ్రహణి, ంగందరము, గ్రహదోషము, వాంతి, త్రిదోషము అనువానిని హరింపఁజేయును.

పలమాత్రం రసంశుద్ధం తావన్మాత్రంతు గంధకం,
విధివ త్కజ్జలీం కృత్వా న్యగ్రోధాంకురవారిణా. 522
భావనా త్రితయం దత్వా స్థాలీమధ్యే నిధాపయేత్,
విధాయ కచ్ఛపీయంత్రే వాలుకాభిః ప్రపూరయేత్, 523

మౌక్తికనామములు

ముక్తాఫలం మౌక్తికం శుక్తిజంస్యాత్తారాకారా తౌతిలాముక్తికాచ.
అంభస్సారం శీతలం నీరజంచ నక్షత్రం స్యాద్బిందురత్నంచ రత్నమ్.
(నిఘంటౌ)

తా. ముక్తాఫలము, మౌక్తికము, శుక్తిజము, తారాకారము, తౌతిలము, ముక్తికము, అంభస్సారము, శీతలము, నీరజము, నక్షత్రము, బిందురత్నము, రత్నము అనునవి ముత్తియముల పేళ్లు.

మౌక్తికశుద్ధి

కుండలీఫలజద్రావై ర్భావితం దివసత్రయం,
అథవా తింత్రిణీద్రావై శుద్ధిర్భవతి మౌక్తికమ్. 537

తా. ముత్తియముల తెల్లఉప్పిపండ్లరసముతోఁగాని, చింతపండుపులుసుతోఁగాని (కుంకుడుపండ్లరసముతోఁగాని) మూడుభావనలుజేసిన శుద్ధియగును.

మౌక్తికభస్మము

శుద్ధముక్తా ఫలశ్వేతబృహతీఫలజద్రవైః,
భావితం భూపుటే పాచ్యం భస్మశుద్ధం భవిష్యతి. 538

తా. శుద్ధిజేసినముత్తియముల తెల్లములకపండ్లరసముతో భావనజేసి మూఁకుళ్లలోనుంచి చీలమన్ను లిచ్చి భూపుటంబిడిన శుద్ధభస్మంబగును.

మౌక్తికగుణము

ముక్తాఫలం హిమం సర్వం తీక్ష్ణం చోష్ణం గదాపహం,
దీపనం వస్తిశూలఘ్నం మనోజ్ఞం గ్రహదోషనుత్. 539

తా. ముత్తియములు శీతలముగ, స్వరభంగమును బోకడచునదిగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణరోగములం బోకడచునదిగ, అగ్నిదీపనకారిగ, వస్తిశూలను బోకడచునదిగ, మనోజ్ఞముగ, గ్రహదోషమును బోకడచునదిగ నుండును.

అశుద్ధవజ్రగుణము

హృత్పార్శ్వపీడా శ్వయథు కుష్ఠ గుల్మ రుజాకరం
పాండుతాప గురుత్వంచ తస్మాచ్ఛుద్ధంచ మారయేత్. 540

తా. అశుద్ధవజ్రగుణములు హృత్పార్శ్వములయందు నొప్పి, వాపు, కుష్ఠువు, గుల్మము, పాండువు, తాపము, జడత్వము అనువానిని గలుగంజేయును. కావున శుద్ధిజేయఁబడిన వజ్రములనే భస్మము జేయవలయును.

వజ్రభేదములు

శ్వేత రక్తం పీత కృష్ణం ద్విజాద్యా వజ్రజాతయః. 541

తా. తెల్లనివర్ణముగల వజ్రము బ్రాహ్మణజాతియనియు, ఎఱ్ఱనివర్ణముగలవజ్రము క్షత్రియజాతియనియు, పీతవర్ణముగలవజ్రము వైశ్యజాతియనియు, కృష్ణవర్ణముగల వజ్రము శూద్రజాతియనియు జెప్పంబడును.

వజ్రగుణము

రసాయనం భవే ద్విప్ర శ్శుభ్రం సిద్ధ్యష్టదాయకం,
క్షత్రియో మృత్యుజి ద్రక్తం వలీపలితరోగహా, 542
ద్రవ్యకారీ భవే ద్వైశ్యః పీతం దేహస్య జాడ్యకృత్,
కృష్ణ శ్శూద్రో రుజాం హంతి వయస్స్తంభం కరోతిచ. 543

తా. తెల్లనివర్ణముచే బ్రాహ్మణజాతియని పరంగెడువజ్రము రసాయనములయం దుపయోగించిన అష్టసిద్ధులు గలుగును. రక్తవర్ణముచే క్షత్రియజాతియని పరంగెడు వజ్రము మృత్యువును ముదిమిని, రోగములను హరింపంజేయును. పచ్చనివర్ణముచే వైశ్య జాతియని పరంగెడువజ్రము ద్రవ్యకారిగ నుండుటయేగాక శరీరజాడ్యమును గలుగం జేయును. నల్లనివర్ణముచే శూద్రజాతియని పరంగెడువజ్రము రోగముల బోకడచి వయ స్స్తంభనమును గలుగంజేయును.

వజ్రజాతినిర్ణయము

పుం స్త్రీ నపుంసకంచేతి లక్షణేనతు లక్షయేత్. 544

తా. వజ్రములయొక్క పురుష, స్త్రీ, నపుంసకభేదముల వానిలక్షణములవలన తెలియవలయును.

వజ్రలక్షణ, తద్గుణముచు

సువృత్తాః ఫలసంపూర్ణా స్తేజోయుక్తా బృహత్తరాః,
పురుషాహీరకా స్తేచ రేఖాబిందువివర్జితాః 545
రేఖాబిందుసమాయుక్తా షడస్రా స్తే స్త్రియస్స్మృతా,
త్రికోణాశ్చ సుదీర్ఘాశ్చ విజ్ఞేయా స్తే నపుంసకాః. 546
*పూర్వపూర్వమిమేశ్రేష్ఠాః పురుషాః రసబంధకాః,
శరీరకాంతిజనకాః భోగదా వజ్రయోషితః. 547
నపుంసకా హ్యల్పవీర్యాః కాముకా స్సత్వవర్జితాః,

తా. గుండ్రముగ, సంపూర్ణమైన పలకలుగలదిగ, తేజోవంతముగ, పెద్దదిగ, రేఖలు, బిందువులులేనిదిగ నుండువజ్రము పురుషజాతియనియు, రేఖలు బిందువులు నితోగూడి ఆరుకోణములుగలదై యుండువజ్రము స్త్రీజాతియనియు, మూడుకోణ

* సర్వేషు పురుషాశ్శ్రేష్ఠావేధకా రసబంధకాః.

ములుగలదై నిడుపుగనుండువజ్రము నపుంసకజాతియనియు తెలియవలయును. వానిలో ముందుముందుదిశ్రేష్ఠంబు. అందు పురుషవజ్రము రసబంధనకారిగనుండును. స్త్రీవజ్రము శరీరకాంతికారిగ, భోగకారిగ నుండును. నపుంసకవజ్రము అల్పవీర్యముగలదిగ, కాముకులకు సత్వమును బోకడచునదిగ నుండును.

స్త్రీత్వాదిజాతిభేదమువలన వజ్రోపయోగము

స్త్రీతు స్త్రీణాం ప్రదాతవ్యం క్లీబేక్లీబం తథైవచ. 548
సర్వేషాం సర్వదా యోజ్యః పురుషో బలవత్తరః.

తా. స్త్రీలకు స్త్రీవజ్రమును, నపుంసకులకు నపుంసకవజ్రమును, సమస్తమైన వారికి పురుషవజ్రమును బ్రయోగించిన బలవత్తరంబుగ నుండును.

వజ్రశుద్ధి

గృహీత్వాహ్ని శుభే వజ్రం వ్యాఘ్రీకందే వినిక్షిపేత్. 549
మహిషీవిష్ఠయా లిప్త్వాకరీషాగ్నౌ విపాచయేత్,
నిశాయాంతు చతుర్యామం *నిశాంతే చాశ్వమూత్రకైః. 550
సేచయేత్త్వాచమేదేవం సప్తరాత్రేణ శుధ్యతి,

తా. వజ్రములను శుభకరమైనదినమున గ్రహించి నేలములకవేరులో నునిచి బఱ్ఱెపేడలో పొదిగి ప్రాతయెరువు, ఉముక అనువానితో రాత్రికాలంబున నాలుగుఝాములు పుటంబిడి ప్రాతఃకాలమున గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేసి వానిం దీసికొని మునుపటి వలెనే నేలములకవేరులో నునిచి నాలుగుఝాములు రాత్రియందు పుటంబిడి వానిం దీసి గుఱ్ఱపుమూత్రములో వేయవలయును. ఇటుల నేడుదినములు జేసిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

కులుత్థకోద్రవక్వాథై ర్దోలాయంత్రే విపాచయేత్. 551
వ్యాఘ్రీకందగతం వజ్రం సప్తాహాద్విమలం భవేత్,

తా. వజ్రముల నేలములకవేరులోనునిచి ఉలవలు, ఆళ్లు అనువానికషాయములతో డోలాయంత్రమున నేడుదినములువండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

మేఘనాద శమీ శ్యామా శృంగీ మదనకోద్రవమ్. 552
కులుత్థ వేతసం చాశ్వకర్ణ్ణివై సిందువారకం,
ఏతేషాంచ జలక్వాథై ర్వజ్రం జంబీరమధ్యగమ్. 553
డోలాయంత్రే త్ర్యహం పాచ్య మేవం వజ్రం విశుధ్యతి,

తా. వజ్రముల నిమ్మపండులో నునిచి చిఱ్ఱి, జమ్మి, తెగడ, కర్కాటకశృంగి,

* యామిన్యంతే.

మ్రంగ, ఆళ్లు, ఉలవలు, ప్రబ్బలి, ఎలుకచెవియాకు (అవిసె), వావిలి (ఈశ్వరివేరు) అనువానికషాయములతో డోలాయంత్రమున మూడుదినములు వండిన వజ్రములు శుద్ధియగును.

వజ్రభస్మము

త్రివర్గనాగవల్ల్యస్తు కార్పాసారూఢమూలికాః. 554
పిష్ట్వా తన్మధ్యగం వజ్రం కృత్వా మూషాం నిరోధయేత్,
పచే ద్గజపుటే తచ్చ మ్రియతే సప్తధాపుటైః. 555

తా. మూడేండ్లతమలపాకులు, ప్రత్తివేళ్ళ-వీనిని నూరి ముద్దచేసి దానిలో శుద్ధిచేసిన వజ్రముల నునిచి యాముద్దను *అంధమూషలో బెట్టి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

వజ్రం మత్కుణరక్తేన సప్తధా పరిభావితం,
వేష్టయే ద్బదరీపత్రై రుధ్వా గజపుటే పచేత్. 556
పునర్లేప్యం పునః స్థాప్యం సప్తధా మ్రియతేచ తత్,

తా. వజ్రముల నల్లినెత్తురుతో నేడుమార్లు భావనజేసి రేగాకులతో పొదిగి పైన చీలమన్ను లేపనముచేసి మూసలో నునిచి దానిపై చీలమన్నుపూసి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

శుద్ధవజ్రం వజ్రవల్లీరసేన పరిభావితమ్. 557
వజ్రమూషాంతరే క్షిప్త్వా భస్మీభవతి తత్క్షణాత్,

తా. శుద్ధిచేసినవజ్రములు నల్లేరురసములో నొకదినము నానబెట్టి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఏరుపిడకలలో గజపుటం బిడిన వజ్రములు భస్మంబగును.

వజ్రభస్మగుణము

వజ్ర మాయు ర్బలం రూపం దేహసౌఖ్యం కరోతిచ. 558
సేవితం హంతి రోగాంశ్చ మృతవజ్రం న సంశయః,

తా. వజ్రభస్మము ఆయువు, బలము, రూపము, శరీరసౌఖ్యము-వీనిని గలుగంజేయుటయేగాక దానిసేవనవలన సర్వరోగములను నిస్సంశయముగ హరింపంజేయును.

---

* అంధమూషాతుకర్తవ్యా గోస్తనాకారసన్నిభా, సైవఛిద్రాన్వితా మధ్యే గంభీరాసారణోచితా.

వైక్రాంతోత్పత్తి

దేవ్యాహతే మహాదైత్యే మహిషాసురసంజ్ఞకే. 559
అస్యరక్తంతు పతితం యత్రయత్ర స్థితం భువి,
తత్రతత్ర తు వైక్రాంతం వజ్రాకారం మహారసః. 560
వింధ్యస్య దక్షిణావాసే ఉత్తరే వాస్తి పర్వతః,
నికృంతయతి లోహాని తేన వైక్రాంత మిష్యతే. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. మహిషాసురుఁడను నామముగల మహాదైత్యుని దేవి సంహరించినపుడు వాని రక్తముపడిన స్థలమునందంతట వజ్రాకారమైన వైక్రాంతము జనించెను. ఆవైక్రాంతపర్వతములు వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణభాగమునందు ఉత్తరభాగమునందు నున్నయవి. ఇది లోహముల భేదించునట్టి శక్తిగలవి యగుటచేసి వైక్రాంత మనంబడును.

వైక్రాంతలక్షణము

అష్టకం చాష్టఫలక షట్కోణ మమృతో గురుః,
శుద్ధ మిశ్రితవర్ణశ్చ యుక్తో వైక్రాంత ఉచ్యతే. 562

తా. ఎనిమిదిభేదములు, ఎనిమిదిపలకలు, ఆరుకోణములు, అమృతగుణము, శుద్ధవర్ణము, బరువు, మిశ్రితవర్ణముగలది వైక్రాంత మనంబడును.

వైక్రాంతభేదములు

శ్వేతో రక్తశ్చ పీతశ్చ నీలః పారావతప్రభః,
శ్యామలః కృష్ణవర్ణశ్చ కర్బూరశ్చాష్టమో మతః. 563

తా. వైక్రాంతము తెలుపు, ఎఱుపు, పసపు, నీలము, పావురపిట్టవర్ణము, శ్యామలవర్ణము, కృష్ణవర్ణము, కర్బూరవర్ణము అనువర్ణభేదములచే ఎనిమిదివిధంబులు.

వైక్రాంతశుద్ధి

త్రిక్షారైః పంచలవణై ర్వసామూత్రామ్లకద్రవైః,
మత్స్యతైలే ఘృతే తైలే ప్యేరండే కాంజికాన్వితే. 5‘4
సప్తాహం డోలికాయంత్రే వ్యాఘ్రీకందగతం పచేత్,
సర్వవర్ణంతు వైక్రాంతం శుద్ధి మాయాతి నిశ్చయమ్. 565

తా. త్రిక్షారములు, పంచలవణములు, వస, సప్తవిధమూత్రములు, అమ్లపంచకము, మత్స్యతైలము, నెయ్యి, నూనె, ఆముదము, కలి-వీనిని డోలాయంత్రమున

చేర్చి నేలములక వేరు తొలచి యందు వైక్రాంతముల నునిచి పండిన సర్వవర్ణములుగల వైక్రాంతములు శుద్ధియగును.

వైక్రాంతశుద్ధి, తద్భస్మవిధి

వైక్రాంతం వజ్రవచ్ఛోధ్యం నీలం శ్వేతంచ లోహితం,
హయమూత్రేణ తత్సించే త్తప్తం తప్తం త్రిసప్తధా. 566
తత శ్చోత్తరవారుణ్యాః పంచాంగే గోళకే క్షిపేత్,
రుద్ధ్వా మూషాం పుటే పాచ్య ముద్ధృత్య గోళకే పునః. 567
క్షిప్త్వా రుద్ధ్వా పుటే దేవం సప్తధా భస్మతాం వ్రజేత్,

తా. నల్లగగాని, తెల్లగగాని, ఎఱ్ఱగగాని నుండు వైక్రాంతముల వజ్రములవలెనే శుద్ధిజేయవలయును. మఱియు వైక్రాంతము నెఱ్ఱగ నిరువదియొకమారు కాచి గుఱ్ఱపుమూత్రములో అంగమారువేసి చల్లార్చిన శుద్ధియగును. పిదప దుష్టపుసమూలమును ముద్దనూరి దానిలో శుద్ధిచేసిన వైక్రాంతముల నునిచి యాముద్దను మూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి గజపుటంబిడి, సాంగశీతలమునదీసి మరల వైక్రాంతముల పైప్రకారమే దుష్టపుముద్దలోనునిచి యాముద్దను మూసలోబెట్టి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఏడుగజపుటంబు లిడిన వైక్రాంతము భస్మంబగును.

వైక్రాంతభస్మము

వైక్రాంతం వజ్రవచ్ఛోధ్యం ధ్మాతం సిక్తంచ మూత్రకే. 568
వజ్రవ న్మృతి మాయాతి వజ్రస్థానే నియోజయేత్,

(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. వైక్రాంతమును వజ్రమువలెనే కొలిమిలో నూది గుఱ్ఱపుమూత్రములో నద్దుటచే శుద్ధిచేసి వజ్రమువలెనే భస్మముచేసి వజ్రస్థానమున నుపయోగింపందగును.

వైక్రాంతద్రుతి

కేతకీస్వరసం గ్రాహ్యం సైంధవం స్వర్ణపుష్పికా. 569
ఇంద్రగోపకసంయుక్తం స్వర్ణభాండే వినిక్షిపేత్,
సప్తాహం స్వేదయే త్తస్మిన్ వైక్రాంతం ద్రవతాం వ్రజేత్. 570

తా. మొగలిచన్నులరసము, సైంధవలవణము, రేలపువ్వు, * ఇంద్రగోపపురుగులు - వీనితోడ వైక్రాంతమును చేర్చి బంగారుపాత్రలో నునిచి యేడుదినములు పాకము చేసిన వైక్రాంతము ద్రవించి ద్రుతివలె నగును.

వైక్రాంతసత్వము

వైక్రాంతం వజ్రకందంచ స్నుహ్యాశ్చ పయసాసహా,
మహిషీనవనీతేన సక్షౌద్రం మర్దయే ద్దినమ్. 571
పూర్వవద్ధమనాత్సత్వ మింద్రగోపనిభం భవేత్,

తా. శుద్ధిచేసినవైక్రాంతము ౧ భాగము, బొంతజెముడుగడ్డచూర్ణము ౧భాగము ఇటుల వీని నేకముచేసి బొంతజెముడుపాలతో నొకదినము, బఱ్ఱెవెన్నతో నొకదినము, తేనెతో నొకదినము మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్టయంత్రమునం దునిచి యూదిన ఇంద్రగోపపురుగులఛాయవలె సత్వము దిగును. (లేక వైక్రాంతము రెండుభాగములు, అభ్రకద్రావక మొకభాగము-ఇటుల వీని నేకముజేసి మర్దించి బిళ్ళజేసి కోష్టయంత్రమునందునిచి యూదిన సత్వము దిగును.)

వైక్రాంతగుణము

ఆయుఃప్రదంచ రసబంధకరంచ వృష్యం
వహ్నిప్రదం నిఖిలరోగమదాపహారీ,
దోషత్రయాపనయనం విషదోషహారి
వైక్రాంతకం ఖలు వపుర్బలలోహకారీ. 572

తా. వైక్రాంతము ఆయుర్వృద్ధిని, రసబంధనమును, వీర్యవృద్ధిని, అగ్నిదీపనమును గలుగంజేసి సర్వరోగ త్రిదోష విషదోషముల హరింపజేయునదిగ, శరీరబలకారిగ, లోహవేధనకారిగ నుండును.

వైడూర్యనామములు

వైడూర్యం కేతురక్తంచ కైతవం వాలవాయజం,
ప్రావృష్యం భద్రలోహంచ భద్రశబ్దాంకుర స్తథా. 573

తా. వైడూర్యము, కేతురక్తము, కైతవము, వాలవాయజము, ప్రావృష్యము, భద్రలోహము, భద్రశబ్దాంకురము - ఇవి వైడూర్యనామములు.

---

* ఇంద్రగోపపురుగులు అనఁగా ఆరుద్రపురుగులు.

వైడూర్యశుద్ధి

వైడూర్యం వాజిమూత్రేణ కూశ్మాండస్వరసేనచ,
భావితం ద్విదినంచాథ శుద్ధిర్భవతి నిశ్చయమ్. 574

తా. వైడూర్యము, గుఱ్ఱపుమూత్రములో నొకదినము, గుమ్మడుపండురసములో నొకదినము నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

వైడూర్యభస్మము

తద్వైడూర్యం శిలాభేసిరసేన పరిభావితం,
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా తీవ్రాగ్నౌ వజ్రమూషయా. 575
తతో గజపుటే పాచ్యం భస్మీభవతి నిశ్చయం,

తా. శుద్ధిచేసిన వైడూర్యములను *పిండికొండవేళ్ళరసముతో భావనజేసి కొలిమిలో నూది వజ్రమూషలో నునిచి దానిపై మఱియొకమూసను మూసి చీలమన్ను లేపనముజేసి గజపుటం బిడిన వైడూర్యము భస్మంబగును.

వైడూర్యభస్మగుణము

వైడూర్యం వజ్రతుల్యంతు సర్వరోగాన్వ్యపోహతి. 576

తా. వైడూర్యము వజ్రతుల్యముగ, సర్వరోగములహరింపఁ జేయునదిగనుండును.

నీలశుద్ధి

ఖరమూత్రాంతరో క్షిప్త్వా నీలం తీవ్రాతపే క్షిపేత్,
భావితం దినమేకంచ నీలం శుద్ధం భవిష్యతి. 577

తా. నీలముల గాడిదెమూత్రములోవైచి యొకదినము తీక్ష్ణమైనయెండన భావనజేసిన శుద్ధియగును

నీలభస్మము

తన్నీలం లక్షితం జీవాద్రవే భావ్యం త్రియామకం,
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీభవతి తత్క్షణాత్. 578

తా. శుద్ధిచేసిన నీలముల అక్షీపంజాఁకురసములో మూడుఝాములు నానబెట్టి వజ్రమూషలోఁపోసి కొలిమిలోనునిచి యూదిన తత్క్షణమున నీలములు భస్మంబగును.

నీలగుణము

నీలం శీతం గురుస్నిగ్ధం మధురం పిత్తనాశనమ్. 579

---

* ఇదే పిండిబండ యనియుఁ జెప్పంబడును.

తా. జొల్లుకారుట, ఓకరవచ్చునట్టుండుట, అొమ్ము జడముగ నుండుట, అరుచి, తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నము అరగకుండుట, శరీరము బరువుగా నుండుట, అధికముగా మూత్రోత్సర్జనంబగుట - ఈలక్షణములుగలది ఆమజ్వరమని (అనఁగా అపక్వజ్వరమని) తెలియవలయు. దీనియందు ఔషధము నివ్వంజనదు.

జ్వరోపద్రవతీక్ష్ణత్వ మగ్లానిర్బహుమూత్రతా,
సప్రవృత్తిర్నవిడ్జీర్ణం నక్షుత్సామజ్వరాకృతిః. (బాహటే) 252

తా. జ్వరమునకు చెప్పియుండు శ్వాస కాస మొదలగు పదియుపద్రవములు తీక్ష్ణముగా నుండుట, బడలిక లేకుండుట, మూత్రము అధికముగా బైలువెడలుట, ప్రవృత్తి లేకపోవుట, మలము జీర్ణము కాకుండుట, ఆఁకలి లేకుండుట-ఈలక్షణములు ఆమజ్వరమునకు కలిగియుండును.

పచ్యమాన జ్వరలక్షణము

జ్వరవేగోధికాత్తృష్ణా ప్రలాపశ్శ్వసనం భ్రమః,
*మలప్రవృత్తిరిత్క్లేశః పచ్యమానస్యలక్షణమ్. (పూజ్యపాదీయే)

తా. జ్వరవేగము, కడుదప్పి, ప్రలాపము, శ్వాస, భ్రమ, మలోత్సర్జనము, ఓకర వచ్చునట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది పచ్యమానజ్వరమని (అనఁగా పాకోన్ముఖమైన జ్వరమని) తెలియవలయు.

నిరామజ్వరలక్షణము

క్షుత్క్షామతా లఘుత్వంచ గాత్రాణాం జ్వరమార్దవమ్,
దోషప్రవృత్తిరుత్సాహోనిరామజ్వరలక్షణమ్.(మాధవనిదానే)

తా. ఆఁకలి, శరీరము కృశించుట, అంగములు లఘువుగ నుండుట, మందజ్వరము, వాతము అధోముఖం బగుట, మనస్సంతోషము - ఈలక్షణములు గలది నిరామజ్వరమని (అనఁగా పక్వమైనజ్వరమని) తెలియవలయు.

ఆమాదిజ్వరకాలప్రమాణము

ఆమజ్వరస్త్రిరాత్రంస్యాత్ సప్తాహం పచ్యమానతా,
దోషహీనో దశాహోర్ధ్వం నిరామమితికథ్యతే. 255

తా. జ్వరమునకు మూఁడుదినములు ఆమావస్థ యనియు, నాలుగవదినము మొదలు ఏడవదినమువఱకు పచ్యమానావస్థ యనియు, ఏడవదినము మొదలు పదిదినములవఱకు దోషనశ్యమానావస్థ యనియు, దానికి పిదప నిరామావస్థ యనియు తెలియవలయు.

---

* మలప్రవృత్తేరుత్క్లేశః—, మలము కడుకష్టముమీఁద వెడలుట.

తా. నీలము శీతలముగ, జడముగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ, పిత్తనాశనకారిగ నుండును.

పుష్పరాగశుద్ధి

పుష్పరాగం ఛాగమూత్రై ర్భావ్యం శుద్ధం భవిష్యతి,
తత్పుష్పరాగం పాషాణభేదిద్రావేణ భావితమ్. 580
విశ్వాకర్మపుటే దగ్ధ్వా భస్మీభవతి తత్క్షణాత్,

తా. పుష్పరాగముల మేకపంచితములో నొకఝాము నానబెట్టిన శుద్ధియగును. శుద్ధిజేయఁబడిన పుష్పరాగముల కొమ్మనబిండియాకురసముతో భావనజేసి మూకుళ్ళలో నునిచి చీలమన్నులిచ్చి కొలిమిలో నూదిన తత్ క్షణమున భస్మంబగును.

పుష్పరాగగుణము

పుష్పరాగం పుష్టికరం శ్లేష్మలం గురు శీతలమ్. 581

తా. పుష్పరాగము పుష్టికారిగ, శ్లేష్మకారిగ, జడముగ, శీతలకారిగ నుండును.

మరకతనామములు

స్మృతో జాత్యా మరకతో రౌహిణేయోఽనురక్తకం,
హరిన్మణిశ్చ సౌవర్ణం బుధరత్నాంశుకధ్వజమ్. 582
గరళాయుర్వాయువశం గురుదం రుద్రసమ్మతం, (నిఘంటౌ)

తా. మరకతము, రౌహిణేయము, అనురక్తము, హరిన్మణి, సౌవర్ణము, బుధరత్నము, అంశుకధ్వజము, గరళాయువు, వాయువశము, గురుదము, రుద్రసమ్మతము అనునవి మరకతనామంబులు.

మరకతశుద్ధి

క్షిప్త్వా విదారికం దాంతఃపుటే కౌక్కుటసంజ్ఞికే. 583
పాచితంచాథ తం నీత్వా భవే న్మరకతం శుచిః,

తా. పచ్చలను తొలిచిన నేలగుమ్ముడుగడ్డలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను వేసి కుక్కుటపుటంబిడి సాంగశీతలమునదీసిన శుద్ధియగును.

మరకతభస్మము

తతో మరకతం క్షుద్రారసేన పరికల్పయేత్. 584
పాషాణభేదిద్రావేణ మర్దితంచ శరావకే,
పుటమేకం తతః పాచ్యం భస్మీభవతి తద్ధ్రువమ్. 585

తా. శుద్ధిచేసినపచ్చల వ్రాకుడురసములో భావనజేసి కొండపిండివేళ్ళరసములో మర్దించి బిళ్ళజేసి యెండించి మూకుళ్ళతో నుంచి చీలమన్నుపూసి గజపుటంబిడిన భస్మంబగును.

మరకతగుణము

హారితం విశదం కాంతం లఘు గ్రాహి త్రిదోషజిత్. 586

తా. పచ్చలు పరిశుద్ధముగ, మనోహరముగ, లఘువుగ, మలబద్ధకారిగ, త్రిదోషములను బోకడచునదిగ నుండును.

గోమేధికశుద్ధి

తతో గోమేధికం వాజిమూత్రే భావ్యం దినత్రయం,
తతో విదారిస్వరసే భావ్యం శుద్ధిర్భవిష్యతి. 587

తా. గోమేధికమును గుఱ్ఱపుమూత్రములో మూడుదినములు నానబెట్టి పిదప నేలగుమ్ముడుగడ్డరసములో నానబెట్టిన శుద్ధియగును.

గోమేధికభస్మము

శుద్ధగోమేధికం కృష్ణధుత్తూరద్రావ భావితం,
విశ్వకర్మపుటే దగ్ధ్వా త్రివారం భస్మచాప్నుయాత్. 588

తా. శుద్ధిజేసిన గోమేధికముల నల్లయుమ్మెత్తాకురసములో మూడుమార్లు*భావనజేసి కొలిమిలో నునిచి యూదిన భస్మంబగును.

గోమేధికభస్మగుణము

గోమేధికం కఫహరం దీపనం బలవర్ధనం,

తా. గోమేధికము కఫమును హరింపంజేయుటయేగాక అగ్నిదీపనమును బలమును గలుగంజేయును.

ప్రవాళనామములు

ప్రవాళోఽంగారకమణి ర్విద్రుమో బోధిపల్లవః (నిఘంటౌ) 589

తా. ప్రవాళము, అంగారకమణి, విద్రుమము, బోధిపల్లవము అనునవి ప్రవాళనామంబులు.

ప్రవాళశుద్ధి

జంబీరనీరాంతరేణభావితం యామమాత్రకం,
ఉష్ణోదకే క్షాళయిత్వా శుద్ధం భవతి విద్రుమమ్. 590

---

* భావన యన నానబెట్టుట.

తా. పగడముల నిమ్మపండ్లరసములో నొకదినము నానబెట్టి యుష్ణోదకముత
గడిగిన శుద్ధియగును.

ప్రవాళభస్మము

తద్విద్రుమం రవిక్షీరై ర్భావితం దివసత్రయం,
ఏవం గజపుటే పాచ్యం భస్మీభవతి తత్క్షణాత్. 59

తా. శుద్ధిచేసినపగడములను జిల్లేడుపాలతో మూడుదినములు నానబెట్టి మూ
ళ్ళలోబోసి చీలమన్నులిచ్చి గజపుటంబిడిన తత్క్షణమున భస్మంబగును.

ప్రవాళగుణము

ప్రవాళంరక్తపిత్తఘ్నం రక్తాతీసారనాశనం,
ప్రదరం రక్తశూలఘ్నం గ్రాహి పైత్తవినాశనమ్. 59

తా. పగడము రక్తపిత్త, రక్తాతిసార, ప్రదర, రక్తశూల పైత్యరోగముల హరిం
జేయుటయేగాక మలబద్ధకారిగనుండును. (పగడభస్మములో మామిడిచెక్కరసము, మూ
నూనెబొట్లు గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, ఆరెచెక్కరసము, పంచదార, జీలక
గలిపి సేవించిన రక్తకుసుమములును, చింతచిగురురసము, ఏడుమిరియములచూర్ణము గ
సేవించిన తెల్లచీరెలును, ఆరెచెక్కరసముగలిపిసేవించిన తెల్లచీరెలును హరించును. పథ్యవ
చప్పిడి.)

రోగానుక్రమణిక

ఆమదోష జ్వరే చాతిసారేచ గ్రహణీకృశే,
క్రిమిదోషే రక్తపిత్తేఽసృగ్దరే కామిలా హలీ. 59
పాండురోగే క్షయే గుల్మే జఠరార్శాంసి విద్రధిః,
మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీ మేహే వృద్ధ్యామపుష్పపదంశకే. 59
శ్వాసకాసేచ హిక్కాయాం ఛర్దౌ తృష్ణా హృదామయే,
శూలోదావర్త ఆనాహే మారుతే వాతశోణితమ్. 59
కుష్ఠే విసర్పి శోఫేచ శ్లీపదేచ మదాత్యయే,
తున్యక్షీలక సోమేచ కర్ణనాసా గళస్ఫుటే. 59
ముఖరోగే శిరోరోగే నయనామయకే వ్రణే,
వ్రణేచ వివిధేచైవ భగంధరగదే తథా. 59

గ్రంథ్యర్బుదగదే క్షుద్రే స్ఫోటకే గుహ్యకే గదే,
వంధ్యాదోషే గర్భదోషే గర్భిణీ సకలామయే. 598
ఆమోదరే ప్లీహరోగే స్థౌల్యరోగేచ మర్కటీ,
విషూచ్యాం వహ్నిమాంద్యే చాజీర్ణే వై కాయదోషజే. 599
జ్వరాశ్చ సప్తదోషాశ్చ సన్నిపాతా స్త్రయోదశ,
సూతికా బాలరోగాణా మున్మాదాపస్మృతా వపి. 600
మద మూర్ఛా గ్రహాగదే సన్న్యాసకగదేపిచ,
ఇంద్రలుప్తే వలీరోగే ఛాయారోగే ఫిరంగికే 601
స్వరభంగామయే లూతే చామ్లపిత్తగదేపిచ,
తథావరణపైత్తేచ విశ్వే భుజగదంశనే. 602
మూషకాది విషాద్రోగే కృత్రిమాకృత్రిమే విషే,
చికిత్సాశ్చాపి పథ్యాని బీజపాషాణహేతుకే. 603
పరిపాక స్సర్వరోగే పథ్యాపథ్యం చికిత్సితం,
రసలోహవిధిర్యత్ర రోగవర్గో యథాక్రమమ్. 604
అసాధ్యసాధ్యరోగాశ్చ ప్రోక్తా స్సత్యం న సంశయః,
శ్రీసీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమా బసవాహ్వయః 605
అవోచం వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిః,
పంచవింశ త్ప్రకరణై ర్యుక్తం విద్వన్మనోహరమ్. 606
కలౌ హితకరం నృణాం సర్వరోగనివారకమ్.

తా. ఆమాతిసారము, జ్వరాతిసారము, అతిసారము, గ్రహణి, కార్శ్యరోగము, కృమిరోగము, రక్తపిత్తము, అసృగ్దరము, కామిల, హాలీమకము, పాండువు, క్షయము, గుల్మము, జఠరరోగము, అర్శస్సు, విద్రధి, మూత్రకృచ్ఛ్రము, అశ్మరి ప్రమేహము, వృద్ధి రోగము, ఉపదంశము, శ్వాసము, కాసము, మొదలగుశ్లేష్మరోగములు, ఎక్కిళ్ళు, ఛర్ది, తృష్ణ, హృద్రోగము, శూల, ఉదావర్తము, ఆనాహము, వాతరోగము, రక్తవాతము, కుష్ఠువు, విసర్పి, శోఫ, శ్లీపదము, మదాత్యయము, తుని, ప్రతితుని, అష్ఠీలా, ప్రత్యష్ఠీలా, సోమరోగము, కర్ణరోగము, నాసారోగము, గండమాల (గళరోగము), ముఖ రోగము, శిరోరోగము, నేత్రరోగము, మండి, డొక్కమండి, వదనదౌర్గంధ్యము, దంత రోగము, చనుమాదలు, జంతుకవ్రణము, మురికిసొన్నారి, నూతిపుండు, కరపాదరోగము, అస్థిస్రావము, మొదలగు నానావ్రణములు, భగందరము, గ్రంథి, అర్బుదము, క్షుద్ర రోగము, కాలస్ఫోట, విషస్ఫోటకములు, ఆస్యస్ఫోటకము, గుహ్యరోగము, వంధ్యా దోషము, గర్భదోషము, గర్భిణీరోగములు, ఆమరోగము, ఉదరము, ప్లీహము (జలకూ

ర్శ్మము), స్థౌల్యరోగము, మర్కటీరోగములు, విషూచి, అగ్నిమాంద్యము, అజీర్ణము, కాయదోషము, జ్వరములు, సప్తవిధదోషములు (అష్టధాతునిదానము, మూత్రపరీక్ష), త్రయోదశసన్నులు, ప్రసూతిరోగము, బాలరోగము, ఉన్మాదము, అపస్మారము, మదము, మూర్ఛ, గ్రహదోషము, సన్న్యాసకము, ఇంద్రలుప్తము, వలీరోగము, ఛాయారోగము, ఫిరంగిరోగము, స్వరభంగము, లూతవ్రణము, ఆమ్లపిత్తము, ఆవరణపిత్తము, సర్పవిషములు, ఎలుకవిషము, స్థావరజంగమవిషములు, అశుద్ధపారద, పాషాణదోషములు, రసలోహశుద్ధ్యాదులు, నవలోహభస్మతద్గుణంబులు, సర్వరోగపరిపాకంబులు, రోగసాధ్యాసాధ్యంబులు, చికిత్సానుపాన పథ్యాపథ్యంబులు మొదలగువానినన్నిటిని గలిగియుండునటుల క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుడై వైద్యశిఖామణియను బిరుదుచే వాసికెక్కిన బసవరాజను నేను కలియుగమున నరులకు జనించు సర్వరోగనివారణార్థంబై యిరువదియైదు ప్రకరణంబులుగల వృషరాజీయ మనునీగ్రంథమును సత్యముగ, నిస్సంశయముగ, పండితమనోహ్లాదకరముగ రచియించినాడను.

ఇతి శ్రీనీలకంఠచరణారవిందతీర్థప్రసాద పారావారభోగవిహారపారీణ
నిడిమామిడి భగిసత్సంప్రదాయశారాధ్య రామదేశికశిష్యోత్తమ
నమశ్శివాయ సత్పుత్రపవిత్ర
కవితాచాతుర్యధురీణ వైద్యజనశిరోభూషణ
శ్రీబసవరాజీయే ఆంధ్రతాత్పర్యసహితే రసగంధకాది ద్రవ్యశుద్ధి,
ద్వాదశలోహశుద్ధి, తద్భస్మసిందూర
ద్రుతిక్రమ తత్సేవనానుపానమృతలోహామృతీకరణ
హేమాదిపరీక్షాక్రమాభ్రకశుద్ధి
తద్భస్మనిశ్చంద్రితామృతీకరణ నవరత్నశుద్ధి
తద్భస్మక్రమ తత్సేవనాగుణాదియుక్తం
పంచవింశప్రకరణమ్.

బసవరాజీయనామకవైద్యశాస్త్రం సంపూర్ణమ్.

20105

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.
P. I. Card Q. H. No. Ms. 22. 25-3-19..

త్వగ్గతాది జ్వరలక్షణము

త్వగంతర్గతరక్తాస్థిమాంసధాతుగతజ్వరమ్,
ప్రవక్ష్యతే తన్నిదానం సువిజ్ఞేయమిదం బుధైః. 25(
కించిన్మూత్రం జ్వరోదాహో నాడీ మందగతి ర్భవేత్,
కించిచ్ఛిరోవ్యథా జ్ఞేయం త్వగ్గతజ్వరలక్షణమ్.(మాధవనిదానే) 25(

తా. చర్మగత అంతర్గత రక్తగత అస్థిగత మాంసధాతుగత జ్వరనిజదానంబు(లు) వచించెద.—స్వల్పముగా మూత్రము వెడలుట, జ్వరము, దాహము, నాడి మందము(గ) నడచుట, ఒకింత తలనొచ్చుట-ఈలక్షణములు గలది త్వగ్గతజ్వర మని తెలియవలయు.

అంతర్గతజ్వరలక్షణము

అంతర్దాహో బహిశ్శీతం కౌటిల్యం సంతతజ్వరమ్,
క్షయః పాండుశ్చ బధిర మంతర్గతస్యలక్షణమ్.(ఆయుర్వేదే) 25(

తా. కడుపులో మండుట, వెలపట శీతలముగ నుండుట, కుటిలముగ నుండుట, ఎ(ల్ల)పుడు జ్వరము, శరీరము క్షయించి పాండురవర్ణముగ నుండుట, చెవుడు-ఈలక్షణముల గలది అంతర్గతజ్వర మని తెలియవలయు.

రక్తగతజ్వరలక్షణము

జ్వరోష్ణతా విదాహశ్చ మదాలస్య మతిభ్రమాః,
అంగవైకల్యమూర్ఛాచజ్వరోరక్తగతఃస్మృతః. (మాధవనిదానే) 25(

తా. జ్వరోష్ణము, విదాహము, మదించినవానివలె నుండుట, ఆలస్యము, చి(త్త)భ్రమ, అంగములు నొచ్చుట, మూర్ఛ-ఈలక్షణములు గలది రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

రక్తనిష్ఠీవనం దాహో మోహశ్ఛర్దనవిభ్రమా,
ప్రలాపః పిటకా తృష్ణా రక్తప్రాప్తే జ్వరే నృణామ్. 26(

తా. ఉమియునపుడు రక్తముపడుట, దాహము, మోహము, వమనము, భ్రాంతి వదరుట, పిటికలు, దప్పి-ఈలక్షణములు గలది రక్తగతజ్వర మని తెలియవలయు.

మాంసగతజ్వరలక్షణము

అతితీవ్రజ్వరశ్శ్వాస స్స్వేద స్తృష్ణాంగకవ్యథా,
తంద్రావిదాహపులకమూర్ఛామాంసగతజ్వరే.(సిద్ధవిద్యాభూః) 261

CB:4:6
35N.

తా. కడుతీవ్రజ్వరము, శ్వాస, చెమట, దప్పి, అంగములయందునొప్పి, తంద్ర, హము, శరీరము పులకరించుట, మూర్ఛ — ఈలక్షణములు గలది మాంసగతజ్వర మని యవలయు.

పిండికోద్వేష్టనం తృష్ణా సృష్టమూత్రపురీషతా,
ఊష్మాంతర్దాహవిక్షేపౌ గ్లానిస్స్యాన్మాంసగేజ్వరే. (మతాంతరే)262

తా. పిక్కలయందు దండముచేఁ గొట్టఁబడినటుల వేదన, దప్పి, అధికముగా త్రపురీషములు వెడలుట, వెలుపట నూష్మము, కడుపులో మంట, హస్తపాదములు ంచుట, గ్లాని - ఈలక్షణములు గలది మాంసగతజ్వర మని తెలియవలయు.

అస్థిగతజ్వరలక్షణము

పరిభ్రమశ్శోకవిదాహపూర్వం క్రోధోద్భవో గాత్రసకంపతృష్ణా
విషార్తిమజ్జారసరక్తమాంసజ్వరం కృశార్తిశ్చ శిరోర్తిశోషౌ. 263
రాత్రౌశ్చచిత్స్వేదరుజాజ్వరం స్యాదజీర్ణమందోష్ణపురీషబంధమ్,
బలక్షయోదోషమహాగదశ్చప్రారబ్ధజం హ్యస్థిగతజ్వరంస్యాత్.264
(ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము పరిభ్రమించుట, దుఃఖము, శరీరము విదాహించుట, కోపము, శరీ వణకుట, దప్పి, నోరు ఎండుట, మజ్జా రస మాంస రక్తగత జ్వరములయందలి లు, శరీరము కృశించుట, తల నొచ్చుట, శరీరము శోషించుట, ఒకదినమురాత్రి టజ్వరము, అజీర్ణము, సన్నపుజ్వరము, మలము వెడలకుండుట, బలము క్షయించుట, జ్వరము- ఈలక్షణములు గలది అస్థిగతజ్వర మని తెలియవలయు. ఇది. ప్రారబ్ధము జనించు.

భేదోస్థ్నాంకుంచనంశ్వాసో విరేకశ్ఛర్ది రేవచ,
విక్షేపణం చ గాత్రాణామేతదస్థిగతే జ్వరే. (మతాంతరే) 265

తా. ఎముకలు విరిగినటుల నొచ్చుట, ఎముకలు సంకోచమును జెందుట, శ్వాసము, సనము, ఓకర, అవయవములు పీడిన ట్టుండుట - ఈలక్షణములు గలది అస్థిగత జ్వర తెలియవలయు.

కాలజ్వరలక్షణము

దాహస్వేదహిమోద్భవం స్వరమితం హ్యాచ్ఛాలమానా...
మూర్ఛాశోషశిరోవ్యథాచ జఠరే హంత్యాశుకాలజ్వరం 266
(వైద్యనిదానే)

SRI VENKATESWARA CENTRAL LIBRARY & RESEARCH CENTRE
20105

తా. దాహము, చెమట, చలిపెట్టుట, స్వరము హీన మగుట, హృదయము కూలిఁచుట, కడుపుబ్బరము, మూర్ఛ, శోష, తల కడుపు నొచ్చుట - ఈలక్షణములు గలఁ కాలజ్వర మని తెలియవలయు. ఇది మనుజుని కడుశీఘ్రముగా జంపును.

చర్మగతజ్వరకాలప్రమాణము

జ్వరం చర్మగతం యస్య సర్వాంగం శీతమాశ్రయేత్,
దశరాత్రవినిర్ముక్తో నరో జీవే న్నసంశయమ్. (అశ్వినీనిఘంటౌ) 267

తా. చర్మగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు శీతలముగా నుండును. అది పదిదినములలో నివర్తించినను నివర్తించును, లేక చంపినను చంపును. (పదిదినములకు పిదప జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

రక్తగతజ్వరకాలప్రమాణము

దేహం పాండురవర్ణంచ రక్తశ్లేష్మవిజృంభణమ్,
నవజ్వరేచ సంతాపః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. (బాహటే) 268

తా. రక్తగతజ్వరమునందు శరీరమునకు పాండురవర్ణము రక్తయుక్త *శ్లేష్మస్రావము తొమ్మిదిదినములలో శరీరతాపము కలుగునని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (ఈజ్వరరోగి తొమ్మిదిదినములకు వైవస్వతనిలయంబునకేగును. అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

మాంసగతజ్వరకాలప్రమాణము

జ్వరం మాంసగతం యస్య సర్వాంగే కృశతా భవేత్,
ద్వాదశే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 269

(మాధవనిదానే)

తా. మాంసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములు కృశించి దిగజారినట్లుండిన రోగి పన్నెండుదినములలో యమాలయంబున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

రసగతజ్వరలక్షణము

గురుతా హృదయోత్క్లేశః సదనం ఛర్ద్యరోచకౌ,
రసస్థే తు జ్వరే లింగం దైన్యంచాస్యోపజాయతే.(మాధవనిదానే)

తా. శరీరము జడముగ నుండుట, వాంతివచ్చునటు లుండుట, గ్లాని, ఓకర, అన్నద్వేషము, మనోవ్యథ-ఈలక్షణములు గలది రసగతజ్వర మని తెలియవలయు.

---

* శ్లేష్మస్రావ మనఁగా - తెమడ వెడలుట.

రసగతజ్వరకాలప్రమాణము

జ్వరం రసగతం యస్య సర్వాంగే జ్వరశైత్యతః,
చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. (చరకే) 271

తా. రసగతజ్వరమునందు సర్వాంగములయందు జ్వరము చలువబుట్టినయెడల నాలుగుదినములలో యమమందిరమున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె. (అటుగాక దైవికమువలన జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు.)

ఆగంతుకజ్వరనిదానము

ఆగంతురభిఘాతాభిషంగశాపాభిచారతః,
చతుర్ధాత్ర క్షతచ్ఛేదదాహాద్యైరభిఘాతజః. 272

తా. అభిఘాతము, తిరస్కారము, శాపము, అభిచారము-వీనివలన నాలుగువిధములుగ ఆగంతుకజ్వరము జనించు. అం దభిఘాతజ్వరము - గాయము నరుకుదెబ్బ దాహక్రియలు మొదలగువానివలన జనించును.

అభిన్యాసజ్వరలక్షణము

ప్రహాసో నర్తనం గానం ఘుర్ఘజృంభాశిరోరుజాః,
భైషజ్యేష్వతివృద్ధిస్స్యాద్రక్తాక్షం రోమహర్షణమ్,
ఏభిస్తు లక్షణైర్జ్ఞేయా హ్యభిన్యాసజ్వరాకృతిః. 273

తా. నగుట, ఆడుట, పాడుట, బొబ్బరించుట, ఆవలించుట, తలనొచ్చుట, ఔషధసేవనచే జ్వరము హెచ్చుట, కన్నులు ఎఱ్ఱనై యుండుట, గగుర్పొడుచుట- ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాసజ్వర మని తెలియవలయు.

కామజ్వరలక్షణము

అవస్తుకాలేపి విమూఢబుద్ధి స్తేజోవిహీనత్వ మనంగతాపః,
నిరన్నకాంక్షాపి వివర్ణతాచ భవంతి కామజ్వరతాపితస్య. 274

తా. స్త్రీపురుషుల కన్యోన్యవిరహమువలన మూఢబుద్ధి, తేజోవిహీనము, మన్మథతాపము, అన్నమునం దిష్టములేకుండుట, శరీరము వివర్ణముగనుండుట - ఈలక్షణములుగలది కామజ్వర మని తెలియవలయు.

కామజే చిత్తవిభ్రంశ స్తంద్రాలస్య మభోజనం,
హృదయే వేదనాచాస్య గాత్రంచ పరిశుష్యతి.(మాధవనిదానే)

తా. చిత్తభ్రమ, తంద్ర, ఆలస్యము, అన్నమునం దిచ్ఛ లేకుండుట, హృదయమున వేదన, శరీరము శుష్కించుట - ఈలక్షణములు గలది కామజ్వర మని తెలియవలయు.

కామాన్మోహోరుచిర్దాహో హ్రీనిద్రాధీధృతిక్షయః. (బాహటే)

తా. కామజ్వరమునందు అరుచి మోహము సర్వాంగతాపము ఇవి కలుగుట, లజ్జ నిద్ర బుద్ధి ధైర్యము ఇవి లేకుండుట-ఈలక్షణములు కలుగును.

అసాధ్యజ్వరలక్షణము

జ్వరో నిహంతి రక్తాక్షం క్షీణాంగం హృది శూలినమ్,
సదా శ్వాసశ్చ స్వేదశ్చ శక్తిహీనం హతానలమ్. 277

తా. నేత్రము లెఱ్ఱనై యుండుట, శరీరము కృశించుట, ఱొమ్మునందు శూల, ఎల్లపుడు శ్వాసము, ఎల్లపుడు చెమట, సత్వము అగ్నిదీపనము లేకుండుట - ఈలక్షణము గల జ్వరరోగి యమాలయంబున కేగు.

హేతుభి ర్బహుభి ర్జాతో బలహృద్బహులక్షణః,
జ్వరః ప్రాణాంతకృద్యశ్చ శీఘ్రమింద్రియనాశనః. 278

తా. అనేక కారణములతో జనించి బలక్షయమును గలుగఁ జేసి స్వేదాద్యనేక దుర్లక్షణములతోఁగూడి శీఘ్రముగా ఇంద్రియశక్తిని నశింపఁజేయుచుండు జ్వరము ప్రాణాంతక మగు.

జ్వరః క్షీణస్య శూనస్య గంభీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః,
అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమంతకృజ్జ్వరః. (మాధవనిదానే)

తా. శరీరము కృశించినవానికిఁగాని లేక శరీరము ఉబ్బియుండువానికిఁగాని గలిగినజ్వరము, వాతాదినాడీగమనము తెలియఁగుట కశక్యముగ నేని, అంతర్వేగముగలదిగ నేని నుండుజ్వరము, దీర్ఘకాలమువఱకు విడువక వేధింపుచుండుజ్వరము, బలవత్తరముగా నుండుజ్వరము, అకస్మాత్తుగా తలవెంట్రుకలను పాపటగా దీసికొనువానియొక్క జ్వరము ఇవి అసాధ్యంబులు.

ఆరంభాద్విషమో యస్య యస్య వా దైర్ఘ్యరాత్రికః,
క్షీణస్యానిమిషాక్షస్య గంభీరో హంతి మానవమ్. 280
విసంజ్ఞస్తామ్యతే యస్తు శేతే నిపతితోపివా,
శీతార్దితోంతరుష్ణశ్చ జ్వరేణ మ్రియతే నరః. (అన్యశాస్త్రే) 281

తా. ఆరంభము మొదలు విషమముగా జనించినజ్వరము, అనేకదినములు విడువక వేధింపుచుండుజ్వరము, కృశించినవానికి జనించినజ్వరము, నిక్కబొడిచికొనియుండు నేత్రములుగలవానికి అనువర్తించియుండు గంభీరజ్వరము - ఇవి మనుజునిఁ జంపును. మఱియు దిగ్భ్రమచెంది బడలియుండుజ్వరితుఁడు, శయనించి మరల లేచుట కశక్తుఁడుగనుండు జ్వరితుఁడు, వెలుపట శీతబాధ లోనజ్వరవేగము గల జ్వరితుఁడు-వీరు మరణమును జెందెదరు.

యోహృష్టరోమారక్తాక్షో హృదిసంఘాతశూలవాన్,
వక్త్రేణ చైవోచ్ఛ్వసితి తం జ్వరో హంతి మానవమ్. 282
హిక్కాశ్వాసతృషాయుక్తం మూఢం విభ్రాంతలోచనమ్,
సంతతోచ్ఛ్వాసనం క్షీణం నరం క్షపయతి జ్వరః. 283
హతప్రభేంద్రియం క్షామ మరోచకనిపీడితమ్,
గంభీరతీక్ష్ణవేగార్తం జ్వరితం పరివర్జయేత్. (నిత్యనాథీయే) 284

తా. రోమాంచము ఎఱ్ఱనేత్రములు హృదయమునందు అష్ఠీలికాది వాతసమూహతుల్యమైన శూలగలవాఁడై ముఖమువలన శ్వాసము విడుచుచుండెడిజ్వరరోగి మరణముఁ జెందును. ఎక్కిళ్ళు, శ్వాస, దప్పి, మోహము, వెఱ్ఱిచూపులు, లేక నేత్రములు చక్రాకారములుగ దిరుగుట, ఎల్లపుడు ముఖమువలన శ్వాసము వెడలుట, శరీరము క్షయించియుండుట - ఈలక్షణములు గలజ్వరరోగి యమాలయమున కేగును. తేజోవిహీనత, ఇంద్రియములకు శక్తిహీనత, కృశత్వము, అధికముగా అన్నద్వేషము, గంభీరజ్వరము లేక తీక్ష్ణమైనజ్వరపీడ - ఇవి గలజ్వరరోగి మరణముఁ జెందును.

ప్రేతైస్సహ పిబేన్మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే శునా,
సఘోరం జ్వరమాసాద్య నజీవే న్నచ ముచ్యతే. 285
జ్వరః పూర్వాహ్ణికో యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః,
బలమాంసవిహీనశ్చ యథాప్రేతస్తథైవ సః. 286
జ్వరోయస్యాపరాహ్ణేతు శ్లేష్మాకాసశ్చ దారుణః,
బలమాంసవిహీనశ్చ యథాప్రేత స్తథైవ సః. 287
సహసా జ్వరసంతాప స్తృష్ణామూర్ఛా బలక్షయః,
విశ్లేషణంచ సంధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే. 288
గోసరే వదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే ధ్రువమ్,
లేపజ్వరోపసృష్టస్య దుర్లభం తస్యజీవితమ్. 289

స్వేదోలలాటే హిమవాన్నరస్య శీతార్దితస్యాతిసుపిచ్ఛిలస్య,
కంఠస్థితోయస్య సయాతి వహ్నో నూనంయమస్యైతిగృహం సమర్త్యః.
యస్య స్వేదోతి బహుళః పిచ్ఛిలోయాతి సర్వతః,
రోగిణశ్శీతగాత్రస్య తదా మరణమాదిశేత్. (మతాంతరే) 291

తా. జ్వరమధ్యమునందు ప్రేతలతోడ మద్యపానముచేసినటులేని, కుక్కలచే నీడువఁబడినటులేని స్వప్నముగాంచెడివాఁడు భయంకరమైన జ్వరరోగముగలవాఁడై మరణముచెందును. పూర్వాహ్ణమునందు దారుణమైనజ్వరము, కఫవిహీనమైనదగ్గు, బలహాని, మాంసక్షయముగల జ్వరితుఁడు యమాలయంబునకేగు. అపరాహ్ణమునందు దారుణమైన జ్వరము, శ్లేష్మముతోఁగూడినదగ్గు, బలహాని, మాంసక్షయము - ఇవిగలజ్వరితుఁడు యమునింగాంచు. అకస్మాత్తుగా జ్వరసంతాపము, దప్పి, మూర్ఛ, బలక్షయము, సంధిశైథిల్యము - ఇవిగల జ్వరితునికి మరణము ఆసన్నమైనదని తెలియవలయు. ఉదయకాలములో ముఖమునందు స్వేదస్రావము, లేపజ్వరవ్యాప్తి ఇవిగలజ్వరితుఁడు జీవించుట దుర్లభము. నుదుట చల్లని చెమటబట్టుట, అంగములు శీతలముగ శరీరము జిగటగ నుండుట, నోటిలో నుంచుకొనిన కబళము బొమ్మలోనికి దిగకుండుట - ఈలక్షణములు గల జ్వరితుఁడు యమాలయంబున కేగు. జిగటగ నుండుచెమట అధికముగా జనించి శరీరమంతట వ్యాపించుట, అంగములయందు చలుపపుట్టుట - ఈలక్షణములుగల జ్వరితుఁడు కృతాంతునికడ కేగు.

సంగమదోషజ్వరలక్షణము

సంగదోషస్య చిహ్నాని నేత్రరోగశ్శిరోవ్యథా,
ఊరుపీడోదరేదాహ స్సంధిబంధ స్తృషాజ్వరః. (గ్రంథాంతరే) 292

తా. నేత్రము లెఱ్ఱనై నీరు గారుచుండుట, తల తొడలు నొచ్చుట, కడుపులో మండుట, సంధులు బంధించినట్లుండుట, దప్పి (ఆరాటము), జ్వరము - ఈలక్షణములు గలది సంగమజ్వర మని తెలియవలయు. (దీనియందు శుక్లగతజ్వరచికిత్స చేయవలయు.)

విషూచిజ్వరలక్షణము

విషూచికాజ్వరే ఛ్ఛర్ది ర్నాడీ మందగతి ర్భవేత్,
అంతర్దాహో బహిశ్శీత మతిసారో జ్వర స్తథా. 293
తృష్ణా ప్రలాపో భ్రాంతిశ్చ విజ్ఞేయా వైద్యపారగైః,
చతుర్థే జాయతే మృత్యుః కాలజ్ఞానేన భాషితమ్. 294

తా. వమనం బగుట, నాడులు మందగించుట, లోపల విదాహము, వెలుపట శీతలము, అతిసారము, జ్వరము, దప్పి, వదరుట, భ్రాంతి - ఈలక్షణములు గలది విషూచిజ్వర మని ఆయుర్వేదవేత్తలు తెలిసికొనవలయు. ఇవి గలవాఁడు నాలుగుదినములలో యమాలయంబున కేగు నని కాలజ్ఞానుఁడు వచించె.

విషూచిజ్వరచికిత్స

అరలుర్మథితనిపీతం చించాతరుమూలఖాదిరరసం వా,
వినిహంత్యాశు విషూచిం సవిదాహం చూతవల్కలరసశ్చ. 295

తా. పెద్దమ్రానుచెక్కరసము, పెరుగు, కాచు - వీనినేని, లేక చింతవేరుచెక్కరసము, పెరుగు, కాచు - వీనినేని, మామిడివేరుచెక్కరసము, పెరుగు, కాచు - వీనినేని నేకముచేసి త్రాగిన విషూచిజ్వరములు హరించు.

సహతైలోప్యతైలోవా చించాపత్రభవో రసః,
మస్తకే నాభిదేశేచ తథా పాదద్వయేపిచ. 296
లేపితస్తత్క్షణాద్ధంతి సవిదాహం విషూచికామ్. (ఆయుర్వేదే)

తా. చింతాకురసములో నూనెను కలిపిగాని కలపకగాని యారసమును శిరము అరికాళ్ళు నాభి వీనియందు లేపనము పానము చేయించిన విషూచిజ్వరములు తత్క్షణమున హరించు.

విషూచిజ్వరములకు అగ్నికుమారము

రసేంద్రగంధం సహటంకణేన సమంవిషం యోజ్యమిదం త్రిభాగమ్,
కపర్దిశంఖావపిచ త్రిభాగౌ మరీచచూర్ణాష్టగుణం విదధ్యాత్. 297
సుపక్వజంబీరరసేనఘృష్టశ్శుద్ధో భవే దగ్నికుమార ఏషః,
విషూచికారోచకసన్నిపాతే దేయంద్విగుంజం యదివాప్యజీర్ణే.
శ్రీపర్ణఖండేన యథాబలం చ శీతంజలంచానుపిబేత్పరంతు. 299
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవెలిగారము - ఇవి సమభాగములు, శుద్ధిచేసిన నాభి 3 భాగములు, గవ్వలభస్మము, శంఖభస్మము, - ఇవి 3 భాగములు, మిరియములచూర్ణము ౮ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి రెండుగురిగింజలంతేసి మాత్రలు చేసి నీడ నెండించి యందొకదానిని శరీరబలము నెఱిఁగి ప్రాతస్సాయంకాలములయందు తమలపాకురసాను

పానముతో సేవించి పిదప శీతోదకమును త్రాగిన విషూచిజ్వరము అరుచి సన్నిపాతము అజీర్ణము ఇవి నశించును.

కామిలాజ్వరలక్షణము

కృష్ణంపీతం శకృన్మూత్రం తంద్రామోహశ్చ ఛర్దనమ్,
దాహోరుచి స్తథానాహో జ్వరస్స్యా ద్రక్తనేత్రతా. 300
అసాధ్యశ్శ్వాసకాసాత్తు కామలాజ్వరలక్షణమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. మలము నల్లగ మూత్రము పసుపువర్ణముగ వెడలుట, తంద్ర, మోహము, వాంతి, దాహము, అరుచి, కడుపుబ్బరము, నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట, జ్వరము - ఈ లక్షణములు గలది కామిలాజ్వర మని తెలియవలయు. దీనియందు శ్వాసకాసలు కలిగి గనుండిన యసాధ్యము.

మేదోగతజ్వరలక్షణము

భృశంస్వేద స్తృషామూర్ఛా ప్రలాపశ్ఛర్ది రేవచ. 301
దౌర్గంధ్యారోచకం గ్లాని ర్మేదస్థేచాసహిష్ణుతా, (గ్రంథాంతరే)

తా. కడుచెమట దప్పి మూర్ఛ ప్రలాపము వాంతి శరీరదౌర్గంధ్యము అన్నమునం దరుచి గ్లాని వేదన సహింపకుండుట - ఈలక్షణములు గలది మేదోగతజ్వర మని తెలియవలయు.

మజ్జాగతజ్వరలక్షణము

తమఃప్రవేశనం హిక్కా కాసః శైత్యం వమి స్తథా. 302
అంతర్దాహో మహాశ్వాసో మర్మభేదశ్చ మజ్జగే, (మాధవనిదానే)

తా. చీకటి కమ్ముకొనిన ట్లుండుట, ఎక్కిళ్ళు, కాస, శరీరశైత్యము, ఓకర, అంతర్దాహము, మహాశ్వాసము, హృదయము పగిలిన ట్లుండుట - ఈలక్షణములు గలది మజ్జాగతజ్వర మని తెలియవలయు.

జీర్ణజ్వరలక్షణము

త్రిస్సప్తాహే వ్యతీతేతు జ్వరో య స్తనుతాం గతః. 303
ప్లీహాగ్నిసాదం కురుతే సజీర్ణజ్వర ఉచ్యతే, (మతాంతరే)

తా. ఇరువదియొకదినముపఱకు జ్వరము బలముగా నుండి పిదప సూక్ష్మంబై ప్లీహరోగమును అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయునది జీర్ణజ్వర మని తెలియవలయు.

గంభీరజ్వరలక్షణము

గంభీరస్తు జ్వరో జ్ఞేయో హ్యంతర్దాహేన తృష్ణయా. 304

ఆనద్ధత్వేన దోషాణాం శ్వాసకాసోద్గమేనచ, (మాధవనిదానే)

తా. అంతర్దాహము, దప్పి, కడుదోషవృద్ధి, లేక మలబద్ధము, శ్వాసము, కాసము- ఈలక్షణములు గలది గంభీరజ్వర మని తెలియవలయు.

తరుణాదిజ్వరప్రమాణము

ఆసప్తరాత్రం తరుణం జ్వరమాహు శ్చికిత్సకాః. 305
మధ్యమం దశరాత్రంతు హ్యాతఊర్ధ్వం పురాణకమ్,
(గ్రంథాంతరే)

తా. జ్వరమునకు ఏడుదినములు తరుణవయస్సు, పదిదినములు మధ్యమవయస్సు, దానికిపైన వృద్ధాప్యము (అనఁగా పురాణము) అని తెలియవలయు.

సప్తాహాదౌషధం కేచి దాహురన్యే దశాహతః. 306
ప్రాగర్పయతి సప్తాహే ద్విషవద్ఘంతి మానవమ్, (గ్రంథాంతరే)

తా. జ్వరమున కౌషధము కొందఱు ఏడుదినములకు పిదప మఱికొందఱు పది దినములకు పిదప నివ్వవలయు నని వచించెదరు. ఏడుదినములలోపల జ్వరమున కౌషధం బిచ్చిన నది విషతుల్యంబై రోగిని జంపును.

బాలురకుజనించు నీరుచవ్వలలక్షణము తచ్చికిత్స

వచనము. బాలురకు శరీరము వాచి చర్మము పొట్టువలె నూడుచు పులి నీరు గారుచు రోమము లెట్టనైయుండిన నీరుచవ్వ లని తెలియవల యు. దీనికి చికిత్స—బాలురతల్లి పావుశేరు కరివేపచెక్కరసములో మిరియముచూర్ణము నూనె ధీనినిగాని, లేక నల్లవరిబియ్యపువంటక ములో నూనెనుగాని కలిపి పానముచేసి పిదప బాలురకు స్తన్యము నివ్వవలయు. స్తన్యము నిచ్చునపుడు బాలురకును తా ద్రాగిన యౌషధమును బోయవలయు. ఇటుల జేయుటయేగాక బాలురతల్లి చప్పిడిపథ్యము నాచరింపుచుండిన బాలురయొక్క నీరుచవ్వలు హరించు.

సూతికాజ్వరలక్షణము

అంగమర్దో జ్వరః కంపో పిపాసా గురుగాత్రతా. 307
శోక శ్శోఫాతిశీతంచ సూతికాజ్వరలక్షణమ్, (మతాంతరే)

తా. శరీరమునందు నొప్పి, జ్వరము, కంపము, దప్పి, శరీరము బరువుగ నుండుట, దుఃఖము, శోథ, అతిచలువ- ఈలక్షణములు గలది సూతికాజ్వర మని తెలియవలయు. దీనినే కొందఱు సూతికావాత మని చెప్పెదరు. (దీనికి వాతరోగప్రకరణములోఁ జెప్పియుండు వాతవిధ్వంసినీరసమునేని సంజీవనీరసమునేని బడబానలరసమునేని ప్రయోగింపవలయు.)

స్వేదభేదములు

జ్వరేముక్తే మలేముక్తే ప్రాణేముక్తే సమీరణే. 308
సన్నిపాతోద్భవశ్చైవ స్వేదోభవతి పంచమః,

తా. జ్వరమువిడుచుచెమట, మలమువిడుచుచెమట, ప్రాణమువిడుచుచెమట, వాతప్రకోపముమీఁదిచెమట, సన్నిపాతముమీఁదిచెమట - అనిస్వేదములు పంచవిధములు. ఇఁక వానిలక్షణంబుల వచించెద.

జ్వరముక్తేతు సర్వాంగే మలముక్తే లలాటకే. 309
ప్రాణముక్తేచ కంఠేచ సన్నిపాతే ముహుర్ముహుః,

తా. జ్వరము విడుచునపుడు సర్వాంగములయందు చెమట గలుగు. మలము విడుచునపుడు లలాటమునందు చెమట కలుగు. ప్రాణము విడుచునపుడు కంఠమునందు చెమట గలుగు. సన్నిపాతమునందు పలుమారు చెమట స్రవింపుచుండు.

స్వేదచికిత్స

స్వేదోద్గమే కుళుత్థానాం భ్రష్టానాం చూర్ణకం తథా. 310
భూనింబక్షారక స్తిక్తా వచాసార్షపకంరజః,
ఉద్ధూళ౦ త్రిదోషోత్థే స్వేదే భిష్యందజజ్వరే. 311

తా. ఉలవలను వేయించి చూర్ణముచేసి అందు నేలవేము, క్షారము, కటుకరోహిణి, వస, ఆవాలు కలిపి శరీరమునకు లేపనముచేసిన త్రిదోషజనితస్వేదము, అభిష్యందజ్వరజనితస్వేదము హరించును.

హరీతకీంవా చణకం సంపిష్యోద్వర్తయే న్నరః,
పశ్చాదేవం ప్రకుర్వంతి దేహస్వేదప్రశాంతయే. 312

తా. కరక్కాయలచూర్ణమునేని, లేక సెనగపప్పుచూర్ణమునేని శరీరమునకు లేపనము చేయించి పిదప పొడపత్రకషాయమును పానముచేయించిన స్వేదదోషములు హరించు.

జ్వరితునిమారకోపద్రవములు

రక్తపిత్తం తథాకాస హిక్కా హృచ్ఛూలశ్వాసకాః,
మలరోధో౽తివిభ్రంశో జ్వరితానాముపద్రవాః. (నిత్యనాథీయే)

తా. పైఁజెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని రక్తముగ్రక్కుట, దగ్గి ఉమ్మి వేయునపుడు రక్తమువెంట తెమడ వెడలుట, ఎక్కిళ్ళు, రొమ్మునొప్పి, శ్వాస, మల మూత్రములు వెడలకుండుట, అధికముగా భ్రమమాటలాడుట - ఈదుర్గుణములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

శ్వాసమూర్ఛారుచి చ్ఛర్దితృష్ణాతీసార[1]విభ్రమాః,
హిక్కాకాసో౽ంగభేదశ్చ జ్వరేచోపద్రవాదశ. 314

తా. పైఁజెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని శ్వాస, మూర్ఛ, అరుచి, వాంతి, దప్పి, అతిసారము, చిత్తభ్రమము, ఎక్కిళ్ళు, కాస, ఒడలునొప్పి-అను నీపది యుపద్రవములు గలిగి జ్వరమువిడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

కాసశ్శ్వాసశ్చ హిక్కాచ శిరోరోగగళగ్రహా,
ఛర్దిర్మూర్ఛాప్యతీసారో జ్వరితానాముపద్రవా. (ఆయుర్వేదే)

తా. పైఁజెప్పిన సర్వజ్వరములలో దేనియందేని కాస, శ్వాస, ఎక్కిళ్లు, మహా శిరోరోగము, నాలుక లోనికీడ్చుకొనుట, వాంతులు, మూర్ఛ, అతిసారము-అను నీయుప ద్రవములు గలిగి జ్వరము విడువక వేధింపుచుండిన మనుజుని జంపును.

జ్వరదశావస్థలు

ప్రథమోహి హ్యపస్మారో ద్వితీయం ప్రేతభాషణం,
తృతీయ శ్చిత్తవిభ్రంశ శ్చతుర్థం శ్వాసమూర్ఛనమ్. 316
పంచమీ చోర్ధ్వదృష్టిశ్చ [2]షష్ఠీచ రతికామనా,
సప్తమ స్త్వంగదాహశ్చ వక్త్రస్పర్శనమష్టమమ్. 317
నవమం స్విన్నగాత్రత్వం దశమం మరణం భవేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. జ్వరమునకు పదియవస్థలు గలవు:—అం దపస్మారము మొదటియవస్థ, ప్రేత సంభాషణము రెండవయవస్థ, చిత్తభ్రమ మూడవయవస్థ, శ్వాసము మూర్ఛ నాలవ యవస్థ, ఊర్ధ్వదృష్టి ఐదవయవస్థ, రతికోరికె ఆఱవయవస్థ, శరీరములో విదాహము ఏడవయవస్థ, నాలుక లోనికేగుట ఎనిమిదవయవస్థ, శరీరమునందు చెమట స్రవించుట తొమ్మిదవయవస్థ-ఇటుల తొమ్మిది యవస్థలు గడచినపిదప పదియవది మరణావస్థ.

---

1 విద్ధ్రహః, 2 షష్ఠంస్వరవిభేదనమ్ - షష్ఠంత్వచలకాంగకమ్.

జ్వరరోగసాధ్యాసాధ్యోపద్రవములు

బలవాన్ స్వల్పదోషశ్చ జ్వరస్సాధ్యోఽనుపద్రవః. 318
ఉపద్రవయుతో హంతి జ్వరోతీంద్రియనాశనః, (మాధవనిదానే)

తా. బలవంతుఁడుగా స్వల్పదోషయుక్తుఁడుగా శ్వాసాద్యుపద్రవరహితుఁడుగా నుండు జ్వరరోగి జీవించును. బలక్షయము ఉపద్రవముల కభివృద్ధి ఇంద్రియనాశము ఇవిగల జ్వరరోగి మృతిచెందును.

నిద్రాసౌఖ్యం భవేద్యస్య శరీరం సోద్యమం భవేత్. 319
ఇంద్రియాణి ప్రసన్నాని బుద్ధిః ప్రకృతిమాగతా,
శరీరే యస్య నైర్మల్యం సరోగీనైవనశ్యతి. (రసరత్నాకరే) 320

తా. నిద్రాసౌఖ్యము శరీరోల్లాసము పంచేంద్రియములు తెలివిగ బుద్ధి నిర్వికారముగ శరీరము నిర్మలముగ నుండుట-ఈలక్షణములు గల జ్వరరోగి జీవించును.

జ్వరదినప్రమాణము

వాతపిత్తకఫే సప్త దశ ద్వాదశవాసరాః,
ప్రాయోనుయాంతి మర్యాదాం మోక్షాయచ వధాయచ. 321
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతజ్వరమునకు ౭ దినములు, పిత్తజ్వరమునకు ౧౦ దినములు, శ్లేష్మజ్వరమునకు ౧౨ దినములు కాలప్రమాణము. అట్లగుటచే యాజ్వరములు వానివాని కాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును.

ఇత్యగ్నివేశస్యమతం హారీతస్యాపిచ స్మృతం,
ద్విగుణా సప్తమీయాతు నవమ్యేకాదశీ తథా. 322
ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయచ వధాయచ,
శుద్ధాశుద్ధజ్వరేకాలో దీర్ఘమప్యనువర్తతే. (అగ్నిమతే) 323

తా. వాతజ్వరమునకు ౧౪ దినములు, పిత్తజ్వరమునకు ౧౮ దినములు, శ్లేష్మజ్వరమునకు ౨౨ దినములు కాలప్రమాణము. అట్లగుటచే యాజ్వరములు వాని వానికాలక్రమముగా విడిచినను విడుచును. లేక చంపినను చంపును. శుద్ధాశుద్ధజ్వరములకు నిదియ కాలప్రమాణము. దీనినతిక్రమించి అనువర్తించియుండిన పురాణజ్వరమగు. ఇటుల అగ్నివేశుఁడును హారీతుఁడును వచించిరి.

వచనము. వాతపిత్తశ్లేష్మజ్వరము లోకరఘామములో వెలపట వ్యాపించిన ఏడు, లేక తొమ్మిదిదినములకు విడుచును. రెండవఘామమున వెలపట వ్యాపించిన పదకొండు, లేక పదమూడుదినములకు విడుచును. మూడవఘామునగాని నాలవఘామునగాని వెలపట వ్యాపించిన పదునేను, లేక ఇరువదియొకటవదినమున విడుచును.

సప్తరాత్రంవాతికేస్యా ద్దశరాత్రంచాపి పైత్తికే,
నవరాత్రం కఫేచైవ ద్వంద్వజే దశరాత్రకమ్. 324
జ్వరపాకో భవేదత్ర హ్యథయాప్యజ్వరంహరేత్, (చింతామణి)

తా. వాతజ్వరము ౭ దినములు, పిత్తజ్వరము ౬ దినములు, శ్లేష్మజ్వరము ౯ దినములు, ద్వంద్వజ్వరము ౧౧ దినములు వేధింపుచుండును. ఇవియ జ్వర ప్రమాణములు. ఈదినప్రమాణములలో జ్వరములు పాకముచెందిన హరించు. చెందక డిన యాప్యమగు. (అనగా విడువక దీర్ఘకాలమువఱకు అనువర్తించియుండును.)

జ్వరపాకక్రమము

లంఘనానంతరం జ్ఞాత్వా రోగముక్తం చికిత్సకః. 325
బహిరగ్నిర్యథాపూర్వం గచ్ఛేత్కుర్యాత్తథాక్రియాం,
ఔషధానాం ప్రభావంచ జ్ఞాత్వా దద్యాచ్చికిత్సకః. 326
ధాతూత్పన్నాశ్చ యేదోషాః అన్యాశ్చోక్తాయథాక్రమం,
అంతర్గతాశ్చ యేదోషా జ్వరరూపా బహిర్గతాః. 327
పునరామాశయగతా జ్వరపాకమవాప్యతే,
తన్మధ్యే చాప్యపథ్యాని కురుతే జీర్ణముచ్యతే. 328

తా. లంఘనానంతరము జ్వరవిమోచనము నెఱిఁగి ఎవ్విధచికిత్సలచే బహిర్గత జ్వరము లోపల ప్రవేశించునో అవ్విధచికిత్సల వైద్యుఁడు చేయవలయు. అటుల చికిత్సించునెడ ఔషధములప్రభావము నెఱిఁగి ప్రయోగింపవలయు. ధాతుజనితదోషములను ఇతరదోషములను యథాక్రమంబుగా వచించినాఁడ. అంతర్గతదోషములు బహిర్గతంబులైనను జ్వరరూపంబులగు. బహిర్గతదోషములు మరల నామాశయగతంబులైన జ్వరము పాకమును జెందు. జ్వరపాకమధ్యమున యపథ్యంబులుసేసిన అజీర్ణరోగము జనించు.

జ్వరితపథ్యలక్షణము

జ్వరితో జ్వరముక్తోవా సాయాహ్నే పథ్యమాచరేత్,

తత్తద్దోషక్షయంకుర్యా ద్దాదౌ దోషప్రవర్ధనమ్. 329
అన్నకాలేన భుంజానః క్షీయతే హన్యతేఽథవా, (నిత్యనాథీయే)

తా. జ్వరితుఁడేని లేక జ్వరవిముక్తుఁడేని సాయంకాలమునందు పథ్యము నాచరింపవలయు. దానిచే నానాదోషములు క్షయించు. పూర్వాహ్ణమున పథ్యము నాచరించినను, లేక గంజిత్రాగినను దోషములు వృద్ధిచెందు. పథ్యకాలమునందు పథ్యముసేయని వానికి శరీరకృశత్వంబేని, లేక మరణంబేని గలుగు.

లంఘనక్రమము

లంఘనం త్రివిధం ప్రోక్తం వాతపిత్తకఫే ష్వథ. 330
లంఘనం తూపవాసస్స్యా ల్లంఘనం భోజనం లఘు,
లంఘనం శుష్కపానీయం లంఘనం పరమౌషధమ్. 331
(చింతామణౌ)

తా. లంఘనము వాతపిత్తశ్లేష్మభేదంబులచే మూఁడువిధంబులు. అందు వాతజ్వరపీడితుఁడు ఉపవాసము సేయవలయు. పిత్తజ్వరపీడితుఁడు లఘువుగ భుజింపవలయు. శ్లేష్మజ్వరపీడతుఁడు పలచనిగంజిని త్రాగవలయు. అట్టిలంఘనమే పరమౌషధము.

పథ్యక్రమము

ఔషధేనవినా వ్యాధిః పథ్యాభ్యాసేన జీర్యతే,
నతు పథ్యవిహీనస్య త్వౌషధానాంశ్తైరపి. 332
పథ్యం దేయం యథాసాత్మ్యం తస్మాత్పథ్యం సమాచరేత్,
నతు పథ్యవిహీనస్య భేషజానాంశ్తైరపి. 333
శాకేషు తరుణం పథ్యం దధిపర్యుషితం హితం,
ధాన్యం వర్షాంతికం పథ్యం మాంసం సద్యోహితం నృణామ్. 334
అశీతేనాంభసాస్నానం పయఃపానం వయస్త్రియః,
ఏతద్ధి మానవం పథ్యం స్నిగ్ధముష్ణంచ భోజనమ్. 335
(గ్రంథాంతరే)

తా. ఔషధసేవ చేయకుండినను పథ్యము నాచరింపుచుండిన కడుశీఘ్రముగా రోగము నివర్తించును. పథ్యమును వర్జించి నూఱుఔషధంబులు సేవింపుచుండినను రోగము శమింపదు. కాఁబట్టి పథ్యములలో ప్రకృత్యనుగుణమైన పథ్యముల నాచరింపవలయు. నూఱు ఔషధంబులు సేవించినను అవి పథ్యముతో సమానంబులు గావు. లేక

ారలు, పులిసినపెరుగు, ఒకసంవత్సరము మాగిన ధాన్యములు తత్కాలమున జంపినజంతు
ాంసము, ఉష్ణోదకస్నానము, క్షీరపానము, వయస్త్రీసంభోగము, సుకుమారమై యొకింత
ిడిగ నుండు నన్నము - ఇవి మానవులకు పథ్యకరంబులు.

పథ్యోపయుక్తశాకములు

పటోలఫలవార్తాక కూశ్మాండం కారవేల్లకం,
తండులీయకశాకంచ కాకమాచీజ్వరే హితమ్. 336

తా. పొట్లకాయ, లేతవంకాయ, ముదురుగుమ్మడికాయ, కాకరకాయ, చిర్రి
ర, కొయ్యతోటకూర, నల్లకాచికూర ఇవి జ్వరితులకు పథ్యకరంబులు.

శాలయష్షష్టికాశ్చైవ పటోలం జాంగలామిషం,
మత్స్యాక్షీముద్గయూషంచ తండులీయకవార్తికి. 337
పక్వకూశ్మాండకుటజ మపక్వం కదళీఫలం,
లఘునవ్యంచ యద్ద్రవ్యం పురాణంచ హితం సదా. (గ్రంథాంతరే)

తా. అఱువదిదినములకు ఫలించినవడ్లు, పొట్లకాయ, *జాంగలమాంసము,
న్నగంటికూర, పెసరకట్టు, చిర్రికూర, లేతవంకాయ, ముదురు గుమ్మడికాయ,
డిసెకాయ, లేత అరటికాయ, నవీనంబులై లఘువుగ నుండు ద్రవ్యములు, పురాణ
్రవ్యములు- ఇవి జ్వరితునికి ఎల్లపుడు హితకరంబులు.

అపథ్యద్రవ్యాదులు

షష్టికానిచ సర్వాణి శాకాని హరితానిచ.
విదాహీన్యుష్ణవీర్యాణి జ్వరితః పరివర్జయేత్. 339
దివాసుప్తంచ సతతంస్నాన మభ్యంగ సంగమం,
వ్యాయామం రోషతాపంచ క్రోధంచాపి వివర్జయేత్. 340

(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. అఱువదిదినములలో ఫలించిన సర్వధాన్యములు, పచ్చిఆకుకూరలు, విదాహ
వస్తువులు, ఉష్ణవీర్యము గలవస్తువులు, పగటినిద్ర, స్నానము, అభ్యంజనము, స్త్రీ
భోగము, సంచారము, రోషము, ఎండ మొదలగువానియొక్క సేవ, కోపము-వీనిని
రితుఁడు ఎల్లపుడు వర్జింపవలయు.

* మేకమాంసము.

పురాణజ్వరములకు మాలినీవసంతరసము

రసకయుగళభాగం వేల్లజంచైకభాగం
ద్వితయమపిచ ఖల్వే మర్దయేచ్ఛ్లక్ష్ణకేన,
భవతి జ్వరవిముక్తో నింబనీరేణతావత్
జ్వరహర మథ కుర్యా న్మాలినీప్రాగ్వసంతమ్. 341
జీర్ణజ్వరే ధాతుగతేఽతిసారే రక్తాన్వితే రక్తగవిట్స్వరూపే,
జ్వరేఽస్థిగేమాంసగతే పురాణే వల్లద్వయం దుగ్ధమతీవ పథ్యమ్.
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧ భాగము - ఇటుల వీనిని ఖల్వములో వైచి వేపచెక్కరసముతో మూఁడుదినములు బాగుగా మర్దించి ఆఱు గురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ, పిప్పళ్లు-వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన జీర్ణజ్వరము, ధాతుగతజ్వరము, జ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తజ్వరాతిసారము, రక్తయుక్తమలాతిసారజ్వరములు, అస్థిగత మాంసగతజ్వరములు, పురాణజ్వరములు హరించు. ఇది మాలినీవసంతరస మనఁబడు.

పురాణజ్వరములకు రసకల్పములు

కఫరీం మర్దయేత్త్రైశ్చతురశీతియామకం,
అనంతరం దివారాత్రం మర్దనేనామృతం భవేత్. 343
మాషమాత్రం సానుపానం జ్వరం హంతి దినార్ధతః,
(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నునిచి ౮౪ ఝాములు ఆవుపాలతో రేయుంబగలు ఎడతెగక మర్దించిన అమృతతుల్యం బగు. పిదప దానిని ఏడుగురిగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి తేనె, పిప్పలి- వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు అర్ధదినములో నశించు.

కఫరీం శోధితాం కృత్వా మర్దయేచ్చ రసామృతైః. 344
పంచాశదష్టౌ యామాన్వా ఏకమార్గంతు మర్దయేత్,
అనుపానవిశేషేణ యామేన జ్వరనాశనమ్.(మతాంతరే) 345

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నునిచి ఆవునేతితో ౫౮ ఝాములు ఎడతెగక మర్దించి నాలుగుగురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి పిప్పళ్ళు, లవంగములు వీని అనుపానముతో సేవించిన పురాణజ్వరములు ఒకఝాములో హరించు.

అర్కమూలరసేనైవ కఫరీం శమవేల్లజం,
మర్దయే దశీతియామం మాషమాత్రం వటీకృతమ్. 346
గోమూత్రేణ తథా దద్యాద్వ్యథా రోగప్రశాంతయే,
(మతాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి, మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి జిల్లేడువేళ్ళరసము, గోమూత్రము వీనిచే ౮౦ ఝాములు బాగుగా మర్దించి పెద్దగురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి లవంగములు పిప్పళ్ళు తేనె వీని అనుపానయుక్తముగా సేవించిన పురాణజ్వరములు హరించు.

కఫరీం శోధితాం కృత్వా సమగంధకమిశ్రితమ్. 347
అజాక్షీరేణ సంమర్ద్య హ్యష్టాశీతికయామకం,
గవాం క్షీరేణ దాతవ్యం జ్వరమాంద్యాదిరోగకమ్. 348
శమయే ద్ఘటికానర్ధే దేవానామమృతంయథా,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి, శుద్ధిజేసిన ఆమ్లసారగంధకము - వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి ౮౮ ఝాములు మేకపాలచేతను, ౮౮ ఝాములు ఆవుపాలచేతను బాగుగా మర్దించిన దేవతలయమృతముతో తుల్యం బగు. పిదప దానిని నాలుగు గురిగింజయెత్తు మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు తేనె వీనియనుపానముతో సేవించిన పురాణజ్వరములు, అగ్నిమాంద్యము మొదలగునవి అరగడియలో హరించు.

కఫరీం ఘృతసంయుక్తాం నింబనీరేణ మర్దయేత్. 349
త్రింశత్త్రీణి దినాన్యస్య ప్రమాణమమృతోపమం,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం శతాయుర్వజ్రదేహకృత్. 350

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఆవునేతిచేతను, వేపచెక్కరసముచేతను, ముప్పదిమూడుదినములు బాగుగా మర్దించిన అమృతతుల్యం బగు. పిదప దానిని గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి జీలకఱ్ఱ పిప్పళ్ళు పంచదార వీని యనుపానయుక్తముగా సేవించిన జ్వరము హరించుటయేగాక నూరుసంవత్సరంబు లాయువు, వజ్రదేహము గలవాఁడై యుండును.

కఫరీం మధుసంయుక్తాం గోక్షీరేణచ మర్దయేత్.
అహోరాత్రం మండలంతు దినమేకంతు శోషయేత్. 351
మాషమాత్రం సానుపానం సోమరోగం హరేజ్జ్వరం,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరి తేనె ఆవుపాలు వీనిచే నలువదిదినములు రేయుంబగలు ఎడ తెగక మర్దించి ఒకదినము యెండించి ఏడుగురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి తేనె పిప్ప లితో సేవించిన సోమరోగము, జ్వరము ఇవి హరించును.

కఫరీం శిఖితోయేన చతురశీతియామకమ్. 35

అహోరాత్రంచ సంమర్ద్య భుంజీత మధుమిశ్రితం
రోగావసానకాలేతు మాషమాత్రం ప్రదాపయేత్. 35

యథోక్తం భోజనం కృత్వా దృఢకాయో భవష్యతి,

తా. శుద్ధిజేసినకఫరిని ఖల్వములో నునిచి మయూరశిఖికషాయముచే ౮ ఝాములు రేయుంబగలు ఎడతెగక మర్దించి ఏడుగురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి య దొకదానిని తేనెతో నొసంగి జ్వరము విడుచునపుడు యథోక్తముగా భుజింపఁజేసి జ్వరములు హరించుటయేగాక శరీరదార్ఢ్యముకూడ గలుగును.

శతవత్సరపర్యంతం వజ్రదేహో భవిష్యతి. 35

రసం రక్తం త్వచం మాంసం మజ్జా మస్థిగతం హరేత్,

(సిద్ధరసార్ణ

తా. పైఁజెప్పిన కఫరియోగములను సేవించిన పురాణజ్వరములు, రసము, రక్త మాంసము, చర్మము, మజ్జ, అస్థి- వీని నాశ్రయించి యుండు జ్వరములు హరించుట గాక నూరుసంవత్సరములవఱకు వజ్రతుల్యదేహముగలవారై జీవించెదరని సిద్ధరసార్ణవ నందు శంకరుఁడు వచియించె. కావున పైచెప్పిన కఫరియోగములను నాలుగు మాసము సేవింపవలయు.

కఫరిశుద్ధి

కఫరీ పలమాత్రంతు చూర్ణంకృత్వా విమర్దయేత్. 3

నరమూత్రే సప్తయామాన్ డోలాయంత్రే పచేత్తతః,

గోమూత్రేణ ద్వియామంచ పాచయేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్. 3

అథవా ఘృతసంమిశ్రం పాచయే త్కఫరీశుచిః,

తా. పలప్రమాణము కఫరిని చూర్ణముచేసి ప్రాతబట్టలో మూటగట్టి ౭ ఝాము నరమూత్రముచేత, ౨ ఝాములు గోమూత్రముచేత ఢోలాయంత్రములో వ నను, లేక ఆవునేతిలో వైచి ఏడుపొంగులు వచ్చువఱకు వండినను శుద్ధి యగు. ఇట శుద్ధిచేయఁబడినకఫరిని పైఁజెప్పిన యోగములయందును, సర్వౌషధములయందును స యోగింపం దగు.

జ్వరమురారి

త్రిస్సప్తజంబీరజభావితఖర్పరస్య
చూర్ణం విమర్ద్య నవనీతసమానచూర్ణమ్,
వల్లద్వయం హరతి శర్కరయానుపానం
సద్యోజ్వరం జ్వరమురారిసమాఖ్యమేతత్.(ఆయుర్వేదే) 357

తా. శుద్ధిజేసిన కఫరిని ఖల్వములో నునిచి ౨౧ పర్యాయము నిమ్మపండ్లరసముచే రనజేసి పిదప దానిని వెన్నతో సమానముగ నూరి చూర్ణముచేసి యం దొంటు గుం ంల ప్రమాణమును శర్కరానుపానముచేగాని, తేనె పిప్పళ్లు వీనియనుపానముచేగాని ంచిన జ్వరములు హరించు. ఇది జ్వరమురారి యనఁబడును.

హింగుళంచ విషం వ్యోషం టంకణం నాగరాభయా,
జయపాలసమాయుక్తం సద్యోజ్వరనివారణమ్. (బాహటే) 358

తా. శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసిననాభి, త్రికటుకములు, వెలిగారము, ంఠి, కరక్కాయ-వీనిని చూర్ణముచేసి దీనికి సమముగా శుద్ధిచేసిన నేపాళచూర్ణమును నూరి కలాయప్రమాణము మాత్రలుచేసి అల్లపుస్వరసముతో నిచ్చించిన [illegible] నే జ్వరము నివర్తించును. (ఇది మఱియొకవిషయమైన జ్వరమురారి.)

సర్వజ్వరాదిహరగుటికలు

జాతీఫలం త్రికటుకం త్రిఫలం త్రిజాతం
ఖర్జూరద్రాక్షాగరువాలుకచందనాని,
తక్కోలధాన్యమధుజీరకమశ్వగంధా
చూర్ణం సమం సమసితం గుళికాం ప్రకుర్యాత్. 359
భుక్తిః కరోతి సకలజ్వరపైత్యనాశం
శ్వాసం క్షయం హరతి పాండు ప్రమేహరోగాన్,
జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం ప్రణాశం
రోగాన్నిహంతి కథితం వరపూజ్యపాదైః. (నిత్యనాథీయే) 360

తా. జాజికాయ [1]త్రికటుకములు, [2]త్రిఫలములు, [3]త్రిజాతకము, ఖర్జూరపు ప, ద్రాక్ష, అగరు, కూతురుబుడమ, చందనము, తక్కోలములు, ధనియాలు,

---

1 త్రికటుకమనఁగా శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు. 2 త్రిఫలము లనఁగా కర ్కయ, తానికాయ, ఉసిరికె వరుగు. 3 త్రిజాతకము లనఁగా ఏలకులు, జాపత్రి, ్పుచెక్క.

అతిమధురము, జీలకఱ్ఱ, పెన్నేరుగడ్డ - వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముజేసి దానికి సమముగా శర్కరను పాకుబట్టి యందాచూర్ణమును కలిపి ఘుటికలుజేసి యందొకదానిని భక్షించిన సర్వజ్వరములు, పైత్యరోగములు, శ్వాస, క్షయము, పాండువు, ప్రమేహము, జీర్ణజ్వరము, సతతజ్వరము, సంతతజ్వరము-ఈరోగములు హరించునని శ్రేష్ఠుఁడగు పూజ్యపాదమహర్షి వచించె.

జ్వరవైరివటుకములు

రసోగంధకనాభీచ బీజమున్మత్తసంభవం,
ద్వేద్వేపలానిచైతాని హ్యేకంశుంఠీచ పిప్పలీ. 361
ఏతాని పంచమరిచం మర్దయేద్గుడవారిణా,
గుంజామాత్రం ప్రకుర్వీత గుడేనైవ ప్రయుజ్యతే. 362
ఉష్ణోదకానుపానేన భేషజం జ్ఞానపారగైః,
జ్వరవైరీతివిఖ్యాతం సర్వజ్వరవినాశనమ్. (ఆయుర్వేదే) 363

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, శుద్ధిజేసిన ఉమ్మెత్తవిత్తులు - ఇవి దినుసు ఒకటింటికి రెండేసిపలములు, సొంటి, పిప్పళ్ళు-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ఒక్కొకపలము, మిరియాలు ఐదుపలములు-ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో నునిచి బెల్లపురసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని బెల్లముతో నొసంగి పిదప బుద్ధిమంతుఁడగు వైద్యుఁడు ఉష్ణోదకమును పానముచేయించిన విడువక వేధింపుచుండు నెట్టిజ్వరములైనను నలుబదిదినములలో హరించు. ఇవి జ్వరవైరివటుకము లనఁబడు. ఇవి సర్వజ్వరములను హరింపఁజేయుటయందు కడుప్రసిద్ధిఁజెందినవి.

జ్వరగజకేసరి

జలదదరదయుక్తం శుద్ధసూతం సుగంధం
ప్రహరమధుసుపిష్టం వల్లయుగ్మంచ దద్యాత్,
జ్వరగజహరిసంజ్ఞం శృంగిబేరోదకేన
ప్రథమజ్వరితదాహే క్షీరభక్తంచ భోజ్యమ్. (చరకే) 364

తా. తుంగముస్తెలు, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసిన గంధకము వీటిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి తేనెతో నొకఝాము బాగుగా మర్దించి ఆఱుగురిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని తొలుత జ్వరమువచ్చినపుడు, అల్లపురసానుపానముతో సేవించి, అన్నమును క్షీరమిశ్రముగా భుజించిన సమస్తజ్వరములు హరించును.

జ్వరములకు పంచాననరసము

రసం గంధం వత్సనాభం టంకణం మాగధీసమం,
దుత్తూరమూలజద్రావై ర్మర్దితం యామయుగ్మకమ్. 365
గుంజాప్రమాణవటుకాన్యనుపానవిశేషతః,
ఖాదేత్సర్వజ్వరం హంతి సన్నిపాతాం స్త్రయోదశ. 366
తత్క్షణేన వినశ్యంతి విషమం దోషనాశనం
పంచాననరసోనామ శంభునా పరికల్పితః. 367

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, పిప్పళ్లు-నిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఉమ్మెత్తవేళ్ళరసముచే రెండుర్ఝాములు మర్దించి ంజాప్రమాణము మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషములతో నిప్పించిన సర్వజ్వరములు. 3 సన్నిపాతములు తత్క్షణము నశించుటయేగాక విషమదోషములుకూడా మానును. ది శివునిచే నిర్మింపఁబడిన పంచాననరసము.

జ్వరగజాంకుశము

రసామ్లసారగంధంచ నేపాళం బీజటంకణం.
ఖజ్జలీనాంచ సంమర్ద్యం ముద్గమాత్ర ప్రమాణకమ్. 368
చణమాత్రంచ వానీతం నాగవల్లీదళాన్వితం,
దేయం సర్వజ్వరం హంతి సంతతం తరుణజ్వరమ్. 369
పథ్యంచైవ ప్రదాతవ్యం దధిక్షీరేణ శర్కరా,
పూజ్యపాదమిదంప్రోక్తం సర్వజ్వరగజాంకుశమ్. (మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసిన ఆమ్లసారగంధకము, శుద్ధిచేసిన నేపాళములు, లిగారము-వీనిని ఖల్వములో నునిచి కజ్జలివలె మర్దించి పెసరగింజలంత లేక సెనగగింజ ంత మాత్రలుచేసి తమలపాకులో నునిచి యిప్పించిన సర్వజ్వరములు, సంతతజ్వరములు, రుణజ్వరములు ఇవి నశించును. పెరుగు, పాలు, శర్కర వీనిని పథ్యమునం దుపయో చవలెను. ఇది పూజ్యపాదునిచేఁ జెప్పఁబడిన సర్వజ్వరగజాంకుశము.

సర్వజ్వరములకు నారసింహరసము

నేపాళగంధామృతపారదానాం సచూర్ణకానాం సమభాగయుక్తం,
జ్వరాంతకశ్శర్కరయాసమేతః రసోనృసింహేత్యమృతప్రసిద్ధః. 371
(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసిన నేపాళములు, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధనాభి, శుద్ధిచేసినపాద రసము-వీనిని సమభాగములుగా చూర్ణముచేసి పంచదారతోడ నిప్పించిన సర్వజ్వరములు నశించును. ఇది నారసింహరసము. అమృతమువలె ప్రసిద్ధమైనది.

జ్వరములకు చండభానురసము

సూతం త్రైగుణ్యగంధం పరిమితమమృతం తీక్ష్ణకం భానునేత్రం
హరితాళం తచ్చతుష్కం గగనమథయుగం మారిచం సర్వతుల్యమ్,
ఏతందద్యాన్ని హంతి జ్వరవనదహన స్త్రాసుసాహేః ఖగేంద్రః
కాసశ్వాసాపహంతాక్షయతరుదహనః పాండురోగాపహంతా. 372
వాతవ్యాధీభసింహో హ్యుదర జలనిధే శ్శోషకో బాడబాగ్నిః
నష్టాగ్నేర్దీపకస్స్యా జ్జఠర మలమహాక్లేశహృద్రోగహారీ,
మూలవ్యాధ్యంధకార ప్రశమనతపనః కుష్ఠరోగాపహంతా
నామ్నాయం చండభాను స్సకలగదహరో భాషితం పూజ్యపాదైః.
(నిత్యనాథీయే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము ౧ భాగము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధిజేసినవసనాభి, లోహ భస్మము, తామ్రభస్మము-ఇవి దినుసు ఒకటింటికి మూడుభాగములు, శుద్ధిజేసిన తాళకము ౪ భాగములు, అభ్రకభస్మము ౨ భాగములు, మిరియాలు ౧౫ భాగములు - ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసిమాత్రలుజేసి నీడ నెండింపవలయు. జ్వర మనువనమునకు కార్చిచ్చై, సన్నిపాతము లనుసర్పములకు గరుత్మంతుడై, కాసశ్వాసలం బోకడచునదియై, క్షయమనువృక్షమునకు అగ్నియై, పాండురోగములంజంపునదియై, వాతవ్యాధులను ఏనుఁగులకు సింహంబై, ఉదరరోగమనుసముద్రమును శోషింపఁజేసెడిబడబాగ్నియై, నష్టమైనజాఠరాగ్నిని జ్వలింపఁజేయునదియై, జఠరాశ్రితమలమువలన జనించినకడుక్లేశమును అొమ్మునొప్పిని అపహరించునదియై, మూలవ్యాధి యనుయంధకారమును బోకడచుటయందు సూర్యునితో సమానంబై, కుష్ఠరోగమును జంపునదియై, చండభాను అనుపేరం బరగు నీరసము సకల రోగముల హరింపఁజేయునని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె. (దీనిని అల్లపురసముతో నొసంగిన జ్వరములు సన్నిపాతములు, త్రికటుకములతో నొసంగిన కాసశ్వాసములు, తేనె పిప్పలి వీనితో నొసంగిన క్షయరోగములు, జీలకఱ్ఱతో నొసంగిన పాండురోగములు, వెల్లుల్లిరసముతో నొసంగిన వాతవ్యాధులు, బెల్లము కరక్కాయ వీనితో నొసంగిన ఉదర రోగములు, పిప్పళ్లు ఉష్ణోదకము వీనితో నొసంగిన అగ్నిమాంద్యము, నేలవంతిరసముతో

౯సంగిన మలబద్ధకము, తేనెతో నొసంగిన ఱొమ్మునొప్పి, త్రిఫలకషాయముతో నొసంగిన మూలావ్యాధులు, తేనె పంచదార వీనితో నొసంగిన కుష్ఠరోగములు హరింపఁజేయును.

⊸ జ్వరనాశనరసము ⊸

పారదం నిష్కమాత్రంస్యా ద్గంధకంచ ద్వినిష్కకం,
నిష్కంచ టంకణక్షారం నిష్కంవై తాళకం తథా. 374
ఏతేషాం సమభాగాని దంతిబీజాని మర్దయేత్,
నాగవల్లీదళైనైతద్గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 375
పథ్యం క్షీరోదనం దద్యా ద్రసోయం జ్వరనాశనః. 376
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము ౧ *నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసినగంధకము ౨ నిష్కములు, శుద్ధిజేసిన వెలిగారము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన తాళకము ౧ నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిజేసిన నేపాళచూర్ణము ౫ నిష్కములప్రమాణము - ఇటుల వీనినెల్ల ఖల్వములో వైచి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజంతేసి మాత్రలుచేసి యందొక దానిని తమలపాకులో నునిచి సేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు. దీనియందు పాలతో అన్నమును భుజించుట పథ్యము-ఇది జ్వరనాశనరస మనఁబడు.

⊸ తరుణజ్వరాదిరసము ⊸

నైపాలగంధం విషపారదంతు తుల్యం కుమారీస్వరసేనమర్ద్యమ్,
అస్యద్విగుంజాహి సితోదకేన ఖ్యాతోరసోయం తరుణజ్వరారిః. 377
దాతవ్యఏషోహని పంచమేవా షష్ఠేథవాసప్తమ ఏవవాపి,
జాతేవిరేకే విగతజ్వరః స్యా త్పటోలముద్గాన్ననిషేవణేన. 378
(సిద్ధరసార్ణవే)

తా. శుద్ధిజేసిన నేపాళము, శుద్ధిజేసినగంధకము, శుద్ధనాభి, శుద్ధపాదరసము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి కలుబందరసముచే మర్దించి రెండు గురిగింజలప్రమాణమును శర్కరోదకముతో నిప్పింపవలయును. ఇది తరుణజ్వరారిరస మనఁబడును. దీనిని జ్వరము కనుపించిన ౫, లేక ౬, లేక ౭ యాదినములయందు నిప్పించవలయును. ఒకసారి విరేచనమైనపిదప పొట్లకాయ, పెసరయన్నము వీనిని పథ్య మిప్పించిన జ్వరము నివర్తించును.

* నిష్కమన ౨౪ లేక ౩౨ గురిగింజలయెత్తు.

నవజ్వరేభసింహరసము

శుద్ధసూతం తథా గంధ లోహం తామ్రంచ సీసకం,
మరిచం పిప్పలీ విశ్వం సమభాగానికారయేత్. 3
అర్ధభాగం విషం దత్వా మర్దయే ద్వాసరద్వయం,
శృంగిబేరాంబుపానేన దద్యాద్గుంజాద్వయం భిషక్. 3
నవజ్వరే మహాఘోరే ధాతుస్థే గ్రహణీగదే,
నవజ్వరేభసింహోయం సర్వజ్వరకులాంతకృత్. (మాధవనిదా

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిగంధకము, లోహభస్మము, తామ్రభస్మము, భస్మము, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, శొంఠి-వీటిని సమభాగములుంగా గ్రహించి వీనికి భాగము శుద్ధనాభిని చేర్చి రెండుదినములు మర్దించి దారుణమైన నవజ్వరములు, ధ గతజ్వరము, గ్రహణీరోగము-వీనియందు రెండుగురిగింజలప్రమాణము అల్లపురస పానముతో నిప్పించిన సమస్తజ్వరములను నశింపఁజేయును. ఇది నవజ్వరేభసింహరస

నవజ్వరములకు త్రిపురభైరవరసము

విషటంకబలిమ్లేచ్ఛదంతీబీజంక్రమాద్బహూ,
దంత్యంబుమర్దితంయామం రసస్త్రిపురభైరవః.
వల్లం వ్యోషేణ చార్ద్రస్య రసేన సితయాథవా,
దత్తోనవజ్వరం హంతి మాంద్యామానిలశోఫహా.
హంతి శూలం సవిష్టంభ మర్శాంసి క్రిమిజాన్ గదాన్,
పథ్యం తక్రేణ భోక్తవ్యం రసేస్మిన్ రోగహారిణి. (ఆయుర్వే

తా. శుద్ధిచేసిననాభి, వెలిగారము, శుద్ధగంధకము, తామ్రభస్మము, నే ములు - వీటిని క్రమముగా గ్రహించి దంతివేళ్ళరసముతో ఒకఝాము మర్దిం యును. ఇది త్రిపురభైరవరస మనఁబడును. దీనిని వల్లప్రమాణము త్రికటుకము గాని లేక అల్లపురసముతోగాని లేక పంచదారతోగాని నిప్పించిన నవజ్వరమ అగ్నిమాంద్యము, ఆమము, వాతము, శోఫ, శూల, మలబంధము, అర్శస్సు, రోగము వీటిని హరింపఁజేయును. రోగహరమైన యీరసమునందు మజ్జిగయన్న భుజింపవలయు.

జ్వరములకు వైష్ణవీరసము

హింగుళం వత్సనాభంచ చక్రాంగీ కటుకత్రయం,
చిత్రమూలకషాయేణ సమభాగం విమర్దయేత్.

డోలాయంత్రే యామమాత్రం పచేన్నిష్పాదితో భవేత్,
ఆర్ద్రికస్యానుపానేన మాషమాత్రం జ్వరాపహః. 386
ద్వంద్వజ్వరం సన్నిపాతం పురాణం విషమజ్వరం,
నాశయేదఖిలాన్ ఘోరా న్నామ్నాయం వైష్ణవీరసః. 387
(గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, శుద్ధిచేసిన వసనాభి, కటుకరోహిణి, శొంఠి, పిప్పళ్ళు, మిరియాలు - వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూల కషాయముచే మర్దించి పిదప డోలాయంత్రమున నునిచి ఒకరఝాము వండి ఏడు గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో సేవించిన జ్వరములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, విషజ్వరములు హరించుటయేగాక భయంకరములగునిఁదు సమస్తరోగములుకూడా నివర్తించును. ఇదియ వైష్ణవీరస మనఁబడు.

సర్వజ్వరములకు శీతభంజీరసము

రసహింగుళగంధంచ నేపాళం మర్దితం త్రిభిః,
దంతీక్వాథేన సంమర్ద్య రసోజ్వరహరః పరః. 388
ఆర్ద్రికస్వరసేనాథ దాపయే ద్రక్తికాద్వయం,
నవజ్వరం మహాఘోరం నాశయేద్యామమాత్రతః. 389
శీతతోయం పిబేచ్చాను ఇక్షుముద్గరసో హితః,
శీతభంజీరసోనామ్నా సర్వజ్వరకులాంతకృత్. 390
(సిందూరమణిదర్పణే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధఇంగిలీకము, గంధకము, నేపాళము వీటిని దంతివేళ్లకషాయముచే మూడుదినములు మర్దించి అల్లపుస్వరసములో రెండుగురిగింజలప్రమాణమును కలిపి యిప్పించి శీతోదకము, చెఱకురసము, పెసరకట్టు వీటిని వెంబడిగా పానముచేయించిన ఒకరఝాములోపల మిగుల దారుణమైన నవజ్వరములు నశించు. ఇది శీతభంజీరస మనఁబడు. సమస్తజ్వరములను నశింపఁజేయును.

ముహూర్తములో జ్వరమును హరించెడి శీతభంజీరసము

పారదం రసకం తాళం తుత్థం టంకణ గంధకం,
సర్వమేతత్సమం శుద్ధం కారవేల్ల్యారసైర్దినమ్. 391

మర్దయేత్తేన కల్కేన తామ్రపాత్రోదరం లిపేత్,
అంగుళ్యాదర్ధమానేన తంపచేత్సికతాహ్వయే. 392
యంత్రే యావత్స్ఫుటంత్యేవ వ్రీహయస్తస్య పృష్ఠతః,
తామ్రపాత్రం సముద్ధృత్య చూర్ణయేన్మరిచైస్సమమ్. 393
శీతభంజీరసోనామ ద్విగుంజం వాతికే జ్వరే,
దాతవ్యం పర్ణఖండేన ముహూర్తాన్నాశయేజ్జ్వరమ్. 394
(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, రసకము, తాళము, మైలుతుత్తము, వెలిగారము, గంధకము వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి కాకరరసముచే నొకదినము మర్దించి రాగిపాత్రలో అరయంగుళప్రమాణము దళముగా పూసి * సికతాయంత్రములో నునిచి ఆయంత్రముయొక్క వెనకప్రక్కయందు వడ్లనువేసి దఫముగా ప్రేలునంతవఱకు పాకము చేసి పిదప నాతామ్రపాత్రనుతీసి మిరియాలను సమముగా చేర్చి చూర్ణముచేయ వలయు. ఇది శీతభంజీరస మనఁబడును. దీనిలో రెండుగురిగింజల ప్రమాణమును వాత జ్వరమునందు తమలపాకులలో నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో జ్వరము నశించును. (అర తులముల ప్రమాణముగల శుద్ధతామ్రముచే నొక తామ్రఖల్వమును చేయించి దానిలో రసాదిద్రవ్యకల్కమును ఒకతులప్రమాణము ప్రత్యేకముగా లేపనముచేసి మఱియొక తామ్రపాత్రచే మూసి ఇసుకపోసి పొయిమీఁదనునిచి అగ్నిని జ్వలింపఁజేసి ఆ యిసుకలో వడ్లను వేసి ప్రేలువఱకు పక్వముచేసిన నారసము సిద్ధమగును. పిదప దానిలో ౩ తుల ములు మిరియములను చేర్చి చూర్ణముచేసి ౨ గురిగింజలయెత్తును తమలపాకులో నునిచి నిప్పింపవలయునని ఉపదేశము చేయఁబడినది.

జ్వరమునకు స్వచ్ఛందభైరవము

సమభాగంచ సంగ్రాహ్యం పారదామృతగంధకం,
జాతీఫలంచ భాగార్ధం దత్వా కుర్యాచ్చ కజ్జలిమ్. 395
సర్వార్ధం మాగధీచూర్ణం ఖల్వయిత్వా నిధాపయేత్,
గుంజాద్వయం త్రయంవాపి నాగవల్లీరసేనచ. 396
ఆర్ద్రికస్వరసేనాపి ద్రోణపుష్పరసేనవా,
శీతజ్వరే సన్నిపాతే విషూచ్యాం విషమజ్వరే. 397
పీనసేచ ప్రతిశ్యాయే జ్వరే జీర్ణే తథైవచ,

* సికతాయంత్ర మనఁగా—వాలుకాయంత్రము.

మందాగ్నౌ వమనేచైవ శిరోరోగేచ దారుణే. 398
ప్రయోజ్యో భిషజా సమ్యగ్రస స్స్వచ్ఛందభైరవః,
పథ్యం దధ్యోదనం దద్యా ద్వీక్ష్య దోషబలాబలమ్. 399
(భేషజకల్పే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, శుద్ధిచేసినగంధకము ఇవి సమభాగములు, జాజికాయ పాదరసమున కర్ధభాగము-ఇటుల వీనిని ఖల్వమున కజ్జలిగా మర్దించి పిదప పైఁజెప్పిన ద్రవ్యముల కన్నిటి కర్ధభాగము పిప్పలిచూర్ణము కలిపి తమలపాకు రసముచే బాగుగా మర్దించి రెండు, లేక, మూడుగురిగింజలయెత్తు మాత్రలుజేసి యందొక దానిని తమలపాకుతోగాని అల్లపురసముతోగాని తుమ్మిపూలరసముతోగాని యొసంగిన శీతజ్వరములు, సన్నిపాతములు, విషూచులు, విషమజ్వరములు, పీనసము, పడిశము, జీర్ణజ్వరము, వమనము, శిరోరోగము, అగ్నిమాంద్యము, దారుణరోగము హరించు. ఇది స్వచ్ఛందభైరవ మనఁబడు. దీనిని వైద్యుఁడు బాగుగా నెఱిఁగి ప్రయోగింపవలయు. దీని యందు రోగబలాబలము నెఱింగి పెరుగన్నము నొసంగుట పథ్యము.

త్రిదోషజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

రసస్య ద్విగుణం గంధం గంధతుల్యం తు టంకణం,
రసతుల్యం విషం యోజ్యం మరిచం పంచధా విషాత్. 400
కట్ఫలం దంతిబీజంచ ప్రత్యేకం మరిచోన్మితం,
జ్వరాంకుశో రసోహ్యేష చూర్ణయేదతిచిక్కణమ్. 401
మాషైకేన నిహంత్యాశు జ్వరం జీర్ణం త్రిదోషజమ్,
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, దీనికి రెండింతలు గంధకము, దీనికి సమము వెలిగారము, రసమునకు సమము నాభి, రసమునకు ౫ భాగములు మిరియాలు, కాయఫలము నేపాళములు ఇవి మిరియాలకు సమభాగము-ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి చక్కఁగా చూర్ణముచేసిన నది జ్వరాంకుశరస మనఁబడు. దీని నొకమాషప్రమాణము నిప్పించిన జీర్ణజ్వరము త్రిదోషజ్వరము నివర్తించును.

అష్టవిధజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

మరిచం టంకణం శంఖచూర్ణం పారద గంధకమ్. 402
శోధితం బ్రహ్మపుత్రంచ భాగమేకం వినిక్షిపేత్,
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నాగవల్లీదళైస్సహ. 403

జ్వరాంకుశోరసో హ్యేష జ్వరమష్టవిధం జయేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. మిరియాలు, వెలిగారము, శంఖచూర్ణము, శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, శుద్ధిచేసిననాభి ౧ భాగము వీనినన్నిటినిచేర్చి మర్దించి గురిగింజయెత్తు తమలపాకులో నిప్పించిన ఎనిమిదివిధములగుజ్వరములు నివర్తించును. ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

విషమజ్వరములకు జ్వరాంకుశము

శుద్ధసూతం తథా గంధం కర్షమానం నయేద్బుధః. 404
మహౌషధం టంకణంచ హరితాళం తథా విషమ్,
రసార్ధం మర్దయే త్ఖల్వే భృంగరాజరసేనతు. 405
త్రిదినం భావనాం దత్వా చతుర్థే వటికాం తతః,
కుర్యాచ్చణకమాత్రంచ పిప్పలీ మధుసంయుతః. 406
ఏషజ్వరాంకుశోనామ విషమజ్వరనాశనః, (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము ఇవి కర్షప్రమాణము, సొంటి, వెలిగారము, శుద్ధహరిదళము, శుద్ధనాభి ఇవి రసమునకు అర్ధభాగము, ఇటుల వీని నన్నిటినిచేర్చి ఖల్వములోవేసి మర్దించి గుంటగలగరాకురసముతో మూడుదినములు భావనచేసి నాలవదినమునందు సెనగలంతమాత్రలుచేసి పిప్పలి, తేనె వీని యనుపానముతో నిప్పించిన విషమజ్వరములు హరించును ఇది జ్వరాంకుశ మనఁబడును.

భేదిజ్వరాంకుశము

పారదం వత్సనాభంచ ప్రత్యేకం నిష్కసమ్మితమ్. 407
ద్వినిష్కం గంధకంచైవ టంకణంచ ద్వినిష్కకం,
మరిచం పంచనిష్కంస్యా త్షణ్నిష్కం దంతిబీజకమ్. 408
సింహీఫలరసైర్మర్ద్యం ద్వియామం శ్లక్ష్ణతాం నయేత్,
గుంజామాత్రం వటీంకృత్వా ఛాయాశుష్కంచ కారయేత్. 409
ఆర్ద్రికద్రవసంయుక్తం జ్వరేజీర్ణే ప్రయోజయేత్,
సర్వజ్వరహరం శీఘ్రంనామ్నా భేదిజ్వరాంకుశమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినవసనాభి ఇవి దినుసొకటింటికి నిష్కప్రమాణము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవెలిగారము ఇవి దినుసొకటింటికి ౨ నిష్కములు, మిరియాలు ౫ నిష్కములు, శుద్ధిచేసిననేపాళములు ౬ నిష్కములు-ఇటుల వీనిని ఖల్వములో నునిచి ౨ ఝాములు ములకపండ్లరసముచే బాగుగా మర్దించి గురిగింజ అంతేసి మాత్రలుచేసి నీడ నెండించ్చి యం దొకదానిని అల్లపురసానుపానముతో జ్వర

క్వ కాలమునం దొసంగిన సర్వజ్వరములు కడుశీఘ్రముగ నశించు. ఇది భేదిజ్వరాంకుశ మనఁబడు.

జ్వరములకు రాజచండీశ్వరరసము

రసంగంధంవిషంశుల్బం వహ్నినీరేణమర్దయేత్,
గుంజాప్రమాణకంచైవ దత్తం హంతి క్షణేజ్వరమ్. 411
తైలాభ్యంగం జలస్నానం తృష్ణార్తా తక్రసేవనం,
గాత్రే చందనలేపంతు సుఖం తాంబూలచర్వణమ్. 412
ఇక్షుపానంచ పానీయం దైహానివివిధానిచ.
రాజచండీశ్వరోనామ రసానాముత్తమోత్తమః. (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, శుద్ధిచేసినవసనాభి, తామ్రభస్మము నిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి చిత్రమూలరసముచే నొకదినము గుగా మర్దించి గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి అల్లపురసముతో నొసంగిన తత్క్షణమున ్వరము హరించు. తేనె పిప్పళ్లతో నొసంగిన పురాణజ్వరములు నిశ్చయముగ హరించు. ంజేయు నీయౌషధసేవనకాలంబున తైలాభ్యంజనము, శీతోదకస్నానము, దప్పి గలిగిన జ్జిగను సేవించుట, శ్రీగంధలేపనము, తాంబూలసేవన, చెఱకురసమును పానము యుట, శీతోదకపానము, ఇతరదేహోపచారములు వీని నాచరింపవలయును. ఇది రాజ ండీశ్వరరస మనఁబడు. సర్వరసంబులలో కడుశ్రేష్ఠంబు.

జ్వరములకు సూతరాజీయము

సూతం షోడశతత్సమోదినకరస్తస్యార్ధభాగోబలిః
తద్వత్సింధుజసూక్ష్మచూర్ణమృదితం *షడ్భాగకం టంకణం,
జంబీరస్వరసేన తద్దినకరే తప్తం సుపక్వం భవేత్
కాసశ్వాసగుల్మశూలముదరం పాండుజ్వరం నాశయేత్. 414

(రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిజేసినపాదరసము ౧౬ భాగములు, తామ్రభస్మము ౧౬ భాగములు ద్ధిజేసినగంధకము ౮ భాగములు, సైంధవలవణము ౮ భాగములు, శుద్ధిచేసినవెలిగా ము ౬ భాగములు-ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఏకముజేసి ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్ల సముచే నొకదినము బాగుగా మర్దించి యెండ నెండించిన పక్వంబగును. పిదప దానిని ెద్దకయెత్తుమాత్రలు జేసి తేనె పిప్పళ్ళ వీని యనుపానముతో సేవించినను, లేక అల్లపు

* తస్యాంశకం టంకణం అనియు పాఠాంతరము గలదు.

రసముతో సేవించినను, కాసశ్వాసములు, గుల్మము, శూలలు, ఉదరరోగములు, పాండువు, పురాణజ్వరములు హరించు.

జ్వరములకు కాలాగ్నిరుద్రరసము

భస్మసూతస్య సంగ్రాహ్యం పలమేకం నియోజయేత్,
చతుష్పలం తామ్రభస్మగంధకంచ చతుష్పలమ్. 415
తాళకం పలమేకంతు పలమేకంతు టంకణం,
పలార్థం వత్సనాభంతు జంబీరామ్లేన పేషయేత్. 416
చిత్రమూలరసేనాపి మర్దయిత్వా పృథక్పృథక్,
హంసపాదీరసేనాపి మర్దయేద్యామమాత్రకమ్. 417
అయంకాలాగ్నిరుద్రస్స్యాన్నామ్నా రోగార్తినాశనః,
వ్రీహిమాత్రప్రయోగేణ జ్వరాన్ ఘోరాన్నివర్తయేత్. 418
రసేంద్రో హంతి చ వ్యాధీన్ రసస్సర్వత్ర పూజితః,
(పూజ్యపాదీయే

తా. రసభస్మము ౧ పలము, తామ్రభస్మము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినగంధకము ౪ పలములు, శుద్ధిచేసిన తాళకము ౧ పలము, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము ౧ పలము, శుద్ధిచేసినవసనాభి ½ పలము ఇటుల వీనినెల్ల గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి నిమ్మపండ్లరసము, చిత్రమూల *రసము, హంసపాదియాకురసము-వీనిలో ప్రతివానిచే నొక్కొకఝామ బాగుగా మర్దించి వరిగింజలంతేసి మాత్రలు జేసి యందొకదానిని అల్లపురసముతోగాని లేక పిప్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ వీనియనుపానముతోగాని సేవించిన ఘోరజ్వరములు హరించు. మఱియు నీరసము సర్వవ్యాధుల నశింపఁజేయుటచే సర్వత్ర పూజితంబుగ నున్నయది.

జ్వరములకు నవరత్నాగ్నికుమారము

పారదం పంచలవణం నవరత్నసమం సమమ్. 419
మర్దితం తరుణద్రావైః ఖల్వమధ్యే దినద్వయమ్,
కాచకుప్యాంతరే క్షిప్త్వా వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 420
షడ్యామాంతే సముద్ధృత్య సూక్ష్మచూర్ణంతు కారయేత్,
అనుపానవిశేషేణ సర్వరోగహరం పరమ్. 421
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్య మిచ్ఛాపథ్యం ప్రదాపయేత్,

* కషాయము.

రసోహ్యగ్నికుమారోయం రత్నాఖ్యేన భిషగ్వరైః. 422
(మాధవనిదానే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, పంచలవణములు, నవరత్నభస్మములు- వీనిని సమభాగ
ంలుగా గ్రహించి ఉలిమిడివేళ్ళరసముచే రెండుదినములు మర్దించి గాజుకుప్పెలోనునిచి
లుకాయంత్రమునం దిడి ఆరుఝాములువండి సాంగశీతలమున దీసి చూర్ణముచేసి గురి
ంజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. దీనియందు
ద్వాఛపథ్యం బిడవలయు. ఇది నవరత్నాగ్నికుమారరస మనఁబడును.

జ్వరములకు సిద్ధాగ్నికుమారము

సశుద్ధపారదం గంధం టంకణం వత్సనాభికం,
అర్కపత్రరసైర్మర్ద్యం వజ్రమూషాంతరే క్షిపేత్. 423
వాలుకాయంత్రకే పాచ్యం పుటమేకం తు భూధరే,
సాంగశీతలముద్ధృత్య గుంజామాత్రం ప్రదాపయేత్. 424
సిద్ధాఖ్యోయమితిఖ్యాతో రసోహ్యగ్నికుమారకః, (ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, వెలిగారము, వసనాభి-వీనిని జిల్లేడాకురసముచే
గుగామర్దించి వజ్రమూషలో నునిచి చీలమన్ను ఇచ్చి యామూషను వాలుకా యంత్ర
నం దునిచి భూధరపుటం బిడి సాంగశీతలమున దీసి గుంజాప్రమాణమును అనుపాన
శేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది సిద్ధాగ్నికుమారరస మనఁబడును.

జ్వరములకు లఘ్వగ్నికుమారము

పారదం టంకణం గంధం తాళకంచ మనశ్శిలా. 425
సర్వం హంసపదిద్రావైర్దినమేకంతు మర్దయేత్,
కాచకుప్యాం నివేశ్యాథ వాలుకాయంత్రకే పచేత్. 426
షడ్యామాంతే సముద్ధృత్య దేయం గుంజానుపానతః,
విఖ్యాతమితి లఘ్వగ్నికుమారోయం మహారసః. (రసరత్నాకరే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, వెలిగారము, ఆమ్లసారగంధకము, తాళకము, మణిశిల
ని సమభాగములుగా జేర్చి హంసపాదియాకురసముచే నొకదినము మర్దించి గాజుకు
ప్పెలో నునిచి దానిపై చీలమన్ను పూసి వాలుకాయంత్రములో నునిచి ఆఱుఝాములు
డి సాంగశీతలమునదీసి గురిగింజప్రమాణమును అనుపానవిశేషములచే నిచ్చిన సర్వజ్వర
లు హరించు. ఇది లఘ్వగ్నికుమారరస మనఁబడును.

—— పురాణజ్వరములకు త్రిలోచనము ——

శుద్ధసూతం సమంగంధం సూతాంశం మృతమభ్రకం,
త్రిభస్తుల్యైర్గవాంక్షీరై మర్దయేదాతపేఖరే. 428
నిర్గుండ్యాశ్చ ద్రవైర్మర్ద్యం దినైకం తచ్చ గోళకం,
త్రియామం వాలుకాయంత్రే ప్యథ మూషాగతం పచేత్, 429
ఆదాయ చూర్ణయే త్తుల్యే హ్యష్టమాంశం విషం క్షిపేత్,
త్రిలోచనరసోనామ్నా చేయం గుంజాద్వయం ద్వయమ్. 430
పంచకోలం పిబేచ్చానుపథ్యం ఛాగపయ స్తథా,
సన్నిపాతం త్రిదోషోత్థం సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః. 431
పశుగంధా పూతికర్ణి సిందువారకచిత్రకం,
మేషశృంగీహ్యపామార్గో గ్రంథికం త్ర్యూషణం వచా. 432
క్వాథ మష్టావశేషం తు సన్నిపాతా న్నిహంతి చ,
త్రయోదశవిధాంశ్చైవ పురాణజ్వరనాశనమ్. 433
మృత్యుంజయకషాయేణ సారకాసౌనిహంతిచ, (పూజ్యపాదీయే

తా. శుద్ధిచేసినరసము, శుద్ధిచేసినగంధకము, అభ్రకభస్మము వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములోనునిచి వానికిసమముగా ఆవుపాలుపోసి బాగుగా మర్దించి తీక్ష్ణమైనయెండ నెండించి పిదప వావిలాకురసముచే ౧ దినము మర్దించి ముద్దచేసి మూష లోనునిచి వాలుకాయంత్రమునందిడి మూడుఝాములువండి సాంగశీతలమునదీసి ఖల్వములో నునిచి దానికెనిమిదవభాగము శుద్ధిచేసిన నాభినికలిపి మర్దించి చూర్ణముచేసి రెండేసిగురిగింజలయెత్తు [1]పంచకోలకషాయానుపానముతో సేవించిన త్రిదోషమువలన జనించి సాధ్యాసాధ్యంబుగ నుండు సన్నిపాతములు నిస్సంశయముగా హరించు. ఇది త్రిలోచనరస మనఁబడు. మఱియు దీనిని నెమలిచెక్క, క్రానుగు, వావిలి, చిత్రమూలము, [2]మొక్కము, ఉత్తరేణి, మోడి, త్రికటుకములు, వస-వీనినివేసి అష్టావశేషముగా కాచఁబడిన కషాయానుపానముతో సేవించిన పదమూడు సన్నిపాతములు, పురాణజ్వరములు, అతిసారము, కాసము ఇవి హరించు. ఇది మృత్యుంజయకషాయ మనఁబడు. ఈ యౌషధసేవనకాలమునందు మేకపాలను పథ్యమునందు జేర్చికొనవలయును.

1 పంచకోలమనఁగా—పిప్పళ్లు, మోడి, చెవ్యము, చిత్రమూలము, సొంటి
2 ఇదే వద్ధిచెక్క.

సర్వజ్వరములకు సింహప్రతీపాలనము

సూతం గంధక వత్సనాభ గరళం చైకైకభాగాన్వితం
సర్వం మర్దితహంసపాది స్వరసే గుంజేనమాత్రామితం,
తైలాభ్యంగజలోపచారకథితం పథ్యంచ దధ్యోదనం
సర్వంకాంతి మనేకదోషశమనం సింహప్రతీపాలనమ్. 434

(ఆయుర్వేదే)

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, నాభి, గరళము.- వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి పెద్దహంసపాదియాకురసముచే మర్దించి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి అనుపాన విశేషములతో నిచ్చించిన అనేకదోషములచే జనించిన జ్వరములు శమించు. దీనియందు తైలాభ్యంగము, శీతజలోపచారము, పెరుగన్నభోజనము వీనిని చేయించవలయు. ఇది సింహప్రతీపాలన మనఁబడును.

సర్వజ్వరములకు ఆనందభైరవము

సౌభాగ్యహింగుళకణం గరళం మరీచం
సంమర్ద్య నిందకరసేన దినత్రయంచ,
ఆనందభైరవవటీ తువరీప్రమాణం
నానానుపానసహితం సకలామయఘ్నమ్. (నిత్యనాథీయే) 435

తా. శుద్ధిచేసిన వెలిగారము, శుద్ధిజేసిన ఇంగిలీకము, పిప్పళ్లు, శుద్ధిజేసిన వసనాభి, మిరియాలు వీనిని సమభాగములుగా ఖల్వములో నునిచి వేపచెక్కరసముచే మూడుదినములు మర్దించి కందిగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి యందొకదానిని అనుపానవిశేషములతో నొసంగిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది ఆనందభైరవ మనఁబడు. (దీనిని నేత్రముల కంజనమువేసిన సన్నిపాతములు హరించు.)

మహూర్తములో నవజ్వరములను హరించెడి రత్నగిరిరసము

శుద్ధసూతం సమంగంధం మృతతామ్రాభ్రహాటకం,
ప్రత్యేకం సూతతుల్యం స్యాత్సూతార్ధం మృతలోహకమ్. 436
లోహార్ధం మృతవైక్రాంతం మర్దయేద్భృంగజద్రవైః,
పర్పటీరసవత్పాచ్యం చూర్ణితం భావయేత్పృథక్. 437
శిగ్రువాసకనిర్గుండీ వచాగ్నిభృంగముండికైః,
ద్రాక్షామృతాజయంతీభి ర్మునిబ్రహ్మీసుతిక్తకైః. 438
కన్యాయాశ్చ ద్రవైర్భావ్యం ప్రతివారైస్త్రిధాత్రిధా,

రుద్ధ్వాలఘుపుటేపాచ్యా వాలుకాయంత్రమధ్యగా. 4
యంత్రం నిరుధ్య యత్నేన స్వాంగశీతం సముద్ధరేత్,
చూర్ణం నవజ్వరే దేయం మాషమాత్రం లసస్యవై. 4
కృష్ణాధాన్యసమాయుక్తం ముహూర్తాన్నాశయేజ్జ్వరం,
అయం రత్నగిరిర్నామ రసోయోగస్య వాహకః. (నిత్యనాథీయే

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, తామ్రభస్మము, అభ్రకభస్మము, స్వ భస్మము - ఇవి ప్రత్యేకము సమభాగములు, లోహభస్మము రసములో 4 భాగవ వైక్రాంతభస్మము లోహభస్మములో 4 భాగము - ఇటులగ్రహించి గుంటగలగరాకు ముచే మర్దించి పర్పటీరసమును చేర్చి పాకమునుచేసి పిదప దానిని చక్కగా చూర్ణముచే మునగ, అడ్డసరము, వావిలి, వస, చిత్రమూలము, గుంటగలగర, బోడతరము, ద్రా లిప్పతీగె, తక్కేడు, మోదుగు, బ్రాహ్మి, చేదుపొట్ల, కలబంద - వీనిరసము ప్రత్యేకముగా నొక్కొకదినము మూడుపర్యాయములుభావనచేసి మూకుళ్ళలో నుని చీలచేసి లఘుపుటంబిడి పిదప వాలుకాయంత్రమధ్యములో నునిచి పాకముచేసి స్వాం శీతలమున దించుకొని చూర్ణముచేసి మాషప్రమాణమును పిప్పళ్ళు, ధనియాలు వీనియ పానముతోడ నిప్పించిన ఒకముహూర్తములో నవజ్వరములు నివర్తించును. ఇది రత్న రస మనఁబడును. యోగవాహకమైనది.

సర్వజ్వరములకు చండేశ్వరరసము

రసం గంధం విషం తామ్రం మర్దయేదేకయామకం,
ఆర్ద్రికస్య రసేనైవ మర్దయే త్సప్తవారకమ్. 4
నిర్గుండ్యా స్వరసే పశ్చా న్మర్దయే త్సప్తవారకం,
గుంజైకార్ద్రరసేనైవా దత్వా హంతి జ్వరం క్షణాత్. 4
వాతజం పిత్తజం శ్లేష్మ ద్విదోషజమపి క్షణాత్,
సుశీతలజలే స్నానం తృష్ణార్తే క్షీరభోజనమ్. 4
ఆమ్రంచ పనసంచైవ చందనాగురులేపనం,
ఏతత్సమో రసోనాస్తి వైద్యానాం హృదయంగమః 4
ఏషచండేశ్వరోనామ సర్వజ్వరకులాంతకృత్, (రసరత్నాక

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, నాభి, తామ్రభస్మము-వీటిని అల్లపురసము నొకఝాము మర్దించవలయు. ఇటుల నేడుపర్యాయములు మర్దించి పిదప వావిలియా స్వరసముచే నేడుపర్యాయములు మర్దించి గురిగింజప్రమాణమును అల్లపురసముతో నిప్పి

న వాతము, పిత్తము, శ్లేష్మము, ద్వంద్వదోషము, వీనివలన జనించిన జ్వరములు అతి
ప్రముగా నివర్తించును. మిగులశీతలముగ నుండు జలస్నానము, దప్పిగలిగిన క్షీర
ానము, మామిడిపండ్లను, పనసపండ్లను భుజించుట, చందనము, అగరు వీనిలేపనము
ా మొదలగువాటిని చేయించవలయు. దీనికి సమమైనరసము లేదు. ఇది వైద్యుల మన
్సును మిగుల సంతోషపఱచును. దీనికి చండేశ్వరరస మని నామము గలదు. ఇది సమస్త
్వరకులమును హరింపఁజేయును.

సర్వజ్వరములకు శ్రీజయమంగళరసము

హింగూలసంభవం సూతం గంధకం టంకణం తథా. 446
తామ్రవంగం మాక్షికంచ సైంధవం మరిచం తథా,
సమంసర్వం సమాహృత్యద్విగుణం స్వర్ణభస్మకమ్. 447
తదర్థం కాంతలోహంచ రూప్యభస్మాపి తత్సమం,
ఏతత్సర్వం విచూర్ణ్యాథ భావయే త్కనకద్రవైః. 448
శేఫాలీదళజైశ్చాపి దశమూలరసేనచ,
కిరాతతిక్తకక్వాథై స్త్రివారం భావయేత్సుధీః. 449
భావయిత్వా తతఃకుర్యా ద్గుంజాద్వయమితాంవటీం,
అనుపానం ప్రయోక్తవ్యం జీరకం మధుసంయుతమ్. 450
జీర్ణజ్వరం మహాఘోరం చిరకాలసముద్భవం,
జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపివా. 451
పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్,
మేదోగతం మాంసగత మస్థి మజ్జాగతం తథా. 452
అంతర్గతం మహాఘోరం బహిఃస్థంచ విశేషతః,
నానాదోషోద్భవం చైవ జ్వరం శుక్రగతం తథా. 453
నిఖిలం జ్వరనామానం హంతి శ్రీశివశాసనాత్,
జయమంగళనామాయం రసశ్శ్రీశివనిర్మితః. 454
బలపుష్టికరశ్చైవ సర్వరోగనిబర్హణః, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. ఇంగిలీకములోని సెత్తబడి శుద్ధిజేయఁబడిన రసము, శుద్ధిజేసినగంధకము,
శుద్ధిజేసినవెలిగారము, తామ్రభస్మము, వంగభస్మము, హేమమాక్షికభస్మము, సైంధవ
లవణము, మిరియాలు-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, సువర్ణభస్మము ౨ భాగములు,
కాంతభస్మము, లోహభస్మము-ఇవి దినుసుకొక్కొకభాగము, రజతభస్మము ౧ భాగ

ములు-ఇటుల వీని నన్నిటిని ఖల్వములో నునిచి చూర్ణముజేసి ఉమ్మెత్తరసము, నల్లవావిలి యాకురసము, *దశమూలముల రసము, నేలవేముకషాయము-వీనిచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా మూడేసిమారులు భావనజేసి పిదప ౨ గురిగింజలంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని జీలకఱ్ఱ తేనె వీనియనుపానముతోడ సేవించిన కడుభయంకరమై దీర్ఘకాలముగా వేధింపుచుండు జీర్ణజ్వరము, సాధ్యాసాధ్యముగనుండు ఎనిమిదివిధజ్వరములు, వాతాదులచే ప్రత్యేకముగా జనించినజ్వరములు, ద్వంద్వజ్వరములు, సన్నిపాతజ్వరములు, విషమజ్వరములు, మేదోగత మాంసగత అస్థిగత మజ్జాగతజ్వరములు, కడుభయంకరమైన అంతర్గతజ్వరములు, బహిర్గతజ్వరములు, నానాదోషములచే జనించినజ్వరములు, శుక్రగతజ్వరము - ఈమొదలగు సర్వజ్వరములను ఈశ్వరునియాజ్ఞచే హరింపఁజేయును. ఇది ఈశ్వరనిర్మితంబయిన జయమంగళరసము. ఇది బలమును పుష్టిని గలుగఁజేయుటయే గాక సర్వరోగములనుకూడా హరింపఁజేయును.

సర్వజ్వరములకు మృత్యుంజయరసము

విషస్యైకం తథాభాగం మరిచం పిప్పలీకణా. 455
గంధకస్యతథాభాగం భాగంస్యాట్టంకణస్యవై,
సర్వత్ర సమభాగం స్యాద్ద్విభాగం హింగుళం భవేత్. 456
జంబీరస్య రసేనాత్ర భావ్యం హింగుళశోధితం,
రసశ్చే త్సమభాగంస్యా ద్ధింగుళం నేష్యతే తదా. 457
గోమూత్రశోధితం చాత్రం విషం సౌరవిశోధితం,
చూర్ణయేత్ఖల్వమధ్యేతు ముద్గమాత్రాం వటీంచరేత్. 458
మధునాలేహనం ప్రోక్తం సర్వజ్వరనివృత్తయే,
దధ్యుదకానుపానేన వాతజ్వరనిబర్హణః. 459
ఆర్ద్రికస్వరసే పానం దారుణే సాన్నిపాతికే,
జంబీరరసయోగేన అజీర్ణజ్వరనాశనః. 460
అజాజీగుడసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః,
జీర్ణజ్వరే మహాఘోరే పురుషే యౌవనాన్వితే. 461
పూర్ణమాత్రా ప్రదాతవ్యా పూర్ణం వటిచతుష్టయం,
అతిక్షీణేతివృద్ధేచ శిశౌచాల్పవయస్యపి. 462

* దశమూల మన—మారేడు, తక్కిలి, దుందిలము, గుమ్ముడు, కలిగొట్టు, కొలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లేరు.

తూర్యమాత్రా ప్రదాతవ్యా వ్యవస్థాసారనిశ్చితా,
నవజ్వరే ప్రదానేచ యామైకాన్నాశయేజ్జ్వరమ్. 463
ఆతీక్ష్ణేచ కఫాభావే దాహేవా వాతపైత్తికే,
సితాదద్యాత్ప్రియత్నేన నారికేళాంబునిర్భయమ్. 464
అయం మృత్యుంజయోనామ రసస్సర్వజ్వరాపహః,
అనుపానప్రభేదేన నిహంతి సకలాన్గదాన్. (నిత్యనాథీయే) 465

తా. గోమూత్రములో శుద్ధిచేసిననాభి ౧ భాగము, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు, ాడి, శుద్ధగంధకము - ఇవి దినుసుకు ౧ భాగము, వెలిగారము ౧ భాగము, నిమ్మ డ్లరసముచే శుద్ధిచేయఁబడిన ఇంగిలీకము వానికన్నిటికి ౨ భాగములు ఇటుల వీని ్నిటిని ఖల్వమునం దునిచి చక్కఁగా చూర్ణముచేసి పెసరగింజంతమాత్రలు చేయ ుయు. దీనియందు నాభి మొదలైనవానికి సమభాగముగా రసమును చేర్చుపక్షములో ంగిలీకమును చేర్పంజనదు. ఈమృత్యుంజయరసమును సమస్తజ్వరములయందు తేనెలో ంది నాకించవలయును. పెరుగు, ఉదకము వీనియనుపానముతో నిప్పించిన వాత ్వరము, అల్లపురసముతో నిప్పించిన దారుణమైన సన్నిపాతజ్వరములు, నిమ్మపండ్ల ముతోడ నిప్పించిన అజీర్ణజ్వరము, జీలకఱ్ఱ బెల్లము వీనియనుపానముతోడ నిప్పిం న విషమజ్వరము ఇవి నివర్తించును. దారుణమైన జీర్ణజ్వరమునందు యౌవనవయస్సు ల పురుషునికి సంపూర్ణమాత్రగా (అనఁగా పెసరగింజంత) పరిమాణముగల నాలుగు ాత్రల నిప్పించవలయును. అతితీక్ష్ణుఁడు, వృద్ధుఁడు, శిశువు, స్వల్పవయస్సుగలవారు ికి తుర్యమాత్రగా (అనఁగా పూర్ణమాత్రలో నాలవభాగము) నిప్పించవలయును. వజ్వరములయం దిప్పించిన ౧ ఝామములోపల జ్వరము నివర్తించును. వాతపిత్తమువలన ంంచిన తాపమునందు పంచదారతోను పైమాత్ర నిప్పించి నారికేళోదకమును భయము క ప్రయత్నముతో నిప్పించవలయును. ఇది మృత్యుంజయరస మనఁబడును. మస్తజ్వరములను పోఁగొట్టును. మఱియు నిది అనుపానభేదముచే సమస్తరోగములను ోఁగొట్టును.

తరుణాదిజ్వరములకు ప్రళయానలరుద్రరసము

హింగుళోత్థరసంభాగం ద్వౌభాగానిచ గంధకం,
బాణభాగాభ్రగోదంతం కాలభాగం మనశ్శిలా. 466
టంకణంనేత్రభాగంచ రసితం ఋతుభాగికం,
ఏకభాగంచ నేపాళం ద్విభాగంచ హాలాహలమ్. 467

దరదం చార్ధభాగంచ లోహం తామ్రంచ భాగికం,
సర్వంఖల్వోదరే స్థాప్యం క్షీరేణార్కస్యమర్దయేత్. 468
సింధువారాగ్నిదత్తూరజంబీరః కారవల్లికా,
గంధతాళవిషమ్లేచ్ఛ భాగాగ్రం నిక్షిపేద్బుధః. 469
దశమూలకషాయేణ మర్దయే ద్యామయుగ్మకం,
పంచకోలకషాయేణ మర్దయే ద్యామమాత్రకమ్. 470
నిక్షిప్య తామ్రపాత్రేణ ద్వియామా వాలుకాగ్నినా,
సాంగశీతలముద్ధృత్య వల్లమాత్రకమేవచ. 471
యోజయేత్తరుణోపేతే దోషవాతజ్వరేపి చ,
పిత్తవాతగతేచైవ ప్రత్యహం తరుణేపి వా. 472
చాతుర్థిక త్రిరాత్రేచ అన్యత్ర వివిధజ్వరః,
అమందాద్దీపనం జ్ఞేయో దాహస్వేదోల్బణం జయేత్. 473
పయశ్శాల్యోదనం పథ్యం దధితక్రసమన్వితం,
సితయామిశ్రతోయేన నారికేళాంబునా తథా. 474
కదళీఫలపక్వాని పునస్సర్వేషు నాళితః,
తాంబూలచందనోన్మిశ్రం దేయోదద్యా ద్భిషగ్వరైః. 475
వాపీకూపతటాకానాం స్నానంకుర్యాద్యథేచ్ఛయా,
ప్రళయానలరుద్రాఖ్యో రసఃకోలాగ్నిభైరవః. (ఆయుర్వేదే) 476

తా. ఇంగిలీకములోనుండి తీయఁబడినరసము (అనఁగా బాలరసము) ౧ భాగము, గంధకము ౨ భాగములు, తాళకము అభ్రకము ఇవి ౫ భాగములు, మణిశిల ౩ భాగములు, వెలిగారము ౨ భాగములు, ఉల్లిపాషాణము ౬ భాగములు, నేపాళము ౧ భాగము, హాలాహల మను విషము ౨ భాగములు, ఇంగిలీకము ౪ భాగములు, లోహమండూరము ౧ భాగము, తామ్రభస్మము ౧ భాగము - వీనినన్నిటిని శుద్ధిచేసి ఖల్వమునం దునిచి జిల్లేడుపాలతో మర్దించి పిదప వావిలాకు, చిత్రమూలము, ఉమ్మెత్త, నిమ్మ, కాకర వీనిరసములతో మర్దించి అందులో గంధకము, తాళకము, నాభి, ఇంగిలీకము వీటిని మునుపుచెప్పిన భాగములచొప్పున చేర్చి దశమూలకషాయముచే ౨ ఝాములు, పంచకోలకషాయముచే ౧ ఝాము మర్దించి తామ్రపాత్రలో నునిచి రెండుఝాములు వాలుకాయంత్రములో పాకముచేసి సాంగశీతలమున దీని వల్లప్రమాణము సేవించిన తరుణజ్వరములు, దోషజ్వరములు, వాతజ్వరములు

పిత్తవాతజ్వరములు, ప్రత్యహమునందు తరుణజ్వరములు, చాతుర్థికజ్వరములు, త్ర్యాహిక జ్వరములు, పలువిధములైన ఇతరజ్వరములు ఇవి యన్నియు హరించు. మఱియు అగ్ని మాంద్యము, దాహము, మిక్కుటముగా స్వేదము ఇవికూడా హరించును. శాల్యన్నమును పాలు పెరుగు మజ్జిగ వీనిసహితముగా భుజించవలయును. పంచదారపానకమునుగాని, నారికేళోదకమును గాని పానముచేయించవలయును. అరటిపండ్లు మొదలగువానినికూడా భుజింపవచ్చును. తాంబూలభక్షణము, చందనలేపనము వీనిని వైద్యుఁడు చేయించ వలయును. కోనేరు, నుయ్యి, తటాకము-వీనియందు యథేచ్ఛగా స్నానము చేయించ వలయును. ఇది ప్రళయానలరుద్రరస మనియు, కాలాగ్నిభైరవ రసమనియు చెప్పఁ బడును.

సర్వజ్వరములకు తరుణార్క రసము

గంధకం టంకణం చాభ్రం నాభిదుత్తూరబీజకం,
కృష్ణసర్పస్య గరళం రక్తచందన వంగకమ్. 477
ఏతాని సమభాగాని సర్వత్ర సమహింగుళం,
మాతులుంగరసైర్మర్ద్యం త్రిదినంచ మహామృదు. 478
వటికాః సర్షమాత్రేణ హ్యనుపానవిశేషతః,
తరుణార్కరసోఖ్యాత స్సర్వజ్వరనివారణః. (ఆయుర్వేదే) 479

తా. శుద్ధిచేసినగంధకము, వెలిగారము, అభ్రకభస్మము, శుద్ధిచేసిననాభి, ఉమ్మెత్త విత్తులు, నల్లత్రాఁచువిషము, రక్తచందనము, వంగభస్మము-ఇవి సమభాగములు, వీని యన్నిటికిని సమము శుద్ధిచేసిన ఇంగిలీకము - ఇటుల వీని నన్నిటిని చేర్చి మాదీఫలరసముచే మూఁడుదినములు మృదువుగా మర్దించి ఆవగింజలంతేసి మాత్రలుచేసి అనుపానవిశేషము చే నిచ్చిన సర్వజ్వరములు హరించు. ఇది తరుణార్క రస మనఁబడును.

అసాధ్యజ్వరాదులయందు కల్పతరురసము

రసం గంధం విషం తామ్రం సమభాగం ప్రచూర్ణయేత్,
భావయే త్పంచభిః పిత్తైః క్రమశః పంచవాసరమ్. 480
నిర్గుండీ స్వరసేనైవ మర్దయే త్సప్తవాసరం,
ఆర్ద్రికస్య రసేనైవ భావయేచ్చ త్రిధాపునః. 481
సర్షపాభావటీకార్యా ఛాయయా పరిశోషితా,
తతస్సప్తవటీర్యోజ్యా యావన్న త్రిగుణాభవేత్. 482
వయోగ్నిదోషగం బుధ్వా ప్రయోజ్యాభిషజాంవరైః,

అనుపానంచోష్ణజలం కజ్జలీపిప్పలీయుతమ్. 483

పానావశేషే ప్రస్వాప్య వస్త్రైరాచ్ఛాదయేన్నరం,
ఘర్మాభ్యాగమనం యావత్తతో రోగాత్ప్రముచ్యతే. 484

రోగిణాం స్వాపయిత్వాతు భోజయేత్ససితం దధి,
ఏషకల్పతరుర్నామ రసః పరమదుర్లభః. 485

అసాధ్యం చిరకాలోత్థం జీర్ణంచ విషమజ్వరం,
హంతి జ్వరాతిసారౌచ గ్రహణీం పాండు కామలామ్. 486

నదేయ శ్శ్వాసకాసేచ శూలయుక్తే నరేతథా,
గోపనీయః ప్రయత్నేన నదేయో యస్య కస్యచిత్. 487

తా. శుద్ధిచేసినరసము, గంధకము, విషము, తామ్రభస్మము-వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి చక్కగ చూర్ణముచేసి పంచపిత్తములచే (అనఁగా మత్స్యము, ఎనుబోతు, నెమలి, ఆడవిపంది, మేకపోతు వీనిపిత్తములచే) యథాక్రమముగా అయిదుదినములు భావనచేసి పిదప వావిలిస్వరసముచే ఏడుదినములు, అల్లపుస్వరసముచే మూడుదినములు భావనచేసి మర్దించి ఆవాలంతమాత్రలు చేసి నీడ నెండించి దోషము, వయస్సు, జఠరాగ్ని వీని బలము నెఱిఁగి సమర్థుఁ డగువైద్యుఁడు ఏడుమాత్రల నిప్పించి ఉష్ణోదకము, పిప్పలీస్వరసము-వీనిని అనుపానముచేయించి రోగిని పరుండబెట్టి చెమటకలుగువఱకు వస్త్రమును కప్పి నిద్రించునటుల చేయవలయును. పిదప పంచదార, పెరుగు వీనితోడ పథ్యము నిప్పించవలయు. ఇది కల్పతరురస మనఁబడును. మిగుల దుర్లభమైనది. అసాధ్యజ్వరము, చిరకాలజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, విషమజ్వరను, జ్వరాతిసారము, గ్రహణి, పాండువు, కామిల-వీనిని హరింపఁజేయును. శ్వాసకాసములు శూల వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమునందు దీనిని నిప్పింపఁజనదు. దీని నితరులకు ఇవ్వకుండా మిగుల ప్రయత్నముతో రహస్యముగా కాపాడవలయును.

జ్వరములకు అర్ధనారీశ్వరరసము

గౌరీశిలా హింగుళ మభ్రకంచ తారంచ తామ్రంచ బలించసూతం,
విషంచ నేపాళ మదోత్కటంచ వల్లీఫలం కర్పరి మైలతుత్థమ్. 488

సర్వంచ చూర్ణం శిఖిమత్స్యపిత్తైసంభావయేత్వగ్నిభవేంద్రవారిణా,
హాలాహలాదంతిచ మజ్జతోయై దినేనమర్ద్యం పరిభావశోషయేత్.
అజోత్తరస్తస్యపయోమిళిత్వాయామార్ధవామాన్యజ్వరంనిహన్యాత్,

అర్ధంశరీరం వపుభవ్యమన్యే మహాద్భుతం వైద్యవివాదకాలే.
తథామజో దక్షిణదుగ్ధమిశ్రే ఉభేచ పక్షాగతయే జ్వరంహరేత్.
కథితా హ్యజనాథేన రహస్యం చిత్రకారిణా,
అర్ధనారీశ్వరోనామ రసస్సేవ్యో రసాయనః. (ఆయుర్వేదే) 491

తా. శుద్ధిజేసిన గౌరీపాషాణము, ఇంగిలీకము, అభ్రకభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, గంధకము, రసము, నాభి, నేపాళములు, కస్తూరి, మిరియాలు, పాలకుత్తము, మైలుతుత్తము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి చూర్ణముచేసి నెమలిచేదున, చేపచేదున మర్దించి చిత్రమూలరసము, నాభికషాయము, పెద్దపాపరరసము, దంతివేళ్ల రసము, జాజికాయలరసము వీనిచే నొక్కొకదినము మర్దించి, భావనచేసి యెండించి వైద్యవివాదకాలమునందు మేకఉత్తరపు చనుపాలతో సిప్పించిన నాలుగు ఘడియలకు వామభాగమునందుండు జ్వరములు మానును. పిదప మేకయొక్క దక్షిణవైపు చనుబాలలో కలిపి యిప్పించిన రెండుపార్శ్వములయందలిజ్వరము మానును. ఇది అజనాథునిచే చెప్పఁబడిన అర్ధనారీశ్వరరసము. ఇది మిగులశ్రేష్ఠమైనది. ఉత్తరస్తన్య మనఁగా ఎడమచన్ను, దక్షిణస్తన్యమనఁగా కుడిచన్ను.

రసగంధామృతంచైవ సమం శుద్ధం చ టంకణం,
మర్దయేత్ఖల్వమధ్యేతు యావత్స్యాత్కజ్జలప్రభమ్. 492
నకులారిముఖే క్షిప్త్వా మృదాసంవేష్టయేద్బహిః,
స్థాపయేన్మృణ్మయేపాత్రే ఊర్ధ్వాధో లవణం క్షిపేత్. 493
భాండవక్త్రం నిరుధ్యాథ చతుర్యామం దృఢాగ్నినా,
స్వాంగశైత్యం సముద్ధృత్య ఖల్వేకృత్వాతు కజ్జలీమ్. 494
గుంజామాత్రం ప్రదాతవ్యం నస్యం కర్ణేరియో జయేత్,
వామభాగే జ్వరం హంతి తత్క్షణాల్లోకకౌతుకమ్. 495
కుర్యాద్దక్షిణభాగేన చారోగ్యం నిశ్చితం భవేత్,
గోప్యాద్గోప్యతమం ప్రోక్తం గోపనీయం ప్రయత్నతః. 496
అర్ధనారీశ్వరోనామ రసోయం కథితో భువి, (మతాంతరే)

తా. శుద్ధిచేసిన రసము, గంధకము, నాభి, శుద్ధిచేసిన వెలిగారము-వీటిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో వైచి యావత్తును కజ్జవలె మర్దించి నకులారిముఖములోనునిచి వెలపట చీలమన్ను చేసి మట్టికుండలో ఉప్పుపోసి అందులోనునిచి పైన ఉప్పుపోసి కుండనోరుమూసి నాలుగుఝాములు దృఢాగ్నిచే పక్వముచేసి సాంగశీతల

మున దీసి ఖల్వములో నునిచి చక్కగానూరి గురిగింజలంత మాత్రలుచేసి యెడమప్రక్క కొకమాత్రను నస్యముచేయించిన తత్క్షణమే వామభాగమునందుండుజ్వరము నివర్తించును. కుడిప్రక్క చేయించిన నిశ్చయముగా ఆరోగ్యము గలుగును. ఇది మిగుల రహస్యమైనది. దీనిని ప్రయత్నముచే రక్షించవలయు. ఇది అర్ధనారీశ్వరరస మనంబడును.

ఆమజ్వరాదులకు అగ్నికుమారరసము

మరిచోగ్రాకుష్ఠముస్తైః సర్వైరేవ సమం విషమ్. 497
పిష్ట్వాచార్ద్రిరసేనైవ వటికా రక్తికామితా,
ఆమజ్వరే ప్రథమతః శుంఠ్యాచ మధుపిష్టయా. 498
ఆర్ద్రికస్య రసేనాపి నిర్గుండ్యాశ్చ కఫజ్వరే,
పీనసేచ ప్రతిశ్యాయే ఆర్ద్రికస్యచ వారిణా. 499
అగ్నిమాంద్యే లవంగేన శోఫేన దశమూలకః,
గ్రహణ్యాం సహ శుంఠ్యాచ దశమూలాతిసారకే. 500
సామేచ ధాన్యశుంఠీభ్యాం పక్వేచ కుటజం మధు,
సన్నిపాతజ్వరారంభే పిప్పల్యార్ద్రికవారిణా. 501
కంటకార్యా రసైఃకాసే శ్వాసే తైలం గుడాన్వితం,
పీత్వా వటీద్వయం రోగీ స్వాస్థ్యం సముపగచ్ఛతి. 502
సర్వేషామేవ రోగాణా మామదోషప్రశాంతయే,
అగ్నివృద్ధికరోనామ్నా విఖ్యాతోఽగ్నికుమారకః. (సిద్ధరసార్ణవే) 503

తా. మిరియాలు, వస, చెంగల్వకోష్టు, తుంగముస్తెలు-వీనికన్నిటికి సమము నాభి ఇటుల వీనినిగ్రహించి అల్లపురసముచే మర్దించి గురిగింజప్రమాణముమాత్రలు చేయవలయు. దీనిని ఆమజ్వరమునందు తొలుత శొంఠి, తేనె వీనియనుపానముతోడను, పిదప అల్లపురసముతోడను, కఫజ్వరమునందు వావిలిరసముతోడను, పీనసము ప్రతిశ్యాయము వీనియందు అల్లపురసముతోడను, అగ్నిమాంద్యమునందు లవంగములతోడను, శోఫరోగమునందు దశమూలములతోడను, గ్రహణీరోగమునందు శొంఠితోడను, అతిసారమునందు దశమూలములతోడను, అజీర్ణజ్వరమునందు ధనియాలు, శొంఠి వీనియనుపానముతోడను, పక్వజ్వరమునందు కొడిసెవిత్తులు తేనె వీనియనుపానముతోడను, సన్నిపాతజ్వరారంభమునందు పిప్పళ్లు, అల్లపురసము వీనియనుపానముతోడను, కాసమునందు వ్రాకుడురసముతోడను, శ్వాసమునందు నూనె బెల్లము వీనియనుపానముతోడను 2 మాత్రల నిప్పించిన రోగికి సౌఖ్యము కలుగును. మఱియు సమస్తరోగములయందును

ఆమదోషము నివర్తించుటకై వీని నిప్పింపవలయును. ఇది అగ్నికుమారరస మనఁబడును. ఇది జాఠరాగ్నిని వృద్ధిజేయును.

సర్వజ్వరాతిసారములకు మేఘనాదరసము

తారం కాంస్యం మృతం తామ్రం త్రిభిస్తుల్యంచ గంధకం,
క్వాథేన మేఘనాదస్య పిష్ట్వా మర్ధ్వా పుటేపచేత్. 504
షడ్భిఃపుటైర్భవేత్సిద్ధో మేఘనాదో జ్వరాపహః,
భక్షయే త్పర్ణఖండేన విషమజ్వరనాశనః. 505
అస్యమాత్రాద్విగుంజాస్యా త్పథ్యం దుగ్ధౌదనం హితం,
నాగరాతి విషాముస్తా భూనింబామృత వత్సకైః. 506
సర్వజ్వరాతి సారఘ్నం క్వాథమస్యానుపాయయేత్,
తరుణం వా జ్వరం జీర్ణం తృష్ణాం దాహంచ నాశయేత్. 507

తా. రజతభస్మము, కంచుభస్మము, తామ్రభస్మము ఇవి సమభాగములు, ఈ మూటికి సమము శుద్ధిజేసినగంధకము-వీనిని చిట్టికూరకషాయముచే బాగుగా మర్దించి బిళ్ల జేసి యెండ నెండించి మూకుటిలోనునిచి చీలమన్నుఇచ్చి పుటమువేయవలయు. ఇటులనే చిట్టియాకుకషాయముచే మరల మర్దించి ఐదుపుటములువేసిన శుద్ధం బగు. పిదప వీనిని తమలపాకులో నునిచి సేవించిన విషమజ్వరములు హరించు. వీనిని మొందు గురిగింజలయెత్తు తమలపాకులో నునిచి సేవించిన విషమజ్వరములు హరించు. వీనిని శొంఠి, అతివస, తుంగముస్తెలు, నేలవేము, తిప్పతీగె, కొడిసె - వీనికషాయానుపానముతో సేవించిన సమస్తజ్వరాతిసారములు, తరుణజ్వరము, జీర్ణజ్వరము, దప్పి, దాహము వి హరించు. ఇది మేఘనాదరస మనఁబడు. దీనియందు పాలతోగూడిన యన్నమును భుజించుట పథ్యము.

చాతుర్థికజ్వరములకు చాతుర్థికారిరసము

హరితాళం శిలాతుత్థం శంఖచూర్ణం చ గంధకం,
సమాంశం మర్దయేత్ఖల్వే కుమారీరససంయుతమ్. 508
శరావసంపుటే కృత్వా దత్వా గజపుటేపచేత్,
కుమారికారసేనైన వల్లమాత్రా వటీకృతా. 509
దత్తా శీతజ్వరం హంతి చాతుర్థంతు విశేషతః,
మరీచఘృతయోగేన తక్రం పీత్వా చరేద్వటీమ్. 510
ఏతమా వమనంభూత్వా జ్వరస్తస్మాద్వినశ్యతి, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసిన హరిదళము, శుద్ధిజేసిన మణిశిల, శుద్ధిజేసిన పాలతుత్తము, శంఖ చూర్ణము, శుద్ధిజేసిన గంధకము-వీనిని సమభాగములుగా గ్రహించి ఖల్వములో నునిచి కలబందరసముచే మర్దించి యెండ నెండించి మూకుళ్లలో నునిచి చీలమన్ను ఇచ్చి గజ పుటంబిడి సాంగశీతలమున గ్రహించి మరల కలబందరసముచే మర్దించి మూడుగురిగింజ లంతేసి మాత్రలుజేసి యందొకదానిని సేవించిన శీతజ్వరములు, విశేషముగా చాతుర్థిక జ్వరములు హరించు. మిరియములచూర్ణమును ఘృతమును మజ్జిగలో కలిపి పానముజేసి పిదప ఒకమాత్రను సేవించిన వమనంబై జ్వరము హరించు.

సర్వజ్వరములకు చింతామణిరసము

రసం గంధం మృతం తామ్రం మృతమభ్రం ఫలత్రికమ్. 511
త్ర్యూషణం దంతిబీజం చ సమంఖల్వే విమర్దయేత్,
ద్రోణపుష్పీ రసైర్భావ్యం శుష్కం తదుపపాలితమ్. 512
చింతామణిరసోహ్యేష త్వజీర్ణే శస్యతే సదా,
జ్వరమష్టవిధం హంతి సర్వశూలనిషూదనమ్. 513
గుంజైకంవా ద్విగుంజంవా దేయమార్ద్రికవారిణా, (గ్రంథాంతరే)

తా. శుద్ధిజేసినరసము, శుద్ధిజేసినగంధకము, తామ్రభస్మము, కరక తాండ్ర యుసిరికెలు, శొంఠి పిప్పలి మిరియాలు, శుద్ధిజేసిన నేపాళములు - వీనిని సమభాగము లుగా ఖల్వములో నునిచి తుమ్మిపూలరసముచే మర్దించి దానిరసముచేతనే భావనజేసి యెండించి రోగబలాబలము నెఱింగి ఒకటి, లేక రెండుగురిగింజలప్రమాణమును అల్లపు రసానుపానముతో సేవించిన అజీర్ణ జ్వరమును, అష్టవిధజ్వరములను, సమస్తశూలలను బోక డచును. ఇది చింతామణిరస మనఁబడును.

సర్వజ్వరహరకషాయము

భార్గ్యబ్ద పర్పాటక ధన్వయాసవిశ్వ
భూనింబకుష్ఠకణసింహామృతవాసాకషాయః,
జీర్ణజ్వరం సతతసంతతకం నిహన్యా
దన్యేద్యుకం సహతృతీయచతుర్థకంచ. 515

తా. గంటుభారంగి, తుంగగడ్డలు, పర్పాటకము, * రేగటిదూల, సొంటి, నేల వేము, చెంగల్వకోష్ఠు, పిప్పళ్లు, నేలములక, తిప్పతీగె, అడ్డపుసరపుటీనెలు-వీనిని సమ భాగములుగా దంచి కషాయముబెట్టి సేవించిన సర్వజ్వరములు హరించు.

* ఇదే దురదగొండి.

శీతజ్వరహరకషాయములు

రామలక్ష్మణసీతాశ్చ రావణేన విభీషణః,
కుంభకర్ణసమాయుక్తం కషాయం సముపాచరేత్. 516
జానకీచూర్ణసంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనం, (మాధవనిదానే)

తా. నేలవేము, లక్ష్మణపంజి, పర్పాటకము, పెద్దమ్రాను, తానికాయ, బలురక్కసి - వీనిని కషాయముబెట్టి అందు పిప్పలిచూర్ణము కలిపి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

మత్స్యః కూర్మ వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః. 517
రామో రామశ్చ రామశ్చ బుద్ధకః కల్కిమేవచ,
అవతారేణ సంయుక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్. 518

తా. కటుకరోహిణి, నందివృక్షము, పెన్నేరుదుంపలు, అడ్డసరము, కొండగు, తెల్లగరికె, నేలవేము, చిట్టాముదపువేళ్లు (కలుకొానుగు), రావిచిగుళ్లు, చిత్రమూలము- వీనిని కషాయముబెట్టి త్రాగిన శీతజ్వరము హరించును.

శీతజ్వరమునకు క్షుద్రాదికషాయము

క్షుద్రాధాన్యకశుంఠీభిః గుడూచీ ముస్తపద్మకైః,
రక్తచందన భూనింబ పటోల వృషపుష్కరైః. 519
కటుకేంద్రయవారిష్ట భార్గీపర్పటకైస్సమైః,
క్వాథం ప్రతినిషేవేత సద్యశ్శీతజ్వరచ్ఛిదమ్. 520

తా. ప్రాకుడు, ధనియాలు, సొంటి, తిప్పతీగె, తుంగముస్తెలు, పద్మకము, రక్తచందనము, నేలవేము, చేతిపొట్ల, అడ్డసరము, పుష్కరమూలము, కటుకరోహిణి, కొడిసె, వేప, గంటుభారంగి, పర్పాటకము-వీనిని సమభాగములుగా చేర్చి కషాయము కాచి పుచ్చుకొనిన శీతజ్వరము తత్క్షణమే నివర్తించు.

సర్వజ్వరములకు భూనింబాదికషాయము

భూనింబదారుదశమూలమహౌషధాబ్ద
తిక్తేంద్రబీజధనకేభకణాకషాయః,
తంద్రా ప్రలాపకసనారుచిదాహమోహ
శ్వాసాదియుక్తమఖిలం జ్వరమాశు హంతి. 521

తా. నేలవేము, దేవదారు, దశమూలములు, సొంటి, తుంగముస్తెలు, చేతిపొట్ల, కొడిసెవిత్తులు, ధనియాలు, ఏనుగపిప్పళ్లు- వీని కషాయము, తంద్ర, పలవరింత, కాసము

అరుచి, సర్వాంగతాపము, మోహము, శ్వాసము - ఈ మొదలగువానితోఁగూడియుండు దారుణమయినజ్వరములనన్నిటిని అతిశీఘ్రముగా హరింపఁజేయును.

విషమజ్వరములకు దార్వ్యాదికషాయము

దార్వీదారుకళింగలోహితలతాశమ్యాకపాఠాసటీ
శౌండీవీరికిరాతకుంజరకణాత్రాయంతికాపద్మకైః,
చక్రాధాన్యకనాగరాక్షసరళాశీఘ్రాంబుసింహీశివా
వ్యాఘ్రీపర్పటదర్భమూలకటుకానంతామృతాపుష్కరైః. 522
ధాతూత్థం విషమం త్రిదోషజనితం ఏకాహికం ద్వ్యాహికం,
శీతోహంతి మహావ్యథం బహురుజం సద్యఃప్రలాపాన్వితమ్. 523

తా. మ్రానిపసపు, దేవదారు, కొడిసె, రక్తచందనము, కస్తూరి, రేల, విషబొద్ది, కచోరములు, పిప్పళ్లు, పిల్లిపీచర, నేలవేము, ఏనుగుపిప్పళ్లు, కలుక్రానుగు, పద్మకము, చక్రా, ధనియాలు, సొంటి, తానికాయ, సరళదేవదారు, శీఘ్రా, జలము, నేలములక, కరక్కాయ, వ్రాకుడు, పర్పాటకము, దర్భవేళ్లు, కటుకరోహిణి, సుగంధపాల, తిప్పతీగె, పుష్కరమూలము - వీనితోసిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము నిప్పించిన ధాతుజనితము, విషమము, త్రిదోషజనితము, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము-యీ మొదలగుజ్వరములు, పలవరింత, అధికశూల, పీడ వీనితోఁగూడియుండు దారుణజ్వరములు - ఇవి అతిశీఘ్రముగా హరించును.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు దశమూలకషాయము

శాలిపర్ణీ పృశ్నిపర్ణీ బృహతీద్వయగోక్షురైః,
బిల్వాగ్నిమంథశ్యోనాక కాశ్మరీ పాటలాయుతైః. 524
దశమూలమితిఖ్యాతం క్వథితం తజ్జలం పిబేత్,
పిప్పలీచూర్ణసంయుక్తం వాతశ్లేష్మహరం పరమ్. 525
సన్నిపాతజ్వరం హంతి సూతికాదోషనాశనమ్,
ఉత్కంఠగ్రహపార్శ్వార్తి తంద్రా మస్తకశూలహృత్. 526

తా. కోలపొన్న, నేలపొన్న, చిన్నములక, పెద్దములక, పల్లేరు, మారేడు, తక్కలి, దుందిలము, నేలగుమ్ముడు, కలిగొట్టు-వీనివేళ్లు దశమూలము లనఁబడును. వీని కషాయమును పిప్పలిచూర్ణసహితముగా నిప్పించిన వాతశ్లేష్మజ్వరము, సన్నిపాతజ్వరము, సూతికాదోషము, మెడపట్లు, పార్శ్వశూల, తంద్ర, తలనొప్పి వీటెని శీఘ్రముగా హరింపఁజేయును.

కఫరోగమునకు కట్ఫలాదికషాయము

కట్ఫలాంబుద భార్ఙ్గిభి ర్ధాన్యరోహిష పర్పటైః,
వచా హారీతకీ శృంగీ దేవదారుమహౌషధైః. 527
క్వాథః కాసజ్వరం హంతి శ్వాసశ్లేష్మగళగ్రహాన్,

తా. కాయఫలము, తుంగముస్తెలు, గంటుభారంగి, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి, పర్పాటకము, వస, కరక్కాయ, కర్కాటకశృంగి, దేవదారు, సొంటి-వీనికషాయము కాసయుక్తజ్వరము, శ్వాసము, శ్లేష్మము, మెడపట్లు వీటిని హరింపఁజేయును.

కఫాదిజ్వరములకు శృంగ్యాదికషాయము.

శృంగీ దారు నిశాసురాహ్వమభయా భార్ఙ్గీచ విశ్వౌషధం
ముస్తా పర్పట కట్ఫలంచ సవచాకుస్తుంబరం కత్తృణం,
క్వాథం క్షౌద్రయుతం పిబేచ్ఛ కఫజే కాసే క్షయే పీనసే
శ్వాసే వాతయుతే జ్వరేచ వమనే హిక్కాసు పిత్తామయే. 528

తా. కర్కాటకశృంగి, మ్రానిపసపు, దేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, గంటు భారంగి, సొంటి, తుంగముస్తెలు, పర్పాటకము, కాయఫలము, వస, ధనియాలు, కామంచిగడ్డి-వీనికషాయమును తేనెపరిశ్రమముగా పానముచేయించిన కఫమువలన జనించిన కాసము, క్షయము, పీనసము, శ్వాసము, వాతజ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, పిత్తరోగము వీటిని శమింపఁజేయును.

త్రిదోషజజ్వరమునకు క్షుద్రాదికషాయము

క్షుద్రామృతానాగరపుష్కరాహ్వైః
కృతః కషాయః కఫమారుతోత్తరే,
సశ్వాసకాసారుచి పార్శ్వశూలే
జ్వరే త్రిదోషప్రభవే ప్రశస్యతే. 529

తా. వాకుడు, తిప్పతీఁగె, సొంటి, పుష్కరమూలము - వీటికషాయము శ్లేష్మవాత ప్రకోపము, శ్వాసకాసములు, అరుచి, పార్శ్వశూల, వీనితోఁగూడియుండు త్రిదోష జాతజ్వరమును నివర్తింపఁజేయును.

అష్టవిధజ్వరాదులకు బృహత్క్షుద్రాదికషాయము

క్షుద్రానింబపటోలచందనఘనైస్తిక్తామృతాపద్మకైః
వాసావేసణశుంఠిపుష్కరజటాభూనింబభార్గ్యాసహ,

బీజంకుష్ఠధమాపకం కృమిరుజం కాసం వమిం కామలం
క్వాథం చాష్టవిధం జ్వరం కఫమరుత్పిత్తం సదాహం జయేత్. 530

తా. వ్రాకుడు, వేము, పొట్లు, చందనము, తుంగముస్తెలు, చేతిపొట్లు, తిప్ప తీఁగె, పద్మకము, అడ్డసరము, వేసనము, సొంటి, పుష్కరమూలము, జటామాంసి, నేలవేము, గంటుభారంగి, వేగిస, చెంగల్వకోష్టు, దురదగొండి-వీనికషాయము కృమిరోగము, కాసము, వాంతి, కామిల, అష్టవిధజ్వరములు, సర్వాంగతాపముతో గూడియుండు కఫవాతపిత్తము వీనిని నశింపఁజేయును.

అజీర్ణాదిజ్వరములకు కిరమాలాపంచకకషాయము

ఆరగ్వధం గంధకతిక్తముస్తా హరీతకీభిః క్వథితః కషాయః,
సామే సశూలే కఫవాతయుక్తే జ్వరేహితో దీపనపాచనశ్చ. 531

తా. రేల, మునగ, నేలవేము, తుంగముస్తెలు, కరక్కాయ - వీనితో సిద్ధము చేయఁబడిన కషాయము అజీర్ణము, శూల, కఫవాతము వీనితోఁగూడియుండు జ్వరమును హరింపఁజేయుటయేగాక అగ్నిదీప్తిని ఆమపాకమును కలుగఁజేయును.

వాతపిత్తజ్వరములకు పరిచభద్రకషాయము

పర్పటాబ్దామృతావిశ్వా కైరాతం సాధితంజలం,
పంచభద్రమిదంజ్ఞేయం వాపిత్తజ్వరాపహమ్. 532

తా. పర్పాటకము, తుంగముస్తెలు, తిప్పతీఁగె, శొంఠి, నేలవేము-వీనితోసిద్ధము చేయఁబడిన కషాయమే పంచభద్రమనఁబడును. ఇది వాతపిత్తజ్వరమును బోకడుచును.

వాతజ్వరమునకు శఠ్యాదికషాయము

శఠీ పుష్కరమూలం చ భార్జీ శృంగీ దురాలభా,
గుడూచీ నాగరంపాఠా కిరాతం కటురోహిణీ. 533
ఏష శఠ్యాదిజః క్వాథః సర్వవాతజ్వరాపహః,
కాసాదిశోఫయుక్తేషు దద్యాత్సోపద్రవేషు చ. 534

తా. కచోరములు, పుష్కరమూలము, గంటుభారంగి, కర్కాటకశృంగి, దురదగొండి, తిప్పతీఁగె, సొంటి, విషబొద్ది, నేలవేము, కటుకరోహిణి-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడినకషాయము కఠ్యాదికషాయ మనఁబడును. ఇది సమస్తవాతజ్వరములను పోఁగొట్టును. కాసము, శోఫ, ఉపద్రవములు వీనితోఁ గూడియుండు జ్వరమునందు హితకరము.

శ్లేష్మజ్వరాదులకు బృహచ్ఛట్యాదికషాయము

శఠీపటోలద్వినిశోగ్రగంధా వాసాకిరాతం దశమూలధారా,
సహాచరీ భార్గివరీ సశృంగీ రాస్నేంద్రబీజం సురదారుశిగ్రుః. ౭౫
దురాలభాధాన్యకశుంఠిపాఠా సురేంద్రకల్కాం స హరీతకీభిః,
త్రాయంతికైంద్రీకటుకాగదంచ కషాయమేషాం విహితస్సహాయః.
శ్లేష్మజ్వరే కాసనశ్వాసశూలే వాతాధికే రోగిణి శీతకేచ,
చిరజ్వరే దుష్టమలగ్రహేపి నూనం హితోయం సతతం శ[illegible]

తా. కచోరములు, పొట్ల, పసుపు, మ్రానిపసుపు, వస, అడ్డసరము, [illegible] మూలములు, ధారా, [illegible]ములుగోరింట, గంటుభారంగి, [illegible] రాస్నము, కొడిసెవిత్తులు, దేవదారు, మునగ, దురదగొండి, [illegible] గొద్ది, సరళదేవదారుచెక్క, కరక్కాయ, కలుక్రానుగు, పెద్దమాను, [illegible] ల్యాకోష్టు-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయము [illegible] శ్లేష్మజ్వరము, శ్వాసకాసములు, శూల, వాతప్రధానజ్వరము, [illegible] ము, దుష్టమలబంధము వీటిని హరింపఁజేయును.

వాతజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము

పటోలీచ గుడూచీచ ముస్తాచైవధమాసకం,
నింబత్వక్పర్పటం తిక్తా భూనింబ త్రిఫలావృషాః. ౭౬౮
పటోలాదిరయం క్వాథో వాతజ్వరహరస్స్మృతః. ౭౬౯

తా. పొట్ల, తిప్పతీఁగె, తుంగముస్తెలు, దురదగొండి, వేపపట్ట, పర్పాటకము, గొట్ల, నేలవేము, త్రిఫలములు, అడ్డసరము-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడినకషాయము [illegible] గాది యనఁబడును. ఇది వాతజ్వరమును పోఁగొట్టును.

వాతకఫజ్వరమునకు వృద్ధముస్తాదికషాయము

ముస్తా గుడూచీ సహనాగరేణ వాసాజలం పర్పటకం చ ప[illegible],
ద్రాచదుస్స్పర్శయుతః కషాయః పీతో హితో వాతకఫజ్వరే చ.

తా. తుంగముస్తెలు, తిప్పతీఁగె, శొంఠి, అడ్డసరము, వట్టివేరు, పర్పాటకము, [illegible]యి, దురదగొండి, ప్రానడు-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడినకషాయము [illegible] కఫజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము

గుడూచీ నింబ ధాన్యాకం పద్మకం రక్తచందనం,

ఏష సర్వజ్వరం హంతి గుడూచ్యాదిస్తు దీపనః. 541

తా. తిప్పతీగె, వేము, ధనియాలు, పద్మకము, రక్తచందనము-వీనితో సిద్ధము చేయఁబడినకషాయము గుడూచ్యాది యనఁబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను హరింపఁజేయును. అగ్నిదీప్తిని కలుగఁజేయును.

పిత్తజ్వరమునకు త్రాయమాణాదికషాయము

త్రాయంతీ పర్పటోశీర తిక్తా భూనింబ దుస్స్పృశా,
కషాయో మధుసంయుక్తః పిత్తజ్వరవినాశనః. 542

తా. కలుక్రాసుగు, పర్పాటకము, వట్టివేరు, చేదుపొట్ల, నేలవేము, దురదగొండి-వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయమును తేనెసహితముగా నిప్పించిన పిత్తజ్వరము నివర్తించును.

పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునకు-వృద్ధత్రాయమాణాదికషాయము

త్రాయంతీంద్రయవాహ్వవాసాచ్ఛిన్నాతిక్తపటోలకైః,
నింబ దుస్పర్శభూనింబ సమ్యక్పద్మకపర్పకైః,
అష్టావశేషితః క్వాథ పిత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః. 543

తా. కలుక్రాసుగు, కొడిసె, అడ్డసరము, తిప్పతీగె, చేదుపొట్ల, వేము, దురదగొండి, నేలవేము, పద్మకము, పర్పాటకము-వీటిని చేర్చి అష్టావశేషముగా క్వాచఁబడిన కషాయము పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును నివర్తిజేయును.

విషమజ్వరమునకు వాసాదికషాయము

వాసాక్షుద్రామృతాముస్తా శుంఠీధాత్రీసమాత్రికః,
పిప్పలీ చూర్ణసంయుక్తో విషమజ్వరనాశనః. 544

తా. అడ్డసరము, వాకుడు, తిప్పతీగె, తుంగముస్తెలు, సొంటి, ఉసిరికెపప్పు, వీనికషాయమును తేనె పిప్పలిచూర్ణసహితముగా నిప్పించిన విషమజ్వరము నివర్తించును.

ఏకాహికజ్వరమునకు పటోలాదికషాయము

పటోలం త్రిఫలా నింబ ద్రాక్షాశమ్యాకవాసకైః,
క్వాథం సితామధుయుతం పిబేదేకాహికజ్వరే. 545

తా. పొట్ల, త్రిఫలములు, వేము, ద్రాక్ష, రేల, అడ్డసరము - వీనికషాయమును పంచదార తేనె వీనిసహితముగా పానముచేసిన ఏకాహికజ్వరము నివర్తించును.

త్ర్యాహికజ్వరమునకు గుడూచ్యాదికషాయము

గుడూచీ ధాన్యముస్తాభి శ్చందనోశీరనాగరైః,
కృతం క్వాథం పిబేత్ క్షౌద్ర సితాయుక్తం జ్వరాతురః. 546
తృతీయజ్వరనాశాయ తృష్ణా దాహనివారణం,
పీతో మరిచచూర్ణేన తులసీపత్ర గోరసః. 547
ద్రోణపుష్పీ రసో వాపి నిహంతి విషమజ్వరాన్. 548

తా. తిప్పతీగె, ధనియాలు, తుంగముస్తెలు, చందనము, వట్టివేరు, సొంటి - వీనితో సిద్ధముచేయఁబడిన కషాయమును తేనె పంచదార వీనిసహితముగా నిప్పించిన త్ర్యాహికజ్వరము, దప్పి, సర్వాంగతాపము ఇవి నివర్తింపచును. మెంతియుక్త తులసీస్వరసములోగాని లేక తుమ్మిపూలరసములోగాని మిరియాలచూర్ణమును కలిపి పానముచేయించిన విషమజ్వరము హరించును.

పురాణజ్వరములకు మహాలవంగాదిచూర్ణము

భృంగం నాగాంగకైలా మరిచ మగధజా నాగరం వాజిగంధా
భృంగం స్యాదేకభాగం ద్వయహరికుసుమం ద్రావిడీ వేదభాగా,
మారీచం చాష్టభాగం తదపి మగధజా భాగశష్షోడశోక్తాః
ద్వాత్రింశచ్ఛృంగిబేరం చతురధికయుతా వాజిగంధాచ షష్టిః.
ఏతేషాం సూక్ష్మచూర్ణం సమసితసహితం సోష్ణధారం కఫఘ్నం
పిత్తఘ్నం పాండుగుల్మ జ్వరగురుగుదజారోచకాజీర్ణ నాశమ్,
భృంగశ్వాసాదిహిక్కా జ్వరజఠరమహాశ్వాసహృద్రోగనాశం
భృంగాఖ్యంచైకబాహుం సకలగదహరంభాషితం పూజ్యపాదైః.
(పూజ్యపాదీయే)

తా. లవంగపుచెక్క ౧ భాగము, నాగకేసరములు ౨ భాగములు, ఏలకులు ౪ భాగములు, మిరియాలు ౮ భాగములు, పిప్పళ్లు ౧౬ భాగములు, సొంటి ౩౨ భాగములు, * డొమ్మడోలుగడ్డ ౬౪ భాగములు-ఇటుల వీనినిచూర్ణముజేసి దానికిసమము పంచదార గలిపి ఉష్ణోదకముతోగాని ఉష్ణధారలతోగాని సేవించిన కఫము, పిత్తము, పాండువు, గుల్మము, పురాణజ్వరము, మూలవ్యాధి, అరుచి, అజీర్ణము, భృంగశ్వాసము, వెక్కిళ్లు, జ్వరము, ఉదరరోగము, మహాశ్వాసము, గుండెనొప్పి, ఏకబాహుజనిత వాత

* ఇదే పెన్నేరుగడ్డయనియుం జెప్పఁబడు.

రోగము - ఈమొదలగు సర్వరోగములు హరించు నని పూజ్యపాదమహర్షి వచి
ఇది లవంగాదిచూర్ణము.

పురాణజ్వరక్షయాదులకు ఏలాదిచూర్ణము

ఏలా త్వక్పత్ర నాగా మరిచ మగధజా నాగరం కుందురుష్కం
తక్కోలం కోష్ఠజాతీఫలమమృతలతాసార భూనింబవాసాః,
యష్టిద్రాక్షా కచోరం మలయజఖదిరం క్షీరవారం ప్రియంగుః
హ్రీబేరం ధాన్యజాజీ శతకుసుమవచాభార్ఙ్గిముస్తాశ్చ తిక్తమ్.
సర్వంసమ్యక్సుచూర్ణం సమసితసహితం శ్లేష్మపిత్తజ్వరఘ్నం
పిత్తం వై పాండురోగాన్ క్షయమదగుదజారోచకాగుల్మజీర్ణం,
హంతి శ్వాసాదిహిక్కాజ్వరజఠరమహాకాసహృద్రోగనాశం
ఏలాద్యం యోగరాజం సకలజనహితం భాషితం పూజ్యపాదైః.
(పూజ్యపాదీ...

తా. ఏలకులు, * దాచినిచెక్క, ఆకుపత్రి, నాగకేసరములు, మిరియా
పిప్పళ్ళు, కుందురుష్కము, తక్కోలము, చంగల్వకోష్టు, జాజికాయ, తిప్పసత్తు,
వేము, అడ్డసరపుటీనెలు, యష్టిమధుకము, దీపద్రాక్ష, కచోరములు, శ్రీగంధ
చంద్రచెక్క, మనుబాలవేళ్లు, ప్రేంకణము, కురువేరు, కొతిమెర్లు, జాజిమొ
చామంతులు, వస, గంటుభారంగి, తుంగముస్తెలు, కటుకరోహిణి - వీనిని సమభా
లుగాగ్రహించి సూక్ష్మచూర్ణముచేసి దానికి సమము పంచదార గలిపి ఉష్ణోదకమ
సేవించిన శ్లేష్మపిత్తజ్వరములు, పిత్తము, పాండురోగము, క్షయరోగము, మద
మూలవ్యాధి, అరుచి, గుల్మము, పురాణజ్వరములు, శ్వాసకాసలు, ఎక్కిళ్లు, అం
జ్వరము, మహాశ్వాసము, ఱొమ్మునొప్పి ఇవి నశించును. ఇది ఏలాదిచూర్ణ మనఁబడు.
శ్రేష్ఠమైనయోగము సర్వజనులకు హితకర మని పూజ్యపాదమహర్షి వచించె.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు నింబాదిచూర్ణము

నింబపత్రవచాపోష యవానీ లవణత్రయం,
క్షారోదిగ్వహ్ని రామేషు త్రినేత్రక్రమశోంశకాన్.
సర్వమేకం కృతం చూర్ణం ప్రత్యూషే భక్షయేన్నరః,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ తథా త్రిదివసజ్వరమ్.

* ఇదే లవంగపుచెక్క.

చాతుర్థకం మహాఘోరం సతతం సంతతం దివా,
ధాతుస్థం చ త్రిదోషోత్థం జ్వరం హంతి న సంశయః. 555

తా. వేపాకు ర భాగములు, త్రిఫలములు 3 భాగములు, త్రికటుకములు 3 భాగములు, ఓమము ౫ భాగములు, మూడువిధములయిన లవణములు 3 భాగములు, క్షారము 3 భాగములు-ఇటుల వీని నన్నిటి నొకటిగాజేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి ప్రాతః కాలమునందు భక్షించిన ఏకాహిక, ద్వ్యాహిక, త్ర్యాహిక, చాతుర్థికజ్వరములు, దారుణమైన సతత సంతతజ్వరములు, దివాజ్వరము, ధాతుగతజ్వరము, త్రిదోషజ్వరము-ఇవి యన్నియు నివర్తించును.

జ్వరములకు సుదర్శనచూర్ణము

కాలీయకం తు రజనీ దేవదారు వచాఘనం,
అభయాధన్వయాసం చ శృంగీ క్షుద్రా మహౌషధమ్. 556
త్రాయంతీ పర్పటం నింబం గ్రంథికం బాలకం శఠీ,
పౌష్కరం మాగధీ మూర్వా కుటజ్ఞం మధుయష్టికా. 557
శిగ్రూద్భవం సేంద్రయవం వరీదార్వీ కుచందనం,
పద్మకం సరళోశీర త్వచం సౌరాష్ట్రికా స్థిరా. 558
యవాన్యతివిషాబిల్వం మరిచం గంధపత్రకం,
ధాత్రీ గుడూచీ కటుకం సచిత్రకపటోలకమ్. 559
కలశీచైవ సర్వాణి సమభాగానికారయేత్,
సర్వద్రవ్యస్యచార్ధంతు కైరాతం సంప్రకల్పయేత్. 560
ఏతత్సుదర్శనం నామ జ్వరాన్హంతి న సంశయః,
పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్. 561
ప్రాకృతం వైకృతం చాపి సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాపి వా,
అంతర్గతం బహిస్థం చ నిరామం సామమేవ చ. 562
జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యమథాపి వా,
నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా. 563
విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,
ప్లీహానం యకృతం గుల్మం హంత్యవశ్యం నసంశయః. 564
యథా సుదర్శనం చక్రం దానవానాం నిషూదనం,
తథా జ్వరాణాం సర్వేషా మిదమేవ నిగద్యతే. 565

తా. మ్రానిపసుపు, పసుపు, దేవదారు, వస, తుంగముస్తెలు, కరక్కాయ దురదగొండి, కర్కాటకశృంగి, ప్రాకుడు, సొంటి, కలుక్రొనుగు, పర్పాటకము, వేము, గ్రంథితగరము, వట్టివేరు, కచోరములు, పుష్కరమూలము, పిప్పళ్ళు, చాగ, కొడిసె, యష్టిమధుకము, మునగవిత్తులు, కొడిసెపాల, చల్లపిల్లిగడ్డలు, మ్రానిపసుపు, కుచందనము, పద్మకము, దేవదారు, వట్టివేరు, లవంగపట్ట, కావిరాయి, ముయ్యాకుపొన్న, కురాసానిఓమము, అతివస, మారేడు, మిరియాలు, గంధపత్రి, ఉసిరికె, తిప్పతీగె, కటుకరోహిణి, చిత్రమూలము, పొట్ల, నక్కతోకపొన్న-వీని నన్నిటిని సమభాగములుగా చేర్చి దీనిలో సగము నేలవేమును చేర్చి చూర్ణము చేయవలయును. ఇది సుదర్శన చూర్ణ మనఁబడు. ఇది ప్రత్యేకదోషములచే జనించిన జ్వరములు, విషమజ్వరము, ప్రాకృతజ్వరము, నిరామజ్వరము, సామజ్వరము, సాధ్యాజ్వరము, అసాధ్యాజ్వరము, పలుదోషములచే జనించినజ్వరములు, జలదోషమువలన జనించినజ్వరము, విరుద్ధౌషధమువలన జనించినజ్వరము, ప్లీహము, యకృత్తు, గుల్మము-ఈ మొదలగు రోగములను సుదర్శన చక్రము అసురులను నశింపఁజేసినటువలెనే నశింపఁజేయును.

సర్వజ్వరములకు జ్వరభైరవచూర్ణము

నాగరంత్రాయమాణా చ పిచుమందం దురాలభా,
పథ్యాముస్తాం వచాదారు వ్యాఘ్రీశృంగీ శతావరీ. 566
పర్పటం పిప్పలీమూలం విశాలాపుష్కరం శటీ,
మూర్వాకృష్ణా హరిద్రే ద్వే లోధ్రచందనముత్పలమ్. 567
కుటజస్యపరం వల్కం యష్టిమధుకచిత్రకం,
శోభాంజనం బలాచాతివిషాచ కటురోహిణీ. 568
ముసలీపద్మకాష్ఠం చ యవానీశాలపర్ణికా,
మరిచంచామృతాబిల్వం బాలంపంకస్యపర్పటీ. 569
తేజపత్రం త్వచం ధాత్రీ పృశ్నిపర్ణీ పటోలకం,
గంధకం పారదం లోహ మభ్రకం చ మనశ్శిలా. 570
ఏతేషాం సమభాగేన చూర్ణ మేవం వినిర్దిశేత్,
తదర్ధం ప్రక్షిపేత్తత్ర చూర్ణం భూనింబసంభవమ్. 571
మాత్రామస్య ప్రయుంజీత దృష్ట్వా దోషబలాబలమ్,
చూర్ణం భైరవసంజ్ఞంతు జ్వరాన్హంతి న సంశయః. 572
పృథగ్దోషాంశ్చ వివిధాన్ సమస్తాన్ విషమజ్వరాన్,

ద్వంద్వజాన్ సన్నిపాతోత్థాన్ మానసానపి నాశయేత్. 573
ప్రాకృతం వైకృతం చైవ సౌమ్యం తీక్ష్ణమథాపి వా,
అంతర్గతం బహిఃస్థం చ నిరామం సామమేవ చ. 574
జ్వరమష్టవిధం హంతి సాధ్యాసాధ్యం న సంశయః,
నానాదోషోద్భవం చైవ వారిదోషభవం తథా. 575
విరుద్ధభేషజభవం జ్వరమాశు వ్యపోహతి,
అగ్నిమాంద్య యకృత్ ప్లీహ పాండురోగ మరోచకమ్. 576
ఉదరాణ్యాంత్రవృద్ధిం చ రక్తపిత్తత్వగామయం,
శ్వయథుం చ శిరశ్శూలం వాతామయరుజాం హరేత్. 577
జ్వరభైరవసంజ్ఞం తు భైరవేణ కృతం శుభం,

తా. శొంఠి, కలుక్రానుగు, వేము, దురదగొండి, కరక్కాయ, తుంగముస్తెలు, వస, దేవదారు, ప్రాకుడు, కర్కాటకశృంగి, పిల్లిపీచర, పర్పాటకము, మోడి, పాపర, పుష్కరమూలము, కచోరములు, చాగ, పిప్పళ్లు, పసుపు, మానిపసుపు, లొద్దుగు, చందనము, నల్లకలువ, కొడిసెవిత్తులు, లవంగపట్ట, యష్టిమధుకము, చిత్రమూలము, మునగ, ముత్తవపులగము, అతివస, కటుకరోహిణి, నేలతాటిగడ్డలు, పద్మకాష్ఠము, కురాసాని ఓమము, కోలపొన్న, మిరియాలు, తిప్పతీగె, లేతమారేడు, పద్మకము, పర్పాటకము, తేజపత్రము, లవంగపుచెక్క, ఉసిరికె, నేలపొన్న, పొట్ల, శుద్ధిచేసినగంధకము, రసము, లోహభస్మము, అభ్రకభస్మము, మణిశిల-వీని నన్నిటిని సమభాగములుగా చేర్చి చక్కగా చూర్ణముచేసి దీనికి అర్ధభాగము నేలవేముచూర్ణము కలిపి దోషబలానుసారముగా ప్రయోగించిన వాతపిత్తశ్లేష్మదోషములు, ద్వంద్వదోషములు, సన్నిపాతదోషము, విషమజ్వరము, ప్రాకృతము, వైకృతము, సౌమ్యము, తీక్ష్ణము, అంతర్గతము, బాహ్యము, నిరామము, సామము, సాధ్యాసాధ్యజ్వరములు, నానాదోషములవలన జన్మించిన జ్వరములు, జలదోషమువలన జనించిన జ్వరము, విరుద్ధౌషధమువలన జనించినరోగము, అగ్నిమాంద్యము, యకృత్తు, ప్లీహము, పాండువు, అరోచకము, ఉదరరోగములు, ఆంత్రవృద్ధి, రక్తపిత్తము, చర్మరోగము, వాపు, శిరశ్శూల, వాతరోగము వీని నన్నిటిని హరింపఁజేయును. ఇది భైరవచూర్ణ మనఁబడును. ఇది భైరవునిచేఁ జెప్పఁబడినది.

సర్వజ్వరములకు ఆమలక్యాదిచూర్ణము

ఆమలం చిత్రకం పథ్యా పిప్పలీ సైంధవం తథా. 578

చూర్ణితోయం గణోజ్ఞేయః సర్వజ్వరహరః పరః,
భేదీరుచికరశ్లేష్మహంతా దీపనపాచనః. 579

తా. ఉసిరికె, చిత్రమూలము, కరక్కాయ, పిప్పళ్లు, సైంధవలవణము వీని నన్నిటి నొకటిగఁజేర్చి చేయఁబడిన చూర్ణము సర్వజ్వరములను పోఁగొట్టును. దోషములను భేదించును. రుచిని పుట్టించును. శ్లేష్మమును పోఁగొట్టును. అగ్నిదీపనము, జీర్ణము వీటిని కలుగఁజేయును.

దుష్టజ్వరములకు హరీతక్యాదిచూర్ణము

హరీతకీ నింబపత్రం నాగరం సైంధవానలః,
ఏషాం చూర్ణం సదా ఖాదేద్దుర్జలజ్వరశాంతయే. 580

తా. కరక్కాయ, వేపాకు, శొంఠి, సైంధవలవణము, చిత్రమూలము వీని చూర్ణమును సేవించిన జలదోషమువలన జనించిన దుష్టజ్వరములన్నియు శమించును.

దుష్టజలజనితజ్వరమునకు కిరాతాదిచూర్ణము

కిరాతతిక్తాత్రివృదంబుపిప్పలీ విడంగవిశ్వాకటురోహిణీరజః,
నిహంతి లీఢం మధునాతిసత్వరం సుదుస్తరం దుర్జలదోషజం జ్వరమ్.

తా. నేలవేము, తెగడ, నీరుపిప్పళ్ళు, వాయువిడంగములు, శొంఠి, కటుకరోహిణి-వీని చూర్ణమును తేనెతో నాకించిన దుష్టజలదోషముచే జనించిన జ్వరము అతిశీఘ్రముగా నివర్తించును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము

లాక్షారససమం తైలం తైలాన్మస్తు చతుర్గుణం,
అశ్వగంధనిశాదారు కాంతికుష్ఠాబ్దచందనమ్. 582
సమూర్వారోహిణీ రాస్నా శత హ్వా మధుకైస్సమం,
సిద్ధం లాక్షాదికం నామ తైలమంగేన లేపితమ్. 583
సర్వజ్వరగ్రహోన్మాద మూర్ఛాపస్మారనాశనం,
యక్షరాక్షసభూతఘ్నం గర్భిణీనాం హితం విదుః 584

తా. లక్క వీసెడు తెచ్చి నాలుగువీసెల ఉదకముపోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయము కాచి వడియగట్టి ఆకషాయమునకు సమము నూనె నాలుగింతలు ఆవుపెరుగు మీఁగినీళ్ళు నొకబానలోఁ బోసి పెన్నేరుగడ్డ, మ్రానిపసుపు, దేవదారుచెక్క, రేణుకలు, చెంగల్వకోష్టు, తుంగముస్తెలు, శ్రీగంధము, చాగగడ్డలు, కటుకరోహిణి, దుంప

రాస్నము, సదాపాకు, అతిమధురము ఇవి ప్రత్యేకము తులప్రమాణము చూర్ణించి వేసి తైలపక్వమున దించుకొనవలయును. ఇది లాక్షాదితైల మనఁబడును. ఇది అభ్యంజనాదులచే సమస్తజ్వరములు గ్రహపీడ ఉన్మాదము మూర్ఛ అపస్మారము యక్షరాక్షసభూతాది పీడ వీటిని హరింపఁజేయును. గర్భిణీస్త్రీలకు మిగుల హితకరమైనది.

శీతజ్వరాదులకు హస్తికర్ణికతైలము

హస్తికర్ణీ బలాదుస్పృక్క్షీలీ రాస్నా సురద్రుమైః,
గాంధారీ సహదేవీ చ తులసీ సింధువారకః. 585
పృథగ్దశపలం క్షుణ్ణం జలద్రోణే విపాచయేత్,
చతుర్భాగావశేషేస్మిఁ తైలం ప్రస్థద్వయం క్షిపేత్. 586
గాంధారిస్వరసం తైలం తుల్యం తక్రాఢకద్వయం,
లాక్షాయాస్వరసం చైవ తైలం తుల్యం ప్రదాపయేత్. 587
వత్సకాతివిషా ముస్తా రాస్నా కాంతీపటోలికా,
కుష్ఠకైడర్యకృమిజిత్పాఠాదార్వీ కటుత్రయమ్. 588
పిప్పలీమూల చవికా లశునం గృహధూమకం,
పృథక్కర్షం విచూర్ణ్యాథ శనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్. 589
యాతేనరక్షస్రోతాయ నవవస్త్రేణ వేపయేత్,
తత్తైలం శ్రేష్ఠమభ్యంగపానేన నవకర్మసు. 590
శీతజ్వరం నిహంత్యాశు పురాణజ్వరమేవ చ,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ త్ర్యాహికం చ చతుర్థకమ్. 591
విషమం చ త్రిదోషం చ హంతి సత్యం న సంశయః,

తా. బలురక్కసిర పీసెలు, ముత్తవపులగము, తీటకసింద, సీలివేళ్ళు, దుంపరాస్నము, దేవదారు, తక్కెడ, సహదేవి, తులసి, వావిలి వీటిని ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా ౧౦ పలములచొప్పున గ్రహించి తునకలుచేసి నాలుగుపళ్లనీళ్ళు బోసి చతుర్భాగావశేషముగా కషాయముకాచి దానిలో ౨ ప్రస్థములు నువ్వులనూనె, తక్కెడాకు స్వరసము ౨ ప్రస్థములు, తక్రము ౨ ఆఢకములు, లక్క స్వరసము ౨ ప్రస్థములు వీటిని చేర్చి కాచవలయును. కాగునపుడందు కొడిసెపాలవిత్తులు, అతివస, తుంగముస్తెలు, దుంపరాస్నము, రేణుకలు, వెట్టిపొట్ల, చెంగల్వకోష్టు, కరివేపాకు, వాయువిడంగములు, అగరుసొంటి, మ్రానిపసపు, త్రికటుకములు (శొంఠి, మిరియాలు, పిప్పళ్ళు), పిప్పలీమూలము, చవ్యము, వెల్లుల్లి, ఇంటిబూజు... కటుకరోహిణి, కచోరములు, అగరుచెక్క, మంజిష్ఠి, సదాప, తక్కోలాలు, గంటు

భారంగి), మోడి, చవ్యము, వెల్లుల్లి, కరుధూపము వీటిని ప్రత్యేక ప్రత్యేకము కర్ష ప్రమాణము గ్రహించి చూర్ణముజేసి వైచి మృద్వగ్నిచే మెల్లగ పక్వముచేసి నూతన వస్త్రముచే వడియకట్టవలయును. ఈతైలము అభ్యంగము పానము మొదలగు కర్మల యందు మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. ఇది శీతజ్వరము, పురాణజ్వరము, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము, త్ర్యాహికము, చతుర్థకము, విషమము, సన్నిపాతము వీటిని నిస్సంశయముగా హరింపఁజేయును.

సర్వజ్వరములకు అంగారకతైలము

మూర్వా లాక్షా హరిద్రే ద్వేమంజిష్ఠా సేంద్రవారుణీ. 592
బృహతీ సైంధవం కుష్ఠం రాస్నా మాంసీ శతావరీ,
ఆరనాళాఢకే నైవ తైలప్రస్థం విపాచయేత్. 593
తైలమంగారకం నామ సర్వజ్వరవినాశనం,

తా. చాగ, లక్క, పసుపు, మ్రానిపసుపు, మంజిష్ఠి, పెద్దపాపర, నేలములక, సైంధవలవణము, చెంగల్వకోష్టు, దుంపరాస్నము, జటామాంసి, పిల్లిపీచర, వీటినిచేర్చి ఆఢకప్రమాణము ఆరనాళముతోఁడ ఒకప్రస్థమునూనెపోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది అంగారకతైల మనఁబడును. ఇది సమస్తజ్వరములను పోఁగొట్టును.

జ్వరములకు లాక్షాదితైలము

లాక్షా హరిద్రా మంజిష్ఠా కల్కైస్తైలం విపాచయేత్. 594
షడ్గుణేనారనాళేన దాహశీతజ్వరాపహం,

తా. లక్క, పసుపు, మంజిష్ఠ వీటికల్కమును చేర్చి ఆరుభాగములు ఆరనాళములో తైలమును పోసి పక్వముచేయవలయును. ఇది తాపజ్వరము శీతజ్వరము వీనిని బోఁగొట్టును.

విషమజ్వరములకు మహాలాక్షాదితైలము

లాక్షారసాఢకే ప్రస్థం తైలస్య విపచేద్భిషక్. 595
మస్త్వాఢకసమాయుక్తం పిష్ట్వాచాత్ర సమావపేత్,
శతపుష్పాం హరిద్రాం చ మూర్వాం కుష్ఠం హరేణుకమ్. 596
కటుకాం మధుకం రాస్నామశ్వగంధాం చ దారు చ,
ముస్తకం నందనం చైవ పృథగక్షసమానకైః. 597
ద్రవ్యైరేతైస్తు తచ్ఛిద్ధమభ్యంగాన్మారుతాపహం,
విషమాఖ్యాన్ జ్వరాన్ సర్వాన్ ఆశ్వేవ ప్రశమం నయేత్. 598

కాసం శ్వాసం ప్రతిశ్యాయం కండూందౌర్గంధ్యగౌరవం,
త్రికపృష్ఠకటీశూలం గాత్రాణాం కుట్టణం తథా. 599
పాపాలక్ష్మీ ప్రశమనం సర్వగ్రహనివారణం,
అశ్విభ్యాం నిర్మితం శ్రేష్ఠం తైలం లాక్షాదికం మహత్. 600
లాక్షాయాః షడ్గుణం తోయం దత్త్వైకవింశతివారకం,
పరిస్రావ్య జలం గ్రాహ్యం కిం వా క్వాథ్యం యథోదితమ్. 601

తా. ఆఢక ప్రమాణము లక్కరసములో నువ్వులనూనె ౧ ప్రస్థముపోసి పెరుగు మీఁదినీళ్లు ఆఢక ప్రమాణముచేర్చి, సదాప, పసుపు, చాగ, చెంగల్వకోష్టు, రేణుకలు, కటుకరోహిణి, యష్టిమధుకము, దుంపరాష్ట్రము, పెన్నేరుగడ్డ, దేవదారు, తుంగముస్తెలు, చందనము వీనిని ప్రత్యేకము అక్షప్రమాణము గ్రహించి కల్కము చేసి దానిలో చేర్చి పక్వముచేయవలెయును. దీనిని అభ్యంగముచేసికొనిన వాతము, సమస్తవిషమజ్వరములు ఇవి శీఘ్రముగా శమించును. మఱియు కాసము, శ్వాసము, పీనసము, దురద, దుర్గంధము, గురుత్వము, ముడ్డిపూస వీఁపు నడుము వీనియందలిశూల, అవయవములయందు పోట్లు ఇవియన్నియు నివర్తించును. పాపము, అలక్ష్మి, సమస్తగ్రహపీడ ఇవియును శమించును. ఇది మహాలాక్షాదితైల మనఁబడును. అశ్వినీదేవతలచే నిర్మింపఁబడినది. మిగులశ్రేష్ఠమైనది. లక్కను ఆరుభాగము లధికముగనుండు ఉదకములోవైచి మర్దించి ౨౧ పర్యాయము వడియకట్టిగాని లేక లక్కను నలియగొట్టి ఎనిమిదింతల ఉదకములో వైచి పాదావశేషముగా కషాయముకాచిగాని యెత్తుకొనవలయును. ఇది లక్కరస మనఁబడును.

శీతజ్వరమునకు కట్టరతైలము

సువర్చికానాగరకుష్ఠమూర్వా లాక్షానిశాలోహితయష్టికాభిః,
తైలం జ్వరే షడ్గుణతక్రసిద్ధమభ్యంజనాచ్ఛీతవిదాహమాస్యాత్.
దధ్నస్ససారకస్యాత్ర తక్రం కట్టరమిష్యతే. 603

తా. సువర్చికా, శొంఠి, చెంగల్వకోష్టు, చాగ, లక్క, పసుపు, రక్తచందనము, యష్టిమధుకము, తైలము-వీటిని ఆరుభాగము లధికముగ నుండు మజ్జిగలో పక్వముచేయవలెయును. ఇది అభ్యంజనమువలన శీతజ్వరమును పోఁగొట్టును. మీగడతోఁ గూడిన పెరుగులో నుండి తీయఁబడినమజ్జిగ కట్టరమనఁబడును.

ఏకాహికాదివిషమజ్వరములకు మహాకట్టరతైలము

శుక్తారనాళై దధిమస్తుతక్రైః షల్లాంబుభాగేన సమం హి తైలమ్,

కృష్ణాదికల్కైర్మృదువహ్నిసిద్ధ మభ్యంజనం వాతకఫజ్వరాణామ్.
ఏకాహికద్విత్రిచతుర్థకానాం మాసార్ధమాసద్వయమాసికానాం,
నివారణంతద్విషమజ్వరాణాంతైలంతుషట్కట్వరకం మహత్స్యాత్.

తా. శుక్తము, ఆరనాళము, పెరుగుమీఁదిమీగడ, మజ్జిగ, త్రిఫలోదకము వీటికి సమముగా తైలము-వీనినన్నిటిని జేర్చి దానిలో కృష్ణాదికల్కమును అనఁగా "కృష్ణా చిత్రకవద్గ్రంథా వాసకం వికషాఘనమ్, గ్రంథికైలేచాతివిషా రేణుకంచ కటుత్రయమ్, యవానీ గోస్తనీ వ్యాఘ్రీ భూనింబం బిల్వచందనమ్, భార్గీ శ్యామా శివాధాత్రీ స్థిరా మూర్వా స జీరకా, సర్షపం హింగుకటుకీం విడంగంచ సమాంశకమ్, ఏషకృష్ణాదికోనామ గణోజ్వరవినాశనః." అనెడివచనప్రకారము పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, వస, అడ్డసరము, మంజిష్ఠి, తుంగముస్తెలు, గ్రంథితగరము, ఏలకులు, అతివస, రేణుకలు, త్రికటుకములు, కురాసాని ఓమము, ద్రాక్ష, వాకుడు, నేలవేము, మారేడు, చందనము, గంటుభారంగి, కరక్కాయ, ఉసిరికె, ముయ్యాకుపొన్న, చాగ, జీలకఱ్ఱ, ఆవాలు, ఇంగువ, కటుకరోహిణి, వాయువిడంగములు వీటిని సమాంశములుగా చేర్చి నల్లసుగంధిపాలకల్కము పోసి మృద్వగ్నిచేసిద్ధముచేయవలయును. ఇది బృహత్కట్వరతైల మనఁబడును. దీనినభ్యంజనము చేసికొనిన వాతకఫజ్వరములు, ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము, త్ర్యాహికము, చాతుర్థికము, మాసికము, అర్ధమాసికము, మాసద్వయము యీమొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది విషమజ్వరములను పోఁగొట్టును.

విషమజ్వరములకు బృహత్పిప్పల్యాదితైలము

పిప్పలీ ముస్తకం ధాన్యం సైంధవం త్రిఫలా వచా,
యవానీ చాజమోదా చ చందనం పుష్కరాహ్వయమ్. 606
శఠీ ద్రాక్షా గవాక్షీ చ శాలిపర్ణీ త్రికంటకం,
భూనింబారిష్టపత్రాణి మహానింబం నిదిగ్ధికా. 607
గుడూచీపృశ్నిపర్ణీ చ బృహతీ దంతి చిత్రకా,
దార్వీ హరిద్రా వృక్షామ్లం పర్పటం. గజపిప్పలీ. 608
ఏతేషాం కార్షికైః కల్కై స్తైలప్రస్థం విపాచయేత్,
దధికాంజికతక్రైశ్చ మాతులుంగరసై స్తథా. 609
స్నేహమాత్రాసమైరేభిశ్శనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్,
సిద్ధమేతత్ప్రయోక్తవ్యం జీర్ణజ్వరమపోహతి, 610

ఏకజం ద్వంద్వజం చైవ దోషత్రయసముద్భవం,
సంతతం సతతాన్యేద్యు స్తృతీయకచతుర్థకౌ. 611
మాసజం పక్షజం చైవ చిరకాలానుబంధినం,
సర్వాంస్తా న్నాశయత్యాశు పిప్పల్యాద్యమిదం మహత్. 612

తా. పిప్పళ్లు, తుంగముస్తెలు, ధనియాలు, సైంధవలవణము, త్రిఫలములు, ...స, కురాసానిఓమము, అజామోదము, చందనము, పుష్కరమూలము, కచోరములు, ...ద్రాక్ష, పాపర, కోలపొన్న, పల్లేరు, నేలవేము, వేపాకు, పెనువేప, ప్రాకుడు, తిప్ప ...తీగె, నేలపొన్న, నేలములక, దంతి, చిత్రమూలము, మ్రానిపసపు, వృక్షామ్లము, పర్పా ...టకము, ఏనుగుపిప్పళ్లు వీటిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణముచొప్పున గ్రహించి కల్కము ...వేసి ౧ ప్రస్థము తైలములో కలిపి పెరుగు, కాంజికము, మజ్జిగ, మాతులుంగరసము ...వీటిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక ప్రస్థముచొప్పునచేర్చి మెల్లగ మృద్వగ్నిచే పక్వముచేయ ...వలయును. ఇది మహాత్పిప్పల్యాదితైల మనఁబడును. దీనిని ప్రయోగించిన జీర్ణజ్వరము, ...ఏకజము, ద్వంద్వజము, త్రిదోషజము, సంతతము, అన్యేద్యుః, తృతీయకము, చతుర్థకము, ...మాసజము, పక్షజము, చిరకాలానువర్తి మొదలగు జ్వరము లన్నియు నివర్తించును.

ఏకాహికాదిజ్వరములకు లాక్షాభూతాంకుశతైలము

భూతాఙ్కుశ స్వరసం ప్రస్థ మజాక్షీరం చ తత్సమం,
భృంగీ నిర్గుండికాచైవ తర్కారీ తులసీద్వయమ్. 613
అశ్వగంధీ కాకజంఘే హ స్తికర్ణీ శతావరీ,
లాక్షారసం ప్రయోజ్యం తు బలా తైలాఢకం తథా. 614
ఏతేషాం స్వరసం గ్రాహ్యం ప్రస్థ ప్రస్థం పృథక్పృథక్,
శనైర్మృద్వగ్నినా పక్త్వా కల్కద్రవ్యాణి దాపయేత్. 615
కటుకోశీరలశునం చందనం దేవదారు చ,
క్రిమిఘ్నమరిచం ముస్తా పంచకోలం త్రిజాతకమ్. 616
ఏతేషాం కర్షమాత్రాణి తైలయుక్తేన యోజయేత్,
ద్విదండాన్నవ్యవస్త్రేణ పిష్టస్యాద్బహుపీడయేత్. 617
పానలేపనసన్యేన పురాణజ్వరనాశనం,
ఏకాహికం ద్వ్యాహికం చ త్ర్యాహికం చ చతుర్థకమ్. 618
పక్షాంతజ్వరమాసాంతం వర్షాంతేతిజ్వరం హరం,

సర్వాంతే విషమం హంతి శిశూనాం పరమౌషధమ్. 619

తా. మహాబీరాకుస్వరసము ౧ ప్రస్థము, మేకపాలు ౧ ప్రస్థము, గుంటగలగరాకురసము ౧ ప్రస్థము, వావిలియాకురసము ౧ ప్రస్థము, తక్కెడాకురసము ౧ ప్రస్థము, భూతులసివేళ్లకషాయము ౧ ప్రస్థము, మంచి తులసివేళ్ళకషాయము ౧ ప్రస్థము, పెన్నేరుగడ్డలరసము ౧ ప్రస్థము, చీకివెలగాకురసము ౧ ప్రస్థము, బలురక్కసిగడ్డరసము ౧ ప్రస్థము, పిల్లిగడ్డలరసము ౧ ప్రస్థము, చతుర్థావశేషముగా కాచి వడియబోసకోబడిన లక్కకషాయము ౧ ప్రస్థము, చిట్టాముదము ౪ ప్రస్థములు - ఇటుల వీనినన్నిటిని ఒకబానలో బోసి పక్వమగువఱకు కాచి అందులో కటుకరోహిణి, వట్టివేళ్ళు, తెల్లగడ్డలు, శ్రీగంధము, దేవదారుపట్ట, వాయువిడంగములు, మిరియాలు, తుంగముస్తెలు, పంచకోలములు, త్రిజాతకములు-ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొకతులము చొప్పున కూర్చి తైలపాకముగావండి నూతనవస్త్రముచే వడియగట్టికొని పానము లేపనము నస్యము వీనియందు ఉపయోగించిన పురాణజ్వరములు ఏకాహికము, ద్వ్యాహికము, త్ర్యాహికము, చాతుర్థికము, పక్షాంతము, మాసాంతము, వర్షాంతము, విషమము-ఈమొదలగు జ్వరములన్నియు నివర్తించును. ఇది శిశువులకు మిగుల హితకరమైనది.

జ్వరములకు హస్తికర్ణితైలము

హస్తకర్ణి సమూలేన తుణ్ణా ద్రోణాంభసీ పచేత్,
చతుర్భాగావశేషేఽస్మిన్ కల్కద్రవ్యాణి దాపయేత్. 620
భార్ఙ్గి ముస్తా పర్పటం చ దుస్పర్శా విశ్వభేషజం,
భూనింబకుష్ఠయష్ట్యాహ్వ గుడూచీ కంటకారికా. 621
శతావరీ హరిద్రా చ ప్రత్యేకం కర్షమాత్రకం,
తైలం ప్రస్థం పయస్తుల్యం ఘటమధ్యే వినిక్షిపేత్. 622
ఖరపాకయుతం తైలం సర్వజ్వరహరం పరం,
పురాణజ్వరమత్యుగ్రం సూతికాజ్వరనాశనమ్. 623

తా. బలురక్కసిగడ్డలుతెచ్చి తునకతునకలుగ తరిగి ఒకద్రోణప్రమాణము ఉదకముపోసి చతుర్థావశేషముగా కషాయముకాచి వడియబోసి, ౧ ప్రస్థము నూనె, ౧ ప్రస్థము ఆవుపాలు పోసి అందులో గంటుభారంగి, తుంగముస్తెలు, పర్పాటకము, దురదగొండి, శొంఠి, నేలవేము, కోష్టు, అతిమధురము, తిప్పతీగె, ములక, పిల్లిగడ్డలు, పసుపు-ఇవి ప్రత్యేకము తులప్రమాణము చూర్ణించి వేసి ఖరపాకముగా తైలముకాచి సేవించిన సమస్తజ్వరములు, దారుణమైన పురాణజ్వరములు, సూతికాజ్వరము ఇవి నివర్తించును.

జ్వరాదులకు క్రముకాదిరసాయనము

హేమాంభోధరచందనం త్రికటుకం జాతీప్రియాళుం కుహా
మజ్జాపత్రిసుగంధి జీరకయుగం శృంగాటకం వంశజమ్,
జాతీకోశలవంగధాన్యకయుతం ప్రత్యేకకర్షద్వయం
హవ్యం గోకుడుపం సితార్ధతులయా ధాత్రీవరీయంజలీ. 624
పూగస్యాష్టపలాన్యులూఖలవరే సంకుట్య చూర్ణీకృతం
క్షీరస్యాష్టకసంయుతం కృతమిదం మందాగ్నినా తప్తచేత్,
ఖాదేత్ ప్రాతరిదం జ్వరామయహరం దాహంచ పిత్తం జయేత్
నాసాస్యక్షిగుదప్రవాహరుధిరం యద్రోమకూపచ్యుతమ్. 625
యక్ష్మాక్షీణబలక్షతాగ్నినిలయం ఛర్దిప్రమేహార్శసా
రేతోవృద్ధికరం రసాయనవరం గర్భప్రదం యోషితామ్,
మూత్రాఘాతవినాశనం బలకరం క్షీణాంగపుష్టిప్రదం
పూగీపాకమిమం ప్రశస్తదివసే కుర్యాత్తథా భక్షయేత్. 626

తా. నాగకేసరములు, తుంగముస్తెలు, శ్రీగంధము, త్రికటుకములు, జాజికాయలు, సారపప్పు, త్రిఫలములోనిపప్పు, లవంగపుచెక్క, ఏలకులు, ఆకుపత్రి, జీలకఱ్ఱ, నల్లజీలకఱ్ఱ, పరికెగడ్డలు, వెదురుప్పు, జాపత్రి, లవంగాలు, ధనియాలు ఇవి ప్రత్యేకము ౨ తులములచొప్పునచేర్చి చేసినచూర్ణము ౮ పలములు రోటిలోవేసిచక్కగా చూర్ణించిన చిగినపువక్కలచూర్ణము-ఈరెండుచూర్ణములకు ఎనిమిదింతలు ఆవుపాలు, ఉసిరికెపండ్లరసము, పిల్లిగడ్డలరసము-ఇవి ప్రత్యేకము అంజలిక ప్రమాణము, ఆవునెయ్యి కుడుపము, పంచదార ౫౦ పలములు- ఇటుల వీనినన్నిటిని చేర్చి మృద్వగ్నిచే రసాయన పాకముగా వండి ప్రాతఃకాలమునందు సేవించిన జ్వరము, సర్వాంగతాపము, ముక్కు నోరు కండ్లు గుదము వీనియందు రక్తము స్రవించుట, రోమకూపములోనుండి రక్తము వెడలుట, క్షయరోగము, బలక్షయము, మందాగ్ని, ఛర్ది, ప్రమేహము, అర్శస్సు-ఈ మొదలగు రోగములను నివర్తింపఁజేయును. రేతస్సును వృద్ధిజేయును. స్త్రీలకు గర్భమును కలుగఁజేయును. మూత్రాఘాతమును పోఁగొట్టును. బలము, పుష్టి వీనిని కలుగఁజేయును. ఈరసాయనమును శుభదినమునందుచేసి పుచ్చుకొనవలెను.

జ్వరములకు ఎఱ్ఱవాలుడులేహ్యము

రక్తవాతారిమూలత్వక్ సహస్రపలమానకం,
కుండలీదహనం వ్యోషాకరంజమరిమేదకమ్. 627

ఖట్వావృక్షకణామూలం వారుణం జలవృక్షకం,
తాపనం ధ్రువమూలంచ ద్రవ్యాణ్యేతాని నిక్షిపేత్. 628
ద్రోణే చతుష్టకే తోయే పాచయేద్గాఢవహ్నినా,
తస్మిన్ మధుగుడై స్తుల్యైః పచేత్సూక్ష్మాగ్నినా పునః. 629
కణమూల మజామోదం పిప్పలీ చవ్యనాగరం,
దీప్యచిత్రకకుష్టం చ నాగరం గజపిప్పలీ. 630
వ్రణదారువిళంగాని చూర్ణ మేషా సమాంశకం,
దీపాగ్నినా పచే త్తస్మిన్ క్షిప్త్వా మధుసమన్వితమ్. 631
పూర్వవద్ధాన్యమధ్యేతు పుటం దద్యాథ భక్షయేత్,
కర్షమాత్రప్రమాణేన జ్వరం సర్వాణి దాహజిత్. 632
గార్గేయనిర్మితం వాలావడస్యాల్లేహ్యముత్తమం,

తా. ఎఱ్ఱవాలుడుచెక్క ౧౦౦ పలములు, నల్లఉప్పి ౧ వీసె, చిత్రమూలమ ౧ వీసె, త్రికటుకములు ౩ వీసెలు, కానుగచెక్క, తుమ్మచెక్క, ఖట్వామనుతీగె, మోడి మొగలింగచెక్క, ఆరెదొండవేళ్ళు - ఇవి దినుసు కొకటింటికి వీసె ౧-ఇటుల నీదిన సుల నన్నిటిని బానలో వేసి యెనమందుము ఉదకముపోసి గాఢాగ్నిచే అష్టావశేషముగ కషాయము కాచి వడియబోసి, అందు పాతబెల్లము ౫౦ పలములు కలిపి సూక్ష్మాగ్నిచే పాకము రానిచ్చి, మోడి, ఓమము, పిప్పళ్ళు, చవ్యము, శొంఠి, ఖురాసాని ఓమము చిత్రమూలము, కోష్టు, గజపిప్పళ్ళు, దేవదారుచెక్క, వాయువిడంగములు ఇవి దినుసు ఒకటింటికి ౨ పలములచొప్పున చూర్ణించివేసి, సూక్ష్మాగ్నిచే పక్వముచేసి పిదప ౧ వీసె తేనెబోసి ధాన్యమధ్యమునందు పుటంబిడి కర్షప్రమాణము సేవిం చిన సమస్తజ్వరములును తాపమును నివర్తించును. ఇది గార్గేయునిచే చెప్పఁబడిన ఎఱ్ఱ వాలుడులేహ్యము.

సహదేవిఘృతము

సహదేవీరసప్రస్థం ఘృతప్రస్థం నివేదితమ్. 633
రోహిణీ చ ప్రకుంచం చ క్షీరప్రస్థం విపాచయేత్,
సేవితం విషమం రూక్షం శీతజ్వరనివారణమ్. 634
సహదేవిఘృతం నామ శరీరబలవర్ధనం,

తా. సహదేవియాకురసము ౧ ప్రస్థము, నెయ్యి ౧ ప్రస్థము, కటుకరోహిణి ౧ కుంచము, పాలు ౧ ప్రస్థము-ఇటుల వీనినెల్ల కలిపి పాకముచేసి చిక్కణపాకముగ

వడియకట్టుకొని సేవించిన విషమజ్వరములు, రూక్ష, శీతజ్వరములు హరించును. ఇది సహదేవిఘృత మనఁబడును. శరీరమునకు బలము నిచ్చును.

క్షీరషట్పలఘృతము

పంచకోలై స్ససింధూత్థైః పలికైః పయసా సమమ్. 635
సర్పిః ప్రస్థం శృతం ప్లీహ విషమజ్వరగుల్మనుత్,

తా. పంచకోలములు, సైంధవలవణము, మిరియాలు వీటికి సమముగా ఆవుపాలు, ఘృతము ౧ ప్రస్థము-వీటినన్నిటిని చేర్చి కాచి సిద్ధముచేయవలయును. ఇది ప్లీహము, విషమజ్వరము, గుల్మము వీటిని బోఁగొట్టును.

దశమూలషట్పలఘృతము

అత్ర ద్రవాంతరానుక్తేః క్షీరమేవ చతుర్గుణమ్. 636
ద్రవాంతరేణ యోగేపి క్షీరం స్నేహసమం భవేత్.
దశమూలీరసే సర్పిః సక్షీరం పంచకోలకైః. 637
సక్షారైర్హంతి తత్సిద్ధం జ్వరకాసాగ్నిమాందతాః,
వాతపిత్తకఫవ్యాధీన్ ప్లీహానం చాపి పాండుతామ్. 638

తా. దశమూలరసము, ఘృతము, క్షీరము, పంచకోలములు, క్షారము-వీటిని చేర్చి సిద్ధముచేయవలయు. ఈఘృతము జ్వరము, కాసము, అగ్నిమాంద్యము, వాతపిత్తకఫ రోగములు, ప్లీహము, పాండువు వీటిని పోఁగొట్టును. ఘృతపాకమునందు వేరుద్రవ ద్రవ్యమును చేర్చునటుల చెప్పకుండినచో ఆవుపాలను నాలుఁగుభాగములు చేర్చుకొనవలయును. ద్రవద్రవ్యము చెప్పియుండినచో పాలను ఘృతమునకు సమముగాఁ జేర్చుకొనవలయును.

ప్రథమప్రకరణమ్.

ద్వితీయ ప్రకరణము

సన్నిపాతనిదానలక్షణచికిత్సాదయః

అవతరణిక. ఇపుడు గ్రంథకర్త "మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంతే" అను భగవన్మహాభాష్యకారవచనప్రకారము గ్రంథమధ్యమునందు తన కిష్టదేవత యగు ఈశ్వరనమస్కారాత్మకమంగళమును "కృత్తివాసం పురారాతిం" అనుశ్లోకముచే జేయుచున్నాఁడు:—

కృత్తివాసం పురారాతి మంధకాసురభంజనం,
భర్గం శైలసుతాధీశం నీలకంఠమహం భజే. 1

తాత్పర్యము. గజచర్మాంబరధరుఁడు, త్రిపురాంతకుఁడు, అంధకాసురసంహారకుఁడు, సర్వలోకపూజితుఁడు, పార్వతీపతియు నగు నీలకంఠుని నేను భజింపుచున్నాఁడను.

శ్రీనీలకంఠవంశాబ్ధిచంద్రమాబసవాహ్వయః,
వక్ష్యామి వృషరాజీయ మహం వైద్యశిఖామణిమ్. 2

తా. నీలకంఠవంశ మనెడి క్షీరసముద్రమునకు చంద్రుఁడై బసవరాజు అని పేర్కొనఁబడిన నేను వైద్యగ్రంథములలో కడుశ్రేష్ఠంబైన బసవరాజీయ మను నీగ్రంథమునందు రెండవప్రకరణమును వచింపుచున్నాఁడను.

సన్నిపాతోత్పత్తికారణము

నిరూపణేన దోషస్య నిదానం కథ్యతే పురః,
పిత్తం తు కటుకాపాద్యం మధురాన్మారుతః కఫా. 3
సంకరాద్ద్వంద్వరూపం తు సర్వజం సన్నిపాతకం,
ఋతుదోషగ్రహావేశ విషదుర్గానకోపతః. 4
జన్మర్క్షగ్రహపీడాభి రతిపానానుషంగతః,
గర్భస్రావాచ్చ నారీణాం సన్నిపాతసముద్భవః. 5

తా. తొలుత సన్నిపాతస్వరూపమును వానికారణమును వచించెద—మిక్కుటముగా కారమును సేవించుటవలన పిత్తమును, మధురమును సేవించుటవలన వాతమును, పులుసును సేవించుటవలన శ్లేష్మమును ప్రకోపించు. మఱియు దానిని సంకరముగా సేవించుటవలన ధాతువులకు ద్వంద్వరూపము గలుగు. సర్వరసములను మిక్కుటముగా

సేవించుటవలన సన్నిపాతములు జనించు. మఱియు ఋతుదోషము, గ్రహముసోకుట, విషసంబంధము, పాలదోషము, జన్మనక్షత్రపీడ, సూర్యాదిగ్రహపీడ, అతిపాపము, గర్భస్రావము-వీనివలనకూడా సన్నిపాతము జనించును.

త్రయోదశసన్నిపాత సామాన్యనిదానము

ఆమ్లస్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణైః కటుమధురసురాతాపసేవాకషాయైః
కామక్రోధాతిరూక్షైర్గురుతరపిశితాహారసౌహిత్యశీతైః,
శోకవ్యాయామచింతాగ్రహగణవనితాత్యంతసంగప్రసంగైః
ప్రాయఃకుప్యంతి పుంసా మధుసమయశరద్వర్షణే సన్నిపాతాః. 6

(మతాంతరే)

తా. పులుసు, స్నిగ్ధోష్ణము, అత్యుష్ణకారముగల పదార్థసేవన, మద్యము, ఎండ, ఒగరు వీనిసేవనవలనను, కామక్రోధములవలనను, అతిరూక్ష, కడుజడత్వముగల పదార్థసేవనవలనను, ఆకంఠభోజనము, మాంసభక్షణము, శీతపదార్థసేవన, శోకము, శ్రమ, చింత, పిశాచబాధ, అత్యంత స్త్రీసంభోగము యీ మొదలగువానివలనను, చైత్రము, వైశాఖము, ఆశ్వీజము, కార్తికము, శ్రావణము, భాద్రపదము అను ఋతుదోషముల వలనను, మనుజులకు తఱుచుగా సన్నిపాతములు ప్రకోపించును.

గ్రహౌషధ విష క్రోధ చింత భీతి స్తిరస్కృతిః,
గ్రహాత స్సన్నిపాతస్స్యా ద్భయతో మరుదాశ్రయః. 7

(ఆయుర్వేదే)

తా. పిశాచపీడ ఔషధము విషము కోపము - చింత భీతి తిరస్కారము మొదలగువానివలనను సూర్యాదిగ్రహసంబంధమువలనను సన్నిపాతము జనించును. భయపడుట వలన వాతజ్వరము జనించును.

కోపక్రోధేన పిత్తస్స్యా ద్వ్యౌతు శాపాభిచారజౌ,
సన్నిపాతజ్వరౌ ఘోరౌ తావసాధ్యతమౌ మతౌ. 8

తా. కోపక్రోధమువలన పైత్యము ప్రకోపించును. శాపము, అభిచారము వీని వలన భయంకరములైన సన్నిపాతము జ్వరము జనించును. ఈరెండును అసాధ్యములు.

సన్నిపాతసామాన్యలక్షణము

రాత్రౌ జాగరణం దివాచ కృశతా మూర్ఛాతిదాహో మరుత్
శీతం స్వేదప్రలాపనం మదతృషా హాస్యం చ హృత్పీడనం,

కాసశ్వాస విదాహ శైత్య జ్వరితా తృష్ణా శిరోరోధనం
జిహ్వాదగ్ధకృశత్వ మంగపులకం స్యా త్సన్నిపాతజ్వరే.

(సిద్ధవిద్యాభూ

తా. రాత్రి మేల్కొనియుండుట, పగలు కృశించియుండుట, మూర్ఛ, శరీరః
నందు కడుదాహము, వాతము ప్రకోపించియుండుట, చలిబెట్టుట, చెమటపట్టు
అసంగతముగ మాటలాడుట, మదము, నగుట, బొమ్మునొచ్చుట, లేక బొమ్మల
మందుట, శ్వాసకాసలు, విదాహించుట, శరీరము చల్లనైయుండుట, జ్వరము, దప్పి
శిరస్సునొచ్చుట, నాలుక పిడకవలె యెండి కృశించియుండుట, శరీరము గగుర్పొ
చుట ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వర మని తెలియవలయు.

సంధ్యస్థిమూర్ధ్నిరుగ్దాహ శీతతంద్రా రుచిభ్రమాః,
కంఠకూజనకర్ణార్తిరక్తదృగ్భుగ్ననేత్రతా. 1
రక్తనిష్ఠీవనం మూర్ఛా తృష్ణా నిద్రాక్షయోనిశి,
జిహ్వాదగ్ధాఖరస్పర్శాశ్యామారక్తాంగరోధితా. 1
విపాకే మూఢతా చేతి సన్నిపాతజ్వరాకృతిః, (ఆయుర్వేదే

తా. కీళ్లు, ఎముకలు, తల నొచ్చుట, దాహము, శైత్యము, తంద్ర, అరుచి, దబ్బ
లాడుట, హీనస్వరము, చెవులు గడియలుపడుట, కన్నులకొనలు ఎఱ్ఱనైయుండుట
నేత్రములు త్రుంగియుండుట, నెత్తురు ఉమియుట, మూర్ఛ, దప్పి, రాత్రులయంద
నిదురపట్టకుండుట, నాలుక కాలినట్టుగ బిరుసుగ నల్లగ ఎఱ్ఱగనుండుట, శరీరము బ
గించియుండుట - ఈలక్షణములుగలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు. మఱియు
నీసన్నిపాతజ్వరము ముదిరిన శరీరమునకు మరువుగలుగు.

మిశ్రితే లక్షణే జాతే జ్వరస్స్యా త్సాన్నిపాతికః. 12
క్షణే దాహః క్షణే శీత మస్థిసంధి శిరోరుజా,
సాస్రావే కలుషే రక్తే నిర్భుగ్నే చాపి లోచనే. 13
సస్వనౌ సరుజౌ కర్ణౌ కంఠశ్శూకైరివావృతః,
తంద్రా మోహః ప్రలాపశ్చ శ్వాసః కాసోఽరుచిర్భ్రమః. 14
పరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వాస్రస్తాంగతాపరం,
ష్ఠీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిశ్రితస్య చ. 15
శిరసోలోడనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా,
స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్పశః. 16

కృశత్వం నాతిగాత్రాణాం ప్రతతం కంఠకూజనం,
కోఠానాం శ్యావరక్తానాం మండలానాం చ దర్శనమ్. 17
మూకత్వం స్రోతసాంపాకో గురుత్వముదరస్య చ,
చిరాత్పాకశ్చదోషాణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః. (మాధవనిదానే)

తా. జ్వరములలో వాతపిత్తశ్లేష్మసాంకర్యలక్షణములు గలిగియుండిన సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు. వానిలక్షణంబు లెవ్వియనిన— ప్రతిక్షణమున దాహము, ప్రతిక్షణమున శీతలము, ఎముకలు కీళ్లు శిరస్సు వీనియందు శూల, కండ్లయందు నీరు గారుట, నేత్రములు కలకబారియుండుట, నేత్రము లెఱ్ఱనైయుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, లేక నిక్క బొడిచికొనియుండుట, చెవిలోశబ్దము, పోట్లు, కుతికెలో ముండ్లుపారినట్టుండుట, తంద్ర, మోహము, వదురుట, శ్వాసము, కాస, అరుచి, భ్రమ, నాలుక కాలినబొగ్గువలె నల్లనై బిరుసై ముండ్లుబారియుండుట, శరీరము మిక్కుటముగా వ్రేలుట, రక్తమిశ్రితములేక పిత్తమిశ్రితకఫమును స్వల్పముగా ఉమియుట, తలవిసురుట, దప్పి, నిదురపట్టకుండుట, ఱొమ్ములో వేదన, దీర్ఘకాలముమీద చెమట మూత్రము మలము కొంచెముగా వెడలుట, శరీర మధికముగా కృశింపకుండుట, కడుహీనస్వరము, మండలాకారంబై నలుపు ఎఱుపువర్ణములుగలదద్దులు శరీరమున నగుపడుట, మందముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడకనేయుండుట, చెవులు వినరాకుండుట, నేత్రములకు దృష్టిలేకుండుట, ఆఁకలి లేకుండుట, వాతపిత్తశ్లేష్మములు దీర్ఘకాలముమీద పక్వంబులగుట - ఈలక్షణములు గలది సన్నిపాతజ్వరమని తెలియవలయు.

అంగవ్యథా శిరోరుక్స్యాద్దాహస్సర్వాంగనేత్రయోః,
నేత్రే శోణితపీతాభే మూర్ఛాభ్రాంతిప్రలాపకమ్. 19
హృచ్ఛూలం గుంభనం హిక్కా కాసస్స్యాద్రోమహర్షణం,
సన్నిపాతజ్వరే ఘోరే వైద్యోజానాతి నిశ్చయాత్. 20
(మతాంతరే)

తా. శరీరమునందు వేదన, శిరమునందు పోట్లు, సర్వాంగములు నేత్రములు మండుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ లేక పచ్చగనుండుట, మూర్ఛ, భ్రాంతి, వదురుట, ఱొమ్ము నొచ్చుట *డగ్గుత్తికయుండుట, ఎక్కిళ్ళు, దగ్గు, గగుర్పొడుచుట-ఈలక్షణములుగలది భయంకరమైన సన్నిపాతజ్వరమని వైద్యుఁడు తెలిసికొనవలయు.

---

* డగ్గుత్తిక అనఁగా గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట.

అసాధ్యసన్నిపాతసామాన్యనాడీలక్షణము

కాష్ఠభారస్య మధ్యేతు చుంచూగమనవద్భవేత్,
కుటిలం శిథిలం మందం సూక్ష్మం చ చపలం తథా. 21
సన్నిపాతోద్భవానాడీ విజ్ఞేయా సా తథాబుధైః, (చింతామణౌ)

తా. పదమూడుసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను నాడి కట్టెల మోపునడుమ చుంచుపాఱినటులను, కుటిలముగను, తెగినటుల ఖండఖండములుగను, మందముగను, సూక్ష్మముగను, చపలముగను, నడచుచుండిన రోగి మృతిచెందు నని తెలియవలయును.

మృత్యుధాతులక్షణము

నాడీ డమరుకాకారా దినే మృత్యుర్దినత్రయే. (మతాంతరే) 22

తా. నడిమివ్రేలికింద కడపటివ్రేలిక్రింద నాడి డమరుకమువలె నడచుచుండిన రోగి ఒకదినములోగాని మూడుదినములలోగాని మృతిచెందును.

సన్నిపాతజ్వర సామాన్యప్రమాణము

దోషే విబద్ధే నష్టేగ్నౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః,
సన్నిపాతజ్వరోసాధ్యః కృఛ్రసాధ్యస్తతోఽన్యథా. 23
సప్తమే దివసే ప్రాప్తే దశమే ద్వాదశేపి వా,
పునర్ఘోరతరో భూత్వా శమనం యాతి హంతి వా. 24
ఏతైశ్చ ద్విగుణైర్వాపి మోక్షాయ చ వధాయ చ, (నిత్యనాథీయే)

తా. పిత్తాదిదోషములు మలాదిదోషములు బద్ధగించుట, జాఠరాగ్ని నశించుట, వాతాదులయొక్క సర్వదోషములు సంపూర్ణముగా నుండుట - ఈలక్షణములుగల సన్నిపాతజ్వరము అసాధ్యం బనియు, దోషప్రవృత్తి ఒకింత అగ్నిదీపనము సర్వలక్షణములలో కొన్నిలక్షణములు ఇవి మాత్రము గలిగియుండిన కష్టసాధ్యం బనియు తెలియవలయు. సన్నిపాతము ౭ లేక ౧౦ లేక ౧౨ దినములకు కడు ఉగ్రంబై శాంతి చెందినను జెందును. లేక చంపినను చంపును. అటుకాదేని ౧౪-౨౦-౨౧ దినములకు శాంతి చెందినను జెందు, లేక చంపినను చంపు.

వాక్యము: మాధవనిదానము, ఆయుర్వేదము, నిత్యనాథీయము, వైద్యచింతామణి - వీనియందలి త్రయోదశ సన్నిపాత నిదానంబులను, వానిసాధ్యాసాధ్యంబులను, కాలప్రమాణంబును, ఉపద్రవములను, చికిత్సానుపానంబులను సంగ్రహించెద.

సన్నిపాతనామతత్సాధ్యాసాధ్యములు

సంధిక స్తాంద్రికశ్చైవ దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః. 25
కష్టసాధ్యః కంఠకుబ్జః కర్ణికో జిహ్వక స్తథా,
కష్టాత్కష్టతరో జ్ఞేయో రుగ్దాహో హంతి మానవమ్. 26
అంతకో భుగ్ననేత్రశ్చ రక్తష్ఠీవీ ప్రలాపకః,
శీతాంగశ్చాప్యభిన్యాస షట్సాధ్యా స్సప్తమారకాః. 27
(మాధవనిదానే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము, కంఠకుబ్జము, కర్ణికము, జిహ్వ, రుగ్దాహము, అంతకము, భుగ్ననేత్రము, రక్తష్ఠీవి, ప్రలాపము, శీతాంగము, అభిసము అను నీపదమూడును సన్నిపాతనామంబులు. అందాఱు సాధ్యంబులు, తక్కిఏడు మారకంబులు. అందు సంధికము, తాంద్రికము, చిత్తవిభ్రమము ఇవి కష్టయంబులు. కంఠకుబ్జములు, కర్ణికము, జిహ్వకము ఇవి కడుకష్ట సాధ్యంబులు. రుగ్దా మారకంబు. తక్కినవి ఆఱును సాధ్యంబులు. (ఇంక వాని సాధ్యాసాధ్యంబుల ంగుటకు తగినలక్షణంబుల వచించెద.)

సంధికసన్నిలక్షణము

అంగశోఫో వాయుకఫౌ తంద్రా శూల ప్రజాగరాః,
సంధికాఖ్యే సన్నిపాతే బలహానిశ్చ జాయతే. (మాధవనిదానే)

తా. అంగములు వాచుట, వాతోపద్రవములు కలిగియుండుట, కఫముపడుట, ద్ర, శూల, నిదురపట్టకుండుట, సత్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములు కలిగి అంగములు ంచియుండునది సంధికసన్ని యని తెలియవలయు.

పూర్వరూపకృతశూలసంభవం *శోఫవాతబహువేదనాన్వితం,
శ్లేష్మతాపబలహానిజాగరం సన్నిపాతమితి సంధికం వదేత్. 29
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాపు, శరీరము వాతపూరితముగ నుండుట, తఱుచుగ పోరలుట, శ్లేష్మపము, సంతాపము, సత్వము క్షయించుట, నిదురపట్టకుండుట - ఈలక్షణములు పూర్వరూపజనితశూలతోఁగూడి అంగములు శోభించియుండునది సంధికసన్నియని యవలయు.

శరీరం పూర్వవచ్ఛూలం శోఫవాతం చ వేదనా,

* శోషవాత.

కఫ స్తంద్రామతాపంచ సంధికే సాన్నిపాతికే. (నిత్యనాథీయే) 3

తా. శరీరము పూర్వమువలెనేయుండుట, శూల శోభ గలిగియుండుట, శరీరవ నందు వాతోపద్రవములు వేదన కఫము తంద్ర తాపము ఈలక్షణములుగలది సంధి సన్నియని తెలియవలయును.

సదాస్యం శ్లేష్మణా పూర్ణం శూలం నాసాతి వేదనా,
శోకస్స్యాల్లక్షణం జ్ఞేయం సంధికే సాన్నిపాతికే. (చింతామణౌ

తా. ఎల్లపుడు నోరు శ్లేష్మపూరితముగ నుండుట, శూల, నాసికములోని కడ వేదన, కన్నులయందు నీరుగారుట ఈలక్షణములుగలది సంధికసన్నియని తెలియవలయు (ఇందు శుభకరనాడులు కలిగియుండిన సాధ్యము. అశుభకరనాడులు కలిగియుండి అసాధ్యము. ఆశుభాశుభనాడులను అష్టధాతువు నిదానమువలన తెలియుచుగా నెఱుం వలయు.)

తాంద్రికసన్నిలక్షణము

తంద్రా శూల జ్వర శ్లేష్మ తృష్ణాచ ఛర్ది కంఠరుక్,
ఉత్కణ్ఠాస్స్యా దనశనం తాంద్రికే శ్వాసకః కఫః. (మాధవనిదానే

తా. తంద్ర, శూల, జ్వరము, శ్లేష్మము, దప్పి, వాంతులు, మెడవాచియుండుట బొంగుపోయినటుల మాటలాడుట, అన్నమునం దిచ్ఛలేకుండుట, శ్వాసము, తెమట వెడలుట- ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియ వలయు.

ప్రభూతా తంద్రార్తి జ్వర కఫ పిపాసాకులతరో
భవేచ్ఛ్యామా జిహ్వా పృథులకఠినా కంటకవృతా,
అతీసార శ్శ్వాసః క్లమథ పరితాప శ్శ్రుతిరుజో
భృశం కంఠేజాడ్యం శయనమనిశం తాంద్రికగదే. (ఆయుర్వేదే)33

తా. అధికముగా తంద్ర, శూల, జ్వరము, తెమటవెడలుట, దప్పివలన రోగి కడుపీడితుడుగ నుండుట, నాలుక నల్లనై దళమై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, అతిసారము, శ్వాస, బడలిక, శరీరముమండుట, చెవి వినరాకుండుట, మిక్కుటముగా కంఠము నందు జడత్వము, రేయుంబగలు పరుండియుండుట - ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువ కుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

అతితంద్రా జ్వర శ్శ్వాస శ్శ్రవస్తాపోఽతిసారతృట్,
స్థూలకణ్ఠాయుతిశ్శ్యామా జిహ్వా కఠినకంటకా. 34

శ్రుతిస్వల్పాకఫశ్చేతి తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (నిత్యనాథీయే)

తా. విడువనితంద్ర జ్వరము శ్వాస శ్రమ చేతులు కాళ్ళు మండుట, అతిసారము దప్పి కుతికె బొంగురుపోవుట, నాలుక నలుపువర్ణముగలదై కఠినమై ముండ్లుబారియుండుట, చెవుడు, పొడిదగ్గు-ఈలక్షణములు గలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్ని యని తెలియవలయు.

బద్ధప్రలాప స్తంద్రాచ జిహ్వాశ్యామా సకంటకా. 35
కఠినా నిర్ద్రవా శుష్కం సంతాప శ్చాతిసారకః,
శ్వాసః కండూ ర్వివర్ణశ్చ తోయం స్రవతి లోచనే. 36
జ్వరమత్యుత్కటం చైవ తాంద్రికేసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. పదురుట, తంద్ర, నాలుక నల్లనై ముండ్లుబారి కఠినమై ద్రవము లేకుండుట, శరీరము శుష్కించుట, తాపము అతిసారము శ్వాస శరీరమునందు దురద, నేత్రములు విశాలమై పెద్దవిగనుండుట, కన్నులయందు నీరుగారుట, తీవ్రజ్వరము-ఈలక్షణములుగలిగి తంద్ర విడువకుండునది తాంద్రికసన్నియని తెలియవలయు.

ప్రలాపసన్నిలక్షణము

ప్రలాపకంపరుక్ప్రజ్ఞా నాశవైకల్యవిభ్రమాః. 37
ప్రలాపః ప్రాణహంతాచవిలాపోగ్రజ్వరాదిభిః, (మాధవనిదానే)

తా. ప్రలాపము కంపము వేదన మతిమరుపు శరీరము వికలమైయుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, ఏడ్చుట, శరీరమునందు బొబ్బలు, ఉగ్రజ్వరము-ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు పదురుచు నుండిన ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణములను హరించును.

కంపప్రలాప [1] పరితాపనకంఠపీడా
[2]శోఫప్రవాతప్రతికః పవమానచింతా,
ప్రజ్ఞాప్రణాశవికలః ప్రచురప్రవాదః
శీఘ్రం ప్రయాతి పితృపాలపదం ప్రలాపీ. (ఆయుర్వేదే) 38

తా. శరీరము వణకుట, ప్రలాపించుట, సంతాపము, కుతికనొచ్చుట, శోఫ, శరీరము వాతపూరితముగనుండుట, గాలినికోరుట, ప్రజ్ఞావిహీనతచే శరీరము గురు తెరుగ

---

1 పరితాపనశీర్షపీడా=కపాలమునందు పీడగలుగుట. 2 షోధప్రభావపవమాన పరోన్యచింతా=గంభీరముగా మాటలాడుట, తనసుఖమునుగోరి పరులదుఃఖమునకు వ్యసన పడుట.

కుండుట, అధికముగ వదురుట-ఈలక్షణములు గలిగి ఏడ్చుచు వదురుచు నుండిన ప్ర
పసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది గలవాఁడు కడుశీఘ్రముగా పితృలోకమున కేగును

ప్రలాపకంపౌ భ్రాంతిశ్చ ప్రజ్ఞానాశోఽతితాపవాక్,
పాదశోఫాంగపీడా చ వికలః ప్రతివాదితా. 4
జ్ఞేయం ప్రలాపకేచిహ్నం సన్నిపాతో నికృంతకః, (నిత్యనాథీయే

తా. వదురుట, శరీరము వణకుట, భ్రమమాటలాడుట, అజ్ఞానము, అతితాపవ
పాదములు శోభించుట, శరీరము నొచ్చుట, శరీరము గురుతెరుగ కుండుట, ప్రతివాది
చుట - ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపు

కంపప్రలాపసంతాపా వాతశ్లేష్మప్రజాయతే. 4
హిక్కా తాపజ్వరశ్చైవ ప్రలాపే సాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ

తా. శరీరము వణకుట, వదురుట, సంతాపము, శరీరము నొచ్చుట, ద
ఎక్కిళ్ళు, తాపజ్వరము-ఈలక్షణములు గలది ప్రలాపసన్ని యని తెలియవలయు.

చిత్తవిభ్రమసన్నిలక్షణము

ప్రలాపో నర్తనం హాస్యం నాసాపీడా మదభ్రమాః. 4
వైకల్యం కోపనం గానం దుస్సాధ శ్చిత్తవిభ్రమః,
(మాధవనిదానే

తా. ప్రలాపించుట, నృత్యము సలుపుట, నగుట, ముక్కు నలుచుకొనుట, మ
మెక్కియుండుట, తబ్బిబ్బులాడుట, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, కోపము, పాడు
ఈలక్షణములు గలిగి యెల్లప్పుడు చిత్తభ్రమ గలిగియుండునది చిత్తవిభ్రమసన్ని య
తెలియవలయు. ఇది అసాధ్యము.

మదో మోహో భ్రమ స్తాపో హాస్య గీత ప్రలాపనమ్. 4
నృత్యం వికలతా పీడా వికటాక్షో విచక్షణః,
లక్షణై స్సన్నిపాతోఽయం జ్ఞాతవ్య శ్చిత్తవిభ్రమః. (ఆయుర్వేదే

తా. శరీరము మదమెక్కుట, మోహము, భ్రమ, తాపము, నగుట, పాడుట
వదురుట, ఆడుట, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, శరీరపీడ, వెఱ్ఱిచూపులు, తెలివిగల వాని
వలె నుండుట - ఈలక్షణములుగలది చిత్తవిభ్రమసన్ని యని తెలియవలయును.

యది కథమపి పుంసాం జాయతే కాయపీడా
భ్రమ మద పరితాపా మోహ వైకల్యభావౌ,
వికటనయనహాసో నృత్తగీత ప్రలాపా

హ్యాభిదశతి నసాధ్యం కేహి చిత్తభ్రమాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 44

తా. ఉష్మైత్తకాయదదినినవానివలె పిచ్చిమాటలాడుట, భ్రమ, శరీరము మద మెక్కుట, సంతాపము, మోహము, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, ఉలికిమిచూచుట, నగుట, ఆడుట, పాడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది చిత్తవిభ్రమసన్నియని తెలియ వలయు. ఇది యసాధ్యము.

సర్వావయవవైకల్యం వాతపిత్తప్రకోపనం,
భ్రమమోహశా భ్రుకుటిలో గీతనృత్యప్రలాపనమ్. 45
మహాఘోరస్సన్నిపాతో జ్ఞాతవ్యశ్చిత్తవిభ్రమః. (చింతామణౌ)

తా. సర్వావయవములు వైకల్యమును జెందియుండుట, వాతపిత్తములు ప్రకోపించుట, భ్రమ, మోహము, కనుబొమలు ముడిపడుట, పాడుట, ఆడుట, వదురుట-ఈలక్షణములు గలది కడుభయంకరమైన చిత్తవిభ్రమసన్ని యని తెలియవలయు.

జిహ్వకసన్నిలక్షణము

శ్వాసకాస పరితాప విహ్వలో మీలితాక్షీచ కఫావృతం ముఖం,
నిశ్శ్వసన్ బధిరమూకలక్షణ శ్శాంతకృద్భవతి యస్సజిహ్వకః. 47
(మాధవనిదానే)

తా. శ్వాసకాసలు, సంతాపము, మతిచాంచల్యము, నేత్రములు మూతలుపడుట, నోట కఫము వెడలుట, నిట్టూర్పు, వాతము వెడలుట, చెవుడు, మూగతనము-ఈలక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ద్రవములేక ముండ్లుపారియుండునది జిహ్వకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

శ్వసనకాసపరితాపవిహ్వలః కఠినకంటక వృతాచ జిహ్వికా,
బధిరమూకబలహానిలక్షణో భవతి కష్టతరసాధ్యజిహ్వకః. 48
(ఆయుర్వేదే)

తా. కాసశ్వాససంతాపములచే మతిచాంచల్యము, నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండుట, చెవుడు, మూకత్వము, సత్వము క్షయించుట-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వక సన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

కంటకాకఠినాజిహ్వా కాసశ్వాసాతివిహ్వలః,
మూకో బధిరతాతాపో బలహాని ర్విలక్షణైః. 49
జిహ్వకస్సన్నిపాతోఽయం కష్టసాధ్యం విదుర్బుధాః,
(నిత్యనాథీయే)

తా. నాలుక కఠినమై ముండ్లుపారియుండుట, కాసశ్వాసలు, మతిచాంచల్యము మూకత్వము, చెవుడు, తాపము, సత్వక్షయము, మరణచిహ్నములు - ఈలక్షణములు గలిగి నాలుక కఠినమై ముండ్లు పారియుండునది జిహ్వకసన్నియని తెలియవలయు. ఇ కష్టసాధ్యము.

నిశ్శ్వాసో వేగసంతాపౌ కాసః కఠినజిహ్వికా. 5
కంటకా శ్యామవర్ణా చ మూకత్వం బధిరో జడః,
జిహ్వకస్సన్నిపాతోఽయ మసాధ్యం చ వినిర్దిశేత్. (చింతామణౌ

తా. ఊర్ధ్వశ్వాసము, తాపము, దగ్గు, నాలుక కఠినమై నల్లనై ముండ్లుపా యుండుట, స్వల్పముగ మాటలాడుట, లేక మాటలాడక నేయుండుట, చెవుడు, జ త్వము-ఈలక్షణములుగలది జిహ్వకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

కర్ణికసన్నిలక్షణము

జ్వరోగ్రతాపకర్ణార్తి గ్రంథిః క్రోధః ప్రలాపనం,
శ్వాసకాసప్రసేకాస్స్యుః కర్ణికః కృచ్ఛ్రసాధ్యకః. 6
(మాధవనిదానే

తా. ఉగ్రజ్వరము, తాపము, చెవికొనలు వాచుట, గ్రంథులుపుట్టుట, కోపమ వదరుట, శ్వాసకాసలు, నోటిలో నీరుగారుట - ఈలక్షణములుగలిగి కర్ణమూలము యందు వాపుకలిగియుండునది కర్ణికసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

ప్రలాప శ్రుతి హ్రాసకంఠగ్రహాంగ
వ్యథా శ్వాసకాసప్రసేకప్రభావం,
జ్వరం తాపకర్ణాంతయోర్గల్లపీడా
బుధాః కర్ణికం కష్టసాధ్యం వదంతి. (ఆయుర్వేదే) 5

తా. వదరుట, చెవుడు, కుతికబట్టికొనినట్టుండుట, శరీరమునందు వ్యథ, శ్వా దగ్గు, జొల్లుకారుట, జ్వరము, సంతాపము, చెవి చెక్కిళ్లు వీనిమూలములయందు వాపు ఈలక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని తెలియవలయు. దీనిని పండితులు కష్టసాధ్య మ వచించెదరు.

జ్వరః కర్ణాంతశోఫా చ శ్వాసకంపప్రలాపనం,
స్వేదఃకంఠగ్రహస్తాపో హృల్లాసోఽంగవ్యథాపి చ. 5
కర్ణికే సన్నిపాతే చ లక్షణాని చ పండితైః. (నిత్యనాథీయే

తా. జ్వరము, కర్ణమూలములయందు వాపు, ఉబ్బసము, శరీరకంపము, వదురుట, చెమట, కంఠముపట్టికొనినట్టుండుట, తాపము, ఓకరవచ్చునట్టుండుట, శరీరమునందు సూదులచే బొడుచునటుల వ్యథ-ఈలక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని పండితులు తెలిసికొనవలయు.

ప్రలాప జిహ్వాస్ఫుటన హిక్కా కాసాంగకంపనమ్. 55
కర్ణాంతశోఫస్తాపశ్చ కర్ణికేసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. వదురుట, నాలుక పగిలియుండుట, ఎక్కిళ్ళు, దగ్గు, శరీరకంపము, చెవికొనలు వాచుట, తాపము, పలుమారులేచుట - ఈలక్షణములుగలది కర్ణికసన్నియని తెలియవలయు.

పూర్వోక్తసన్నిపాతసాధ్యనాడీలక్షణము

సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవ చ. 56
అచంచల మమందత్వం సర్వం సల్లక్షణం శుభం, (ఆయుర్వేదే)

తా. పైఁజెప్పఁబడిన నాలుసన్నిపాతములలో నాడి స్వస్థానము విడనాడకను, నిర్మలముగను, కౌటిల్యరహితంబుగను, సూక్ష్మతావిహీనంబుగనుండిన యాసన్నిపాతములు సాధ్యములని తెలియవలయును.

సాధ్యసన్నిపాతవివరణము

సంధిక స్తాంద్రికశ్చైవ ప్రలాప శ్చిత్తవిభ్రమః. 57
జిహ్వకః కర్ణికశ్చైవ షట్సాధ్యాశ్చ ప్రకీర్తితాః, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము, జిహ్వకము, కర్ణికము-అను నీయాఱుసన్నిపాతములు సాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి చికిత్సజేయవలయు.)

అసాధ్యసన్నిపాతవివరణము

రుగ్దాహ మంతకో భుగ్ననేత్రం స్యా త్కంఠకుబ్జకః. 58
రక్తష్ఠీవీ శీతగాత్ర మభిన్యాసశ్చ దారుణాః,
సన్నిపాతా ఇమే సప్త హ్యసాధ్యాః పరికీర్తితాః. (గ్రంథాంతరే)

తా. రుగ్దాహము, అంతకము, భుగ్ననేత్రము, కంఠకుబ్జము, రక్తష్ఠీవి, శీతాంగము, అభిన్యాసము-అను నీయేడుసన్నిపాతములు అసాధ్యంబులు. (అట్లగుటచే వానికి తలుచుగా చికిత్సజేయంజనదు.)

రుద్ధాహసన్ని లక్షణము

శోఫ ప్రలాప మోహాగ్నిమాంద్యం శ్రాంతి స్తృషా భ్రమః,
రుద్ధాహే శ్వాసశూలౌచ కంఠమన్యారుజా తథా. 60

(మాధవనిదానే)

తా. శరీరమువాచుట, ప్రలాపము, మోహము, అగ్నిమాంద్యము, బడలిక, దప్పి తబ్బిబ్బులాడుట, ఉబ్బసము, శూల, మెడ పెడతలనరము వీనియందు వేదన-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్ధాహసన్ని యని తెలియవలయు.

మోహస్తాపః ప్రలాపశ్చ వ్యథాకంఠే భ్రమః క్లమః,
వేదనాతితృషా జాడ్యం శ్వాస స్త్వేతైశ్చ లక్షణైః. 61
కష్టాత్కష్టతరం జ్ఞేయం రుద్ధాహస్సాన్నిపాతికః, (ఆయుర్వేదే)

తా. మోహము, తాపము, పదురుట, కుతిక పగిలి నొచ్చుట, శరీరము చక్రాకారముగ దిరుగుట, బడలిక, పొరలుట, కడుదప్పి, శరీరజాడ్యము, శ్వాస - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్ధాహసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది కడు అసాధ్యము.

ప్రలాప పరితాపన ప్రబలమోహ మాంద్యశ్రమాః
పరిభ్రమణ వేదనావ్యథితకంఠమన్యాహనుః,
నిరంతరతృషాకర శ్శ్వసన శూల హిక్కాకులః
సకష్టతరసాధనో భవతి హంతి రుద్ధాహకః. (నిత్యనాథీయే) 62

తా. పదురుట, సంతాపము, కడుమోహము, అగ్నిమాంద్యము లేక కడుపులో మంట, శ్రమ, శరీరము తిరుగుట, కంఠము పెడతలనరము చెక్కిళ్ళు వీనియందు వేదన, ఎల్లపుడు దప్పి నిట్టూర్పులు శూల ఎక్కిళ్ళు - ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలియుండునది రుద్ధాహసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యంబగుటచే రోగిని జంపును.

ప్రలాపతాపౌ మోహశ్చ కంఠే వై వేదనా భ్రమః,
వేదనాతితృషాకాసో జాడ్యకంపప్రలాపనమ్. 63
స్వేదో లలాటకంఠే చ రుద్ధాహేసాన్నిపాతికే, (చింతామణౌ)

తా. పదురుట, తాపము, మోహము, కుతికపగిలి నొచ్చుట, శరీరము తిరుగుట, పొరలుట, కడుదప్పి, కాసము, శరీరజాడ్యము, శరీరకంపము, మొరబెట్టుట, లలాటము కుతిక వీనియందు చెమట-ఈలక్షణములు గలిగి కుతికపగిలి నొచ్చునది రుద్ధాహసన్ని యని తెలియవలయును.

అంతకసన్నిలక్షణము

అంతర్దాహా శిరఃకంప హిక్కా రోదనవిభ్రమాః. 64
తమంతకం విజానీయా దసాధ్యశ్చాప్రతిక్రియః, (మాధవనిదానే)

తా. కడుపులోదాహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, ఏడ్చుట, తబ్బిబ్బులాడుట - ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుమంటలు గలిగియుండునది-అంతకసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము. అట్లగుటచే దానికి చికిత్సయే లేదు.

దాహ మోహ శిరఃకంప హిక్కా కాసాంగ కంపనమ్. 65
సంతాపశ్చాత్మనోజ్ఞేయ శ్చాంతకే సన్నిపాతకే. (ఆయుర్వేదే)

తా. దాహము, మోహము, శిరఃకంపము, ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, శరీరము వణకుట, ఆత్మకు సంతాపము-ఈలక్షణములుగలిగి కడుపులో కడుతాపము గలిగియుండునది అంతకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

దాహం కరోతి పరితాపనమాతనోతి
మోహం దదాతి విదధాతి శిరఃప్రకంపం,
హిక్కాం కరోతి కసనం చ సమాతనోతి
జానీహి తం విబుధవర్జితమంతకాఖ్యమ్. (నిత్యనాథీయే) 67

తా. దాహము, సంతాపము, మోహము, తలవణకుట, ఎక్కిళ్లు, వాంతి - ఈలక్షణములుగలది అంతకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సదాహ మోహ స్తాపశ్చ శిరఃకంపః ప్రలాపనం,
వాంతిర్హిక్కాజ్వరశ్చైవ హ్యంతకే సన్నిపాతకే. (చింతామణౌ)

తా. దాహము, మోహము, సంతాపము, తలవణకుట, వదరుట, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, జ్వరము - ఈలక్షణములుగలది అంతకసన్ని యని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్ననేత్రసన్నిలక్షణము

అక్షిభంగ శ్రుతేర్భంగః ప్రలాప శ్శ్వాసవిభ్రమాః,
భుగ్నదృష్టిం విజానీయా దసాధ్యం కంఠశోషవత్. 69

తా. నేత్రములయందు మిటిమిటిచూపు, చెవులు వినరాకుండుట, ప్రలాపము, శ్వాసము, తబ్బిబ్బులాడుట, కంఠశోష - ఈలక్షణములుగలిగి నేత్రములు వ్రంగియుండునది భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

జ్వరబలాపచయ శ్రుతిశూన్యతా
శ్వసనభుగ్న విలోచన మోహితాః,
ప్రలపన భ్రమ కంపన శోకవాన్
త్యజతి జీవితమాశు సభుగ్నదృక్. (ఆయుర్వేదే)

తా. జ్వరమువలన బలక్షయము, చెవులు వినరాకుండుట, నిట్టూర్పు, వాతః విడుచుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, మోహము, వదరుట, శరీరము దిరుగు శరీరకంపము, దుఃఖించుట-ఈలక్షణములుగలది భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు ఇది యసాధ్యం బగుటచే రోగి కడుశీఘ్రముగా ప్రాణంబులు విడుచును.

శ్వసనం లోచనే భుగ్నే శ్రుతిశూన్యం జ్వరాధికం,
మోహ ప్రలాపనం కంపో భ్రమో నిద్రాపి లక్షణైః. 7
జ్ఞాతవ్యో భుగ్ననేత్రోయం సన్నిపాత స్సుదారుణః,
(నిత్యనాథీయే

తా. శ్వాస, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, చెవులు వినరాకుండుట, జ్వరా క్యము, మోహము, ప్రలాపము, శరీరకంపము, భ్రమ, మైకము - ఈలక్షణములుగల భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

భుగ్నం విలోచనద్వంద్వం బాష్పంస్రవతి సంతతమ్. 7[illegible]
నిరీక్షణేన రహితం ప్రలాపభ్రమకంపనం,
జ్ఞాతవ్యో భుగ్ననేత్రోఽయం సన్నిపాత స్సుదారుణః. 7[illegible]
(చింతామణౌ)

తా. నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నేత్రములయందు యెల్లపుడు నీరుగారుట, నేత్రములకు చూపులేకుండుట, వదరుట, భ్రమయుట, వణకుట-ఈలక్షణములు గలది భుగ్ననేత్రసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

కంఠకుబ్జసన్నిలక్షణము

హనుకంఠశిరశ్శూలో మోహ కంప జ్వరానిలాః,
మూర్ఛా దాహ ప్రలాపాస్స్యు రిత్యాద్యాః కణ్ఠకుబ్జకే. 74
(మాధవనిదానే)

తా. చెక్కిళ్ళను మెడయు శిరమును శూలించుట, మోహము వణకుట జ్వరము ఊర్ధ్వశ్వాసము మూర్ఛ దాహము ప్రలాపము- ఈలక్షణములుగలిగి మెడ కుదియఁబడి యుండునది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

శిరోఽర్తికంఠగ్రహదాహమోహ కంపజ్వరార_క్తసమీరణార్తిః,
హనుగ్రహస్తాపవిలాపమూర్ఛా స్యాత్కంఠకుబ్జః ఖలు కష్టసాధ్యః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. తలనొప్పుట, మెడకుదియఁబడుట, దాహము, మోహము, వణకు, జ్వరము, ర_క్తవాతసంబంధపీడ, చెక్కిళ్ళు కిట్టుకొనుట, సంతాపము, వదరుట, మూర్ఛ-ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది కష్టసాధ్యము.

కంఠగ్రహో జ్వరో మూర్ఛా దాహః కంపో విలాపనం,
మోహస్తాపశ్శిరోఽర్తిశ్చ వాతార్తః ప్రలపఞ్ శ్వసన్. 76
(నిత్యనాథీయే)

తా. కంఠము కుదియఁబడుట, జ్వరము మూర్ఛ దాహము వణకు పిడుపుట, మోహము తాపము శిరోవేదన వాతప్రకోపము, వదరుట, నిట్టూర్పులు విడుచుట - ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

మోహ దాహౌ శిరఃకంపః కణ్ఠకుబ్జశ్చ మూకతా,
విలాప స్తాపనం మూర్ఛా త్వంగశైథిల్యకం కఫః. 77
ఛర్దిర్హిక్కా గుంభనంచ హ్యుత్తమాంగవ్యథా తతః,
స ఏవ సన్నిపాతోఽయం జ్ఞాతవ్యః కణ్ఠకుబ్జకః. (చింతామణౌ) 78

తా. మోహము, దాహము, తలవణకుట, మెడకుదియఁబడుట, మూకత్వము, లపించుట, తాపము, మూర్ఛ, శరీరము శైథిల్యమునుజెందుట, దగ్గు, వాంతి, ఎక్కిళ్ళు, గ్గుత్తికపడుట, తలనొప్పుట-ఈలక్షణములుగలది కంఠకుబ్జసన్నియని తెలియవలయు.

రక్తష్ఠీవసన్నిలక్షణము

ర_క్తఛర్ది భ్రమ శ్వాసా అజ్ఞానాధ్మాన హిక్కికా,
ఆర_క్తమండలం శ్యామం ర_క్తష్ఠీవీ యమాలయమ్. 79
(మాధవనిదానే)

తా. నెత్తురుగ్రక్కుట, తబ్బిబ్బులాడుట, ఉచ్ఛ్వాసము అజ్ఞానము కడుపుబ్బము ఎక్కిళ్ళు, శరీరము నల్లనై ర_క్తమండలములు గలిగియుండుట - ఈలక్షణములుగలిగి ర_క్తము గ్రక్కుచుండిన ర_క్తష్ఠీవిసన్నియని తెలియవలయు. ఇది గలవాఁడుయమాలయంబున కేగు.

ర_క్తష్ఠీవీ జ్వర వమి తృషా మోహ శూలాతిసారా

హిక్కా ధ్మాన భ్రమణ దవథు శ్వాస సంజ్ఞా ప్రణాశాః,
శ్యామారక్తాధికతరరసనా మండలోత్థానరూపా
రక్తష్ఠీవీ నిగదిత ఇహప్రాణహంతా ప్రసిద్ధః. (ఆయుర్వేదే) 81

తా. రక్తముగ్రక్కుట, జ్వరము వాంతి దప్పి మూర్ఛ శూల అతిసారము ఎక్కిళ్లు కడుపుబ్బరము, శరీరము చక్రాకారముగఁదిరుగుట, సంతాపము, శ్వాస, తెలివిలేకుండుట నాలుక నల్లగగాని ఎఱ్ఱగగాని లేక మండలములుగలదిగగాని యుండుట-ఈలక్షణముల గలది రక్తష్ఠీవిసన్నియని తెలియవలయు. ఇది ప్రాణహానిని చేయుటయందు ప్రసిద్ధి బొందినది.

రక్తష్ఠీవన సంమూర్ఛా జ్వర మోహా తృషా భ్రమాః,
వాంతిర్హిక్కాతిసారశ్చ సంజ్ఞానాశో వ్యథాశ్వసః. 82
మండలా శ్యామరక్తాశ్చ దాహస్స్యుర్లక్షణాని వై,
జ్ఞాతవ్య స్సన్నిపాతోఽయం రక్తష్ఠీవీతిఘాతుకః. (నిత్యనాథీయే)

తా. రక్తముగ్రక్కుట, మూర్ఛ జ్వరము మోహము దప్పి, శరీరము తిరుగుట వాంతి ఎక్కిళ్ళు అతిసారము, తెలివిలేకుండుట, *వ్యథ, శ్వాస, శరీరమునందు నల్లగ గాని ఎఱ్ఱగానియుండు మండలములు, జనించుట, దాహము-ఈలక్షణములుగలది రక్త ష్ఠీవి సన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

జిహ్వోష్ఠస్ఫోటనా చ్చైవ రక్తంస్రవతి వేగతః,
జ్వరతృష్ణా మోహమూర్ఛా హిక్కాతీసారవిభ్రమాః. 83
కాసశ్శిరోభ్రమః కంపో జిహ్వా శ్యామా సకంటకా,
రక్తష్ఠీవీ సన్నిపాతో విజ్ఞేయ శ్చాతిభీషణః. (చింతామణౌ) 84

తా. నాలుక పెదవులు పగిలి తీవ్రముగా రక్తముగారుట, జ్వరము దప్పి మోహము మూర్ఛ ఎక్కిళ్ళు అతిసారము దగ్గు, తబ్బిబ్బులాడుట, తలతిరుగుట, వణకుట, నాలుక నల్లనై ముండ్లుపారియుండుట-ఈలక్షణములుగలది రక్తష్ఠీవిసన్నియని తెలియ వలయు. ఇది కడుభయంకరమైనది.

శీతాంగసన్నిలక్షణము

ఉగ్రతాపక్లమశ్శైత్యం ఛర్ద్యతీసారవేగవాక్,
శోకకంపభ్రమశ్వాస శీతగాత్రాద్యుపద్రవాః. (మాధవనిదానే)

* వ్యథ అనఁగా - సూదులచే బొడుచునటుల శరీరమునందు వేదన.

తా. లోన ఉగ్రమైనతాపము లేక కడుశైత్యము బడలిక వాంతి, అధికముగా విరేచనములగుట, శోకము వణకు భ్రమ ఎగయూపిరి - యీ మొదలగులక్షణములు గలిగి శరీరమంతయు చల్లగనుండునది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

హిమసదృశశరీరో వేపథుశ్వాసహిక్కా
శ్శిథిలితసకలాంగః ఖిన్ననాదః ప్రలాపః,
క్లమథదవథుకాసచ్ఛర్ద్యతీసారశోకా
స్త్వరితమరణహేతు శ్శీతగాత్రప్రభావాత్. (ఆయుర్వేదే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, శరీరము వణకుట, శ్వాస ఎక్కిళ్ళు, సర్వాంగములు శిథిలములై యుండుట, స్వరభంగము ప్రలాపము అనాయాసముగా శ్రమ లోన ఉగ్రసంతాపము దగ్గు వాంతి అతిసారము దుఃఖము - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. దీనియందు శరీరము శీతలముగానుండుటచే ఇది త్వరితమరణమునకు హేతుకరంబగును.

శరీరం హిమశీతం చ ఛర్ద్యతీసారకంపనం,
క్షీణనాడ్యంగతాపశ్చ హిక్కాశ్వాసక్లమశ్రమా. 87
సర్వాంగశిథిలో హంతి శీతాంగస్సన్నిపాతకః, (నిత్యనాథీయే)

తా. శరీరము మంచువలె చల్లగనుండుట, వాంతి అతిసారము వణకు నాడి క్షీణించియుండుట, శరీరతాపము ఎక్కిళ్ళు శ్వాస బడలిక శ్రమ, సర్వాంగములు శిథిలముచెందుట - ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు. ఇది రోగిని జంపును.

సర్వాంగం చంద్రవచ్ఛీతం కాసశ్శ్వాసశ్చ జాయతే. 88
హిక్కా సర్వాంగశైథిల్యం వాంతి సంతాపమూర్ఛనం,
అతిసారోంగకంపశ్చ శీతాంగే సన్నిపాతకే. (చింతామణౌ)

తా. సర్వాంగములు చంద్రునివలె చల్లగనుండుట, కాసశ్వాసలు ఎక్కిళ్ళు సర్వాంగములయందు శైథిల్యము వాంతి సంతాపము మూర్ఛ అతిసారము శరీరకంపము- ఈలక్షణములుగలది శీతాంగసన్నియని తెలియవలయు.

అభిన్యాససన్నిలక్షణము

కరపాదతలే దాహః ప్రజ్ఞాహానిశ్చ జాయతే,
జానీయాత్తమభిన్యాసమాయుర్వేదవిశారదః. (మాధవనిదానే)

తా. అరికాళ్లు అరిచేతులు మంట, తెలివిలేకుండుట - ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని ఆయుర్వేదవేత్తయగువాఁ డెఱుంగవలయు.

దోషత్రయస్నిగ్ధముఖత్వనిద్రా వైకల్యనిశ్చేష్టనకష్టవాచః,
బలప్రణాశ శ్శ్వసనాదినిగ్రహో౽భిన్యాసఉక్తో నను మృత్యుకల్పః.
(ఆయుర్వేదే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు ప్రకోపించి పలుమాఱు రెగిరెగిరినడుచుట, ముఖము నిగనిగలాడుట, నిదురపట్టకుండుట, చేష్ట లుడిగియుండుట, కడుకష్టముమీఁద మాటలాడుట, బలిమికోరవడుట, శ్వాసాదులు వెడలక బిగబట్టుట - ఈలక్షణములు గలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యుతుల్యముగ నుండు.

త్రిదోషం చ ముఖం స్నిగ్ధం నిద్రావైకల్యకంపనే,
నిశ్చేష్టనమతిశ్వాస మందాగ్నిబలహానయః. 92
మృత్యుతుల్యం హ్యభిన్యాసం సన్నిపాతం సులక్షయేత్,
(నిత్యనాథీయే)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు సంకరముగ నడుచుట, ముఖము మెఱయుట, నిదురపట్టకుండుట, వణకుట, చేష్ట లుడిగియుండుట, అతిశ్వాస అగ్నిమాంద్యము బలము క్షయించుట-ఈలక్షణములుగలది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది మృత్యుతుల్యమని యూహింపవలయు.

దోషత్రయం జ్వరశ్శ్వాస సిగ్ధాస్యమతినిద్రతా. 93
అంగవైకల్యతాపశ్చ బలహాని స్తృషాజడః,
అత్యుత్కట స్సన్నిపాతో హ్యభిన్యాస స్సుదారుణః. 94
(చింతామణౌ)

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులుగలసి ప్రకోపించుట, జ్వరము, శ్వాస, ముఖము మెఱయుట, అధికనిద్ర, అంగములయందునొప్పి, తాపము, బలముక్షయించుట, దప్పి, జాడ్యము - ఈలక్షణములుగలిగి భయంకరముగ నుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది యసాధ్యము.

సన్నిపాతభేదములు

తద్ద్విధా దాహశీతాది దాహాద్యాష్టధాపరే,
అభిన్యాసో భవేదేవ స్సన్నిపాతాస్త్రయోదశ. (శారీరే) 95

తా. సన్నిపాతములు దాహాదిశీతాదిభేదములచే ద్వివిధంబు. అందు దాహాదిలక్షణములతోగూడిన సన్నిపాతములు ఆఱు. శీతాదిలక్షణముతోగూడిన సన్నిపాతములు ఆఱు. అభిన్యాసం బొకటి. అని సన్నిపాతములు పదమూడు.

శీతాదిసన్నిపాతవివరణము

సంధిక స్తాంద్రికో జిహ్వ కర్ణికశ్చ ప్రలాపకః,
చిత్తవిభ్రమక శ్శీతాః కఫవాతోత్తరాః స్మృతాః. 96

తా. సంధికము, తాంద్రికము జిహ్వకము, కర్ణికము, ప్రలాపము, చిత్తవిభ్రమము-అను నాఱుసన్నిపాతములు శీతాదిలక్షణయుక్తంబులై శ్లేష్మవాతప్రకోపములు గలవిగనుండు. అట్లగుటచే నవి సాధ్యంబులు.

దాహాద్యుగ్రసన్నిపాతవివరణము

భుగ్నాక్షో రక్తనిష్ఠీవీ శీతాంగోఽంతక ఏవ చ,
కణ్ఠకుబ్జశ్చ రుగ్దాహో దాహాద్యాభూతపిత్తకాః. 97

తా. భుగ్ననేత్రము, రక్తష్ఠీవి, శీతాంగము, అంతకము, కంఠకుబ్జము, రుగ్దాహము-అను నాఱుసన్నిపాతములు దాహాదిలక్షణములతోగూడి కేవల పిత్తాధిక్యము గలవై యుండు. ఈ ఆఱు నసాధ్యములు.

అన్తర్దాహో బహిశ్శీతో నిహంత్యేష త్రయోదశ,

తా. అంతర్దాహ బహిశ్శీతంబులుగలది అభిన్యాససన్నిపాతము. ఇది పదమూడవ సంఖ్యగలదిగ నుండు. ఇది మనుజుని జంపును.

త్రయోదోషా స్సమాక్షిప్య చేష్టాభగ్నేనచేతసా. 98
అభిన్యాసే ప్రకుప్యంతి తేన జంతుర్మృతోపమః,

తా. వాతపిత్తశ్లేష్మములు మూడును బ్రకోపించి సమానంబులైన చేష్టావిహీనంబులై మనస్సుతోగలసిక్రమము దప్పియుండునది అభిన్యాససన్నియని తెలియవలయు. ఇది నిశ్చయముగా మనుజుని జంపును.

సన్నిపాతదినప్రమాణము

సంధిక స్సప్తదివస మంతకో వాసరాన్ దశ. 99
రుగ్దాహో వింశతిం వారా న్విభ్రమ స్త్వేకవింశతిం,
పక్షమేకం శీతగాత్ర స్తాంద్రికః పంచవింశతిమ్. 100
అథవా వాసరాన్ సప్త కంఠకుబ్జస్త్రయోదశ,
త్రిమాసం కర్ణికశ్చైవ భుగ్ననేత్రో దినాష్టకమ్. 101

రక్తష్ఠీవీ దశదినం ప్రలాపస్స్యాచ్చతుర్దశ,
జిహ్వకష్షోడశదిన మభిన్యాసోఽర్ధమాసకమ్. 102
ఇత్థంహి సన్నిపాతానాం ప్రమాణం పరికీర్తితం, (గ్రంథాంతరే)

తా. సంధికసన్నికి ౭ దినములు, అంతకసన్నికి ౧౦ దినములు, రుగ్దాహసన్నికి ౨౦ దినములు, చిత్తవిభ్రమసన్నికి ౨౧ దినము, శీతాంగసన్నికి ౧౫ దినములు తాంద్రికసన్నికి ౨౫ దినములు లేక ౭ దినములు, కంఠకుబ్జసన్నికి ౧౩ దినములు, కర్ణిక సన్నికి ౩ మాసములు, భుగ్ననేత్రసన్నికి ౮ దినములు, రక్తష్ఠీవిసన్నికి ౧౦ దినములు ప్రలాపసన్నికి ౧౪ దినములు, జిహ్వకసన్నికి ౧౬ దినములు, అభిన్యాససన్నికి ౧౬ దినములు కాలప్రమాణంబు. (అట్లగుటచే సంధికము, తాంద్రికము, ప్రలాపము, చిత్త విభ్రమము, జిహ్వకము, కర్ణికము అను నాఱుసాధ్యసన్నిపాతములు పైఁజెప్పఁబడిన కాలక్రమముగా నివర్తించినను నివర్తించు. లేక చంపినను చంపు. అంతకము, రుగ్దాహము, శీతాంగము, కంఠకుబ్జము, అభిన్యాసము, రక్తష్ఠీవి, భుగ్ననేత్రము అను నేడు అసాధ్యసన్నిపాతములు వానివాని కాలక్రమముగా తఱుచుగ జంపును.)

త్రయోదశసన్నిపాతవిశేషములు

ఏకోల్బణాస్త్రయస్తేషు ద్వ్యుల్బణాశ్చ తథేతి షట్. 10
త్ర్యుల్బణాశ్చ భవేదేకో విజ్ఞేయః సకుసప్తమః,
ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చషట్. 10
సన్నిపాతజ్వరస్యైవం స్యుర్విశేషాస్త్రయోదశ,
విస్ఫారకశ్చాశుకారీ కంపనో బభ్రుసంజ్ఞకః. 10
శీఘ్రకారీ తథాభల్లః సప్తమః ఫుటపాలకః,
సమ్మోహకః పాలకశ్చ యామ్యః క్రకచఇత్యపి. 10
తతః కర్కటకః ప్రోక్తస్తతో వైదాళికాభిధః,

తా. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము, శ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము, పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతపిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతము, వాతము వృద్ధిచెంది పిత్తము సమముగ కఫము క్షీణముగనుండు సన్నిపాతము, వాతము సమముగ పిత్తమువృద్ధిచెంది కఫము క్షయించియుండు సన్నిపాతము, వాతము క్షయించి పిత్తము వృద్ధంబై కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతము వృద్ధిచెంది పిత్తముక్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతము, వాతము సమమ

పిత్తము క్షయించి కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతము - ఇటుల సన్నిపాతములు ౧౩ విధంబులుగనుండును. వీనికి యథాక్రమముగా విస్ఫారకము ఆశుకారి కంపనము బభ్రు శీఘ్రకారి భల్లము పుటపాలకము సమ్మోహకము పాలకము యామ్యము క్రకచము కర్కటకము వైదారికము అని నామంబులు గలవు.

విస్ఫారకసన్నిపాతలక్షణము

శ్వాసః కాసో భ్రమో మూర్ఛా ప్రలాపో మోహవేపథూ. 107
పార్శ్వస్య వేదనా జృంభా కషాయత్వం ముఖస్య చ,
వాతోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్యలక్షయేత్. 108
ఏషవిస్ఫారకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. శ్వాసము, కాసము, భ్రమము, మూర్ఛ, పలవరింత, మోహము, వణకు, ప్రక్కశూల, ఆవులింత, నోరు వగరుగనుండుట-ఈలక్షణములు వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది విస్ఫారకసన్నిపాత మనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

ఆశుకారిసన్నిపాతలక్షణము

అతిసారో భ్రమో మూర్ఛా ముఖపాక స్తథైవ చ. 109
గాత్రే చ బిందవోరక్తా దాహోఽతీవ ప్రజాయతే,
పిత్తోల్బణస్యలింగాని సన్నిపాతస్యలక్షయేత్. 110
భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయ మాశుకారీ ప్రకీర్తితః,

తా. అతిసారము, భ్రమ, మూర్ఛ, ముఖపాకము, శరీరమునందు రక్తబిందువులు, సర్వాంగములయందు అధికతాపము-ఇవి పిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది ఆశుకారిసన్నిపాతమని వైద్యులచేఁ జెప్పఁబడును.

కంపనసన్నిపాతలక్షణము

జడతా గద్గతా వాణీ రాత్రౌ నిద్రా భవత్యపి. 111
ప్రస్తబ్ధే నయనే చైవ ముఖమాధుర్యమేవ చ,
కఫోల్బణస్య లింగాని సన్నిపాతస్య లక్షయేత్. 112
మునిభి స్సన్నిపాతోఽయ ముక్తః కంపనసంజ్ఞకః,

తా. జాడ్యము, గద్గదభాషణము, రాత్రులయందు నిద్రించునపుడు నేత్రములు స్తబ్ధములుగ నుండుట, నోరు తియ్యగనుండుట-ఈలక్షణములు కఫాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది కంపనసన్నిపాతమని ఋషులచేఁ జెప్పఁబడును.

బభ్రుసన్నిపాతలక్షణము

వాతపిత్తాధికో యస్తు సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 113
తస్యజ్వరో మదస్తృష్ణా ముఖశోషః ప్రమీలకః,
ఆధ్మానారుచితంద్రాశ్చ కాసశ్వాస భ్రమశ్రమాః. 114
మునిభిర్బభ్రునామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః,

తా. వాతపిత్తాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు జ్వరము, మదము, దప్పి, నోరు ఎండుట, తంద్ర, కడుపుబ్బరము, అరుచి, కాసశ్వాసములు, భ్రమ, శ్రమము ఇవి కలుగును. ఇది బభ్రుసన్నిపాతమని ఋషులచేఁ జెప్పఁబడును.

శీఘ్రకారి సన్నిపాతలక్షణము

వాతశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి. 115
తస్య శీతజ్వరో మూర్ఛా క్షుత్తృష్ణా పార్శ్వనిగ్రహః,
శూలమస్విద్యమానస్య తంద్రా శ్వాసశ్చ జాయతే. 116
అసాధ్య స్సన్నిపాతోఽయం శీఘ్రకారీతి కథ్యతే,
నహి జీవత్యహోరాత్ర మేతేనావిష్టవిగ్రహః. 117

తా. శీతజ్వరము, మూర్ఛ, ఆఁకలి, దప్పి, పార్శ్వములయందు పట్లు, శూల, చెమటలేకుండుట, తంద్ర, శ్వాసము-ఇవి వాతశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది శీఘ్రకారిసన్నిపాత మనఁబడును. చికిత్సయం దసాధ్యము. ఒక అహోరాత్రములోపల మనుజుని జంపును.

భల్లసన్నిపాతలక్షణము

పిత్తశ్లేష్మాధికో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి,
అంతర్దాహో బహిశ్శీతం తస్యతృష్ణా ప్రవర్ధతే. 118
తుద్యతే దక్షిణేపార్శ్వే ఉరశ్శీర్షగళగ్రహః,
ష్ఠీవతిశ్లేష్మపిత్తం చ కృచ్ఛ్రాత్కోఠశ్చ జాయతే. 119
విడ్భేదశ్వాసహిక్కాశ్చ వర్ధంతే న ప్రమీలకాః,
ఋషిభిర్భల్లనామాయం సన్నిపాత ఉదాహృతః. 120

తా. శరీరముయొక్క లోభాగమునందు విశేషతాపము, పైభాగమునందు శీతము, విశేషదప్పి, కుడిపార్శ్వమునందు పోట్లు, ఱొమ్ము శిరము కంఠము వీనియందు పట్లు, శ్లేష్మపిత్తము, కారియుమియుట, కోఠమునందు నొప్పి, మలబంధము, శ్వాసము,

ఎక్కిళ్లు, తంద్ర-ఇవి పిత్తశ్లేష్మాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు కలిగియుండును. ఇది భల్లుసన్నిపాతమని ఋషులచేఁ జెప్పఁబడును.

కూటపాలకసన్నిపాతలక్షణము

సర్వదోషోల్బణో యస్య సన్నిపాతః ప్రకుప్యతి,
త్రయాణామపి దోషాణాం తస్యరూపాణి లక్షయేత్. 121
వ్యాధిభ్యో దారుణశ్చైవ వజ్రశస్త్రాగ్నిసన్నిభః,
కేవలోచ్ఛ్వాసపరమ స్తబ్ధాంగ స్తబ్ధలోచనః. 122
త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య జంతోర్హ్వరతి జీవితం,
తదవస్థం తు తం దృష్ట్వా మూఢో వ్యాహరతే జనః. 123
ధర్షితో రాక్షసై ర్ధ్యాన మవేళాయాం చరంతి యే,
అంబయా బ్రువతే కేచిత్ యక్షిణ్యా బ్రహ్మరాక్షసైః. 124
పిశాచై ర్గుహ్యకై శ్చైవ తథాన్యైర్మ స్తకే హతం,
కులదేవార్చనాహీనం ధర్షితం కులదైవతైః. 125
నక్షత్రపీడామపరే గరకర్మేతిచాపరే,
సన్నిపాతమిమం ప్రాహు ర్భిషజః కూటపాలకమ్. 126

తా. వాతాదిత్రిదోషప్రకోపాధిక్యముగల సన్నిపాతమునందు ప్రకోపించియుండు వాతాదిత్రిదోషములలక్షణము లన్నియు కలిగియుండును. ఇది అన్నివ్యాధులకంటె మిగుల దారుణమయినది. దీనియందు పెద్దయూపిరి, విశేషమైనదప్పి, అవయవములును నేత్రములును స్తబ్ధములుగనుండుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండు. ఇది మూఁడుదినములలోపల రోగియొక్క ప్రాణమును హరింపఁజేయును. ఈసన్నిపాతము కలిగియుండువానిని చూచి కొందఱు మూఢులు అకాలములో సంచరించునట్టి రాక్షసగ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు చాముండాదిగ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు బ్రహ్మరాక్షసగ్రహములు సోఁకినవనియు, కొందఱు పిశాచగ్రహము సోఁకినదనియు, కొందఱు యక్షగ్రహము సోఁకినదనియు, కొందఱు కులదేవతలను పూజింపకుండుటవలన జనించిన చేష్టయనియు, కొందఱు నక్షత్రపీడయనియు, కొందఱు విషప్రయోగమువలన జనించినదనియు, మఱికొందఱు మారణాదిప్రయోగమువలన జనించినదనియు వచించెదరు. ఇది కూటపాలకమను సన్నిపాతకమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచించెదరు.

సంమోహసన్నిపాతలక్షణము

ప్రవృద్ధమధ్యహీనైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః,

తేనరోగా స్త ఏవోక్తా యథాదోషబలాశ్రయాః. 1
ప్రలాపాయాస సంమోహా కంప మూర్ఛారతి భ్రమాః,
ఏకపక్షాభిఘాతశ్చ తత్రాప్యేతే విశేషతః. 1
ఏషసంమోహకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము సమముగా కఫము క్షయించినదిగా నుం సన్నిపాతమునందు పలవరింత, ఆయాసము, మోహము, వణకు, మూర్ఛ, అ భ్రమము, ఒకపార్శ్వమునందు శూల-ఇవి జనించియుండును. ఇది సమ్మోహనసన్ని మనఁబడును. మిగుల దారుణమయినది.

పాలకసన్నిపాతలక్షణము

మధ్యప్రవృద్ధహీనై స్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః. 1
తేనరోగా స్తఏవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
మోహప్రలాపమూర్ఛాస్యు ర్మన్యాస్తంభః శిరోగ్రహః. 1
కాసః శ్వాసో భ్రమ స్తంద్రా సంజ్ఞానాశో హృదివ్యథా,
ఖేభ్యోరక్తంవిసరతి సంరక్త స్తబ్ధనేత్రతా. 1
తత్రాప్యేతేవిశేషాస్స్యుర్మృత్యురర్వాక్ త్రివాసరాత్,
భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయం కథితః పాలకాభిధః. 1

తా. వాతము సమముగానుండి పిత్తము వృద్ధిచెంది కఫము క్షయించియుం సన్నిపాతమునందు మూర్ఛ, పలవరింత, మోహము, మన్యాస్తంభము, తలనొ కాసము, శ్వాసము, భ్రమము, తంద్ర, ప్రజ్ఞాహాని, ఱొమ్మునొప్పి, నేత్రాదింద్రి ద్వారములనుండి రక్తము వెడలుట, నేత్రము లెఱ్ఱగ స్తబ్ధముగనుండుట - ఈల ములు గలుగును. ఇది పాలకసన్నిపాతమని వైద్యులచే జెప్పఁబడును. ఇది మూ దినములలోపల మరణమును కలుగఁజేయును.

యామ్యసన్నిపాతలక్షణము

హీనప్రవృద్ధమధ్యై స్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః,
తేనరోగా స్తఏవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః. 1
హృదయం దహ్యతేచాస్య యకృత్ప్లీహాంత్రపుప్పుసాః,
పంచత్వత్యూర్ధ్వమూర్ధ్వాధః పూయశోణితనిర్గమః. 1
శీర్ణదంతాశ్చ మృత్యుశ్చ తత్రాప్యేతద్విశేషతః,
భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయం యామ్యోనామ్నా ప్రకీర్తితః. 1

తా. వాతము హీనమై పిత్తము ప్రవృద్ధమై కఫము సమముగనుండు సన్నిపాతము నందు హృదయమునందు మంట, యకృత్తు, ప్లీహము, ఆంత్రము, పుప్పుసము-ఇవి పాకమును జెందుట, ఊర్ధ్వాధోమార్గముగా చీము రక్తము వెడలుట, దంతములు రాలి పడుట, శీఘ్రముగా మరణము కలుగుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది యామ్య సన్నిపాతమని వైద్యులచేఁ జెప్పఁబడినది.

క్రకచసన్నిపాతలక్షణము

ప్రవృద్ధహీనమధ్యైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః,
తేనరోగా స్తవప్రోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః. 136
ప్రలాపాయాస సంమోహా కంప మూర్ఛారతి భ్రమాః,
మన్యాస్తంభేన మృత్యుస్స్యా త్తత్రావ్యేతద్విశేషతః. 137
భిషగ్భి స్సన్నిపాతోఽయం క్రకచః సంప్రకీర్తితః,

తా. వాతము ప్రవృద్ధమై పిత్తము క్షయించి కఫము సమముగానుండు సన్నిపాతమునందు పలవరింత, ఆయాసము, మోహము, వణకు, మూర్ఛ, అరతి, భ్రమము-ఇవికలుగుటయేగాక మన్యాస్తంభముచే మరణము సంభవించును. ఈసన్నిపాతము క్రకచ మను పేరఁ బరఁగునని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు వచింపుచున్నారు.

కర్కటకసన్నిపాతలక్షణము

మధ్యహీనప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః. 138
తేనరోగా స్తవప్రోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
అంతర్దాహో విశేషోఽత్ర క్షచవక్తుం నశక్యతే. 139
రక్తమాల క్తకేనేవ లక్ష్యతే ముఖమండలం,
ఇత్యేనాకర్షితః శ్లేష్మా హృదయాన్న ప్రసిచ్యతే. 140
ఇషుణేవాహతం పార్శ్వం తుద్యతే ఖన్యతే హృది,
ప్రమీలక శ్వాసహిక్కా వర్ధంతేతు దినేదినే. 141
జిహ్వాదగ్ధా ఖరస్పర్శా గళః సూకై రివావృతః,
విసర్గం నాభిజానాతి కూజేచ్చాపి కపోతవత్. 142
అతీవ శ్లేష్మణాపూర్ణః శుష్కరక్తోష్ఠతాలుకః,
తంద్రా నిద్రాతియోగార్తో హతవాఙ్నిహతద్యుతిః. 143
న రతిం లభతే నిత్యం విపరీతానిచేచ్ఛతి,
ఆయమ్యతే చ బహుశో రక్తం ష్ఠీవతి చాల్పశః. 144

ఏషకర్కటకోనామ్నా సన్నిపాత స్సుదారుణః,

తా. వాతము సమముగా పిత్తము క్షయించినదిగా కఫము వృద్ధిజెందినది నుండు సన్నిపాతమునందు మిగుల దారుణమైన అంతస్తాపము, ముఖము విశేషము నెఱ్ఱగనుండుట, యెంతకారియుమిసినను కఫము వెడలకుండుట, హృదయము బాణముచే కొట్టఁబడినట్టు విశేషమునొప్పితో గూడియుండుట, కండ్లు చెక్కుకొనిపోవుట, ఎక్కిళ్ళు అడుగడుగుకు వృద్ధిచెందుచుండుట, నాలుక నిప్పులోకాల్పఁబడినట్టును కఠినస్పర్శముగ దిగనుఉండుట, కంఠము ముండ్లచే కప్పఁబడినటులుండుట, శ్వాసము వెడలునపుడు పావు పిట్టశబ్దమువలె కంఠమునందు ధ్వనిగలుగుట, నోరు కఫముచే పూరింపఁబడి లోద్దాడ పెదవి యెండి రక్తవర్ణముగనుండుట, తంద్ర, అధికనిద్ర, మాటలు బయటికిరాకుండుట, శరీరమునందు కాంతి తగ్గియుండుట, ఎల్లపుడు ఉత్సాహములేకుండుట, అపథ్యవస్తువు యందు విశేషముగా నిచ్ఛగలుగుట, కారియుమియునపుడు రక్తము స్వల్పస్వల్పము పడుట - ఇట్టిలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది కర్కటక మనఁబడును. మిగుల దారుణమైనది.

వైదారికసన్నిపాతలక్షణము

హీనమధ్యప్రవృద్ధైస్తు వాతపిత్తకఫైశ్చ యః. 14
తేనరోగా స్తఏవోక్తా యథా దోషబలాశ్రయాః,
అల్పశూలం కటీతోదో మధ్యేదాహో రుజాభ్రమః. 14
భృశంక్లమః శిరోవస్తి మన్యాహృదయవాగ్రుజః,
ప్రమీలక శ్వాసకాస హిక్కాజాడ్యవిసజ్ఞతాః. 14
ప్రథమోత్పన్నమేనం తు సాధయంతి కదాచన,
ఏతస్మిన్ సన్నివృత్తే తు కర్ణమూలే సుదారుణః. 14
పిటకో జాయతే జంతో ర్యథాకృచ్ఛ్రేణ జీవతి,
సవైదారికసంజ్ఞోఽయం సన్నిపాత స్సుదారుణః. 14
త్రిరాత్రాత్పరమేతస్య వ్యర్థమౌషధకల్పనం,

తా. వాతము క్షయించి పిత్తము సమమై కఫము వృద్ధిచెందియుండు సన్నిపాతమునందు స్వల్పశూల, నడుమునొప్పి, బొడ్డునందు శూల, భ్రమ, విశేషముగా బడలిక, శిరము వస్తి పెడతల పెద్దనరము హృదయము నోరు వీనియందు శూల, తంద్ర శ్వాసకాసములు, ఎక్కిళ్ళు, జడత్వము, ప్రజ్ఞలేకుండుట-ఈలక్షణములు కలిగియుండును. ఇది జనించినతోడనే చికిత్సించిన ఒకానొకపుడు శమించును. శమించినతోడనే కర్ణమూలమునందు దారుణమయిన పిటకజనించును. దీనిచేత ప్రాణాంత్యమయినకష్టము కల

గును. ఇది వైదారికసన్నిపాత మనఁబడును. దీనియందు మూఁడుదినములకుపైన చికిత్స చేయుట నిష్ఫలము.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషమారకోపద్రవములు

జ్వర స్తీక్ష్ణో ఽథవా శీత మథవాల్పజ్వరోపి వా. 150
నేత్రాంతౌ రక్తరహితౌ పాణిపాదనఖా స్తథా,
నేత్రే కాంతివిహీనే చ నశ్రుతౌ సాగరధ్వనిః. 151
స్వేదహీనజ్వరశ్చైవ హ్యథవా స్వేద ఉత్కటః,
ముఖేకాంతి స్తతోహీనా నేత్రే భుగ్నే ఽథవాకృశే. 152
నాభి హృ న్నాసికా పాద పాణి శైత్యం శిరోవ్యథా,
ఊర్ధ్వశ్వాసో ధనుర్వాతో హిక్కా సర్వాంగకంపనమ్. 153
శిరఃకంపోప్యపస్మారః కఫః కంఠం సమాగతః,
గంధస్వాదుం నజానాతి మలం కపిలవర్ణకమ్. 154
శిథిలా చపలాచైవ నాడీ కుటిలసూత్రకా,
ఆదౌపిత్తగతిర్నాడీ తతో వాతగతిర్భవేత్. 155
తతశ్లేష్మగతిర్నాడీ చక్రవద్భ్రమతే ముహుః,
మందనాడీ భవేద్యస్య హ్యసాధ్యం భవతి ధ్రువమ్. 156
సరోగీ నిధనంయాతి విజ్ఞేయం వైద్యపారగైః,
సాధ్యాసాధ్యవిధిం జ్ఞాత్వా చికిత్సేత్పండితస్స్వయమ్. 157
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. అతితీవ్రజ్వరము, లేక శరీరమునకు శీతలము, లేక స్వల్పజ్వరము, నేత్రాంతములు రెప్పలు పాదములు హస్తములు నఖములు వీనియందు రక్తములేకుండుట, నేత్రములు కాంతిహీనములై యుండుట, చెవులలోః సముద్రపుధ్వని వినరాకుండుట, చెమటలేని జ్వరము, లేక ఆరనిచెమట, ముఖమున కాంతిలేకుండుట, నేత్రములు క్రుంగియుండుట, నేత్రములు కృశించి సూక్ష్మంబులైయుండుట, బొడ్డు హృదయమునాసిక కాళ్ళు చేతులు కడుచల్లనైయుండుట, కడుతీవ్రమైనశిరోరోగము, ఎగయూపిరి, ధనుర్వాతము, ఎక్కిళ్లు, శరీరమంతట వణకు, తలవణకు, అపస్మారము, గుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట, పరిమళద్రవ్యములవాసన నాసికకు తెలియకుండుట, మలము కపిలవర్ణముగ వెడలుట, నాడి మూఁడువ్రేళ్ళక్రింద ఖండఖండములుగనేని లేక చపలముగ (మెఱపువలె) నేని, లేక కుటిలమై వేగముగనేని నడుచుట, వాతపిత్తశ్లేష్మనాడులు మూఁడునుగలసి తంతివలె

శేకముగనడుచుట, నాడి ముందుగా పిత్తగతి వెనక వాతగతి దానికివెనక శ్లేష్మగతి గలదై నడుచుట, పలుమారు చక్రమువలె దిరుగుట, మందగతిగా నడుచుట, ఈదుర్గుణములలో ఒకటి రెండు మూడు సర్వసన్నిపాతములలోను సప్తవిధదోషములలోను జనించిన వానితోడ పైఁజెప్పిన వికారములును గూడియుండిన అసాధ్యంబగుటచే ఆరోగి మరణముచెందును. అట్లగుటంజేసి సన్నిపాతసప్తవిధదోషసాధ్యాసాధ్యముల నెఱిఁగి వైద్యవేత్తయగుపండితుఁడు చికిత్సజేయవలయు.

జ్వరోనిహంతి రక్తాక్షు మక్షామం హృది శూలినం,
సదాశ్వసంతం స్విద్యంతం శక్తిహీనం హతానలమ్. (అశ్వినీకల్పే

తా. నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములై యుండుట, శరీరము కృశింపకుండుట, రొమ్ము నొచ్చుట, ఎల్లపుడు శ్వాసము వెడలుట, ఆరనిబంకచెమట, సత్వములేకుండుట, అగ్నిమాంద్యము - ఈలక్షణములు పదమూడు సన్నిపాతజ్వరములలోను సప్తవిధదోషములలోను గలిగియుండిన ఆరోగి మరణముచెందునని యెఱిఁగి చికిత్స జేయంజనదు.

జిహ్వాశ్యామా ముఖంపూతి క్షతమక్షినిమజ్జతి,
ఖగాశ్చ మూర్ధ్నిరిష్యంతి యస్య రోగాంశ్చవర్జయేత్.(ఆయుర్వే

తా. నాలుక నల్లగనుండుట, నోరు కంపువేయుట, నేత్రములు పగిలి క్రుంగియుండుట, తలమీఁద పక్షితన్నుట - ఈలక్షణములు పదమూడు సన్నిపాతములలో సప్తవిధదోషములలోను గలిగిన ఆరోగి బ్రతుకఁడని యెఱిఁగి చికిత్సజేయంజనదు.

సుశీతా హారితా యస్య రోమకూపాశ్చ సంవృతాః,
ఆమ్లాభిలాషస్సతతం మృత్యుమాప్నోతి తత్వతః. (నిత్యనాథీర

తా. శీతలద్రవ్యాహారములను గోరుట, రోమకూపములు మూసికొనుట, పులుసుమీఁద నభిలాషగలుగుట - ఈలక్షణములు వీరోగమందుగలిగినను రోగి బ్రతుకఁడని తెలియవలయు.

రోగారిష్టతిథివారనక్షత్రములు

ఉరగశతభిషార్ద్రాస్వాతిమూలాత్రిపూర్వా
భరణిపితృవిశాఖాభానుభౌమార్కజానాం,
ప్రతిపనవచతుర్థీద్వాదశీచాపిషష్ఠీ
హరిహరవిధిరేకో రోగిణాం కాలమృత్యుః. (జ్యోతిషగ్రం

తా. ఆశ్రేష, శతభిష, ఆర్ద్ర, స్వాతి, మూల, పుబ్బ, పూర్వాషాఢ, పూర్వాభాద్ర, భరణి, మఖ, విశాఖ, ఆదిత్యవారము, మంగళవారము, శనివారము, పాడ

నవమి, చవితి, ద్వాదశి, షష్ఠి-ఈతిథివారనక్షత్రములు మూడును గూడినదినమునం దెవనికి జ్వరమువచ్చెడినో వానికి కాలమృత్యువు ఆసన్నమైన దని తెలియవలయు.

రోగోత్పత్తిశుభాశుభనక్షత్రములు

కృత్తికాసు యదాకశ్చి జ్జ్వరాది ప్రతిపద్యతే,
నవరాత్రం దదాపీడా త్రిరాత్రం రోహిణీషుచ. 162
మృగశీర్షే పంచరాత్ర మార్ద్రాప్రాణభయం తథా,
పునర్వసూ చ పుష్యశ్చ సప్తరాత్రం విధీయతే. 163
నవరాత్రం తథాశ్లేషాః శ్మశానాంత మఘాసుచ,
ద్వౌమాసౌ ఫల్గునీచైవ హ్యుత్తరాసు త్రిపంచకమ్. 164
హస్తేవ జాయతే పక్షం చిత్తాచైవార్ధమాసకం,
మాసద్వయం తథాస్వాతీ విశాఖే పంచవింశతిః. 165
అనూరాధా దశప్రోక్తా జ్యేష్ఠాచైవార్ధమాసకం,
మూలేన జాయతే మోక్షః పూర్వాషాఢాస్త్రిపంచకమ్. 166
ఉత్తరే దినవింశత్యా ద్వౌమాసౌ శ్రవణే తథా,
ధనిష్ఠాయా మర్ధమాసో వారుణేచ దశాహకమ్. 167
పూర్వాభాద్రపదే మోక్ష ఉత్తరాసు త్రిపంచకం,
రేవతీ సప్తరాత్రం చ హ్యహోరాత్రం తథాశ్వినీ. 168
భరణీ తత్క్షణే నైవ మరణం తు న సంశయః, (గ్రంథాంతరే.)

తా. కృత్తికానక్షత్రమున గలిగిన జ్వరాదులు తొమ్మిదిరాత్రులును, రోహిణియందు మూడురాత్రులును, మృగశీర్షయం దైదురాత్రులును పీడించును. ఆర్ద్రయందు ప్రాణభయమును గలుగఁజేయు. పునర్వసు పుష్యమీనక్షత్రములజనించిన జ్వరాదులుఏడురాత్రులును, ఆశ్లేషానక్షత్రమున తొమ్మిదిరాత్రులును పీడించు. మఖానక్షత్రమున జనించిన జ్వరాదులు మరణమును గలుగఁజేయు. పుబ్బానక్షత్రమునజనించిన జ్వరాదులు రెండుమాసములును, ఉత్తరానక్షత్రమున పదిహేనుదినములు, హస్తానక్షత్రమున ఒకపక్షమును, చిత్తానక్షత్రమున అర్ధమాసమును, స్వాతీనక్షత్రమున రెండుమాసములును, విశాఖానక్షత్రమున ఇరువదియైదుదినములును, అనూరాధానక్షత్రమున పదిదినములును, జ్యేష్ఠానక్షత్రమున పదిహేనుదినములును పీడించు. మూలానక్షత్రమున జనించినరోగము పదిహేనుదినములలోను, పూర్వాషాఢానక్షత్రమున పదిహేనుదినములలోను, ఉత్తరాషాఢానక్షత్రమున ఇరువదిదినములలోను, శ్రవణనక్షత్రమున రెండుమాసములలోను, ధనిష్ఠా

నక్షత్రమున పదిహేనుదినములలోను, శతభిషానక్షత్రమున పదిదినములలోను నివర్తిం చును. పూర్వాభాద్రఉత్తరాభాద్రనక్షత్రముల జనించినరోగము పదిహేనుదినము లును, రేవతీనక్షత్రమున ఏడుదినములును, అశ్వినీనక్షత్రమున ఒక యహోరాత్రమును పీడించి పిదప నివర్తించు. భరణీనక్షత్రమున నిస్సంశయముగా తత్క్షణమున మరణమును గలుగఁజేయు.

దూతలక్షణ, రోగసాధ్యాసాధ్యములు

పూర్వత్ర పశ్చాచ్చ నైరృత్యా ముత్తరస్యాం తథాదిశీ. 169
భాషతే దూతకో యత్ర శుభం భవతి నిశ్చయం, (సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. రోగివద్దనుండి వచ్చినదూత వైద్యునికి తూర్పుభాగమునందేని, పశ్చిమ భాగమునందేని, నిరృతిభాగమునందేని, ఉత్తరభాగమునందేని నిలువఁబడి వైద్యుని బిలిచిన ఆరోగి జీవించునని తెలియవలయు.

యామ్యే చాగ్నేయ వాయవ్యేష్వైశాన్యే యది సంస్థితః. 170
దూతోపి భాషతే జ్ఞేయ మశుభం నిశ్చితం తథా,

తా. మఱియు రోగివద్ద నుండివచ్చినదూత వైద్యునికి దక్షిణభాగమునందేని, ఆగ్నేయభాగమునందేని, వాయువ్యభాగమునందేని, ఈశాన్యభాగమునందేని నిలువఁబడి వైద్యునితో సంభాషించిన రోగి మరణముచెందునని వైద్యుఁ డెఱుఁగవలయు.

సన్నిపాతసప్తవిధదోషసాధ్యలక్షణములు

అథ సాధ్యగుణాన్వక్ష్యే శ్రోతవ్యం భిషజోత్తమ. 171
ఇందీవరసమం నేత్రం ముఖం తారేశసన్నిభం,
సమదాతుగతిర్నాడీ సర్వాః కోకిలసన్నిభః. 172
క్షుతం క్షుధా మూర్ధ్ని కండూ రన్న వాంఛా తనుర్లఘుః,
దంతాః కుందనిభాభాసా జిహ్వాసద్రవమార్దవా. 173
యవాగూప్రాశనేస్వేదః కర్ణయో శ్రవణంసమం,
ఘ్రాణేగంధసమజ్ఞానే పాణిపాదతలోష్ణతా. 174
నఖపత్మ్సాక్షి రేఖాసు రక్తసంపూర్ణతా యదా,
జ్ఞాత్వా చైవం సుఖం సాధ్యం చికిత్సేత్పండితో భిషక్. 175
(సిద్ధవిద్యాభూః)

తా. ఇఁక త్రయోదశసన్నిపాత సప్తవిధదోషసాధ్యగుణంబుల వచించెద. ఓవైద్యోత్తముఁడా ! వినుము: నేత్రములయందు నల్ల కలువరేకులవంటి కాంతి,

ముఖము చంద్రునితో సమానముగనుండుట, నాడికి సమగమనము, స్వరము కోకిలస్వరముతో సమానముగనుండుట, తుమ్ములు, అన్నమునం దిచ్ఛ, శరీరము చులకనగనుండుట, దంతములయందు మొల్లలవంటి కాంతి, నాలుక ద్రవయుక్తమై మృదువుగనుండుట, నంజిత్రాగునపుడు చెమట, కర్ణములయందు ఘోషము సమముగ వినిపించుట, ఇరు నాసికలయందు పరిమళద్రవ్యములవాసన సమముగా నెఱుంగవచ్చుట, కాళ్లు చేతులు ఉష్ణముగనుండుట, నేత్రములు రెప్పలు గోళ్లు హస్తరేఖలు ఇవి రక్తపూరితముగ నుండుట-ఈలక్షణములు పదమూడు సన్నిపాతములలోను, సప్తవిధదోషములలోను జనించి నాడి స్వస్థగతిగా నడుచుచుండిన సాధ్యమని యెఱిఁగి పండితుఁడు చికిత్స జేయవలయు.

అపథ్యజనితసప్తవిధదోషలక్షణము

తంద్రా మూర్ఛా భ్రమో మోహః ప్రలాపో హ్యాది వేపనం,
అపథ్యదోషావిజ్ఞేయా వైద్యవిద్యావిశారదైః. (మాధవకల్పే)176

తా. తంద్ర మూర్ఛ భ్రమ మోహము ప్రలాపము ఒళ్ళు అదురుట - ఈ లక్షణములు గలిగిన అపథ్యదోషమని వైద్యశాస్త్రవేత్తలు తెలిసికొనవలయు.

స్త్రీసంగమదోషలక్షణము

తరుణజ్వరమధ్యే తు యువతీ సంగమే తథా,
జాయతే దారుణోదోషో హ్యంగవైకల్యకంపనమ్. 177
వక్షోంతరే చ సంతాపః ప్రలాప స్తాపవిభ్రమౌ,
పాణిపాదతలే శీతం దోషః స్త్రీసంగమే స్మృతః. (మాధవనిదానే)

తా. తరుణజ్వరమధ్యములో స్త్రీసంభోగము సేయుటచే దారుణమైనదోషము ...ంచు. దానియందు అంగవైకల్యము వణకు ఒళ్ళులోమంట ప్ర...పము తాపము ...బ్బుమాటలు హస్తపాదములయందు శైత్యము గలుగు-ఈలక్షణములుగలది స్త్రీ...గమదోషమని తెలియవలయు.

విషమదోషలక్షణము

జ్వరసంతాపవేగశ్చ నాడీ కుటిలవేగతా,
అంతర్దాహో మదో మూర్ఛా విషమే దోషసంగతే. 179
(మాధవనిదానే)

తా. జ్వరము కడుసంతాపము అంతర్దాహము మదము మూర్ఛ గలిగి నాడి కుటిలమై వేగముగ నడుచుచుండిన విషమదోష మని తెలియవలయు.

విషమశీతదోషలక్షణము

దినే ద్విత్రిచతుర్వారం ముహుశ్శీతం ముహుర్జ్వరః,
దాహో మోహ శ్శిరోరుక్చ జిహ్వా కఠినకంటకా. 180
దోషం విషమశీతం వై జానీయాద్వైద్యపారగః, (గ్రంథాంతరే

తా. ఒకదినములో రెండు మూడు నాలుగు పర్యాయములు చలి, జ్వరము వచ్చుట, దాహము మోహము తలనొప్పి గలుగుట, నాలుక కఠినమై ముండ్లుపారియుం డుట-ఈలక్షణములుగలది విషమశీతదోషమని వైద్యవేత్తయగువాఁ డెఱుఁగవలయు.

పీతజిహ్వకదోషలక్షణము

జిహ్వాపీతా స్ఫోటశుష్కా- గ్రంథికా జ్వరవిభ్రమాః. 18
*మూర్ఛామూకత్వగుంభం చ పీతజిహ్వకలక్షణం, (గ్రంథాంతరే

తా. నాలుక పచ్చగనుండుట, నాలుక ముండ్లుపారియుండుట, చెవులసంధ లలో గడ్డలుకట్టుట, జ్వరము, తబ్బిబ్బులాడుట, మూర్ఛ, మూగతనము, డగ్గుత్తికపడుట ఈలక్షణములుగలది పీతజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

రక్తజిహ్వకదోషలక్షణము

జిహ్వాచ రక్త వర్ణాస్స్యా త్కంటకద్రవసంయుతా. 18
జ్వరతృష్ణా విదాహం చ రక్తజిహ్వకలక్షణం, (మాధవనిదానే

తా. నాలుక ఎఱ్ఱగనుండుట, నాలుక ముండ్లుపారి ద్రవయుక్తముగనుండుట జ్వరము, దప్పి, శరీరతాపము-ఈలక్షణములుగలది రక్తజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు

కృష్ణజిహ్వకదోషలక్షణము

కృష్ణాజిహ్వా చ కఠినా కంటకా దాహవిభ్రమా. 18
శ్వాసఃకండూర్మదస్తృష్ణా స్యా ద్దోషః కృష్ణజిహ్వకః,
(మాధవనిదానే

తా. నాలుక నల్లనై కఠినమై ముండ్లుపారియుండుట, తాపము, తబ్బిబ్బు లాడుట, శ్వాసము, శరీరమున దురద, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, దప్పి-ఈలక్షణము గలది కృష్ణజిహ్వకదోషమని తెలియవలయు.

శ్వేతజిహ్వకదోషలక్షణము

జిహ్వా శ్వేతా స్ఫోటగళ శ్చాంగవైకల్యకంపితా. 18

---

* మూర్ఛగుంభనహిక్కాశ్చ పీతజిహ్వకలక్షణమ్— మూర్ఛ, డగ్గుత్తిక, ఎక్కి గలుగుట.

భ్రమస్వేదాతిసారాశ్చ హిక్కోద్గారశ్చిత్తవిభ్రమః,
క్షణేక్షణే మతిర్మూర్ఛా శ్వేతజిహ్వాకలక్షణమ్. (గ్రంథాంతరే)

తా. నాలుక తెల్లగనుండుట, గొంతులో ఉడికి పగిలినట్లుండుట, శరీరము నొచ్చుట, వణకుట, భ్రమ, చెమట, అతిసారము, ఓకర, చిత్తభ్రమ, ప్రతిక్షణమునందు మఱపు, మూర్ఛ-ఈలక్షణములుగలది శ్వేతజిహ్వాకదోషమని తెలియవలయు.

సప్తవిధదోషదినప్రమాణము

ఇతిసప్తవిధాదోషాః ప్రమాణం చార్ధమాసకం,
అథవా సప్తదివసం విజానీయాద్భిషగ్వరః. (మాధవనిదానే) 186

తా. పైఁజెప్పఁబడిన సప్తవిధదోషములకు పదిహైదుదినములుగాని ఏడుదినములుగాని కాలప్రమాణమని వైద్యుఁడు తెలిసికొనవలయు. (ఆకాలము గడచినపిదప రోగి జీవించియుండిన చికిత్స చేయవలయు. ఆసప్తవిధదోషములు తరుణమునందు జనించిన ఏడుదినములకు జంపును. తరుణము గతించినపిదప జనించిన పదిహైదుదినములకు జంపును. అట్లగుటంజేసి ఏడుదినములుగాని, పదిహైదుదినములుగాని గతించిన దైవబలము గలవారు జీవించినను జీవించెదరు.)

ఔషధప్రయోగకాలము

క్షణాద్దోషాద్యవస్థాయాం కుర్యాద్భేషజయోగకృత్,
తా. దోషించినపుడే యౌషధం బియ్యవలయును.

సప్తవిధదోషమారకోపద్రవములు

హీనస్వరో గుదభ్రంశః కాసశ్వాససమాకులః. 187
హృదిశోభో భవేత్తస్య కుక్షిశూలో న జీవతి, (గ్రంథాంతరే)

తా. హీనస్వరము * గుదభ్రంశము, కుతికలో శ్లేష్మము అడ్డపడుట, శ్వాస, శరీరము గురుతెరుగకుండుట, ఱొమ్మువాచుట, కడుపులో ప్రబలమైన శూల - ఈలక్షణములు సప్తవిధదోషములలోను సన్నిపాతములలోను కలిగియుండిన అట్టిరోగి యమాలయమున కేగు నని యెఱింగి చికిత్స జేయంజనదు.

యోహృష్టరోమా రక్తాక్షః సహిక్కాశ్వాసశూలవాన్. 188
విభ్రాంతలోచనం మూఢం జ్వరితం పరివర్జయేత్, (సిద్ధరసార్ణవే)

తా. రోమములు గగుర్పొడుచుట, నేత్రములు రక్తోద్రిక్తములుగ నుండుట, ఎక్కిళ్ళు, ఎగయూపిరి, కడుపులో ప్రబలమైనశూల, నేత్రములు చక్రాకారముగ దిరు

* గుదభ్రంశ మనఁగా—ఆసనము బైటికి వెడలుట.